

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Тягур Р. С.

*Історія фізичної культури
і олімпійського руху:
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ*

(для студентів за напрямом підготовки 6.010201 – “Фізичне виховання”,
напрямом підготовки 6.010203 – “Здоров’я людини”)

Івано-Франківськ

2011

УДК 373.61
ББК 75.4(0)9
Т 99

Тягур Р.С., Тягур Т.Р. Історія фізичної культури і олімпійського руху: словник термінів. – Івано-Франківськ:, 2011. – 489 с.

Рецензенти: доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор, професор кафедри теорії і методики фізичного виховання Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка
Г.А. Єдинак;

доктор історичних наук, професор, професор кафедри туризму і краєзнавства ПНУ ім. В. Стефаника
Б.П. Савчук;

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри теорії і методики фізичної культури Рівненського державного гуманітарного університету
С.П. Демчук.

Друкується згідно з ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 29.06.2011 р.)

ISBN 978-966-640-212-0

© Тягур Р.С., 2011
©Видавець Віктор Дяків, 2011

Від упорядника

Кожна наука, розвиваючись, створює свою термінологію, а також пристосовує для своїх потреб терміни з інших галузей знань. Той, хто працює у сфері фізичної культури і спорту, має володіти як традиційною, так і новою термінологією, що виникла як результат науково-технічного розвитку, застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті і навчанні.

Словник термінів з історії фізичної культури і олімпійського руху містить терміни і визначення, що використовуються для підготовки фахівців фізкультурно-оздоровчого та спортивного профілю, в тому числі і для роботи з інвалідами. Потреба у подібному виданні зумовлена сучасними і перспективними завданнями розвитку історичної освіти.

Працюючи над словником термінів, ми прагнули створити принципово нове, багатофункціональне та універсальне видання, словник термінів нового покоління.

Ця книжка стане в пригоді всім, хто прагне поглибити свої знання з історії фізичної культури і олімпійського руху, національної та всесвітньої історії, українського народознавства. Видання буде незамінним під час реферативного та самостійного навчання, бо містить оптимальний обсяг матеріалу, а також подає цікаві факти, які дають змогу по-новому підійти до висвітлення багатьох проблем. Словник термінів має чітку структуру, що сприятиме швидкому пошуку потрібної відповіді.

Завдяки логічному та послідовному розміщенню основних термінів Ви легко й швидко знайдете відповідь на будь-яке питання.

*“Розум є не що інше,
як добре організована система знань”*

К. Ушинський

Український алфавіт

Аа	Бб	Вв
Гг	Гг	Дд
Ее	Єє	Жж
Зз	Ии	Іі
Її	Йй	Кк
Лл	Мм	Нн
Оо	Пп	Рр
Сс	Тт	Уу
Фф	Хх	Цц
Чч	Шш	Щщ
Ьь	Юю	Яя

А

ААННПАДДА – другий цар I шумерської династії в місті Ур; роки його панування припадають приблизно на XXXI століття до н. е., можливо, дещо пізніше. Це найперший в історії володар, про якого маємо згадки у письмових пам'ятках.

АБАТ – настоятель католицького монастиря.

АБВЕР – (від німецького *Abwehr*, буквально – оборона) – орган військової розвідки та контррозвідки Німеччини в 1919–1944 роках.

АБІДОС – стародавнє єгипетське місто у Верхньому Єгипті.

АБОРИГЕНИ, АБОРИГІНИ – корінні жителі країни чи області, у римській історії – найдавніше населення Середньої Італії, осіле в гирлі річки Тібр, називалось за ім'ям царя Латина – латинами. В наш час цей термін вживається стосовно корінних жителів Австралії, Америки тощо.

АБСТРАКЦІЯ (лат. *abstrakto* – відокремлюю) – один з моментів пізнання, який полягає в мисленому відокремленні й виділенні в самостійні об'єкти окремих сторін, властивостей, відношень певних предметів пізнання. Абстракція – процес мисленого ізолювання, “виривання” окремого предмета, відношення, властивостей.

АВГУСТАЛИ – колегія римських жерців, в обов'язки яких входило відправлення культу імператора. Її членами були переважно багаті вільновідпущені.

АВЕСТА – збірка релігійних книг стародавніх персів. Окремі її частини походять з першої половини I тисячоліття до н. е., відредагована була на початку н. е.

АВЛОС – найбільш поширений у грецькій античності музичний інструмент, котрий можна порівняти скоріше з сопілкою або гобоєм, ніж із флейтою, як вважали раніше.

АВРОРА (лат. *Aurora*) – у давньоримській міфології богиня ранкової зорі, ідентифікувалася з грецькою Еос.

АВСОН, АВЗОН (лат. *Auson*) – у давньоримській міфології перший цар Італії, син Одиссея і Кірки (Цірцеї). Дав своє імення племені авсонів – перших поселенців у південно-західній частині Італії.

АВТОНОМІЯ – право на самоврядування певної частини держави в економічних, соціальних, культурних і політичних питаннях, надане конституцією або вищою владою держави.

Прикладом автономії є існування України в складі Московської держави після підписання Березневих статей 1654 р.

АВТОНОМІЯ – право території самостійно здійснювати державну владу в межах, наданих їй конституцією.

АВТОРИТАРИЗМ – державний лад, що характеризується режимом особистої влади, диктаторськими методами керування.

АВТОХТОНИ – первісні жителі країни (аборигени), на відміну від поселенців (аллохтонів), прибули пізніше. Серед греків автохтонами вважали себе жителі Аттики і Аркадії.

АГАМЕМНОН (грец. *Agamemnon*) – у давньогрецькій міфології син мікенського царя Атрея і його дружини Аеропи, брат спартанського царя Менелая. Після вбивства Атрея його племінником Егістом Агамемнон і Менелай втекли до Спарти, де одружилися з доньками царя Тіндарея: Агамемнон – з Клітемнестрою, Менелай – з Єленою. Від шлюбу Агамемнона з Клітемнестрою народилися Іфігенія, Хрісотеміда, Лаодіка (Електра) і син Орест. Вигнавши батька вбивці Тіеста (Фіеста), що захопив на той час владу, Агамемнон сам став царем Мікен. Брав участь у троянському поході ахейців. Після падіння Трої дістав велику здобич і дочку Пріама троянську царівну Кассандру, яка стала його полонянкою. Був підступно вбитий дружиною Клітемнестрою та її коханцем Егістом.

АГАМЕМНОН – мікенський цар; за “Іліадою” Гомера, очолював грецькі війська під час облоги Трої.

АГАФОН – афінський поет-трагік другої половини V століття до н. е., приятель філософа Сократа.

АГЕЛА – поширена переважно на Криті і у Спарті форма угруповань молоді до 17 років. Метою агели була організація фізичної культури і спорту, а також підготовка до політичної і військової діяльності у майбутньому.

АГЕСАНДР – родоський скульптор першої половини I століття до н. е., один з творців скульптурної групи “Лаокоон”.

АГЕСІЛАЙ (грец. *Agesilas, Agesilaos*) – 1) брат афінського стратега Фемістокла; 2) спартанський цар (бл. 422–358 до н. е.), син царя Архідама II. Воював успішно проти персів, а також проти антиспартанської коаліції в Корінфській війні. Після Анталкідового миру (387 до н. е.) відновив на певний час гегемонію Спарти в Елладі. З 378 по 362 до н. е. воював з Беотійським союзом на чолі з Епамінондом. У пошуках матеріальних ресурсів для військових дій брав участь у поході до Єгипту (361–360 до н. е.).

АГНОСТИЦИЗМ – філософське вчення, що заперечувало можливість пізнання об’єктивної реальності.

АГОГЕ – офіційна система виховання в Спарті під керівництвом пайдономуса (педонома).

АГОНАЛИ – ігри в Давньому Римі на честь Януса, якого назвали Агоном.

АГОНИ – різні змагання, що були однією з форм шанування богів. Залучали велику кількість учасників, які прагнули виділитися своїми досягненнями у тій чи іншій сфері життя.

АГОНИСТИКА – принцип змагальності, що реалізується у різних галузях життя (праці, мистецтві, спорті) з метою досягнення найкращого результату, визнання, прославлення сфер діяльності, примноження особистого престижу і слави міст-держав.

АГОНИТИ – борці в Стародавній Греції.

АГОРА (грец. *ауора* – площа) – центральний майдан давньогрецького полісу, де відбувалися народні збори.

АГОРА – народні збори у Греції дополісного періоду, згодом місце, де проводилися збори. Переважно торговельна площа або ринок біля підніжжя акрополя або у портовій частині міста. Як центр політичного життя агора об'єднувала комплекс урядових і культових споруд – булевтерій, пританію, храми, вівтарі, криті галереї (стої) тощо.

АГРЕСІЯ – будь-яке незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу.

АДАД – ассиро-вавилонський бог бурі, дощу, вітру й повені.

АДЕКВАТНИЙ (лат. – *відповідність, рівність, еквівалентність*) – рівний, відповідний, тотожний.

АДЛЕР Фрідріх (1827–1908) – німецький археолог. У 1875–1881 рр. разом з Ернстом Курціусом керував німецькою археологічною експедицією в Олімпії.

АДРАСТ (грец. *Adrastos*) – у давньогрецькій міфології аргоський цар, засновник Немейських ігор. За намовою свого зятя організував похід “сімох проти Фів”, який закінчився смертю усіх вождів. Адраста врятував чарівний кінь Аріон, подарований Гераклом.

АДРІА (лат. *Hadria*) – 1) місто, засноване етрусками у VI ст. до н. е. між річками Падом (По) і Адігою в Італії. Дало ймення Адриатичному морю. У II ст. до н. е. Адрія стала римською колонією; 2) місто у південно-східній частині Піцени, батьківщина предків імператора Адріана.

АДРІАН ПУБЛІЙ ЕЛІЙ (лат. *Publius Aelius Hadrianus*, 76–138 н. е.) – римський імператор (117–138) з династії Антонінів, всиновлений Траяном. Служив у рейнських і дунайських легіонах, був намісником Нижньої Паннонії (107–108) і Сирії (з 114), де легіонери проголосили його імператором; визнаний сенатом у 118 н. е. За Адріана здійснена централізація державних установ. На чолі імператорських канцелярій замість вільновідпущених були поставлені вершники; засновано державну пошту, проведено кодифікаційну роботу й видано “Вічний едикт”, після чого законодавча ініціатива повністю перейшла до компетенції імператора.

АЕДИ (грец. *співець*) – давньогрецькі співці. Складали й виконували епічні пісні в супроводі ліри чи кіфари.

АЕДИ – мандрівники-співці, основні хранителі культурної традиції ахейців. Ця цінна поезія, яка передавалась з покоління в покоління, з кінця VIII ст. до н. е. сформувалась як дві безсмертні поеми – “Іліада” і “Одіссея”, автором яких визнаний сліпий аед Гомер.

АЗІАНІЗМ – напрямок ораторського мистецтва з вишуканістю, манерністю, патетичністю, зовнішніми ефектами.

АїД (грец. *Aides*) – в давньогрецькій міфології бог підземного світу, володар “царства тіней”, померлих. Культ Аїда частково прийняло християнство.

АКАДЕМ – міф. герой Старод. Греції, на честь якого названо місцевість поблизу Афін, де Платон заснував школу (академію).

АКАДЕМІЯ (грец.) – 1) священний гай поблизу Афін, названий іменем міф. героя Академа; 2) давньогрецька філос. школа, заснована Платоном у IV ст. до н. е. в цій місцевості; 3) вищий наук. центр; 4) назва деяких вищих навчальних закладів, завданням яких є розвиток наук, мистецтв, підготовка спеціалістів відповідного напрямку.

АКАДЕМІЯ (грец. *Akademeia, Akademia*) – сади на північному заході від Афін, засновані на честь міфічного героя Академа (Гекадема). Син тирана Пісістрата Гіппарх обгородив їх стіною і спорудив гімнасій. Тут знаходились оливковий і платановий сади, вівтарі Муз, Зевса, Ерота, Геракла і Прометейя. В Академії навчався Платон, а після нього – його учні, звані академіками.

АКАДЕМІЯ – навчальний заклад в Афінах.

АКАДЕМІЯ – Платонова філософська школа в Афінах, заснована 387 р. до н. е. (як товариство приятелів філософії) і ліквідована 529 р. н. е. імператором Юстиніаном. Назва походить від героя Академа, якому був присвячений гай, де збирався Платон зі своїми приятелями.

АККА ЛАРЕНЦІЯ, ЛАРЕНТІЯ (лат. *Acca Larentia*) – у давньоримській міфології дружина пастуха Фаустула, який знайшов Ромула і Рема й віддав їх дружині на виховання.

АККАД – столиця Аккадського царства, заснована в XXIV столітті до н. е. Саргоном I, досі не відкрита вченими. Від цього міста увесь північний район Вавилонії називався Аккадом.

АКРОПОЛЬ (від грец. *akropolis* – верхнє місто) – укріплена частина давньогрецького міста, розташована на підвищенні, т. з. верхнє місто.

АКРОПОЛЬ – укріплена частина грецького міста, розташована на пагорбі. Найславетнішим в Елладі був Акрополь в Афінах. Склався як комплекс забудов у V ст. до н. е. На його території знаходилися храм Ніки Безкрилої, Парфенон, Ерехтейон,

халкотека, пінакотека і Пропілеї. В наш час Акрополь – історико-архітектурний заповідник Афін.

АКРОПОЛЬ – 1) укріплене підвищення в грецьких містах, “кремль”; 2) горб в Афінах, на якому стоїть Парфенон та інші будівлі.

АКСІОМА (грец. *axioma* – загальноприйняте, безперечне) – у широкому розумінні безумовне положення, яке не викликає сумнівів. У вузькому трактуванні – твердження певної теорії, що приймається без доведення як вихідне, таке, що кладеться в основу доведень і тверджень (теорем) цієї теорії.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 1991 р. – документ, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р., що проголосив незалежність України й створення самостійної держави – України.

АЛАНИ – іраномовні племена сарматського походження.

АЛАТИР (олтар, алатар, вівтар) – священний “живий камінь”, що лежить у Вирії посеред світу. На ньому росте Дерево життя. З-під священного каменя по всьому світу розходить безконечна кількість живих зародків, від нього течуть цілющі ріки.

АЛГОРИТМ РОЗВИТКУ РУХОВОЇ ДІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ – просування від незнання та невміння до досконалого й свідомого оволодіння комплексом навичок на основі теоретико-практичних концепцій навчання: а – незнання, невміння, б – знання рухового завдання, в – уявлення про рухову дію (її “образ”), г – рухове вміння, г – рухова навичка, д – суперуміння (система навичок вищого порядку).

АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСЬКИЙ (грец. *Alexandros* 356–323 до н. е.) – полководець і державний діяч, син македонського царя Філіппа II і його дружини Олімпіади. Здобув освіту під керівництвом філософа Арістотеля, а військову підготовку – під керівництвом батька. Все своє свідоме життя провів у війнах. Після вбивства Філіппа (336 до н. е.) став царем Македонії, перейнявши гегемонію над Елладою. Спроба грецьких міст звільнитися з-під його влади закінчилася трагічно: зруйнуванням Фів у 335 до н. е. Навесні 334 до н. е. Александр продовжив задум Філіппа, розпочавши східний похід проти Перської держави. Маючи здібних полководців, вишколене і велике військо (приблизно 30 тис. піхоти, 5 тис. кінноти і 160 кораблів), Александр здобув ряд блискучих перемог, які принесли йому славу талановитого полководця. Дійшовши до Індії (весна 327) і перемігши царя Пора, військо Александра зупинилося на берегах річки Гіфазіс, відмовившись іти далі за полководцем. У результаті східного походу Александра утворилася величезна військова монархія, однак, не маючи єдиної економічної системи, єдиного політичного апарату і будучи різношерстою етнічно, культурно та ідеологічно, вона розпалася одразу ж після смерті Александра.

АЛЕКСАНДРІЯ (грец. *Alexandria*) – назва ряду міст, заснованих Александром Македонським. Найвідомішою була Александрія Єгипетська, заснована у 332 до н. е. у дельті Нілу за планом архітектора Дейнократа. Місто стало столицею Єгипетського царства Птолемеїв (305–30 до н. е.), перетворившись у величезний центр економічного,

політичного і культурного життя елліністичного світу. Тут знаходився відомий Мусейон з бібліотекою, на острові Фарос – маяк, одне з семи чудес античного світу. Захоплена римлянами Александрія за Августа стала другим найбільшим після Риму містом імперії з населенням близько 1 млн чоловік. Там проживала величезна колонія іудеїв (діаспора), за посередництвом яких у Римській державі поширилося християнство.

АЛКАМЕН (грец. *Alkamenes*) – грецький скульптор другої половини V ст. до н. е., жив і творив в Афінах. Учень Фідія, автор відомих скульптур “Афродіта в садах” і “Теката”.

АЛКІВІАД (451–404 рр. до н. е.) – афінський держаний діяч і полководець, приятель філософа Сократа.

АЛКМАН (грец. *Alkman*) – грецький поет другої половини VII ст. до н. е. Жив і творив у Спарті. Автор парфенеїв – пісень на честь учасниць культових змагань дівочих хорів, гімнів богам і епіталамій.

АЛКМЕН – грецький скульптор V століття до н. е. Йому належить оздоблення західного фронтона храму Зевса.

АЛКМЕНА (грец. *Alkmene*) – у грецькій міфології донька мікенського володаря Електріона, дружина Амфітріона, мати Іфікла і Геракла. Античні поети часто оспівували її як родоначальницю Гераклідів.

АЛТИС (грец. *Altis*) – священна рівнина, яка являла собою великий простір, оточений стіною, центром якої був еліптичної форми священний олтар Зевса (Юпітера). Неподалік знаходився величний храм Зевса – покровителя ігор, котрий надавав іграм священного характеру. Статуя Зевса у цьому храмі була зроблена із мармуру, слонової кістки і золота. Це шедевр роботи Фідія – одне з семи чудес світу.

АЛФЕЙ – головна ріка Пелопоннеса в південній частині Еліди, бере початок в Арнадійських горах, протікає поблизу Олімпії і впадає в Іонічне море. Бог ріки, також Алфей, син Океана і Рефіді, користувався культовим шануванням (зображення на східному фронтоні храму Зевса в Олімпії). Коханою бога Алфея була німфа Аретуза.

АЛЬМА-МАТЕР (лат. *мати-годувальниця*) – 1) у субкультурі студентів старовинна назва університету (як такого, що дає поживу розумові); 2) переносно – місце, де хтось виховувався, здобув професію.

АЛЬМАНАХ (лат. *збірка*) – 1) збірка літературних авторів, іноді об’єднаних одним напрямом, жанром, тематикою тощо; 2) у старовину – календар із різноманітними відомостями.

АЛЬТЕРНАТИВА (лат. *alternare* – чергуватися, вагатися) – необхідність вибору між двома можливостями, що виключають одна одну.

АЛЬФРЕСКО (італ. *по свіжому, по вогкому*) – техніка настінного розпису, за якою фарби наносяться на зволожену штукатурку. Відома з часів Старод. Єгипту. В Україні застосовується в розписах храмів від часів Київ. Русі до сьогодення.

АМАЗОНКИ – у давньогрецькій міфології народ жінок-войовниць, які заселяли береги Меотиди (Азовське море) або береги річки Термодонт у Малій Азії. За легендами, прагнучи зберегти свій рід амазонки вступали в шлюб з чоловіками сусідніх племен. Коли в них народжувалися хлопчики, їх повертали батькам або вбивали (варіант: калічили, щоб зробити непридатними до війни), дівчат виховували і навчали військової справи. Таким чином, уся община амазонок складалася з самих жінок. З ними воювати такі герої, як Беллерофонт, Тесей і Геракл. Від останнього амазонки зазнали величезної поразки. У Троянській війні вони допомагали троянцям.

АМАЗОНКИ – міфічний народ войовничих жінок з Малої Азії, традиційний ворог греків. Билися з ними Геракл і Тесей, амазонки напали на Афіни, виступали проти греків у Троянській війні.

АМАЗОНКИ – жінки-войовниці, які не терпіли у своєму середовищі чоловіків. Стародавні історики розрізняли азійських, скіфських та африканських амазонок.

АМАТОР (лат. *маю нахил, люблю*) – самодіяльний актор, музикант, художник тощо.

АМАТОРСЬКИЙ АТЛЕТИЧНИЙ СОЮЗ – був створений у 1888 р. ААЮ контролював діяльність усіх спортивних організацій в Америці. Без дозволу ААЮ не можна було провести жодних значних змагань у країні. Очолювали союз представники великого капіталу. Ця організація давала дозвіл на участь американських спортсменів у міжнародних змаганнях. ААЮ розробляв календарі міжвідомчих і загальноамериканських змагань. Для організації змагань вся територія Америки була поділена на 46 округів. У кожному окрузі за територіальною ознакою створювались спортивні клуби.

АМБІДЕКСТРІЯ – однаковий розвиток функцій верхніх і нижніх кінцівок (рухова симетрія володіння обома кінцівками: правою і лівою).

АМВОН (грец. *підвищення*) – підвищення перед вівтарем, з якого священик виголошує проповіді, читає Святе Письмо.

АМЕНЕМХЕТ III – єгипетський цар XII династії, будівник пірамід біля Дахшура і Хавари. За його царювання (бл. 1850–1805 рр. до н. е.) Середнє царство займало найбільшу територію.

АМЕНХОТЕП III – єгипетський цар XVIII династії, царював приблизно у 1450–1420 рр. до н. е. Звелів увіковічнити себе і свою дружину у двох велетенських статуях, які отримали назву Мемнонові колоси.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ФУТБОЛ – ця гра за своїми правилами схожа з англійським регбі і не має нічого спільного з тим європейським футболом, який американці називають “соккер”.

В американському футболі головне для команди, яка володіє м'ячем, – це просунутись з ним уперед, тримаючи м'яч у руках або передавши його партнеру. У кожній команді 11 гравців. На кінцях поля позначені певні смуги; за перенос м'яча за

лінію дається 6 очок. У ході гри необхідно збивати суперника з ніг. Після цього гра зупиняється і відбувається перегрупування. Американці вважають: якщо шахи – це інтелектуальна абстракція дій армії, то американський футбол – це фізичний вираз тієї самої ідеї. Головне – захват території. Гра потребує мужності, гравці з ніг до голови одягнуті у доспіхи. Це у якійсь мірі діяло на психіку американців, нагадувало про боротьбу перших переселенців.

Американський футбол з'явився у коледжах між 1870–1900 рр. і став застосовуватись як ідеальний фактор розвитку почуття відданості команді. В емоційному аспекті, як і у тактичному, футбольна команда розглядалась як армія у мініатюрі. Тому не випадково, коли з'явилося телебачення – футбол стає вигідним професійним видовищем.

АМІНЬ (лат. *істинно так, хай буде так*) – у християнстві: істинно, вірно, хай буде так – заключне слово молитви, проповіді і т. п.

АМІНЬ (від *грец.* істинно так, хай буде так) – завершальне слово в молитвах, богослужбових текстах і діях, проголошуване на підтвердження і закріплення істини. Часто використовується у давніх сказаннях і повістях, народних замовляннях, у заклинаннях і т. ін. Народне *амінь* – не тільки закінчити що-небудь, проголошуючи *амінь*, а й знешкодити, замовити хворобу, захиститися від нечистої сили.

АММІАН МАРЦЕЛІН (бл. 330, Антіохія – бл. 400) – рим. історик. За походженням грек. Автор твору “Діяння” (31 книга), в якому висвітлено історію Риму з 96-го до 378-го рр., а також містяться важливі відомості з історії племен Пн. Причорномор'я, зокрема про їх боротьбу проти Римської імперії.

АММОНІЙ (грец. *Ammonios*) – 1) у давньогрецькій міфології епітет Зевса; 2) Аммоній з Александрії (II ст. до н. е.) – граматик, учень Арістарха і його послідовник як керівник александрійської школи філософів. Згадується античними авторами як дослідник поезії Гомера і Піндара, а також як автор збірки “Про афінських гетер”; 3) Аммоній з Єгипту (I ст. н. е.) – учитель історика Плутарха, керівник Академії, перший відомий представник релігійно-містичного напрямку в платонізмі, що панував у II ст. н. е.

АМОН – в давньогрецькій міфології бог сонця.

АМОН – єгипетський бог, “цар богів”. Спочатку поклонялися йому в столиці Фівах, з XVIII ст. до н. е. культ Амона поширився по всьому Єгипту; після того, як асирійці зруйнували Фіви (664 року до н. е.), його місце зайняв Усір. Зображували Амона у вигляді людини у високій короні з двома перами.

АМОРЕЇ – мешканці стародавньої країни Амурру, що лежала на захід од Вавилону. Декілька разів нападали на Месопотамію і підкорювали її; аморейського походження була й династія Хаммурапі.

АМОРОС Франціско (1770–1848 рр.) – на початку XIX ст. виникла і французька гімнастика. Причиною її виникнення було намагання французької буржуазії відродити могутність своєї армії. У 1818 р. з Франції були виведені окупаційні війська і французьке командування проводить певні заходи щодо зміцнення збройних сил. У тому числі

впроваджує гімнастику в армію. Доручення по введенню гімнастики було дане полковнику Франціско Аморосу. Йому були надані значні матеріальні кошти і у 1819 році Аморос відкрив Нормальну гімнастичну громадянську і військову школу і був призначений інспектором всіх військово-навчальних закладів Франції. Він був не тільки організатором, але і творцем системи природно-прикладної гімнастики. Аморос був обізнаний з педагогічними теоріями Локка, Руссо, Песталоцці, військово-педагогічною практикою Суворова, але не копіював їх, а створив свій оригінальний метод фізичного виховання, який сучасники і послідовники назвали природно-прикладною гімнастикою. У 1830 р. вийшла книга Амороса “Керівництво з фізичного, гімнастичного і морального виховання”. На думку Амороса гімнастика повинна мати оздоровче, освітнє і виховне значення. За допомогою гімнастики Аморос мав намір привчати людей перемагати труднощі і бути вірними слугами держави.

Аморос від кожного педагога фізичного виховання вимагав знань з анатомії, фізіології, педагогіки, психології, музики і вміння користуватись гімнастичними приладами. Він пропонував педагогам вивчати індивідуальні особливості вихованців і вести спеціальний фізіологічний листок на кожного учня.

Основна увага в системі Амороса приділялась вправам, які були характерні для природних рухів тіла (ходьба, біг, стрибки, метання, плавання, лазіння, переповзання, боротьба). Елементарні фізичні вправи за думкою Амороса, “грають у гімнастиці роль, аналогічну ролі літер при засвоєнні читання”. Вони повинні закладати основу, необхідну для розвитку усіх здібностей людини.

Природно-прикладна гімнастика передбачала:

а) фізіологічне обґрунтування окремих фізичних вправ і всього фізичного виховання;

б) лікарський і педагогічний контроль за тими, хто займається фізичними вправами;

в) методику, яка розрахована на розвиток у тих, хто займається не тільки фізичних, але і цінних для суспільства моральних і вольових якостей людини;

г) розвиток самостійності, творчої активності педагогів і тих, хто займається.

Гімнастика Амороса була досить вдалою спробою створення прогресивної системи фізичного виховання.

АМУЛЕТ (з лат.) – предмет, якому приписують надприродну здатність відвертати нещастя, хворобу, чари тощо.

АМУЛЕТ – невеличкий предмет-оберіг, талісман, який носили при собі: це мініатюрні зображення звірів, птахів, мечиків, сокирок, гребенів, ложок і т. ін.

Звичай носити амулет сягає культу предків, коли покійникові в могилу клали речі, якими він володів за життя. Власники амулетів вірили у їхню чудодійну силу, через те такі амулети стали називати оберегами. Оберегами вважаються також віночки, рослини, квіти, орнаменти вишиванок, рушників, писанок тощо.

Сонячні знаки на сокирках пов’язані з уявленнями про небесні явища, коли творцем блискавки визнавалося Сонце. Бронзові, залізні й свинцеві сокирки були предметом культу бога Перуна і мали функцію оберегів.

Емблемою бога-громовика, що охороняв людей від злих духів, були підвіски-бубонці та інші шумові речі, які прикріплювали біля пояса і на грудях. Усередині вони мали металеві кульки і при найменшому порухові дзвеніли, відганяючи нечисту силу.

З культом нічного світила пов'язані підвіски у вигляді кружала – *лунниці*. Іноді їх носили як сережки. Пора найбільшого їх поширення в давній Україні – X – поч. XI ст. Ці амулети захищали дівчину від злих чарів.

Хрест у давніх українців був символом небесного вогню, сонячного божества. Носіння лунниць із хрестом вважалося засобом, який оберігав від хвороб. Хрест слугував також амулетом, що оберігав його власника з усіх чотирьох боків. Іноді хрест у колі змінювався, перетворюючись на чотирипелюсткову квітку.

Подекуди охоронну функцію виконував залізний ніж. Його клали в колиску немовляті, брали з собою, коли несли дитину хрестити. За повір'ям, подорожньому не страшна ніяка зла сила, якщо при ньому буде ніж. Щоб уберегтися від “уроку”, втикали в полу одержі голку. Універсальними амулетами були хліб та сіль. Шматок хліба, як і грудочку солі, зав'язували дітям у поділ сорочки, дорослим у хустку, яку носили на шії, прив'язували до пояса тощо. Був також звичай на хатніх дверях прибавати залізну скобу або підкову – щоб хвороба не входила до оселі. Щоб уберегтися від малярії, носили на шії павучка у горіховій шкаралупі, висушену жабу, око ведмеда або шматочок оленячого рогу. Щоб запобігти золотусі, вдягали сережки з жовтого металу (“золоті”, як кажуть у народі). Вважалося, що обручка має магічну силу, бо замкнуте коло – надійний рятунок від злих духів. На одному зі стародавніх амулетів, які носили в давній Україні, зображений святий, що проганяє бичем диявола. У деяких місцевостях Білорусі обереги зберегли давньоруську назву – *наузи*. За визначенням В.Даля, це частина кінської збруї, найчастіше бляха, яку вішали коневі на шию. У давнину в таких наузах зберігали амулети від “уроку” (“призору”, “порчі”) – коріння рослин, папірці з написами тощо.

Поблизу с. Іванне на Рівненщині археологами знайдено бурштиновий диск-амулет з округлим отвором у центрі. На одному боці підвіски – солярний знак у вигляді хреста; на другому – схематичне зображення трьох людських фігур з піднятими руками. Бурштин – “сонячний камінь”, згідно з уявленнями, мав магічну силу. Дослідники вважають, що ця підвіска являє собою солярний знак і, таким чином, пов'язана з поклонінням Сонцю.

Цікавими є амулети-змійовики, де поєднано християнські та язичницькі уявлення давніх українців. На лицевому боці їх завжди розміщено християнську символіку, на зворотному – змійне гніздо і круговий напис із заклинаннями проти хвороб. Змійовики XI–XIII ст., знайдені на території України, з їхніми антично-скіфськими ремінісценціями, добре узгоджуються, зокрема, з легендами про Александра Македонського, переказами про дніпровсько-чорноморську змієногу діву.

АМФПРОСТІЛЬ (грец. з *обох боків* і *простіль* – що має колони з передньої сторони) – тип давньогрец. храму з колонними портиками на передньому й задньому фасадах.

АМФІТЕАТР – 1) у Старод. Греції та Римі будівля для видовищ овальної або круглої форми з ареною посередині, навколо якої уступами розташовані місця для глядачів; 2) місця в сучасних театральних циркових залах, розташовані відразу за партером.

АМФІТЕАТР – споруда для публічних видовищ, переважно еліпсоподібного типу.

АМФІТЕАТР – давньоримська монументальна споруда переважно еліптичної форми для публічних видовищ. Збережені амфітеатри в Римі (Колізей), Помпеях, Вероні, Капуї, Арлі (Франція) та інших містах Римської держави. Амфітеатр став зразком для сучасних стадіонів.

АМФОРА – посудина яйцеподібної форми з двома вертикальними ручками для вина, олії.

АНАКРЕОНТ – грецький ліричний поет другої половини VI століття до н. е., співець краси, любові й безтурботного життя.

АНАКСАГОР (грец. *Anaxagoras*, бл. 500–428 до н. е.) – давньогрецький філософ, ідеолог рабовласницької демократії. Народився в Клазомені (Мала Азія). Після закінчення греко-перських війн осів у Афінах, де подружився з Періклом. У своїх роботах, спираючись на Емпедокла, твердив, що матерія є вічною і що ніщо не виникає з нічого й не може перетворитися в ніщо; ввів у математику поняття нескінченно великого і нескінченно малого; займався також астрономією, з'ясовуючи причини затемнення місяця. Космогонічні погляди Анаксагора підривали віру в богів, за що він був засуджений до страти, заміненої вигнанням з Афін.

АНАКСІМАНДР (грец. *Anaximandros*, бл. 610–546 до н. е.) – давньогрецький філософ з Мілета, представник іонійської філософської школи, друг і учень Фалеса. Відомий також як географ і геометр. Стихійний матеріаліст і наївний діалектик. Запровадив поняття першоначала всього існуючого. Таким першоначалом вважав апейрон – безконечну та без'якісну матерію. Створив першу географічну карту, сонячний годинник і деякі астрономічні прилади.

АНАЛОЙ – високий, з нахиленою поверхнею столик у церкві, на який кладуть під час служби богослужбові книги, хрест, ікони.

АНАТОЛІЯ – назва малоазійської частини Туреччини.

АНАФЕМА (від *грец.* прокляття, відлучення) – народний правовий обряд громадського осуду, відлучення від соціуму. Піддавали анафемі за вбивство, крадіжку, підпал, насилля, блуд, зловживання владою і т. ін. Для анафемі вибирали місце на краю села, на перехресті тощо, а час – найближче до свята: чим свято більше, тим анафема сильніша. На обряді міг бути присутній священик, який освячував воду, кропив нею землю і людей, потім першим кидав камінь на землю і виголошував прокляття. За ним слідом всі кидали камені і розходилися не обертаючись. В анафемі мали брати участь усі жителі села. Після ритуалу вчиняли трапезу.

У церковній традиції анафема – відлучення від церкви еретиків і грішників, що не каються. Обряд у православній церкві здійснюється у Неділю (перша неділя Великого посту).

АНАХАРСІС (грец. *Anacharsis*, VI ст. до н. е.) – один з найпопулярніших у грецькому світі скіфів, брат царя Савла, приятель афінського законодавця Солон. Багато подорожував по Греції з метою пізнати чужі звичаї і порядки, які, повернувшись на батьківщину, прагнув запровадити серед скіфів, за що поплатився життям.

АНАХАРСІС – легендарний скіфський знахар. Згадується багатьма давньогрец. авторами як один із семи найвидатніших мудреців Ойкумени від середини I тис. до н. е. Згідно з античною літ. традицією, був сином скіфського царя Гнура і грекині, сучасник Соломона (кін. VII – перша половина VI ст. до н. е.). А. багато подорожував, відвідав ряд країн античної Європи, зокрема Грецію, жив у Афінах. Намагався запровадити грецькі звичаї та свята у себе на батьківщині, але брат А. цар Савлій вбив його за поширення чужинського культу. А. приписують такі винаходи: двозубий якір, зображення якого, на думку окремих дослідників, трансформувалося пізніше у геральдичний символ Скіфії-Руси-України – “Тризуб”.

АНГЕЛ (грец. *вісник*) – у христ. та ін. релігіях – надприродна безплотна істота, посланець Бога, покровитель людини.

АНДРІЙ ДЕНЬ – свято 30 листопада/13 грудня, коли дівчата й хлопці, заздалегідь домовившись про збори в якомусь домі, влаштовують гадання про своє майбутнє. Для цього здебільшого використовують спосіб гадання *балабушками* – маленькими булочками. Одна з дівчат, набравши в рот води, приносить її в хату й виливає у тісто. Балабушок роблять за кількістю дівчат і кладуть на ослони парами. Кожну пару називають “жених і наречена”. Коли балабушки розкладені, до хати впускають собаку, який зовсім не їв цього дня. Дівчина, чию балабушку собака схопить першою, раніше за всіх вийде заміж. Якщо якусь балабушку собака не з’їв, це означає, що дівчина цього року не вийде заміж. Потім молодь улаштовувала гру “кусання калети” та багато інших ігор, за якими гадали про свого судженого.

Свято Андрія деякі дослідники пов’язують з Ядреем. У “Слові про ідолів” (XII ст.) говориться про те, що дехто ще молиться “и Ядрею, и Обилухе, и скотну богу, и попутнику, и лесну богу, и спорыням, и спеху”.

В Україні вважають, що на Андрія вовки збираються у зграї. Цього дня пастухи постують. Вважається, якщо жінка буде працювати на Андрія, вона швидко завагітніє. Цього ж дня мишам у коморі залишають жменю вареного зерна, аби влітку вони не шкодили посівам.

Андрій – один із дванадцяти апостолів. Був першим, покликаним Христом до числа апостолів, тому в православній традиції його називають Андрієм Первозваним. Згідно з легендою, він проповідував християнство балканським народам і скіфам, завдяки чому пізніше став вважатися патроном православ’я і покровителем Руської Церкви.

АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ – апостол, перший з учнів Ісуса Христа, який, за переказом, нібито відвідав Наддніпрянщину в I ст. н. е. та встановив хрест на Старокиївській горі (тепер Андріївська гора), прорікши: “Тут возсіяє благодать Божа і бути тут городу великому”.

АНЕКСУВАТИ – насильно приєднувати, загарбувати чужу територію, іншу державу.

АНІМАЛІЗМ (лат. *тварина*) – жанровий різновид образотворч. мистецтва. Художники цього жанру зображують тварин.

АНІМІЗМ (лат. *душа, дух*) – віра в наявність у людей, тварин, рослин незалежного начала – душі; віра в існування духів, тобто надприродних істот, які нібито впливають на природу, суспільство й саму людину.

АНІМІЗМ (лат. *anima, animus* – душа, дух) – віра в існування душі як надприродного носія життя людини.

АНІМІЗМ (від лат. *anima* – душа, живе) – одухотворення; людина вірила, що все довкола живе: відчуває, розуміє, має свої бажання, бореться за своє існування, як усяка жива істота. Земля, зорі, місяць, вогонь, вода, рослини, каміння, дерева, вітер, трава – все живе, все має свою душу.

АННАЛИ (лат. *рік*) – записи за роками найзначніших подій у Старод. Єгипті, Ассирії, Персії, Китаї, Римі. Веліся у середніх країнах Європи.

АННАЛІСТИ – перші давньоримські історики. Писали прозою, історичні події викладали в хронологічній послідовності. Їх прийнято поділяти на старших анналістів (I-ша пол. II ст. до н. е.), середніх (2-га пол. II ст. до н. е.) і молодших анналістів (1-ша пол. I ст. до н. е.).

АНТАГОНІЗМ (грец. *antagonisma* – суперечка, боротьба) – одна з форм суперечностей, яка характеризується гострою непримиренною боротьбою ворогуючих сил, тенденцій.

АНТАНТА – блок Великої Британії, Франції і Російської імперії, що остаточно сформувався в 1904–1907 рр. для боротьби проти Троїстого союзу – воєнно-політичного блоку Німеччини, Австро-Угорщини й Італії.

Протиріччя між Антантою і Троїстим союзом стали причиною Першої світової війни 1914–1918 рр.

АНТЕЇЗМ – світоглядно-ментальна риса української філософії. Термін походить від давньогрецького міфічного персонажа Антея, що черпав свою життєву силу в постійному зв'язку з матір'ю-землею.

АНТЕЙ (грец. *Antaios*) – в давньогрецькій міфології велетень, син Посейдона – бога морів і Геї – богині землі. За переказами, Антей був непереможний у боротьбі, доки черпав сили, доторкуючись до матері-землі. Був переможений Гераклом, котрий відірвав його від землі і задушив у повітрі.

АНТЕНОР (VI століття до н. е.) – афінський скульптор і майстер металевого лиття, найвизначніший представник так званої докласичної грецької скульптури.

АНТИ – східнослов'янське плем'я (III–VIII ст.). Так називало наддніпрянську групу слов'ян іраномовне населення Степу. У стародавніх письменах так говориться про антив: “Усі вони високі й надзвичайно міцні. Тілом і волоссям не дуже білі, але блондинуваті”. На думку лінгвістів, до назви “анти” причетні слов'янізовані скіфо-сармати. Цей етнонім означає “кінець”, “край”, “окраїну”. Саме ці землі і для скіфо-сарматів, і для слов'ян були “окраїнами”. У першій половині VII ст. назва “анти”

замінюється назвою “слов’яни”. Цьому сприяли і спільні походи на Візантію, і переселенські процеси, і боротьба з аварами.

Найславетнішим царем Антської держави (IV ст.) був Бус (Бож, Боз), підступно вбитий готами, які змушені були платити антам велику данину. Сімдесят воїнів разом із царем та його синами були розп’яті на хрестах. Військо антів, залишившись без ватажка, не змогло дати відсіч ворогам. Пізніше в союзі з гунами анти приборкали готів і були непереможними, допоки їхню міць зруйнували княжі міжусобиці (X–XIII ст.). Етнограф А. Крицько вважає, що Бус був страчений на р. Рось біля села Синява Рокитнянського району. Місцеве населення до цього часу шанує пам’ять про славетного воєводу і називає місце його страти Бусовою горою або Бусовицею.

Видатний дослідник професор С. Килимник пише: “Углиблюючись у наші веснянки-гаївки, ми мусимо пригадати, що вони створені біля IV–VI ст. (а може, й раніш) нашими прапращурами антами”.

Йордан, історик VI ст., багато уваги приділив Антській державі. Та й “Слово о полку Ігоревім” співає славу Бусові. А ось “Велесова книга”: “Се бо антами були по руськолані”; “Се отці наші пішли на них, і Германріх розбив їх, і вбив руса Божа і сімдесят інших християн”.

АНТИКВАРІАТ (лат. *старовинний*) – старовинні цінні книги, картини, прикраси та ін. предмети, торгівля ними.

АНТИТЕЗА (грец. *antithesis* – протиставлення, суперечність) – 1) у логіці – судження, що суперечить тезі. Антитеза є необхідною складовою частиною непрямого доведення; 2) у філософії Г. Гегеля – другий з трьох студентів тріади.

АНТИЦИПАЦІЯ – здатність визначати наперед дії суперника.

АНТИЧНА (ЕЛЛІНСЬКА) ГІМНАСТИКА – в гомерівський період – фізичне виховання у Греції, згідно зі згадками в “Іліаді” і “Одіссеї”, відповідало потребам воєнної демократії. Проте в період IX–VIII ст. до н. е., з огляду на обставини, що склалися, відбувається перетворення фізичної культури: самооборона полісів і утримання в покорі підвладних прошарків зробило життєво важливим перехід до фізичної підготовки в спеціальних закладах. Несистематичне воєнне навчання, що проводилось у племенах, було замінено підготовкою, яка відповідала специфічним особливостям полісів, їхньому географічному положенню, місцевим видам озброєння і традиціям культури. Протягом VIII ст. місцеві особливості поступово втрачали свою роль.

АНТИЧНИЙ СТИЛЬ В АРХІТЕКТУРІ – стильовий напрям у європ. архітектурі I тис. до н. е. – 1-ї половини I тис. н. е., що сформувався у Старод. Греції. Характеризується широким використанням колонного архітектурного ордену й монументально-декоративної скульптури.

АНТИЧНІ МІСТА-КОЛОНІЇ – це грецькі поселення на Північному узбережжі Чорного моря й у гирлах річок, що впадають у Чорне море. Найбільш відомими містами-колоніями були Ольвія, Пантікапей, Херсонес, Тіра.

АНТИГОНА (грец. *Antigone*) – у давньогрецькій міфології донька фіванського царя Едіпа та Йокасті. Разом з батьком була в добровільному вигнанні в Колоні, а після

його смерті повернулася до Афін, де під час походу сімох проти Фів за наказом свого дядька царя Креонта була живцем замурована у царській гробниці, тому що порушила його заборону й поховала свого брата Полініка – учасника походу проти Фів. Образ Антігони – втілення родинної любові, обов'язку, мужності й нескоримості, хвилював творчу уяву багатьох драматургів і композиторів (Софокла, Ж. Ануя, Б. Брехта, А. Скарлатті, Г. М. Орландіні, Г. Б'янчіні, Й. Мислівечка, К. Бондіо, К. Орфа та ін.).

АНТОНІЙ МАРК (83–30 рр. до н. е.) – римський державний діяч і полководець. По смерті Цезаря захопив східну частину Римської імперії з центром в Александрії; після поразки своїх військ біля Акціума покінчив життя самогубством.

АНТОНОВИЧ Володимир (1834(1830)–1908) – видатний український історик, археолог, етнограф. Народився в с. Махнівці Бердичівського повіту Київської губернії (за іншими даними – у м. Чорнобиль). У 1855 році закінчив медичний, а в 1860 році – історико-філологічний факультети Київського університету. Був одним з організаторів і головою київської Громади, належав до угруповання так званих “хлопоманів”. З 1878 року був професором історії Київського університету, у 1881 році очолив Історичне товариство Нестора-літописця при Київському університеті. Один з ініціаторів угоди між галицькими народовцями та польсько-австрійськими політичними колами, яка отримала назву “Нова ера”.

В. Антонович належав до народницької школи в українській історіографії, створив київську школу істориків, представниками якої були Д. Багалій, М. Грушевський, П. Голубовський та І. Линченко. Майже півстоліття він стояв на чолі українського громадсько-політичного життя, підтримував тісні зв'язки з Галичиною.

АНТРОПОГЕНЕЗ (від. грец. *антропос* – людина і *генезис* – походження) – процес історико-еволюційного виникнення й розвитку людини як суспільної істоти, діалектично нерозривно пов'язаний з формуванням і розвитком її первісної трудової діяльності, свідомості, мови.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – погляд, згідно з яким людина є центром і вищою метою світобудови.

АНУ (шумерський АН) – асиро-вавилонський бог неба.

АНУБІС – єгипетський бог мертвих, охоронець мерців і кладовищ. Зображували його у вигляді людини з головою шакала або у вигляді сидячого шакала.

АНФАС (франц. *в обличчя*) – обличчям до того, хто дивиться.

АПЕЛА – народні збори, вищий орган державної влади у Спарті.

АПЕЛЛЕС (356–308 рр. до н. е.) – найвизначніший грецький живописець, славився своїм умінням передати душевний стан людини.

АПС (ХАП) – староегипетський священний бик, культ якого був особливо поширений у Мемфісі.

АПОДИТЕРІЙ – спеціальне приміщення з колонами або пілястрами, напіввідкрите на центральний двір, з лавками, притуленими до стіни. У аподитерії атлети знімали білизну і залишали її у сховищі. Їх натирали маслами, робили масаж. Після тренування аподитерій служив місцем для відпочинку.

АПОКРИФИ – заборонені християнською церквою стародавні книги, у яких записувалися народні сказання, замовляння, прикмети і різноманітні повчання. Ці книги були доступні тільки посвяченим, їхнє авторство приписувалося або самим богам, або якимось знаменитим героям. Ці книги переховувалися в храмах як “книги таємні”. Також вважалося, що їхніми творцями було язичницьке духовенство, яке в народі називали волхвами. Волхви є авторами сотень книг, багато з яких донині не збереглися. Духовна влада постановила “бегать этих книг, аки Содома и Гомора”, і якщо вони потрапляли до її рук, то негайно спалювалися. До апокрифів належали:

“*Аристотелеві Врата*” – переказ середньовічних письмен, авторство яких приписувалося Аристотелю. Книга, крім моральних настанов, вміщує відомості про астрологію, медицину і фізіогноміку; складається з розділів, які називаються вратами;

“*Волховник*” – збірник народних прикмет, об’єднаних за розділами, наприклад: “*Воронограй*” – прикмети і гадання за криком воронів, “*Куроглашенник*” – за криком півня, “*Птичник*” – за криком і польотом птахів, “*Трепетник*” – тлумачення прикмет, пов’язаних із тремтінням різних частин людського тіла: “Аще верх глави (челюсть, брова, око і т. д.) потрепещет, лицо або уха горят, длань посвербит, подошви отерпнут...”. Збереглася велика кількість південнослов’янських списків з кінця XV ст.;

“*Громник*”, або “*Громовик*” – збірник передбачень, що залежать від того, звідки, коли і з якою силою гримить. Ця книга була широко відома в XV–XVI ст. У ній усе розподілено за місяцями, передбачення погоди, врожаю, хвороб, воєн тощо поєднані з громом і землетрусами. З “*Громником*” пов’язаний “*Молнияльник*”, де передбачення робилися за спалахом блискавки у визначені дні місяця;

“*Звіринець*” – назва походить від знаків Зодіаку (XVI ст.);

“*Зелійник*” – опис чарівних і цілющих трав із вказівкою на замовляння та інші засоби, які використовувалися в народній медицині; у народі подібні зшитки називалися “*травники*”, “*цвітники*”, “*лічебники*”;

“*Колядник*”, або “*Коледник*”, – книга (списки XIII–XV ст.), яка вміщувала прикмети відповідно до днів, на які випадало різдво бога Сонця (свято Коляди); наприклад, якщо різдво буде в середу – зима затяжна й тепла, весна з дощами, жнива добрі, вина багато, старим пагуба. Деякі книги містили й ворожіння за нутрощами тварин;

“*Лопаточник*” описує гадання про майбутнє за допомогою лопаткової кістки вівці. Відомий за єдиним списком XVI ст. Передбачення про шлюб, багатство, війну, долю правителів;

“*Лунники*”, або “*Лунные течения*” – ворожіння за фазами і поверхнею Місяця з урахуванням розташування зірок. Ішлося про вплив Місяця на людину при її народженні; про його вплив на погоду, рослини; про “добрі” і “злі” дні залежно від розташування Місяця. Старші списки – першої половини XV ст., більшість списків – XVII ст.;

“*Мисленик*” (імовірно те саме, що “*Розумник*”) містить апокрифічні сказання про створення світу і людини;

“*Остролог*” (“Острономія”, “Мартолой”, “Звездочот”, “Зодій”) – збірник астрологічних зауважень про вступ Сонця в різні знаки Зодіаку; про вплив планет на долю новонароджених дітей, а також на долю цілих народів; звідси віщували майбутнє: буде війна чи мир, урожай чи голод, здоров’я чи хвороби;

“*Планетник*” – збірник гадань за планетами і знаками Зодіаку (XVI–XVIII ст.). Відповідно до визначеної планети передбачали характер, зовнішність, заняття людей. Прогнози давалися для чоловіків і жінок;

“*Путник*” – “книга, в ней же єсть написано о стречах” добрих і злих;

“*Рафлі*” – астрологічна книга (XVII–XVIII ст.), у якій з’ясовується вплив зірок на людське життя;

“*Сносудець*” (“Сновидець”, “Сонник”) – книга тлумачення снів;

“*Фізіогноміка*” (друга половина XVII ст.) – посібник для визначення душевних якостей людини за рисами обличчя, кольором очей, волоссям і т. ін.;

“*Чаровник*” складається із 12 розділів, “у них же суть двоєнадесять опрометних лиц звіриних і птичих”, тобто сказання про блукаючих перевертнів.

АПОЛЛОДОР – 1) грецький художник другої половини V століття до н. е. За античними переказами, запровадив у живопис закон про перспективу; 2) родоський скульптор I століття до н. е., один із творців скульптурної групи “Лаокоон”.

АПОЛЛОН (грец. *Apollon*) – у давньогрецькій міфології бог сонця і світла (Феб), мудрості (Дельфійський оракул) і мистецтва (глава муз), син Зевса і богині Лето (Латони), батько Орфея, Ліка і Асклепія, брат Артеміди. Вважають, що культ Аполлона запозичено з Малої Азії і що первісно він був богом дверей, який відганяв від будинку чи міста нещастя і хвороби. В Афінах та деяких інших містах Еллади Аполлон вшановувався також як охоронець доріг, мандрівників і мореплавців. В образотворчому мистецтві Аполлона зображали високим, струнким юнаком з лірою, кіфарою або луком у руках (Скопас, Леохар і Пракситель, Л. Кранах Старший, М. де Вос, П. Веронзе, Х. Рібера, Е. Делакруа та ін.).

АПОЛЛОН – 1) у давньогрец. і давньорим. міфології – бог мудрості, покровитель мистецтв. Одне з імен-епітетів бога Сонця Геліуса (Феба); 2) переносн. – красень.

АПОЛЛОН – грецький бог світла, музики й віщування, син верховного бога Зевса й Лети (Латони), брат богині Артеміди.

“АПОЛЛОНІВСЬКЕ І ДІОНІСІЙСЬКЕ” – поняття, запропоновані Ніцше для характеристики двох витоків людської культури, уособлення яких він бачив в образах Аполлона та Діоніса. “Аполлонівське” – світле, споглядальне, раціональне; “діонісійське” – буйне, темне, хаотичне, ірраціональне.

АПОФЕОЗ (грец. *обожнювання*) – 1) прославлення, звеличення особи, події, явища; 2) заключна урочиста масова сцена вистави чи святкової концертної програми; 3) урочисте завершення події.

АПОФЕОЗ – обговорення, прославлення, урочисте завершення події.

АПРІОРИ (лат. *apriori* – з попереднього) – філософське поняття, що позначає знання, передуюче досвідові.

АРАМЕЙЦІ – західносемітський народ, його письмо витиснуло в другій половині I тисячоліття до н. е. клинопис, яким користувалися в Месопотамії ще з шумерського періоду.

АРБІТРАЖ – будь-яке спірне питання, яке виникає з приводу або у зв'язку з Олімпійськими іграми, подається виключно до Арбітражного суду відповідно до Кодексу спортивного арбітражу.

АРГОНАВТИ – мандрівники за золотим руном.

АРГОНАВТИ – у давньогрецькій міфології 50 учасників походу до Колхиди Чорним морем. Їх корабель, що називався “Арго”, був збудований за допомогою Афіни, яка вставила в його корпус шматочок священного вікового донського дуба, шелест листя якого передавав волю богів. На чолі з Ясоном аргонавти, серед яких були Адмет, близнюки Діоскури – Кастор і Полідевк, Геракл, Мелеагр, Орфей, Пелей, Гелімон та ін., повинні були повернути у Грецію золоте руно чарівного барана, котре відвіз у Колхиду Фрікс. Заволодіти золотим руном Ясону допомогла чарівниця Медея. У переносному значенні – відважні мореплавці, першопроходці.

АРГОНАВТИ – дослівно “мореплавці на (кораблі) АРГО”, за грецькою міфологією, учасники походу в Колхиду по золоте руно. Брالی в ньому участь найвідоміші грецькі герої (Геракл, Тесей та інші), а керівником походу був Ясон.

АРЕЙ – у грец. міфології – бог війни, син Зевса і Гери. Зображували його могутнім воїном у шоломі. У рим. міфології А. відповідає Марс, на честь якого названий один з місяців року (*martus*; в рос. – март; в укр. – березень).

АРЕЙ (Арес, Яровит) – бог війни, син великого бога вогню Неба-Сварги і Матері-Землі, один із найхоробріших титанів, неблаганний до ворогів добра і світла. Земля, на яку вперше ступила нога Арєя, спочатку звалася Арією, пізніше Фракією (Тракією). Наймужнішими і найправеднішими з-поміж усіх фракійців були в давнину гети (скіфи).

Арєй брав участь у Троянській війні (XII ст. до н. е.) на боці троянців, тобто сонячних синів, проти греків. Про подвиги Арєя багато розповідається в “Іліаді”. За віруваннями, Арєй навчив людей виготовляти зброю та володіти нею, боронити рідну землю від ворогів. Культ Арєя вже існував за часів славетного грецького астронома Гіппарха, який жив у II ст. до н. е. і вивчав явище весняного рівнодення, що припадало тоді на сузір'я Арєя (Овна). Спершу Арєй був богом рільництва. У пізніші часи стародавні греки стали вважати Арєя своїм богом війни, сином Зевса та Гери.

Давньогрецький історик Геродот так пише про поклоніння Арєю у давній Скіфії: “У кожному повіті устроєне святилище Арєса на громадській площі... На сім підвищенні кожний повіт ставить старий залізний меч, і сей зветься святим образом Арєса. Мечеві щороку приносять у жертву худобу й коні; скіфи більше жертвують йому, аніж іншим богам”.

Про один з мечів Арєя, який був у володінні Аттили, ватажка гунів, розповідає історик Йордан (VI ст.): “Хоча Аттила вже з природи покладався на щастя воєнне, однак віднайдення Арєсового меча піднесло ще його віру в себе; той меч королями Скіфії уважався святим. Меч знайдено в такій спосіб. Один пастух помітив, що серед череди

теля закульгавіло: він пішов за слідами крові і наткнувся на меч, об який поранилося теля. Пастух зараз меч викопав і заніс до Аттили. Сей зрадів дарункові і в гордості подумав, що він призначений на володаря світу, бо Аресів меч надасть йому перевагу у війнах”.

Про культ цього бога пише й відомий російський славіст XIX ст. О. Гільфердінг: “Богом войовничим здебільшого, слов’янським Марсом, був Яровит. Йому поклонялися як богові війни у Волегощі, де один з храмів був присвячений йому. У цьому храмі висів на стіні щит Яровитів, неймовірних розмірів, вишуканої роботи, вкритий золотими пластинками; він уважався такою святинєю, що..., ніхто не смів до нього доторкнутися, і тільки за воєнного часу волегощани знімали його зі стіни й несли попереду війська, упевнені в перемозі під його покровом”.

АРЕЙ (АРЕС) – грецький бог війни, син верховного бога Зевса і його дружини Гери. Римський бог війни МАРС не цілком йому відповідає.

АРЕЙ (АРЕС) – бог війни і разом бог миру. Син бога вогню неба Сварги і Матері-Землі. Найхоробріший і найжорстокіший до ворогів світла і добра. Навчив людей виготовляти зброю та володіти нею, боронити землю предків від нападників і зайд.

АРЕНА (лат. *pisok*) – 1) у давньоримському амфітеатрі – посипаний піском майданчик, на якому відбувалися бої гладіаторів, кінні змагання та ін.; 2) у цирку – круглий майданчик у центрі зали для виступу артистів, відгороджений бар’єром; 3) спортивне поле з комплексом майданчиків для ігор і масових виступів спортсменів.

АРЕНА – посипаний піском овальний майданчик для поєдинків або ігор в центрі амфітеатру, цирку або стадіону.

АРЕС (грец. *Ares*) – в давньогрецькій міфології бог війни, те саме, що в давньоримській – Марс.

АРЕС (АРЕЙ) – у грец. міфології – бог війни, син Зевса і Гери. Зображували його могутнім воїном у шоломі. У рим. міфології А. відповідає Марс, на честь якого названий один з місяців року (*martus*; в рос. – март; в укр. – березень).

АРЕТЕ – найвищий ступінь придатності або продуктивності речі чи живої істоти; стосовно людини – військова доблесть. Означало силу, сміливість, мужність в бою, героїзм, фізичну тренованість. Поступово до цього поняття почали відносити ввічливість, вихованість, благородство, схильність до мистецтва.

АРИСТОКРАТІЯ (грец. *влада найкращих, найзначніших*) – 1) форма правління, за якою державна влада належить привілейованій знатній меншості; 2) привілейована верхівка суспільства, знать.

АРИАДНА (грец. *Ariadne*) – в давньогрецькій міфології дочка Критського царя Міноса й Пасіфаї, допомогла афінському герою Тесею вбити людинобика Мінотавра і вийти з лабіринту за допомогою клубка ниток (Аріаднина нитка).

АРИСТАРХ САМОСЬКИЙ – (320–250 рр. до н. е.) – грецький астроном. Перший висловив думку, що Земля обертається довкола Сонця.

АРІСТОТЕЛЬ (грец. *Aristoteles*, 384–322 до н. е.) – грецький філософ, учений-енциклопедист. Виходець із халкідського міста Стагір (звідси його прізвисько Стагірі). Батько його Нікомах був придворним лікарем македонського царя Амінти, діда Александра. В 17 років Арістотель відправився до Афін, де став учнем Платона. Після смерті Платона переїздить у Троаду, а звідти – в Мітілені (острів Лесбос). Прийняв запрошення македонського царя Філіппа II й виховував Александра. У 255 знову прибув до Афін, де заснував власну школу при храмі Аполлона Лікейського, відому під назвою “Лікей” (Ліцей).

Навчання в школі проводилось під час прогулянки в портиках (“перипатос”), від чого й школа відома під назвою “перипатетична”. На думку Арістотеля, предметами, необхідними для виховання, були граматики, музика і малювання. Але найбільше уваги приділялося вихованню тіла. Тіло повинно формуватися раніше духу, вміння – раніше розуму. Навіть виховуючи дітей у сім’ї, необхідно звертати увагу на підбір дитячих ігор.

У програмі фізичного виховання Арістотель вказував на вибір і поділ фізичних вправ виходячи з можливостей дітей. Він зробив першу в історії фізичного виховання спробу дати вікову періодизацію в дозуванні фізичних вправ.

Останні роки свого життя провів на острові Евбея. Збережені твори Арістотеля поділяють на сім груп: трактати з логіки, об’єднані спільною назвою “Органон” (“Категорії”, “Аналітики”); фізичні трактати (“Фізика”, “Про небо”); біологічні трактати (“Історія тварин”, “Про виникнення тварин”, “Про душу”); твори з етики (“Нікомахова етика”); соціально-політичні та історичні твори (“Політика”, “Афінська політія”); праці з мистецтва, поезії і риторики (“Риторика”, “Поетика”).

АРІСТОТЕЛЬ (384–322 рр. до н. е.) – грецький філософ і вчений, “найбільший мислитель стародавнього світу” (Маркс). Вихователь Олександра Македонського.

АРІСТОТЕЛЬ – крупний вчений і філософ, вихователь О. Македонського, учень Платона, (384–322 рр. до нашої ери) вважав, що тіло і душа людини існують нерозривно. “Трьом родам душі – рослинному, вольовому і розумовому, відповідають три сторони виховання: фізичне, моральне і розумове. Фізичне виховання переує розумовому”. У трактаті “Політика” Арістотель вказує, що “хлопчиків потрібно віддавати у руки вчителів гімнастики, які приведуть у належний стан їх організм”. Арістотель, на відміну від Платона, відкидав спартанську систему виховання через її суворість і важкі вправи. Він був проти того, щоб гімнастичній освіті надавали “атлетичного” напрямку, що на його думку, заважає природному розвитку дітей.

АРІСТОФАН (грец. *Aristophanes*, бл. 445–385 до н. е.) – грецький драматург, засновник комедійного жанру в античній літературі. Йому приписується 44 комедії, з яких збережено 11: “Ахарняни”, “Вершники”, “Хмари”, “Оси”, “Мир”, “Птахи”, “Лісістрата”, “Жінки на святі Фесмофорій”, “Жаби”, “Жінки в народних зборах” і “Плутос”. Як глибоко народний поет Арістофан відобразив протиріччя епохи, піддавши різкій критиці війну, прогресуючу соціальну нерівність, а також ідейні погляди, які підривали традиційні моральні устої афінської рабовласницької демократії. Так, у комедії “Мир” основною дійовою особою автор обрав улюблений ним тип аттичного землероба.

АРКА ТРИУМФАЛЬНА – монументальна споруда на честь видатних подій, брама з одним або трьома арковими отворами, прикрашена скульптурами, рельєфами й пам’ятними написами.

АРКАДА – ряд однакових за формою і розмірами арок, що спираються на стовпи або колони.

АРТАНІЯ (Аратта, Артанія, Оратанія, Орїана) – за припущеннями деяких дослідників, одна із першоназв стародавньої України. Символами її були золотий плуг і ярмо, які згодом стали емблемою скіфів-сколотів. Етнічні ознаки Артанії розвинулися у трипільській культурі (V–III тис. до н. е.). За твердженнями деяких істориків, Артанія вважається прабатьківщиною індоєвропейських народів. Арта (“Хлібне місто”) – столиця Артанії. Про цю країну повідомляють арабські географи IX–XI ст. як про одне з державних утворень давньої України: поряд з Артанією називають Славію та Куявію зі столицею Куявою. Назва “Артанія” – це ніщо інше, як Ратанія або Оратанія, яка походить від стародавнього слова “ратай” (орач). “Трипільська” Аратта – одна з найбільших областей, охоплених індоєвропейською системою святилищ-обсерваторій, – зберегла і донесла до часів Київської Русі прадавніх богів: Дива, Ладу, Купала, Місяця, Перуна, Трояна, Велеса та ін. До складу Аратти, як свідчить давньоіндійський епос “Магабгарата”, входили племена, які зафіксовані античними авторами і на території давньої України. Назву “Аратта” знаходимо також у шумерських клинописних текстах. За орійських часів (III–II тис. до н. е.) давньоукраїнська культура збагатилася іншими богами: Дажбогом, Стрибогом, Сварогом.

АРТЕМІДА (грец. *Artemis, Artemidos*) – в давньогрецькій міфології непорочна богиня, сестра Аполлона, хоронителька стад і дичини, покровителька полювання, богиня Місяця; в давньоримській міфології Артемиду ототожнювали з Діаною.

АРТЕМІДА (лат. ДІАНА) – грецька богиня мисливства, звірів і дикої (а в деяких місцевостях й усієї) природи, дочка верховного бога Зевса й Лети (Латони), сестра бога Аполлона.

АРТЕМІДА – у грец. міфології богиня, донька Зевса й Латони, сестра Аполлона. Вважалася богинею родючості й полювання, богинею Місяця, покровителькою породіль. Зображувалася з луком і стрілами. У рим. міфології А. відповідає Діана.

АРТЕМІСІЯ II – дружина галікарнаського володаря Мавсола. Після його смерті сама правила Галікарнасом (352–348 рр. до н. е.) й закінчила та оздобила Мавсолову гробницю (Мавзолей).

АРТЕФАКТ (лат.) – штучний факт, результат людського творення.

АРХАГЕТ – титул царя в Спарті.

АРХАЇКА (грец. *стародавній*) – 1) ранній період становлення давньогрец. архітектури й образотворчого мистецтва (VII–VI ст. до н. е.). За цієї доби сформувалися основні містобудівні принципи, види храмів, житлових і громадських будівель. Широко розвинулась ордерна система, архітектура набула самобутності, яскравих гуманістичних рис; 2) термін, що означає старовину, давнину.

АРХАЇСТИКА – в мистецтві – наслідування старовинних форм, манери.

АРХЕ – об'єднання держав з гегемонією однієї з них.

АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – одне з основних понять археологічної науки, під яким розуміють групу пам'яток (поселень, могильників) певної території і часу, що характеризується спільними ознаками їхніх речових комплексів. А. к. одержує умовні назви від певної характерної риси даної культури: форми глиняного посуду (кулястих амфор культура), орнаментативності посуду (лінійно-стрічкової кераміки культура), форми поховань (ямна культура) або назви місцевості, де було вперше виявлено й досліджено пам'ятки даного типу (Трипільська культура).

АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – велика група археологічних пам'яток певного історичного періоду, що мають спільні ознаки й розміщені на певній території. Розрізняють ямну, трипільську та інші археологічні культури.

АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – сукупність археологічних пам'яток певної території і часу, що мають місцеві своєрідні особливості. Археологічна культура отримує назву за місцем першої знахідки або за певними визначальними ознаками, наприклад, за формою кераміки, обрядом поховання тощо. Дас змогу встановити рівень розвитку виробничих сил, культури, побуту того чи іншого народу або племені.

АРХЕОЛОГІЧНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ – кам'яний вік – палеоліт (давньокам'яний вік) – тривав від 3 млн років до н. е. до 10 тис. років до н. е.; мезоліт (середньокам'яний вік) – 10–6 тис. років до н. е.; неоліт (новокам'яний вік) – 6–4 тис. до н. е. Енеоліт (мідно-кам'яний вік) – 4–3 тис. до н. е. і бронзовий вік – 2 тис. років до н. е. – VIII ст. до н. е. Ранній залізний вік – VIII ст. до н. е. – IV ст. н. е.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ – матеріальні залишки людської культури, що збереглися на поверхні землі, під землею або під водою і є об'єктом археол. досліджень. А. п. – речові джерела, що висвітлюють минуле людського суспільства, його культурну еволюцію.

АРХЕОЛОГІЯ (грец. *стародавній, вчення*) – галузь історичної науки, що вивчає історичне минуле людського суспільства на основі речових залишків його діяльності, тобто пам'яток культури матеріальної (знарядь праці, предметів побуту, зброї, прикрас, жител, поховань тощо).

АРХЕОЛОГІЯ – наука, яка вивчає побут і культуру давніх народів на основі речових пам'яток.

АРХЕОЛОГІЯ – наука, що відкриває, досліджує і оцінює пам'ятки матеріальної культури, важливі для вивчення давньої історії людства.

АРХЕОЛОГІЯ – наука, що вивчає первісні, стародавні та середньовічні матеріальні пам'ятки (стоянки, поселення, поховання, знаряддя праці, рештки зброї, посуд, прикраси, предмети побуту). Досліджують пам'ятки шляхом розкопок, а також у лабораторних умовах.

АРХЕОЛОГІЯ АНТИЧНА (КЛАСИЧНА) – археологія греко-римського світу у Середземноморському і Причорноморському басейнах. Вивчає період ХХ ст. до н. е. – V ст. н. е. Термін “археологія” виник в античності (від грец. *archaios logos* – розповідь про старожитність). Пам’ятками античного мистецтва цікавилися ще в Римі, інтерес до них зріс в епоху Відродження, однак як наука оформилася наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

АРХІМЕД (грец. *Archimedes*, бл. 287–212 до н. е.) – грецький вчений, математик і механік. Народився і працював у Сиракузах (острів Сицилія). Творець гідростатики; у творі “Про плаваючі тіла” вивів знаменитий закон: тіло, занурене в рідину, втрачає вагу, рівну вазі виштовхнутої ним рідини. Архімед винайшов також спосіб визначення площі й довжини кола. Завдяки праці “Елементи механіки” Архімед вважається творцем теоретичної механіки. Займався також астрономією, сконструював планетарій і глобус. Винайшов водяний гвинт, створив ряд військових машин, які використовувалися під час оборони Сиракуз від римлян (212 до н. е.).

АРХІМЕД (бл. 287–212 рр. до н. е.) – один з найвідоміших грецьких математиків і фізиків, основоположник теоретичної механіки і гідравліки, винахідник і конструктор багатьох машин. Убитий римськими воїнами під час взяття Сиракуз.

АРХІПЕЛАГ – група островів, розмішених поблизу.

АРХІТЕКТУРА (від грец. *зодчий*) – мистецтво проектування й будівництво споруд та їх комплексів, що формують просторове середовище для життя і діяльності людини. Проектування міст і населених пунктів, їх забудова виділяються в особливу галузь будівельного мистецтва – містобудування. Будучи сферою матеріальної культури як частина засобів виробництва (виробничі будівлі та споруди) і як частина матеріальних засобів життєдіяльності суспільства (житлові й громадські будівлі), А. є видом мистецтва як частина духовної культури, що формує естетичне оточення і художні смаки людини, віддзеркалює суспільні ідеї в притаманних їм художніх образах творів. А., в якій оригінально взаємопов’язані функціональні, конструктивні й естетичні риси, в процесі свого розвитку, як і інші види мистецтва, виробила ряд стильових ідейно-художніх та естетичних напрямів: гіпостиль, античний стиль, візантійський, романський, давньоруський стилі, ренесанс, бароко, класицизм, ампір, конструктивізм, раціоналізм (чи функціоналізм), модернізм, постмодернізм та ін.

АРХІТЕКТУРНІ ОРДЕРИ – система архітектурних засобів і прийомів композиції, основана на певній структурі й художньо-образному вияві складових частин стояково-балкової конструкції будівлі. В класичну канонізовану систему А. о. склалися в архітектурі Старод. Греції класичного періоду (VI–IV ст. до н. е.). Основні різновиди: доричний, іонічний, коринфський ордери. А. о. складається з трьох основних частин: колони, її підніжжя – стилобата – й антаблемента, що спирається на колону й підтримує дах. Колона (крім доричної) має базу й завершується капітеллю. Антаблемент по вертикалі ділиться на архітрав, фриз і карниз. Італійським варіантом доричного є тосканський ордер. Композитний А. о. об’єднує елементи коринфського та іонічного ордерів. Ордерна система була характерна для архітектури України XVI–XVIII ст.

АРХИТРАВ – поперечна кам'яна балка над капітелями колон у грецьких і римських будівлях, переважно у храмах.

АРХОНТ – державна посада в Афінах.

АРХОНТ – дослівно “володар”, найвищий виборний урядовець (пізніше член ради найвищих урядовців) у містах-державих Стародавньої Греції, зокрема в Афінах.

АСКЕТИЗМ (грец. *asketes* – навчений вправам; пустельник, чернець) – моральний принцип, який полягає у крайньому обмеженні потреб людини, самозречені, у відмові її від життєвих благ і насолод з метою самовдосконалення або досягнення морального чи релігійного ідеалу.

АСКЕТИЗМ – відмова від бажань, потреб і привілеїв.

АСКЛЕПІЙ (лат. ЕСКУЛАП) – грецький бог лікування.

АСОЦІАЦІЯ (лат. *associo* – поєднання) – у психології зв'язок, який утворюється при певних умовах між двома або більше психічними утвореннями (відчуттями, сприйняттями, уявленнями, ідеями тощо); дія цього зв'язку полягає в тому, що поява одного члена асоціації приводить до появи іншого (інших).

АСПАСІЯ (грец. *Aspasia*, бл. 470 до н. е.) – одна з найвидатніших жінок Стародавньої Греції, дружина Перікла. Відзначалася освіченістю, розумом і красою. В її домі збиралися художники, поети й філософи (Сократ, Платон, Фідій та ін.).

АССИРИОЛОГІЯ – наука про історію й культуру Стародавньої Месопотамії, у вужчому розумінні слова – Стародавньої Ассирії. Назву цю отримала тому, що перші месопотамські пам'ятки походять з Ассирії; поділяється ассириологія на багато галузей і спеціальностей (археологія, дослідження клинопису, історія тощо).

АСТІЛОС З КРОТОНА – здобув 7 перемог в стадіодромі, діаулосі, бігові в озброєнні.

АСТРОЛОГІЯ (лат. – *зірка і вчення, розуміння, поняття*) – вчення про нібито існуючий зв'язок між розташуванням небесних світил та історичними долями людей; виникло в середні віки і продовжує існувати в наш час.

АТАРАКСІЯ (грец. *ataraxia* – хвилювання, незворушність) – поняття давньогрецької етики про душевний спокій як мету й форму поведінки, до якої повинна прагнути людина.

АТАШЕ – з метою полегшити співпрацю між ОКОІ та НОКами кожний НОК після консультацій з ОКОІ може призначити аташе.

Аташе діє як посередник між ОКОІ та своїм НОКом і повинен бути у постійному контакті з обома такими комітетами з метою вирішення проблем проїзду, розміщення тощо.

Протягом Олімпійських ігор аташе повинен бути акредитований як член делегації свого НОКу в додаток до квоти. Аташе може не бути громадянином країни-організатора.

АТЕЇЗМ (грец. *atheon* – безбожність) – система ідей, поглядів, переконань, що заперечують існування Бога.

АТЛАНТ (грец. *Atlas*) – у грецькій міфології титан – велетень, який за наказом Зевса тримав на своїх плечах небосхил як кару за участь у битві титанів проти богів.

АТЛАНТ – 1) у давньогрец. міфології титан, що за наказом Зевса тримав на собі небо; 2) колона, підпора в архітектурній будівлі у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будинку, портик, балкон.

АТЛАНТИДА (грец. *Atlantis*, род. *Atlantidos*) – у давньогрецькій міфології величезний острів, заселений атлантами, які у IX тис. до н. е. панували над всією Лівією і Західною Європою. У результаті землетрусу острів опустився на дно океану (варіант: так покарав атлантів Зевс за їх надмірну гордість). Легенду про Атлантиду вперше розповів Платон (діалоги “Тімей” і “Критій”), з того часу вона стала джерелом багатьох припущень учених світу. Вважають, що під Атлантидою слід розуміти острів Феру (Санторін), що зазнав сильної руйнації внаслідок виверження вулкана.

АТЛАНТИДА – створений поетичною фантазією Платона острів з мудрим суспільним ладом та ідеальною державною організацією, який буцімто затонув у морі. У середньовіччі не сумнівалися в існуванні Атлантиди. Вперше наніс її на карту якийсь візантійський монах у X столітті н. е.

АТЛЕТ – людина, яка виділяється своїми фізичними якостями. Всі ігри-змагання в Гомерівську епоху Греції були надзвичайно популярні і мали широке розповсюдження. Відповідно фізична сила і спритність, які проявляються в іграх, в уявленні Гомера були як би відмінною рисою родинної аристократії, що протиставляються народу. В цьому відношенні слово “атлет” тісно зв’язане з поняттям “шляхетний герой”.

АТЛЕТИКА – мистецтво розвивати силу і спритність за допомогою фізичних вправ.

АТРИБУТ (лат. *надане, наділене*) у мистецтві – постійна, істотна ознака того чи іншого героя, божества, алегоричної постаті: наприклад, А. святого – німб, тобто сяйво довкола його голови; Нептуна здебільшого зображали з тризубцем; атрибутами святих мучеників були, як правило, знаряддя тортур тощо.

АТРІЙ – головна частина будинку, навколо якої розміщувалися всі житлові кімнати.

АТТАЛ III – останній володар Пергамського царства, яке виникло в Малій Азії після розпаду імперії Олександра Македонського. Царював у 139 – 133 рр. до н. е.; у своєму заповіті відписав Пергам Римові.

АТТИКА (грец. *Attike* від *акте* – узбережна країна) – одна з найбільших областей Середньої Греції. Її гори були відгалуженням Кіферона, крутого кам’янистого хребта, що утворював природний кордон Аттики з боку Беотії і Мегар. Існує міф про двох братів,

які були перетворені в гори: ніжний і добрий Гелікон став житлом муз, а жорстокий Кіферон – місцем перебування Еріній.

АТТИКА – область у центральній Греції. Утворює півострів, який врізується трикутником у Егейське море; її центром від незапам'ятних часів були Афіни.

АТТИЛА (лат. *Attala*, помер у 453 н. е.) – вождь союзу гуннських племен у 434–453. Здійснив ряд спустошливих походів на територію Східної Римської імперії (443, 447–448), в результаті яких, гунни добилися від останньої сплати великої щорічної данини.

АФЕСІС – лінія старту, звідки починається біг.

АФІНА (грец. *Athene, Athena*) – у давньогрецькій міфології одне з найголовніших божеств мікенського походження. У найдавніших міфах – богиня неба, родючості, покровителька мирної праці. Афіна вважалася також покровителькою наук і богинею мудрості. В Аттиці вшановувалася як головне божество країни і міста, яке носило її ім'я. Головний храм богині – Парфенон знаходився на Акрополі. У Римі Афіну ототожнювали з Мінервою, богинею – покровителькою ремесла, медицини, скульптури, музики, поезії і богинею мудрості.

АФІНА (лат. МІНЕРВА) – грецька богиня мудрості, розважливо веденої війни, мистецтва і захисниця Афін; народилася вона без матері з голови верховного бога Зевса.

АФІНИ (грец. *Athenai, Athene*) – головне місто Аттики, розміщене в 4 км від моря. Мало три гавані – Муніхіон, Фалерон і Пірей. У межах верхньої частини міста знаходився Акрополь, у межах нижньої – Ареопаг, Німфейон і Пінкс. Через територію Афін протікали річки Ілліс і Кефіс. За античною традицією, першим царем Афін був Кекроп. Об'єднання усіх жителів Аттики приписується Тесею, синові царя Егея (бл. 1300 до н. е.). Тоді ж Афіни стали політичним центром Аттики. Після смерті останнього царя Корда до влади прийшли евпатриди – представники родової аристократії. В результаті тривалої боротьби демосу з ними, а також реформ, проведених Солоном, Пісістратом і Клісфеном, в Афінах остаточно затвердилася рабовласницька демократія, розквіт якої припадає на час правління стратега Перікла (444–429 до н. е.). За часів Фемістокла (487–471 до н. е.) були збудовані Довгі стіни, які з'єднували місто з Піреєм (зруйновані після поразки Афін в Пелопоннеській війні). До складу Афін входило 6 районів: Кідатенайон, Лімнай, Меліте, Керамейкос, Коллітос і Діомея; за римського імператора Адріана у південно-східній частині Афін виник новий район – Адріанополіс. Починаючи з 338 до н. е. Афіни перейшли під владу Македонії, а з 146 до н. е. ввійшли до складу Римської держави. Готи здобули Афіни двічі – у 269 і 396 роках.

АФОРИЗМ – короткий влучний вислів, у якому думка висловлена стисло і ємко; крилатий вислів.

АФРОДИТА (грец. *Aphrodite*) – у давньогрецькій міфології і релігії – богиня кохання і краси, донька Зевса (варіант: Урана) і океаніди Діони. За однією версією Афродіта вважається народженою з піни морської (Афродіта Анадіомена) і їй приписували велику владу над морем, за іншою Афродіта вважалася символом земного кохання, найвищим ідеалом жіночої краси. У Римі Афродіту ототожнювали з образом

Венери – богині кохання, богині-родоначальниці і покровительки всього римського народу.

АФРОДИТА (лат. ВЕНЕРА) – грецька богиня кохання й краси.

АХЕЙЦІ – одне з перших і наймогутніших грецьких племен, які заселили територію сучасної Греції (на початку другого тисячоліття до н. е.). В епосі Гомера ця назва поширена на всіх греків, що брали участь у Троянській війні.

АХЕМЕНІДИ – перська династія у 549–330 рр. до н. е. Ахеменіди створили імперію, що охоплювала всю Персію, Месопотамію (Дворіччя), Анатолію та Єгипет. Засновником її був Кір, а останнім володарем Дарій III, якого позбавив трону Олександр Македонський.

АХІЛЛ (грец. *Achilleus*) – центральна фігура “Іліади”, юний фесальський герой, син Пелея і морської богині Фетіди. Це цілеспрямована шляхетна натура, яка уособлює у собі військову доблесть в розумінні древніх героїв. Обов’язок для нього понад усе: заради помсти за смерть друга він готовий пожертвувати власним життям. Ахілл – епічний ідеал воїна-героя. Насправді, Гомерівський Ахілл – одна з найскладніших фігур всієї античної історії.

АХІЛЛ (АХІЛЛЕС) – герой Троянської війни, наймогутніший з усіх ахейських воїнів.

АШЕЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура раннього палеоліту, що змінює шельську культуру й передує мустьєрській культурі. Поширена в Азії, Африці та Пд. Європі. Від назви околиці м. Ам’ена (Пн. Франція) – Сент-Ашель. Носії А. к. перебували на початковому етапі розвитку первіснообщинного ладу. А. к. існувала близько 300–100 тис. років тому. На території України пам’ятки А. к. відомі на Закарпатті (Королеве й Рокосів), Житомирщині (Житомирська стоянка) і Поділлі (Лука-Врублівецька).

АШШУР – 1) Укріплення й столиця Стародавньої Ассирії (сучасний Калаат – Шеркат на правому березі Тігру); 2) Верховний ассирійський бог, охоронець міста Ашшура й Ассирії.

АЯКСИ – у давньогрецькій міфології – щирі друзі, два герої Троянської війни. Великий Аякс Теламонід, син саламінського царя Теламона і Перібеї, після Ахілла – найсильніший і найвідважніший воїн. Особливою шанованою користувався на Саламіні, де вірили, що його заступництво допомогло перемогти персів 480 до н. е. На честь героя щороку влаштовувалися ігри-аяктеї. Малий Аякс Оїлід, син володаря локрів Оїлея. У швидкості не міг перевершити тільки Ахіллеса, був найкращим металником списа. В епосі та в багатьох міфах Теламонід і Оїлід виступають пліч-о-пліч.

Б

БАБА ЯГА (ЙОГА) – мешканка потойбічного світу Нав. Предкиня всіх відьом. Часто виступає у казках: “Баба Яга, костяна нога, волосяний язик, в ступі їздить, товкачем поганяє, мітлюю слід замітає”.

БАБ’ЯЧЕ ГОЛОСІННЯ – день 30 вересня. У цей день належало з самого ранку згадувати померлих родичів та виплакати за себе і за рідних, “щоб на душі полегшало”. Тоді всі вшановували померлих, а молодь збиралася з цього дня на вечорниці – “себе показати й на інших подивитися”. Дівчата в цю пору моляться про заміжжя, бо прийшла пора весіль.

БАЗИЛКА (грец. *царський будинок*) – будівля витягнутої прямокутної форми, розділена рядами колон на повздовжні галереї, із самостійним перекриттям. Середній (головний) неф, як правило, будувався ширшим і вищим за бокові й освітлювався через вікна, розташовані над дахом бокових нефів. Перед виходом з Б. містився поперечний притвор, а з протилежного боку середнього нефа – напівкруглий виступ – апсида (абсида), завершена напівкуполом. З перетворенням християнства на основну релігію Старод. Риму Б. стала одним з основних типів християнських храмів. Рання християнська Б. розділялася рядами колон на три нефи. У середньому нефі розташовувалась абсида, де були культові зображення, трохи пізніше вона стала вівтарем, і там відправлялася служба.

БАЙРОН Джордж Гордон Ноель (1788–1824) – англійський поет, великий прихильник Греції. Вмер, беручи участь у визвольній війні Греції проти турецького панування.

БАЛБИС – підвищене місце, звідки проводилося метання диска.

БАНДЕРА Степан (1909–1959) – відомий український політичний діяч, один з лідерів українського національно-визвольного руху 30–50-х років. Народився на Станіславщині (тепер Івано-Франківщина) у родині греко-католицького священника. 1933 року спланував і провів шкільну акцію, спрямовану проти спроб польського уряду полонізувати українське шкільництво. У 1934 році заарештований, засуджений до смертної кари, згодом заміненої на довічне ув’язнення. Звільнений 1939 року. Прибувши до Львова, разом з активом ОУН виробив детальний план розбудови мережі ОУН на теренах усієї України. У 1941 році був заарештований німецькою окупаційною владою. Після відмови скасувати Акт відновлення Української держави ув’язнений у концентраційному таборі Саксенгаузен. Після звільнення жив в Інсбруку, Зеєнфельді, Мюнхені. У 1953–1954 рр. намагався врегулювати відносини між українськими еміграційними угрупованнями й досягти консолідації всіх націоналістичних сил за кордоном. У наступні роки активізував роботу для налагодження зв’язків з націоналістичним підпіллям в Україні та формування нової нелегальної структури ОУН на українських землях. Ця організаційна діяльність С. Бандери серйозно занепокоїла керівництво СРСР. Убитий 15 жовтня 1959 року в Мюнхені агентом КДБ Б. Сташинським. Похований на кладовищі в Мюнхені.

БАПТИСТЕРІЙ – басейн з прохолодною водою в римських термах. Починаючи з IV ст. н. е. баптистерієм називали церкви на честь Івана Хрестителя, призначені для здійснення обряду хрещення.

БАПТИСТЕРІЙ – (від грец. *купіль*) – приміщення в культових спорудах, призначених для хрещення.

БАРД (кельт. – *співак*) – 1) народний поет-співець у старод. кельтів; 2) сучасний творець авторських пісень; 3) перен. – поет.

БАРЕЛЬЄФ – (франц. *низький рельєф*) – скульптурний твір, у якому опукле зображення виступає над площиною фону (стіни) не більше як на половину свого об'єму.

БАРОКО (італ. *хімерний, дивний*) – стиль у європ. та америк. мистецтві кін. XVI – серед. XVIII ст. Виявився в архітектурі, живописі, літературі, музиці тощо. Час утвердження Б. – епоха інтенсивного формування могутніх європ. держав. Тому для мистецтва Б. характерні грандіозність і декоративна пишність, урочистість і схильність до вражаючих ефектів, динамічність композиції та напруженість. Для архітектури Б. характерні просторовий розмах, злитість криволінійних форм, поєднання споруд з навколишнім рельєфом (Дж. Берніні, В. Растреллі); для скульптури і живопису – декоративність композиції, парадні портрети (П. Рубенс, А. Ван-Дейк, Я. Йорданс); для музики – урочистість (К. Монтеверді, Й.-С. Бах, Г.-Ф. Гендель та ін.). У літературі принципи Б. втілювалися в творчості П. Кальдерона, Т. Тассо, А. Д'Обіньє.

БАРОКО – художній стиль, поширений у XVII–XVIII століттях; для цього стилю властива підкреслена емоційність, рухливість, а в архітектурі ще й розкіш та пишнота.

БАРОКО УКРАЇНСЬКЕ (козацьке) – національний варіант провідного стилю XVI–XVIII ст. у мистецтві. Б. у., розквіт якого припав на XVII–XVIII ст. (добу козацької державності), мало свої неповторні особливості, зокрема в архітектурі: розкішні декоративні портали, фронтони, брами, прикрашені буйною орнаментикою; грушоподібні куполи, різьблені золочені іконостаси; відкриті аркади тощо. В цей час було створено визначні архіт. комплекси, окремі оригінальні споруди. Кращі з них: Полкова канцелярія в Чернігові (90-ті рр. XVII ст.), Київська академія (1732–40), Брама Заборовського (1746–48) – дві останні – арх. Й.-Г. Шедель; Ковнірівський комплекс у Києво-Печерській лаврі (С. Ковнір, господарський корпус, 1744–45); дзвіниці на Ближніх і Дальніх печерах (1754–63); надбрамна церква Кирилівського монастиря (І. Григорович-Барський, 1766); Андріївська церква (1754, В. Растреллі) – усі в Києві; церква св. Юра у Львові (1745–70), ратуша в Бучачі (1751) – обидві – арх. Б. Меретин. Представники живописного Б. у. – І. Руткович. Й. Кондзелевич. Риси музичного Б. у. найхарактерніші для творчості М. Ділецького, М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського.

БАРОН – безпосередній васал короля, дворянський титул.

БАСИЛЕВС – візантійський імператорський титул.

БАСИЛЕЙ – у Греції мікенської епохи (II тис. до н. е.) правитель невеликого поселення, в гомерівському епосі – старійшина племені або союзу племен. В архаїчний

період (VIII–VI ст. до н. е.) титул басилея носили царі (наприклад в Афінах – архонт-басилей). Античні автори називали басилеями також вождів місцевих племен. У період середньовіччя басилей – офіційний титул візантійських імператорів.

БАСКЕТБОЛ – пошуки більш цікавих форм і методів фізичного виховання наштовхнули у 1891 р. викладача фізичного виховання одного з коледжів у м. Спрінгфілді (штат Масачусетс) Джеймса Нейсмита на винахід баскетболу. Гра містила компоненти, які сподобались американському глядачу: м'яч весь час попадає у кошик. В американських видах спорту головне – мета, результат. На техніку, артистизм звертали увагу лише як на засіб, необхідний для досягнення перемоги. Тому спочатку американці проявляли слабкий інтерес до таких видів спорту як гімнастика, фігурне катання, стрибки у воду та ін. Їм більше подобались “цільові” види спорту, у яких особистий успіх не цінувався так, як командна перемога.

БАТІГ (пліть, плетениця) – символ, що характеризується багатозначністю. Типовою дією ряджених під час новорічних обрядів у багатьох європейських народів є шмагання батою. Це підтверджують і українські *маланкарі*. У день Василя батоги колядників загрожували кожному перехожому, але особливо вони дошкуляли жінкам і дівчатам. Дослідники доходять висновку про подвійне семантичне навантаження новорічного шмагання. По-перше, воно виконувало охоронну, захисну функцію: характерні “постріли” довгими вівчарськими батоюми, як і калатання дзвіночків, мали відлякувати нечисту силу. По-друге, удар батою, здійснений рядженим, вважався благодійним, таким, що забезпечує щастя та добробут.

Аграрно-магічний підтекст помаху новорічного батога яскраво розкривається у щедрівках-“засівалках”, де обрядову функцію маскованого колядника перебирає св. Ілля:

Ходить Ілля на Василя,
Носить пугу житянюю.
Де змахне – жито росте.
Роди, Боже, жито, пшеницю,
Всяку пашницю.
У полі ядро,
А в домі добро!

Раніше маланкарі обов'язково “стріляли” батоюми на городі в кожного господаря, що, за повір'ям, мало забезпечити багатий урожай. Для підтримання дисципліни батою озброювалися провідник колядників – *калфа* – та його помічники. У деяких місцевостях обов'язковим атрибутом дружки на весіллі був гарно прикрашений батіг. Ним дружка хльоскав, бажаючи звільнити місце біля нареченої. Удар батою молодої ніби стимулював її плодовитість, будучи символом підкорення жінки чоловікові.

У чарівних казках і переказах до удару батою часто вдаються люди, наділені надприродною силою – відьми, ворожбити, вовкулаки та ін.

Обрядова *файда* – батіг із товстою дерев'яною ручкою, з міцним канчуком, зі скрученим на кінці з ганчірок “биллом” завдовжки до 15 см. Це типова зброя ближнього бою, подібна до билинних богатирських обушків.

БАХУС – грецький бог родючості, виноградарства і виноробства.

БЕЙСБОЛ – сучасний бейсбол сформувався у період між 1845–1890 рр. Ця гра відповідала фізичним і психологічним умовам життя Америки ХІХ ст. Велике значення у цій грі має індивідуальна майстерність і відповідальність. Поєднання такого роду вимог наочно відображало особливості життя американського суспільства, де велике місце приділяється індивідуалізму. У країні, де було багато маленьких містечок, у яких було мало розваг, бейсбольні матчі між сусідніми містами перетворювались у важливі суспільні події. З'явилися антрепренери, у них – щоденні газети. І у теперішній час стадіони і газети співпрацюють між собою. Такі матчі викликали велику зацікавленість населення того чи іншого району.

БЕЛ – по-вавилонському “пан”, “володар”, епітет і скорочена назва бога Мардука.

БЕЛГИ – кельтські племена, які заселяли Північну Галлію (між річками Сеною і Рейном) і частково західне узбережжя Британії. Найвідоміші серед них: белловаки, суессіни, реми, амбіани, атребати, моріни, монапії. У 58–51 р. до н. е. галльських белгів підкорив Ю. Цезар, а з 16 до н. е. район їх заселення став провінцією Белгікою. У V ст. н. е. після завоювання останньої франками частина белгів була знищена, а частина асимілювалася з завойовниками.

БЕЛЕТРИСТИКА (франц. *красне письменство*) – в широкому розумінні – вся художня література, у вузькому – твори худ. прози, призначені для масового читання.

БЕЛЛОНА (лат. *Bellona*) – давньоримська богиня війни, дружина Марса. На Марсовому полі в Римі у III ст. до н. е. було збудовано храм Беллони, перед яким здіймалася “колона війни” – символічний кордон між Римом та іншими країнами. У храмі сенат приймав іноземних послів, а також полководців, які поверталися з походів переможцями й очікували тріумфу. Жерці Беллони (беллонарії) носили чорний одяг, їхніми атрибутами були подвійні сокири. Служіння Беллоні – військова служба.

БЕЛЬВЕДЕР (італ. *чудовий краєвид*) – 1) споруда над будинком, альтанка або впорядкований майданчик на підвищеній частині рельєфу, звідки відкривається мальовничий краєвид; 2) палацова споруда, збудована в красивому природному оточенні.

БЕЛЬЦОНИ Джованні Батіста (1778–1823) – італійський авантюрист, поклав початок археологічних розкопок у Єгипті.

БЕНДІДА (грец. *Bendis*) – фрігійська богиня війни, яку в Аттіці ототожнювали з Артемідою. На честь Бендіди щорічно проводилися змагання з бігу на конях з факелами – з Афін до храму Бендіди в Піреї.

БЕОТІЙСЬКИЙ СОЮЗ – союз еллінських полісів Фів, Орхомена, Феспії, Танагри, Лебадеї, Коронеї, Платей та інших (склад змінювався), що виник наприкінці VII ст. до н. е. на чолі з Фівами. Основним змістом його зовнішньої політики була боротьба зі Спартою за гегемонію в Елладі. В результаті Корінфської війни (395–387 до н. е.) Беотійський союз зазнав поразки і у 338 до н. е. був розпущений. Повторна спроба відновити його не дала суттєвих результатів: у 146 до н. е. він припинив своє існування.

БЕОТІЯ (грец. *Boiotia*) – область у Середній Греції, межувала з Локрідією, Мегарами і Аттикою. Північно-західна її частина оточена горами, де знаходилось знамените озеро Копайс. Найважливіші міста Беотії – Фіви, Орхомен, Херонея, Платеї і Лектри.

БЕРЕГИНЯ – богиня добра, захисту людини, оселі, малих дітей від хвороб та інших злих сил. Берегиня – оберіг непорушної вірності подружжя. Символом берегині є родинне багаття, в якому людина знаходить мир, спокій, любов і високу мораль. Рушники із зображенням берегині вивішували над вікнами й дверима. Мідні або глиняні обереги із зображенням богині носили на грудях. Найкраща пожертва берегині – це пахучі трави, особливо полин, любисток, м'ята. Зображення берегині часто подибуємо на вишиванках та писанках. Зображення чотирирукої, навіть шестирукої берегині можна бачити на деяких археологічних знахідках із бронзи.

Ім'я берегині (у формі множини) неодноразово згадується у писемних джерелах XI–XV ст., зокрема у “Слові про ідолів” (XII ст.), відомому також під назвою “Слово святого Григорія”: “Це ж словени почали трапезу ставити Роду і рожаницям раніше їхнього бога Перуна, а ще раніше клали треби [їжу] упирям і берегиням”.

Давнє слово *брег* (берег) означає гора; а тому назва “*берегиня*” могла використовуватися у розумінні гірських духів – *горинь*, а також водяних дів. За народними віруваннями, русалки живуть не тільки біля річок, а й у горах, а подібні до них мавки живуть біля вершин гір; чехи називають високі гори *babi-gory*, *babie gory*. На думку О. Афанасьєва, ці бабині, русалчині гори зіставляються з народними уявленнями про положисті береги річок. Учений також зазначає, що у числі велетнів народний епос згадує, крім богатиря Горині, дів-хмар, які називалися *берегинями* (назва, тотожна з “баба-гориня”). Про берегиню згадується й у “Велесовій книзі”:

Течуть ріки великі на Русі.

І журчать вони, повноводні,

співи стародавні про тих бояр,

що не боялись до полів проти готів виходити
і багато літ битися за вольність руську.

Ті славні, нічого не берегли, ані життя свого.

Так сказала їм Берегиня.

БЕРЕГИНЯ – богиня добра і захисту людини. Оберігає оселю, родинне багаття, передусім малих дітей, від хвороб та інших злих сил.

БЕРЕЗАЙ (береза, пережа, калфа, старший парубок) – провідник і верховода колядників, якому парубоцька громада доручає збирати сало та ковбаси на Різдво, яке збігається з давнім святом зимового Сонця (Коляди). Він вибирає “хлібоношу”, “скарбника”, який збирав гроші, “звіздаря”, що носив “Зорю ясну”, “дзвонарів”, які весь час дзвонили і цим давали знати, що йде парубоцька коляда. Не минаючи жодної хати, парубоцька коляда бажала кожному дому статку, багатства, врожаю: “щоб клуні-комори були повні, обори плідні, на пасіці рійно”.

Береза – також ватажок парубків на вечорницях, заспівувач у хорі. Румунське *брезай* – замаскований, перебраний; він має голову кози, вовка, птаха. Наш *береза* не маскується, але в компанії колядників буває часом “коза” у напнутому навиворіт кожусі або “кінь”, що має потішати всіх своєю незграбністю.

БЕРЕСТЯНІ ГРАМОТИ – писемні пам’ятки XI–XV ст. на бересті (корі берези), які є цінним джерелом для вивчення історії давньоруської мови. Знайдено у Новгороді, Пскові, Смоленську, Вітебську.

БЕРОС (IV століття до н. е.) – вавилонський жрець, автор нариса вавилонської історії від “всесвітнього потопу” до Тіглатпаласара III.

БЕСТСЕЛЕР (анг. – *найкращий* + *продавати*) – книга, що користується рекордним попитом, видана великим тиражем.

БІБЛІЯ (від грец. *книга*) – зібрання т. з. священних книг, створених у VIII ст. до н. е. – II ст. н. е. давньоєвр., арам, і давньогрец. мовами. До Б. входить 66 книг, які становлять християнський канон. Християнська Б. складається з двох частин – Старого заповіту і Нового заповіту. До Старого заповіту, який вважається священним і в іудаїзмі, входить 39 книг. Вони становлять Тору (в перекладі з євр. – вчення, закон) – Буття, “П’ятикнижжя”, Вихід, Левіт, Числа та Второзаконня, а також Книги пророків і Писання. Новий заповіт, до якого входять 27 книг – чотири Євангелія, Діяння і Послання апостолів, Апокаліпсис, було об’єднано в одну збірку в серед. II ст. Б. містить твори різноманітних жанрів – найдавніші міфи про походження світу й людини, “кінець світу”, релігійні настанови, проповіді, закони, історичні твори, романтичні повісті, молитви, лірико-любовні, філософські поеми тощо. Рукописні Б. були поширені в Київській Русі. Збереглося Пересопницьке Євангеліє (частина Б.), виконане староукр. мовою в XVI ст.

БІБЛІЯ – збірка священних книг іудейської і християнської релігії, літературна пам’ятка, що містить різноманітні за формою та змістом легенди, міфи, оповідання, закони тощо (VIII ст. до н. е. – II ст. н. е.). Складається з двох частин – Старого завіту і Нового завіту. Старий завіт написаний староєврейською і частково арамейською мовами; його автори, єрусалимські жерці, відібрали з іудейського фольклору твори, що відповідали поставленій меті обґрунтувати рабовласницькі погляди, які мали місце в XI ст. до н. е. в староіудейській державі.

БІВУАК – стоянка війська для відпочинку поза населеним пунктом.

БІГ – найдавніший вид легкої атлетики, довгий час єдине змагання на олімпійських іграх. Розрізняли біг на такі дистанції: а) біг на 1 стадій (в Олімпії – 192,27 м); б) діяулос – біг на 2 стадія (в Олімпії – 384,54 м); в) дохілос – біг на довгі дистанції, тобто на відстані від 7 до 24 стадій; г) “кінний”, тобто біг на 4 стадія (не був включений у програми Олімпійських ігор); д) біг зі зброєю (в Олімпії – на 2 стадія, в других місцях – на 4 стадія): спочатку воїни бігали в повному озброєнні, потім тільки зі щитом, хлопчикам не дозволялося брати участь у цьому змаганні; е) естафетний біг з факелом (був включений до програми тільки Панафінійських ігор). При бігу на довгі дистанції потрібно було пробігти по обіговій доріжці шириною приблизно 1,40 м з поворотом біля фінішної стойки.

БІЛОБОГ – бог білого дня, щастя і добра, господар Вирію та повелитель світлих богів. Захисник людей від зла, постійно бореться з Чорнобогом.

БЛАГОВІСНИК – день після Благовіщення (26 березня/7 квітня), коли мати-земля пробуджується від зимового сну. Після Благовісника можна розпочинати сівбу, а все, що цього дня народжується, буде “благовісне”. На Благовісник суворо заборонялися будь-які роботи; за повір’ям, тоді навіть птахи не в’ють гнізда.

БЛАГОВІЩЕННЯ – християнське свято, а також свято воскреслої землі, пробудження життєвої сили природи. Споконвіку зустріч нового хліборобського року наші предки називали Благовіщенням, яке відзначалося 25 березня/6 квітня і зустрічалося веснянками-щедрівками. Благовіщення вважається святом суворого, аскетичного характеру: все, що стосується зачинання, роду і т. ін., обставлене різними заборонами. Цього дня, за повір’ям, навіть птиця гнізда не в’є: “зозуля колись ізвила, то нині несеться в чужих гніздах”, а якщо якась пташка забудеться і все-таки зів’є гніздечко, то блискавка обов’язково спалить його.

До Благовіщення не можна було копати землю, бо вона відпочиває і набирається сили. У ці дні дух сонячного світла благословляє землю, і все оживає на ній. На Благовіщення кожна птиця і худобина має бути на волі. Навіть пса господар виганяв із буди, аби він відчув весну. На свято Благовіщення дівчата вперше після зими виводили “кривий танець” поміж застромленими в землю вербовими кілочками. У давнину волхви, увійшовши до хати цього дня, проказували: “Щедрик-щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка. З Благовіщенням світла Дажбожого!” Люди вбачали у Благовіщенні поновлення своїх сил, бо відтоді “Богослов зиму руйнує”. На Благовіщення спалювали солом’яну постіль, старі личаки, перестрибували через вогонь, обкурювали одягу від хвороб і чар. Вогонь же в хаті старалися не запалювати ні цього дня, ні в переддень, і взагалі, з цього дня вважалося за великий гріх сидіти з вогнем по вечорах.

Невшанування свята, вважали, може бути покаране тим, що на пшеницю нападе головня, на бджіл – лінівці рої. Щасливим буде той, хто спалить у цей день кілька щіпок солі в печі, бо вона має великі цілющі властивості від гарячки і пропасниці, а також той, хто під Благовіщення починає спати на холоді, бо буде цілий рік здоровим.

БЛАГОВІЩЕННЯ – у християнсько-міфологічних уявленнях мить, коли Діва Марія дізнається від архангела Гавриїла про те, що їй належить народити Ісуса Христа. В духовній культурі християнства Б. – одна з поширених тем у творчості церковних живописців. Б. – свято християн.

БЛАГОВІЩЕННЯ – свято воскреслої землі, пробудження життєвої сили природи. Цього дня дух світла благословляє землю і все живе на ній. Весна перемагає зиму. Люди бачать у Благовіщенні поновлення своїх сил.

БОБЕРСЬКИЙ Іван (1878–1947 рр.) – видатний організатор сокільського руху, вчений, дослідник, автор понад 80 опублікованих робіт з питань фізичного виховання і спорту. Він став ідеологом і організатором національної системи фізичного виховання (тіловиховання) в межах сокільського руху, а згодом і загальнонаціонального, його співвітчизники справедливо називали батьком української фізичної культури.

В його діяльності переважає дослідження людської “тілесності”, яке було традиційним для європейської наукової і філософської спадщини кінця XIX століття. Як дослідник він спрямовує зусилля на пошук, опис та аналіз саме національних ігор, фізичних вправ і забав. Так, у передмові до роботи “Забави і ігри рухові”, що видана у

Львові в 1905 році, професор І. Боберський пише: "... Збірки обрядових забав, гаївок не існують, бракує... опису ігор і не обрядових".

Методологічні підходи І. Боберського до аналізу забав, ігор, організації фізкультурно-спортивного руху базувались на серйозному науковому ґрунті, вивченні спортивної практики, поширеної тоді в Європі. Він здійснив подорож до різних осередків фізичної культури Німеччини, Швеції, Чехії, Франції. Там придивився і досконало й всебічно вивчив існуючі напрямки і методики впровадження фізичної культури.

Класифікуючи і описуючи народні ігри, забави, він по суті розвиває європейську традицію вивчення тілесності людини, збагачує і поширює сам підхід до проблеми. Це видно з його положень про єдність духовного і фізичного (тілесного) розвитку молодшого покоління і людини взагалі.

В роботі "Нові шляхи до тілесного виховання" обґрунтував роль фізичного виховання у гармонійному розвитку людини, запропонував практичні заходи по організації шкільного спорту та фізичного виховання. Він з біллю сприймав недообладнання місць для фізичного виховання, вважав, що не менше трьох годин на тиждень учні повинні займатись фізичними вправами. Він також зауважив, що кожен вчитель (інших предметів) "... повинен до свого іспиту прикласти посвідку, що ходив шість семестрів на руханку і відбудув курс рухових ігор". Тоді, на його думку, вчителі зрозуміють користь фізичного виховання, будуть охоче займатись і спонукати до цього учнів.

Ряд інших його новаторських ідей спрямовані на поглиблення у вивченні проблем тілесного розвитку. Але реалізувати його ідеї не вдалось із-за відсутності української державності.

Певний вплив галицьке сокільство мало і на фізкультурний рух наддніпрянської України, що був російським за формою. На початку ХХ століття сокільські гуртки виникають в різних містах Великої України (Малоросії).

БОГ – божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.; протиставляється небогу, знедоленості. Це слово знаходимо у назвах численних давньоукраїнських богів: Білобог, Чорнобог, Стрибог, Дажбог та ін.

Подібно до інших народів давні українці обожнювали небо, вважаючи, що там вічне царство, бо з неба лине сонячне проміння, звідти сяють Місяць та зорі і падає життєдайний дощ. Слова, що означали небо, разом вважалися переважно і назвами Бога. У стародавніх замовляннях є таке молитовне звернення: "Ти, Небо, чуєш! Ти, Небо, бачиш!.." Іранська форма "Бог" перейшла до наших предків в епоху посилення впливу скіфів, тобто в VI–IV ст. до н. е., а в III–VI ст. н. е. під впливом південних сусідів – готів-християн до нього додалася форма "Господь".

Грецький письменник другої половини VI ст. Прокопій так писав про вірування давніх українців: "Єдиного Бога, творця перунів, визнають єдиним владикою світу, і в жертву приносять йому волів та інших тварин... Вони шанують ріки і вил [німфи, русалки] та інші божества, котрим приносять жертви". Вагомі слова й відомого російського славіста XIX ст. О. Гільфердінга: "Жоден поганський народ в Європі не підходив так близько до єдинобожжя, як слов'яни; то свідчить про глибину і ясність їхньої народної мислі. В міфології грецькій, римській, німецькій земля становила осередок і головну частину світу, а небо залежало від неї; слов'яни чітко уявляли собі

всю марність земного світу в порівнянні з небесною безкінечністю, а це вказує на більшу силу мислі і на чистоту морального почуття... Вірячи, що найвищий бог займається лише небесними справами, балтійські слов'яни більше не поклонялися йому. Зате дітям і внукам небесного бога, як земним божествам, поклонялися вони ревно". Про західних слов'ян розповідає історик XII ст. Гельмгольд: "Є багато родів ідолопоклонства у слов'ян. Одні своїх божків містять у будованих святилищах; інші божки мешкають у лісах або гаях. Деяких зображають із двома, трьома і навіть більше головами. Та, незважаючи на багатьох різновидих божків, котрим святять поля і ліси, слов'яни не заперечують одного бога в небі, що панує над іншими богами, а сам лиш опікується небесними справами. Інші боги зродилися з крові його, і вони тим досконаліші, чим ближчі родом і кров'ю до того найвищого бога богів".

М. Костомаров вважав, що слов'янське розуміння Бога – не пантеїзм. Він не погоджувався з тими, хто у слов'янській язичницькій релігії убачав схожість з індійською. Бог слов'ян, стверджував учений, не сам створив світ, не розсіявся у своєму творінні, а тільки випустив із себе духів, які населили матерію і слугують ніби посередниками між мертвою масою і всеоживляючим началом. Слов'яни поклонялися не дубу, не каменю, а тій силі, яка створила і дуб, і камінь, тобто врешті-решт самій природі. Слов'яни не створили людиноподібного Бога-творця, подібного до Брами або Зевса. Їхні боги не одружувалися, не мали дітей, не вели воєн. Вони заселяли поля, ліси, ріки, озера, хати, подвір'я і допомагали або шкодили людям в їхньому повсякденному житті.

Давні українці щиро вірили, що все робиться з Божої волі, навіть у біді немає нічого поганого, коли вона послана від Бога: "Як Бог не схоче, – говорять приповідки, – то хоч би десять голів мав, то нічого не зробиш"; "Бог ніколи не спить: у того щастя відбирає, а тому дає"; "Бог покорить, Бог і простить"; "Бог те знає, а не ми, грішні"; "Хто в Бога просить, тому Бог дає"; "Кому Бог pomoже, той все перемаже" і т. ін. В жодному разі не слід надіятися на самого себе без покликання Божої благодаті:

Не вповай, душе, сама на себе,
А вповай, душе, все на Господа!

БОГ – надприродна всемогутня істота, головний об'єкт релігійної віри і поклоніння. У розвинених релігіях Бог завжди виступає як особистість, з якою віруючий може спілкуватися, вимолювати у неї певні блага, просити про втручання в події.

БОГАТИРИ – люди-напівбоги, кому Бог дарував життя для великих подвигів. Сила богатиря сягає і земного, і підземного царств, їй підкоряються всі земні та потойбічні володарі. Такими напівлюдьми-напівбогами були Котигорошко, Святогор, Кирило Кожум'яка, Стар Ілля Муромець (старий не силою, а мудрістю, витримкою, вірністю), Альоша Попович ("наскоком смел"), Добриня Микитич ("вежеством силен"), Іван Побиван, Дунай-богатир, Микула Селянинович і його дочки-богатирки та багато-багато інших. Усі вони народжені вищою силою і об'єднані пристрасним бажанням служити батьківщині. З малої горошини приходить на світ Котигорошко – носій надзвичайної сили та мудрості. Івана-Вітра привела царівна, замурована в кам'яний стовп, од Вітру. Ведмідь-Іванко сам говорить за себе. Імена багатьох героїв та їхніх побратимів також промовисті: Розпихайгора, Вернидуб, Об'їдайло, Розімнізалізо, Загативода, Хлопчик-мізинчик, Морозко, Слухало, Стрілець та ін. Сила богатирів – завжди від рідної землі. Пригадаймо казку про Іллю Муромця. Тридцять літ Ілля на печі

лежав, не міг уставати, нічого не міг робити. Прийшли до Іллі три діди, подали напитися води, і велику силу відчув він у собі. “Тепер так, Іллюшко, – кажуть вони, – ти своєю силою не хвалися і не розкажуй нікому, а роби так, щоб раділи твої тато й мама. Злого нікому не роби, а роби тільки добро”. І ще сказали діди: “Ти як будеш на Руській землі, то все будеш од землі сили набиратися”.

За сучасними переказами, покликання богатирів – охороняти землю від зміїв чи іншої темної сили. “Богатир як стоїть коло пущів, то йому коня не треба, а вже як поженеться за змієм, то його кінь сам знайде”. В іншій оповіді: “Не докажу, чи вони вже помирають, чи як, а тільки виходять з нас: вийдуть йому літа, то він проявить себе та й скриється”.

Назва “богатир”, “батир”, “баатир” (ногайське слово, яке знаходимо у давньоукраїнських актах) стосовно епічного героя не належить до найдавніших. В історичних пам’ятках передтатарської доби вона не трапляється. Щоправда, це слово могло бути відоме і з мови половців та інших кочових тюркських племен (так, половецьким “багатур” називали могутнього, сильного чоловіка). Галицько-Волинський літопис починає вживати це слово від приходу Батия для означення татарських воєвод. В інших пам’ятках кінця XV ст. воно вже набуває значення “герой”.

БОГЕМА (франц. *циганищина*) – середовище акторів, музикантів, художників, поетів, які ведуть безладний спосіб життя.

БОГУН Іван (?–1664) – походив з родини українських шляхтичів. Замолоду втік на Запорізьку Січ. Був учасником визвольних повстань у 1637–1638 рр., брав участь у всіх битвах Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. У березні 1651 р. разом із С. Височаном керував обороною Вінниці; особливо відзначився в Берестецькій битві 1651 р., під час якої зумів організувати оборону козацького табору, а пізніше вивести українську армію з оточення. 1655 р. керував героїчною обороною Умані. У 1658 р. брав активну участь у придушенні заколоту М. Пушкаря та Я. Барабаша.

І. Богун – людина, яка непохитно стояла на позиціях української державності, була противником як промосковської, так і пропольської орієнтації українських гетьманів. У січні 1654 року разом з деякими іншими полковниками відмовився присягнути на вірність московському царю, а пізніше, 1659 року, висловлював претензії Ю. Хмельницькому за укладення Переяславських статей.

1662 року І. Богуна ув’язнили поляки у фортеці Мальборк (Марієнбург). Та на початку 1663 року король Ян II Казимир звільнив його й доручив командування правобережними козацькими полками. У 1663–1664 рр. видатний полководець брав участь у поході гетьмана П. Тетері на території Лівобережної України.

У лютому 1664 року І. Богуна схопили поляки. 27 лютого 1664 року він був розстріляний біля Новгорода-Сіверського.

БОЙОВА КОЛІСНИЦЯ – дво- або чотириколісний відкритий ззаду візок, запряжений парою або четвіркою коней, в якому уміщувалися два і більше воїнів. З III тис. до н. е. бойова колісниця використовувалася у шумерів, єгиптян, асирійців і хеттів, а також у Мікенській Греції.

БОЙСКАУТСЬКИЙ РУХ – на початку XX ст. в Англії виникає бойскаутський рух. Перші загони бойскаутів (хлопчиків-розвідників) були організовані Робертом

Баден-Пауелом. Досвід бурської війни підказав йому, наскільки необхідно мешканцям міста навчитись орієнтуватись у полі і в лісі. Він почав з навчання невеликої групи хлопчиків полюванню, рибній ловлі, веслуванню на човні і т. ін. В Америці керівником цього руху був відомий природознавець і популяризатор життя тварин Ернст Томсон Сетон. Його група “сетонські індіанці” була засновницею сучасного скаутизму у США.

БОПЛАН Гійом-Левассер де (бл.1600–6.12.1673) – франц. інженер і картограф. У 1630–48 перебував на службі у польських королів, переважно в Україні, де керував будівництвом фортець і замків у Барі (1638), Бродах (1630–35), Підгір’ях (1635–40), Кременчуці та біля Козацького порогу (1635; на місці пізнішого Катеринослава, нині Дніпропетровська). У 1650 р. видав “Опис України”, що містить цінні відомості з історії, географії та культури України, запор. козацтва, докладний опис побуту і звичаїв укр. народу. Видання супроводжувала детальна карта України, складена 1648–50.

БОПЛАН ГІЙОМ ЛЕВАССЕР де (бл. 1600–1673) – французький військовий інженер. У 1630–1648 рр. перебував на службі в польського уряду, керував спорудженням фортець на Наддніпрянщині. Повернувшись до Франції, 1651 р. видав ілюстровану малюнками й картами працю “Опис України”.

БОРЗОВ Валерій Пилипович – народився 20 жовтня 1949, місто Самбір Львівської області. Український спортсмен, дворазовий Олімпійський чемпіон, політичний і громадський діяч. Перший міністр спорту України в 1990-97 рр. Народний депутат України 3-го і 4-го скликань. У дитячо-юнацьку школу Нової Каховки спортсмен прийшов в 12-річним, тренери відразу розгледіли в початківці майбутню зірку, і сприяли переїзду Валерія до Києва, перші успіхи прийшли до спортсмена в порівняно юному віці. У 19 років він стає триразовим чемпіоном Європи серед юніорів. Наступного року він виграє дорослий Чемпіонат СРСР, пробігши 100 метрів рівно за 10 секунд. У тому ж 1969 році він виграє чемпіонат Європи. Влітку 1970 року Валерій Борзов бере участь в легкоатлетичному матчі СРСР – США, і вперше перемагає спортсменів США.

Перемога на Іграх Олімпіади в Мюнхені в забігу на 100 метрів, була очікуваною. А на 200-метровій дистанції спортсменові вдалося зробити золотий дубль, обійшовши на фініші трьох американців. Після перемоги на Іграх Олімпіади з 1975 по 1977 рік Валерій Борзов тричі підряд виграє звання чемпіона Європи на короткій дистанції 60 метрів в закритих приміщеннях. На Олімпійських іграх 1976 року в Монреалі, спортсмен знов виграє медалі, але цього разу бронзові, двічі спортсмен піднімається на п’єдестал пошани за підсумками забігу на 100 метрів і естафети 4 x 100 метрів.

Під керівництвом свого тренера, відомого педагога і ученого В. В. Петровсь-кого провів велику дослідницьку роботу, підсумки якої сформулював в успішно захищеній кандидатській дисертації (1977 р.).

У 1987 р. на конгресі ЕАА (Європейській легкоатлетичній асоціації) він був вибраний членом Ради цієї організації.

З 12.1986–07.90 – заступник Голови Державного комітету УРСР з фізичної культури і спорту. З 30.07.1990–06.06.91 – Голова Державного комітету УРСР у справах молоді, фіз. культури і спорту. З 06.06.1991–20.08.96 – Міністр України у справах молоді і спорту. З 20.08.1996–26.08.97 – Голова Держ. комітету України з фізичної культури і спорту. 1990–1998 – Президент НОК України. Голова Комітету Верховної Ради України

з питань молодіжної політики, фізичної культури, спорту і туризму. З 1996 року – Президент Федерації легкої атлетики України. У 2004 р. переобраний на третій чотирирічний термін. Член МОК з 1994 р.

Почесний громадянин м. Нова Каховка. Державний службовець I рангу. Ордени "Знак Пошани" (1971), Леніна (1972), Дружби народів (1976). Почесна Грамота Президії ВР УРСР (1976). Почесна відзнака Президента України (08.1996), ордени "За заслуги" II (10.1999), I ст. (11.2002). Орден князя Ярослава Мудрого V ст. (10.2004). 4 медалі.

Автор 4 книг на спортивну тематику. Дружина Турищева Людмила Іванівна (1952).

БОРОТЬБА – стародавній вид змагань в олімпійській програмі (з 708 до н. е.), який існував задовго до появи Олімпійських ігор. На великих змаганнях боротьба була складовою частиною п'ятиборства. В античну епоху ті, хто змагалися з боротьби, диференціювалися не за ваговими категоріями, а за віковими групами; тривалість поєдинку не обмежувалася. Використання прийомів боротьби допускалися на будь-якій частині тіла противника, але всі больові захвати було заборонено. Перемога присуджувалася суддею за потрійне повалення противника на землю.

БОГТА Поль-Еміль (1802–1870) – французький лікар, потім консул у Мосулі; перший розпочав розкопки Ассирії. У 1843–1844 рр. викопав біля сучасного Хорсабада літній палац ассирійського царя Саргона II.

БОЯН – міфічний поет-співець. У "Слові о полку Ігоревім" читаємо: "Віщий Бояне, Велесів внуче" (співці-поети вважалися онуками бога Велеса). Ім'я Бояна також згадується у написах Софії Київської та в Новгородському літописі.

Образ Бояна, за припущенням, постає у "Слові" під впливом болгарської культурно-релігійної спадщини. Син Сонця і Місяця Боян, згідно з болгарською міфологією, – божество співу. У нього та богині-риби Бойгали народився син Їджик, котрого вважали родоначальником гунів. А срібні монети, якими прикрашали себе болгарки, символізували луску Бойгали. Взагалі предки називали оповідачів билин та казок *баянами* чи *обаятелями*, а давньоруське слово *баять* означало співати, розповідати, заклинати.

БОЯН – у східнослов'янській міфології епічний поет-співець. Крім "Слова о полку Ігоревім", де Боян згадується як історичний співець XI століття, його ім'я зустрічається на фресках Софії Київської та в Новгородському літописі.

БРАТСТВА – громадські організації православних міщан або членів якогось ремісничого цеху в Україні та Білорусії кін. XVI – XVII ст., які брали активну участь у боротьбі укр. та білорус. народів проти національно-релігійного й соціального гноблення, експансії католицизму, активно розвивали і захищали укр. культуру.

БРАТСЬКІ ШКОЛИ – навчальні заклади в Україні та Білорусії XVI–XVIII ст., які відіграли важливу роль у розвитку освіти. Організовували й утримували їх *братства*.

БРАТЧИНА – сільська община, релігійно-громадська або міська ремісницька (цехова) корпорація, яка мала свого святого-покровителя і річне свято. Братчини –

ритуальні обіди на честь одного з найулюбленіших свят у народі – свята зустрічі бога Ярила. До цього свята, яке відзначалося на Масниці перед Великоднем, усією громадою по селах варили пиво та готували ритуального півня для пожертви Ярилові та іншим сонячним богам. Потім люди йшли разом на обіди в ліс. Напої також розбризкували на трави, посіви, вогонь, бо то була особлива жертва богам плодючості. Братчини влаштовували також і в пору бабиного літа, коли молодь збиралася на вечорниці.

Братчики виготовляли велику свічку, інколи у два пуди, і по черзі домовлялися, кому тримати її щорічно у домі. Таку свічку називали мирською, братською, а також *василівською, благовіщенською, юрійівською, микільською, іллінською* тощо залежно від свята, у яке її запалювали. Це робили “на кутю” у переддень свята; господар із родиною, а також братчиками та їхніми сім’ями бенкетували, а наступного ранку свічку несли до церкви для освячення і знову повертали в дім, щоб вона горіла на повторному бенкеті, при “гулянні свічки”. Насамкінець її переносили у дім господаря-братчика, черга якого надходила наступного року.

До середини XVIII ст. по всій Україні існували братства, до яких належало чимало населення; братчиками звали себе й козаки на Січі.

БРАХМА БРАМА (санскр.) – один із трьох головних богів, творець Всесвіту в *брахманізмі* та *індуїзмі*. Зображується чотириликим і чотирируким. У філософії веданти Б. – “світова душа”, продуктом діяльності якої є природа.

БРАХМАНИ, рахмани – найвища категорія індійських жерців – посередників між землею (матерією) і небом (Богом). Брахмани вчили не боятися смерті, бо разом з нею для людини відкриваються нові радощі: зустріч з богами і предками, переселення душі в нове тіло. Вони є творцями “Рігведи” та іншої ведичної літератури. “Брахмани” – це і назва коментарів до індуїстських молитовних текстів. *Брахма* – найвище божество, творець Всесвіту, який відкриває тріаду верховних богів в індуїзмі. В цій тріаді Браhma протиставляється *Вішну*, який його оберігає, і *Шиві*, який його руйнує.

Відомості про брахманів подає у “Повісті врем’яних літ” літописець Нестор. За стародавніми віруваннями, такі блаженні люди живуть далеко на сході, де вирій-рай і де мешкають душі померлих. За іншими легендами, цей вирій під землею. Ось як про життя брахманів сказано у “Ходінні Зосими до рахманів”:

“...Преподобний Зосима 40 днів не приймав їжі й благав Бога показати йому країну блаженних. Бажання його було здійснено. Спочатку верблюд переніс його через пустелю, потім вітер приніс його до ріки, за якою й жили блаженні. Перебравшись через ріку з допомогою двох дерев-велетнів, що схилилися своїм верховіттям з одного берега на другий, преподобний Зосима увійшов у землю рахманів. Він пробув серед них сім днів і побачив їхнє життя. Рахмани вдень і вночі проводять час у молитві, живляться плодами землі й п’ють солодку воду, що б’є джерелом з-під кореня одного дерева. Немає в них ані винограду, ані залізного посуду, ні ножів залізних, ні хат, ні вогню, ані золота й срібла, нема й одежі. Коли у подружжя народиться двоє дітей, рахмани розлучаються й живуть цнотно, невинно. Вони сплять у печерах на землі, устеленій листям з дерев. Ангели прилітають до рахманів і сповіщають їм про праведних і грішних людей на землі, який кому призначено вік життя... Тому рахмани і моляться за людей, бо, як сказали вони Зосимі: “Ми от вашого рода єсми”. У піст рахмани замість плодів з дерева живляться манною, що падає з неба. По цьому вони знають і про зміну часу. Рахмани

живуть від 100 до 360, а навіть до 1800 років. Вони знають час своєї смерті й умирають без мук і страху...”

В Україні відомі прізвища *Рахманів, Рахманюк, Рахманець, Рахманний, Рахманенко, Рахманченко* тощо. *Рахманів* – назва села на Волині.

БРАХМАНІЗМ – давньоіндійська релігія, що склалася в 1-й пол. 1-го тис. до н. е. на ґрунті ведичних вірувань. Назва походить від збірників ритуальних текстів – Брахман. Б. – одне з ідейних джерел індуїзму.

БРЕСТЕД Джеймс Генрі (1865–1935) – американський єгиптолог. Його “Історія Єгипту” (1905 р.), незважаючи на окремі недоліки, наприклад, переоцінку історичних фактів і неісторичну модернізацію, і досі цінна своїм фактичним матеріалом.

БРЕСТСЬКА (БЕРЕСТЕЙСЬКА) УНІЯ 1596 р. – угода, у результаті якої частина православних українців визнала основні догмати католицької церкви при збереженні православних обрядів, владу Папи Римського. Виникла Українська греко-католицька Церква.

БРИТАНСЬКИЙ МУЗЕЙ – один з найбагатших музеїв світу, відомий своїми збірками документів різних культур і епох та багатою бібліотекою. Заснований у 1753 р. на основі приватних зібрань.

БРІАКСІД (III століття до н. е.) – грецький скульптор, автор кількох колосальних статуй на острові Родосі.

БРОНЗОВИЙ ВІК – істор. період у розвитку людства, зокрема його культури, коли в масовому вжитку були поширені бронзові вироби. Хронологічні рамки цієї доби – 4–2 тис. до н. е. У 4-му тис. до н. е. бронза була відома на території Ірану, Месопотамії, Малої Азії, Єгипту, в 3-му тис. до н. е. – в Середземномор’ї та Індії, а в 2-му тис. до н. е. – поширилася в усій Європі та Азії. За Б. в. на островах Егейського моря, прилеглих територіях Балканського п-ва і Малої Азії існувала високорозвинута крито-мікенська цивілізація (див. Егейська культура). На території сучасної України Б. в. тривав з XIX ст. до н. е. до VIII ст. до н. е.

БРУГШ Генріх (1827–1894) – німецький єгиптолог. Його брат Еміль Бругш відкрив 1881 р. мумії 40 єгипетських царів, між ними й Рамсеса II.

БРУНО Джордано (1548–1600) – італійський філософ і астроном. Розвинув учення Коперника й подав докази, що земля не є центром Всесвіту; за це його спалено на кострі як еретика.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ Іван (Бруховецький) (?–1668) – народився в невеликому селищі біля Диканьки на Полтавщині. Уперше про І. Брюховецького згадано в реєстрі Чигиринської сотні. Протягом якогось часу був старшим слугою (конюшим) у резиденції Б. Хмельницького, виконував деякі дипломатичні доручення гетьмана.

1659 року під час гетьманських виборів їздив на Запоріжжя, щоб схилити запорожців підтримати кандидатуру Ю. Хмельницького. Залишившись на Запорізькій

Січі, був обраний кошовим отаманом, а згодом і “кошовим гетьманом”, на посаді якого перебував у 1659–1663 рр. Як умілий оратор і демагог, висунув утопічні соціальні лозунги (зменшення податків, обмеження старшинського землеволодіння), і таким чином став поряд з Я. Сомком та І. Золотаренком кандидатом на гетьманство. У червні 1663 року на Чорній раді в Ніжині за підтримки запорожців, селян, міщан та під тиском московського війська на чолі з Д. Великоганіним Івана Брюховецького обрали гетьманом Лівобережної України.

БУБКА Сергій Назарович – народився 4 грудня 1963. Луганськ. Український легкоатлет (стрибки з жердиною). Чемпіон Європи і світу, багаторазовий світовий рекордсмен, олімпійський чемпіон. Заслужений майстер спорту, кандидат педагогічних наук, Герой України.

Стрибками з жердиною почав займатися у 1974 р. Його першим тренером був Віталій Опанасович Петров, заслужений тренер СРСР. а пізніше його тренували Євген Родіонович Волобуєв, Аркадій Георгійович Шквира. Чинний світовий рекордсмен зі стрибків з жердиною як у змаганнях на відкритій місцевості, так і у приміщенні.

Олімпійський чемпіон 1988 р. (Сеул). Чемпіон світу 1983 р. (Гельсінкі). 1987 р. (Рим). 1991 р. (Токіо). 1993 р. (Штутгарт). 1995 р. (Гетеборг). 1997 р. (Атени). Чемпіон світу у приміщенні 1985 р. (Париж). 1987 р. (Індіанаполіс). 1991 р. (Севілья). 1995 р. (Барселона). Переможець змагань на Кубок світу 1985 р., чемпіон Європи 1986 р. Переможець змагань на Кубок Європи 1985 р. Чемпіон Європи в приміщенні 1985 р. Переможець гран-прі IAAF у стрибках з жердиною, переможець гран-прі IAAF серед усіх видів 1991 р., 1993 р. Чемпіон СРСР 1984 р.

Сергій Бубка є 35-разовим рекордсменом світу. Він встановлював рекорди на літніх змаганнях 17 разів. (5,85 м) – Братислава. 1984 р. (5,88 м) – Сен-Дені. 1984 р. (5,90 м) – Лондон. 1984 р. (5,94 м) – Рим, 1984 р. (6,00 м) – Париж. 1985 р. (6,01 м) – Москва. 1986 р. (6,03 м) – Прага. 1987 р. (6,05 м) – Братислава. 1988 р. (6,06 м) – Ніцца. 1988 р. (6,07 м) – Шізуока. 1991 р. (6,08 м) – Москва. 1991 р. (6,09 м) – Формія, 1991 р. (6,10 м) – Мальме, 1991 р. (6,11 м) – Діжон. 1992 р. (6,12 м) – Падуя. 1992 р. (6,13 м) – Токіо. 1992 р. **(6,14 м) – Сестрієре, 1994 р.**

А також у приміщенні – 18 разів. (5,81 м) – Вільнюс. 1984 р. (5,82 м) – Мілан. 1984 р. (5,83 м) – Лос-Анджелес. 1984 р. (5,87 м) – Осака. 1986 р. (5,92 м) – Москва. 1986 р. (5,94 м) – Лос-Анджелес. 1986 р. (5,95 м) – Нью-Йорк. 1986 р. (5,96 м) – Осака. 1987 р. (5,97 м) – Турін. 1987 р. (6,03 м) – Осака, 1989 р. (6,05 м) – Донецьк. 1990 р. (6,08 м) – Волгоград. 1991 р. (6,10 м) – Сан-Себастьян. 1991 р. (6,11 м) – Донецьк. 1991 р. (6,12 м) – Гренобль. 1991 р. (6,13 м) – Берлін. 1992 р. (6,14 м) – Лівін, 1993 р. **(6,15 м) – Донецьк, 1993 р.**

Має вищу освіту, яку отримав у Київському інституті фізичної культури, на спортивному факультеті. У 2001 р. захистив кандидатську дисертацію “Формування індивідуальних здібностей студентів у процесі фізичного виховання” в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України.

Тричі визнавався кращим спортсменом світу: “Чемпіон чемпіонів” (1997 р., газета “Екіп”, Франція); переможець в номінації “За видатну кар'єру” (2000 р., IAAF).

За заслуги у спорті Сергія Бубку було нагороджено орденами (СРСР) Трудового Червоного Прапора, Леніна, (України) “За заслуги” III ст. (лютий 1994 р.), “За заслуги” II ст. (вересень 1997 р.), I ст. (лютий 1999 р.), Почесною відзнакою Президента України.

Сергій Назарович також має звання Героя України, орден Держави йому було вручено 4 лютого 2001 р. Почесний громадянин міст: Донецьк (1993) та Луганськ (2008). Почесний громадянин Донецької області.

Крім спортивної кар'єри пану Бубці вдалося зробити й кар'єру політичну. У травні 2002 р. пана Бубку було обрано Народним депутатом України 4-го скликання від блоку “За єдину Україну!”. Сергій Назарович займав 12 місце у виборчому списку. У червні 2002 року він став членом фракції “Регіони України”.

Сергій Бубка є Президентом спортивного клубу ім. С. Бубки (Донецьк), організатором щорічного міжнародного турніру “Зірки жердини” (Донецьк). 23 червня 2005 став президентом Національного олімпійського комітету (НОК) України. Член МОК з 1999 р., член виконкому МОК з 2000 р.

БУДДА (санскр. *будда*, букв. – *просвітлений істиною*) – напівлегендарний засновник буддизму Сіддгартха Гаутама, який начебто жив у VII–VI ст. до н. е. і досяг найвищої святості.

БУДДА – у буддистській релігії особа, яка досягла найвищої святості. Засновник буддизму. У буддистському пантеоні налічується понад 1000 будд. У вужчому значенні (Суддгодан Гаутама, котрий жив з 623 по 544 рр. до н. е., або на 60 років пізніше. Народився, за легендами, у царській сім'ї скіфського племені Суддгодана, поблизу Непалу.

БУДДИЗМ – одна з найпоширеніших релігій світу. Б. виник у Старод. Індії у VI ст. до н. е. Засновником Б. вважають Сіддгартху Гаутаму, який нібито першим досяг стану нірвани – блаженного небуття – і став буддою. “Священні” книги Б. відомі під назвою “Тріпітака”. Б. поширений у країнах Центр. та Сх. Азії. Буддистські ідеали – відмова від життєвих інтересів, непротивлення злу. Одним із головних догматів Б. є вчення про втілення душі й закон відплати (карма) в загробному житті.

БУК Нільс (1880–195 рр.) – займався модернізацією шведської гімнастики. Його “Основна гімнастика” складалась із серії модернізованих вправ шведської гімнастики і призначалась для допризовників.

Всі вправи Бук поділяв на дев'ять груп: порядкові вправи, вправи для ніг, вправи для шиї, вправи для бокових м'язів тулуба, вправи для черевного пресу, вправи для спини, ходьба і біг, стрибки, вправи для розвитку спритності. Кожну з цих груп Бук поділяв ще і на підгрупи: вправи для розвитку гнучкості, для розвитку сили та ін.

У вправах Нільс Бук уникав статичної напруги. Він рекомендував виконувати їх у швидкому темпі і з повною амплітудою. Багато вправ виконувалось поточним методом. Велику увагу він приділяв розслабленню, розтягуванню м'язів, які не приймають участі у роботі. Для кращого виконання вправ ним було передбачено декілька десятків вихідних положень.

Під час проведення уроків Бук дотримувався загальноприйнятої у шведській гімнастиці вимоги поступового збільшення навантаження. Урок поділявся на три основні частини, де використовувались такі вправи: 1) вправи без снарядів; 2) вправи біля гімнастичної стінки; 3) вправи у ходьбі, бігу і стрибках. Стройові вправи на початку і у кінці заняття, а також підготовчі вправи не враховувались у плані уроку.

Нільс Бук розробив приблизні схеми уроку і для жінок. Тут переважали махові вправи для кінцівок, згинання і розгинання тулуба, стрибки та ігри.

Гімнастика Бука, як і система Ебера, не ґрунтувалась на наукових даних. На думку Бука, вона могла слугувати для розвитку гнучкості, м'язової сили і спритності майбутніх солдат.

БУЛЕ – рада старійшин в Афінах.

БУЛЕВТИ – члени Ради п'ятисот.

БУРБОНИ – династія французьких королів, яку скинув народ під час Великої французької революції (в серпні 1792 р.). Після поразки Наполеона знову сіли на трон (1814– 1830).

БУРСА – гуртожиток для бідних студентів при середньовічних університетах, який утримувався частково за кошти університету, частково за пожертвування, зібрані студентами.

БУТОВСЬКИЙ Олексій Дмитрович – серед тих, хто 1894 р. разом із П'єром де Кубертеном активно брав участь у підготовці та проведенні Олімпійського конгресу в Парижі, що ознаменував еру відродження олімпійського руху, був російський генерал О. Д. Бутовський, який народився та виріс на Полтавщині. "Ідея міжнародних ігор, – писав Олексій Дмитрович, – була щасливою ідеєю. Вона відповідала нагальній потребі сучасного людства, потребі фізичного і морального відродження молодого покоління". Бутовський зробив значний внесок у розвиток вітчизняної історії, теорії та організації фізичного виховання. Він гаряче пропагував відродження Олімпійських ігор і виступав за участь у них Росії. З 1894 по 1900 р. він входив до складу Міжнародного олімпійського комітету і докладав усіх зусиль, намагаючись створити в Росії Національний олімпійський комітет. Свої повноваження у МОК 62-річний О. Бутовський передав у 1900 р. князю С. К. Білосельському-Білозерському, який мав міцне українське "коріння", та графу Г. Рибоп'єру.

Ще 1888 р. Олексія Дмитровича ввели до складу комісії Міністерства народної освіти, що розробляло основи викладання гімнастики у цивільних навчальних закладах, де тоді передбачалося готувати фахівців із військово-фізичного виховання. У 1890 р. він організував і протягом 16 років очолював літні курси для офіцерів-вихователів кадетських корпусів, читаючи там лекції з історії, теорії та методики фізичного виховання. Наукова спадщина Бутовського становить близько 70 праць у галузі фізичного виховання та олімпійського спорту.

БУТТЯ – філософська категорія, що позначає: 1) все, що реально існує; 2) те, що існує як істинне на відміну від видимого; 3) реальність, яка існує об'єктивно, поза і незалежно від свідомості людини; 4) загальний спосіб існування людини.

БЮРГЕРИ – міщани середньовічних європейських країн.

БЮСТ (франц. *buste*) – погруддя, погрудне зображення людини в скульптурі; найпоширеніший вид скульптурного портрета.

В

ВАВИЛОНО-АССИРІЙСЬКА КУЛЬТУРА – культура давніх народів Месопотамії в IV–I-му тис. до н. е. Була результатом творчої діяльності і взаємного збагачення культурними досягненнями шумеро-аккадського, вавилонського й асирійського суспільства.

ВАВИЛОНСЬКІ БОГИ – Шамаш – богиня Сонця, Сін – бог Місяця, Адад – бог непогоди, Іштар – богиня любові, Нергал – бог смерті, Ітта – бог війни, Вільгі – бог вогню.

ВАВИЛОН – столиця Стародавньої Вавилонії; руїни Вавилону лежать на лівому березі Євфрату, приблизно 120 км на південь від сучасного Багдада. Вавилонці його звали “Баб-ілі” – “Ворота божі”.

ВАЗОПИС АНТИЧНИЙ – розпис античних керамічних посудин. Розвинувся ще в крито-мікенському мистецтві. Великого розквіту В. досяг у давньогрецькому мистецтві. Вази розписували т. з. чорним лаком, білою і пурпурною фарбами. В історії давньогрец. В. відомі геометричний (IX–VIII ст. до н. е.), килимовий (VII ст. до н. е.), чорно-фігурний (VI ст. до н. е.) та червоно-фігурний (VI–IV ст. до н. е.) стилі.

ВАКХ (грец. *Bakchos*) або Діоніс – в давньогрецькій міфології бог вина, виноградарства і веселощів.

ВАЛЛЕ П’єтро (1586–1652) – італійський мандрівник по країнах Близького Сходу. 1526 р. привіз до Європи з Персеполя перші зразки клинопису і з Єгипту – дві мумії.

ВАЛУЇВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 р. – розпорядження міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва про заборону публікацій українською мовою шкільних підручників і релігійних видань.

ВАНДАЛИ – група постійно мігруючих германських племен, які первісно проживали на Скандинавському півострові. На рубежі II–I ст. до н. е. переселилися на південне узбережжя Балтійського моря (наприклад, III ст. н. е. – на Дунай). У 335 н. е. були переселені на правах римських федератів у Паннонію. Разом з алеманами заволоділи Галлією і в 409 переселилися в Іспанію; у 429, переправившись через Гібралтар, захопили Нумідію і більшу частину римської провінції Африки, де заснували своє королівство. У 455 під керівництвом Гензеріка вдерлися в Італію, захопили Рим і зруйнували його, не пошкодувавши навіть творів мистецтва; звідси у вжитку слово “вандалізм” – символ неуктства, варварства, руйнування культурних цінностей.

ВАНДАЛІЗМ – безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей.

ВАР – зварені у воді яблука-кришаниці, сушені груші, сливи, вишні та черешні. (Узвар з сушених фруктів). Божа їжа.

ВАРАЗДАТ – вірменський цар, останній чемпіон давніх Олімпійських ігор, який переміг у змаганнях борців на 231-й Олімпіаді 385 р. н. е.

ВАРВАРИ – звуконаслідувальне слово, яким давні греки і римляни називали іноземців, які говорили незрозумілою їм мовою і були далекі їхній культурі. Філософ Платон вживав цей термін й стосовно до греків у розумінні “некультурний”, “неосвічений” чоловік. Однак протягом усієї античності основний зміст цього терміна полягав у протиставленні відсталих племен і народностей “культурним” грекам і римлянам.

ВАРРОН Марк Теренцій (116–27 рр. до н. е.) – римський письменник. Писав історичні й агрономічні твори, ввів у європейську літературу жанр біографії.

ВАРФОЛОМІЇВ ДЕНЬ – 24 серпня. Вважається завершенням збирання врожаю і початком сівби озимини: св. Варфоломій “відмикає” осінь. У Варфоломіїв день дотримувалися посту. Болгари приписували св. Варфоломію владу над градом і вітром. В Україні казали, що у цей день змії ідуть під землю, а Сонце повертає до зими; якщо бачиш його схід, будеш здоровим і веселим.

Варфоломій, Бартоломей – християнський святий, один із апостолів Христа, культ якого поширився переважно у західних і південних слов’ян.

ВАРЯГИ – скандинавське плем’я. Були також найманим військом при дворі імператора в Константинополі. Як і греки, виступали проти язичницької віри. Пізніше перебравли владу в Києві, і від них пішов родовід князів Київської Русі. До варягів завжди ставилися як до чужинців. Літописці згадували, що двох варягів було пожертвувано богам – забито киями. Є свідчення того, як воїни-варяги разом із греками-монахами з прийняттям християнства нищили священні гаї, безжально вбивали мечами старих і дітей. Той, хто не приймав хрещення, виряджався в Константинополь на галери. Варяги були воїнами відважними, жорстокими і сильними, вірно служили своїм володарям. Про варязького полководця Аскольда, який князував у Києві (IX ст.), неодноразово згадується у “Велесовій книзі”:

То бо вперше варяги
прийшли на Русь.
Аскольд силою погримів
князеві нашому і розбив того...
Аскольд і пізніше Дір
усілися на наших землях,
як непрошені князі,
і почали князувати.
А над ними досі були
отці і зберігали вогнище,
огнебога дому того.
Та відвернув (бог)
своє лице од них,
бо були у греків хрещені.
Аскольд – темний воїн,

а днесь од греків освічений,
що ніяких русів нема, а суть ворове.

ВАСАЛИ – феодала, які знаходилися у залежності від сеньйорів.

ВАСАЛІТЕТ – у середні віки система відносин залежності знатних підданих, що служать князю (королю), цілком підкоряючись його волі. За несення військової служби васал отримував винагороду – земельний наділ.

ВАТИКАН (лат. *пагорб у Римі*) – унікальне місто-музей, місто-держава, резиденція Папи (глави католицької церкви). Тут розташовані палаци, зали, галереї, капели різних епох і стилів, де зібрані безцінні скарби архітектури, малярства та скульптури.

ВАТИКАНСЬКИЙ МУЗЕЙ – відомий музей греко-римських та інших художніх пам'яток. Організований на основі колекції античних скульптур папи Сікста IV, зібраної 1471 р., та особистої колекції кардинала Людовісі, зібраної 1622 р. Музей відкрито для глядачів лише на початку XIX ст.

ВВЕДІННЯ (Воведення, Воведенія, Введення у храм Пресвятої Богородиці) – у дохристиянську добу свято введення старого господарського року у початок нового року. Зима вводиться у свої володіння. Введення – ворота зими. Цим днем завершувалися всі основні роботи. Вважалося, що після Введення (21 листопада/4 грудня) і до Благовіщення не можна зрушувати землю у будь-який спосіб, бо Земля-Мати в цей час спочиває і набирається сили. Вірили, що перший “полазник”, який цього дня вранці прийде до хати, приносить господарям щастя або невдачу. Найгірше, як увійде до хати стара жінка, “то вже добра не жди”, бо це може бути відьма. Тому-то старші та бідні люди стримувалися на Введення заходити до чужої хати навіть удень, так само як і на Різдво чи Великдень. Особливо недобрий знак, коли хтось приходив щонебудь позичити.

Опівночі перед Введенням – сприятливий час для ворожінь, тому жінки вдавалися до магічних обрядодійств. Вважалося, що в це свято Бог відпускає праведні душі на землю, щоб могли подивитися на своє тіло, а тому люди остерігалися в цей день копати землю та збивати на воді білизну, бо в такий спосіб можна було понівечити душу, і тоді вона “зашкодить ниві, а вліті накличе бурю на поля”.

За цим святом пророчили погоду на весну: “Скільки на Введення води, стільки на святого Урай-Рая (23 квітня/6 травня) трави”; “Як є на Введення вода, то буде в мисці молоко”; “Введення прийшло, зиму привело”.

ВЕДИ (санскр. *знання*) – найдавніші пам'ятки староіндійської літератури, написані санскритом. Створювалися в кінці 2-го тис. – 1-й пол. 1-го тис. до н. е. Складаються з чотирьох збірок: Рігведа – книга гімнів; Самаведа – книга пісень; Яджурведа – книга молитов і жертвних церемоній; Атхарваведа – книга заклинань.

ВЕДИ – стародавні книги, що містять священні тексти оріїв (аріїв). Написання Вед припадає на II – початок I тисячоліття до н. е. Складаються з чотирьох частин: Рігведа – збірник релігійних гімнів, Самаведа збірник пісень, Яджурведа – книга молитов і жертвних церемоній, Атхарваведа – книга заклинань.

ВЕДИЧНА РЕЛІГІЯ – релігія Стародавньої Індії епохи розкладу первіснообщинного ладу й формування класового суспільства. Основні уявлення В. р. віддзеркалилися у Ведах. Характерною особливістю В. р. є обожнювання сил природи (бог неба – Варуна, бог вогню – Агні, мати-земля – Прітхіві, боги Сонця – Сур'я, Савітар, Мітра, Вішну; бог грому – Індра та ін.). Важливе значення мав також культ предків. Пізньоведичну релігію називають брахманізмом.

ВЕЗУВІЙ (лат. *Vesuvius*) – вулкан у південній частині Італії, на узбережжі Кумської затоки неподалік від Неаполя. У 340 до н. е. римляни перемогли тут латинів, а в 73 до н. е. на пагорбах Везувію знайшли притулок повсталі раби під проводом Спартака. Перше виверження Везувію відбулось у 79 н. е., в результаті чого загинули міста Геркуланум, Помпеї і Стабії. Повторно вулкан вибухав у 203, 472 і 512 н. е.

ВЕЛЕС – бог мистецтва, краси, музики, багатства людської душі, її щастя та любові. Опікун усього живого. Покровитель волхвів, ясновидців, віщунів. Своїм богом Велеса називають також люди різних ремесел та промислів.

ВЕЛЕС – бог багатства й свійських тварин. Супротивник Перуна. Інколи ворожий до людини. В уяві пращурів Велес – бог-змій, який уміє літати та дихати вогнем.

ВЕЛЕС, Волос, Вилас, Волосій, Велесій, Власій, Влас, Влес, Улас – один із найзагадковіших богів давньої України, бог мистецтва, краси, щастя й любові; опікун тварин, покровитель волхвів, ясновидців, віщунів. Співець Боян у “Слові о полку Ігоревім” називається онуком Велеса: “Віщий Бояне, Велесів внуче”.

У русько-візантійських договорах поряд із громовержцем Перуном згадується Велес: Перун сприймається як бог зброї, а Велес – як бог золота, а тому на знак вірності йому клали перед кумиром-образом золото та “пили воду із золота”. У “Повісті врем'яних літ” під 907 р. при укладенні грецько-руського договору повідомляється: “Отож, цесар Леон з Олександром мир оба вчинили з Олегом, згодившись на данину і присягнувши межі собою. Цілувавши самі хреста, Ольга і мужів його водили вони до присяги по руському закону. Клялися ті оружжям своїм, і Перуном, богом своїм, і Велесом, богом скоту. І утвердили вони мир”. Під 971 р. автор, наводячи слова клятви Святослава, також називає Велеса “скотій бог”, бо для народу худоба була основним джерелом багатства.

Сучасні вчені, зокрема В. Іванов, В. Топоров, розцінюють це як певне “протиставлення” богів одне одному: “Є деякі підстави для того, щоби розрізнити Перуна як бога князівської дружини і Велес-Волоса як бога всієї іншої Русі. Ця ж відмінність може пояснити і географічну різницю між відомостями про Перуна, приуроченого до крупних адміністративних центрів, і Велеса, дані про якого практично відомі по всій півночі східнослов'янської території, причому вони зберігаються і в той час, коли відомості про Перуна вже відсутні”.

В оточенні інших язичницьких богів Велес згадується у християнському повчанні проти язичництва – “Слові, реченому христоробцем” (XI ст.) за ред. XIV ст. Твір застерігає християн молитися “вогневі під стодолю, вилам, Мокоші, Симу, Реглу, Перуну, Велесу, богу худоби, Хорсу, Роду, рожаницям і всім клятим богам їхнім”.

Ім'я Велеса знаходимо в апокрифі “Ходіння Богородиці по муках” (XII ст): “Трояна, Хорса, Велеса, Перуна в богів обернули...” Капище Велеса в Києві розташовувалося там, де зупинялися човни новгородців і кривичів. Те, що кумир Велеса стояв на березі річки Почайни, свідчить: цей бог пов'язувався з водою, яка також вважається символом багатства. Велесу (у християнстві св. Власію) молилися про збереження худоби, і в день його вшанування (11 лютого) вигонили корів до храму, служили молебень, кропили їх святою водою.

О. Афанасьєв припускав, що Велес “завідував” небесними стадами, був їхнім володарем і пастирем. Дослідник пояснював походження імені божества від санскритського *vr, var*, що означало шерсть, руно, а також дощові хмари. Тобто цей бог затуляє небо хмарним руном і виганяє на небесне пасовище стада. І. Срезневський визнавав Велеса як бога Сонця, порівнюючи його з грецьким покровителем землеробства і божеством музики й пісень Аполлоном. На думку Б. Рибаківа, оскільки “скотій бог” на всіх слов'янських кам'яних зображеннях постає у вигляді бородатого чоловіка із “рогом достатку” в руках, він був богом багатства. Істориками давно помічено, що в середньовічній Русі, насамперед на Півночі, культ Велеса був в особливій пошані. У стародавньому Новгороді була Велесова вулиця, на якій пізніше на місці Велесового требища була побудована церква св. Власія. Така ж церква стояла у Пскові на тому самому місці, де колись був ідол Велеса. Поклонялися йому і в Ростові Великому, і в інших містах.

Вшановувати Велеса починали з новорічної ночі. Ці святкування тривали шість днів. Пізніше вони були приурочені до християнського Богоявлення.

Для забезпечення домашньої худоби від злої сили у корівниках ставили образ Власія; під час епізоотії, коли “виганяли коров'ячу смерть”, обряд виконували з іконою цього святого. У деяких місцевостях проголошували таке закляття:

Смерть, ти Коров'яча Смерть!
Піди із нашого села,
Із закутків, із двору.
В нашім селі
Ходить Власій святий
З ладаном, зі свічкою,
З горячою золою...

Велес вважався помічником хліборобів. Коли дозрівали хліба, у полі робили *закрутки*, які називали “завивати Велесу бороду”, тобто дарували богові-охоронцю межі пучок золотих колосків. На честь цієї “бороди” співали обрядових пісень. Так само на початку жнив перші дозрілі колоски присвячували Велесу – божеству, що доглядає за нивами.

На думку Б. Рибаківа, Збруцький ідол (зображення Велеса, знайдене на Тернопільщині у 1848 р.) символізує “нижній світ” і підтримує на плечах увесь Космос. Велес – доброзичливий бог землі, у якій спочивають предки. Він дбайливо тримає на своїх могутніх плечах площину земного простору з людьми на ньому. Три рівні цього підземного ярусу, припускає вчений, символізують численність предків.

З Велесом пов'язане сузір'я Плеяд (народна назва – Волосожари). Ці зірки вважаються дружинами Велеса. Їхнє сяйво віщує мисливцям вдале полювання на ведмеда. Деякі дослідники вважають, що Велес – одне із найдавніших божеств, корені якого виходять ще з ведмежого культу неандертальців.

Слід згадати також “Велесову книгу”. Окрім самої назви, в ній вміщена молитва до цього бога: “Молили Велеса, отця нашого, хай потягне в небі комонь Суражіїв, хай зійде на нас сурі вішати, золоті кола вертячи”.

ВЕЛЕСОВИЙ ТИЖДЕНЬ (“страшний тиждень”, “чортовий тиждень”, “вовчі празники”). Рядження у звірині маски та вивернуті кожухи здійснювалося два рази на рік – на зимові Святки і на Масницю; обидва свята пов’язані із сонячними фазами – зимовим сонцестоянням і весняним рівноденням. Перший раз Велесовий тиждень відбувався протягом шести днів: початок, тобто новорічна ніч, був пов’язаний з ворожінням про майбутній врожай і людську долю; середина і кінець безпосередньо стосувалися худоби. Вдруге подібне обрядодійство відбувалося за тиждень перед Колодієм. Ватаги Велесових жерців, одягнених у вивернуті кожухи, із звіриними масками на обличчях ходили тоді вулицями, заходили у двори, стайні, хліви, проголошуючи замовляння про здоров’я домашніх тварин. А коли наставала пора вигону худоби на пасовища, люди разом зі своїми стадами йшли до святилища, щоб освятити їх та принести жертву опікуну худоби Велесу.

ВЕЛИКА КИТАЙСЬКА СТІНА – грандіозна оборонна споруда, зведена в IV–III ст. до н. е. в Китаї для захисту північних кордонів від нападів кочовиків і безпеки торгових шляхів на захід. Довжина В. к. с. – 4 тис. км, висота – 6,6 м, ширина в нижній частині 6,5, у верхній – близько 5 м. Уздовж стіни розташовано монументальні сторожові башти висотою до 12 м (з 60 000 башт збереглося 20 000), а на головних шляхах до Монголії – фортеці. Збудована зусиллями мільйонів людей. В. к. с. аж до XVI ст. не втрачала свого воєнного значення, служила оборонним рубежем проти кочовиків. Нині В. к. с. – історико-культурна пам’ятка, що поступово відбудовується.

ВЕЛИКА СУБОТА – субота перед Великоднем. Цього дня до пізньої ночі клопоталися господині. Пекли чорні *баби*, які присвячувалися всім живим. Після них ставили в піч поросю, шинку, ковбаси. Готували й писанки, вважаючи, що вони набувають чарівних і цілющих властивостей. А пізно вночі все те освячували. У деяких місцевостях Велику суботу називали *В’юнець*. Цей день присвячувався молодим парам, повінчаним протягом року. Молодь збиралася удосвіта на краю села, і всі разом йшли до осель таких подружжів із піснями. Пісні співали доти, доки не подадуть через вікно вина або грошей. Після того співаки знову ж піснями дякували. Під кінець уся громада за зібрані кошти купувала вина, пряників і веселилася: дівчата водили хороводи, а хлопці влаштовували кулачні бої.

ВЕЛИКДЕНЬ – давнє свято весни, родючості, Свята неділя – перша неділя після повного Місяця (весняного рівнодення). Великдень – цілковита перемога весни-літа над зимою, перемога життя над смертю, свято подружньої любові та злагоди в родині. У християн це свято називається Пасхою.

За стародавніх часів рік починався першим місяцем весни – березнем. Саме в березні, згідно з віруваннями предків, у вирії – життєтворчому просторі Ора – зародився з вогняного Яйця-райця світ, де виросло Дерево життя, та прийшли у цей світ бог Ладо – прабатько-першотворець – та богиня Лада – праматір-родиця, берегиня білого світу. Деякі дослідники вважають, що за давнини це свято ще мало назви: свято Великої Лади, подекуди свято Орелі. Великдень вважається найбільшим днем у році, бо тоді воскресє бог життя – Сонце, а весь світ возносить хвалу воскресінню, народженню любові,

доброти, надії та радості життя. Предки вважали, що в цей день Господь відчиняє небо і через небесні ворота приносить у людські душі очисний вогонь.

За повір'ям, на Великдень золото горить вогнем. В одній легенді, навпаки, вогонь, узятий в цей день, перетворюється на золото. Не маючи чим запалити, чоловік побачив на горбку вогонь і пішов позичати його. Приходить – бачить діда (Бога) і просить у нього вогню. “Держи, синку, припіл: я тобі насиплю жару”, – сказав дід. “Прогорить пола, дідусю!” “Та ні, сину, не прогорить, держи припіл: я тобі насиплю; та дивись неси, та не заглядуєш у припіл, аж поки не прийдеш до господи”. От той чоловік загорнув жар у полу і пішов додому. Коли дивиться в хаті – аж то не вогонь, а золото.

Або ще одна легенда. “Був, кажуть, колись чоловік Свирид. То як дождався Великодня, то й думає собі: “Кажуть люде Великдень; а побачу я, чи справді великий день? Чи багато я виору?” І от на самий первий день світлого празника запряг до плуга волів да з наймитом і пішов орать. Люде же у церкві Богу молятьця, а він оре. Тільки що почали, може, скибу десяту одкидать, аж під землею щось загуло страшно, страшно, так як часом далеко грім загуркотить, і Свирид разом так і провалився скрізь землю. А на тім місті стала могила. Вона й досі зоветьця Свиридова Могила. То, кажуть, як інколи прийдеш на ту могилу да приложит ухо до землі, то все неначе хто волів поганяє; так і чутно: “Гей! Гей!”

У стародавні часи жерці на Великдень ходили від хати до хати і сповіщали всіх: “Радуйтеся, син Божий воскрес!” Особливо священною жертвою Богові на Великдень був коровай, посипаний пшоном, що символізує народження і повноту життя. Великодні свята тривають упродовж двох тижнів. Починаються вони ще в період посту днем Вербної неділі, наступне свято – Великдень, і завершуються проводами покійних – Радовницею. У язичницьку пору Великдень був одночасно й святом нового року. Предки вірили, що у Великодньому світлі їхні душі стають безсмертними, а всілякі дідьки в цей день втрачають свою силу. На Великдень молодь обов'язково водила хороводи-танки, співала пісень. Ходіння по колу за Сонцем мало сприяти швидкому пробудженню і розквіту природи. Таке ж значення мали гойдалки. Піднімання вгору, підкидання чого-небудь, підскакування – давні магичні дієства, які, за повір'ям, стимулюють ріст рослинного світу.

ВЕЛИКДЕНЬ – цілковита перемога весни-літа над зимою, перемога життя над смертю. Вважається “найбільшим днем” у році. Великий день світла Дажбожого.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ – держава, що виникла на початку XIII ст., проіснувала до 1569 р. (до так званої Люблінської унії). До складу князівства входили литовські, українські та білоруські землі. Унаслідок Люблінської унії Велике князівство Литовське об'єдналося з Польщею в єдину державу – Річ Посполиту.

ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ – умовна назва процесу переміщення території Європи в IV–VII ст. германців, слов'ян та інших племен.

ВЕЛИКИЙ ПІСТ – Великий сорокаденний піст перед Великоднем. Другим за тривалістю був піст перед Різдом.

ВЕНТРИС Майкл (1922–1956) – англійський архітектор і філолог. Розшифрував критське лінійне письмо і разом з Джоном Чедвіком довів, що тексти цього письма написані старогрецькою мовою.

ВЕРБИЦЬКИЙ Михайло (1815–1870) – український композитор, хоровий диригент, священник. Народився в с. Улючі недалеко від Перемишля (тепер Польща). Середню та музичну освіту здобув у Перемишлі та у Львові. Згодом викладав співи у школах, керував хором. З 1852 року був священником у с. Млинах (тепер територія Польщі), де й помер у 1870 році.

Був одним з перших композиторів-професіоналів у Галичині, автором хорових, вокальних, інструментальних творів, серед яких оперети “Триць Мазниця” і “Школяр на мандрівці”, мелодрама “Підгоряни”, хори “Заповіт”, “Поклін”, “Думка”, 12 симфоній-увертур (1855–1865 рр.), соло-співи, 2 полонези, вальс, 36 релігійних композицій та ін. 1863 року написав музику на слова П. Чубинського “Ще не вмерла Україна”. Цей твір пізніше став Державним Гімном України.

ВЕРГІЛІЙ Марон Публій (лат. *Vergilius*, 70–19 до н. е.) – римський поет періоду принципату Августа. Його збірка десяти буколічних віршів, відома під назвою “Еклоги”, а також поема “Георгіки” написані під впливом пастуших ідилій грецького поета Теокріта. Твір складається з чотирьох книг, кожна з яких присвячена одній основній галузі сільського господарства: книга I – хліборобству, II – виноградарству і лісовому господарству, III – тваринництву і книга IV – бджільництву. Твором, що приніс Вергілію славу і безсмертя, є написана на замовлення Октавіана епічна поема “Енеїда” – про мандрівки й війни міфічного засновника Римської імперії Енея.

ВЕРМАХТ (німецьке *Wehrmacht*, утворене від *Wehr* – зброя, оборона і *Macht* – сила) – збройні сили фашистської Німеччини (1935–1945 рр.).

ВЕРНАДСЬКИЙ Володимир (1863–1945) – видатний природознавець, засновник геохімії, біогеохімії та радіогеології. З 1912 р. – академік Петербурзької АН, професор Московського університету. Один із засновників АН України. З 1919 р. – президент АН України. Збагатив науку ідеями, що лягли в основу нових провідних напрямків сучасної мінералогії, геології, гідрогеології. Уперше довів, що “все живе” – це динамічна рівновага пов’язаних між собою організмів і що людина здатна порушити її. Організатор та директор Радієвого інституту (1922–1939 рр.), Біохімічної лабораторії (з 1929 р.). Дійсний член Паризької, Чеської АН.

ВЕРНІСАЖ (франц. *лакування*) – 1) в минулому – переддень відкриття худож. виставки, коли робилися останні приготування і картини покривали лаком; 2) у сучасному розумінні урочисте відкриття худож. виставки в присутності запрошених осіб.

ВЕРТЕП – старовинний ляльковий театр в Україні. Зародився у XVII ст. В. являв собою поєднання релігійної різдвяної драми, світської гри та елементів фольклору.

ВЕРХОВНА ВЛАДА ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ – 1) МОК є верховною владою олімпійського руху; 2) будь-яка особа або організація, що належить у будь-якій якості

до олімпійського руху, підпадає під положення Олімпійської хартії та діє відповідно до рішень МОКУ.

ВЕРШНИКИ – патриціанська знать, яка служила в кінноті.

ВЕСНЯНКИ – цикл весняних пісень у східних слов'ян. Термін “веснянки” (*веснухи, веснушки* та ін.) відомий на території Східної і Центральної України, на Поліссі і в зах.-рос. регіонах; на Заході України йому частково відповідають численні назви типу *огулки, гаїлки, гаївки, ягілки, ягивки, галагилки, галогивки, лаголойки, рогульки* тощо. У народі використовують також описові найменування, що походять від назв окремих пісень чи хороводів (*весну співають, танка водити, гагулки гуляти, володаря водити, кривого танця водити* та ін.). У Білорусі поширені *веснавья песні*.

Веснянки – це й міфічні істоти жіночої статі, які з'являються тільки навесні, так само як *зимнянки* взимку, а *осінянки* – восени. Веснянки також – закликання весни, що супроводилися магічними діями й танцями: слово, рух і мелодія символізували початок нового хліборобського року. За повір'ям, усе згадуване у веснянках мало збутися. Веснянки починали співати з настанням Нового літа (1 березня) й аж до Зелених свят. Вознесіння – останній день, коли співають веснянки, і перший день, коли розпочинають співати русальних пісень. Найбільше веснянок співали на Великий піст.

У цю пору дівчата, яким виповнювалося 16 років, поспішали через веснянки повідомити богів про готовність до подружнього життя, аби богиня Лада разом із Долею помітили їх, допомогли знайти судженого та одружитися з ним. У веснянці-гаївці “Перепілонька” розповідається про чарівну весну в образі вісниці неба – перепілоньки:

Зажурилась перепілонька,
Що так раненько з гір вилетіла,
З гір вилетіла, трав не виділа,
Іно виділа сніги, морози,
Сніги, морози, води як лози.
Ой де ж я буду гніздечко вити,
Гніздечко вити, діти водити?
Ой чув же тоє сив соколенько:
Цить, не журися, перепілонько!
Ой знаю, знаю долину-луку,
Долину-луку, траву велику.
Там то ми будем гніздечко вити,
Гніздечко вити, діти водити.

Веснянка – це й найвродливіша і найпрацьовитіша дівчина, яка символізувала весну. Таку дівчину колись під час свята Весни ставили на дерев'яні борони і гуртом волокли полем. Кругом неї водили хороводи, співали пісень, закликаючи і прославляючи весну.

Виконання веснянок нерідко осмислювалося як магічна процедура. На Поліссі, наприклад, заборонялося співати веснянки до Благовіщення, оскільки це може зашкодити врожаю, пробудженню сходів і т. ін. “До Благовіщення як заспівають, то корінь не оживе, нельзя перебауночку співати” (Житомирщина). На Могилівщині не можна було співати “на голий ліс” (тобто до тієї пори, аж доки не з'явиться зелень на деревах). Але з цим не радили й запізнюватися: там, де вчасно починають співати

веснянки, град не поб'є посівів, дівчата будуть швидше виходити заміж, виросте добрий льон і т. д.

ВЕСТАЛКИ – жриці богині Вести, дівчата віком від 6–10 років зі знатних сімей.

ВЕЧОРНИЦІ – зібрання, на яких молодь готувала себе до шлюбу. На вечорницях молодь зближувалася, хлопці залицялися до дівчат, розповідали різні небилиці, всі співали пісень, танцювали. Це був своєрідний пробний шлюб – перевірка придатності пар до подружнього життя. Здебільшого вечорниці робили в оселі (*вечорницькій хаті*) самотньої вдови (*вечорницька паніматка*). За таку хату платили хлібом, борошном, полотном, тільки не грошима. До вечорниць готувалися заздалегідь. З-поміж себе юнки вибирали *отаманку* – найповажнішу дівчину, яка керувала всіма діями. Вечорниці закінчувалися з першими півнями; коли ж вони тривали аж до третіх півнів, то це вже були *досвітки*. Перші дівочі вечорниці розпочиналися на Кузьминки. Зранку юнки приносили *складку* – різноманітні продукти, серед яких обов'язково мали бути кури. За повір'ям, у того, хто принесе курку, в господарстві водитиметься птиця. Нерідко до цієї акції прилучалися й хлопці, які “полювали” за неприхищеними курми. Загалом таких вечорницьких складчин було вісім: перша, як уже мовилося, на Кузьми-Дем'яна, друга – на Пилипа, третя – на Різдво, четверта – під Масницю на Всеїдному тижні, п'ята – на Масниці, шоста – на Великдень, сьома – на Вшестя (Вознесіння), а восьму робили на Зелені свята. Вечір на Андрія в народі називають ще Великими вечорницями, або Калетою. Вечорниці припинялися у Великий піст, улітку їх теж не було, їх заміняла так звана *вулиця*.

ВИГОВСЬКИЙ Іван (?–1664) – походив з українського шляхетського роду Овруцького повіту на Київщині. Навчався в Києво-Могилянській колегії, згодом служив юристом у міському суді в Луцьку, де пізніше став намісником луцького старости. Тут майбутній гетьман брав активну участь у діяльності Луцького братства. На початку Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. служив у польському війську. Під час Жовтоводської битви в 1648 році потрапив у татарський полон, з якого його викупив Б. Хмельницький. 1648 року був призначений генеральним писарем козацького війська. Виявивши дипломатичні здібності, виконував найважливіші доручення гетьмана й невдовзі став одним з найближчих дорадників Б. Хмельницького. Блискучий дипломат, він вів переговори з Польщею, Московщиною, Швецією, Кримським ханством та іншими державами.

ВИДИ СПОРТУ – залежно від предмета, характеру дій спортсменів, засобів ведення спортивного змагання та спеціальної навчально-тренувальної підготовки до нього спортивна діяльність поділяється на самостійні види спорту.

В Україні впроваджується і підтримується розвиток більшості видів сучасного спорту, що дістали світове визнання і поширення, а також національних видів спорту.

Законодавчими актами України можуть встановлюватись обмеження щодо впровадження (проведення тренувань та змагань) окремих видів спорту, якщо вони пов'язані з небезпекою чи надмірним ризиком для життя і здоров'я людей або мають антигуманний зміст.

ВИЗНАННЯ МОКОМ – з метою сприяння олімпійському рухові в усьому світі МОК може визнати як НОКи організації, діяльність яких пов'язана з його роллю. Такі

організації повинні мати, де це можливо, статус юридичних осіб в своїх країнах. Вони повинні бути створені у відповідності з Олімпійською хартією, а їх статuti повинні бути схвалені МОКом.

МОК може визнавати асоціації НОКів, що сформовані на континентальному або світовому рівнях, а саме:

- Асоціація національних олімпійських комітетів (АНОК);
- Асоціація національних олімпійських комітетів Африки (АНОКА);
- Олімпійська рада Азії (ОРА);
- Панамериканська спортивна організація (ПАСО);
- Асоціація європейських національних олімпійських комітетів (АЄНОК);
- Національні олімпійські комітети Океанії (НОКО);
- Європейські олімпійські комітети (ЄОК)

за умови, що їх статuti відповідають Олімпійській хартії і були затверджені МОКом.

МОК може визнати МФ. Крім того, він може визнавати асоціації МФ, а саме:

- Асоціацію літніх олімпійських міжнародних федерацій (ASOIF);
- Асоціацію міжнародних зимових олімпійських спортивних федерацій (AIWF);
- Асоціацію міжнародних спортивних федерацій, що визнані МОКом (ARISF);
- Генеральну асоціацію міжнародних спортивних федерацій (GAISF);

Визнання асоціацій МФ або НОКів не може ні в якому разі впливати на права кожної МФ або кожного НОКу вести справи прямо з МОКом та навпаки.

МОК може визнавати неурядові організації, які пов'язані зі спортом і функціонують на міжнародному рівні, статuti та діяльність яких відповідають Олімпійській хартії.

ВИКОРИСТАННЯ ОЛІМПІЙСЬКОГО ВОГНЮ – ОКОІ відповідає за доставляння олімпійського вогню до олімпійського стадіону. Святкування, на яких відбувається пронесення або прибуття олімпійського вогню під егідою відповідного НОКу, повинні відповідати олімпійському протоколу. Виконавчий комітет МОКу затверджує всі питання щодо факельної естафети, яка стосується олімпійського вогню.

Олімпійський вогонь повинен бути розміщений в найпомітнішому місці, де це дозволяє конструкція стадіону, а також має бути помітним поза межами стадіону.

ВИКОРИСТАННЯ ОЛІМПІЙСЬКОГО ПРАПОРА – олімпійський прапор великого розміру повинен майорити протягом всього періоду Олімпійських ігор на щоглі, що міститься на найпомітнішому місці головного стадіону, де він піднімається на церемонії відкриття та опускається на церемонії закриття Олімпійських ігор.

Олімпійське селище, а також тренувальні та змагальні споруди та інші місця, що знаходяться під відповідальністю ОКОІ, повинні бути прикрашені великою кількістю олімпійських прапорів.

Велика кількість олімпійських прапорів повинна майорити поміж інших прапорів в місті-організаторі.

ВИРІЙ (УРАЙ, ІРІЙ) – у східнослов'янській міфології давня назва раю, де росте Світове Дерево, у верхів'ї якого перебувають птахи та душі померлих. У народних піснях весняного циклу зберігся мотив відмикання Вирію ключем, після чого птахи

повертаються на батьківщину. Вирій-Рай – це тепла, вічно зелена й сонячна країна далеко на сході, за морем.

ВИТРИВАЛІСТЬ – здатність протистояти фізичній втомі в процесі м'язової діяльності. Розрізняють загальну і спеціальну витривалість.

ВИХОВАННЯ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ – цілеспрямований вплив на розвиток фізичних якостей людини за допомогою нормованих функціональних навантажень.

ВИШЕНСЬКИЙ Іван (між 1545 і 1550 – між 1621 і 1633) – народився в м. Судова Вишня, тепер Львівської обл. Для свого часу був дуже високоосвіченою людиною, брав участь у діяльності Львівського братства, жив у Луцьку, потім – в Острозі. Наприкінці 80-х років XVI ст. на знак протесту проти засилля шляхти пішов з України і протягом 40 років перебував на Афоні, який у ті часи був центром православного чернецтва на Сході. Приймавши чернецтво, поселився в печері, став схимником-анахоретом.

Перебуваючи в далекій Греції, творив і посилав в Україну свої пристрасні твори (послання), адресовані до князя К. Острозького, до братств, священників і всіх українців. 1604 року І. Вишенський приїжджав в Україну і жив у Манявському Скиті, в Унівському монастирі, у Львові. 1606 року повернувся на Афон.

ВІВТАР (олтар, алтар) – східна підвищена частина храму, на якій знаходиться св. *престол*. Від інших частин храму вівтар відокремлюється особливою перегородкою або стіною, у якій встановлюються місця для ікон, тому вона називається *іконостасом*. До вівтаря ведуть троє, інколи двоє дверей, із яких середні називаються *царськими*, а бічні: одні – південними, або дияконськими, а другі – північними, або пономарськими. У вівтарі, крім престолу, який вбудований всередині його, на північному боці розміщений *жертвник*, а на східному, в храмах, де служить єпископ, – *горне місце*. Вівтар означає небо, на якому присутній Бог, а тому є місцем священним, доступним тільки посвяченим на служіння у церкві, а для мирян, і особливо для жінок, недоступним.

Вівтарі, обвиті зміями, неодноразово знаходили при розкопках у Херсонесі. Дослідники вважають, що вони були призначені для відправлення у домашніх святилищах ритуальних служб, пов'язаних з ушануванням божеств підземного світу. Можна припустити, що у деяких випадках вівтарі присвячувалися Діонісу-Сабазію, наприклад, відоме зображення змій, що п'ють. Цікавий вівтар знайдено у підвальному приміщенні дому винороба II–III ст. У вапняковому блоці розміщена продовгувата заглибина, у якій знаходилося п'ять червонолакових світильників і велика кількість кісток домашніх птахів. На думку дослідників, цей вівтар присвячувався якимсь хтонічним божествам, культ яких відправлявся у Херсонесі майже до IV ст.

ВІВТАР ОЛТАР (лат. *високий*) – жертвник, місце для жертвоприношення. У Старод. Греції та Римі В. становив окрему споруду. У христ. храмах – стіл (престол) для відправлення таїнства. В. називають також східну частину храму, відділену вівтарною перепоною. З XV ст. у православних храмах вівтар відділяється іконостасом.

ВІДБІРНІ ЗМАГАННЯ, ЩО ОРГАНІЗУЮТЬСЯ МФ – для деяких видів спорту МФ можуть організувати відбірні змагання або іншим чином визначати

обмежену участь з метою призначення учасників, особливо команд в командних видах спорту, які візьмуть участь в Олімпійських іграх.

Системи обмежень та відбірних змагань підлягають положенням Олімпійської хартії, в тому обсязі, як вирішується Виконавчим комітетом МОКу. Формула відбору повинна бути подана до Виконавчого комітету МОКу для затвердження. МОК повідомить всім НОКом про всі питання, які стосуються відбірних змагань, що організуються МФ.

ВІДМОВА У НАДАННІ СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПОРТИВНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – підставами для відмови у наданні статусу національної спортивної федерації є: невідповідність поданих документів законодавству України, статутним та регламентним вимогам відповідної міжнародної спортивної організації або “дотримання інших вимог, передбачених статтею 36-1 цього Закону”; наявність у поданих документах недостовірних даних; наявність національної спортивної федерації з відповідного виду спорту (версії).

Рішення про відмову повинно містити підстави такої відмови.

Відмова у наданні статусу національної спортивної федерації може бути оскаржена в судовому порядку.

ВІДНОВЛЕННЯ – сукупність зворотних змін, які відбуваються після припинення фізичних вправ у діяльності функціональних систем, що забезпечували їхнє виконання. Розрізняють поточне (у ході виконання вправ), швидке (відразу після припинення роботи, період повернення кисневого боргу), віддалене (протягом тривалого часу після виконання тренувального навантаження), стрес – відновлення (після хронічних перенапружень).

ВІДРОДЖЕННЯ, РЕНЕСАНС – епоха в історії культури країн Європи, перехідна від середньовічної культури до культури Нового часу (в Італії XIV–XVI ст., в інших країнах кінець XV–XVI ст.). Прикметні риси – антиклерикальна спрямонаність, гуманізм, звернення до античної спадщини, прагнення її відродження й переосмислення на основі нової буржуазної ідеології, що зароджувалася. Найяскравіше особливості культури В. виявилися в поезії, архітектурі й образотворчому мистецтві Італії, де творили такі геніальні поети й художники, як А. Данте, Ф. Петрарка, Дж. Боккаччо, Ф. Брунеллескі, Д. Браманте, Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Джорджоне, Тиціан та багато ін. Італійські архітектори першими почали споруджувати у Флоренції, Венеції, Мілані, Римі зручні просторі будинки, прикрашати їх картинами, розписами й античними статуями. Вони вдосконалили античну ордерну систему, внесли у зовнішній вигляд приміщень пропорційність, гармонію, ясність композиції і зручність. Героєм літературних творів стає не середньовічний аскет чи христ. мученик, а життєлюбна й мужня людина, що прагне не райського блаженства, а земного щастя.

ВІДЬМА (відун, відьмак, відьмувати) – походить від “відати”, тобто все знати. Їх не треба плутати з чарівниками, які можуть робити й добро. Відьма здатна тільки на зло. Це, в основному, жінки, які продали душу чортові.

ВІЗАНТІЙ (грец. *Bizantion*) – грецький поліс, розміщений на європейській частині Боспора Фракійського. Заснований близько 600 до н. е. вихідцями з мегар. У 340 до н. е.

був взятий облогою Філіппа II, а в 196 до н. е. його пограбувало військо римського імператора Семпрімія Севера. У 330 н. е. імператор Константин переніс туди столицю, назвавши її Константинополем. З 1453 місто перейменовано у Стамбул.

ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ – держава, що виникла в IV ст. до н. е. під час розпаду Римської імперії та існувала до середини XV ст. н. е. До неї входили Греція, Македонія, Фракія, грецькі колонії на Чорному морі, Єгипет, Сирія, Мала Азія. Столицею був Константинополь (Візантія). Епоха Юстиніана I (527–565) – час її найбільшого розквіту і політичного впливу. Після успішних воєн з вандалами і остготами захопила більшу частину Італії, утворивши Равенський Екзархат, а також південь Піренейського півострова і значну частину західного узбережжя Північної Африки. Отже, за Юстиніана Візантія досягла найбільшого територіального розширення, перетворившись на могутню середземноморську державу. В кінці VI – на початку VII ст. Візантія вступила в смугу внутрішнього занепаду і зовнішньополітичних невдач. Починалась епоха бурхливого розвитку феодалізму.

ВІЗАНТІЙСЬКА КУЛЬТУРА – культура Візантійської імперії (IV–XV ст.), сформована на багатих традиціях античної культурної спадщини. Розвивалася під впливом христ. ідеології, у взаємозв'язках з культурами народів Європи і Бл. Сходу.

ВІЗАНТІЙСЬКЕ МИСТЕЦТВО – мистецтво, що склалося в Східно-Римській імперії на римсько-елліністичній основі з джерел, що надходили із Сирії, Єгипту, Малої Азії і Персії. Отримало назву від економічного, політичного і культурного центру імперії – Візантії (м. Константинополя).

ВІЗАНТІЯ – первісно грецька колонія на європейському березі Босфору, заснована в VII столітті до н. е. Вона виросла у відоме торговельне місто; 323 р. н. е. імператор Константин звелів її пишно відбудувати, а 330 р. переніс туди столицю з Рима. Перейменована на Константинополь, вона була від поділу Римської імперії 395 р. столицею Східної Римської імперії. 1453 р. Візантію здобули турки на чолі з султаном Мухаммедом II; останній візантійський імператор Константин IX загинув, хоробро захищаючи місто. Перейменоване на Стамбул, було воно столицею Туреччини до 1923 р., коли столицею Турецької республіки стала Анкара. Назва Царград давньоруського походження, зустрічається вона в літописі Нестора з XI століття.

ВІЙ – найстрашніший і найсильніший представник нечистої сили. Живе під землею. Як і всяка нечисть, зникає з третіми півнями.

ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ – виступала як системно завершена педагогічна структура, яку склали компоненти: початковий відбір, де переважає рівень розвитку фізичних і моральних якостей; традиційно народний здоровий спосіб життя з чітко окресленими народними звичаями, використанням сил природи (водні процедури, сон на повітрі, поміркованість харчування, пости тощо); національні за своїм змістом специфічні засоби та методи військово-фізичної підготовки (герці, народні види боротьби, двобої навкулачки тощо).

В системі фізичного вдосконалення козаків переважали ігрові та змагальні форми рухових дій, що часто поєднувались з піснями або музикою.

Пріоритетне місце в спеціальній підготовці козаків надавалось: цілеспрямованому розвитку рухових якостей; вдосконаленню навичок у плаванні, пірнанні, бігу, їзді верхи; володінню різними видами зброї, засобами пересування (віз, човен, галера тощо).

ВІКОВІ ОБМЕЖЕННЯ – в Олімпійських іграх не може бути вікового обмеження для учасників, окрім тих, які передбачені в правилах змагань МФ з метою охорони здоров'я.

ВІКОНТ – дворянський титул в європейських країнах.

ВІНКЕЛЬМАН Йоганн Йоахім (1717–1768) – основоположник наукового дослідження мистецтва й археології. 1764 р. видав “Історію мистецтва стародавнього світу”, яка пробудила в усій Європі інтерес до античного мистецтва.

ВІТРАЖ (франц. *вставлення шибок*) – декоративна художня композиція образотворчого чи орнаментального характеру з кольорового скла або іншого прозорого матеріалу для вікон чи дверей. Прості В. існували в Старод. Єгипті ще в 2-му тис. до н. е., особливо широко використовувалися в готичних культових спорудах Пізнього Середньовіччя.

ВІТРУВІЙ (приблизно друга половина I століття до н. е. – початок I ст. н. е.) – римський архітектор і будівничий. Написав “Десять книг про будівництво”, які стали основним джерелом відомостей про античну архітектуру.

ВІЧЕ – народні збори, поширені на всіх землях Оріани. Під час народних повстань на них вирішували військові, народні чи державні справи.

ВІШНУ – в індуїзмі та брахманізмі найвище божество поряд з Брахмою і Шивою; верховне божество у вішнуїзмі. В. – бог-охоронець, уособлення вічно живої природи. В. вшановують в основному у двох аватарах (втіленнях) – божествах Рама (герой епосу “Рамаяна”) і Крішну (герой епосу “Магабгарата”).

ВОВКУЛАКА – людина, здатна перетворюватись у вовка або стає ним за тяжкої провини чи від чарів злого відьмака.

ВОДОСВЯЧЕННЯ – водоосвітлення. У Різдвяні свята сонце перемагає тьму, освячуючи своїм світлом ріки, поля, ліси.

ВОДОХРЕЩА, Хрещення, Водохрещі, Водосвячення, Водосвяття, Богоявлення, Ордань, Ардан, Йордан, Йордань – у давнину велике свято богині Дани (6/19 січня), що прискорює прихід весни; пізніше – одне із найбільших християнських свят, яке завершує святочні обрядовості. У цей період сонце перемагає морок і темряву, освячує своїм життєдайним світлом ріки, озера, джерельні струмки і криниці. Різдвяна вода свіжа й здорова. Кожен господар чи інший член родини в давнину несли орданську воду в свої доми і завжди перед їжею пили її. Предки вбачали у святі Водохреща єднання душі людської з душею природи. Саме в цю пору зима віддає всі свої сили на боротьбу з

наближенням літа: починаються люті морози, страшні для садів і озимини, зростають простудні хвороби і падіння худоби. Ось чому напередодні Водохреща колись на всіх вікнах і дверях випалювали вогнем або малювали крейдою хрести, щоб нечисті духи не мали доступу до обійстя; у деяких місцевостях носили при цьому два пироги як жертвоприношення. Саме на Водохреща волхви молилися біля річок і врочисто співали: “Святіться, святіться, святіться, солодкії води. Моліться, моліться, моліться, всі праведні люди, пора, щоб Великого дня могутнії льоди скресила і світлом небесним сінила”. У писемних пам’ятках це слово відоме з XIV ст.

Вода, набрана в посудину на Водохрещу, наділялася особливими лікувальними властивостями за умови правильних заговорів: “Яка ся вода здорова, таки би сме здорові як сеся вода!”. На Гуцульщині примовляли, лікуючись від недуги: “Водичко-Йорданичко! Вмиваєш луги-береги, коріне, біле каміне – умий сего хрещеного, чисто вчиненого гніву, ненависти і від усикого лиха”. При цьому знахар давав кволу напоитися води, принесеної до схід сонця, та обливав нею болоче місце. За свідченням В. Шухевича, дівчина, умиваючись водою з джерела над сухарем із пшеничного борошна (який потім висушувала, товкла й давала до страви хлопцеві, щоб одружився з нею), примовляла: “Добрий день, водичко-арданичко, найстарша царичко! Обмиваєш гори, коріне, каміне, обмий і мене, народжену, хрещену (ім’я) від усякої мерзи, від пагуби”.

На обширах України звичай зимового купання масок в обряді “Маланка” на Північній Буковині та Подністрів’ї відомий і сьогодні. Обряди Нового року (Василя) і Хрещення зближує культ ушанування води. Відомий письменник і фольклорист С. Пушик від старожилів с. Красноїлів на Івано-Франківщині записав: “Маланку вмивали в Черемоші, а після – всі маланкарі змивали з себе маски”.

Обрядове купання масок мало безпосередній стосунок до культу родючості. У давнину було прийнято з нагоди великих свят кидати людей у воду, приносячи цим самим жертву на багатий урожай. Характерно, що ритуальні “вметання” в річку приурочені до трьох кульмінаційних періодів аграрно-сонячного календаря українців: Різдвяні святки (зимове сонцестояння), Великдень (весняне рівнодення), Купала (літнє сонцестояння). Про людські жертви, які приносились воді, починаючи з залізного віку аж до доби середньовіччя, добре відомо з історії Європи.

Ця ж вода використовувалася і в разі хвороби тварин. Зафіксоване таке замовляння: “Пийте, волики, йорданську воду, не бійтесь спою. Сей день Божий – свята середа, будьте сильні, здорові, як йорданська вода. Водиці нап’ється, воно все й минеться”. Такою водою захищалися й від нечистої сили, наприклад, щоб відганяти лісниць (лісових духів).

ВОДЯНИК – водяний цар, що володіє всією водою у світі: ріками, озерами, болотами, морями тощо. Дух рік та озер.

ВОЗНЕСІННЯ (Знесіння, Вшестя, Шестя) – 40-й день після Великодня. У давнину це свято символізувало торжество природи, її дяку Всевишньому, що допоміг їй воскреснути, а потім і краще рости. У деяких місцевостях до цього дня випікали особливого роду печиво у вигляді драбинок, щоб таким чином допомогти озимим посівам піднятися в небо. Насамперед це щире поклоніння Велесу – богу родючості і рослинної снаги: вважалося, що по таких драбинках йому легше добратися до колоса.

Три доби вважалися “кроком Сонця” на землі. Дев’ять днів – три кроки Сонця. А 40 днів – це один крок Сонця в галактичному просторі. Цим числам надавали особливого значення. На них, зокрема, ґрунтується чимало обрядодійств: поминки, похрестини тощо. Ось чому саме на 40-й день по Великодню приносили богам своєрідні жертви. Ритуальне печиво несли в жита, кожен на своє поле, і там підкидали щонайвище зі словами: “Щоб хліба мої виростали так само високо”, а потім з’їдали. Також випікали млинці, які називали “Божими онучами”; малося на увазі те, що ці онучі допоможуть богові Велесу при його сходженні на небо. За числом “східців” на печиві (найчастіше їх робили сім) також гадали, чи попаде покійник на небо. Якщо всі “східці” після падіння печива на землю залишалися цілими – праведнику пряма дорога до Бога, якщо всі порозбивалися – жодне з небес не прийме грішника. Ще донедавна на 40-й день після чиєїсь смерті на стіл разом із млинцями ставили випечену з тіста драбинку. На Вознесіння ще готують крашанки. Але фарбують переважно у жовтий колір на відміну від великоднього червоного. Свято Вознесіння було завершальним у великодній обрядовості і початком Зелених свят.

Дослідникам відоме так зване “Вознесіння Олександра”. Ця композиція, судячи по знахідках, користувалася популярністю у другій половині XII ст. “Вознесіння Олександра” стало настільки вдалим маскуванням образу язичницького Дажбога, що поширилося по всій Русі. Юнак Олександр зображений з русальними жезлами – символами родючості. Діадема 1167 р. із Дівич-Гори поблизу Сахнівки складається з дев’яти золотих щитків. У центрі розміщувався щиток з Олександром. Поряд з ним зображені чотири поля, на яких чітко виражена динаміка розвитку рослинного світу. В складі володимирського скарбу 1865 р. збереглися фрагменти тканин зі “сходженням”, де чітко видно голову Олександра, розпростерті руки з кормом для грифонів і фігури самих грифонів з повернутими до Олександра головами.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (1053–19.05.1125, похов. у Софійському соборі в Києві) – великий князь київський (1113–1125), держ., політ. діяч Русі, законодавець і письменник. Син Всеволода Ярославовича і Марії – дочки візант. імператора Костянтина Мономаха (звідси його прізвисько). Багато зробив для зміцнення могутності Київ. держави: припинив усобиці, завдав кілька відчутних поразок половцям, змусивши їхніх князів відмовитися від нападів на Україну. Видав ряд законів (відомих під назвою “Статут Володимира Всеволодовича”). В. М. – автор вміщеного у Лаврентіївському зводі “Поучення”, адресованого його дітям; “Щоденника діянь”, який він вів упродовж свого життя; листа до чернігів. князя Олега Святославовича. Разом з єпископом Сильвестром здійснив другу редакцію “Повісті временних літ” (1118), сприяв розвитку літописання, книжної культури, кам’яного будівництва в ін. містах Київ. Русі.

ВОЛОДИМИРО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – давньоруське князівство, що займало територію по Бугу та правих притоках Прип’яті. Утворилося на землях волинян, центр – м. Володимир (тепер Володимир-Волинський). З X ст. у складі Київської Русі. Як самостійне князівство виділилося в першій половині XII ст. Найбільшої могутності досягло за володарювання Романа Мстиславовича, який 1199 р. об’єднав Галицьке та Володимиро-Волинське князівства в єдине Галицько-Волинське.

ВОЛОЧИЛЬНЕ (Волочевне, Обливаний понеділок) – Світлий понеділок після Великодня, коли люди “волочилися” зі свяченим (калачами, писанками та крашанками)

від хати до хати, вітаючи одне одного та обмінюючись дарунками. При цьому співали “волочильних пісень”, а парубки отримували нагоду ще раз *обзорити* дівку собі на сватання. Взагалі у цей день усі, від найменшого до найстаршого, мушили мати при собі писанку. Цей понеділок називався ще *Обливаним*, бо парубки обливали “своїх” дівчат, аби ті давали їм писанки. На Волочильне іще був звичай кидати людей у воду. Всі ці обрядодійства вважалися жертвою богам на добрий урожай. Проти цього обряду в кінці XVI ст. особливо завзято виступав відомий український проповідник Іван Вишенський. У посланні до князя Острозького він вимагав: “Волочільне по великодні з міст і сіл виволікши, утопіте: не хоче-бо Христос мати при своєму славному воскресінні того сміху й наруги диявольської”.

Волочібний обряд становив початкову стадію новорічних обходів на балто-слов'яно-германській території. У молодиків спочатку допевнялися, чи здужають вони волочити борону. І якщо ті виявляють хоча б готовність, то отримують у віддяку символічну плату у вигляді яйця та маленького коржика з сиру, що й досі зветься *мандриком*. Це слугувало своєрідним благословенням на подальшу ініціальну мандрівку.

ВОЛОШИН Августин (1874–1945) – видатний український педагог, науковець, релігійний і громадський діяч, президент Карпатської України. Народився в с. Келеничі (тепер Міжгірського району Закарпатської обл.) Здобув теологічну освіту в Ужгородському університеті, закінчив Вищу педагогічну школу в Будапешті й одержав диплом викладача математики й фізики. Разом з однодумцями розгорнув велику культурницьку діяльність на Закарпатті: видавав газети, популярну серію дешевих книжок щодо створення кооперативів, читалень, підручники, посібники тощо. У травні 1920 року під безпосереднім впливом А. Волошина постає товариство “Просвіта”, яке відіграло велику роль у формуванні національної свідомості мешканців Закарпаття. У 1938 році очолив уряд Підкарпатської Русі. Під час приєднання Чехії до гітлерівської Німеччини й проголошення незалежності Словаччини проголосив 14 березня 1939 року незалежність Карпатської України. Після угорської окупації Закарпаття змушений був емігрувати. Упродовж 1939–1945 рр. жив у Празі, був ректором Українського вільного університету. У травні 1945 року радянські спецслужби заарештували А. Волошина й перевезли до Москви, де він і помер у тюрмі.

ВОЛХВИ – стародавнє духовенство, жерці, служителі Всевишнього, посередники між Небом і Землею, наближені до божественної істини, чарівники, чаклуни, провісники. За високу духовність та силу пророцтва волхвів у народі називали віщими людьми (у XVIII ст. знахарів також називали волхвами). Старші волхви звалися *стоначальниками*.

У науці немає єдиної думки щодо походження терміна “волхв”. Деякі дослідники схильні вбачати в ньому зв'язки давніх українців з кельтами, інші – з фінами чи навіть з германськими племенами. На думку вчених, риси специфічно волхвівського, жрецького кола можна помітити у культурі Велеса – покровителя “віщих” мистецтв. Волхви уміли гадати по Сонцю, Місяцю і зорях, птахам, тваринах тощо, створили вчення про *Око* – пришельця з далеких світів – і пояснили, хто є творець Всесвіту. Вони були авторами стародавніх книг – “Острології”, “Звездочота”, “Громовика”, “Колядника”, “Волховника”, “Травника”, Аскольдового літопису та багатьох інших, які не збереглися. Виконуючи волю Всевишнього, волхви творили справжні чудеса: за легендами, могли зупинити хід Сонця в небі або затемнити його повним Місяцем, уміли зачаровувати блискавиці та грім у небі. Волхви першими за зірками довідалися про народження Ісуса

Христа. Поряд із терміном чоловічого роду, як засвідчують історичні джерела (*чародей, коренітц, баяльник, зеленітц, ведун, віщий, гадач, ворожець, врач, кудесник, наузник, шептун*), існував і жіночий рід – *влхва*. Відомі були *ведуньи, чаровниці, обавниці, наузниця, зеленъици, кореньици*.

Жерці язичницької релігії – волхви, судячи з літописів, не раз виступали проти церковної та княжої влади. Широка хвиля таких повстань прокотилась у містах давньої України протягом XI–XII ст.

Найдавнішу згадку про волхвів знаходимо у літописі під 912 р., де йдеться про те, що один із них напрозорочив князеві Олегу смерть від його улюбленого коня. Минуло відтоді чотири роки. Повернувся князь із походу на Царгород і згадав на п'яте літо про коня, від якого мав прийняти смерть. Олег дорікнув тому волхвові: адже кінь помер, а він живий. Та пророцтво все-таки збулося: войовничого князя вжалила змія, яка виповзла з черепа коня, на який він поставив ногу. З волхвами мав справу також Ярослав Мудрий. У 1024 р. в Суздальській землі волхви підняли повстання під час голоду, вбивали багатих людей, вважаючи їх винуватцями нещастя. Дізнавшись про це, Ярослав прийшов з Києва, захопив волхвів, частину відправив у вигнання, а декого стратив. Маємо відомості, що і Гліб Святославович убив волхва, який збурих проти нього новгородців. У списках під 1069 р. розповідається про суперечку Яна Вишатича з волхвами з Ярославля. Вишатич казав, що коли Бог християн живе на небі, то житлом богів чарівників є безодня. У відповідь волхви запевнили Вишатича, що можуть на його очах дістати жито чи рибу, чи щось інше, яке приховують багатії.

Після прийняття християнства волхви подались у хащі. Разом з ними пішли ті, хто не бажав залишати віру предків. Поступово волхви, не маючи можливості вільно виконувати свої ритуали та обряди, ставали знахарями, лікували хворих, пророкували майбутнє, зберігали знання і досвід попередніх поколінь. Вони не втратили свого впливу на простий народ і за будь-якої нагоди вели боротьбу з християнською релігією.

ВОЛХВИ – вибрані Богом люди, посередники між небом і землею, виконавці волі богів. Чарівники, котрі вмiли гадати по сонцю, місяцю і зорях, птахах, тваринах тощо.

ВОЛЮНТАРИЗМ (лат. *voluntas* – воля) – 1) напрям у філософії, який проголошує основою буття волю; 2) діяльність, що керується лише суб'єктивними бажаннями та рішеннями.

ВОЛЬГА ВОЛХВ – легендарний богатир, наділений віщунськими здібностями та відунськими знаннями. Вольга Волхв народився від змія та земної жінки; при його народженні затремтіла земля і схвилювалося море. Народившись, він просить матір не сповивати його, а вбрати в богатирські рiштунки. З восьми років він учиться грамоти і набирається різної мудрості. Великий перевертень Вольга умів, ударившись об землю, обертатися в тура, вовка, сокола, чим наводив жах на ворогів. Коли цар індійський збирався походом на Київ, Вольга запобіг тому. Залетівши птахом до палацу, він підслухав розмову султана з його жінкою. Тоді Вольга, обернувшись вовком, душить коней султана; обернувшись горностаєм, нищить зброю в його арсеналі і, повернувшись птахом назад до дружини, іде з нею на султанове царство. Місто щільно замкнене, але Вольга обертається мурахою, дружину також обертає мурахами, вони проходять до міста через прорізи, знову стають вояками і знищують султанову силу, лишаючи живими

тільки тисячу дівчат. З ними Вольга женить свою дружину, сам одружується з царицею, і так вони “заселили Індію багату” і заволоділи нею.

ВОЛЬОВА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – система впливів, яка застосовується з метою формування і вдосконалення необхідних для спортсмена вольових якостей (цілеспрямованості, рішучості, наполегливості, сміливості і т.д.).

ВОРОЖБИТ – від ворожити. Ворожки та ворожбити ворожать по зорях про життя і смерть, тлумачать сни, застерігають від злих людей, відводять смерть тощо.

ВОТЧИНА – земельне володіння, що передавалося в спадок. Власниками вотчин були бояри.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЕ ТОВАРИСТВО – є складовою частиною фізкультурно-спортивного руху України, діяльність якого поширюється на територію всієї України, має місцеві осередки у більшості її областей та первинні осередки у більшості адміністративно-територіальних одиниць області.

Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство має розвинену структуру управління, мережу дитячо-юнацьких спортивних шкіл, секції фізкультурно-спортивної спрямованості, діяльність яких забезпечується кваліфікованими спеціалістами, має у власності спортивні споруди, підприємства та інше майно, може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов’язки.

Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство співпрацює з органами виконавчої влади з фізичної культури і спорту, іншими громадськими організаціями на підставі угод, що укладаються між ними відповідно до закону.

ВТОМА – спричинене роботою тимчасове зниження працездатності, що проявляється у суб’єктивному відчутті. Розрізняють розумову, сенсорну, емоційну, фізичну втому.

ВУЛИЦЯ (улиця, юлиця) – своєрідні вечорниці дівчат і хлопців десь на зеленому лузі над річкою чи на леваді просто неба. Той, хто брав участь у таких розвагах, звався вуличанином. Починалася вулиця від Великодніх свят і тривала все літо. Збиралися щовечора, а коли починалися господарські роботи в полі, то тільки в неділю та святкові дні. Вулиця проходила з піснями, хороводами, танцями. У давнину такі вечорниці, особливо навесні, проводилися по всіх землях України.

“ВУЛИЦЯ” – традиційна форма виховання молоді в побутових умовах українського села. Музика, танці, пісні – все багатство народних засобів духовного і тілесного виховання молоді виникало саме там, і перш за все на “вулиці”. “Вулиця” була своєрідною формою традиційних розваг української молоді. Вона починалась від великодніх свят і тривала все літо аж до 14 вересня. “Вулиця” збиралась в певному, задалегідь призначеному місці посеред села, на зеленому лузі, над річкою чи на леваді. До польових робіт молодь збиралась щовечора, а у “жнива” – тільки в неділю і святкові дні. На “вулиці” дівчата виводили хороводи, співали, танцювали. Хлопці забавлялись рухливими іграми і боротьбою. Парубоцька громада влаштовувала також змагання “хто

швидше пробіжить або пропливе”, “хто далі кине”, перетягування линви та ін. Найчастіше грали в “третій зайвий”.

ВУЛЛІ Леонард Чарлз (1880–1960) – англійський археолог. Проводив розкопки на півдні Месопотамії, 1922 р. відкрив царське поховання в Урі з гробницею цариці Шубад і напис шумерського правителя Аанніпадди.

Г

ГАЇВКИ (гаїлки, ягілки, ягівки, гагілки, галагілки) – обрядові пісні-веснянки, що супроводжуються дівочими хороводами. Вони є основою найбільшого свята в році – Великодня, воскресіння природи (у давнину – свята зустрічі Гайбога та богині Гаї). Магічно-чарівні гаївки співалися переважно у священних гаях понад річками, де стояли зображення кумирів, яким поклонялися предки. Біля них клали квіти, писанки, рушники і співали гаївки, звеличуючи прихід весни. В обрядодіях відтворювався весь процес посіву, саджання в землю всякого зела, його росту, збирання врожаю. Ось одна з таких пісень:

Ягіл-Ягілонька,
Ягілова донька,
Уставай ранесенько,
Вмивайся білесенько.
Та піду я по Дунаю,
Там собі погуляю,
Як рибка по Дунаю...

ГАЇВКИ (ягілки, гагілки, галагілки, веснянки) – весняні дівочі хороводи з піснями-веснянками, численні обрядові пісні наших далеких пращурів, що є основою найбільшого свята воскресіння весни-літа.

ГАЙДАМАКИ (від турецького *haydamak* – *розбійник*) називали у XVIII ст. українських повстанців-месників на території Правобережної України, особливо на Волині й Поділлі. Перші згадки про гайдамаків належать до 1717 року.

ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ – форма народної боротьби проти польського гніту на Правобережній Україні, що виникла на початку XVIII ст. Соціальний склад гайдамаків: козацька біднота, селяни, городяни. У 1768 р. рух переріс у найбільше національно-визвольне повстання – Коліївщину.

ГАЛАБЕЯ – верхній одяг арабів; легкий і вільний, він нагадує з вигляду довгу сорочку.

ГАЛЕН (130–200 рр. н. е.) – грецький лікар і філософ. Його твори користувалися великим авторитетом у європейській та арабській медицині аж до нового часу.

ГАЛІЕРА (італійське й іспанське) – стародавній і середньовічний корабель, що рухався за допомогою весел, а іноді й вітрил.

ГАЛЕРА – дерев'яне весільне військове судно.

ГАЛИЦЬКИЙ “ПЛАСТ” – організація скавтського типу, подібна до тих, які виникли в Англії з ініціативи Байден Пауелла та поширились в інших країнах, в тому числі й на українських землях. В англійській мові назва “скавтінг” походить від особливих військових підрозділів так званих розвідників (бойскавт – хлопчик розвідник). В українській мові назва “пласт” з'явилася від назви розвідників кубанського козацтва, що їх звали “пластунами”. Їм треба було “пластатися”, щоб підглядіти ворога. Для цього треба було не абиякої уваги, фізичної досконалості та інше. Існує думка, що цю назву запропонував Петро Франко.

У 1911 році створені перші пластові групи у Львові при спортивному товаристві “Сокіл”, а також при Академічній гімназії та учительській семінарії, а в 1913 році вийшов з друку перший пластовий підручник доктора О. Тисовського.

Пластова організація мала свій герб, гімн, відзнаки. Між собою пластуни вітались словом “скоб”, що мало два значення: перше – один із видів скельного орла – “скоб білохвостий”, а друге – це абревіатура слів-вимог до пластуна (“С” – сильний розумом і тілом, “К” – красивий душею, “О” – обережний в задумах і діях, “Б” – бистрий в ділах).

Поступово пластові осередки виникають на Волині, Буковині, Закарпатті, а в 1917 році – в Білій Церкві, Кам'янець-Подольському та інших місцях (Великої України) Малоросії.

Пласт мав певну організаційну структуру, що складалась із ланок. Первинною ланкою був гурток – 6–10 осіб. Два-три гуртки об'єднувались в чету (чоту); далі йшла сотня, котра об'єднувала 90 – 150 осіб. Від 150 до 300 учасників творили полк, або курінь, а кілька полків однієї місцевості – кіш.

Пластова організація в Галичині була не тільки патріотичною і виховною, але передусім організацією фізичного виховання молоді.

Спортивні та рухливі ігри і змагання були основними елементами її всебічної підготовки.

Пластун мусив стріляти з лука, плавати, ходити на лижах. Статут товариства передбачав систему нормативів з 19 видів вправ, що складались із 5 груп і в кожній надавалось право вибору однієї. В кожній вправі нараховувались бали. Система передбачала свою “відзнаку фізичної вправності”, для її здобуття необхідна була участь у змаганнях різного рівня. Нормативи (проби) різнились залежно від вікової групи (починаючи з 8 років). “Вправність” була дійсною 2 роки. Цікаво відмітити, що до заліку бралась півсума трьох спроб. П'ять груп нормативів охоплювали: стрибки, метання, біг на швидкість, плавання, ковзани, біг на лижах, кроси, туристичні походи. Важливим елементом виховання пластунів слугувало їх перебування в гірських таборах, що проводились щорічно, збирали сотні юнацтва, давали міцне фізичне загартування. Вони були не тільки пунктами пластових мандрівок, але й місцем важливих зустрічей, конференцій тощо.

“Проба фізичної вправності” розраховувалася на різні вікові групи, окремо для хлопців і дівчат (13–14 років, 15–16 років, 17–18... років). Але сама система пластового виховання, за задумом О. Тисовського, була практично безперервною від 8 років і до старості.

Пластовий рух в Західній Україні носив переважно воєнізований, національно-патріотичний характер.

Після героїчної боротьби років української революції Наддніпрянщина опинилась під владою більшовицької імперії. Землі Західної України поділили сусіди: Польща (Галичину), Румунія (Буковину), Чехословачія (Закарпаття). Умови для діяльності “Пласту” або зведені до мінімуму, або він поступово ліквідований. Радянська влада заборонила його діяльність вже до 1925 року. В Польщі “Пласт” заборонено 26.09.1930 року. Його майно і організаційну мережу знищено чи конфісковано, заборонено діяльність пластових журналів. Опломбовано пластові домівки, лідерів заарештовано.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – держава, що утворилася внаслідок об’єднання Галицького та Волинського князівств у 1099 р. Наймогутніша держава на території України після розпаду Київської Русі. Із середини XIV ст. землі Галицько-Волинської держави опинилися під владою Польщі та Литви.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – південно-західне українське князівство, що існувало в XIII–XIV ст. Утворилося 1199 р. внаслідок об’єднання Галицького та Володимиро-Волинського князівств волинським князем Романом Мстиславичем. Найбільшої могутності досягло за Данила Галицького. На той час до його складу входили території Київського, Турово-Пінського князівств, Берестейська та Люблінська землі. У середині XIV ст. землі князівства стали володіннями Польщі та Литви.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС – пам’ятка історіографії і літератури XIII ст., що відбила найважливіші події Галицько-Волинського князівства. Складається з двох частин: Галицького (1201–1261 рр.) і Волинського (1262–1291 рр.) літописів.

ГАЛІЛЕЙ Галілео (1564–1642) – італійський математик, фізик і астроном. Своїми дослідженнями підтвердив, що Земля обертається навколо своєї осі і рухається довкола Сонця; інквізиція змусила його під загрозою тортур прилюдно зректися свого вчення.

ГАЛІОН – трищогловий парусний військовий корабель.

ГАЛЛІЯ – римська провінція на території сучасної Франції та Бельгії; назва походить від кельтських племен галлів, що населяли в ті часи ці землі.

ГАМІЛЬКАР (лат. *Hamilkar*) – 1) вождь карфагенського війська у війні з Сиракузами і Акрагантом (Агрігеном) у 480 до н. е.; 2) вождь карфагенського війська після усунення Ганнона. Переможений у 256 до н. е. Марком Атілієм Регулом; 3) Гамількар Барка, вождь карфагенського війська під час Першої Пунічної війни, батько Ганнібала. Завдав римлянам у 247 до н. е. ряд поразок на Сицилії. Однак за розпорядженням свого уряду змушений був покинути Сицилію. У 237 до н. е. прибув до Гадесу з метою підкорити Іспанію; у 229 загинув у одній з битв.

ГАНІМЕД (грец. *Ganymedes*) – у давньогрецькій міфології син дарданського царя Троя і німфи Каллірої. Завдяки надзвичайній красі був викрадений богами на Олімп, де став улюбленцем Зевса і його виночерпієм (Ганімед у переносному значенні – офіціант).

ГАННІБАЛ (247–183 рр. до н. е.) – карфагенський полководець, ворог римлян. Очолював карфагенські війська у Другій Пунічній війні (218–201 рр. до н. е), здобув багато перемог, але кінець кінцем зазнав поразки й покінчив з собою.

ГАРМОНІЯ (грец. *Harmonia*) – у давньогрецькій міфології дочка Ареса і Афродіти. Її образ пов'язаний з музикою і танцями. Поняття “гармонія” використовувалось в античній філософії та естетиці.

ГАРУН ар-РАШІД (ГАРУН аль-РАШІД, ХАРУН ар-РАШІД) – багдадський халіф у 786–809 рр., сприяв розвиткові науки й мистецтва. Улюблена постать арабських народних переказів і казок, особливо відомий з “Тисячі й одної ночі”.

ГАРУСПІЦЯ – ворожба і провіщення по нутрошах тварин. З давньої доби зберігся звичай на свято народження Місяця – Щедрий вечір – приносити в жертву богам поросю. Кабан, особливо дикий, – символ Сонця. Його довга і гостра щетина символізувала сонячне проміння. Основними об'єктами гаруспіці були печінка, серце, легені, селезінка.

Ворожіння по свинячій селезінці було добре відоме у Галичині. Митрополит Іларіон наводить такий опис цього гадання (1939): “Коли цей, укритий тайною силою передсказувати погоду, орган грубий з одного кінця й тонкий з другого, то це ясне як сонце, що й зима буде ніби тяжка з одного, але жилувата з другого кінця. Як селезінка, скажім, тонка з початку, то снігу може не бути аж до св. Введення, але за те він може лежати на землі аж до св. Юрія, а коли противно, то сніг може впасти коли-небудь зараз по св. Покрові й стопитися перед св. Благовіщенням. Та кінці не грають тут великої ролі, – головню середина, і коли вона покажеться груба на середині з тонкими кінцями, то зима буде тяжка на середині, а кінці будуть м'які, мов розморожена бараболя”. “Колії, що колють свиней, завжди вмюють гадати по нутрі у свиней, – це традиція з глибокої давнини”, – зауважує Іларіон.

ГЕБА (грец. *Hebe*) – у давньогрецькій міфології богиня юності, дочка Зевса і Гери, дружина Геракла. У римській міфології ототожнювалася з Ювентою.

ГЕГЕЛЬ Георг-Вільгельм-Фрідріх (27.08.1770. Штутгарт – 14.11.1831, Берлін) – нім. філософ, представник німецької класичної філософії, який створив на об'єктивно-ідеалістичній основі систематичну теорію діалектики. Основні праці: “Феноменологія духу” (1807), “Наука логіки” (1812–16), “Енциклопедія філософських наук” (1817), “Філософія права” (1821) та ін. Г. цікавили питання культури з точки зору розуму, який він підносить до рангу фундаментальної сили істор. процесу; принципом європейського духу є розум. На його думку, лише європ. культура є каноном, зразком, до якого повинні прагнути інші народи.

ГЕДОНІЗМ (грец. *hedone* насолода, задоволення) – філософсько-етичне вчення, за яким найвищим благом і метою життя людини є насолода.

ГЕДОНІЗМ – етичне вчення, розвинене старогрецькою кіренською філософською школою; метою життя і вищим благом визнавав насолоду.

ГЕКОТОМБАЙОН (грец. *Hecotombaion*) – період двох місяців – липня-серпня, коли звичайно розпочинались Олімпійські ігри.

ГЕКТОР (грец. *Hektor*, лат. *Hector*) – в давньогрецьких легендах первісток і найвидатніший із синів троянського царя Пріама і Гекуби, чоловік Андромахи Астіянака. Вождь в Троянській війні, герой троянців, завдав нищівного удару грекам, їх табору і кораблям, убив у поєдинку Патрокла, внаслідок чого загинув у поєдинку з Ахіллом, котрий помсти вся за вбивство друга.

ГЕЛЕНА (грец. *Helene*) – у давньогрецькій міфології донька Зевса і Леди. Будучи найкрасивішою з дівчат, обрала собі за чоловіка спартанського царя Менелая. Викрадення Гелени Парісом послужило приводом до Троянської війни, оспіваної Гомером в “Іліаді”.

ГЕЛІКОН (грец. *Helikon*) – гора у південно-західній частині Беотії, на якій, за повір'ям, проживали музи. Щорічно біля підніжжя проводилися свята на честь Аполлона і муз, а також змагання музикантів, поетів і атлетів. У переносному значенні Гелікон – місце поетичного натхнення.

ГЕЛІОПОЛЬ – важливе давньоєгипетське місто в Нижньому Єгипті, біля початку дельти Нілу.

ГЕЛІОС (грец. *Helios*) – у давньогрецькій міфології бог сонця, син титана Гіперіона і Тейї. У класичний період Геліоса ототожнювали з Аполлоном. Центром його культу був острів Родос. У римлян Геліос ототожнювався з богом сонця Солем.

ГЕЛІОС – грецький бог сонця (і саме Сонце). Об'їжджає небозвід на сонячній колісниці від сходу на захід, усе бачить і все чує.

ГЕНЕЗИС (грец. *genesis* – виникнення, зародження) – поняття, що виражає як момент походження, виникнення предметів і явищ, так і процес їхнього закономірного розвитку.

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА – вища державна адміністрація в Гетьманщині протягом XVII–XVIII ст. Генеральна старшина становила найближче оточення гетьмана. До її складу входили: генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний, два генеральні осавули. Генеральна старшина брала участь у роботі Генеральної Військової Ради.

ГЕНОЦИД – дії, спрямовані на часткове чи цілковите знищення якої-небудь національної, етнічної чи релігійної групи населення. Політика геноциду широко застосовувалася в роки Другої світової війни на окупованій території України проти євреїв і циган.

ГЕРА (грец. *Hera*) – у давньогрецькій міфології старша дочка Крона і Реї, сестра і дружина Зевса. Вважалася прообразом цноти і сімейної вірності. Поведінка Зевса зробила її ревнивою, сварливою і мстивою жінкою: Іо вона перетворила на корову, Галантіду – на ластівку, переслідувань зазнав Геракл та інші. У Римі Геру ототожнювали з Юноною – богинею шлюбу, родючості, а також опікункою вагітних жінок.

ГЕРА – жінка й сестра верховного грецького бога Зевса, богиня неба і покровительниця подружнього життя.

ГЕРАКЛ (грец. *Herakles*) – у давньогрецькій міфології один з найпопулярніших героїв, син Зевса і смертної Алкмени. Міфи про Геракла містять елементи фінікійської культури Мелькарта й окремих божеств Сходу. В них відображена боротьба людей з грізними силами природи, зі злом і насильством. За легендою, Гера надіслала до Геракла в колиску двох величезних зміїв, щоб вони задушили Геракла. Однак він задушив їх і з тих пір змушений був постійно відстоювати своє право на життя. Коли він пас стадо на горі Кіферон, вбив там страшного лева, шкуру якого носив постійно з собою замість одягу (варіант: носив шкуру Немейського лева). Ця шкура і палиця – постійні атрибути Геракла в античному мистецтві.

Перебуваючи на службі у мікенського царя Еврісфея, Геракл здійснив знамениті 12 подвигів: 1) задушив руками Немейського лева; 2) вбив Лернейську гідру; 3) впіймав Ерімонтського вепра, який спустошував поля Аркадії; 4) спіймав Керинейську лань; 5) винищив Стімфалійських птахів з мідними кігтями, крилами, дзьобами і пір'ям; 6) очистив стайні Авгія; 7) здолав Критського бика, що видихав полум'я; 8) переміг царя Діомеда, який віддавав чужинців на поталу своїм кобиліцям-людоїдкам; 9) здобув пояс цариці амазонки Іпполіти; 10) викрав корів Геріона; 11) здобув золоті яблука Гесперід; 12) вивів з підземелля багатоголового пса Кербера. Міфи приписують Гераклу ще ряд вчинків: службу у лідійської царівни Омфали, участь у поході аргонавтів, війну з троянським царем Лаомедонтом, звільнення від мук Прометея, заснування Олімпійських ігор тощо. Греки вшановували Геракла як героя і як бога. У Римі він був відомий під іменем Геркулеса, йому приписували нові подвиги, здійснені в Італії.

ГЕРАКЛ – міфічний родоначальник скіфських племен, якого греки ввели до свого пантеону. На деяких античних кам'яних пам'ятниках він називається “Гераклес склавенс” (Геракл слов'янський). Деякі дослідники припускають, що Геракл тотожний Таргітаю – прабатькові усіх скіфів-слов'ян. Батьками Таргітая, за скіфськими легендами у переказі Геродота, були Папай-Зевс та Діва-Змія – дочка Борисфена (давня назва Дніпра). Печера Змієної Богині знаходилася на о. Хортиця. Геракл, вирушаючи до греків і залишаючи дружину з синами, дав їй свій лук і пояс з підвішеною до нього золотою чашею і наказав передати тому з синів, хто зуміє підперезатися цим поясом і натягнути тятину лука так, як це робив сам Геракл. Це завдання виконав лише наймолодший син – Скіф, який і став царем країни.

На становлення східнослов'янської міфорелігійної системи скіфських вірувань вказує Н. Полонська-Василенко: “Скіфи продовжують розробку трипільської міфології в образах фантастичного звіриного стилю і передають її через анто-слов'ян селу: це образи матері-богині, пастуха Геракла, одноокого циклопа, грифона, культового бика, коня, кабана тощо... Ще виразніше традиційний зв'язок дає наша хата з її піччю”. Зв'язок грецьких легенд із царськими скіфами підтверджується зображеннями на срібному посуді із Частих курганів під Воронежем. Д. Раєвський зумів розгадати зміст цих сцен за участю трьох синів Геракла. Легенди про Геракла досить близькі до народних казок (похід за золотими яблуками тощо).

ГЕРАКЛ – найсильніший герой грецьких міфів; на вимогу мікенського царя Еврісфея Геракл здійснив дванадцять подвигів, чим здобув вічну славу й безсмертя. Йому також приписують заснування Олімпії та Олімпійських ігор.

ГЕРАКЛІТ (грец. *Herakleitos*, бл. 544 – бл. 475 до н. е.) – грецький філософ, один з основоположників діалектики, виходець з Ефесу. Своє вчення виклав у творі “Про природу”. Філософ вчив, що у світі все перебуває у вічному русі. Основне філософське питання про відношення мислення до буття розв’язував з матеріалістичних позицій. За твердженням Геракліта, буття – об’єктивне і вічне. Виходячи з наївно-матеріалістичного розуміння об’єктивної дійсності, за основу всього суцього вважав вогонь.

ГЕРАКЛІТ Ефеський (бл. 540–480 рр. до н. е.) – грецький філософ, основоположник античного матеріалізму. У його вченні вперше поєднується матеріалізм з діалектикою.

ГЕРАЛЬДИКА (лат. *оповісник, герольд*) – допоміжна історична дисципліна, що вивчає походження і функції символів, емблем, гербів, закономірності їх графічного зображення, особливості композиції окремих елементів, значення останніх як своєрідних історичних джерел.

ГЕРБ (із польськ. *спадщина*) – усталений розпізнавальний символічний знак держави, міста, стану, родини та ін., що передається у спадок.

ГЕРБ ДЕРЖАВНИЙ – офіц. емблема держави, яка зображ. на печатках, бланках, грош. знаках, держ. прапорах тощо. Опис і зобр. Г. д. встановлюється конституцією, спец. законами держави.

ГЕРМЕС (грец. *Hermes*) – у грецькій міфології вісник і посланець богів, бог тваринництва, покровитель пастухів, мандрівників, гімнастики, провідник душ померлих. Вважався охоронцем молодих атлетів. Його вшановували також як покровителя торгівлі і прибутку, спортивних змагань. На перехрестях доріг, на міських площах і вулицях, в гімнасіях і палестрах йому ставили чотиригранні колони, завершені скульптурним зображенням Гермеса (герми). У Римі Гермеса ототожнювали з Меркурієм, покровителем купців.

ГЕРМЕС (лат. МЕРКУРІЙ) – грецький бог купців і злодіїв; посланець богів.

ГЕРМОГЕН ІЗ КСАНФА – здобув вісім перемог з стадіодрому, діаулосу і бігові в озброєнні.

ГЕРОДОТ (бл. 484 до н. е., Галікарнас, Мала Азія – бл. 426 до н. е., Фурії, Італія) – давньогрець. історик, “батько історії”. У своїй “Історії” подав опис греко-перс. воєн, почавши від 500 і довівши до 478 до н. е., коротко висвітлив історію Ассирії, Персії, Вавилону, Лідії, Єгипту, Лівії, а також Скіфії, яку називав “крайньою з населених країн на півночі Європи”. Розповідь містить детальні відомості про її етно-географію, життя, побут, вірування та культу племен, які жили на північ від Понту Евксинського (Чорного моря). Ряд дослідників вважають, що Г. під час своєї мандрівки Чорним морем відвідав Торговище Борисфенітів – Ольвію.

ГЕРОДОТ (грец. *Herodotos*, 490/480 – бл. 425 до н. е.) – давньогрецький історик, виходець з Галікарнасу (Мала Азія), автор одного з перших історичних творів, що збереглися, – “Історія” (IX книга). Геродот багато мандрував, жив на острові Самосі, в Афінах, побував в Єгипті, можливо, й у Вавилоні, а також у Північному Причорномор’ї; помер у Фуріях (Південна Італія). Почуте й спостережене поклав в основу свого твору, присвяченому подіям греко-перських війн. “Історія” описує також держави і народи, їх звичаї і побут. Геродот – глибоко віруюча людина, йому притаманний некритичний підхід до почутого і побаченого. Однак його заслугою є спроба створити універсальну історію; цінними є спостереження етнокультурного змісту, зокрема про скіфів, таврів та інших племен Північного Причорномор’я. Крім того, Геродот – цікавий новеліст. Все це дало підстави римському оратору Ціцерону назвати Геродота “батьком історії”.

ГЕРОДОТ (бл. 484–425 рр. до н. е.) – перший грецький історик, автор дев’яти книг “Історії”. Його заслужено вважають “батьком історії”.

ГЕРОДОТ (між 490 та 480 – бл. 426 рр. до н. е.) – давньогрецький історик, “батько історії”. Жив в Афінах, багато мандрував на Сході. Автор “Історії” (у 9-ти книгах), присвяченої східним державам, в якій описано закони, звичаї та побут місцевого населення, історію греко-перських війн; до твору включено також численні легендарно-міфологічні відступи.

ГЕРОЙ (від грец. *богатыр, людина казкової сили й мужності*) – 1) поняття виникло у грец. міфології: так називали сина чи нащадка якого-небудь бога чи смертної людини. Покликання героїв благородне; їх мета – невпинна боротьба з хаосом, невпорядкованістю, стихійністю життя; вони виступають як захисники справедливості, законів і т. п. Г. відрізняються від богів лише одним – смертністю; 2) видатна за своїми здібностями й діяльністю людина, що проявила відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і праці; 3) людина, що втілює основні, типові риси певного оточення, часу, епохи; 4) головна дійова особа художнього твору; 5) переносно – особа, яка чим-небудь прославилася, відзначилася, привернула до себе загальну увагу.

ГЕРОЙ – людина, яка визначається хоробрістю, силою, мудрістю, знаннями, воїнським духом. Герой – прототип Спасителя, який творить чудеса. Він зазвичай або бідного походження, або шляхетного, але до пори про це не знає. Йому доволі рано доводиться випробовувати свою силу, часто самому або з якою-небудь твариною-помічником. Герой бореться зі злом і звабами, його зраджують, убивають або приносять у жертву. В іншому випадку він може почати справу один, але по завершенні веде за собою весь народ або вибрану групу учнів, які врешті-решт залишають його страждати і помирати самотнім. Відправляється казковий герой добувати живу воду, молодильні яблука, Жар-птицю, золотогривого коня або інші чарівні речі. Під час здійснення подвигу неодмінно сам герой або його кінь доторкнеться до натягнутих струн, від яких піде по всьому царству сильний дзвін, пробуджується сторожа і спішить у погоню за крадієм... Коли іде розповідь про героя і його безсмертну наречену, йому часто доводиться шукати її в підземному світі або в якомусь іншому таємничому місці. Вона може виявитися гордовитою і повною зневаги або потворною, що символізує егоїстичну сторону людської природи. Життя героя загалом символізує роз’єднання і єднання,

падіння і спокуту як дві сторони людської природи, які потрібно примирити, привести до єдиної мети.

Дослідники зазначають, що населенню ямно-катакомбного часу були притаманні уявлення про героя. Зокрема, це змієборчий космогонічний міф про боротьбу з темрявою та водною стихією, уособленими в образі дракона-вешапа. У гроті Кам'яної Могили (поблизу м. Мелітополя) було відкрите скульптурне зображення вешапа зі слідами ударів гострим предметом і відбитком людської стопи. Останнє пов'язане з культом предків і було символом героя, який перемагає вешапа.

ГЕРУСІЯ – рада старійшин у грецьких полісах, переважно дорійського походження. Число її членів постійно змінювалось. У Спарті до її складу входило 28 геронів віком від 60 років і 2 архфгети (царі). Разом з народними зборами герусії належала в Спарті вся повнота законодавчої та виконавчої влади.

ГЕРЦІ – два тижні після Великодня і після Різдва, коли нема посту. У переносному значенні герць – буйна весела забава, двобій, окрема сутичка перед боєм, яка влаштовувалася для вшанування померлих.

ГЕСІОД (бл. VIII–VII століття до н. е.) – один з найстаріших грецьких поетів, автор “Теогонії” і “Робіт і днів”.

ГЕСТАПО (німецькою *Gestapo*, скорочення від *Geheime Staatspolizei* – таємна державна поліція) – державний репресивний орган у гітлерівській Німеччині 1933–1945 рр., який здійснював масовий терор і каральні операції в Німеччині й на окупованих нею країнах Європи. Один з основних терористичних органів німецького фашизму.

ГЕТЕ Йоганн Вольфганг (1749–1832) – найвизначніший німецький поет; великий мислитель і знавець стародавньої культури.

ГЕТЕРІЇ – союзи громадян у Стародавній Греції, офіційно визнані або таємні, переважно олігархічного характеру.

ГЕТТО (від італійського *ghetto*) – частина території в багатьох середньовічних містах Західної і Центральної Європи, відведена для ізольованого проживання євреїв. У період Другої світової війни нацисти створювали єврейські гетто, що стали таборами смерті.

ГЕТЬМАН – 1) в Україні в XVI – першій половині XVIII ст. – глава реєстрових козаків, із 1648 р. правитель України і глава козацького війська; 2) у Польщі й Великому князівстві Литовському з кінця XV до XVIII ст. – вищий воєначальник.

ГЕТЬМАНЩИНА – неофіційна назва території Лівобережної України разом із Києвом, яка після Андрусівського перемир'я ввійшла до складу Російської держави.

Офіційна назва Української козацької держави в цей час – Військо Запорозьке. Державний устрій Гетьманщини характеризувався широкою автономією.

ГЕФЕСТ (грец. *Hephaistos*) – у давньогрецькій міфології бог вогню і ковальського ремесла, син Зевса і Гери. На відміну від олімпійських богів і богинь, які проводили свої

дні у бенкетах. Традиційно Гефеста зображали у постійній праці. Його вшановували і як бога підземного вогню – діючих вулканів. У Римі його ототожнювали з італійським богом вогню Вулканом.

ГЕФЕСТ (лат. ВУЛКАН) – грецький бог вогню, майстер ковальського мистецтва, зброяр богів.

ГЕЯ (грец. *Ge, Gaia* – земля) – у давньогрецькій міфології прообраз землі. Як описує поет Гесіод, Гея першою виділилася з первісного Хаосу, народивши Урана (Небо), Гори, Понт (Море). Від Урана вона народила титанів, кіклопів, гекатон-хейрів (сторуких велетнів); вважалася матір'ю еріній (богинь помсти), гігантів і німф. Як покровительку врожаю її уособлювали іноді з Деметрою і Кібелою.

ГІАЦИНТ, ГІАКІНТ (грец. *Hyakithos*) – у давньогрецькій міфології божество рослинності, культ якого був витіснений культом Аполлона. У міфах Гіацинт – надзвичайної краси юнак, улюбленець Аполлона і бога вітрів Зефіра. Заздрість останнього стала причиною смерті Гіацинта. З його крові вирости квіти, названі гіацинтами.

ГІЗА – південне передмістя Каїра з найбільшими пірамідами (Хеопса, Хефрена й Мікеріна) і з великим сфінксом.

ГІЛЬДІЯ – об'єднання купців.

ГІМЕНЕЙ (грец. *Hymenaios*) – у грецькій і римській міфології бог шлюбу, син Аполлона і однієї з муз (варіант: син Діоніса і Афродіти). У переносному розумінні Гіменей – шлюб.

ГІМН – урочистий музичний твір на вірші програмного характеру. Існують Г. державні, революційні, партійні, військові, релігійні, студентські, олімпійські, на честь визначних подій, героїв тощо.

ГІМН – урочиста, хвалебна пісня – славослів'я на честь богів. У гімнах оспівувались різноманітні пригоди богів, пов'язані переважно зі встановленням певних культів або заснуванням храмів на їх честь. За обсягом найбільшими є гімни на честь Гермеса (580 рядків) і Деметри, богині родючості (495 рядків). Це так звані Гомерівські гімни.

ГІМН ДЕРЖАВНИЙ – офіційна урочиста пісня, що поряд з державними гербом і прапором є офіційним символом держави.

ГІМНАСІЙ – навчально-виховний заклад у Стародавній Греції, а також на елліністичному Сході. Будівництво гімнасій здійснювалося за спеціальними архітектурними проектами з таким розрахунком, щоб об'єднати в один комплекс приміщення для розумових і фізичних занять. Відрізнялися від простих палестр тим, що були державними закладами під адміністративним керівництвом магістра, їх першочерговим завданням було доповнити і завершити виховання ефебів.

У V ст. до н. е. в епоху розквіту Афін тут нараховувалося три гімнасія. Всі вони розташовувалися на окраїні міста, щоб використати якомога більшу територію. Перший гімнасій був академією біля Кефіса. Тут викладав Платон. На сході від Афін був Лікей, де викладав Арістотель. Трохи далі знаходився Кіносаргес, куди приймали й іноземців

(служив також пунктом збору грецьких військ). Пізніше поруч із храмом Тесея на північному сході від Акрополя збудували ще два гімнасія – Птолеймон і Діогенейон. Це були спеціальні гімнасії, в яких хлопчики виховувалися в строгій ізоляції від дорослих. Згадується про існування ще двох гімнасіїв – Гермеса і Адріана. Місце для будівництва гімнасій вибирали обов'язково на берегах ріки, тому що для роботи лазні, дотримання чистоти і поливання декоративних рослин необхідна була вода.

Гімнасій складався з трьох частин: палестри, гімнасії і стадіону. Палестра спочатку була огороженим кам'яною стіною квадратним майданчиком, кожна сторона якого дорівнювала 0,5 стадія (96 м). У центрі знаходився майданчик “авле”, посипаний товстим шаром дрібного піску. Навколо розташовувалися портики з колонадами, через які входили у приміщення. Одне з приміщень займала ехедрa – великий зал із портиками, в якому філософи і риторика розмовляли з відвідувачами.

Поруч у певній послідовності розташувалися інші зали і приміщення: ефебій, коністерій, елетезій, оліптерій, лутрон, локоник. Поруч була лазня з теплою водою, масажна і склади для зберігання їжі. На центральному майданчику проводилися ігри з м'ячем, бої і т. д. Спеціальними переходами з палестрою поєднувалися гімнасії прямокутної форми з довжиною сторони в 1 стадію (600 олімпійських стоп або 192 м). Вздовж обох сторін огороженої стіни були дві або три доріжки для бігу. Зовнішня доріжка (гістель) була критою – тут проводили змагання за несприятливої погоди. Внутрішня доріжка, прокладена на зворотному схилі, була відкритою і називалася “перідромос”.

Внутрішнє подвір'я гімнасія нагадувало парк, насаджений платанами, тополями, і маслиновими деревами. Поміж дерев красивим зеленим килимом стелилася трава. Внутрішнє подвір'я було прикрашене колодязями з питною водою, басейном для купання, численними статуями, лаврами і вівтарями. Все це повинно було створити приємний настрій, прохолоду і сприяти відпочинку філософів, котрі тут прогулювалися.

Поруч із гімнасієм розташовувався стадіон еліптичної форми. Він мав центральну арену і розташовані у формі амфітеатру лавки для глядачів. За стінкою на вільному місці оснащувався тир, де змагалися стрільці з лука і металники списа, а також були житлові приміщення для обслуговуючого персоналу. Архітектура гімнасіїв почала змінюватися в залежності від рельєфу місцевості. Перевага надавалася долинам, що давали можливість будувати тераси і амфітеатри.

Кожен гімнасій будувався за містом. Він, як і всі громадські споруди, присвячувався богам: Гермесу, Гераклу, Аполлону, Афіні та ін. Обслуговуючий персонал був чисельний, включаючи адміністративні, педагогічні, технічні служби. Керівництво адміністративними і фінансовими справами доручалося одному з магістрів – гімнасіарху, якого обирали з числа багатих людей. Його помічниками були космет (займався фізичною підготовкою ефебів) і софроніст (відповідав за моральне виховання).

Практикувалися такі фізичні вправи: біг, гоплітодромос, вільні стрибки, боротьба, метання диска і списа, кулачний бій і панкратіон. Поряд з цим проводилися танці, ігри з м'ячем. Юнаки, які хотіли стати справжніми атлетами, тренувалися за програмою пентатлона, що поєднував п'ять вправ: біг, стрибки, спис, диск і боротьбу. Проте таких атлетів було дуже мало. До них можна зарахувати легендарного Геракла та Ксенофонта із Корінфа, котрі були оспівані поетом Піндаром.

ГІМНАСТИКА. Походить від грецького “Гімнос”, що означає “оголений”, або мистецтво виконання вправ в оголеному вигляді. Оголеність була необхідна для якісного виконання вправ. Одним із головних занять греків була турбота про гармонійний розвиток людини. Виховання підносилося в ранг головних державних завдань. Різні мислителі уточнювали ці завдання, пропонували різноманітні методи їх реалізації. Законодавці і філософи були вихователями народу. Одна із головних догм того часу – без здорового тіла не може бути і мови про розум людини.

Греки створили слово “гімнастика”, щоб підкреслити благородство фізичних вправ, які служать зміцненню організму і гармонізації духовного життя. Повною мірою дослідити еволюцію поглядів на грецьку гімнастику, на жаль, важко – не вистачає відповідної джерельної бази. Тільки V ст. до н. е. і наступні періоди дають більш-менш достатню кількість матеріалу для роздумів. Цікавими з цього приводу є міфічні оповідання, в яких помітний тісний зв'язок між фізичними вправами і здоров'ям. У медичних теоріях Ескулапа, Піфагора, а також Ікоса і особливо Тарента – відомого майстра гімнастики, чемпіона-п'ятиборця, містяться рекомендації щодо раціонального харчування, фізичних вправ, промаслювання тіла, інші необхідні для збереження здоров'я поради.

ГШАРХ – начальник кінноти.

ГШЕРБОРЕЇ – народ, який жив на північ від Греції, “за Боресом”, предки деяких грецьких і слов'янських племен. За стародавніми міфами, цей народ через кожні 19 років на золотій, запряженій білосніжними лебедями колісниці навідував Аполлон. Гіпербореї – творчо обдаровані люди, які своє життя наповнювали піснями, танцями, музикою, постійно возвеличували Аполлона в гімнах. Навіть смерть приходила до них як порятунок від пересичення життям: вони відходили у море.

Згідно з легендами, рудоволосі, з блакитними очима, освітлені північним сяйвом гіпербореї прийшли на схили Дніпра 7 або 8 тисяч років тому. Спонукані даром яснобачення своїх жінок, їх вели відважні ватажки. Золото волосся і блакить очей – колір символічний: саме цій расі було визначено створити сонячний культ священного вогню. У Геродота можна також довідатися, що елліньська богиня Артеміда разом з Аполлоном прийшла на острів Делос із землі скіфів – країни Гіперборейської. Щорічно гіпербореї привозили дари у храм Артеміди на Делосі. Елліни так поважали послів з батьківщини Аполлона й Артеміди, що урочисто вшановували їх, обдаровували й залишали в себе. Тоді гіпербореї, шкодуючи за втратою кращих представників свого народу, почали надсилати дари без послів. Ці дарунки традиційно обгорталися пшеничною соломою.

Геродот порівнює гіпербореїв із племенами фракійців, кажучи, що фракійські жінки не можуть обійтися без пшеничної соломи в обрядах на честь великої богині. Пшенична солома у предків також вживалася як пожертва для вогнищ на святі Купала, а країна Гіперборейська, як вважають дослідники, була розташована у басейні Середнього Дніпра, де здавна сіяли пшеницю. Гіперборейські дари, пише академік Б. Рибаків, надсилювалися саме з території на північ від Чорного моря, тобто із землі слов'ян і сусідніх із ними балтів. На зламі двох ер у Північному Причорномор'ї особливо шанувалися Аполлон та його сестра Артеміда, яка мала культове ім'я *Тавропола*. В ті далекі часи Артеміда була втіленням води, як богиня Дана. Нове ім'я богиня прибрала в еллінів через те, що її запозичили з міста Арти, столиці одного з трьох слов'янських царств –

Артанії, про яку писали арабські географи. За давньогрецьким міфом, статую Артеміди принесла до Греції з Таврики (сучасний Крим) юна Іфігенія, донька мікенського царя Агамемнона. В Артанії – царстві ратаїв – елліни купували пшеничний хліб, який стали звати *артосом*. Там запозичили вони й Дану – Лелю, що стала в них Артемідою – богинею мисливства.

ГШОДРОМ – споруда, де проводились кінні скачки.

ГШОСТИЛЬ – багатоколонний (гіпостильний) зал палацу чи храму в країнах Старод. Сходу (Єгипет, Месопотамія). Характерною рисою Г. є безліч масивних, густо поставлених одна біля одної колон, що підтримують перекриття.

ГШПОКРАТ (бл. 460, о. Кос – бл. 377 до н. е., pobl. м. Ларіси) – давньогрец. лікар, який заклав основи клінічної медицини. Створив вчення про цілісність організму, індивід. підхід до хворого, анамнез (історія розвитку хвороби), епідемії тощо. Вірогідний автор т.з. “Клятви Гіппократа” – моральних норм поведінки лікаря (шанувати вчителів, дотримуватись лікарської таємниці, чесно виконувати свій обов’язок перед будь-яким хворим, не завдавати йому шкоди тощо). І наголошував, що “той, хто встигає в науках і відстає в моралі, той більше шкідливий, ніж корисний”.

ГШПОКРАТ (грец. *Hippokrates*, бл. 460 – бл. 377 до н. е.) – найвідоміший грецький лікар античності, “батько медицини”. Працював він на рідному острові Кос, в Фессалії і Афінах. Він заклав основи медицини в усіх її аспектах. Головними ідеями гіппократівської медицини є збереження індивідуальної енергії шляхом дотримання дієти, індивідуальних гігієнічних заходів, пошуку причин хвороби. Все це лежить в площині спостереження і експерименту. Гіппократ вважав, що фізичні вправи, масаж, морські ванни, встановлення гуморальної рівноваги позитивно впливають на здоров’я людини. Він глибоко вивчав фізіологічний вплив фізичних вправ. Зберігся збірник медичних праць, приписуваних Гіппократу та його послідовникам, – “Кодекс Гіппократа”. До цього часу у багатьох медичних вузах нашої країни прийнято студентам-вступникам давати в урочистій обстановці клятву Гіппократа, яка зобов’язує лікарів до чесності й самовідданості у їх професії.

ГШПОКРАТ (460–377 рр. до н. е.) – грецький лікар і філософ, основоположник наукової медицини. Його авторитет серед лікарів був безперечний аж до нових часів.

ГШРКА – дослідники пов’язують Купальське свято з початком шлюбного сезону. Оскільки в давнину паралельно з парубочими існували й дівочі об’єднання, то купальська оргія могла виступати єдиною формою зав’язування шлюбних стосунків.

Після Купала молоді пари наймали хату, найчастіше вдови, сходилися туди й жили на пробу як подружжя. На Волині подібний звичай під назвою “гірка” проіснував до кінця 30-х років ХХ ст. Як свідчить Універсал гетьмана Скоропадського 1719 р., він був поширений і на решті українських земель. В Універсалі, зокрема, говориться: “Нам повідомляють з різних місць, що в наших полках, в містах, містечках і селах багато молодих людей (своєвільних) чоловічої і жіночої статі і неповнолітніх дітей, замисливши собі безчинне гуляння – вечорниці, наймаючи у подібних собі легковажних осіб приміщення для цього і збираючись там по ночах, купали справляють: ігри, танці і пиятики, на яких бувають “галаси” і зачепки до звадок ...до того ж під час таких зібрань

чиняться різні ексцеси: гріхи блудні, розтління дівчат, беззаконне прижиття дітей... Тому ми, бажаючи вивести в нашому народі ці безчинні зібрання ... наказуємо... щоб з цього часу... на згадані вечорничні зібрання, а до того, які припадають на Петрівочний піст ... ніхто ніколи і ніде не сходився і жодного безчинства, галасів і звадок затівати не наважувався...”

У цілому “гірка” своєю звичаєво-обрядовою стороною мало чим відрізнялася від практики “лісових братств” та “великої домівки”, описаних В. Проппом та іншими дослідниками. У такому середовищі остаточно сформувалася й правова роль весільної дружки, яка до приходу свашок виступає єдиним повноправним “чином” з боку молодої.

ГІРШФЕЛЬД Густав (1847–1895) – німецький археолог. Під час розкопок в Олімпії відкрив статую Праксітеля “Гермес з Діонісом”.

ГІСТАРХ – офіцер гімназія, який наглядав за дисципліною ефебів.

ГІСТРІОНИ (лат. *актори*) – 1) професійні актори у Старод. Римі; 2) мандрівні комедіанти (одночасно музиканти, співаки, оповідачі, акробати, клоуни) в добу раннього Середньовіччя, переважно у Франції.

ГЛАГОЛИЦЯ – одна з двох найдавніших слов’янських абеток. Подібна до кирилиці буквеним складом, алфавітним порядком, звуковим значенням і назвами букв. Від кирилиці відрізняється складнішим накресленням і кількістю букв (у Г. – 40, а в кирилиці – 43). Більшість учених вважає, що її створив бл. 863 слов’янський просвітитель Кирило.

ГЛАДІАТОР – у Римі – раб, засуджений злочинець, злодій тощо, який пройшов спеціальну підготовку для боротьби на арені. Гладіаторство запозичене в етрусків. Спочатку було ритуальною формою вбивства полонених-рабів, з III ст. до н. е. бої гладіаторів супроводжували похорони римської знаті, а починаючи з I ст. до н.е. втратили свій ритуальний характер і стали забавою громадян. Римські політики організовували бої гладіаторів з широкою роздачею хліба й вина, прагнучи здобути популярність серед народу.

ГЛАСНІСТЬ – політика максимальної відвертості та правди в діяльності державних і громадських організацій, дієва й активна форма участі громадської думки в демократичному розв’язанні найважливіших проблем країни. Була проголошена М. Горбачовим у 1987 р. і ставила за мету сприяти розвитку демократії, плюралізму думок, подоланню застійних явищ.

ГНОСЕОЛОГІЯ (грец. *gnosis* – пізнання і *логія*) – розділ філософії, в якому досліджуються пізнавальне відношення суб’єкта до об’єкта, природи і можливості пізнання людиною світу і самої себе.

ГНУЧКІСТЬ – морфо-функціональна властивість опорно-рухового апарату, яка обумовлює ступінь рухливості його ланок відносно одна одної (здатність виконувати рухи з великою амплітудою). Розрізняють активну і пасивну гнучкість.

ГОГ І МАГОГ – у Книзі пророка Єзекіїля Гог згадується як завойовник, що князює у землі Магог. Іван Богослов подає Гога і Магога як два народи, які будуть

знищені. За свідченням Плінія (кн.V, с.25), під іменами Гога і Магога малися на увазі іноді царі Ассирії та навколишніх країн. Оскільки обидва пророцтва алегоричні, Отці Церкви прикладають ці назви то до турків, що ведуть боротьбу з християнами, то до скіфів. У деяких джерелах вони згадуються як народи, ув'язнені в горах Александром Македонським.

Наведемо одну з легенд, яка на українському ґрунті набула ось такого вигляду. “Жив на світі цар: ім'я його було Александр Македонський. Це було за давніх часів, давно-давно, так що ні діди, ні прадіди, ні прапрадіди, ні пращури не пам'ятають. Цей цар був з богатирів богатир. Жоден силач на світі не міг перемогти його. Він любив воювати, і військо в нього було геть чисто з богатирів. На кого не піде війною цар Александр Македонський – всіх перемаже. І підкорив він під свою владу всі царства земні. І зайшов він на край світу і знайшов такі народи, що сам, хоч який був хоробрий, вжахнувся їх: жорстокіші від лютих звірів і їдять людей; у декого з них одне око – і те на лобі, а у декого три ока; у декого одна тільки нога, а в декого три, і бігають вони так швидко, як летить з лука стріла. Називали ці народи гоги і магоги. Однак цар Александр Македонський цих поганських народів не злякався; почав він з ними воювати. Чи довго, чи недовго він з ними вів війну – це невідомо; тільки поганські народи злякалися і кинулися від нього навтьоки. Він за ними, гнав-гнав, і загнав у такі нетрища, провалля і гори, що ні в казці сказати, ні пером описати. Отам вони й сховалися від царя Александра Македонського. Що ж учинив з ними цар Александр? Він з'єднав над ними одну гору з другою склепінням, і поставив на склепінні сурми, і пішов назад у свою землю. Подмуть вітри в сурми, і здійметься страшне виття; сидючи там, вони гукають: “О, мабуть, ще живий Александр Македонський!” Ці гоги й магоги досі ще живі і тремтять перед Александром, а вийдуть звідти перед самою кончиною світу.

Коли прийдуть гоги і магоги з гір, то будуть їсти людські тіла і пити кров тварин, як воду. Вони будуть також їсти всілякі нечисті і погань, такі як вужі, ведмеді, собаки, тваринну падаль, тіла померлих людей, немовлят, випоротих з жіночого живота, та інше. Черви, що повзають по землі, будуть для них найкращою їжею. У багатих і бідних людей вони будуть з рук видирати дітей і на їхніх очах різати їх на шматки, а потім оці тіла діток невинних будуть шматками кидати матерям, а ті муситимуть їсти. У цей час велика туга буде на землі, бо вона все винищить, людей повбивають, землю кров'ю християнською поллють і знівечать, нікому не попускаючи, і не буде нікого на світі, хто б міг перемогти їхню жорстоку силу”.

ГОЙДАЛКА (релиця, орелиця, горелиця) – найулюбленіша весняна розвага молоді, яка мала і магічне значення: позбавляти організм усього злого. Подекуди Великдень мав ще й таку назву: *Орелі* або *Горелі*.

Існує повір'я: хто погойдається на гойдалці на Великдень, той весь рік буде здоровий, а хто не погойдається, у того буде боліти голова. Тут же, біля гойдалки, звичайно грали у крашанки чи писанки. На Русальному тижні також робили гойдалки, але для русалок, щоб вони не чіплялися до людей і не толочили збіжжя. Тоді дівчата в'язали з березового гілля *орелиці* – “аби русалоньки бавилися й не гнівалися”. Відгомін цього давнього звичаю зберігся у традиційній формі дитячої колиски, яка, за віруваннями, убезпечує немовлят од злої сили. Гойдалки проводили переважно у дні сонцевороту. Вознесіння – останній день великодньої гойдалки.

Проти гойдалок у кінці XVI ст. завзято виступав український проповідник Іван Вишенський: “Поламайте і попаліть колиски та шибениці в їхній (Петра й Павла. – *Авт.*)

день, як це чиниться на Волині та Поділлі”. Свято Петра й Павла відзначали 29 червня ст. ст.; *колиски* – гойдалки, *шибениці* – різновид гойдалок.

ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків Федорович (17.10.1814, с. Чепелі Львів. обл. – 13.05.1888, Вільно) – укр. поет, учений і педагог. З 1848 – проф. Львів. ун-ту. В 1867 емігрував до Росії. Літ. і наук. діяльність Г. розпочав у серед. 30-х рр. Належав до “Руської трійці”. В альманасі “Русалка Дністровая” опублікував вірші, пройняті любов’ю до рідного краю. Перекладав укр. мовою з сербської. Автор наук. розвідок з філології, історії, етнографії тощо. Найважливіша праця: “Народні пісні Галицької та Угорської Русі” (в 4 кн., 1878).

ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА (ГРР) – орган української інтелігенції, створений у Львові в період революції 1848–1849 рр. в Австрійській імперії.

Діячі ГРР закликали українців до національного пробудження, сприяли розвитку освіти і культури в Галичині. Так, ГРР заснувала газету “Зоря Галицька” – першу газету українською мовою.

ГОЛОДОМОР – соціально-господарське явище, що виявляється в позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування і призводить до зміни демографічної і соціальної структури населення регіонів, а іноді і країн.

ГОЛОКОСТ – загибель значної частини єврейського населення Європи в ході систематичного переслідування і знищення його нацистами та їхніми пособниками в Німеччині й на захоплених територіях у 1933–1945 рр.

ГОЛОКОСТ (ХОЛОКОСТ) (від грецьких *holos* – загальний та *kaus* – який спалює) – винищення, геноцид європейського єврейства; масове знищення фашистами єврейського населення в країнах Європи під час Другої світової війни.

ГОМЕР (грец. *Homeros*, близько IX–VIII ст. до н. е.) – давньогрецький легендарний поет, якому приписується авторство епічних поем “Іліада” і “Одіссея”, а також ряду гімнів (Гомерівські гімни) і комічної поеми “Маргіт”. Античність не зберегла конкретних відомостей про життя поета, що зумовило появу ряду легенд та суперечливих гіпотез про нього. Легенди змальовують Гомера сліпим мандрівним співцем, одним з аедів. Більшість греків вірили в реальність Гомера, вважали його своїм національним поетом і вчителем поколінь. Про популярність поем “Іліада” і “Одіссея” свідчить той факт, що з 470 літературних папірусів, знайдених вченими в Єгипті у 1919 р., близько 270 містили уривки з цих поем. Напівфантастичний образ Гомера породив у науці так зване Гомерівське питання, яке з проблеми авторства (до цього часу дискусійне) виросло у сукупність проблем щодо походження і розвитку давньогрецького епосу (в тому числі співвідношення фольклору і власне літературної творчості).

На відміну від попередньої (мікенської) і наступної (архаїчної) епохи, гомерівський період не був позначений видатними успіхами в галузі культури і мистецтва. Від того часу до нас не дійшло жодного широко відомого архітектурного пам’ятника, витвору літератури чи зображувального мистецтва. Це був час занепаду і культурного застою. Розпад родових і виникнення різнокласових відносин є результатом серйозних змін в соціально-економічній і культурній структурі грецького суспільства. До цього часу на території Греції не вдалось знайти жодного напису, який можна було б

віднести до цього періоду. Ніяких згадок про писемність не знаходимо і в поемах Гомера.

Багатий матеріал для вивчення грецького життя в егейський період і, особливо, в “темну” епоху, що не залишила писемності і зберегла лише незначні матеріальні свідчення, дають поеми “Іліада” і “Одіссея”.

В “Іліаді”, яка вважається більш раннім твором, відображено події Троянської війни, що спалахнула через прекрасну жінку – Єлену. Син царя Трої Парис викрав Єлену, дружину ахейського царя Спарти Менелая. Ахейці об’єднались під проводом царя Мікен Агамемнона, зібрали військо й рушили через море до берегів Малої Азії помститися троянцям і повернути прекрасну Єлену її чоловікові. В “Одіссей” описується повернення переможців-ахейців після зруйнування Трої. Шлях їх складний і багатий на казкові пригоди. Сюжети поем тісно між собою переплітаються. Герої поем – Ахілл, Агамемнон, Одіссей, Патрокл, Гектор – увійшли до плеяди найзнаменитіших героїв світової літератури. Воля і долі безсмертних богів Олімпу ніби вплітаються складним візерунком у долі смертних героїв поем.

Для античного художнього життя значення “Іліади” та “Одіссей” величезне. Вони були не лише улюбленою і популярною книгою усього античного світу, але й основним навчальним посібником для школярів (як греків, так і римлян). За ними молоде покоління навчалось нормам поведінки і знайомилось з героїчним минулим великих народів. Ахілл завжди був ідеалом мужності і доблесті, Одіссей – зразком тонкої дипломатії і мудрості, Пенелопа – ідеал жіночої вірності і скромності.

Верховним божеством у Гомера був Зевс, а основні боги – Олімпійські. У цьому виразилася вся істинність і художня своєрідність гомерівської релігії. Сучасна наука оцінює олімпійську релігію, і міфологію зокрема, як більш пізню і подає величезний період хтонічних богів і демонів, яких з повним правом для нас і для греків можна назвати доолімпійськими. Вік хтонізму змінився, як відомо із загальної історії і античної міфології, віком олімпійців.

ГОМЕР – легендарний давньогрецький поет. Час життя Г. дослідники визначають по-різному – від XII до VII ст. до н. е. З його ім’ям пов’язують створення епічних поем “Іліада” й “Одіссея”, які мають велике значення для пізнання соціальних взаємин, матеріальної й духовної культури Стародавньої Греції т. з. “гомерівської доби” (XI–VII ст. до н. е.). Твори Г. укр. мовою перекладали С. Руданський, П. Ніщинський, І. Франко, Леся Українка, Борис Тен та інші.

ГОМЕР – найбільший грецький поет, автор епічних поем “Іліада” і “Одіссея”. Жив приблизно в X–IX столітті до н. е., деякі дослідники відносять його аж до XII ст. до н. е. або навіть зовсім заперечують його існування. Твори Гомера й досі являють собою неперевершені зразки світової епічної поезії.

ГОНТА Іван (? – 1768) – народився в с. Розсішки на Черкащині в родині селянина-кріпака. Ще юнаком його взяли в надвірне військо польських графів Потоцьких в Умані, 1757 року за воїнські заслуги був призначений сотником надвірних козаків, одержав у власне володіння села Розсішки й Орадівка. Під час Коліївщини перейшов на бік повстанців. Після придушення повстання був виданий польському урядові, оскільки був підданим польського короля. За зраду та участь у повстанні на боці гайдамаків його піддали страшним тортурам, а потім стратили через четвертування. Розповідали, що коли

кат зривав шматки шкіри з тіла І. Гонти, він сміявся в обличчя своїм мучителям: “От говорили, що буде боліти – анітрохи не болить”.

ГОНЧАРСЬКИЙ КРУГ – станок для формування гончарних виробів (переважно посуду). Г. к. почали застосовувати з 4-го тис. до н. е. в Месопотамії. Спочатку користувалися ручним Г. к., пізніше було винайдено ніжний. У сучас. промисловості застосовується Г. к. з електричним приводом.

ГОПАК – укр. нар. танець імпровізаційного характеру. Назва походить від дієслова *гонати* – плигати, скакати. Виник у Запорозькому війську як вид бойового мистецтва, згодом перетворився на чоловічий танок. Тепер Г. разом виконують чоловіки й жінки. Провідна партія чоловіча. Танцювальні рухи чоловіка – присядки, стрибки, дрібушки; жінки – дрібушки, вихилясники, кружіння. Темп швидкий, музичний розмір 2/4.

ГОПАК – бойове мистецтво запорізьких козаків, вершина української системи вдосконалення людини. В гопакові можна виділити два головних компоненти: основи фізичного та основи психічного вишколу людини. Фізичні та психічні компоненти бойового мистецтва реалізуються в гармонійному поєднанні, суттєво доповнюючи один одного.

Структура фізичного вдосконалення складається з елементів власне фізичної підготовки, а також оволодіння технікою, тактикою та стратегією виконання фізичних вправ. В цілому підрозділ фізичного вдосконалення може бути спрямований на загальне оздоровлення людини, але поряд з цим носить і безпосередньо прикладний характер. Прикладний характер бойового мистецтва запорізьких козаків заключається в оволодінні засобами та методами ведення двобою.

Головними засадами прикладної системи вдосконалення людини є оволодіння техніко-тактичним арсеналом паралельно з цілеспрямованим психофізичним розвитком особистості.

В гопаку дослідник В. Пилат виділяє систему відходів від супротивника, а також різноманітні способи боротьби ногами, як на землі, так і в повітрі. Сюди відносяться: "повзунці" – способи ведення боротьби ногами проти нижньої частини тіла; "тинки" – способи враження середньої частини тіла, яка базується на ударах ногами в стрибку у повітрі. Тут і "розножка" – удар в стрибку обома ногами в сторони, "щупак" – удар в стрибку двома ногами вперед, "пістоль" – удар однією ногою в стрибку в сторону і багато інших. І найголовнішою характерною ознакою козацького гопака буде те, що цей своєрідний вид двобою базувався виключно на глибоких джерелах філософії українського народу.

ГОПЛІТ – воїн, озброєний важкою зброєю: щитом, списом, шаблею, шоломом і панцирем.

ГОПЛІТИ – важкоозброєні афінські воїни.

ГОРА – у міфології багатьох народів світу гора наділена сакральними якостями. Мотив гори присутній і в українських легендах і казках. Пригадаймо казку про Кирила Кожум'яку, який подолав змія, що жив біля київських гір. Можливо, змія називають Гориничем тому, що він живе під горою. Київ зведений на трьох священних горбах.

Узагалі гора недоступна для простих смертних, лише герої потрапляють на неї. У казці “Про Золоту гору” троє братів пішли у світ, аби знайти Золоті гори, відвоювати їх у змія і повернути цареві. І скрізь відбувається вічне протиборство двох сил – Добра і Зла. Коли гори завойовує Зло, вони перетворюються на скляну пустелю, а коли Добро – розквітають райські сади.

Небо також уявлялося величезною горою. Аналогом гори є й Світове дерево, що вершиною сягає неба. На тому дереві живе змії, і на вершині дерева цілий світ, яким він володарює. Згадаймо про свято Красної гірки. На горах запалювали вогні перед Великоднем і в ніч на Купала; у давнину українські степи були всіяні скіфськими й козацькими могилами – цими малими рукотворними горами, до яких так тягнулася душа предків.

За деякими легендами, гори створили чорти. Тут наявні такі мотиви: чорт, виринувши з моря, приховав у пащі землю, котра стала рости, і “наплював” гори; зачинений Господом у хаті чорт так ревів, що земля повгиналася і постали гори; від чортового падіння на землю й метання по ній утворилися гори. Карпатські українці кажуть: “Під Мараморошем дуже сильно розшибався Люцифер, зато там так багато гір”.

Гори в уявленні язичників були пов’язані з космічним світом богів і божественних предків і складали один із головних елементів переправи в “інший світ”. Звичай відводити (або відносити) старих на вершини гір і залишати їх там (або умертвляти, скидати) відомий народам індоєвропейського походження. Похорони на горах у давніх українців знаходимо у літописних свідченнях: під 882 р. – “И убиша Асколда и Дира, и несоша на гору, и погребоша и на горе...”; під 912 р. – “Умре Олег, и несоша и погребоша его на горе, еже глаголется Щековица”.

ГОР – давньоєгипетський бог сонця, син бога Осіріса. Зображували його у вигляді сокола або людини з головою сокола: за віруванням єгиптян, під час коронації Гор втілювався в єгипетського царя.

ГОРГОНА (грец. *Gorgo*) – у давньогрецькій міфології жінка-страховище, дочка морського божества Форкія. Усіх, на кого спрямовувала свій погляд, перетворювала на камінь. Відомі три Горгони: Стено, Евріала і Медуза. Остання була смертною. Її вбив Персей, подарувавши голову Афіні. Античні митці зображали Медузу зі зміями на голові замість волосся.

ГОРДІЙ (грец. *Gordias*) – легендарний засновник Фрігійського царства (Мала Азія). За Плутархом, фрігійці, коли їм треба було обрати нового царя, послухали оракула і зупинили вибір на першому, хто зустрівся їм на возі. Ним виявився простий хлібороб Гордій. Ставши царем, Гордій заснував місто Гордіон і подарував у храм Зевса віз та обв’язав ярмо з дишлом дуже складним вузлом. Той, хто зуміє розв’язати вузол, мав стати володарем Азії. А. Македонський розрубав вузол мечем, “розв’язавши” таким чином проблему проречення. У сучасному вжитку “Гордіїв вузол” – заплутана, темна справа, а “розрубати Гордіїв вузол” – , швидко вирішити складну справу.

ГОРЕЛИЦЯ – у цю дуже давню гру починали грати від Світлої неділі, коли славили богиню Ладу – покровительку шлюбів і кохання, коли сама Земля вступає у благодатний союз із Небом. Отож парубки і дівчата ставали парами в один ряд, а один із молодців, якому за жеребом належить *gorіти*, стає попереду всіх і кричить: “Горю,

горю-пень!” – “Чого ти хочеш?” – питає одна з дівчат. – “Красну дівку хочу”. – “Яку?” – “Тебе молоду!” Після цих слів пари розбігаються в різні боки, намагаючись знову зійтися і взятися за руки, а той, хто горить, кидається ловити й собі. Якщо йому вдається спіймати дівчину, перш ніж вона з’єднається зі своєю парою, то вони стають у ряд, а той, хто залишився сам, стає на його місце. Погоня за дівчатами, захоплення їх – усе це відгомін давнього звичаю викрадання жінок. Парубок, що прагне знайти собі суджену, уподібнюється пенькові, що горить (у деяких місцевостях він називався стовпом), а сама гра в різних місцях називалася гори-дуби, гори-пень тощо.

ГОРИНЯ (Вернигора) – казковий велетень, “горний чоловік”, “господар гір”, який перевертає найвищі гори, кидає їх куди заманеться або котить ногою, як малі кульки; ударом кулака він роздроблює скелі і змушує тремтіти землю. У нього при собі завжди багатопудова палиця; він може одним духом випити ціле озеро. Іноді Гориня рятує героя від погоні, іноді грає роль старшого брата, який обманює молодшого. Йому підкоряються природа, ріки й риба, гори і ліси. У казці Гориня зустрічається героєві випадково. “Під’їжджає до Вернигори; став його просити, а він у відповідь: “Радий прийняти тебе, Іван-Царевич, от тільки самому жити залишилося небагато. Бачиш, поставлений я гори перевертати; як справлюся з цими останніми – тут і смерть моя”. Насамкінець герой дістає щітку, яка, коли кидати, перетворюється в гори, таким чином додає Вернигорі нову роботу. Ця метаморфоза досить цікава і вказує на те, що життя господаря стихії має підтримуватися людиною: без цієї підтримки богатир гине.

За стародавнім оповіданням, близнюків Дубиню і Гориню народила в лісі дружина мисливця і відразу ж померла; одного хлопчика вигодувала левиця (чи ведмедиця), а другого – вовчиця. Ці богатирі перемогли колись страшного змія Горинича, який жив під Світовою горою. Гориня кинув на змія велику гору і прищемив тому хвіст, а Дубиня (Вернидуб) розтрощив йому голову кремезним дубом.

ГОРОДИЩЕ – історико-культурна пам’ятка, залишок давньоруського укріплення поселення чи міста, оточеного ровами, валами, ескарпами й захищеного природними перешкодами (ярами, річками, болотами і т. п.). Найдавніші Г. на тер. України датуються мідним віком (4–3 тис. до н. е.). Відомі великі, т.з. скіфські городища, VI–V ст. до н. е. (Немирівське, Кам’янське, Більське та ін.). Найбільше збереглося в Україні городище давньорус. часів (IX–XIII ст.). Це залишки феод. міст з дитинцями й посадами, феод. замків або сторожових міст-фортець.

ГОТИ – германське плем’я, яке у III ст. примандрувало з побережжя Прибалтики в Україну. За Геродотом, чорноморські готи – народ, споріднений із фракійцями, сусіди скіфів. Ці племена займали величезні простори від Дніпра до низу Дунаю і до Східних Карпат. Їхня східна гілка – “остроготи” творять над Дніпром сильну державну організацію зі столицею Данпарштад (Дніпровий город), у якій дехто з дослідників убачає зародок пізнішого Києва як торговельного осередка. Славний, оспіваний народними піснями був готський король Германаріх (350–375). У боротьбі з ним загинув римський цісар Децій, а двадцятьма роками пізніше готи завоювали римську провінцію Дакію (Румунія). В середині IV ст. готи володіли всіма племенами поміж Балтійським і Чорним морями, торуючи крізь їхні землі “шлях від варягів до греків”. Існує т. зв. готська теорія походження назви “Русь”. Уже в VI ст. готи прийняли християнську віру; одними з перших серед “варварських” народів переклали Біблію своєю мовою. Слідами

перебування в Україні готів є плоскі скринькові могили з останками зброї, кінської упряжі, прикрас та предметів щоденного вжитку. В орнаментиці тих знахідок бачимо особливий “готський стиль”. Це металеві, здебільшого золоті, прикраси, вкриті прорізами та інкрустацією з коштовних і напівкоштовних каменів, нерідко з емалі й скла. Починаючи з IV ст. через Південну Україну стали насувати азіатські кочівники. Під напором гунів готська держава розпалася.

ГОТИ, ГОТОНИ – племена східних германців. Проживали на початку нашої ери на південному узбережжі Балтійського моря і по нижній Віслі. Пересувалися наприкінці II ст. на південний схід, дійшли у першій половині III ст. до Північного Причорномор’я. Разом з іншими племенами вторглися у межі Римської імперії, яка змушена була поступитися їм Дакією. У IV ст. прийняли християнство у формі аріанства. Поділялись на остготів (понижзя Дніпра) і вестготів (понижзя Дністра); 402 до н. е. вестготи під керівництвом Аларіха заснували царство в Іспанії, остготи, очолені Теодоріком, у 489 заволоділи Італією (до 553 н. е.).

ГОТИКА – архітектурний і художній стиль, поширений у країнах Європи (серед. XII – XV ст.). Готичний стиль прийшов на зміну романському й набув розвитку переважно в культових будівлях – міських соборах. В основу конструктивної системи соборів було покладено каркасну структуру, стрілчасті арки й ребристі (нервюрні) склепіння, що передають свій розпір через опорні напіварки (аркбутани) на зовнішні стіни й підпірні стовпи (контрфорси). Для форм готичної архітектури характерні стрілчасті вікна й портали, круглі вікна-рози, декоративні деталі – фіали тощо. Г. зародилася у Пн. Франції в середині XII ст. Зразками ранньої французької Г. є Собор Паризької Богоматері – Нотр-Дам де Парі (1163–1257), Шартрський собор (1194–1260), зрілої Г. – собори у Реймсі (1211–1311), Ам’єні (1220–88) та ін.

ГОТИКА – середньовічний художній стиль, в архітектурі характерний стрімкими високими будівлями, ребристими склепіннями, ламаними і стрілчастими арками.

ГРА – являє собою унікальне явище з багатофункціональним значенням: розважальна, видовишно-естетична, компенсаторна, ритуальна і т. д. Відома дослідниця ігрової культури І. Слепцова зазначає: “Поняття “гри” в народній культурі набагато ширше і багатозначніше, ніж сучасне, “Грою” називали, здавалося б, такі різні й далекі одне від одного явища, як танці, ходіння під пісні, пустощі, забавки, рухливі ігри, зібрання молоді для веселощів, гульбищ і загалом веселощі й навіть інтимні стосунки. Відмінною рисою, ймовірно, способом існування народних ігор у минулому було їх проникнення у всі сфери життя – і в ритуально-обрядову, і в повсякденну. В народному уявленні не протиставлялися, наприклад, забави дітей і гра в кулю на Трійцю, “щоб льон був довгий”, спів пісень і перекочування молодих по снігу “на многії літа і на багато дітей” і т. д. У цьому виражається синтетичний характер народного світогляду, що не роз’єднує суворо обрядову і повсякденну сторону життя.

ГРАВІЮРА (від франц. *virizati*) – вид графіки, спосіб розмножування малюнка за допомогою друкарської форми з дерева, металу, пластмаси чи каменю. Існує три способи розмноження: високим (зображення у вигляді опуклого рельєфу), глибоким (зображення у вигляді заглиблення, рівчака) і плоским (літографським) друком.

ГРАВІЮРА – вид графіки, де зображення є друкованим відбитком рельєфного малюнка.

ГРАДІВНИК – людина, яка вміє відвертати град, хмари й дощ. Старі люди пригадують такий випадок. Бувало, під час жнив насунеться темна хмара, усі кидаються складати снопи, збираються додому, а знахар, який був серед них, говорить: “Не буде дощу!” Хмара й справді пройшла. Одного разу зібралася страшна гроза, усе небо почорніло. Але знахар повідомив, що дощу не буде, і продовжував працювати на своїй ниві. Раптом, звідкіль узявся, скаче до нього чорний чоловік на чорному коні. “Пусти!” – просить він знахаря. “Ні, не пущу! – відповів той. – Треба було не набирати так багато!” Чорний вершник зник, грозові хмари побліднішали, і люди стали ждати граду. Несеться до знахаря другий вершник – весь білий і на білому коні: “Пусти, зроби милість!” – “Не пущу!” – “Ну, пусти, не витримаю!” Знахар глянув угору і сказав: “Та вже іди, та тільки в той байрак, що за нивою”. І слідом за тим град зашумів по байраку... Як і хмарник, градівник знає мову тварин і птахів.

Предки вірили, що град – це кара Бога за гріхи, а насилають його злі істоти. Зокрема, відьмаки випускають град із колодязів. Летючий змій також насилає град. Болгари вірять, що градові хмари водить орел, і він їх може відвести від села. Град показує силу Божу, бо може падати й улітку. Для його відвертання і припинення, за повір'ям, викидали на двір коцюбу і лопати, кладучи їх навхрест, або треба було, щоб одинак (один у батьків) чи первак перекусив градинку наче четверо й виплюнув. Як іде град, його збирають і протирають ним очі – тоді цілий рік вони не будуть боліти. Так само й від роси.

У закарпатській легенді про походження граду говориться, що це чорнокнижники заморожують воду, розбивають на куски лід, піднімають його в міхах уверх і скидають на землю. Тут відображаються давні уявлення про злих істот – чорнокнижників (градівників), які володіють надприродною силою і здатні вільно переміщатися у просторі між верхнім світом (небом) і середнім (землею).

ГРАДІВНИК – людина, яка вміє відвертати град, відводити хмари й дощ, як і Хмарник, знає мову тварин і птахів.

ГРАМАТИСТ – вчитель граматики в давньогрецьких гімнасіях.

ГРАФІТІ – це написи й малюнки на стінах давніх архітектурних споруд.

ГРАФІТІ – (італ. *видряпані*) – написи й малюнки, видряпані на стінах і арх. деталях давніх будівель, а також на посудинах, шиферних прясельцях, зброї та інших предметах, які знаходять під час археол. розкопок.

ГРАЦІЇ – у давньоримській міфології три богині краси й радості (Аглая, Єфросинія, Талія), втілення жіночої чарівності. У давньогрецькій міфології – Харити.

ГРАЦІЇ – у стародавніх римлян богині вроди, радості і краси – Аглая, Ефрозія і Талія. У стародавніх греків ототожнювалися з харітами.

ГРЕКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ (500–449 до н. е.) – війни між Персією і полісами Еллади. Причиною послужила експансивна політика Персії по відношенню до проток і Балканської Греції, а приводом до конфлікту – допомога військовими кораблями Афіні

Еретрії (Евбея) повсталим проти Персії іонійським містам на чолі з Мілетом. Весною 492 до н. е. перське військо під командуванням Маркодія вирушило вздовж фракійського узбережжя на Балкани, однак похід закінчився невдало: буря розбила перський флот біля мису Афон на Халкідіці. Коли перський цар після цього надіслав до Греції послів з вимогою “землі й води”, йому не підкорилися найбільші поліси – Афіни і Спарта. Це стало причиною другого походу персів. Весною 490 до н. е. перська армія на чолі з Датісом і Артаферном переправилася через море, захоплюючи острови Родос, Наксос, Делос і Евбею, й висадилася на узбережжі Аттики. У вересні 490 до н. е. відбулася битва при Марафоні, яка закінчилася перемогою греків. Після смерті Дарія цар Ксеркс зібрав величезне військо й вторгся в Елладу. Для боротьби з ним утворився оборонний союз 31 поліса на чолі зі Спартою, однак сили були нерівними й грекам довелося відступити. Під Фермопілами перси розбили ар'єргард грецького війська – загін спартанців на чолі з Леонідом, зайняли Беотію і Аттику, дійшовши до Афін. Подальший хід війни змінила битва поблизу острова Саламін (28 вересня 480 до н. е.), що принесла перемогу грекам. Рівно через рік відбулися дві битви (поблизу Платей і мису Мікале в Малій Азії), в результаті яких перське військо було повністю розбито. Остання битва між персами і греками відбулася у 449 до н. е. поблизу кіпрського м. Саламіна. Перси зазнали поразки й був підписаний так званий Каліїв мир. В результаті греки відстояли свою незалежність, визволили з-під перського іґа грецькі міста Малої Азії, встановили свою гегемонію в Егеїді і чорноморських протоках. Це дало сильний імпульс для розвитку грецької економіки і культури. В ході війни виник Делонський союз (сіммахія), який після перемоги греків переріс у Перший Афінський морський союз (архе).

ГРИНЧЕНКО Борис (псевдоніми Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий) (1863–1910) – видатний український письменник, громадсько-політичний діяч, учений-мовознавець і педагог, народився на хуторі Вільховий Яр на Харківщині. Навчався в реальному училищі в Харкові, з 1881 року вчителював на Слобожанщині та Катеринославщині. У 1891 році разом з І. Липою, М. Міхновським, Ю. Міхновським, В. Боровиком, М. Вороним та О. Черняхівським заснував Братство тарасівців. На кошти І. Череватенка організував на підросійській Україні видавництво популярних книжок українською мовою. З 1902 року жив і працював у Києві. За дорученням київської Громади редагував “Словарь української мови” (1–4 томи, 1907–1909 рр.), з 1906 року був співробітником газети “Громадська думка” та редактором журналу “Нова громада”. У 1906–1909 рр. очолював київську “Просвіту”. Належав до гурту найвизначніших представників українського народництва. Помер в Італії, похований у Києві.

ГРІХ – ціла низка заборон і застережень, яка протягом віків сформувалася в народі. Гріхом вважалося працювати в неділю та свята. Заборонялося їсти яблука до Спаса, бо споживання недозрілих плодів могло викликати захворювання. Не годилося також купатися до Купала, що також, без сумніву, є виправданим, оскільки раніше вода ще недостатньо прогрівається.

Деякі профілактичні засоби від гріха відповідали певним вимогам гігієни. Це такі загальновідомі звичаї, як необхідність закривати посуд з їжею чи відро з водою (щоб туди не потрапив чорт), заборона їсти кільком однією ложкою (щоб не посваритися) або заборона мити посуд після заходу сонця, утиратися братам чи друзям одним рушником (бо обов'язково посваряться). Щоб не зустріти відьму, не можна було, не вмившись, виходити з хати. Перед тим як саджати у піч хліб, треба було дочиста вишкребти діжу і

закрити її, бо інакше як у сім'ї хтось помре, то в покійника буде відкритий рот. Заборонялося викидати крізь вікно кістки, щоб вовки не поїли худоби. Гріх подавати милостиню старцеві через поріг. Гріх їсти під час грози, а також палити піч, – може покарати грим. Грішною, вважалося, може бути не тільки людина, а й змія. Змія, яка вкусить кого-небудь у день св. Марини (17 липня), – грішна. Укус її смертельний, вона – проклята, і земля її не прийме до себе. Людей, які зробили великий гріх, також не приймає земля. Після святочних ігор ті, хто ридився “нечистою силою”, змивали свій гріх купанням в ополонці.

ГРОМАДСЬКІ ЗАСАДИ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – фізкультурний рух в Україні спирається на різнобічну діяльність громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості.

Первинною ланкою самодіяльної організації фізкультурного руху є колективи фізкультури на підприємствах, в установах, організаціях, що об'єднують на засадах добровільності громадян за їх інтересами у фізкультурно-спортивному русі.

Громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості (добровільні спортивні товариства, спортивні федерації, клуби тощо) реалізують завдання, визначені у Законі України “Про фізичну культуру і спорт”, на всіх рівнях і напрямках фізкультурно-спортивної діяльності у взаємодії з державними органами, профспілками, іншими об'єднаннями громадян, суб'єктами підприємництва, відповідними міжнародними організаціями.

ГРОМАДЯНСТВО УЧАСНИКІВ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – будь-який учасник Олімпійських ігор повинен бути громадянином країни відповідного НОКу, який його заявляє.

Всі суперечні питання, що стосуються визначення країни, яку може представляти учасник на Олімпійських іграх, повинні вирішуватися Виконавчим комітетом МОКу.

Будь-який учасник, який одночасно є громадянином двох або більше країн, може репрезентувати лише одну з них за своїм власним вибором. Однак після того, як він репрезентував одну країну в Олімпійських іграх, в континентальних або в регіональних іграх, або в світових, або в регіональних чемпіонатах, що визнані відповідною МФ, то він не може репрезентувати іншу країну, якщо тільки він не задовольняє умовам, викладеним у наступному параграфі 2, що застосовується до осіб, які змінили своє громадянство або прийняли інше громадянство.

Учасник, який представляв одну країну в Олімпійських іграх, в континентальних або регіональних іграх, або в світових, або в регіональних чемпіонатах, що визнані відповідною МФ, та який змінив своє громадянство або прийняв інше громадянство, не повинен брати участь в Олімпійських іграх і представляти цю нову країну протягом трьох років після такої зміни або прийняття. Цей термін може бути скорочений або навіть скасований за згодою відповідних НОКів та МФ і за затвердженням Виконавчого комітету МОКу.

Якщо приєднана держава, провінція або заморська територія, країна або колонія отримала незалежність, або якщо країна приєдналась до іншої країни зі зміною кордону, або якщо новий НОК визнаний МОКом, то учасник може продовжувати представляти країну, до якої він належить або належав. Однак він може, якщо побажає, обирати для представництва свою країну або бути заявленим в Олімпійські ігри його новим НОКом, якщо такий існує. Такий особистий вибір може бути здійснений тільки одного разу.

В усіх випадках, які чітко не визначені в цьому роз'ясненні, особливо у тих випадках, коли учасник представляє країну не за своїм громадянством або бажає зробити вибір країни, яку він хоче репрезентувати, то Виконавчий комітет МОКу може прийняти всі рішення загального або приватного характеру і особливо передбачити характерні вимоги відносно громадянства, країни проживання, місця проживання та місця перебування учасників, включаючи тривалість періоду чекання.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – у розповсюдженому сучасному значенні означає сукупність відносин у сфері економіки, культури тощо, що розвиваються в рамках демократизації суспільства незалежно від держави.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло (1866–1934) – видатний український історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч. Народився в м. Холмі (тепер м. Хелм, Польща). 1890 року закінчив історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. У 1894 році призначений професором усесвітньої історії у Львівському університеті. Створив львівську наукову школу історії України. Політичну діяльність розпочав у Галичині: 1899 року став одним із засновників Української національно-демократичної партії. У 1907 році організував та очолив Українське наукове товариство в Києві, став одним з ініціаторів створення й головою Товариства українських поступовців. Перша світова війна застала М. Грушевського в Галичині. У листопаді 1914 року повернувся до Києва. Тут був заарештований російською владою, звинувачений в австрофільстві й засуджений до заслання в Сибірськ. 1917 року повернувся до Києва, де був обраний головою Української Центральної Ради. Через рік був обраний президентом Української Народної Республіки. Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського відійшов від активної політичної діяльності. У березні 1919 року емігрував. Того ж року заснував Український соціологічний інститут у Празі, потім у Відні. У 1924 році повернувся до Києва, де його заочно обрали членом Української Академії наук СРСР. 1931 року був заарештований як керівник так званого Українського націоналістичного центру, але незабаром звільнений.

Помер М. Грушевський 1934 року за нез'ясованих обставин після нескладної операції в Кісловодську, де перебував на лікуванні. Похований на Байковому кладовищі в Києві.

ГУГЕНОТИ – французькі протестанти.

ГУЛАГ (російською – *Главное управление лагерей*) – головне управління виправно-трудова таборів і трудових поселень Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР, створене 1934 року. Під час правління Й. Сталіна тут була зосереджена науково-дослідна робота для військових потреб, утримувалася вся інтелігенція СРСР, яка вважалася ненадійною; безкоштовним трудом ув'язнених збудовані Дніпрогес, Біломорсько-Балтійський канал, Комсомольськ-на-Амурі та інші міста.

ГУМАНІЗМ (лат. *humanus* – людський, людяний) – у широкому значенні – історично змінна система поглядів, яка визначає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя тощо; у вузькому трактуванні – культурний рух епохи Відродження.

ГУМАНІЗМ – напрямок суспільної думки, спрямований на захист достоїнства і свободи особистості, її всебічний розвиток, боротьбу за людяність суспільних відносин.

ГУМАНІЗМ – (від лат. *людяний*) – 1) прогресивний ідейний напрям культури епохи Відродження, спрямований на утвердження права людини на земне щастя, звільнення науки й людської особистості від церковних обмежень і догм; 2) ставлення до людини як до найвищої цінності, захист прав особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.

ГУННИ – племінне об'єднання з Центральної Азії.

Д

ДАЖБОГ – бог світла і сонця, син Сварога, бог-даватель усякого добра, опікун людської долі та достатку.

ДАЖБОГ – бог Сонця. Його ім'я означає “Бог, який дає”. Наші пращури вірили, що Дажбог їздить по небу в колісниці, котра запряжена білими кінями з вогняною гривею. Символ Дажбога – осяйний вогняний щит.

ДАЖБОГ (Дажбо, Даждьбог, Богдаждь) – бог світла і Сонця, син могутнього бога вогню Сварога; подавач усякого добра, опікун людської долі та достатку; бог, який дає білий день, щастя та любов. Зі сходом Сонця у предків з давніх давен асоціювалося його відродження, а тому Сварог є божество-батько, який дає життя Сонцю Дажбогу.

За свідченням Б. Рибаківа, божества з таким ім'ям ані в Прибалтиці, ані в індоіранському світі немає. Деякі вчені трактують ім'я Дажбог як *Поганий Бог*, маючи на увазі, що він пов'язується з мокрою, дощовою погодою. Інші пояснюють його як *Давець-бог*, тобто той, що приносить добробут, заможність. Існують й інші версії.

У “Повісті врем'яних літ” під 980 р. поряд з іншими Володимировими богами, що стояли на Київській горі, згадується і Дажбог: “І став Володимир княжити у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі поза двором теремним: Перуна дерев'яного, а голова його була срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Дажбога...” Дажбог у пантеоні князя Володимира – божество всеосяжне, пов'язане з сонячною природою, з річним сонячним циклом. Слід зазначити, що у давніх українців міцно вкоренилося поняття про “небесну твердь” (землю), яка ділить усе нижнє царство на два яруси: у верхньому знаходяться “хлябі небесні” (запаси дощової води), а під велетенським куполом тверді ходить Сонце; краї купола опираються на край землі. Верхній ярус над твердю – царство Стрибога (Сварога, Рода). Нижній ярус із Сонцем і землею – царство Дажбога. Обидва яруси разом – “небеса”, тобто небо у множині.

За народними віруваннями, Сонце бувало не тільки добрим. Як справжня жива істота, воно іноді гнівалося на землян. У “Слові о полку Ігоревім” Сонце “світлетрисвітле” своїм пекучим промінням губить воїнів князя Ігоря. “Слово” називає русичів внуками Дажбога (Сонця): “Погибашеть жизнь Дажьбожа внука”; “Встала обида в силах Дажьбожа внука”. Щаслива втеча Ігоря з полону завершується зустріччю з Сонцем: “Сонце світиться на небесах – Ігор князь в Руській землі”. За стародавніми міфами, три сонячні побратими супроводжують Дажбога в небі: Ярило – бог весняного рівнодення, Семиярило – бог літнього сонцестояння та Коляда – бог зимового сонцестояння. Днем

породин молодого Сонця вважався день зимового сонцестояння (21–22 грудня). Опікуном цієї світлоносної трійці був бог Троян – владика неба, землі й потойбічного царства. Населення трипільських часів називало Сонце Дажбогом, воду-матір – Даною, а яскраве небо – Дивом.

В одній із весільних пісень, записаній на Вінниччині, розповідається про зустріч князя з Дажбогом:

Межи трьома дорогами, рано-рано,
Межи трьома дорогами, ранесенько,
Там здибався князь з Дажбогом, рано-рано,
Там здибався князь з Дажбогом, ранесенько.
Ой ти, Боже, ти, Дажбоже, рано-рано,
Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько.
Бо ти Богом рік од року, рано-рано,
Бо ти Богом рік од року ранесенько,
А я князем раз на віку, рано-рано.
А я князем раз на віку, ранесенько.
Раз на віку в неділеньку, рано-рано,
Раз на віку в неділеньку, ранесенько.

Остання молитва у “Велесовій книзі” – молитва до Дажбога, чий струг (човен) сяє в небі, як золото:

Дажбог на струзі своєму був
На небі премудрім, яке синє.
А струг той сяє і виглядає,
Як золото, Огнебогом розпалене.
Його подих – це життя
Кожної істоти і притулок.
Усяк муж благо того
Знати може або зло.
І хто богом не сподоблений,
Той перебуде, як сліпий,
І не матиме з ним частки,
Яко же всяке, що до злого йде,
З ним до кінця перебуде.

В Іпатіївському літописі під 1114 р. подається переклад візантійського хронографа Іоана Малали, де грецький бог Сонця Геліос перекладається як Дажбог: “А після цього царствував син його на ймення Сонце, – що його зовуть Дажбогом...”

З легенди про Сварога довідуємося, що життя людей колись було ніби розділене на дві частини: до Сварога і після нього. За Літописом Руським, до Сварога люди жили дико, “палицями і камінням билися”, не знали ні сім’ї, ні законів. Жінки чинили “блуд”, і не було порядку між людьми. За Сварога і особливо за сина його Дажбога люди “стали кувати оружжя” і поважати закони. Сварог і Дажбог постановили “одному мужеві одну жону”, визначили данину цареві, а тих, хто не підкорявся, скидали “в піч огненну”. Дажбог, якого згадує Нестор Літописець, як і автори інших історичних пам’яток, є Сонцем, сином неба, подібно як Аполлон у греків вважається сином Зевса.

ДАКИ – група фракійських племен, які займали територію на північ від Дунаю до Карпат (сучасна Румунія). Їх перші торговельні зв’язки з греками налагоджуються у

V ст. до н. е., а з римлянами – у I ст. до н. е. Найбільшого розквіту даки зазнали за Децебала (87–106 н. е.), який зумів об'єднати їх, створивши могутню державу, здатну протидіяти римлянам тривалий час. Тільки в результаті двох походів Траяна (101–102, 105–106 н. е.) опір даків було зламано, а їх держава стала римською провінцією Дакією. За імператора Адріана на її території велось інтенсивне поселення ветеранів, однак за Авреліана римляни змушені були відмовитися від подальшої експансивної політики.

ДАНА – богиня води і річок. Дає життя всьому живому. Слово ДАНА означає: ДА – вода, НА – мати. Мати, яка творить ріку. Від імені Дана походять назви рік: Дніпро, Дністер, Дунай, Донець, Двіна.

ДАНА (Діанна, Діванія, Девонія, Деванна, Діва) – дарувальниця небесної води (дощу), богиня води і річок, жіноче начало Всесвіту. Дана разом із вогнем і світлом прийшла у світ на Водохрещу в часи народження Всесвіту богинею Ладою.

Аби викликати дощ, у давнину водам Дани кидали хліб – найбільшу людську жертву богам. На думку Я. Головацького, завжди прекрасна й свіжа богиня Дана є Дівою і разом дружиною бога Сонця. Це їхній шлюб святкують боги і весь світ на Купала. Символом богині Дани є липа, а днем тижня – п'ятниця. Міфічна П'ятниця – богиня весняних гроз. Образки незрівнянної красуні, непорочної Діви вішали над криницями, де завжди мав бути і посуд, щоб подорожній міг напитися води. Вода Дани, особливо джерельна, як і вогонь, – великий очищувач, який просвітляє не тільки тіло, а й розум. Вода Дани буває не лише очисна, а й правдива, жива і мертва, молодильна і свята.

Чоловіча форма імені Дана – Данай – позначала сина грецького водного бога Посейдона. Данай був батьком 50 дочок (данаїд) – богинь джерел і криниць. Згідно з наказом батька данаїди у шлюбну ніч вбили своїх наречених. За свій злочин вони після смерті мусили в царстві мертвих наповнювати водою бездонну бочку. Згідно з міфом, данаїди уособлюють ріки і джерела того царства, які там висихають щоліта. Слово Дунай, що є назвою відомої річки, і сьогодні вживається як загальне позначення для всіх великих і малих річок; такі приклади можна зустріти у галицьких і польських піснях: “За ріками, за дунаями” .

Ім'я Дана в давніх українців було одним із найпоширеніших. У народних піснях приспівують: “Дана, Дана! Ой, Дана! Річка Дана! Шіді, ріді, шіді, ріді, шіді, ріді – Дана!”. У стародавніх колядках та щедрівках своїми широкими та прозорими водами богиня Дана омиває вічнозелене Дерево життя. Дослідники вважають, що слово дана означає: ДА – вода, НА – неня, мати, тобто мати, яка творить річку. В індійському епосі асурка Дану пов'язана з первісними водами і тотожна українській Дані. Є припущення, що чимало індійських міфів було створено на берегах Дніпра, насамперед міф про битву наймогутнішого асура сина Дану Індри з Врітрою, якого пов'язують з Дніпровими порогами. Врітра означає *Загата, Перешкола*. Подібні міфи і досі зберігає український фольклор.

Культ богині Дани, втіленої води, відомий з IV тис. до н. е., вже з III тис. до н. е. й до XX ст. був цілорічним ушануванням і величанням води в ритуальних обрядах. Античний міф про Діану (Артемиду) існував також і в давній Україні. У Деванні (Дані) вбачали Непорочну Діву й дружину, що явила на світ кохання. Я. Головацький зазначає: “Богиню ту запозичено греками в Скіфії разом з Аполлоном і Латоною (Ладою) країни Гіпербореїв”.

ДАНІЇЛ – біблійний пророк, якому приписують авторство однієї з Книг пророків. За біблійними переказами, жив у Вавилоні в часи “вавилонського полону” євреїв і пророкував занепад вавилонського царства.

ДАОСИЗМ (від кит. *дао* – *шлях, закон, принцип*) – 1) один з основних напрямів давньокитайської філософії, засновником якого є *Лао-цзи*. Головна ідея Д.: природа й життя людини підпорядковані загальному закону – дао, що існує поза свідомістю людини; 2) одна з китайських релігій, що виникла в II ст. до н. е. На поч. V ст. склалися даоська теологія і ритуал. Пізніше Д. став державною релігією. В її основі лежать учення про надприродну божественну силу – дао – та потойбічний світ, вишукування способів здобуття “еліксиру безсмертя”. Згодом Д. увібрав у себе елементи конфуціанства і буддизму.

ДАРІЙ III – перський цар у 336–330 рр. до н. е. Олександр Македонський розбив його армію і позбавив його трону.

ДАРІЙ I – перський цар у 521–485 рр. до н. е. Розпочав війну проти Греції, але його армія була розбита під Марафоном 490 р. до н. е.

ДЕДАЛ – у давньогрец. міфології – славетний скульптор і будівничий, який створив лабіринт на о. Крит. Щоб утекти від критського царя Міноса, Д. змайстрував собі й синові Ікару крила, на яких перелетів на Сицилію.

ДЕДАЛ – міфічний художник, будівничий і винахідник. Йому приписують будову лабіринту в Кноссі на Криті. Коли цар Мінос не дозволив Дедалові покинути Крит, він зробив собі крила з пташиних пер і полетів через море в Сицилію. Його син Ікар загинув під час польоту.

ДЕДУКЦІЯ (лат. *deductio* – виведення) – перехід від загального до окремого. Дедукція має значення методу дослідження, при якому окреме пізнається на основі знання загальної закономірності.

ДЕКАБРИСТИ – представники дворянства, які боролися за повалення царату, скасування кріпацтва. У 1821 р. в м. Тульчині створено Південне товариство декабристів. Керівники: П. Пестель, О. Юшневський. У січні 1826 р. відбулося повстання Чернігівського полку, що закінчилося поразкою декабристів.

ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ – рух дворянських революціонерів, названий так у зв’язку з повстаннями в Петербурзі Чернігівського полку в грудні–січні 1825–1826 рр. Основними ідеями руху була боротьба проти самодержавства і кріпосництва.

В Україні діяло “Південне товариство” декабристів – таємне товариство, що складається з членів Тульчинської управи. Було створено в 1821 р., у 1823 р. з ним злилося “Товариство об’єднаних слов’ян”.

Програма “Південного товариства” “Русская правда” передбачала ліквідацію кріпосного права, рівність усіх громадян перед законом, недоторканність приватної власності.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ 16 липня 1990 р. – законодавчий документ, прийнятий Верховною Радою УРСР, що проголошував державний суверенітет республіки в складі СРСР. Декларація не мала статусу конституційного акту.

ДЕЛЬКРОЗ (1865–1914 рр.) – один з найбільших діячів у галузі ритмічної гімнастики. Спеціальними вправами він досягав того, що рухи тіла відповідали на будь-який ритмічний імпульс. У своїй гімнастиці Делькроз розрізняв три види вправ: 1) вправи у ритмічних рухах; 2) вправи у тренуванні слуху; 3) вправи в імпровізованих діях.

Всі ці вправи проводились систематично, від простих до складних. Ритмічні дії спочатку виконувались тільки руками. (Відмічався темп від 2 до 12 чвертей музичного такту). Далі включались рухи ногами. Кроком уперед відмічалась довжина ноти. Оскільки ця довжина була різною, різними були і кроки. У кінці кінців, ті, що займались виконували дуже складні вправи, передаючи своїми рухами музичний ритм. Імпровізовані дії давали можливість тим, хто займається проявляти свою творчість і виражати свої почуття, які викликала музика. Таким чином, у гімнастиці Делькроза знайшли свій подальший розвиток виразні рухи Дельсарта.

ДЕЛЬФИ (грец. *Delphoi*) – грецьке місто біля підніжжя гори Парнас у південно-західній частині Фокіди (Середня Греція), релігійний центр з храмом і оракулом бога Аполлона. У VII–VI ст. до н. е. отримав загальногрецьке визнання. На початку VI ст. до н. е. в Дельфах стали проводитись раз на чотири роки Піфійські ігри. Сам храм мав великий вплив на розвиток суспільно-політичної думки: до його оракула зверталися за порадою найвидатніші люди всієї ойкумени. Жерці храму, накопичуючи відомості про становище у різних державах завдяки широкій сітці агентури, досить активно використовували свою поінформованість при складанні оракулів. Завдяки цьому мали можливість впливати на політичне життя грецьких полісів. Офіційно храм був закритий за римського імператора Феодосія I (390 н. е.).

ДЕМАГОГ – (грец. вождь народу) 1) в Старод. Греції політ. діяч демократичного напрямку; 2) особа, яка намагається завоювати популярність, вдаючись до демагогії – не доведених фактами тверджень.

ДЕМАГОГІЯ (грец. *demagogia* – букв. – керівництво народом) – засіб впливу на маси шляхом введення їх в оману нездійсненними обіцянками, популярними гаслами, навмисним викривленням фактів.

ДЕМЕНІ Жорж (1850–1917 рр.) – почав працювати у галузі фізичного виховання у кінці XIX ст., але, поступово вдосконалюючи свою систему, закінчив її лише у роки першої світової війни.

Вивчаючи існуючі системи гімнастики, Демені дійшов висновку, що їх загальним і головним недоліком є штучність. Всі рухи у цих системах не є природними. Вони або дуже прості або занадто складні. Таких рухів у житті людина не робить, тому їх не повинно бути у фізичному вихованні.

Демені визначав наступні ознаки повноцінності гімнастичних вправ:

1. Вправи повинні бути динамічними, а не статичними. Рух, а не поза повинні бути головними ознаками вправи. Швидкість рухів повинна бути зворотно-пропорційною масі окремих частин тіла.

2. Закінчена амплітуда рухів – необхідна умова для виконання вправ. Штучних затримок дихання не повинно бути. Якщо одна група м'язів напружена, м'язи-антагоністи повинні бути максимально розтягнені.

3. За формою вправи повинні бути закруглені, а не у вигляді гострих кутів і прямих ліній, як це було прийнято у старих гімнастичних системах. Напрямок рухів повинен бути різноманітним.

4. Під час вправ м'язи, які не приймають участь у роботі, повинні бути розслабленими. Це зменшить ступінь стомлення і навчить робити рухи економно.

Вивчення вправ необхідно починати з простих. Спочатку робити вправи для окремих частин тіла окремо, незалежно одне від одного (кисть, передпліччя, рука, гомілка, нога, тулуб). Потім вправи окремих частин тіла необхідно об'єднати, і, нарешті виконувати з одночасним переміщенням тіла, тобто під час ходьби, бігу і стрибків.

Гімнастичні вправи такого типу є підготовчими для спортивних вправ. Спортивні вправи у Демені по суті були також гімнастичними, але більш складними.

Демені нараховував сім видів спортивних вправ: ходьбу, біг, стрибки, лазіння, піднімання і перенесення вантажів, метання та елементи захисту і нападу. Кожен з цих видів мав багато різновидів (наприклад: стрибки на місці, стрибки з однієї ноги на другу, стрибки з просуванням уперед, назад або в сторону, стрибки з розбігу). Отже Демені “розчиняв” спорт у гімнастиці, застосовуючи для спортивних вправ гімнастичний метод. Характерні особливості спорту та його позитивні сторони при цьому, звісно, зникали.

Мета гімнастики для юнаків полягала у вихованні з них людей сильних, спритних, гнучких, здатних швидко та економно діяти, які володіють основними видами військово-прикладних рухів. У останній рік свого життя Демені писав: “Війна 1914 року переконала самих невірних у необхідність підготовки юнаків до захисту країни. Вона, таким чином, доказала перевагу практичних вправ над умовною гімнастикою”.

Інші завдання ставив Демені для фізичного виховання дівчат. Якщо у підготовчій частині занять суттєвої різниці між гімнастикою для дівчат і юнаків не було, то у подальшому дівчата повинні були вдосконалюватись вже не у спортивних і військово-прикладних вправах, а у вправах естетичного характеру. Серед них багато танцювальних вправ, в тому числі – групами і парами, а також вправ з булавами, палками, м'ячами і т. ін. Головною метою гімнастики для дівчат було придбання ними гнучкості, спритності, гарної постави і вміння граціозно рухатись.

Для проведення занять Демені пропонував свою схему уроку. Ця схема складалась із семи частин. У кожній частині передбачався очікуваний результат виконання вправ і пропонувались певні засоби для досягнення цього результату. Система Демені дозволяла вирішувати завдання, притаманні буржуазним системам гімнастики, тобто готувати молодого чоловіка для військової служби, а дівчину – до ролі приємної “супутниці чоловіка”.

Демені, безумовно, був знайомий з творами І. М. Сеченова, а також з працями П. Ф. Лесгафта, які допомогли йому вирішити ряд питань. Але його гімнастика залишалась засобом лише тілесного розвитку. Демені так і не зміг зрозуміти вчення Сеченова про нерозривний зв'язок діяльності центральної нервової системи з руховим апаратом людини.

Хоча гімнастика Демені в той час і була однією з найбільш обґрунтованих, але на практиці застосовувалась мало. Пояснюється це тим, що уряд Франції, також як і уряди інших імперіалістичних держав, були зацікавлені не в покращенні фізичного виховання молоді, а перш за все – в підготовці її до військової служби у найкоротший строк. За допомогою гімнастики Демені цього можна було досягти лише у результаті багаторічних занять. З цієї причини французький уряд не підтримував систему Демені.

ДЕМЕНТЬЄВ Е. М. (1850–1918 рр.) – лікар, учасник першого обстеження санітарного стану фабрик і заводів Московської губернії. На матеріалах цього обстеження він написав наукову роботу “Розвиток м’язової сили людини у зв’язку з її загальним фізичним розвитком”. В цій роботі він висвітлив важкі умови праці і фізичного розвитку робочої молоді. Свого часу велику популярність набули роботи Дементьєва “Гімнастика або ігри” і “Фізичне виховання юнацтва у відношенні до сучасної системи шкільного виховання”. В цих роботах Е. М. Дементьєв виступив проти широкого розповсюдження в Росії німецької і шведської гімнастики. Е. М. Дементьєв віддавав перевагу іграм і природним вправам. Дементьєв сприяв розвитку в Росії футболу, хокею і тенісу, а збірка ігор, складена ним, протягом ряду років була кращим керівництвом для викладачів фізичного виховання.

ДЕМЕТРА (грец. *Demeter*) – у стародавній міфології богиня – покровителька землеробства. У римській міфології Деметру ототожнюють з Церерою.

ДЕМЕТРА – грецька богиня врожаю і рільництва; вважали, що вона дала людям зерно і навчила їх обробляти землю.

ДЕМИ – сільські округи в Афінах.

ДЕМІУРГ (грец. *demiurgos* – ремісник, творець) – в ідеалістичній філософії творче начало, творець Всесвіту; в теології – Бог.

ДЕМІУРГИ – представники Вищої Творчої Сили. Міфологічний Дажбог-Сонце був сином деміурга Сварога-Неба. Деміурги – герої міфів та казок, народжені жінкою від звіра або від стихійних сил і наділені величезною міццю. Це – Іван-Вітер, Ведмідь-Іванко, Котигорошко, Івасик-Телесик та багато інших. Згідно з легендою, гігантську борозну, яку Кузьма і Дем’ян виорали змієм, можна бачити біля Києва; у легендах птахи за наказом Бога, який створив землю, прокладають річища, наповнюють моря, озера і ріки дощовою водою; в українських колядках три голуба дістають із дна моря пісок і творять світ; за болгарськими легендами, їжак порадив Богові, як накрити землю небом, а Господь навчив його робити пагорби і долини; за поліськими уявленнями, павук “світ снував”; кріт одного разу вирив у городі величезну кротовину, яку баба взяла у поділ і висипала за город, внаслідок чого постала Бабина гора.

ДЕМІУРГИ – спеціалісти-ремісники, які живуть зі своєї праці.

ДЕМОКРАТІЯ (грец. *demokratia* – народовладдя) – форма державного устрою, що характеризується наявністю представницьких установ і участю народу в управлінні державою.

ДЕМОКРАТІЯ (грец. *demokratia* – народовладдя, від *demos* – народ, *kratos* – влада) – форма політичної організації суспільства, що ґрунтується на визнанні народу як джерела влади, на принципах рівності й свободи. За умов демократії офіційно визнається влада більшості та зберігаються права меншості, рівноправність громадян, верховенство закону (правова держава), розподіл влад (на законодавчу, виконавчу, судову), виборність основних органів держави.

ДЕМОКРАТІЯ – влада народу.

ДЕМОКРАТІЯ – форма організації суспільства, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

ДЕМОКРИТ (грец. *Demokritos*, бл. 460–370 до н. е., Абдери, Фракія) – давньогрецький філософ-матеріаліст, один із засновників матеріалістичної атомістики. Дав найвно-матеріалістичне пояснення світу на основі визнання двох першоначал: атомів (буття) і порожнечі (небуття). Всесвіт вважав безмежним і вічним. За суспільно-політичними поглядами – прихильник рабовласницької демократії. Його перу належить близько 70 праць на моральну, природничу, математичну та іншу тематику (збережено фрагменти).

ДЕМОНОЛОГІЯ – світ надзвичайних явищ, котрий із часом був персоніфікований і одухотворений. Первісна людина бачила навколо себе цілий світ вищих істот, які були сильніші від неї. Вона старалася їм не нашкодити, і це давало їй заспокоєння. Так виникла велика кількість божків та духів: русалки, лісовики, домовики, водяники, мавки тощо. У стародавні часи демонологія була досить розвинута і втілювала своєрідну єдність людини з природою.

ДЕМОС – народ.

ДЕМОС – вільне населення грецьких міст, яке мало громадянські права (на відміну від рабів, метеків й інших категорій залежного і безправного населення). В архаїчну епоху (VIII–VI ст. до н. е.) демосом називали народні маси, простий народ, який протиставлявся родовитій аристократії – епатридам; з кінця V–IV ст. до н. е. так почали називати бідну, переважно міську, частину населення.

ДЕМОСФЕН (грец. *Demosthenes*, бл. 384–322 до н. е.) – давньогрецький оратор і політичний діяч. Прославився як автор судових промов. Присвятивши себе політичній діяльності, Демосфен надзвичайно вперто і цілеспрямовано шліфував свій ораторський талант. Починаючи з 352/1 до н. е. його біографія тісно переплітається з політичною історією Еллади. Промови Демосфена, спрямовані проти македонського царя Філіппа II, ввійшли у скрабницю античного ораторського мистецтва під назвою “філіппік” й стали прикладом для наслідування. Після поразки Афін у Ламійській війні (322 до н. е.) Демосфен змушений був покинути Афіни й останні дні свого життя провів на острові Калабрія (північне узбережжя Пелопоннеса).

ДЕМОСФЕН (384–322 рр. до н. е.) – грецький оратор і політик. Захищав афінську демократію й очолював союз грецьких держав у боротьбі проти македонського засилля.

ДЕМОТИЧНЕ ПИСЬМО – давньогипетське письмо, що розвинулося шляхом спрощення ієрогліфічних та ієратичних знаків. Назва його походить від грецького “демос”, тобто народ, тому що було воно народне, загальноживане письмо при писанні на папірусах.

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ – передача державного майна у власність окремих осіб чи колективів.

ДЕПОРТАЦІЯ (латинське *deportatio* походить від *deporto* – засилаю, виселяю) – вигнання, заслання. У широкому розумінні депортацією називають примусове виселення цілих народів з місць їхнього постійного проживання. Така доля спіткала в роки Другої світової війни 650 тис. німців, 200 тис. кримських татар, майже мільйон поляків, депортованих за наказом Й. Сталіна. У 1947 р. польський режим депортував 150 тис. українців із Закерзонського краю (так звана операція “Вісла”).

ДЕПОРТАЦІЯ – примусове виселення населення з місця постійного проживання. Мала місце в Україні, починаючи з XVII ст., коли депортації піддавалися, наприклад, небажані гетьмани, кошові отамани, непокірні селяни та козаки, політичні діячі. Серед депортованих з України варто назвати представників Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ряд діячів культури та мистецтва; 800 тис. “розкуркулених” у роки колективізації; майже 400 тис. галичан, вивезених з України після приєднання її до СРСР у 1939 р. З України примусово були виселені також 400 тис. німців, яких у 1941 р. було вивезено до Середньої Азії, у 1944 р. така ж доля спіткала 180 тис. кримських татар.

ДЕРЕВЛЯНИ – східнослов'янські племена. У VI–XII ст. жили на Правобережному Поліссі. Мали самостійне князівство з центром в Іскоростені.

ДЕРЕВО ЖИТТЯ – райське дерево, що росте посеред Вирію-Раю. Породило матір Всесвіту, богиню Ладу, а разом небо і землю та увесь світ. На ньому ростуть золоті плоди, а з коріння б'ють золоті та срібні джерела.

ДЕРЕВО ЖИТТЯ (Світове дерево, Небесне дерево, Дерево пізнання, Райське дерево) – дерево, що росте посеред вирію-раю. Воно породило матір Всесвіту – богиню Ладу, а водночас небо, землю та весь світ. На ньому ростуть молодильні плоди, а з-під коріння б'ють золоті та срібні джерела. У його божественному світлі, з якого вийшла і перша людина, поєднався живий та неживий світ зі світом духів та богів; первовічне дерево виражає золоту присутність життя, вічну, живу й світлу триєдність бога Сонця.

Дерево життя – знамено трьох основ світу. Яв – світ видимий, явний, дійсний; стовбур Дерева життя – то земне існування людей у просторі з Сонцем. Нав – світ невидимий, духовний, підземний, потойбічний, світ предків, коріння Дерева життя. Прав – світ законів, правил, освячених звичаями, досвідом, обрядами; крона Дерева життя, де живуть боги, це їхній духовний світ. Незалежно від того, яким уявляється Світове дерево, його потрійне розчленування по вертикалі завжди підкреслене. З горішньою частиною дерева (віти) пов'язані птахи (часом два – симетрично щодо стовбура – або один на верхівці, часто це буває орел); з середньою частиною (стовбур) – копитні (олени, лосі, корови, коні, антилопи і т. ін.), зрідка – бджоли, в пізніших

традиціях – людина; з нижньою частиною (корінням) – змії, жаби, миші, риби, бобри, видри, ведмеді, інколи фантастичні чудовиська, породжені нижнім світом. Відомий казковий сюжет про три царства, зокрема той епізод, у якому герой, рятуючись у підземному царстві від змія, знаходить велике дерево (до неба, здебільшого – дуб) і рятує пташенят, які сидять на гілках, за це мати (найчастіше – орлиця) виносить героя на землю; герой кидає три яйця, які він здобув у підземному царстві, і з них утворюється три царства: золоте, срібне та мідне. Інший сюжет, в якому обігрується вертикальна будова Світового дерева, розповідає про бога грози, що живе на верхівці дерева (або на вершині гори) і вбиває змія (біля коріння), який вкрав худобу, багатство (середня частина дерева).

Дошові хмари, потемніле піднебесся зі своїм розлогим, багатогіллястим покривом з незапам'ятних часів уподібнювалися дереву-велетню, що обіймає весь світ, дереву, віття якого обернене донизу, до землі, а коріння простягається до самого неба. Про таке Всесвітнє дерево збереглися сказання у багатьох язичницьких релігіях. У літописі XVI ст. про Світове дерево написано: “А посреди Раю Древо Животное, еже есть божество, і приближается верх того древа до Небес. Древо то златовидно в огненной красоті; воно покриваєть вітвями весь Рай, імієть же листья от всіх дерев, і плоди тоже. Исходит от него сладкое благоуханіє, а от корня его текуть млеком і медом 12 источников”.

В українських піснях явором іноді називається дуб. Ось як розповідає стародавня колядка про початок світу:

Коли не було з нащада світа,
Тогда не було неба, ні землі,
А но лем було синєє море,
    А серед моря зелений явір.
    На явороньку три голубоньки,
    Три голубоньки радоньку радять,
    Радоньку радять, як світ сновати:

Та спустимеся на дно моря
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісок посіємо ми:
Та нам ся стане чорна землиця.
    Та дістанемо золотий камінь,
    Золотий камінь посіємо ми:
    Та нам ся стане небонько,
    Ясне небонько, світле сонінько,

Світле сонінько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні зізодчки.

У деяких піснях те дерево зветься сосною, що стоїть серед двору. На тому дереві золота ряска, золота кора, жемчужна роса; воно називається райським з трьома верхами, пливе по морю, а в тому дереві корабель, а в кораблі – панна. На тому дереві сидять два, часом три голуби. Ті голуби сотворили світ: небо з Сонцем, Місяць і зорі із синього або золотого камінця, а землю з дрібного піску. В одній колядці на тому дереві висить колиска з дитиною, котру колише мати і забавляє яблучком. Але найбільше в колядках говориться про сивого соколонька, що в'є собі гніздечко на вершечку, перевиваючи його барвінком, обкладаючи гострим тереном та вимощуючи цвітом-каліною, а зверху

щирим золотом. “Таке Світове дерево, серед широкого моря, з такими міфічними атрибутами переносить нас у давню давнину індоєвропейського міфічного світогляду”, – робить висновок І. Нечуй-Левицький. За іншим стародавнім міфом, світ заснував павук. “Ця ідея мало поширена в колядках, але є ґрунтовною в українському світогляді та є, напевне, ще давнішою, ніж інші колядки про почин світу”, – наголошує К. Сосенко. Усі ці образи дістають утілення в орнаментиці хатнього начиння, посуду, керамічних виробів, меблів, у вишивці на тканинах і т. ін. Давність таких композицій не викликає сумніву. Один із яскравих прикладів – відоме зображення на сокирі з оленього рогу (приблизно II тис. до н. е.), знайденої біля с. Дударкове Київської області (перевернуте дерево, навколо нього коні, свині, змія, солярні знаки; на зворотному боці – чоловіча та жіноча постаті, птах). В. Топоров зазначає, що такі приклади – лише крапля в морі фактів, які торкаються образу Світового дерева та його численних варіантів – “Дерева життя”, “Дерева родючості”, “Дерева краю”, “Шаманського дерева”, “Містичного дерева”, “Дерева пізнання” і т. ін. Про таке дерево знаходимо у замовляннях: “На Морі, на Океані, на острові Кургані стоїть біла береза, вниз вітами, вверх корінням”. У народній міфології “Море”, “Море-Окіян”, “Киян-Море” символізує світовий простір, а дерево – внутрішню невидиму структуру цього простору. Разом із тим в образі Світового дерева як подальший розвиток теми народження та плодючості виникає тема занепаду й смерті. Мотив дерева на могилі – один із найпоширеніших у поховальних обрядах. У декоративному оформленні надгробних споруд цей мотив проявляється в різних формах “квіткових хрестів”, стилізованому зображенні дерева всередині хреста тощо. З огляду на присутність Прадерева на могилі виник і звичай саджати на ній дерево або кущ. У похованні нежонатих чоловіків деревце наявне протягом усього ритуалу – від спорядження покійника і до могили. Деревце, таким чином, – засіб досягнення “іншого світу”, переправи душ померлих у рай.

Особливо виразними є спогади про Світове дерево у коровайних обрядах (із тіста ліпиться мало не вся схема Світового дерева, коровай прикрашається зеленими гілками, райським деревцем тощо); так само й коровайні пісні пронизані цими мотивами.

Дерев’яний хрест – найпростіша первісна подоба Дерева життя. Зокрема, на території України зображення Світового дерева можна бачити на кераміці трипільської культури (V–III тис. до н. е.). Предки вважали, що епосі Світового дерева передувала епоха Хаосу. Вона змінилася епохою Космосу, тобто організованого світу, символом якого і є Світове дерево. Деякі дослідники вбачають у сяючому диску з божеством усередині (т. зв. Слава Господня) своєрідний символ триєдності світу, який виразився у формі тризуба, відомого з часів стародавньої України. Космогонію та міфологію астрального культу розкриває різдвяний обряд, останнім часом перенесений на Новий рік: ушанування Прадерева світу. Нині таким деревом стала ялинка.

ДЕРЕВО РОДУ – стародавній звичай зобов’язував кожного члена роду (родини) до набуття зрілості знати свій родовід до сьомого коліна. Дерево роду розгалужується на 32 материнські і 32 батьківські гілки. Перше коліно – я; друге – батько й мати; третє – два дідуся і дві бабусі; у четвертому – чотири прадіди й чотири прабабусі; у п’ятому – вісім прапрадідів і вісім прапрабабусь; у шостому – шістнадцять прапрапрадідів і шістнадцять прапрапрабабусь; у сьомому – тридцять два пращури і тридцять дві пращурки. Дерево роду символізують дідух – обжинковий або зажинковий сніп, виготовлений з житніх пучків, весільне гільце та свічка-трійця.

ДЕРЖАВА І ВСЕУКРАЇНСЬКІ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНІ ТОВАРИСТВА – держава в особі центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту може делегувати всеукраїнському фізкультурно-спортивному товариству повноваження щодо виконання державних завдань, програм з розвитку фізичної культури і спорту, організації і проведення відповідних спортивних заходів, згідно з укладеною двосторонньою угодою.

Держава надає всеукраїнським фізкультурно-спортивним товариствам фінансову та іншу підтримку за рахунок коштів державного бюджету, передбачених ним для статутних завдань, програм, спортивних заходів, а також для створення умов розвитку фізичної культури і спорту.

Фінансова допомога всеукраїнським фізкультурно-спортивним товариствам, іншим громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості може надаватися за рахунок інших незаборонених законом джерел. *(Закон доповнено главою V–Б згідно із Законом № 1453–III (1453–14) від 10.02.2000).*

ДЕРЖАВА ТА НАЦІОНАЛЬНА СПОРТИВНА ФЕДЕРАЦІЯ – спортивній федерації, що набула статусу національної, держава в особі центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту надає: певні повноваження щодо розвитку відповідного виду спорту (версії) згідно з укладеним двостороннім договором; виключне право представляти відповідний вид спорту (версію) у відповідних міжнародних спортивних організаціях та на міжнародних спортивних змаганнях; виключне право на організацію та проведення офіційних міжнародних змагань на території України та національних змагань.

Національна спортивна федерація може отримувати від держави матеріальну та фінансову допомогу на діяльність, передбачену її статутом.

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту: здійснює контроль за використанням коштів, виділених національній спортивній федерації з державного бюджету, та за виконанням наданих їй повноважень; затверджує за поданням національної спортивної федерації умови та порядок організації проведення всіх всеукраїнських спортивних змагань.

Рішення центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту, видані в межах його повноважень, є обов'язковими для виконання національною спортивною федерацією.

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту проводить консультації з національною спортивною федерацією щодо міжнародних контрактів і договорів, які укладаються від імені України, стосовно відповідного виду спорту (версії).

Національна спортивна федерація: погоджує з центральним органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту та іншими органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування питання щодо проведення на території України міжнародних спортивних змагань; інформує центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту про наміри проведення всіх спортивних заходів та про рейтинг спортсменів за підсумками змагань. *(Закон доповнено главою V–А згідно із Законом № 770–IV (770–14) від 18.06.99).*

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ – один з держ. символів України. Згідно з Законом, ухваленим Верх. Радою України 6.03.2003, як Д. Г. У. затверджено національний гімн на музику М. Вербицького (1863) і слова першого куплету та

приспіву твору П. Чубинського “Ще не вмерла Україна” (1862), при цьому перший рядок вірша прийнято в редакції: “Ще не вмерла України і слава і воля”. Офіц. презентація Д. Г. У. відбулася в столиці України 28.06.2003. Раніше твір М. Вербицького і П. Чубинського був Держ. гімном УНР (з 1917). У 1949 було затверджено Держ. гімн УРСР на музику А. Лебединця, текст М. Бажана і П. Тичини (2-га ред. 1978). У 1992–2003 як Д. Г. У. виконувалась лише мелодія нац. гімну (муз. М. Вербицького).

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР УКРАЇНИ – один з держ. символів України; стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Найдавніші укр. прапорні полотнища були трикутні, чотирикутні з використанням червоного, білого, блакитного, жовтого, малинового кольорів. Прапори К. Русі були переважно червоні з золотим тризубом, Галицько-Волинського князівства – блакитні з золотим левом, козацько-гетьманської доби – малинові, червоні, з XVIII ст. переважали блакитні з золотими гербами. У 1848 на Львівській ратуші було піднято жовто-блакитний прапор. Такий прапор було проголошено в УНР. Гетьманська держава використовувала синьо-жовтий прапор. В УРСР спочатку державним був червоний прапор (1918), а з 1949 – червоний з нижньою горизонтальною лазуровою смугою, що становила 1/3 ширини полотнища. 4.09.1991 над будинком Верх. Ради України було піднято синьо-жовтий прапор як символ нової незалежної держави.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ – згідно зі ст. 20 Конституції України Д. С. У. є Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України.

ДЕСПОТ – володар з необмеженою владою, як правило, жорстокою та безвідповідальною; спосіб його управління називають деспотизмом.

ДЕСПОТІЯ СХІДНА (АЗІАТСЬКА) (від грец. *despoteia* – *необмежена влада*) – особлива форма *монархії*, що склалася на Стародавньому Сході. Д. с. притаманні необмежена влада монарха, освячення її релігією, централізована система управління економікою. “Класичним” виявом Д. с. був політичний устрій Стародавнього Єгипту, особливо у III тисячолітті до н. е.

ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ – процес ліквідації наслідків сталінізації, що почався після смерті І. Сталіна.

ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ – процес ліквідації наслідків сталінізму, започаткований після смерті Й. Сталіна. 27 березня 1953 року видано указ Верховної Ради СРСР про амністію ув’язнених до 5 років.

ДЕТЕРМІНІЗМ (лат. *determinatio* – визначений, обмежений) – філософське вчення про загальну об’єктивну зумовленість явищ природи, суспільства та людської волі.

ДЕ-ФАКТО (лат. *de facto* – *насправді*) – у міжнародному праві одна з основних форм фактичного визнання однієї держави чи уряду другою державою. Таке визнання є офіційним, однак не остаточним і не зумовлює встановлення дипломатичних відносин. Воно має тимчасовий характер і є ніби перехідним станом до визнання *де-юре*.

ДЕФІНІЦІЯ (лат. *definitio* – визначення) – логічне визначення змісту якогось поняття.

ДЕФІНІЦІЯ – логічне визначення поняття, встановлення основного змісту поняття.

ДЕ-ЮРЕ (лат. *de jure* – за правом) – у міжнародному праві повне офіційне визнання держави або уряду, що зумовлює встановлення дипломатичних та інших відносин між державами.

ДЖЕРЕЛА АРХЕОЛОГІЧНІ – різновид історичних джерел, що визначаються об'єктами археологічної науки та джерелом її пізнання. Якщо об'єктом *археології* як історичної науки є минуле суспільство, то джерелом його вивчення в археології є рештки предметного світу минулих суспільств. Від давніх суспільств залишається нетлінний компонент колишньої *культури*, який і є основним джерелом археологічних досліджень з метою історичної реконструкції колишнього суспільства. Д. а. поділяються на такі типи: поселення, поховання, культові місця, скарби, поодинокі знахідки тощо. Для вивчення кожного з цих типів джерел застосовують спеціальні методи дослідження.

ДЖЕРЕЛА ЗОБРАЖАЛЬНІ – тип історичних джерел, характерною ознакою яких є фіксація інформації у вигляді зображення. Перші Д. з. виникли за доби палеоліту у вигляді наскельних малюнків у печерах і гротах – місцях перебування первісних людей. Тоді ж виникають перші скульптурні та графічні зображення.

Д. з. дають можливість простежити розвиток духовної культури – світогляду, вірувань, обрядів, смаків первісної людини. На території сучасної України відомі знахідки з Мізина на Чернігівщині та Межиріччя поблизу Канева на Черкащині (розмальовані червоною вохрою кістки мамонта, браслети з меандровим орнаментом, фігурки жінок). У Межиріччі знайдено перший у Європі малюнок на кістці із зображенням поселення, який дехто з учених вважає пейзажем або першим відомим картографічним зображенням. Наскельні малюнки знайдено на узбережжі Азовського моря, поблизу с. Терпінне (зображення птахів, звірів, лінійно-геометричні орнаменти).

Із розвитком матеріальної та духовної культури Д. з. зазнали великих змін, проте основні прийоми створення їх залишилися традиційними. Мистецтвознавці за способом створення Д. з. розрізняють живопис, графіку, скульптуру і твори ужиткового мистецтва. До Д. з. умовно можна віднести архітектурні пам'ятки – в тому разі, коли вони становлять органічну єдність архітектури, скульптури, живопису.

З-поміж сучасних різновидів Д. з. слід назвати й ті, що створені за допомогою технічних засобів – фотоапарату, кіно- та відеокамери. Це поштові й художні листівки, аматорські та професійні фотографії, різні за змістом кінодокументи.

Д. з. містять цінну історичну інформацію, доповнюють відомості історичних джерел інших типів – писемних, речових, лінгвістичних тощо. Завдяки Д. з. – малюнкам, кресленням, планам, фотографіям – маємо можливість уявити велич Михайлівського Золотоверхого собору, Успенської церкви Києво-Печерського монастиря, встановити вигляд і розташування історичних пам'яток минулих часів.

ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНІ – комплекс пам'яток минулого, носіїв історичної інформації, що становить джерельну базу історичної науки в цілому та її окремих розділів (історії Стародавнього світу, середніх віків, нового та новітнього часу, історії окремих суспільств, держав тощо), а також конкретно-наукових досліджень (монографій, статей, дисертацій тощо). Д. і. є предметом дослідження спеціальної галузі історичних знань – джерелознавства, яке розробляє основні теоретичні та практичні засади їх вивчення й використання в наукових дослідженнях. Серед основних теоретичних понять, що пов'язані із поняттям “Д. і.”, джерелознавство особливу увагу приділяє розробці таких, як джерельна інформація, репрезентативність джерела, адекватність відображення минулого в історичному джерелі, класифікація джерел, *джерелознавча критика* та ін.

Специфіка історичного знання полягає у тому, що історики здобувають його не дослідним шляхом, не безпосередньо, а опосередковано, з допомогою Д. і. Тому протягом століть багато уваги приділялося визначенню основних критеріїв оцінки інформативних можливостей різних груп джерел, ступеня їх цінності для історичної науки. Тривалий час панувала думка, що джерелами можуть бути лише писемні пам'ятки історичного змісту – хроніки, *літописи*, історичні твори античних та середньовічних авторів. Вважалося, що історія починається лише з появою писемних джерел, а попередній період у розвитку людства прийнято було називати доісторичним. За доби Просвітництва в XVIII ст. європейська історична наука починає усвідомлювати, що неможливо обмежити джерельну базу лише писемними історіографічного характеру джерелами. Особливого значення набуває використання документальних писемних джерел, насамперед актових, а також археологічних, нумізматичних, геральдичних, етнографічних та інших груп пам'яток минулого, що зумовлює формування комплексу спеціальних історичних дисциплін джерелознавчого характеру – *дипломатики*, нумізматики, геральдики, *сфрагістики* та ін., а також спеціальних галузей історичної науки – *археології, етнографії та ін.*

У сучасному джерелознавстві склалося уявлення про Д. і. як про пам'ятки минулого, що виникли в результаті людської діяльності в духовній, матеріальній, природній сферах і несуть у собі інформацію про цю діяльність. Відповідно до цього визначення до Д. і. можна віднести не лише власне продукти людської діяльності, а й природні об'єкти, що містять інформацію про неї. Крім того, до Д. і. певною мірою належать і такі різновиди археологічних пам'яток, як залишки людини, тварин, рослин тощо, які також містять цінну історичну інформацію про розвиток людини і її діяльність. В цілому, комплекс Д. і. складається із чотирьох груп (виокремлені за ознакою способу фіксації інформації у джерелі), – речові, зображальні, вербальні та поведінкові. У межах груп джерела класифікуються за часом та місцем походження, формою й змістом, історичною цінністю та іншими класифікаційними ознаками.

Вивчаючи Д. і., кожен дослідник має усвідомлювати, що вони не лише свідчать про певні явища чи події минулого, тобто містять історичні факти. Значна частина їх сама є історичними фактами, а їх поява була важливою подією у житті суспільства, історія функціонування – значним явищем минулого.

Вивчення історії створення, функціонування та історичної долі окремих Д. і. постійно перебуває в полі зору істориків. Вони є предметом спеціальних наукових досліджень. До таких джерел належать видатні пам'ятки “Повість минулих літ”, Галицько-Волинський літопис, Гусятинський літопис, літописи козацької доби, пам'ятки

вітчизняної правничої думки “Руська правда”, церковні устави, конституційні акти, видатні твори українських полемістів, архітектурні пам’ятки, комплекси унікальних історично цінних зображень, фотокінодокументи, звукові записи тощо.

Проблеми виявлення, дослідження, публікації, використання в наукових дослідженнях та організації сучасних технологій зберігання Д. і. постійно розв’язуються істориками, археографами, архівознавцями, джерелознавцями, що сприятиме у подальшому інтенсифікації наукового процесу, залученню до наукового обігу маловідомих або невідомих досі джерел, заповненню прогалін у джерельній базі вітчизняної історії.

ДЖЕРЕЛА ІСТОРИОГРАФІЧНІ – вид джерел, що відбивають історіографічні факти, тобто факти з історії історичної науки й дають можливість вивчати суспільні умови розвитку історичної думки, процес приростання історичних знань, місце історичної науки в суспільному житті, зокрема у формуванні історичної свідомості людей. Як і історичні джерела взагалі, Д. і. становлять об’єктивно-суб’єктивні феномени – відбивають об’єктивний процес розвитку історичної науки, збагачення історичного знання й суб’єктивні погляди істориків – авторів історичних праць. Узяті в сукупності, Д. і. відображають історико-науковий процес в усій його повноті, суперечливості й складності.

Користуючись виробленим у джерелознавстві видовим принципом класифікації Д. і., можна виокремити такі їх групи: міфи, легенди, перекази; аннали, літописи, хроніки; узагальнюючі історичні праці; монографічні дослідження; науково-популярна й навчальна література; джерельні публікації (тією мірою, якою вони відбивають певний рівень розвитку наукових історичних знань); матеріали наукових конференцій, з’їздів, симпозіумів тощо; критико-бібліографічна література; матеріали, що відображають творчий шлях і досвід визначних учених; документи, що відбивають організаційний бік розвитку історичної науки і т. ін. До Д. і. можна віднести публіцистику як первісне відображення й узагальнення історичних явищ. Для вивчення історіографічного процесу певних епох залучаються як джерела політичні та ідеологічні документи.

Кожний вид Д. і. має своє пізнавальне навантаження. З XVIII ст., коли, власне, історичні знання перетворилися на науку, особливу роль відіграють монографії. Саме в них найгрунтовніше відбивається розвиток історичної науки. На основі монографічних досліджень створюються узагальнюючі праці, навчальні посібники тощо. Проте слід зауважити, що стан історичної науки на певний період її розвитку, її місце в суспільному житті можна простежити лише за Д. і., взятими в сукупності.

ДЖЕРЕЛА МОКУ – МОК може приймати подарунки і спадщину та вишукувати всі інші джерела, які дають йому змогу виконувати свої завдання. Він збирає прибутки від використання прав, включаючи права на телевізійну трансляцію, а також від святкування Олімпійських ігор.

МОК може безкоштовно передавати МФ, НОКам, включаючи Олімпійську солідарність, а також ОКОІ частину надходжень від використання прав на телетрансляції.

ДЖЕРЕЛА ОСОБЛИВОГО ПОХОДЖЕННЯ – писемні джерела виокремлені за ознакою їх походження (від певної особи). Можуть бути створені з офіційною або

приватною метою. Їх інформативна цінність полягає в тому, що вони відображають не лише різноманітні події, явища суспільних відносин, а й особисту позицію авторів, авторський світогляд, особисте бачення подій.

Серед Д. о. п., створених з офіційною метою, виділяють особисті листи, адресовані офіційним особам, державним діячам, органам влади, державним установам, суспільним організаціям, періодичним виданням тощо. У XVIII–XIX ст. поширеним різновидом Д. о. п. були “Записки”, в яких автори намагалися, напр., довести необхідність реформ, висловлювали свої міркування з того чи іншого важливого питання. Ці джерела за змістом близькі до публіцистики, оскільки їх автори завжди розраховують на певний суспільний резонанс.

Поширеними різновидами Д. о. п. є мемуари (спогади, записки), щоденники (діаріуші), автобіографії, епістолярії (особисті листи). Мемуари та автобіографії зазвичай пишуться для нащадків. Їхні автори прагнуть розповісти про важливі події, зустрічі з видатними особами, побут та звичаї певних суспільних прошарків тощо. Щоденники та особисті листи, навпаки, пишуться для себе або для дуже вузького кола читачів з найближчого оточення. Це спричиняє певні труднощі під час дослідження таких джерел, оскільки в них нерідко вживаються скорочення, замість імен – ініціали або прізвиська, частина інформації подається в зашифрованому вигляді. Важливим різновидом Д. о. п. є подорожні записи, в яких автори розповідають про враження від подорожей до інших країн з офіційною або приватною метою.

ДЖЕРЕЛО – за народними уявленнями, несе чарівну й цілющу воду. Відразу після створення землі, щоб наповнити її морями, річками, джерелами, Бог наказав іти дощам, а птахам розносити дощову воду в різні джерела по всьому світі. Обрядові ходіння до джерел відбувалися на день Юрія, в останні дні Страсного тижня, на Великдень, Вознесіння, Трійцю, на Русальному тижні, на Купала, а у зимню пору – на Різдво, Новий рік і особливо на Водохрещу. Біля джерел здійснювали лікувальні та очищувальні маніпуляції: у проточній воді обмивалися жінки, щоб позбутися безплідності; нареченій лили воду через сорочку, “щоб легко рожала”; проточну воду бризкала собі на груди рожаниця, коли у неї пропадало молоко. Повсюдно відомий ритуал водіння молодих до джерела або колодязя після першої шлюбної ночі. Біля джерел влаштовували гадання, обряди викликання дощу, ритуали символічного “годування” води, жертвоприношення і т. ін.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ІСТОРИЧНЕ – спеціальна галузь наукових історичних знань, наука про історичні джерела; теорія й практика їх використання в історичних дослідженнях. Предмет Д. і. становлять закономірності утворення історичних джерел і відбиття ними реального історичного процесу, закономірності й принципи, що впливають з них, методи й прийоми наукового використання джерел в історичних дослідженнях.

Як система наукових знань і наукова дисципліна Д. і. почало складатися за доби Просвітництва, коли самі історичні знання набували якостей науки. З розвитком історичної науки розширювалося коло використовуваних нею джерел, розвивалося й удосконалювалося джерелознавство.

Підхід до Д. і. як системи знань дає змогу досягнути його складну структуру, а структурний аналіз цієї системи здійснити на різних, але об’єктивних підставах, у різних

аспектах. Джерелознавство містить теоретичний розділ і джерелознавчу практику. *Теорія джерелознавства* – це сукупність систематизованих і перевірюваних практикою знань про його предмет, структуру і місце в історичній науці. *Джерелознавча практика* – це, по-перше, аналітично-інформаційне джерелознавство, завданням якого є спеціальне вивчення окремих джерел, або їх груп, класів для визначення їхньої інформативної цінності, значення для науки; по-друге – практичне використання джерел, у конкретних історичних дослідженнях, тобто робота, яку виконує кожний історик, опрацьовуючи свою тему. В предметному плані в Д. і. можна окреслити джерелознавство певних історичних наук, певних історичних епох, або окремих проблем наук. В макроструктурному аспекті (зовнішні зв'язки системи) визначаються зв'язки джерелознавства з іншими спеціальними галузями історичної науки.

ДЗВІНИЦЯ – баштоподібна мурована чи дерев'яна культова споруда, що будується окремо від храму або є його частиною. Д. бувають квадратні, прямокутні, круглі й багатогранні з горизонтальними поярусними членуваннями.

ДИАДОХИ – так назвали історики соратників Александра Македонського, які після його смерті вели між собою і зі своїми послідовниками (епігонами) боротьбу за владу. До них належали Евмен, Антипарт з сином Кассандром, Антигон, Птолемеї, Лісімах, Селевк, Леоннат і Пердікка. У результаті битви при Іпсі (301 до н. е.) сформувався ряд елліністичних держав, з яких найбільшими були царство Птолемеїв у Єгипті, Селевкідів у Сирії і Антигонідів у Македонії.

ДИВ – божество страху і смерті. У давнину зображувалося у вигляді великої хижої птиці з потворним жіночим обличчям. Живе в лісі у верхів'ях дерев. Вночі лякає подорожніх страшним виглядом і криком.

ДИВОВИЖНІ ТВАРИНИ ТА ПТАХИ.

Кентавр. В епоху великого переселення народів (XV– XIII ст. до н. е.) войовничі кочові племена хвиля за хвилею прокотилися по землях давніх цивілізацій. Летючі загони першої кінноти світу були нездоланною силою. Їхній вигляд настільки приголомшив сусідні племена, що вони породили міфічний образ кентавра – напівлюдини-напівконя. Традиція наділяла їх диким нором, хтивістю і жадобою до вина. В українському письменстві XIV ст. згадується назва потвори *китоврас*. Дослідники впевнені, що це слово походить від грецького *kentauros*.

Мінотавр – міфічна людина з головою бика. Символізує дикі пристрасті природи. Шлях до неї тяжкий і небезпечний для життя. Щоб пройти той лабіринт, потрібне особливе відчуття (згадаймо клубок тоненьких ниток) – певне божественне навіювання.

Сфінкс означає загадковість, таїну, владу, мудрість. Має голову чоловіка або жінки, тіло бика, лапи лева і орлині крила. Символізує людський дух, який перемагає тваринний інстинкт, єдність природної та духовної сил.

Фенікс (Фініст) – символ воскресіння і безсмертя, смерті і народження у вогні. Цей птах, старіючи, через кожні 500 років приносить себе в жертву, залишається мертвим три дні новомісяччя, а потім знов ніби відроджується з попелу. Хоча фенікс вважається місячною істотою, його треба розуміти і як сонячний символ. Будучи вогненным птахом, він означає божественну владу царя, шляхетність, єдиність. Символізує також покірливість, оскільки не ламає те, на що прилітає сісти, і не споживає

нічого живого, тільки п'є росу. У жіночій іпостасі фенікс означає вишукану красу і спокій. Подібно до дракона, у деяких народів фенікс символізує весь Космос: у нього голова півня (Сонце), спина ластівки (символ збільшення Місяця), його крила – вітер, хвіст – дерева і квіти, його ноги – земля.

Фініст Ясний Сокіл – досить поширений персонаж народних казок. Фініст каже дівчині: “Якщо захочеш мене знайти, то шукай за тридев'ять земель, в тридесятому царстві. Спочатку три пари черевиків залізних стопчеш, три палиці чугунні зламаєш, три проскури кам'яні згризеш, перш ніж знайдеш мене”.

ДИДАСКАЛ – вчитель у Стародавній Греції та Візантії. Так нерідко називали вчителів в укр. братських школах XVI – XVII ст.

ДИКТАТОР – у Римі тимчасовий верховний правитель держави; йому підкорялись усі магістри, включаючи й народних трибунів. У випадку найгострішої небезпеки для держави призначався консулом строком на 6 місяців. Первісно на цю посаду міг претендувати патрицій, у 356 р. до н. е. вперше консулом став плебей. Влада диктатора як у місті, так і поза ним була необмеженою. В епоху громадянських воєн (I ст. н. е.) виникла диктатура, цілком відмінна від обумовленої: строк її був необмеженим, диктатори часто використовували свою посаду у власних інтересах, нехтуючи державними (наприклад, диктатура Сулли, Ю. Цезаря). Посада диктатора була відмінена Марком Антонієм 44 р. н. е.

ДИНАМІЧНИЙ СТЕРЕОТИП – стан функціональної системи, коли вона набуває стаціонарного характеру, що закріплюється в результаті багаторазових повторень дій.

ДИПТИХ (із грец. *подвійний, складений удвоє*) – 1) у давніх греків – вкрита воском дощечка для письма; 2) двійчастий складень з живописним зображенням; 3) дві картини, об'єднані одним задумом; 4) музичний цикл із двох п'єс.

ДИРЕКТОРІЯ УНР – тимчасовий орган державної влади УНР, створений у грудні 1918 р. у результаті скинення гетьмана П. Скоропадського.

ДИСИДЕНТСТВО (від лат. *dissidentis – незгодний*) – виступ проти панівного державного ладу або загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці; відступництво від учення панівної церкви.

ДИСК – спортивний снаряд, зроблений із каменю (пізніше його виготовляли із свинцю або сплавів), округлий і двояковипуклий, діаметром 17–32 см, вагою 1,3–6,6 кг. Техніка метання мало чим відрізнялася від сучасної: від тих, хто змагався, вимагала сили, розрахунку, точності рухів. У подальшому метання диска стало одним із видів п'ятиборства.

ДИСКУРС (лат. *discourses* – міркування, доказ) – поняття, яке означає промову, виступ, міркування.

ДИСКУСІЯ (лат. *розгляд*) – публічне обговорення якоїсь теми, проблеми, проекту; вислуховування часто протилежних думок.

ДИСПУТ (лат. *dosліджую, сперечаюся*) – 1) усний науковий спір; обговорення якогось питання публічно, перед аудиторією; 2) обговорення наукової праці при публічному захисті дисертації.

ДИТИНЕЦЬ – назва частини міста, фортеці чи башти, у підвалини якої – згідно з найдавнішими ритуалами – замурували дитину, дух якої мав оберігати споруду від ворогів. Якщо цього не робити, то будівля не зможе довго утриматися, розпадеться і провалиться під землю.

Звичаєм “будівельної жертви” протягом століть освячувалося закладання будинку. Спочатку ця жертва була людською, але поступово замінювалась тваринною – від коня до півня чи курки. Про людські “будівельні жертви” говорить цитований Д. Зеленим уривок із християнського номоканону: “Хто покладе людину у фундамент, тому покарання – 12 років церковного покаяння і 300 поклонів. Клади в фундамент кабана або бика і козла”. Спорудження будинку, найважливішим актом якого у глибоку давнину була людська жертва, осмислювалось як відтворення первісного упорядкування хаосу. Так, згідно з індійськими Ведами, Всесвіт виник із тіла первозданної людини Пуруші, яку боги на початку світу принесли в жертву. Цілком переконливо в такому плані пише про природу “будівельної жертви” А. Байбурін: “Як світ у міфологічний час був “розгорнутий” із тіла жертви, так і будинок “виводиться” із жертви”.

ДИТИНЕЦЬ – центральна укріплена частина градів Київської Русі. До Д. прилягав ремісничий посад.

ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКА СПОРТИВНА ШКОЛА – позашкільний навчальний заклад спортивного профілю, який забезпечує розвиток здібностей вихованців в обраному виді спорту, що в установленому порядку визнаний в Україні, створює необхідні умови для гармонійного виховання, фізичного розвитку, повноцінного оздоровлення, змістовного відпочинку і дозвілля дітей та молоді, самореалізації, набуття навичок здорового способу життя, підготовки спортивного резерву для збірних команд України.

ДИФІРАМБИ – хвалебні пісні на честь Діоніса.

ДИХОТОМІЯ (грец. *dichotomia* – поділ на двоє) – тип поділу понять, коли виділяються два видових поняття, причому до змісту одного з них включено ознаку, яка є запереченням відповідної ознаки іншого поняття.

ДІАДЕМА (із грец. *пов'язка на голові, вінець*) – 1) пов'язка на голові у давньогрец. жерців; 2) вінець у князів і царів у середні віки – символ влади; 3) жіноча прикраса у вигляді невеликої корони.

ДІАЛЕКТИКА (грец. *dialektike* – мистецтво ведення бесіди, полеміки) – 1) у давньому значенні – мистецтво полеміки, логічний метод встановлення істини шляхом виявлення і подолання суперечностей у судженнях супротивника; 2) у сучасному розумінні: а) об'єктивний процес розвитку явищ на основі виникнення, боротьби і розв'язання притаманних їм суперечностей; б) філософська наука про універсальні закони руху і розвитку природи, суспільства й мислення.

ДИАЛОГ (грец. *dialogos* – розмова, бесіда) – форма мовномислительної комунікації, в якій схрещуються два чи більше різноспрямованих потоки думок з метою з'ясувати спільні точки взаємопорозуміння та окреслити їхні розбіжності.

ДІАСПОРА – проживання значної частини представників народу (етнічної спільноти) за межами країни його походження.

ДІВА – у давньогрецькій релігії богиня родючості і творчого начала. Часто ототожнювалася з Артемідою: наприклад, у Спарті Артеміду-Ортію первісно вшановували під іменем Діви-Вортеї; у Херсонесі Таврійському Діва – покровителька міста. Їй поклонялися і сусідні таври, приносячи богині людські жертви.

ДІВАННА – богиня дівочої цноти та чистоти. Покровителька молодих матерів. Посилає їм Рожаниць, богинь долі новонароджених дітей.

ДІВЧИНА-ВОЯЧКА. Історик X ст. Ібрагім Ібн Якуб, захоплюючись хоробрістю русів, пише: “И на запад от Русов – город женщин. Оне владеют землями и невольниками. И оне беременеют от своих невольников, и когда кто-либо из них родит сына, то она его убивает. Оне ездят верхом и лично выступают на войну и обладают смелостью и храбростью...”

У богатырських казках часто трапляється жіноче військо: Баба Яга верхи попереду полчищ, які застеляють горизонт, “как облак”; Ягишини-кобиліці (жіноча іпостась кентавра) тощо. Живуть вони біля якихось гір з урочищами і проваллями, біля моря або за морем. Академік Б. Рибаків припускає, що це, очевидно, є дотюркський степовий світ “амазонок” кіммерійсько-сарматського (I тис. до н. е.) походження. У билинах образ жінки-воїна відсутній, але дочки “старших богатырів”, так звані *поляниці*, полювали у чистому полі, часто перевершуючи богатырів у спритності та молодечтві.

Доречно згадати і про нащадків амазонок давньої України. Отож у 1609 р. княгиня Софія Ружинська повела шеститисячний загін озброєних людей і взяла приступом замок князів Корецьких у м. Черемошні. При цьому “перебила там та пограбувала людей незгірше хижих татар”. А волинська пані Ганна Борзобагата, коли проти неї виступило “посполите рушення” шляхти з цілого воєводства, сміливо одягла панцер, стала на чолі власного війська з гарматами, музикою і знаменами, дала добру одсіч “рушенню” і прогнала його з-під свого замку. Таких вояк було чимало між жіноцтвом XVI–XVII ст.

Українські фольклористи, зокрема В. Антонович і М. Драгоманов у збірці “Исторические песни украинского народа”, записали деякі пісні про дівчину-воючку. Подібний сюжет подають І. Франко у статті “Дівчина-воючка” (1908) та Леся Українка у примітці до пісні “Була вдовийка в кінець села” (“Житє і слово”, 1894, № 1). Олена Пчілка у своїй науковій розвідці “Украинские колядки”, що друкувалася в кількох номерах “Киевской старины” в 1903 р., наводить таку поліську колядку:

Мати дочку уряджала,
Уряджаючи, научала:
– Моє дитє Настусенько,
Поїдь, поїдь на войноньку!
Поперед війська не вибивайся:
Навперед війська – намовонька,
А назад війська – погононька.

Насеред війська – розмовонька.

Вона матінки не послухала,

Наперед війська виїхала,

Ой виїхала, ще й викрикнула,

Шабелькою та й вимахнула.

Відомі колядки про три села, а серед них таке, де мешкають самі дівчата.

Відомості про так звані дівочі кургани (бабині гори) знаходимо в дослідженнях відомих учених (Б. Рыбаков, “Язычество древней Руси”; Етнографія Белорусі: Енциклопедія). Ціле городище з валами (I ст. до н. е. – I ст. н. е.) ховала під собою Бабина гора над Дніпром. Поряд – могильник Дідовий шпиль. “Особливістю цього могильника, – пише академік Б. Рыбаков, – є поховання дитячих черепів без ритуального інвентаря. Вони складають 25 відсотків усіх трупопокладень”. Деякі дослідники вважають, що це ті хлоп’ята, яких нищили амазонки. У селі Нобель на Поліссі є гора Татарка, курган, де похована надзвичайно войовнича жінка. Пам’ять про “військо дівочке” дожила на Поліссі до наших днів в оригінальному обряді “водіння куста”. Про свашок, прикрашених “павиним пір’ям з росами”, які нагадують амазонак, говориться у весільній пісні, записаній у Березичах Любешівського району.

ДІД МОРОЗ – старезний дід, що все морозить своїм подихом. Він дуже лютий на тих, хто не кличе його на кутю у Святий вечір на Різдво, тому виморожує їм збіжжя в полі.

ДІДУХ – обжинковий або зажинковий сніп, виготовлений з житніх пучків або плетених пучечків, який ставлять на покуті у Різдвяні свята. Вважається, що в ньому перебувають душі померлих предків. Добрий дух-Дідух сприяє родючості нив та добробуту господарів.

ДІДУХ (Дід, Коляда, Колядник, Корочун) – обжинковий або зажинковий сніп, виготовлений із житніх пучків або плетених пучечків, які обв’язуються кольоровими стрічками або стеблиною. Вважалося, що в ньому живуть дух поля, дух бога Сонця та душі померлих предків, які оберігають земне життя. Сніп-дідух здебільшого ставили на покуті в Різдвяні свята, а також під час освячення дитини і на весіллі. Добрий дух-дідух сприяв родючості та добробуту. Після Щедрого вечора над ранок сніп-дідух спалювали, бо вірили, що разом із димом у небо відходить і щедрий бог дідуха. Натомість там, де стояв дідух, клали Сніп-рай. У Галичині вінок, сплетений з останніх колосків, називається Мати-пшениця, Мати-жито або Мати-горох. Його зберігають до весни, після чого частину зернят із вплетених у вінок колосків підмішують до посівного зерна.

Найбільше новорічних обрядодійств присвячено магії родючості. За кількістю обрядів перед нею поступається навіть культ предків, адже за винятком місцевостей, де існує звичай “ходіння дідів”, його дотримання обмежується встановленням дідуха та ритуальною вечерею. Безумовно, шанобливе ставлення до снопа, що містило елементи ритуального годування, є даниною культові предків. Значення слова *дідух* К. Сосенко трактує як “прадід”, мотивуючи це тим, що аналогічне в живій українській мові *татух* означає “той, що є татом для багатьох”. Зрештою, слово *дідух* має цілу низку значень, серед яких: жмут соломи або очерету для загорожі або обшивки куреня; затичка з соломи; гніт, просочений воском. У такому випадку *дідух* може означати вмістище, сховок для діда, тобто місце, де зимує дух предка.

Подібної думки дотримувався С. Килимник, роблячи акцент на тому, що одна з назв колядного снопа – “рай”. Він вважав, що вона може походити від того, що рай вважався місцеперебуванням духів предків. Таке саме значення має і колядний сніп. У зв'язку з цим особливий інтерес викликає семантика його спалення. Спалення дідуха викликає асоціацію з принесенням людської жертви з надією, що це сприятиме доброму врожаєві. Свідчення про людські різдвяно-новорічні жертви у давнину не є поодинокими.

ДИОГЕН СІНОПСЬКИЙ (грец. *Diogenes Sinopeus*, бл. 404–323 до н. е.) – давньогрецький філософ, представник кінчного напрямку, учень Антисфена і Сократа. Ще за його життя ходили легенди, найпопулярнішою серед яких була розповідь про те, що філософ жив у бочці, звівши до мінімуму власні потреби. Діоген називав себе громадянином світу, проповідував спільність жінок і дітей, заперечував культу, визнаючи засновану на наслідуванні природі аскетичну доблесть як єдину мету кожної людини.

ДІОНІС (грец. *Dionysos*) – у давньогрецькій міфології бог рослинності, виноградарства і виноробства, син Зевса і Семели. Вважався також покровителем театрального мистецтва, на його честь святкувалися сільські й міські (Великі) Діонісії. У Римі Діоніс ототожнювався з Бахусом (Вакхом).

ДІОНІС (також ДІОНІСІЙ, ВАКХ, лат. БАХУС) – грецький бог родючості, виноградарства і виноробства.

ДИОСКУРІАДА, ДИОСКУРІЯ (грец. *Dioskurias*) – античне місто на узбережжі Чорного моря (на місці сучасного Сухумі). Засноване у VI ст. до н. е. греками з Мілета. Вело торгівлю сіллю, худобою, воском, хлібом і рибою з племенами Кавказу. На початку I ст. н. е. підпало під владу Риму. У Діоскуріаді розміщувався римський гарнізон, а місто стало називатися Себастополісом.

ДІПОЛІЯ, БУФОНІЯ – афінське релігійне свято, яке відбувалося щорічно 14 числа місяця скірофоріона (під час молотби врожаю) на честь Зевса. Перед вівтарем, що знаходився на Акрополі, приносили в жертву вола; жрець, який заколював його, повинен був негайно зникнути. Замість нього присуджували “до страти” сокиру: проклявши її, викидали в море. Шкуру ж вола використовували для опудала, яке “запрягали” в плуг як символ дальшої праці на землеробській ниві.

ДІХАУРІС – біг на 2 стадія.

ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОФЕСІОНАЛЬНОМУ СПОРТІ – спортсменів, тренерів та інших фахівців, яка пов'язана з підготовкою та участю у спортивних змаганнях серед спортсменів-професіоналів і є основним джерелом їхніх доходів, здійснюється відповідно до цього Закону, Кодексу законів про працю України та інших нормативно-правових актів.

Створення і функціонування спортивних клубів, професіональних спортивних ліг, федерацій (асоціацій, спілок, об'єднань тощо), статuti яких передбачають організацію діяльності спортсменів-професіоналів, здійснюються відповідно до цього Закону та інших нормативно-правових актів. (*Стаття 23 в редакції Закону № 2548-III (2548-14) від 21.06.2001*).

ДМИТРОВЕ СВЯТО (Димитрій Мироточивий, Дмитрієва субота, Дмитра, Дідів день, Дідова субота) – 26 жовтня/8 листопада, свято вшанування померлих предків і разом пам'яті християнського святого Дмитра Солунського. Вважалося, що від цього дня сезон сватання закінчився. “До Дмитра кожна дівка хитра, а по Дмитрі хоч комин нею витри”, – каже прислів'я.

Від Дмитра і до весняного Юрія (23 квітня/6 травня) вовки розлючені й нападають на всяку худобу.

В цей день заборонялося стригти овець. У деяких західних районах боротьбі зі зміями присвячували день св. Нестора (27 жовтня/9 листопада), який є наступним після дня св. Дмитра. У цей день заборонялося відкривати скрині, щоб у змії не розкривалася паща. Згідно з легендою, пастух св. Димитрій на ім'я Нестор убив чудовисько, із тіла якого розповзлося по світу багато змії, ящірок, мишей та ін. У південних слов'ян оберегам від мишей присвячені спеціальні “мишачі празники”. День св. Дмитра у болгар має назви: *Нестора ден, Мишин ден, Мишов празник*, у македонців – *Мишолов дан*.

ДОБА БРОНЗИ – на території сучасної України кам'яний вік змінився *добою бронзи* (кінець III тис. до н. е. – початок I тис. до н. е.). Бронза – перший штучний метал, який отримували шляхом сплаву міді та олова.

ДОБРИНЯ – богатир билинного епосу, чарівник, гусяр-співець. Відомий цикл билин: “Добриня Чудь покорив” (970 р.); “Добриня дань збирає” (приблизно 981 р.); “Добриня-сват” (“Весілля Володимира” – найімовірніше з Рогнедою, 978–980 рр.); “Добриня і Дунай” (близько 985 р.); “Добриня і Змій” (до 988 р.). Найбільш цікава остання билина про перемогу Добрині над Змієм Гориничем, яку історики розглядають як перемогу християнства над язичництвом (Добриня перемагає супротивника “капелюхом землі грецької”). В часи правління князя Володимира сталася ніби секуляризація епосу, в якому надалі вже немає ні Перуна, ні Велеса, ні Хорса, а лише уламки в образі Володимира – Сонце-князя.

ДОВБУШ Олекса (1700–1745) – народився в с. Печеніжин на Прикарпатті (тепер містечко Івано-Франківської обл.) у сім'ї бідного селянина. Коли Олексі виповнилося 16 років, він разом з кількома десятками однодумців пішов у гори й розпочав боротьбу з панами. Відважний Довбуш став народним улюбленцем. Його загін здобув міцну Богородчанську фортецю, здійснив сміливі напади на Дрогобич та Рогатин. Шляхта влаштовувала на О. Довбуша справжнє полювання, але він залишався для влади невловимим. Згідно з давніми переказами 1745 року хороброго ватажка смертельно поранив панський найманець, селянин С. Дзвінчук. Друзі поховали О. Довбуша у високих горах.

ДОГМАТ, ДОГМА (грец. *думка, вчення*) – 1) поняття, ідеї, вчення, які вважаються істинними за будь-яких умов; 2) основне положення якого-небудь віровчення (напр., релігії), обов'язкове для всіх віруючих, визнане як незаперечна істина, вічна і незмінна, яка не підлягає критиці.

ДОГМАТИЗМ (грец. *dogma* – *думка, вчення, положення*) – спосіб засвоєння і застосування знань, в якому те чи інше вчення або положення сприймається як закінчена

вічна істина, як догма. Для догматизму характерні некритичне беззмістовне мислення за шаблонами, оперування готовими, раз назавжди виробленими формулами.

ДОДОЛА – весняно-літній обряд викликання дощу. З-поміж сільських дівчат вибирали найвродливішу, яка уособлювала спраглу Матір-Землю. Ця Діва-Додола, або Перунова Діва, мала випрошувати у свого золотосяйного нареченого небесне сім'я – дощ. Дівчину роздягали догола, обв'язували перевеслами трав і квітів так, щоб не було видно лиця, голову прикрашали вінками з живих квітів. Рослинами бога Перуна вважалися калина, борець, вовкобій, чортополох, папороть і насамперед дубове листя. Така “наречена” обходила всі двори, і кожна господиня мала за честь вилити на неї відро води. Усе це дійство супроводжувалося моліннями дружок до Додоли, щоб дарувала дощ. По закінченні “наречену” приводили до храму, і волхви вручали їй ритуальну шлюбну обручку. Тоді дівчина мала право на святі Перуна вибрати собі в чоловіки найхоробрішого юнака, який переміг на молодецьких змаганнях.

У зв'язку з цим особливу увагу дослідників привертає знахідка часів трипільської культури (V–III тис. до н. е.). Широкі дощові смуги, зображені на посудині у два яруси, утворюють “ови” (як вважають, жіноче начало). У нижньому ярусі, крім того, поряд з овами і колоссям намальовані три жіночі фігури у своєрідному вбранні, що виконують танець. Поєднання колосків, дощових смуг і жінок у кошлатому вбранні нагадує обряд викликання дощу за допомогою додол – юнок, які виконують “танець дощу” під час засухи. Символіка тут зрозуміла: дівчина – земля; її вбрання – рослинний світ, а вода, якою обливають додол, – бажаний дощ.

ДОЗА НАВАНТАЖЕННЯ – певна величина, яка вимірюється параметрами обсягу та інтенсивності.

ДОЗУВАННЯ НАВАНТАЖЕННЯ – чітка регламентація обсягу та інтенсивності навантаження.

ДОЛИНА ЦАРІВ – давньоєгипетське місто померлих царів, частина фіванського поховання. Міститься на лівому березі Нілу, проти Карнака і Луксора.

ДОЛІХАДРОМ – біг на витривалість, дистанція якого становила 8, 10, 12 і 24 стадія.

ДОЛЯ – добрий дух, який захищає людину, приносить щастя та багатство для всіх, однак, коли людина лінива або з вадами, то таку людину вона покидає. Бог призначає долю кожній людині.

ДОЛЯ – за народними уявленнями, – добрий дух, який захищає людину, приносить щастя та багатство усім, однак коли людина лінива або погана, то доля її покидає. Саме уявлення про Бога у давнину було невіддільне від уявлення про багатство, про сукупність усіх життєвих благ, *долю* (від “ділити”) яких людина отримувала за сприяння відповідного божества. Кожній людині Бог призначає *долю*, а тому життя її передбачене *долею*, і нічого в ньому не буває випадкового. Людина може відчути *долю* лише інтуїтивно, своїм внутрішнім голосом, який у тяжку хвилину приходить на поміч. Іноді людина вишукує свою *долю*, старається змінити свій характер і поведінку або, як у

тій казці, добивається від неї доброї поради чи позбувається різними хитрими способами: забиває в пень, топить або закопує в якому-небудь посуді, бо то може бути *недоля* та її лихі діти – *злидні*. Доля не відходить від людини до самої смерті, вона з нею повінчана. Від долі не можна ні втекти, ні сховатися. Розлучення дівчини із своїм милим – то розставання зі своєю Долею.

ДОМІНАТ – специфічна форма правління, яка утворилася в Римській імперії наприкінці III ст. н. е. як аналогія до східних деспотій. Введений імператором Діоклетіаном на зміну принципату, домінат мав метою вивести державу з кризи, що поглинула всі сфери економічного, політичного і культурного життя. Для домінату характерна строга централізація, збільшення і систематизація податків, закріплення колонів за землею, а ремісників – до колегій. Зміни відбуваються і в сфері ідеологічного життя: християнство стає державною релігією.

ДОМОВИК – дух, що поселяється у новозбудованій оселі разом з людьми. Господар дому. Коли в хаті щось негаразд, може спересердя спалити її. Не дозволяє працювати вночі, іноді, коли в хаті немає ладу, іде звідти геть.

ДОНЦОВ Дмитро (1883–1973) – відомий український публіцист, політичний діяч, літературний критик. Ідеолог українського націоналізму. Народився в м. Мелітополі (тепер Запорізька обл.). Навчався в Петербурзькому та Віденському університетах. Належав до Револуційної української та Української соціал-демократичної робітничої партії, за що двічі заарештовувався (у 1905, 1907 рр.). У 1908 році, переслідуваний царським урядом, був змушений емігрувати. Виступаючи на всестудентському з'їзді у Львові, у своїй доповіді “Сучасне політичне становище нації і наші завдання” накреслив програму побудови Української незалежної держави. 1917 року повернувся до Києва. 1922 року заснував Українську партію національної роботи, редагував її друкований орган – двотижневик “Заграда”. З 1939 року жив в еміграції.

ДОРІЧНИЙ ОРДЕР – один із трьох осн. давньогрецьких архітектурних ордерів. Склався в дорійських областях Старод. Греції у VI ст. до н. е. Цей перший античний ордер вирізнявся громіздкими пропорціями і порівняно простою капітеллю, що складалася з круглої фігурної подушки-ехіна й розміщеної вище плити – *абаки*. Колони грецького Д. о. не мали підніжжя-бази. Їхній стовбур був прорізаний дванадцятьма канелюрами, тобто повздовжніми жолобками. Антаблемент розчленовувався на архітрав, фриз і карниз, причому фриз по горизонталі поділявся на метопи і тригліфи. Напр., Парфенон в Афінах.

“ДОРІЙСЬКА БІГУНКА” – статуя, що знаходилась у Ватиканському музеї; “Дорійська бігунка” – жінка, яка володіла великою фізичною силою і була сповнена жіночої грації.

ДОРІЙЦІ – одне з грецьких племен. Первісно заселяли області Північної і Середньої Греції, приблизно у XII ст. до н. е. переселилися на південний захід Еллади, завдавши руйнівних ударів центрам Ахейської Греції – Мікенам, Тірінфу і Пілосу; колонізували острови Крит, Родос, Феру, Мелос, Кос, а також узбережжя Карії. На території розселення дорійців рано оформилися держави (VIII–VI ст. до н. е.), мали спільні риси в суспільному ладі і культурі (Спарта, Аргос, поліси Криту). Особливістю

цих держав була наявність рабовласницького способу виробництва при збереженні пережитків родового ладу.

ДОРІЙЦІ – група грецьких племен, що прибули до Греції приблизно на початку XII століття до н. е. і знищили мікенську культуру. Згодом населяли Корінф, Егіну, Мегару, Аргос, Спарту, а також острови Крит і Родос, а на малоазійському узбережжі Галікарнас.

ДОРОШЕНКО Михайло (?–1628) – визначний політичний і військовий діяч початку XVII ст., козацький гетьман (1622–1628 рр. з перервами). Козацький полковник М. Дорошенко брав участь у поході гетьмана П. Сагайдачного на Москву 1618 року, у Хотинській війні 1620–1621 рр.

Коли 1622 року його обрали гетьманом замість О. Голуба, він здійснив вдалий похід на Перекоп. 1625 року М. Дорошенко брав участь у національно-визвольному повстанні під проводом М. Жмайла; після бою біля Курукового озера 5 листопада 1625 року був знову обраний гетьманом. Свою політику гетьман намагався вести так, щоб зменшити протистояння між козаками та польським урядом, йому вдалося уникнути участі козацьких військ у польсько-шведській війні.

Восени 1626 року козацькі війська, очолювані Дорошенком, розгромили велику кримську орду під Білою Церквою. Навесні 1628 року, виконуючи умови укладеного 24 грудня 1624 року, а згодом поновленого, договору про взаємодопомогу між Військом Запорізьким і Кримським ханством, очолив похід козаків у Крим на допомогу ханові Магмед-Гірею і канчі Шагін-Гірею, які вели боротьбу проти ставленика Туреччини Джанібек-Гірея. Під час однієї з битв 1628 року, що відбулася поблизу Бахчисарая (за іншими даними – Кафи), М. Дорошенко загинув.

ДОРОШЕНКО Петро (1627–1698) – народився в м. Чигирині. Походив зі старого козацького роду, його дідом був Михайло Дорошенко – гетьман Війська Запорізького в 20-х роках XVII ст. Здобув широку освіту, добре знав латинську й польську мови. Брав участь у Національно-визвольній війні 1648–1657 рр. як козак і писар Чигиринського полку, виконував важливі доручення Б. Хмельницького, вів переговори з польським і шведським урядами.

Як противник союзу з Московською державою, підтримав гетьмана І. Виговського. 1660 року як чигиринський полковник їздив до Москви, де домагався скасування деяких пунктів Переяславських статей 1659 року.

У 1663–1664 рр. перебував на службі в гетьмана П. Тетері в чині генерального осавула, з 1665 року став полковником Черкаського полку.

10 жовтня 1665 року правобережні полковники вибрали П. Дорошенка тимчасовим гетьманом Правобережної України, а на початку січня 1666 року в Чигирині козацька рада підтвердила вибір старшини. Щоправда, гетьманська булава далася йому нелегко: у 1665–1666 рр. черкаський полковник змушений був розбити двох інших претендентів – В. Дрозденка і С. Опару.

ДОРПФЕЛЬД Вільгельм (1853–1940) – німецький археолог. Проводив розкопки в Олімпії і в Трої, де був головним радником відкривача Трої Шлімана.

ДРАГОМАН – провідник чужинців або перекладач у східних країнах.

ДРАГОМАН – перекладач при європейському дипломатичному або консульському представництві, переважно в країнах Сходу.

ДРАГОМАНОВ Михайло (1841–1895) – відомий український громадсько-політичний діяч, літературознавець, історик, публіцист, фольклорист, економіст, філософ. Народився в родині збіднілого дворянина козацького походження в м. Гадячі на Полтавщині. Рідний брат відомої письменниці Олени Пчілки (матері Лесі Українки). У 1849–1853 рр. навчався в Гадяцькому повітовому училищі, Полтавській гімназії. За незалежні погляди був виключений з останнього класу гімназії без права вступу в будь-який інший навчальний заклад (за сприяння М. Пирогова отримав дозвіл на складання іспитів екстерном). 1859–1863 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, де з 1864 року працював на кафедрі античної історії. У 1870 році отримав ступінь магістра загальної історії. 1870–1873 рр. перебував у закордонному відрядженні в найбільших наукових центрах Європи (Берліні, Римі, Гайдельберзі, Цюриху, Празі). Був одним з найактивніших діячів Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, київської “Старої громади”. Звільнений з університету 1875 року за рішенням царя Олександра II. Щоб уникнути арешту, керівництво “Громади” відрядило М. Драгоманова за кордон для організації видання першого українського політичного журналу “Громада” (Австрія, Швейцарія), який нелегально переправлявся в Україну. 1889 року прийняв запрошення Софійського університету в Болгарії і став професором кафедри історії. Не припиняв громадсько-політичної діяльності, тому царський уряд вимагав видати М. Драгоманова Росії. Під тиском передової громадськості Болгарія відмовилася це зробити. Помер 1895 року, похований у Софії (Болгарія).

ДРАКОН – афінський державний діяч другої половини VII століття до н. е. Створив закони (621 р. до н. е.), відомі суворими карами.

ДРАКОН, ДРАКОНТ (грец. *Drakon*) – грецький записувач законів. У 621 до н. е. узагальнив і написав чинне звичайне право в Афінах, що увійшло в історію під назвою “Драконові закони”. Афінський оратор IV ст. до н. е. Демад назвав їх кривавими, оскільки за будь-яку провину вони передбачали одне покарання – смерть. Закони Дракона були першою поступкою родової аристократії афінському демосу.

ДРАМА (грец. *дія*) – 1) один з трьох літ. родів (поряд з епосом і лірикою); 2) один із основних жанрів (видів) драматургії поряд з трагедією і комедією. Основу Д. як жанру становить напружений драматичний конфлікт – боротьба, дійове переживання людьми соціально-історичних, психологічних суперечностей.

ДРАМА – дія, вид театрального мистецтва.

ДРАХМА – давньогрецька грошова одиниця.

ДРАХМА – у Греції грошова і вагова одиниця, ділилася на 6 оболов. Початок карбування срібної драхми припадає на VI ст. до н. е. Її вага у різних полісах була неоднаковою: агінська драхма – 6,07 г, евбейсько-аттічна – 4,36 г, корінфська – 2,91 г.

Драхму карбували й античні колонії Причорномор'я. В обігу існували також дідрахми (2 драхми), тетрадрахми (4 драхми), декадрахми (10 драхмів) тощо.

ДРОМОС – вид програми античних Олімпійських ігор; біг, що проводився на 1 стадій (192,27 м).

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939–1945 рр.) – розпочалася нападом Німеччини на Польщу. У війні брали участь 72 держави. Воєнні дії охопили території сорока країн. Велика Вітчизняна (або радянсько-німецька) війна розпочалася нападом Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. До середини липня німецькі війська захопили Галичину, Волинь, Буковину. У серпні окупована Правобережна Україна. 19 вересня 1941 р. німецькі війська захопили Київ. Звільнено Київ від загарбників у листопаді 1943 р.

ДРУЖБА – в античні часи дружба цінувалася як найвище благо. Загальновідомі такі друзі, як Ахілл – Патрокл, Орест – Пілад, і такі норми поведінки, як “у друзів усе спільне”, “друг – це друге я”. Ідеалізована оцінка дружби в літературі й філософії (наприклад, “Порука” Шиллера) не відображала початкових виняткових практичних цілей. Дружба, гостинність заміняли дипломатичне представництво (проксенія), що включало як внутрішньополітичні фракційні утворення, так і зовнішньополітичні союзи.

ДРУЖИНА – збройні загони в Київській Русі, що були постійним князівським військом. Князь забезпечував дружину одягом, кінями, зброєю. Винагороджував за службу землю.

ДУАЛІЗМ (лат. *dualis* – двоїстий) – принцип філософського пояснення сутності світу, який виходить з визнання наявності в ньому двох першоначал (субстанцій) – духу і матерії, ідеального і матеріального.

ДУБИНЯ – подібно до того як Крутивус – “чоловік річок”, Гориня – “чоловік гір”, третім братом-богатирем у казках є Дубиня або Вернидуб чи Вирвидуб – “чоловік лісів”. “Бачать: людина вікові дуби з корінням вириває: “Доброго здоров'я, Дубиня! Що це ти робиш?” – “Дуби вириваю”. – “Будь ти мені за названого брата, ідем зі мною!” І Дубиня перемагає ворожу рать. В одній казці він названий Дугинею – “Дугиня-богатир, будь-яке дерево у дугу зігне”. В іншій казці про Дубиню герой зустрічає чоловіка, що несе у ліс дрова. “Навіщо у ліс дрова несеш?” – “Так це не просто дрова”. – “А які?” – “Та такі: коли розкидати їх, так раптом ціле військо явиться”. Подібні казки є у багатьох європейських народів.

ДУЛБИ – східнослов'янський племінний союз. Жили у верхів'ях Західного Бугу і правих приток верхньої течії Прип'яті. До складу Давньоруської держави увійшли під іменем волинян і бужан.

ДУНАЙ – вода взагалі. Море, озеро, річка, джерело, колодязь, криничка тощо звалося у давнину “дунаєм” (“дунай”), бо вода колись скрізь обожнювалася.

ДУНКАН Айседора (1878–1927 рр.) – здійснила великий вплив на розвиток художньої гімнастики. У її танцях поєдналися ритмічність і виразність рухів при високому ступені емоційності.

ДУХ – притаманна людині здатність бути самосвідомим суб'єктом мислення, почуттів і волі, що виявляється в цілепокладанні та творчій діяльності.

ДУША – термін, яким позначається психіка, внутрішній світ людини. Душа в релігії розглядається як нематеріальна потойбічна безсмертна сила, що тимчасово перебуває в тілі й ніби є основою, джерелом психічних явищ. У новоєвропейській філософії термін душа став вживатися для визначення внутрішнього світу людини, її самосвідомості.

ДУША – внутрішня сутність людини, яка входить в неї від народження, а по смерті душа відділяється від тіла і живе окремо. Вона вічна і безсмертна, відчуває радість і біль, плаче, мучиться тощо. За життя душа покидає людину тільки уві сні.

ДЮКА (Дюк Степанович) – легендарний богатир, засвідчений у галицькому епосі: “З-за моря, моря синього, з славного Волинця, красного Галича, з Корели багатой не ясный сокіл геть вилітав, не білий кречет геть випурхнув – виїздив удача – добрий молодець, молодий Дюка син Степанович”. Бурий кінь богатиря славний був своїми крилами.

У Дюка в колчані триста дорогих стріл, а три такі, що їм “ціни не було і невідомо”. “А тому тим стрілам ціни не було, що щипані були ті стрілки з трость-дерева, стругані ті стрілки в Новгороді, клеєні вони клеєм осетра-риби, перені вони пір'ячком сизого орла. Літав орел над Синім морем, а бігли гості-корабельщики, збирали пера на Синім морі, вивозили пера на Святу Русь, продавали душам красним дівицям, купувала Дюкова матінка по сто рублів і по тисячі. А чому ті стріли дорогі? Тому вони дорогі, що в ухах вставлено по тірону каменю дорогому самосвітному, а коло ушок перевивано стрілки аравійським золотом. Їздить Дюк коло Синього моря, стріляє гусей, білих лебедів, перелітних сірих качечок: він вдень стріляє, а вночі ті стрілки збирає, бо вдень стрілочок не видати, а вночі ті стрілочки як свічки горять (від тих самосвітних каменів) – як світять свічі з воску ярого”.

Інший варіант: Дюк має “тридцять стріл гартованих, а три стріли золочені, перені перами орлиними: не того орла, що літає в чистім полі, а того, що на Синім морі – сидить орел на камені Латирі, як той орел ворухнеться, по селах півні заспівають. Тоді їздять гості-корабельщики, збирають ті пера орлині, привозять їх в дарунках”.

Е

ЕА (шумерське ЕНКІ) – асиро-вавилонський бог землі, річок, озер і мудрості.

ЕАК (грец. *Aiakos*) – у давньогрецькій міфології засновник роду Еакідів, син Зевса і Егіни. Коли Еак виріс, змужнів і став царем острова Егіни, то ніхто у всій Греції не міг зрівнятися з ним ні любов'ю до правди, ні справедливістю. Навіть видатні олімпійці шанували Еака і часто обирали суддею у своїх суперечках. На Егіні існував культ Еака

як божества, що дарує дощ; на його честь улаштовувалися гімнастичні змагання – еакії. У переносному значенні Еак – справедлива людина.

ЕБЕР Жорж (1875–1957 рр.) – запропонував свій, так званий “природний метод фізичного виховання”, який складався переважно із вправ військово-прикладного характеру. В них входили і природні вправи: ходьба, біг, стрибки, метання, лазіння, перенесення вантажів та ін.

Ебер рекомендував вимагати від учнів складання нормативів з найбільш розповсюджених видів легкої атлетики, з плавання, а також перенесенню вантажів і лазінню по канату. Він встановив семибальну шкалу оцінки результатів з цих видів фізичних вправ. Ебер був проти спортивної спеціалізації і спортивних змагань, але він широко застосовував спортивні вправи для фізичної підготовки допризовної молоді.

Система Ебера не оригінальна. По суті, він намагався розвинути лише військову частину природно-прикладної гімнастики Амороса. Система Ебера не мала наукового обґрунтування, але складалась із доступних, перевірених практикою військово-прикладних фізичних вправ.

Відмічаючи відсутність наукового обґрунтування у системі Ебера, не можна не помітити цінності фізичних вправ і деяких методичних прийомів, які застосовувались у ній. Зокрема, слід відмітити введену ним систему оцінки фізичної підготовленості учнів.

Ж. Ебер говорив про необхідність встановлення різниці між спортом, фізичним вихованням і гімнастикою.

Він вважав, що спорт – це фізичні вправи або дії, які мають на меті виконання певного досягнення, яке містить у собі ідею боротьби з будь-яким елементом: відстанню, часом, перепонами, матеріальними ускладненнями, суперником, із своїм власним “я”.

Фізичне виховання, на думку Ебера, є систематичний і послідовний процес, який триває від раннього дитинства до зрілого віку, і який має на меті забезпечення всебічного фізичного розвитку організму.

Гімнастика є мистецтво вправляти і зміцнювати тіло.

Ебер вважав, що спорт виховує людину однобічно у фізичному плані, небезпечно діє на людину, виховує індивідуалізм. Він вважав змагання тільки суперництвом.

Військовий характер своєї гімнастики Ебер укривав міркуваннями про перевагу дикуна над цивілізованою людиною. Для того, щоб переконати читача у правильності своїх міркувань, він неодноразово посилається на досвід дресирування коней і собак. Цим самим він намагався доказати недоцільність спеціальної гімнастики для жінок і у спортивній спеціалізації. Ебер вважав, що за допомогою його гімнастики можна усунути дефекти фізичного розвитку сучасної людини, які викликані недостатньою кількістю рухів. По суті, він створив систему фізичного виховання для чоловіків, яка готувала їх до військової служби.

Основним змістом системи були вправи для оволодіння військово-прикладними навичками. Ці вправи Ебер називав природними і найбільш корисними для фізичного розвитку.

Всього він нараховував вісім груп таких вправ: 1) ходьба; 2) біг; 3) стрибки; 4) лазіння; 5) піднімання вантажів; 6) метання; 7) плавання; 8) вправи самозахисту. Кожна з цих груп мала багато різновидів вправ. Крім восьми груп основних вправ, Ебер рекомендував вправи підготовчі і допоміжні. До перших відносились звичайні

елементарні гімнастичні вправи, які нагадували вправи шведської системи гімнастики, до другої – ігри та ручна праця.

ЕВАНС Артур (1851–1941) – англійський археолог. Відкопав на Криті кносський палац, відомий з легенд як “Міносів лабіринт”.

ЕВЕРГЕТ – покровитель.

ЕВКЛІД – визначний грецький математик і геометр, автор відомих теорем про прямокутний трикутник. Жив у кінці IV і в першій половині III століття до н. е.

ЕВПАТРИДИ – знатні афіняни.

ЕВРІПІД (грец. *Euripides*, 485/80–406 до н. е.) – один з найвідоміших афінських драматургів, написав більше 90 трагедій, з яких збереглося тільки 18 (серед них найбільш відомі “Медея”, “Андромаха”, “Електра”, “Вакханки” та ін). У творах Евріпіда відображено ідеологічну кризу афінської рабовласницької демократії. Мислитель і поет, він чуйно відгукувався на хвилюючі питання соціального і політичного життя Еллади. Антична критика справедливо назвала його “філософом на сцені”. Евріпіда високо цінував Платон. Про успіх драматурга в Греції розповідають Лукіан (в Абдерах за царя Лісімаха все місто співало арії з “Андромеди”) і Плутарх (після поразки афінян в Сицилії місцеві жителі давали свободу полоненим, які співали або декламували вірші Евріпіда). Трагедії мали великий вплив на творчість Сенеки, Грільпарцера, Расіна та інших драматургів.

ЕВРІПІД (480–406 рр. до н. е.) – один з найвизначніших грецьких драматургів. До нас дійшло повністю 18 його трагедій; найвідоміші з них “Медея”, “Електра”, “Іфігенія в Авліді”, “Прохачки”, “Орест”.

ЕГЕЙСЬКА КУЛЬТУРА – умовна назва грецької культури бронзового періоду (III–II тис. до н. е.), найважливіші пам’ятки якої знайдено в Егейському басейні (інша назва – крито-мікенська культура). Виникла і розвивалась протягом XVI–XII ст. до н. е. Головні центри її: мінойська (острів Крит), елладська (материкова частина Еллади – Балканська Греція) і кікладська (острови Егейського архіпелагу). Процес формування егейської культури складний і тривалий. Культура Західної Анатолії і Середньої Греції виникла на основі місцевого неоліту. На островах східної частини Егеїди переважала троянська культура. Близько 2300 до н. е. Пелопоннес і Північно-Західна Анатолія зазнали нашествия ворогів, в результаті змінилась матеріальна культура материкової Еллади, Трої і деяких егейських островів. На Криті продовжувала розвиватися мінойська культура. Періодам найбільшої консолідації егейської культури був бронзовий вік (перша половина II тис. до н. е.). Вторгнення на материкову Елладу нових племен (бл. 1600 до н. е.) поклало початок виникненню полісів (Мікени, Тірінф, Орхомен), а після 1470 до н. е., очевидно, після виверження вулкану на острові Фера (сучасний Санторін), занепадає культура на Криті. Загибель егейської культури співпала з дорійським нашествям на територію Балканської (материкової) Греції.

ЕГЕЙСЬКА КУЛЬТУРА, Крито-мікенська культура – загальна назва цивілізації бронзового віку (3–2 тис. до н. е.) на Кікладах, Криті, материковій Греції та Малій Азії

(Зх. Анатолія). Головні центри її відкрито розкопками *Г. Шлімана* в Мікенах і *А. Еванса* на Криті.

ЕДИКТ – постанова преторів, а потім – римських імператорів.

ЕДІП (грец. *Oidipus*) – у давньогрецькій міфології син фіванського царя Лаїя та Іокасти. Оракул провістив, що Лаїя вб'є власний син. Копи народився Едіп, Лаїй наказав пробити дитині ступні й залишити на поталу диким звірам гори Кітерон. Раб пожалів хлопчика й відніс його корінфському пастухові, який передав дитину своєму бездітному цареві Полібу. Згодом Едіп став жертвою сліпої долі: вбив свого батька Лаїя й одружився з матір'ю Іокастою. Коли обман став очевидним, Едіп осліпив себе, прийнявши таким чином найжорстокішу кару за свої вчинки. Міф про Едіпа послужив основою сюжету трагедій Софокла “Едіп-цар” і “Едіп у Колоні”.

ЕЗОП – грецький байкар, жив приблизно в VI столітті до н. е. Першу збірку його байок уклав близько 300 р. до н. е. Деметрій Фалерський; до нас дійшло 426 байок (не враховуючи різних варіантів).

ЕЙФЕЛЕВА ВЕЖА – металева гратчаста конструкція, збудована франц. інженером і архітектором *А. Г. Ейфелем* для Всесвітньої виставки 1889 в Парижі як емблема досягнень технічної культури XIX ст. Нижній ярус у вигляді зрізаної квадратної піраміди (основа 123,4x123,4 м) утворюють чотири стояки, з'єднані вгорі арковими склепіннями. Е. в. має три платформи (нижня вис. 58 м, середня – 116, верхня 276 м), на які підіймають ліфти і ведуть 1710 сходи. На нижній платформі розміщено невеликі ресторани, кафе, крамниці, на верхній – оглядові галереї. До 1931 Е. в. була найвищою спорудою у світі (300 м). Використовують Е. в. як центр радіо- і телепередач, а також для астрономічних, геофізичних та екологічних спостережень.

ЕКЕХІРІЯ – традиція, за якою всім містам-державам заборонялося вести війни в період проведення ігор, коли кращі спортсмени Давньої Греції мирно змагалися в Олімпії.

ЕККЛЕСІЯ – у Греції найпоширеніша форма народних зборів. В Афінах у середині V ст. до н. е. була верховним органом держави, якому належала вся законодавча і виконавча влада; на екклесії обиралися урядові особи, вершилися судові процеси. Екклесія здійснювала контроль за виконавчою діяльністю урядових осіб. У пізніх античних авторів екклесією називалося місце народних зборів.

ЕКЛЕСІЯ – народні збори в Афінах.

ЕКСТЕР'ЄР (лат. *зовнішній*) в архітектурі – зовнішній вигляд споруди, що характеризується фізичними параметрами її зовнішньої форми, розмірами, масою, освітленням, співвідношенням елементів і цілого. За Е. можна визначити функціональну й конструктивну суть споруди, епоху будівництва, а також її художню цінність.

ЕКУМЕНІЧНИЙ РУХ (від лат. *вселенський*) – рух за об'єднання всіх христ. церков. Керівний орган – Всесвітня Рада церков (з 1948).

ЕЛЕВСІН (грец. *Eleusis*) – місто в Аттиці, 22 км на захід від Афін. Виникло на місці поселення епохи неоліту. У II тис. до н. е. було центром одного з ахейських полісів. Упродовж I тис. до н. е. – центр елевсінських містерій. У 396 н. е. його зруйнували готи. Розкопками, розпочатими у 1882, відкрито частину священної дороги, що вела з Афін до Елевсін, а також залишки храмів VI–III ст. до н. е. і некрополь.

ЕЛЕВСІНІЇ, ЕЛЕВСІНСЬКІ МІСТЕРІЇ – релігійне свято і містерії на честь Деметри і Персефони в Елевсіні. Очевидно, виникли з сільських свят, пов'язаних з культом землеробства (проводилися восени і весною). До їх участі допускалися посвячені греки незалежно від статі, посади і походження, крім рабів і осіб, які заплямували себе негідними вчинками. Містеріями керували жерці Евмолпиди – гіерофант і гіерофантіда, які посвячували чоловіків і жінок у таїнства, факелоносці та гіерокеріки, які виконували молитви і священні гімни. Провідною ідеєю елевсінії було твердження про безсмертність людини – мовляв, вона, подібно до кинутого в землю зерна, дає початок новому життю.

ЕЛІДА (грец. *Elis*) – країна у південно-західній частині Пелопоннесу, багата пасовищами і родючими долинами. На початку V ст. до н. е. на її території виникло однойменне місто, в іншому її місті – Олімпії проводились ігри ще з VIII ст. до н. е.

ЕЛЛАДА – Греція, особливо стародавня. Греки й тепер називають так свою країну (а себе еллінами). Назва “Греція” походить з латинської мови.

ЕЛЛАНОДИКИ – комісія з 10 громадян Еліди, які на час проведення Олімпійських ігор виконували функції суддів: перевіряли присутність атлетів, приймали в них присягу, розподіляли нагороди тощо.

ЕЛЛІНИ – самоназва греків, що поширилася в античності. Вперше зустрічається у Гомера, проте стосовно тільки одного племені, яке заселяло невелику область у південній Фессалії – Елладу; філософ Арістотель вміщує її в Епірі. За даними міфології, родоначальником еллінів був Еллін, син Девкаліона і Пірри. Вперше термін “елліни” для визначення греків зустрічаємо у поета Архілока (VII ст. до н. е.). В період греко-перських воєн цей термін став широкоживаним стосовно материкової Греції, а в часи завоювання Александром Македонським Сходу – до всієї території, яку заселяли греки.

ЕЛЛІНІЗМ – термін, яким вчені визначають період в історії Греції і країн Східного Середземномор'я, починаючи з походів Александра Македонського (334–232 до н. е.) до остаточного завоювання цих країн Римом (30 до н. е.). Введений у 30-ті роки XIX століття німецьким вченим Й. Г. Дройзенем. Історики розглядали еллінізм як складне соціально-економічне, політичне і культурне явище, яке характеризується синтезом грецьких і східних начал, а сам період – як якісно новий етап у розвитку рабовласницьких відносин античного світу з притаманним йому соціально-економічним, політичним і культурним розвитком.

ЕЛЛІНІЗМ – період грецької історії й культури від Олександра Македонського до виникнення Римської імперії (кінець IV століття до н. е. – початок н. е.). Одним з головних осередків елліністичної культури була Александрія Птоломеїв.

ЕЛЛІНСЬКИЙ (КЛАСИЧНИЙ) ПЕРІОД – час утворення і процвітання незалежних держав-міст приблизно з IX до кінця IV ст. до н. е. Еллінський період (час господарювання великих елліністичних монархій III–I ст. до н. е.) – час значного послаблення творчих сил народу і переваги вишуканих форм у мистецтві. Імператорський, або елліністично-римський час римського панування (I–V ст. н. е.) і кінця античного суспільства з коротким переходом до встановлення феодального суспільства, час відмирання старих традицій і виникнення нових християнсько-візантійських.

ЕМСЬКИЙ УКАЗ 1876 р. – указ царя Олександра II, підписаний у німецькому м. Емс, що забороняв видавати в Росії книги українською мовою, ставити українські театральні вистави, концерти з українськими піснями.

Як і Валуївський циркуляр, Емський указ був проявом антиукраїнської політики царського самодержавства.

ЕНДРОМІС – сандалі, які атлети взували для бігу. Вони зав'язувались ремінцями від гомілкостопного суглоба, решта частина тіла залишалась вільною.

ЕНЕОЛІТ (V – початок II тис. до н. е.). У V тис. до н. е. людина відкрила мідь, проте все ще досить значну роль у господарстві відігравав камінь.

ЕНЛІЛЬ – ассиро-вавилонський бог землі, “владика віків” і володар над богами землі та підземного царства.

ЕННЕАДА, дев'ятка богів – у єгип. міфології дев'ять одвічних (первісних) богів м. Геліополя: Атум, Шу, Тєфнут, Геб, Нут, Осіріс, Ізіда, Сет, Нефтида. Являють собою найдавніше відому нам у Єгипті теологічну і космологічну систему. За зразком геліопольської в інших містах створювалися свої дев'ятки богів.

ЕНТЕЛЕХІЯ (грец. *entelechia* – здійсненність) – у філософії *Арістотеля* внутрішня мета руху, закладена в прихованому вигляді в кожному бутті до його здійснення; діяльне, формуюче начало.

ЕПІГРАМА – малий жанр сатиричної поезії. У Старод. Греції Е. називалися віршовані написи на стінах храмів і пам'ятках, в яких прославляли богів і героїв. У новій літературі Е. – короткий вірш сатиричного змісту, здебільшого спрямований проти якоїсь особи.

ЕПІГРАМА – у грецькій і римській літературі короткий ліричний вірш будь-якого змісту. Перші епіграми виникли у Греції в формі сентенцій, написів на надгробних стелах, присвятах богам тощо. Як літературний жанр епіграма оформилась у VII–VI ст. до н. е., наблизившись до жанру елегії, від якої вона запозичила віршований розмір (дистих елегійний), стиль і визначену тематику, переважно морально-дидактичного змісту. Першим представником епіграми у грецькій літературі був Сімонід Кеоський, його продовжувачі – Асклепід Самоський, Леонід Тарентський, Каллімах, Антіпатр Сідонський та ін. У I ст. до н. е. була складена перша антологія епіграми, яка, доповнюючись (у I, VII і X ст. н. е.), виросла у велику збірку епіграм “Палатинську антологію” (16 книг), що містить близько 4 тис. епіграм.

У римській літературі цей жанр став популярним у II–I ст. до н. е., її майстрами були поети Катулл і Марціал.

ЕПІГРАМА – короткий вірш, в якому стисло й дотепно висловлена поважна або сатирична думка.

ЕПІКУР (грец. *Epikeuros*, 342/341–271/270 до н. е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст, народився на острові Самосі у сім'ї сільського вчителя. Проживав хлопчиком в Афінах і в різних малоазійських містах; у 307 до н. е. повернувся назавжди до Афін, де заснував свою школу, відому під назвою садів Епікура. Епікуром написано понад 300 праць, найвідоміші з яких – “Про природу”, “Про атоми і порожнечу”, “Про богів”, “Канон” (з них вціліли тільки фрагменти), Епікур визнавав матеріальний світ єдиною і первісною реальністю, явища природи пояснював внутрішніми закономірностями самої природи, відкидаючи надприродні сили. Матеріалістичне вчення Епікура ґрунтувалося на визнанні, що матерія вічна і що існує матеріальна єдність світу. Будучи продовженням філософії Демокріта, вчення Епікура стало кроком вперед у матеріалістичному розумінні та інтерпретації всесвіту.

ЕПОНІМ – особа, яка дає чому-небудь своє ім'я (наприклад, іменем атлета, який переміг у змаганнях з дромосу, називалась чергова Олімпіада).

ЕПОС – 1) один із трьох основних родів худ. літ. (поряд з *лірикою і драмою*). Основні жанри (види) Е.: *поема, епопея, роман, повість, оповідання, художній нарис, балада* та ін.; 2) у вужчому сенсі Е. – народні героїчні пісні, поеми, сказання, в яких відображено важливі події істор. життя народу. Найдавніші види епічної творчості народу – *міф, казка, легенда*. У наш час традиції нар. епічної поезії живуть у творчості *кобзарів*.

ЕПОС – в античній літературі поетичний жанр, який виник в епоху розкладу первіснообщинних родових відносин. Грецька література знала два види епосу – героїчний (поезія Гомера) і морально-дидактичний (поезія Гесіода). Творцями героїчного епосу були аеди і рапсоди. В елліністичній літературі жанр епосу представлений творчістю Аполлонія Родоського, у римській – Публія Вергілія Марона.

ЕПОХА (грец. *epoche* – зупинка, вихідний момент, затримка) – якісно своєрідний і відносно тривалий період історії, що виділяється на основі певних об'єктивних ознак.

ЕРАТОСФЕН (275–195 рр. до н. е.) – грецький географ і математик. Ввів у географічні карти систему меридіанів.

ЕРГАСТУЛ – в'язниця для рабів.

ЕРГАСТУЛ – у Римі місцеперебування або в'язниця для рабів – у підвалах сільських вілл. Цим терміном називали іноді й самих рабів помістя.

ЕРЕШКІГАЛЬ – асиро-вавилонська богиня, володарка підземного царства.

ЕРІДА (грец. *Eris*, род. *Eridos*) – у давньогрецькій міфології богиня чвар, сварки, сестра і супутниця Ареса. Найпоширеніший про неї міф розповідає, як Еріда кинула на

стіл банкетуючих богів золоте яблуко з написом “найпрекрасніший”, що стало причиною суперечки трьох богинь – Афродіти, Афіни і Гери, яких розсудив син троянського царя Паріс.

ЕРІНІЇ, ЕВМЕНІДИ (грец. *Erinyes, Eumenides*) – у грецькій міфології богині помсти, які проживали в Аїді. Переслідували усіх вбивць і клятвopорушників. Вважались хранительками крeвних родинних зв’язків. У Римі вони відомі під іменем Фурій.

ЕРОТ (грец. *Eros*, род. *Erotos*) – у давньогрецькій міфології бог кохання, один з найдавніших богів Еллади. Постійний супутник Афродіти і син її від Арея, або Гермеса. Золоті стріли Ерота, якими він стріляв з лука, приносили кохання людям і богам. У римлян образ Ерота ототожнювався з Амуром (лат. *amor* – кохання, любов) або Купідомом. Оскільки Ерот вважався й розрадником у горі, його статуї встановлювались як могильні надгробки.

ЕСІМНЕТИ – у поемах Гомера – керівники змагань. В архаїчну епоху в окремих полісах Еллади есімнетами називали окремих урядових осіб і суддів. У більш вузькому розумінні ними називали осіб, які ставали на чолі держави для врегулювання політичного становища. Найяскравішим прикладом такої діяльності були реформи Солона в Афінах (594 до н. е.).

ЕСКВАЙР – щитоносець рицаря в Англії.

ЕСКУЛАП – відомий лікар античної Греції, творець медицини, прихильник Зевса, який вважався сином Аполлона і німфи Короніс. В Епідаврї йому було встановлено пам’ятник.

ЕСТЕТИКА – наука, що вивчає сферу худож. діяльності людей, у т. ч. категорію прекрасного, досліджує ідейну сутність і форми прекрасного в худож. творчості, у природі та житті, роль мистецтва в розвитку суспільства.

ЕСХІЛ (525–456 рр. до н. е.) – один з найвизначніших грецьких і світових драматургів. Написав 70 драм, з яких до нас дійшло сім; найвизначніші з них – “Перси”, “Прикутий Прометей”, трилогія “Орестея”.

ЕСХІЛ – давньогрецьк. драматург, “батько трагедії”. Автор бл. 80 п’єс, з яких збереглося лише 7. Трагедія “Перси” (пост. 472) – про війну греків проти перс. експансії. Всі інші – на міфологічні сюжети: трилогія “Орестея”, “Благаючи”, “Семеро проти Фів”. Прометей з трагедії “Прометей закутий” став символом борця-мученика за щастя людей. До його образу зверталися Й. В. Гете, Дж. Байрон, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка.

ЕТИКЕТ – сукупність правил поведіння, що регулюють зовнішні вияви людських взаємостосунків (ставлення до оточуючих, форми звертання і вітання, поведінку в громадських місцях, *манери* та одяг). Е. – складова частина зовнішньої культури людини й суспільства.

ЕТРУСКИ – одне з італійських племен, що заселяло північно-західну частину Апенінського півострова, названу Етрурією. Історик Геродот вважав, що етруски

прийшли з Малої Азії; цю думку поділяли Страбон, Пліній Старший і Тацит (так вважає більшість сучасних дослідників). Етрусський період в історії Італії охоплює VIII–I ст. до н. е. Археологічні й письмові джерела засвідчують розвинену соціальну диференціацію суспільства етрусків в найдавніший період їх історії. Етрусська держава представляла своєрідну федерацію з 12 міст, з яких найвідомішими були Цере, Тарквінії, Ветулонія, Рузелли, Популонія і Піза. У II–I ст. до н. е. тут збирали найвищі на всьому півострові врожаї; міста етрусків постачали пшеницею навіть Рим. Славився й етрусський льон, з якого виготовляли тканини для вітрил і панцирів. Етрусські вина були відомими в Італії і Греції. У етрусків було широко розвинуто тваринництво: волів і свиней розводили вже в епоху бронзи, коней – на початку епохи заліза. Етрурія славилась високою технікою обробки металів. В самій Етрурії видобували мідь, а на сусідньому острові Ільві (сучасна Ельба) – залізо. Особливо в етрусків було розвинуто керамічне виробництво (вази буккоро). Античні автори засвідчують наявність рабства в Етрурії. Тут виник звичай гладіаторських боїв, який поширився по всій Італії. Римляни запозичили в етрусків символи влади, навчилися будівельної справи та ірригації. Одним з феноменів етрусської культури є їх писемність (загальна кількість пам'яток етрусської культури – близько 10 тис.), яка остаточно ще не дешифрована.

ЕФЕБІЙ – зал, де ефеби займалися фізичними вправами, був призначений переважно для боротьби “корікей” і для ігор з м'ячем.

ЕФЕБІЯ – державна організація в Афінах і деяких інших грецьких полісах, до якої зараховували 18-річних юнаків після внесення їх до списку громадян і принесення ними клятви (ефебів). Термін проходження ефебії тривав два роки. Наприкінці IV ст. до н. е. ефебія стала однорічною і не обов'язковою для всіх. Ефеби несли гарнізонну службу, отримуючи від держави платню в 4 оболі щоденно. Ефебія дозволяла здобути професію солдата, необхідну дія того, щоб стати громадянином. Поряд із фізичними вправами і військовим умінням ефеби під керівництвом косметиса відвідували лекції риторів і лекції з філософії в гімнасіях. У 20 років ефеб ставав громадянином, а ще через два роки мав право воювати за богів, за віру предків, а також захищати місто-державу.

ЕФІАЛЬТ – зрадник-грек, що провів перське військо у тил грекам під час бою під Фермопілами 480 р. до н. е.

ЕФОР – спостерігач за владою в Спарті.

ЕФОР – дослівно “наглядач”; в античній Спарті один з п'яти осіб, яких вибирали народні збори для контролю за діяльністю державних урядовців.

ЕФОР – грецький історик IV століття до н. е., автор першої “Всесвітньої історії”.

ЕФТАЛТИ – азійські племена (білі гунни).

Є

ЄВАНГЕЛІЄ – жанрове визначення перших чотирьох книг новозаповітної частини *Біблії*, в яких викладаються основи христ. віровчення. Книги містять розповіді про *Ісуса Христа*, його життя, вчення, мученицьку смерть і воскресіння. Вони

поділяються на канонічні, які в *християнстві* вважаються правдивими, “бого-натхненними”, й апокрифічні, засуджені як неправдиві. Канонічних Є. чотири: від Матфея, від Іоанна, від Марка і від Луки. Сучасна наука датує написання Є. кін. I поч. II ст. Ці твори є продуктом тривалої колективної праці ранньохрист. проповідників.

ЄВАНГЕЛІЄ – ранньохристиянські твори, в яких розповідається про земне життя Ісуса Христа. З кількох десятків написаних Євангеліє тільки 4 визнані церквою канонічними, тобто священними (від Матфея, Іоанна, Марка і Луки). Вони включені до Нового завіту, решта оголошені церковниками як апокрифічні й відкинуті церквою як єретичні. Сучасна історична наука відносить виникнення Євангеліє до другої чверті II ст. н. е.; процес виправлень і редакції тривав аж до IV ст. н. е. Євангеліє від Матфея, Марка і Луки називають ще синоптичними: приблизно одна третина їх змісту співпадає. Однак усім їм притаманна двоїстість соціально-політичної програми: з одного боку, Євангеліє звернені до трудящого люду, з другого – проповідують смирення, не засуджують рабство тощо. Крім того, в них зустрічається велика кількість протиріч, що відмічалися в античності критиками християнства.

ЄВАНГЕЛІЄ ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ – визначна пам’ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва; переклад Євангелія т.з. простою укр. мовою, досить близькою до народної. Переклад здійснили у 1556–61 митр. Василевич і архімандрит Пересопницького монастиря Григорій у с. Двірці і містечку Пересопниці (нині Рівненська обл.). Написане пізнім *уставом* на *пергаменті*. Рукопис багато орнаментований, оздоблений високохудожніми барвистими *заставками, мініатюрами, ініціалами*, кінцівками в стилі *Відродження*. Відшукав Є. П. в 1837 р. *О. Бодяньський*. Зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського. Від грудня 1991 на Є. П. присягають на вірність українському народові новообрані президенти України.

ЄВНУХ – наглядч.

ЄВХАРИСТІЯ – одне з семи христ. *таїнств*. Полягає в куштуванні віруючим-православним хліба і вина, католиком – хліба, що поєднує їх з *Ісусом Христом*, його плоттю і кров’ю.

ЄГИПЕТСЬКИЙ МУЗЕЙ – найбільш відомий музей пам’яток історії Стародавнього Єгипту; заснував його 1858 р. Огюст Марієт у Булаку, 1902 р. його перенесено до сучасного приміщення в Каїрі.

ЄГИПТОЛОГІЯ – наука про історію і культуру Стародавнього Єгипту. Поділяється на три основних галузі (з численними відгалуженнями): єгипетська археологія, єгипетська філологія та література і єгипетська історія.

ЄЛЕНА – в епосі Гомера дружина спартанського царя Менелая, найвродливіша з усіх жінок; викравши її, син троянського царя Паріс дав привід для Троянської війни.

ЄПАРХІЯ – церковно-адміністративна територіальна одиниця.

ЄПИСКОП – глава церковно-адміністративної одиниці.

ЄРЕСЬ – релігійні течії, опозиційні або ворожі панівній церкві, різні відхилення від офіційного віровчення. Напр., у IV–XII ст. у *християнстві* найвідомішими Є. були *аріанство*, *несторіанство*, *монофіситство* та ін., які виступали проти християнського вчення про трійцю.

ЄРЕСЬ – течії, які відхилялися від офіційної церковної доктрини щодо догматики і культу.

ЄРЕТИК – людина, що відступила від догм пануючої церкви, послідовник *єреси*.

Ж

ЖЕРТВА, офіра, повірниця – обряд приношення дарів богам, духам, померлим предкам, іншим потойбічним силам, мета якого – умилостивити їх.

Із однієї з легенд українців Карпат довідуємося, що Бог-Творець постав із роси, а його супротивник (Арідник) – із піни. Арідник був скинутий у потойбіччя, бо ж прагнув завладати світом і ув'язнити Творця. Тоді божий народ став множитися на землі. “Коли ж намножилося людей, що давалися (Триюді-Аріднику та його слугам) “юдити”, Бог пішов на гору і вибрав собі Повірницю – Жертву. Вона була колись така, як людина, і перебувала між небом і землею – на горі, де росли тільки афіни (чорниці). Вона живилася ними й була чистою. Бог посилав її на землю, аби вона йому оповідала, що діється на землі. Її неодноразово посилав Бог карати людей вогнем. І тоді вона перекидалася в гадину з крилами, а на кінці її хвоста була пацьорка (намистина), що світила на весь світ. Одного разу Бог послав її дивитися, що роблять люди на землі. Вона наїлася кардашини (м'яса), не могла летіти, приповзла на гору, і Бог прокляв її, аби, доки віку, лише повзала. Але за давні заслуги все ж довірив стерегти криниці з водою і пускати лишень тоді воду, коли люди принесуть їй живого чоловіка, дівку чи хлопця. Коли Жертва була голодна, то не пускала людям води, поки не кидали їй чоловіка, дівку або хлопця. Але знайшовся такий хлопець-святиць, що вбив її...”

Жертовники наших предків стояли у Священних гаях, де перед статуєю Бога завжди горів вічний вогонь. Богам ніколи не жертвували щось бридке – їм потрібні любов, повага і щирість. Перед жертовником ставали на коліна і цілували землю. Несли найкращі дари: писанки, рушники, хліб. Уже згодом виникло поняття “жрати”, “жертви”: жертва богам, яка належала і людям, і вони “пожирали” її перед лицем Бога. Деякі згадки маємо від часів князя Володимира, який навіть за християнства ще влаштовував жертовні трапези. Такі трапези закінчувалися іграми, піснями та танцями. Залишки жертвоприношень кидали у вогонь або в річку, закопували в землю або брали з собою як оберіг. Жертовна кров вважалася чудодійною. Усі ці обрядодійства чинилися з відповідними молитвами, що означало подяку богам за зроблене або прохання ласки на майбутнє. Стародавні місця жертвоприношень пізніше стали називати капищами.

Іноді обряд жертвоприношення набирав жорстоких форм, коли богам віддавали живих людей. Так пише Нестор у “Повісті врем'яних літ” під 980 р., згадуючи про Перунів пагорб у Києві: “І приносили їм жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернилася жертвами їхніми земля Руська і пагорб той”. Візантійський письменник X ст. Лев Диякон, описуючи похід Святослава, також звертає увагу на принесення в жертву полонених. Але вже в XI ст. у своєму “Слові про закон і благодать” митрополит Іларіон пише: “Уже

не заколюєм ідолам один одного”. Досить виразну картину кривавого ритуалу в одному з громадських капищ описано в старовинній колядці:

За річкою, за бистрою
Ліси стоять дрімучії,
Вогні горять великії.
Навкруг вогнів лавки стоять,
Лавки стоять дубовії.
На тих лавках добрі молодці,
Добрі молодці, красні дівиці
Співають пісні колядушки.

В середині їх старик сидить,
Він точить свій булатний ніж.
Котел кипить горючий;
Біля котла козел стоїть
– Хочуть козла зарізати.

На Андріївській горі, над пристанню в гирлі Почайни, у 1908 р. видатний археолог та історик В. Хвойка розкопав жертovníк, присвячений Дажбогові. Вчений так змальовує видатну пам’ятку, як він пише, “доісторичної” культури Наддніпрянщини: “Серед руїн різних будівель, мабуть, найстародавнішими є руїни кам’яного фундаменту якоїсь загадкової споруди. Фундамент цей складався з різних за розміром каменів сірого пісковика, що набирали іноді химерних примхливих обрисів, а іноді мали наскрізні отвори... Із західного боку цього фундаменту було виявлено масивний стовп, у якому шари сильно обпаленої глини чергувалися з прошарками попелу й вугілля. Навколо – велика кількість кісток та черепів тварин, головним чином свійських”.

Учені вважають, що овальний майданчик київського храму зі стовпом для офірувань був святилищем, куди заходили тільки жерці. Жертovníк у святилищі був обернутий до народу, який молився на схід, а входив до храму завжди з заходу. Камені примхливих обрисів з отворами, очевидно, мали властивість трансформувати звуки так, начебто вони “йшли з неба” – від богів.

У “Велесовій книзі” читаємо: “А отці наші приносили жертву Дажбогові, і та на небі також святилася многократно”; “Ото греки всяке наговорюють на нас, що приносимо в жертву людей”; “Боги Русі не беруть жертви людські ані животини, єдине плоди, овочі, квіти і зерна, молоко і сур’ю питну, на травах настояну, і мед, ніколи живу птицю ані рибу. І це варяги богам дають жертву іншу і страшну чоловічу. А ми того не маємо діяти, бо єсми Дажбогові внуки і не ходимо стопами чужими”.

ЖЕРТОВНИЙ ВОГОНЬ – вогонь, який у давнину горів перед жертovníком, біля якого приносили священні пожертви богам. Нині жертovníк – столик біля вівтаря під північною стороною храму, на якому священник розпочинає літургію – *проскомідію*.

ЖИВА, Живана, Живена, Живонія – богиня життя, щастя, любові, яка животворить і воскрешає умираючу взимку природу, робить землю плодючою. Жива символізує не стільки любов між чоловіком і жінкою, скільки світову любов, що є основою життя на землі. Саме цим вона відрізняється від богині всього суцього, а також подружнього життя Лади. Згідно з міфами Жива народилася від Світовиди і Ноцени, які символізують день і ніч.

Жива – богиня, що *животворить*. Вона дарує життя незалежно від волі верховного божества. А по смерті душа людини зустрічається з двома богами – Живою і Пекленцем (богом пекла). Жива бере до себе праведників і відправляє їх до раю. Ті душі, які потрапили до Пекленця, проходять крізь адські муки, перетворюються на іскри і летять на небо. Там вони знову потрапляють до Живи. Жива, зібравши іскри, йде у людський світ і вкладає їх у лоно вагітним жінкам. Іскри втілюються у дітей, і з цього часу вони отримують душу. Супутницями богині є Почуття, Чарівність і Любов. Прилітаючи у цей світ на чарівній колісниці, запряженій парою голубів і парою лебедів, Жива розпалює вогонь небесних гроз, проганяє злі сили, виводить з-за холодних хмар світлосяйне сонце.

На честь богині Живи предки запалювали вогні. Рано-вранці у Великий четвер Страсного тижня палили солому і кликали покійників. Чим скоріш богиня весни переможе демонів зими, тим швидше одягне поля, сади і гаї свіжою зеленню і квітами. Прекрасні дні травня і початку червня з давнини присвячувалися цій чарівній богині і знаменувалися загальними ігрищами. Тим, хто приносить їй жертви, вона пророкує майбутнє. На честь Живи, як тільки прилітає зозуля (а ця пташка вважалася атрибутом богині), дівчата йшли в ліс охрещувати її, тоді ж між собою зріднювалися та заплітали вінки на березах. Приносили жертви їй також жінки, які не мали дітей, щоб вона сприяла добрим пологам. Жива прийшла колись уперше до людей з яблуком і виноградом та виростила перше зерно жита. Живі було побудовано капище на горі, назване Живець, де в перші дні травня благоговійно сходився численний люд випрошувати в неї довгочасного здоров'я. Особливі жертви приносили їй ті, хто чув перше кування зозулі, яке пророчило їм кількість років життя. Думали, що то найвищий господар Всесвіту перевтілювався в зозулю, тому її вбивство вважалося злочином і суворо каралося.

ЖИВИЙ ВОГОНЬ – вогонь, добутий тертям двох сухих шматків дерева. Як же мав здивувати, злякати, захопити стародавню людину спалах вогню в перетині двох паличок! Не дивно, що люди стали зображати хрест як символ життя, символ вогню і Сонця. Їм здавалося, що небесне світило зійшло на землю і втілилося ось у цих іскрах та язиках полум'я. Пізніше форма хреста як знаряддя для добування вогню змінюється на свастику – ламаний хрест. У схрещенні перекладин робився отвір, куди вставлялася кругла паличка, від швидкого обертання якої спалахувала іскра. Знак свастики відомий різним народам світу.

Священний живий вогонь горів біля стодол, клунь, на току та в печі, ним також запалювали свічки на весіллі. Живий вогонь вважається принесеним на землю Сварожичем – одним з улюблених синів головного вогнищанина бога Сварога. У давнину для розмальовування писанок також треба було здобути живий вогонь, бо то найвищі чари, які “бралися безпосередньо від життєдайного Сонця”, а Сонце свою велику силу передавало деревині, яка народилася і виросла під цим Сонцем.

ЖИВИЙ ВОГОНЬ – вогонь, добутий тертям дерева об дерево.

ЖИВОПИС – вид образотворчого мистецтва, художнє відображення видимого й уявного світу фарбами на поверхні (полотні, дереві, папері, стіні, пергаменті, склі, кераміці тощо). Залежно від призначення Ж. визначають як монументальний, декоративний, станковий, декоративний та мініатюру. За тематикою і предметом

зображення розрізняють жанри Ж.: анімалістичний, побутовий, міфологічний, релігійний, алегоричний, історичний, батальний, портрет, пейзаж, натюрморт.

ЖИТТЯ – найвеличніший прояв Бога, дарований усьому світові. Життя – бажання жити в боротьбі за життя та бажання вмерти, щоб жили нащадки. Життя – це зернина; зернина, лягаючи в землю, гине, щоб знову себе відродити в новому колоску. Життя – це досвід, мудрість, розум, творчість, віра, любов. Жити – значить єднатися з Богом. З тих прадавніх часів, коли боги навчили людей вирощувати жито, просо, овес, пшеницю, ячмінь тощо, а значить випікати хліб та виготовляти крупи, бере свій початок слово “життя”, і не даремно загальною назвою всіх хлібних зерен стало слово “жито”.

У давнину в серпневі дні люди виходили в поле просити “сили”. Тоді підібраний після жнив колосочок вважався цілющим, тільки спочатку треба було щиро попросити його в самого поля. У день весілля молода, за стародавнім звичаєм, приносила жертву прародичам, кидаючи у вогнище жменю жита.

“Дерево життя” – досить поширений символ родючості, урожаю, достатку. На Галичині цей мотив модифікувався особливо цікаво. Часто Дерево життя нагадує рогату фігуру з розставленими ногами, що відтворює добре відому з народних вишивок позу рожаниці. Особливу увагу привертає форма Дерева життя на браслеті із Терихова. В арочці, під небосхилом з позначеними краплями дощу зображено дерево з масивним стовбуром і п’ятьма листочками, розташованими так, що разом зі стовбуром вони дуже нагадують літеру Ж. Ця літера мала у слов’янській абетці своє ім’я – “*живіте*”, тобто “хай усе живе!”

ЖНИВА – збирання урожаю, початок великого свята на честь бога Спаса. Жниво – те, що зібране у жнива. Жито – головне зерно для хліба. Слово це є в усіх слов’янських мовах. А просо колись називали *пирожитом*.

Жнива складаються з трьох етапів: зажинки, саме жнива та обжинки. До жнив люди готувалися ретельно: ладнали господарський реманент, готували клуні-стодоли, куди складався готовий урожай, гострили серпи, коси, ладнали граблі, упорядковували дороги. Хата мала бути чистенько побілена. Напередодні жнив випікали хліб та приносили у жертву богам поросю. Зокрема, про це говорить прислів’я: “Повна бодня сала, мов на Великдень, на Різдво чи на жнива”. На свято жнив вирушали всім селом, удома залишалися лише немічні старі та маленькі діти, а також дідусі-пасічники, чиїм обов’язком було вартувати двори від пожежі, дивитися за худобою, яку приганяли чередники, тощо. Жінці зі сходом сонця вставали до роботи, а при зустрічі говорили один до одного: “Боже помагай!” чи “помагай Біг”, а на ниві господар казав: “Боже, допоможи щасливо день спровадити – святий хлібець зібрати! Пошли всім нам здоров’я в ці жнива, а померлим царство небесне! Збережи хліб наш на ниві від граду, грому, тучі, вітру буйного!”

А потім усі, перехрестившись, починали серпами жати жито. Коли на ниву приходили діти, то хлоп’я чи дівча зверталося до батьків із поклоном: “Благословіть, татуню, і ви, мамуню, жито жати!” Батько чи мати брали тоді дитячий серп і відповідали: “Бог благословить! Іди, дитино, жито жати! Встань навколішки перед хлібом святим!” Синові допомагав в’язати снопи батько, дочці – мати. Ввечері йшли додому дуже повільно, щоб почути, “як нива співає”, бо то радіє бог урожаю, який так любить цю урочисту пору. Український народ із давна усі свої справи завжди супроводжував піснями. Отож про жнива співали:

Золотії серпики бряжчали,
Поки сього жита дождали;
Тепер вже не будуть бряжчати,
А будуть в коморі лежати.

Або:

Ой жни, дівча, пшеничоньку
Та й не думай собі –
Буде тота пшеничонька
На коровай тобі.

Ті жінці, що наймалися в господарстві на роботу, співали:

А сонечко котиться, котиться,
Нам додому хочеться, хочеться.
Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко під липкою, під липкою,
Труси, пане, калиткою, калиткою!

Віра в магічну силу землі відображена у пожнивній пісні:

Ой нивонько, нивонько,
Верни нашу силюнку.
Як ми тя зажинали,
То ми силюнку мали,
Тепер ми марнесенькі,
Як лебідь білесенькі.

ЖРЕЦТВО – служителі культу, яких шанували як посередників у спілкуванні людей з уявним світом богів і духів. Однією з найважливіших функцій Ж. є відправа жертвоприношень, призначених божествам. Ж. збереглося в *індуїзмі*. Спадкоємцем Ж. стало духівництво.

ЖРЕЦЬ – людина, яка виконує функції посередника між віруючими і надприродними силами, а також здійснює релігійні обряди.

У стародавні часи жрець освячував жертвожник, розпалював вогонь і висівав у нього символ племені – зуби корів і биків. Жрець відрізнявся від інших людей білим одягом та довгим волоссям, мав право відпускати довгу бороду. Кожне плем'я чи поселення у давнину мало свого волхва. Усіх їх очолював головний волхв – Жрець держави. Головним атрибутом його був жезл із кількома дзвіночками. При ударах жезлом об землю виникав мелодійний звук, який відлякував злих духів. Тільки жрець та волхви мали право входити до святилища храму. Коли потрібно було приносити жертву в родині, її приносив кожен за себе або старший у родині, який виконував роль жерця; він же був і виконавцем усіх обрядодійств.

3

ЗАБОРОНА (табу) – система правил, яка регламентує побутову та обрядову поведінку й господарську діяльність особи і колективу. Заборони на прядіння, чесання шерсті, стрижку овець, вивіз на поле гною, їжу, статеві зносини тощо існували у різних місцевостях як обереги від вовків; у певні дні не користувалися ножицями, щоб у вовка

паща була замкнута; подекуди заборонено згадувати про вовка у так звані “вовчі празники”, під час їжі або на Різдво, коли вовків замість їхньої власної назви називають *колядниками*; у рибалок вважається, що, пливучи по воді, не можна згадувати зайця або ведмедя, бо можна розсердити водяника; виконання заборони брати що-небудь із млина слугує оберегом від щурів; заборонено відмовляти вагітній, коли вона попросить щось, бо миші погризуть одягу тому, хто відмовить; щоб гусинь не з’їла капусту, жінці під час місячних заборонено полоти і підгортати; у день Всіх святих (1 листопада) не слід шинкувати капусту; щоб забезпечити посіви від горобців, на Різдво не викидають на сміття старого віника тощо.

ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ ІСТОРІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – формування системи знань щодо виникнення і розвитку засобів, форм, методів, ідей та теорії фізичного виховання і спорту; розвиток професійної самосвідомості майбутніх фахівців; виховання морально-етичних та ідейно-патріотичних переконань фахівця, причетності до світової історичної спадщини та традицій в галузі фізичної культури; прищеплення фахівцям навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного розвитку фізичної культури та спорту; навчання практичних навичок роботи з історичною та науковою літературою, критичного осмислення документів та першоджерел; вироблення умінь застосовувати набуті знання у професійній діяльності, для орієнтації в сучасних тенденціях розвитку фізичної культури та спорту, оцінки спортивних явищ і подій.

ЗАВДАННЯ УРОКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – *освітні* – ознайомити з прямолінійною постановкою ноги з передньої частини стопи при бігу по прямій; закріпити навичку відштовхування у стрибках в довжину з розбігу; навчити руху кисті в киданні малого м’яча; виробити правильну поставу під час бігу; *оздоровчі* – розучити комплекс вправ для формування правильної постави; сприяти загартуванню організму учнів; перевірити правильність побудови стопи учнів; *виховні* – виховувати сміливість, охайність, товариську тощо.

ЗАВДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ – постійне підвищення рівня здоров’я, фізичного та духовного розвитку населення, сприяння економічному і соціальному прогресу суспільства, а також утвердження міжнародного авторитету України у світовому співтоваристві.

ЗАВИВАННЯ БЕРЕЗИ – обряд ворожіння. Вранці на Зелену неділю дівчата і хлопці з піснями-веснянками та гаївками йшли до лісу “завивати” вінки на березах. Потім несли ці вінки з піснями додому, а пізно ввечері дівчата йшли до ставка чи річки й пускали їх на воду, загадавши бажання, як і на Купала. Довго й тривожно спостерігала кожна за своїм вінком: чи піде під воду, чи буде на поверхні, чи злучиться з іншим віночком, чи перевернеться у воді, чи пристане до берега... Таким чином молодь загадувала собі майбутню долю.

ЗАГАЛЬНОРОЗВИВАЛЬНІ ВПРАВИ – рухові дії, які є переважно засобами загальної фізичної підготовки і спрямовані на всебічний розвиток фізичних якостей, розширення функціональних можливостей органів та систем організму, злагодженість їхнього прояву в процесі м’язової діяльності, збагачення рухового досвіду.

ЗАГАЛЬНОРОЗВИВАЮЧІ ВПРАВИ В РУСІ – *різновиди ходьби*: звичайна; на носках; на п'ятах; у напівприсіді; у присіді; згинаючи ноги вперед; схресний крок; крок з носка (м'який крок); гострий крок, високий крок; широкий крок. *Різновиди бігу*: згинаючи ноги вперед; згинаючи ноги назад; з прямими ногами вперед, назад і в сторони; гострий біг; біг широким кроком; схресний біг; біг спиною вперед; біг з прискоренням. *Танцювальні кроки*: приставний крок; крок галопу; змінний крок; крок польки; вальсовий крок уперед. Різновиди пересувань рекомендується проводити у різних напрямках (уперед, назад, в сторони), поєднуючи їх з різними положеннями рук (на поясі, за головою, перед грудьми, вгору, в сторони, вперед і т.д.).

ЗАГОВИНИ, запусти – останній термін для засилання сватів. Після традиційного початку весіль на Покрову наставала пора шлюбів, які завершувалися Різдвяними (Пилипівськими) заговинами. Відтак 28 листопада закінчувалась календарна осінь. Дні ставали коротшими, а ночі довгими. З цього часу молодь починала влаштовувати вечорниці, котрі тривали до Великодня.

ЗАЖИНКИ – початок жнив – великого свята на честь бога врожаю. У цей день мили лавки в хаті, стелили чисті скатерки. Господиня, гарно одягнувшись, брала хліб-сіль і громничну свічку та йшла в поле зажинати ниву. Зжавши пучок жита, вона скручувала його і підперезувалася ним, як поясом. Жали в самих тільки сорочках. Пожнивні сорочки-породільниці визначалися своїм оздобленням – вишитим або витканим візерунковим подолом. Перший зжятий сніп називався *іменинником*, його господиня несла додому і ставила на покуті, в деяких місцевостях у stodолі, де він стояв аж до кінця молотьби. Пізніше цей сніп обмолочували окремо й зерна перед засівом змішували з іншим насінням. Соломою з першого снопа годували корів, щоб не хворіли.

ЗАКЕРЗОННЯ – публіцистична назва західних околиць українських земель (Лемківщини, Посяння, частини Любачівщини, Равщини й Сокальщини, Холмщини, Підляшшя), які перед Другою світовою війною на підставі німецько-радянського договору від 28 вересня 1939 р. відійшли до нацистської Німеччини, а після війни відповідно до радянсько-польського договору від 16 серпня 1945 р. ввійшли до складу Польщі (19 тис. кв. км, 1 500 000 мешканців, переважно українців). Назва походить від *лінії Керзона*.

ЗАКЛИКАННЯ ВЕСНИ – один із найцікавіших давніх звичаїв. Народна уява створила поетичний образ весни у вигляді дівчини-“паняночки”, що “десь у садочку шиє сорочку”, а інколи й у вигляді молодиці, що вже має або готується мати дочку:

Ой, весна, весна та весняночка,

Ой, де ж твоя донька, та паняночка...

Ця вродлива дівчина або молодиця дуже багата, від неї люди сподівалися щедрих дарів, а тому й виглядали її рано-вранці, до схід сонця: вибігали на горби, ставали на воротах, лізли на дах комори чи клуні і запрошували її піснями. Закликали весну звичайно жінки, дівчата і діти. Це не завжди відбувалося на Сорочини, іноді й на Теплому Олексі, іноді на Явдохі, а то й напередодні Благовіщення. Закликання весни поєднувалося з вигнанням зими – смерті. Навесні відбувалася урочиста тризна з жертвоприношенням на честь померлих. Ще донедавна зберігалися в деяких місцевостях

залишки того урочистого свята, коли оспівувався кінець зими і при цьому палили солом'яне опудало.

“ЗАКОН РУСЬКИЙ” – система *звичаєвого права*, що діяла в Київській Русі. Про існування його свідчать прямі посилання літописців на “З. Р.” у договорах 911 і 944, укладених київськими князями Олегом та Ігорем з Візантією. “З. Р.” охоплює питання кримінального, спадкового, сімейного, процесуального права і свідчить про рівень правової культури русинів. Для “З. Р.” характерна заміна кривавої помсти викупом (виною), що йшов на користь князя, його адміністрації, та головиною, яку платили потерпілим або їхнім родичам. Подальшим розвитком “З. Р.” є “*Руська правда*”, зокрема її перша редакція, відома під назвою “Правда Ярослава”.

ЗАЛІЗНИЙ ВІК – період у розвитку людства, в т. ч. його культури, пов’язаний з використанням виробів із заліза, що заступив *бронзовий вік* на поч. 1-го тис. до н. е. На території пд.-сх. Європи доба раннього заліза припадає на 1-е тис. до н. е. – III ст. н. е., хронологічно обіймає кіммерійський, скіфський і сарматський етапи її історії. Ранні знахідки предметів із заліза є в пам’ятках зрубної та білогрудівської культур. Досконаліші вироби (ножі, мечі, кинджали, наконечники списів, сокири, серпи та ін.) зустрічаються у пам’ятках чорноліської, бондарихинської, ананьїнської культур і в досліджених на тер. пд. України, Криму й пн. Кавказу поховань кінних воїнів, які відносять до кіммерійського етапу. Термін “залізний вік” вживали ще в античному світі (*Гесіод, Лукрецій Кар*), але в наукову класифікацію його вперше запровадив 1836 дат. археолог К. Ю. Томсен.

ЗАЛІЗНИЙ ВІК (I тис. до н. е.) – у IX ст. до н. е. на зміну бронзовій добі прийшов залізний вік. Людина відкрила для себе залізо й навчилася його обробляти.

ЗАЛІЗНЯК Максим (поч. 40-х років XVIII ст. – ?) – народився на Чернігівщині, замолоду подався на Запорізьку Січ, але довго там не пробув. Після цього займався рибним промислом в Очакові, незадовго до початку Коліївщини повернувся на Січ. Цей ватажок мав неабиякі організаторські здібності, війські навички, був відважною людиною, відзначався непримиренністю й жорстокістю до гнобителів. Після Коліївщини був засуджений до побиття батогами й заслання на каторжні роботи до Нерчинська, де й помер. За однією з легенд М. Залізник брав участь у селянській війні під проводом Омеляна Пугачова в 1773–1775 рр.

ЗАЛІЗНЯК Микола (1888–1950) – український громадсько-політичний діяч, публіцист і дипломат. Народився в Криму. Належав до Української партії соціалістів-революціонерів. 1907 року за участь в українському національному русі був заарештований. У тому ж році втік з тюрми й приїхав до Львова. Активний учасник студентського руху в Галичині. У 1914 році – один з організаторів Союзу визволення України. З кінця 1914 року, очолюючи Закордонний комітет УПРС у Відні, вів публіцистичну та видавничу діяльність. 1918 року в складі делегації УНР брав участь у виробленні умов і укладанні Берестейського миру. У 1919–1920 рр. – посол УНР у Фінляндії, згодом жив у Відні. 1945 року був заарештований радянськими спецслужбами й засуджений до тривалого терміну ув’язнення. Помер 1950 року в тюрмі.

ЗАЛОГА – 1) військові частини, розташовані в якому-небудь місці, гарнізон. 2) озброєна група людей, яка охороняє кого-, що-небудь; охорона. 3) військовий загін, який добре замаскувався, щоб несподівано напасти на ворога; засідка.

ЗАМОВЛЯННЯ, заговор, примовка, примова – молитвослов магічного характеру, основою якого є віра в чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили. Людина вірила, що мертві могутніші від живих, а тому в замовляннях зверталися до “образу світу”, втіленого в них та у природних явищах. Замовляння – це також звертання до темних сил, до “нечисті”, а тому їм личить більше ніч, коли такі сили панують. Замовляння має велику чудодійну силу, коли воно проказане в належній формі, у належний час і з належним обрядом. Замовляють рано-вранці, повернувшись лицем до сходу. Замовляннями-заклинаннями заворожують щастя, добру долю, урожай, приріст худоби, бджіл тощо. “Роди, Боже, жито-пшеницю й усяку пашницю. Господарям на диво, людям на добро!”. Один із найдавніших типів замовляння – безпосереднє звертання до об’єкта, на який спрямована дія. Замовляння до води: “Добрий вечір, кринице, красная дівице, водо-дочко Уляно, земле-мати Тетяно, камне-брате Петро. Поздоровляю вас із понеділком, приймайте хліб-сіль, дайте нам водиці на добро”. Подібне замовляння супроводжувалося певною ритуальною дією: у криницю опускали краєць хліба і тримали його там від заходу до сходу сонця. Вірили, що він набуває лікувальних властивостей: коли такий хлібець дати з’їсти породіллі, то прибуде багато молока.

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ – у XVI–XVIII ст. козацьке місто-фортеця за Дніпровими порогами, військовий і адміністративний центр запорізьких козаків.

У більш широкому значенні – політична й військова організація. Протягом свого існування перебувала на різних територіях (Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортотлицька, Каменська, Олешківська, Нова Січ). Вищим органом влади була військова козацька рада, що обирала кошового отамана і старшин. Ліквідована в 1775 р. за указом Катерини II.

ЗАПРОШЕННЯ – запрошення взяти участь в Олімпійських іграх повинні бути надіслані МОКом за рік до церемонії відкриття. Бони повинні бути надіслані всім визнаним НОКом.

Запрошення взяти участь в Олімпійських іграх повинні бути висловлені такими словами: “Міжнародний олімпійський комітет має честь запросити Вас взяти участь в Іграх ... Олімпіади (або ... зимових Олімпійських іграх), які відбудуться в ... з ... до ... ”.

Запрошення повинні бути надіслані одночасно зареєстрованою авіапоштою або спеціальною поштою. НОКи повинні відповісти на запрошення письмово та їх відповіді повинні бути отримані МОКом протягом чотирьох місяців після дати, коли були надіслані запрошення.

Після отримання запрошення НОК повинен письмово підтвердити МОКу отримання кожного запрошення на участь в Олімпійських іграх.

Не пізніше ніж за два місяця до церемонії відкриття Олімпійських ігор кожний НОК повинен письмово повідомити ОКОІ про приблизну кількість членів його делегації.

ЗАРАТУСТРА – основоположник віри в єдиного небесного Бога. Є три найбільш відомі дати життя Спитами Заратустри: 630–553, 628–551, 618–541 рр. до н. е. Походить з

оріанського племені скіфів. Першим зумів переконати людей у тому, що у світі є дві сили: сила світла та життя – Агура Мазда і сила тьми та смерті – Ангра Маню. Священні заратустріянські письмена (Гати, Авести, Паглави) зберігаються в Бомбеї і є “святая святых”.

ЗАРУБИНЕЦЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура стародавніх племен, які жили по середньому й верхньому Дніпру, Прип’яті, Десні та Пд. Бугу з серед. III ст. до н. е. до II ст. н. е. Пам’ятки 3. к. вперше дослідив *В. Хвойка* 1899 (могильник біля с. Зарубинців (звідки й пішла назва), тепер Канівського р-ну Черкас, обл.). На думку більшості вчених, носіями 3. к. були праслов’янські племена, хоч ними могли бути й давньогерманські племена бастарнів.

ЗАСОБИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТИВНОГО ТРЕНУВАННЯ – основні: фізичні вправи, допоміжні: оздоровчі сили природи (сонце, повітря, вода), гігієнічні фактори (режим, харчування, громадська і особиста гігієна).

ЗАСОБИ, ЗАБОРОНЕНІ В СПОРТІ – під час занять спортом не допускається використання засобів, заборонених законодавством України, національними спортивними федераціями, міжнародними спортивними організаціями або відповідними правилами змагань.

Спортсмен, який використовує для досягнення спортивного результату стимулятори, допінгові речовини або інші заборонені засоби, а так само особа, що свідомо сприяє розповсюдженню або застосуванню таких засобів, несе відповідальність, передбачену законодавством та регламентними документами відповідних спортивних організацій.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР) – українська держава, що виникла в листопаді 1918 р. у результаті розпаду Австро-Угорської імперії.

ЗАЯВКИ – тільки НОКи, що визнані МОКом, мають право заявляти учасників в Олімпійських іграх. Право остаточного прийняття заявок залишається за Виконавчим комітетом МОКу.

НОК повинен використовувати таке право тільки за рекомендаціями по заявках від національних федерацій. Якщо НОК підтверджує їх, то він повинен надіслати такі заявки до ОКОІ. ОКОІ повинен підтвердити їх отримання. НОКи повинні перевірити достовірність заявок, які запропоновані національними федераціями, та забезпечити, щоб ніхто не був виключений за расовими, релігійними або політичними мотивами або за мотивами інших форм дискримінації.

НОКи повинні посилати на Олімпійські ігри тільки тих учасників, які достатньо підготувалися до міжнародних змагань високого рівня. Через свої МФ, національна федерація може звертатися до Виконавчого комітету МОКу з приводу рішення, що прийняте НОКом відносно заявок.

Процедури та терміни для заявок учасників на спортивні змагання Олімпійських ігор містяться в “Довіднику подання заявок на змагання з видів спорту та акредитацію”, яке прийняте Виконавчим комітетом МОКу.

Всі заявки повинні бути надруковані на спеціальному бланку, який затверджується Виконавчим комітетом МОКу, та надіслані в такій кількості примірників, як визначається ОКОІ.

Попередньою умовою участі в Олімпійських іграх є те, що кожний учасник повинен відповідати всім положенням, що містяться в Олімпійській хартії та правилам МФ, яка керує його видом спорту. Такий учасник повинен отримати належну правоздатність від такої МФ. НОК, який заявляє учасника, повинен забезпечити під свою власну відповідальність, щоб такий учасник був повністю ознайомлений та дотримувався Олімпійської хартії та Медичного кодексу.

У випадку, коли не існує національної федерації для даного виду спорту в країні, яка має визнаний НОК, останній індивідуально може заявити учасників з такого виду спорту на Олімпійські ігри після затвердження Виконавчим комітетом МОКу та МФ, що керує даним видом спорту.

Бланк заявки повинен містити текст умов правоздатності, і учасниками повинна бути підписана така декларація:

“Усвідомивши те, що як учасник Олімпійських ігор, я беру участь в заході, який має постійне міжнародне та історичне значення, та, враховуючи схвалення моєї участі в ньому, я погоджуюсь бути об’єктом кінозйомок, телезйомок, фотографування, ідентифікації та іншого подібного використання моєї особи під час Олімпійських ігор на умовах та з метою, які погоджуються, відтепер або й надалі, Міжнародним олімпійським комітетом (МОК) стосовно розвитку Олімпійських ігор та олімпійського руху.

Я також погоджуюсь дотримуватись Олімпійської хартії, що діє сьогодні, та, зокрема, з тими положеннями Олімпійської хартії, що стосуються правоздатності участі в Олімпійських іграх (включаючи Правило 45 та його роз’яснення), Медичного кодексу МОКу (Правило 48), засобів масової інформації (Правило 59 та роз’яснення), стосовно дозволеної ідентифікації торгової марки на одязі та обладнанні, які носяться або використовуються на Олімпійських іграх (параграф 1 роз’яснення до Правил 61) та арбітражу в Арбітражному суді для спорту (Правило 74). Відповідні положення та правила були доведені до мого відома моїм Національним олімпійським комітетом та/або моєю національною спортивною федерацією”.

Відповідна національна федерація і НОК повинні також підписати такий бланк заявки, щоб підтвердити і гарантувати, що всі відповідні правила були доведені до відома учасника.

Бланк заявки повинен містити текст умов правоздатності і наступна декларація повинна бути підписана тренерами, інструкторами та офіційними представниками:

“Усвідомивши те, що як тренер/інструктор/офіційна особа в Олімпійських іграх, я беру участь в заході, який має постійне міжнародне та історичне значення, та, враховуючи схвалення моєї участі в ньому, я погоджуюсь бути об’єктом кінозйомок, телезйомок, фотографування, ідентифікації та іншого подібного використання моєї особи під час Олімпійських ігор на умовах та з метою, які погоджуються, відтепер або й надалі, Міжнародним олімпійським комітетом (МОК) стосовно розвитку Олімпійських ігор та олімпійського руху. Я також погоджуюсь дотримуватись Олімпійської хартії, що діє сьогодні, та, зокрема, з тими положеннями Олімпійської хартії, що стосуються правоздатності участі в Олімпійських іграх (включаючи Правило 45 та його роз’яснення). Медичного кодексу МОКу (Правило 48), засобів

масової інформації (Правило 59 та роз'яснення), стосовно дозволеної ідентифікації торгової марки на одязі та обладнанні, які носяться або використовуються на Олімпійських іграх (параграф 1 роз'яснення до Правила 61) та арбітражу в Арбітражному суді для спорту (Правило 74). Відповідні положення та правила були доведені до мого відома моїм Національним олімпійським комітетом та/або мою національною спортивною федерацією”.

Ніяка заявка не буде дійсною, якщо тільки не будуть виконані всі вище наведені положення.

Відмова від участі належним чином заявленої делегації, команди або окремого учасника, якщо це здійснено без попередньої згоди Виконавчого комітету МОКу, являє собою порушення Олімпійської хартії і підпадає під дисциплінарні санкції.

У випадку відсутності протилежного рішення Виконавчого комітету МОКу та вписаного в контракт з містом-організатором, кількість атлетів, які змагаються в Іграх Олімпіади, повинна бути обмежена числом десять тисяч (10000) та кількість офіційних представників команд повинна бути обмежена числом п'ять тисяч (5000).

ЗБРУЦЬКИЙ СВІТОВИД – триметрова статуя з крем'янистого вапняку, знайдена у 1848 р. на Тернопільщині біля р. Збруч. Городище-святилище, з яким пов'язують цю знахідку, розташоване поблизу с. Городвиця Гусятинського району, в лісі, на найвищому пагорбі. З усіх боків його оточує високий кам'яний вал, який спорудили ще скіфи-землероби. З'ясовано, що Збруцька статуя зображує верховного бога – Світовіда.

Унизу статуї – трійця богів, яка символізує три світи: небо – світ Прав, землю – світ Яв і потойбіччя – світ Нав. Вище від них висічені зображення чотирьох богів. Дослідники вважають, що це богиня плодючості Мокоша з рогом достатку в руці (на лицевій стороні кумира); богиня з обручкою (чашею) – Лада; бог війни Перун з мечем і конем і безіменний бог без символів (на тильній стороні кумира). Деякі вчені називають бога без атрибутів Дажбогом. Над ними – чотириликий Світовид, бог природи, бог-життєдавець Род.

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО – сукупність обов'язкових до виконання звичаїв внаслідок санкціонування їх державою. Відомі записи 3. п., зокрема *Дванадцяти таблиць закони*, *“Руська правда”*, *Хаммурані закони*, *“Салічна правда”*. У цих записах звичаї не лише санкціонувалися і систематизувалися, а й доповнювалися нормативними актами держави. 3. п. набуло особливого поширення в епоху рабовласницьких і ранньофеодальних держав.

ЗВИЧАЙ – правило поведінки людей, що склалося в процесі їхнього співжиття, ввійшло у звичку, побут, свідомість і культуру певної групи чи всього суспільства.

“ЗВІРИНИЙ СТИЛЬ” – умовна назва поширеного в давньому мистецтві стилю, характерною рисою якого було зображення тварин або частин їхнього тіла. Виник у первісному суспільстві на основі шанування священних звірів. Найбільшого розвитку “3. с.” досяг у скіфо-сарматському мистецтві Північного Причорномор'я 1-го тис. до н. е. і перших століть н. е.

ЗДВИЖЕННЯ (у християн – Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього) – 14/27 вересня. За народним календарем – початок осені. У цей день

земля “здвигається” ближче до зими, а птахи починають відлітати у вирій. Першою відлітає зозуля, бо в неї ключі від тієї теплої країни. У народі кажуть, що “на Здвиження остання копа з поля двинулась”. За повір’ям, тоді не можна починати важливу справу: вона або закінчиться невдачею, або стане безкорисною. Гадюки також починають повзти до вирію, а тому на Здвиження небезпечно ходити до лісу за грибами. Вірять, що перед тим, як земля “здвигнеться”, *підземний* скликає всіх гадів на віче: яка із змій найбільше наробила зла, тій забороняє ховатися на зиму в землю, залишаючи її на погибель. Господарі, знаючи це, наглухо зачиняли всі ворота, закривали всі щілини, щоб жоден гад не вповз на обійстя. На Здвиження змії збираються до купи в ямах, печерах, ярах, і там, де є світлий камінь, вони облизують його скрізь, насичуючись ним, бо це і є біл-горюч камінь-алатир.

На Здвиження ведмідь лягає у барліг. Українці Карпат вірили, що рушниця стрілятиме без промаху, якщо застрелити нею змію на Здвиження. У деяких місцевостях в цей день виконували обряд похорону мух. На Здвиження ластівки ховаються у колодязі, щоб таким чином швидше потрапити у вирій.

ЗДІБНОСТІ – сукупність якостей особистості, які відповідають об’єктивним умовам і вимогам до певної діяльності та забезпечують успішне її виконання.

ЗДОРОВ’Я – стан організму людини, коли функції всіх його органів і систем урівноважені із зовнішнім середовищем та відсутні хворобливі зміни.

ЗЕВГІТИ – соціальна верства афінського суспільства з прибутком у 200 мір.

ЗЕВС (грец. *Zeus*) – у давньогрецькій міфології цар богів і людей, син Реї і Кроноса, чоловік Гери. Позбавивши панування Кроноса і богів старшого покоління – титанів, Зевс віддав владу над морем і підземним царством своїм братам Посейдону й Аїду, а собі залишив верховну владу над світом. Його постійним місцем перебування вважалася найвища гора Еллади Олімп. У Римі культ Зевса злився з культом місцевого божества Юпітера.

ЗЕВС – верховний грецький бог, син Кроноса і Реї, необмежений володар богів і людей.

ЗЕВС, ДІЙ – у грец. міфології верховне божество, батько богів і людей, голова олімпійської сім’ї богів; його ім’я індоєвропейського походження і перекладається як “світле небо”. З. – син Кроноса і Реї, належав до третього покоління богів, які скинули друге покоління – титанів. З. правив суходолом, поступившись владою над морем своєму братові Посейдону, а над підземним царством – братові Аїду. Місцем перебування З. вважалася гора Олімп. Гол. святилищем З. було м. Олімпія в Еліді, де містився храм Зевса і де на його честь влаштовувались *Олімпійські ігри*. У Старод. Римі З. ототожнили з Юпітером. Образ З. відтворено в старод. мистецтві і л-рі (Гомер, Гесіод, Есхіл, Лукіан, Фідій та ін.). До цього образу зверталися і укр. письменники та майстри образотворчого мистецтва (Т. Шевченко, І. Франко, П. Тичина, Леся Українка та багато ін.).

ЗЕЛЕНІ СВЯТА – три дні перед Святою неділею і три після неї. Цей тиждень називають також *Русальним*, *Клечальним*, *Глетчаним* або *Троїцьким*. Зелена неділя ще має назви *Троянове свято* або *Гряна*:

На Гряній неділі, на Гряній неділі
Русалки сиділи, сорочок просили,
Сорочок просили: “Та дайте, дівочки,
Молоді молодки, дайте рубашку”.

Слова “гряна”, “грянути”, “грясти” означають передпочаток певних подій чи змін: “грянула злива”, “на сон грядущий” тощо. Отож Зелені свята знаменують кінець весни і початок літа. На ці свята покійники вдруге (після Великодня) виходять на світ, і від них залежить плодючість землі, а звідси й урожай. Хати прикрашали клечанням, тобто зеленню, бо покійники люблять у ній поселятися. Від стародавньої обрядовості Зелених свят виник культ дерев і рослин. За народними прикметами, саме в період Зелених свят зацвітає дика троянда. А тому Зелена неділя є водночас і днем пошанування бога Трояна.

Обрядовою стравою на Зелених святах неодмінно була яєчня. Яйце, починаючи від Великодня, проходило через усю весняну обрядовість: воно було символом зародження нового життя; а коли весна закінчувалася, яйце їли вже у вигляді яєчні (зародок мав обернутися у плід). Приготовляли таку трапезу і споживали її здебільшого дівчата. Завершуються Зелені свята у перший день Петрівки. Цього ж дня, крім “Проводів русалок”, виконували ще чимало інших обрядодійств: “хоронили” Ярила, Коструба, “проганяли” Шуліку.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА – п’ятдесятитий день після Великодня. Покійники вдруге (після Великодня) виходять на світ, від чого, начебто, залежить плодючість землі, а звідси і врожай. Тому під час свята хати прикрашають зеленню. Це – три останні дні перед Святою неділею і три перші – після.

ЗЕЛІЙНИК (ЗЕЛІЙНИЦЯ) – знавець трав і коріння, мав свої травники, які передавав у спадщину.

ЗЕЛО – цілюще та чарівне зілля, про силу якого добре знають відуни та відьми і часто ним користуються.

ЗЕМЛЯ – одна з основних стихій світотворення (поряд із водою, вогнем і повітрям); центральна частина триєдності Всесвіту (небо – земля – пекло), населена людьми і тваринами; символ жіночого начала, материнства; осмислюється як прародителька і мати-годувальниця всього живого. Земля – велика берегиня вічнозеленого Дерева життя. Небо і земля уявлялися як безсмертне подружжя, що символізувало чоловіче й жіноче начало, батька і матір. В одному стародавньому рукописі так прямо і записано, що русичі “землю глаголють матір’ю”, а “отець їм є небо”.

Ідея створення землі у народних віруваннях виходить від Бога: “Розгадав собі Господь за святу землю і плоди, і всякі порядки”. Для її виготовлення використовується пісок (глина), котрий сатана дістає із дна моря після триразового пірнання. За іншими джерелами, земля постала шляхом розсіювання її Всевишнім. На Гуцульщині маємо цікаве поєднання теологічного й аграрного мотивів: земля – це зліплена Богом паляниця.

У західноукраїнських колядках є оригінальний мотив створення світу птахами. Голуби спускаються на дно моря за піском, з якого постане земля. Дослідники вважають, що цей мотив має давніше походження, ніж той, що пов’язується з Богом. І. Нечуй-Левицький зробив спробу реконструкції останнього і дійшов висновку: “Господь – то

той самий сивий сокіл або два голубойки, бо він створив землю, так само як і вони, з піску. Тут тільки ні з сього, ні з того боку приточений чорт, позичений в іншої системи. Він поставлений тут замість самого мирового дерева й уособлює собою небесні грізні хмари, темні зимові сили, що змагаються нарівні з світлими силами”.

Неказкова проза містить цікаві дані стосовно розміру створеної землі. Народ уявляв її невеликою, наприклад у вигляді хлібини, верети, крихти тощо. Такі порівняння, ясна річ, виходили зі звичного місцевого етнографічного середовища.

Культ землі у наших предків був одним із давніх і основних. Він породив цілий сонм земних богів: Триглава, Велеса, Діванну, божеств весни, зими, літа й інших. У Землі-Матері є багато *вищих сил*, яким вона наказує бути посередниками між нею та людьми. Ці сили родять із землі все, що росте на ній. На день святого Урая (Юрія), коли щойно починали зеленіти перші сходи, люди йшли *на жито* у супроводі священника. Після благословення та освячення ниви святою водою одружені молоді люди парами лягали на засіяне поле і перекачувалися по ньому декілька разів, щоб бути *сильними і здоровими, як Юрієва роса*, та з вірою, що це сприятиме росту сходів.

Із силами землі особливо споріднена жінка, мати, господиня, бо з лона матері теж приходять усе живе й повертається назад, щоб прибути звідти знову. Власне земля у предків не персоніфікувалася в богиню, але її й без того поважали як праведну, святу, Божу. Невільно без потреби бити кием по землі, бо це гріх і їй болять. Найбільше свято для Матері-Землі – коли вона будиться від довгого зимового сну, а у Духів день земля – іменинниця, і не можна тоді в землі нічого робити, бо їй болять. Давня приповідка говорить: “Держімося землі, бо земля держить нас”. Предки до останнього подиху боронили рідну Матір-Землю, бо то було їхнє життя. Повернувшись із чужих країв, воїн насамперед сховався на високий пагорб, кланявся сторонам світу, з піднятими до неба руками промовляв молитву, а потім ставав на коліна і цілував землю. Земля – найвірніший свідок, а тому нею клянуться, бо свято вірять, що Земля-Мати не простить того, хто не дотримує слова. Під час весілля дівчині, бажаючи щастя, кажуть: “Будь квітуча і родюча, як земля”. Земля може розступитися й поглинути грішника, а по смерті може й не прийняти, і той вештатиметься неприкаяним, а коли й похований – не згниє. Ще й дотепер збереглися прокляття: “Бодай тебе земля поглинула!”, “Бодай тебе свята земля не прийняла!”. Коли людина заприсягнеться і з’їсть при цьому землю, то такої присяги ніхто не зламає.

ЗИККУРАТ (аккадське) – багатоярусна (від 3-х до 7) ступінчаста культова споруда (башта) в архітектурі Давньої Месопотамії, Ассирії, Вавилону. Яруси сполучалися між собою сходами і *пандусами*.

ЗІККУРАТ – месопотамська храмова споруда, яка має форму східчастої вежі зі сходами і святилищем на найвищому поверсі (“Вавилонська вежа”).

ЗІЛЬНИК ЗИЛОТА, Симон Зилота – володар цілющого зела, царства квітів і рослин. У народі Симона Зилоту називають “Миколиним батьком” і вшановують 10/23 травня. Він надає рослинам найбільшої зцілювальної сили, через яку очищає від скверни душу й тіло, дарує людині палке кохання, завзяту молодість і радість до праці; однак вимагає від людей чуйного ставлення та особливої уваги до всякого зіллячка:

Миколин батько велів,
щоб ти, зілля, було лікарством

од всякої хвороби.

На Симона Зилоту заготовляли трави та коріння, з яких готували цілюще зело. Цього дня сіяли пшеницю, щоб вона вродила і визріла *аки золото*, так само як і посіяна в Чистий четвер: родить чистою, без бур'янистих трав. Симонове зело баби й молодиці старалися назбирати до схід сонця. Займалися цим не всі жінки, а лише ті, котрі знаються на всякому зіллі. Підійшовши до рослини, ставали обличчям до схід сонця, хрестилися з молитвою, а потім, обернувшись на захід, виривали рослину й приказували:

Травка-травиця, красна дівиця,

Не я тебе садила, не я й поливала:

Господь тебе садив,

Господь і поливав, –

Всякому дажбожичу на поміч давав!

Вважалося, що Симонове зело – найбільший скарб для людини. Засушене зело вживали від усяких хвороб: робили ванни, настої для пиття, жували корінь і листя. Зілля рвали таке: золототисячник, череду (від золотухи), ведмеже вухо (від наривів; його мочили у горілці і як нариває палець, то листочком обкладали ранку, й вона загоювалася); ромашку – щоб діти пили; полин – від живота (настоювали на горілці), також ним мили голову; деревій – теж від живота (його м'яли з сухим пшоном і трішки води вливали, а тоді цідили крізь ганчірку); підбіл – від чиряків, ран; подорожник – від сухот; блекоту – від зубів: підкурювали їх, щоб не боліли; маточник і ракові шийки – від жіночих недуг; стосильник – щоб був апетит; трилисник – щоб у грудях не боліло; материнку – від кольки й від кашлю; сокирки – від живота; корівки – від ревматизму.

Цього дня був у народі звичай “купати Зилоту”, а потім купатися самим у відварі з цілющих трав. Це купання входило в обряд весняного очищення водою.

ЗІЛЬНИК ЗОЛОТА – володар цілющого зела, бог царства рослин і квітів. Надає рослинам найбільшої зцілюючої сили.

ЗІУСУДРА – герой шумерських переказів про світовий потоп, прототип асиро-вавилонського Утвашітіма та біблійного Ноя.

ЗМАГАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – специфічна рухова активність людини, що здійснюється переважно в умовах офіційних змагань на межі психічних і фізичних сил людини, кінцевою метою якої є встановлення суспільно значущих та особистих результатів.

ЗМАГАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ – інтенсивне, часто максимальне навантаження, яке пов'язане з виконанням змагальної діяльності.

ЗМАГАННЯ – спеціальна сфера, у якій здійснюється діяльність спортсмена, що дозволяє об'єктивно порівнювати певні його здібності і забезпечує їхній максимальний прояв.

ЗМІСТ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ – це обумовлені цілями та потребами суспільства вимоги до системи знань, умінь та навичок, формування світогляду, громадських і професійних, морально-етичних, гуманістичних якостей, гармонійний

розвиток людини як у фізичному так і духовному плані, що забезпечить інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості.

ЗМІЄВІ ВАЛИ – стародавні оборонні лінії, що проходять навколо Києва по обох берегах Дніпра. Ще мають назву Троянових. Подекуди ці величезні споруди сягали 18-метрової висоти й тяглися на сотні кілометрів. На думку істориків, вони використовувалися, напевне, для оборони від сарматів у II ст. до н. е., а далі від готів та гунів у III–IV ст. н. е. В зоні Стугна – Ірпінь – Здвиг – Тетерів оборону не пододала й Римська імперія. Змієві вали можна порівняти з фортифікаційними спорудами Єгипту й Вавилону. Відбудова Змієвих валів була не під силу княжій Русі літописного періоду.

У цих краях побутує легенда, що вали створив Змій, запряжений у плуг святим Кузьмою-Дем'яном. Казка про Сучича оповідає про це так: “Сучич з братами, тікаючи від Змія, сховався в кузні Кузьми-Дем'яна. Як тільки в'їхав до кузні, Кузьма-Дем'ян казав своїм челядникам замкнути всі дванадцять залізних дверей. Тільки що позамикали двері, аж тут прилітає Змій й кричить: “Ей, Кузьмо-Дем'ян, віддай мені Сучича! Бо як не віддаш, то кузню тобі спалю і тебе самого з'їм”. – “Добре, – відповідає на те Кузьма-Дем'ян, – пролижи язиком ті дванадцять дверей, то посаджу тобі всіх трьох на язик”. Лиже Змій двері, а Кузьма-Дем'ян тим часом кує плуг зі своїми дванадцятьма челядниками, вклавши в огонь залізні кліщі. Змій пролизав уже останні двері й висадив язик. А Кузьма-Дем'ян хап його за язик розпеченими кліщами. Ричить Змій, а його молотом гріють по голові. Тоді запрягли його до плуга, а плуг той важив дванадцять пудів. Кузьма-Дем'ян водить Змія за язик, а Сучич керує плугом. Хотіли обороти ним весь світ навколо. До котрої тільки ріки прийдуть, Змій її вип'є, як яку калюжу, а з-під плуга одвалиться скиба, як вал, висока. І йдуть далі, аж прийшли до моря, як зачав пити воду – пив, пив, аж луснув, і з нього порозлазилися по світу різні паскудства: гади, зарази, помори. Коли б був не луснув, були б навколо світу обороти. Скиба та й до сього дня єсть і зветься Змієвим валом. А Стуган-ріка до сього дня сочить, висохла по широких пісках від того часу, як її випив Змій. Тому-то її й назвали Стугною, що Змій, п'ючи з неї воду, стогнав з великого умучення”.

ЗНАННЯ – результат процесу навчально-пізнавальної діяльності й перевірене на практиці, логічно впорядковане відображення у свідомості людини, які виявляються в системі понять, думок, уявлень, мислення, та образів, що мають певний об'єм і якість;

ЗНАХАР (ЗНАХАРКА) – вороги відьом, знають минуле, теперішнє і майбутнє. Знаються також на зіллі. Основне їхнє заняття – лікування недуг, але можуть і наслати на людину хворобу.

ЗОДІАК (грец. *zodiakos* – звірине коло) – уявно проведене на небі коло, поділене на 12 частин, кожна з яких має ім'я сузір'я, що знаходиться у цій частині, – переважно назву тварини. Зодіак, за народними уявленнями, викував небесний коваль – бог вогню Сварог. Відтоді богиня усього суцього Лада разом зі своїм Ладом піклуються про сузір'я, а Сварог пильнує господарський рік, бо то є його Коло Свароже. Звідси й виникло прислів'я: “Помагай, Дажбоже і Коло Свароже!”

В народі сузір'я уявлялися в образі хлопчиків, які невтомно прислужують Сонцю та Місяцю. Тож за рік ці Божі дітки обслуговують 12 зодій (“небесні помешкання” Місяця), які пропливають над головою кожної людини і справляють вплив

на неї. Сузір'я в народі мають різні назви: Коза, Водяник, Русалки, Баран, Тілець, Ворота, Дід, Ворон, Панна, Доля, Громовик, Господар і т. д.

Сузір'я Тільця (Волопас, Воляр) – це Волосожар, жар великого Волоса, або Велеса. “Волосожар” – це ще волосся Вероніки (у лужичан). Плеяди в сузір'ї Велеса-Тільця називають ще Качиним Гніздом, Квочкою або Бабою. Це сузір'я складається з семи зірок, скупчених так, неначе курчата навколо квочки, – звідси й народна назва. Золотозір, каша – так казали про зірки, уявляючи золоті крупинки розсипаного по небу пшона, яке дзьобає квочка з курчатами. В яскравих зірках Плеяд вбачалися вовчий хвіст чи золоті яйця, які несе ця чарівна курка або качка. Плеяди ділять рік на дві частини – літо і зиму.

Саме там, високо на небосхилі, де простягається Чумацький Шлях, сузір'я Плеяд уявлялося ще й Петровими золотими ключами від просвітленого раю, якими відмикалося небо навесні. В давнину у Петрів день (29 червня/12 липня) на пагорбах перед сходом Сонця розпалювали вогні, бо цього дня сонце “грає”. В одній білоруській пісні співається:

А Юрью, мой Юрью!
Подай Петру ключі
Землю одомкнуци,
Траву випуцици,
Статок накормици.

Оскільки богиня Лада – мати всіх небесних світил, а Сварог – їхній батько, то жодне із сузір'їв не мало їхніх імен. Однак у Сварога є надійний помічник – громовержець Перун. Біля Перуна-Громовика (у цьому сузір'ї предки вбачали центр Всесвіту) часто зображали Козу – другу за яскравістю зірку, яку нині називають Капеллою. Під знаком Перуна, вважається, народився Місяць.

За давньогрецьким істориком Геродотом, скіфи щорічно відзначали свято на честь золотого плуга, ярма, сокири і чаші, які упали з неба, а саме із сузір'я Косарі (Оріонів пояс). Час падіння золотого плуга на землю (24 грудня, в день зимового сонцестояння, це сузір'я вранці заходить за обрій, ніби падає з неба) став називатися у народі святом Сварога. Вважали, що початок Молочного Шляху складається з чотирьох косарів, які молотять чарівний небесний вогонь ціпами. Ці косарі січуть і рубають ворогів, особливо бусурманів, які трапляються на їхньому шляху. За цим сузір'ям лічили час. Воно має ще назву “Кичиги”. В народі кажуть, що кичиги всі разом уп'ятеро їздять по небу на колісниці, по тисячу верст за годину. Там, де вони зупиняються на відпочинок, на землі у цю пору співають півні. Кажуть ще, що ці кичиги відрізняються від людей тільки зростом і огрядністю.

У давнину Кассіопея називалася Борони, сузір'я Великої Ведмедиці – Возом або Візницею (Колісницею). Малу Ведмедицю називали Пасікою. Гадали, що на небі є три сестриці-зоряниці (вечірня, північна і ранішня), яким доручено стерегти пса, прикутого біля Малої Ведмедиці залізним ланцюгом; коли ланцюг увірветься – тоді настане кінець світу.

Полярна зірка – вісь зоряного неба, єдина нерухома зірка, за якою завжди можна визначити напрямок на північ. Не даремно однією з найпізніших назв північного сузір'я є Стожари. Стожар – центральний стовп скирти, встромлена в землю жердина, кругом якої накладається сіно. Саме такою серединою круговороту зірок і є альфа Малої Ведмедиці. Полярну зірку називали Квочкою, Кілком-зіркою, Прикол-зіркою. Три

маленькі зірочки неподалік Малої Ведмедиці, що направлені в бік Полярної зірки і утворюють собою немов дугу, уявлялися за аркан, прив'язаний до кілка. Наступні за ними дві зірки другої і третьої величини вважалися двома конями, а сім великих і малих зірок у складі Великої Ведмедиці – це сім вартових, які оберігають коней від дияволавовка. Болгари також у цьому сузір'ї вбачали вовка, який загрожує смертю двом волам, запряженим у візок. В деяких місцевостях Велику Ведмедицю називали Сажари. Мисливці вважали, що це сузір'я сприяє їм знаходити ведмедів, на яких, за їхнє злодійство, це сузір'я наводить сон на всю зиму. Коли ці зірки дивляться на землю, тоді ведмеді спокійні й не нападають на людей. Мисливці виходили на полювання тільки з появою Сажар.

Сузір'я Лебідь називали Хрест, а сузір'я Діви-Панни (Терези) – Дівчина з відрами, або Дівка воду несе. Венера має цілу низку народних назв (Світова, Вечірня зірниця, Денниця, Порання зоря, Чигир-зірка, Зоря-вістунка та ін.), але найчастіше її називають просто Зорею. Вважається, що ця зірка приносить людині щастя або нещастя, вказує на те, що варто робити, а що ні.

Чимало можуть розказати назви знаків Зодіаку. Наприклад, Іоанікій Галятовський у XVII ст. записав переказ про походження козаків: “Козаки названі суть от Козорожца, бо Козорожець есть знак в Зодіаку небесном”.

ЗОЛОТА ОРДА – монгольська держава, заснована на початку 40-х років XIII ст. ханом Батием. До її складу входили Західний Сибір, Північний Кавказ, Крим та інші землі. Руські князівства платили данину. Столиця – Сарай-Бату. Проіснувала до XV ст.

“ЗОЛОТЕ РУНО” – у грецьких сказаннях шкура золотого барана. Згідно з міфом Нефела отримала золоте руно від Гермеса і віддала своїм дітям Фріксу і Геллі. На барані Фрікс прибув до царя Еета в Колхиду, де приніс барана в жертву Зевсу і повісив шкуру в гаю Ареса. Там вона охоронялась драконом. Ясон і аргонавти повернули золоте руно в Грецію (трилогія “Золоте руно” Грильпарцера).

ЗОЛОТИЙ ВІК – відповідно до уяви стародавніх – період, коли люди вели райське життя, позбавлене чвар, війн і важкої праці. Легенда виникла в Елладі в період становлення класового суспільства, коли життя частини общинників ставало дедалі гіршим: вони змушені були працювати на знать, зазнавали утисків тощо. Як розповідає Гесіод у поемі “Роботи і дні”, людей золотого віку створили боги, коли правив Крон (Кронос). Вони не знали ні горя, ні турбот, ні старості, а проводили дні у бенкетах і помирали уві сні. Земля сама плодоносила, на ній паслись численні стада. Срібний вік, який прийшов на зміну золотому віку, наділяв людей так само надприродними якостями й жили вони у достатку. Зевс винищив їх за те, що не хотіли приносити жертви богам. Третє покоління Гесіод називає мідним: люди володіли мідним знаряддям і зброєю, існували за рахунок війн і грабунків й понищили самих себе. На зміну їм прийшло войовниче, однак справедливе і благородне покоління героїв. Вони загинули під час походу Семеро проти Фів і Троянської війни. Свій вік Гесіод називає залізним: люди змушені були постійно працювати, горе і турботи не покидають їх, а життя стало коротким. Замість законів на землі править сила; зник сором і людство прямує до загибелі – Зевс покарає і це покоління. Легенда про золотий вік була популярною і в римській літературі (“Метаморфози” Овідія).

ЗОЛОТИХА (Симониха) – жінка-чарівниця, знахарка, яку Зільник Зилота у свій день (10/23 травня) наділяє силою відчувати таємниці цілющого зела і користуватися його чарівними властивостями. Перед днем Зільника Зилоти жінки (а це свято насамперед жіноче), які знаються на зіллі, збиралися в однієї вдови. Звечора зносили сюди кури, яйця, рибу, млинці, вареники, сало, масло, ряжанку. Горілку заправляли корінням рослин. А коли вже заготовлять усякого зілля та раненько повернуться з лісу, то готували обрядовий обід. На стіл клали хліб, накривали його рушником, бо то жертва для самого бога – покровителя зела.

Потім вибирали котрусь удову, приспівуючи, роздягали її, садовили в діжу й обливали водою. Далі “Золотиху”, як вилізе з води, витирали рушником починаючи з рук. Потім роздягалися та купалися в тій воді по черзі всі інші баби й молодичі. У цей день весняна вода, у яку клали пахуче зілля, що підсилює її очищувальну силу, має великі цілющі властивості.

ЗОЛОТІ ВОРОТА – один із давніх символів України. За стародавніми переказами, під час облоги Києва 1151 р. син половецького хана Боняка похвалявся: “Буду рубати Золоті ворота, як мій батько”. Тоді татари “лізли до міста, як муравлі”, і кияни вирішили піддатися, але один “лицар Михайлик” не пристав на це, забравши Золоті ворота з собою до Царгорода. В одній з легенд, які були дуже поширені у другій половині XVII ст., мовиться: “А лицар Михайлик і досі живе в Цариграді: перед ним стоїть стаканчик води і проскура лежить; більш нічого не їсть. І Золоті Ворота стоять у Цариграді. І буде, кажуть, колись таке время, що Михайлик вернеться в Київ і поставить ворота на своє місто. І як, ідучи хто мимо, скаже: “О Золоті Ворота! Стоять вам ізнов там, де стояли!”, то золото так і засяє. А як же не скаже або подумає: “Ні, вже не будь вам у Києві”, то золото так і померкне”. За іншими переказами, Михайлик принесе Золоті ворота назад до Києва на старі “ставні” аж тоді, коли настане кінець світу.

Про Золоті ворота, що постали за князя Ярослава Мудрого, коли розбудовувався “град великий Київ”, розповідає літопис під 1037 р. Від головних воріт Ярославового міста ішли шляхи на Білгород і далі на південь і на захід. Над воротами були церква Благовіщення, про яку є згадка в літопису, та бойова площадка для залоги. Свою назву ворота могли дістати за аналогією з головними ворітьми Царгорода (Константинополя).

ЗОЛОТІ ВОРОТА – головна брама стародавнього Києва. Споруджена в 1037 р. під час будівництва оборонної системи “міста Ярослава”. Мала вигляд великої прямокутної кам’яної вежі з проїздом у вигляді арки. Зруйнована в 1240 р. монголо-татарами. Відбудована в 1982 р.

ЗОЛОТІ ВОРОТА В КИЄВІ – головна брама давнього Києва, збудована в 1037 р. за часів князювання Ярослава Мудрого за візантійським зразком у Константинополі. Над склепінням проїзної частини була невелика церква Благовіщення, яка мала, ймовірно, позолочений купол (звідси й назва). Під час вторгнення полчищ Батия у 1240 р. ворота були частково зруйновані, але залишалися в’їзними до серед. XVII ст. У 1648 р. через них урочисто в’їхав до Києва гетьман Б. Хмельницький зі своїм військом. За указом російського сенату 1750 р. руїни 3. в. із метою збереження було засипано землею і розкопано у 1832 р. Від 3. в. збереглися цегляно-кам’яні стіни з рештками склепінь. Нині 3. в. реконструйовано.

ЗОРІ (зірки) – у народному уявленні – це ангели, які сидять на сходинках неба із запаленими свічками в руках. У кожній людині є свій ангел-охоронець, і він пильнує із зоряного царства за душею, щоб чогось лихого не сталося. Було таке повір'я, що при народженні дитини богиня Пряля починала прясти нитку її життя, прив'язавши її до запаленої Богом свічки-зорі. Коли людина вмирає, богиня перерізує цю нитку, і тоді зірка падає. Зорі – діти Сонця і Місяця, як про те співається в давніх колядках, і кожна з них має вплив на людину. Коли зірка яскраво світить, то і душа людини правдива, а котра тьмяніє, то душа грішна. Вірили, що, вказуючи на зірки пальцем, можна нашкочити живим людям. У деяких місцевостях зорі вважали душами померлих, які визначалися на землі добрим, безгрішним життям, а також дітей, що померли маленькими, не встигши нагрішити, і старих, що завершили подвиг земного буття своєю неганебною християнською кончиною. Ще донедавна про Місяць та зорі в Україні казали: “предок Дідух та його рідня”, “цап на полі басує з цапенятами”.

Крім нерухомих сузір'їв, у зоряному небі є сім зірок, так званих “блукаючих”. Ці зірки вважалися божественними, бо кожна з них керує своєю годиною. Першою годиною неділі господарює Сонце, а тому неділя – це Сонячна панна, донька святої П'ятниці. Понеділок починається годиною Місяця, тому він присвячений Місяцю; вівторок – захиснику воїнів Арею; середа присвячувалася богині води Дані; четвер став днем громовика Перуна; п'ятниця – день богині роду Мокоші (святої П'ятниці), субота – жіночий день. Божа дорога (Чумацький Шлях) означає: скільки на цій дорозі зірок, стільки повинно родитися людей. Зіркам приписувалося творіння людських очей, як то читаємо у замовлянні: “Господи Боже, благослови (отримати) від синя моря – силу, від сирої землі – жвависть, від чистих зірок – зір, від буйних вітрів – хоробрість”. Як стародавні греки були переконані, що зорі виходять уночі з океану і потім зі сходом Сонця знову в нього занурюються, так само вважали і наші предки, про що свідчать такі загадки: “Ковзалися ковзанки по липовому мосточку (міст – небосхил), побачили зорю – поїхали у воду” або “Бігли овечки по калиновому мосту, побачили зорю – попадали у воду”.

Не тільки небесні світила, а й сама блискавка здавалася давнім людям зрячою. Блимаючі зірничі уподібнювали моргливому оку, яке то гляне, то закриється повіками. Таку зірничю називали *моргавкою* і, дивлячись на її відблиск, говорили: “Моргни, моргни, моргавко!”

У замовляннях зорі – це не зірки взагалі, а – осібні іпостасі. Часто це “зоряна трійця”: три зірки, диференційовані в часі (*вечірня, світова, полунічна*) або за станом, над яким вони володарюють (*нудна, привітна, печальна*). Зорі замовлянь – жіночі й, сказати б, молодші божества порівняно з Місяцем. Це не означає їхньої меншої магічної сили – але сила ця більш обмежена, “спеціалізована”. Якщо Місяць часто відіграє свою магічну роль сам-один, то зорі найчастіше діють разом з Місяцем, а інколи ще й із Сонцем. В останньому випадку замовляння збирають “усю королівську рать” небес. Зорі – “помічниці”: постійна рима “*зірничі-помічниці*” – свідчення постійної функції. Зірки, подібно до Сонця, *ясні*, а також *красні*. Ідея краси, “збирання” та “наведення” краси пов'язує їх з Сонцем, але не з Місяцем. Зате з Місяцем пов'язана їхня роль у вибавленні від недуг, а ще більше – насланні любовної пристрасті, туги й томління. Жіночі божества-зорі відають переважно емоційно-психологічними станами людини: *уроками, примовками, всякою неміччю*. Замовляння: “Ви, зорі-зоряниці, вас на небі три сестриці: одна нудна, друга привітна, а третя печальна. Беріть голки і шпильки, горове

каміння, бийте його і печіть, паліть і нудіть; не дайте йому ні спати, ні лежати, ні їсти, ні пити – других любіть. Тягніть до мене народженого, хрещеного і молитвяного Івана до народженої, хрещеної, молитвяної Божої Марії”.

I

ІБЕРІЯ (грец. *Iberia*, лат. *Hiberia*) – 1) у грецьких і римських географів та істориків назва Піренейського півострова. Його населення – ібери, кельти і фінікійці. Центром іберійської цивілізації була південна частина півострова, де антична традиція розміщує найдавніше Тартеське царство; 2) назва Східної Грузії (Картлі). На її території на рубежі III–IV ст. н. е. утворилася сильна рабовласницька держава, населення якої займалося в основному землеробством і тваринництвом. Найбільшим її містом була Мцхета – центр ремесла і торгівлі. У 65 до н. е. в Іберію вторглися римляни, встановивши з нею союзницькі відносини. За імператора Юліана Іберія стала залежною від Персії.

ІГРИЩА – місця, де проводилися масові ігри, забави; самі ці забави. Ігрища супроводжувалися змаганнями, піснями, танцями: молодь давала вихід своїй енергії. Таке розпруження було конче необхідне для подальшої щоденної праці й зазвичай чергувалося з буднями.

Різноманітні ігрища здебільшого були пов'язані зі зміною пір року, а також з весняно-літнім вибором пари (одруження). “Вечорничні” ігри відбувалися восени – свято Калети (Андрія) та свято Дівочої долі (Катерини) – та взимку: різдвяні та новорічні гадання, колядки, щедрівки та вітання; навесні – весняно-великодні ігри; улітку: на Зелені свята й Купала. В усіх цих іграх славили Сонце, сили природи та віддавали шану покійникам, бо все це мало великий вплив на подальше життя.

Про ігрища повідомляється у “Повісті врем'яних літ”: “Сходились вони на ігрища, на танці і на всякі бісівські витівки”. До речі, вони не зникли і після прийняття християнства. Під 1015 р. літописець застерігав: “Горе місту тому, в якому юний князь, що любить пити вино з гуслями разом із молодими радниками”. Картини князівських ігрищ та забав відтворені на стінах Софійського собору в Києві. На одній із фресок зображені танцюристи і музиканти, акробати і ряджені, на інших – поєдинок людини з рядженим звіром, свято Коляди, змагання вершників.

Ігрища були неодмінною складовою богослужіння язичників. Їх починали після жертвоприношень. І чільну роль відігравали тут скоморохи, які під час свят, народних ігор та різних обрядів були головними учасниками і виконавцями пісень і танців. “Повість врем'яних літ” згадує про них уже 1068 р., хоча, певна річ, це явище виникло набагато раніше. З билин ми знаємо про славетні бенкети Володимира Святославича в Києві, на яких обов'язково були й скоморохи. Церква вела затяту війну з ними, принаймні починаючи з середини XI ст., бо дивитися їхні вистави вважалося одним із найбільших гріхів у християн.

У простого люду хлоп'ячі ігри були переважно бурхливі, дівочі – спокійніші. Кулачні бої, ігри в боротьбу родів, у війну, перестрибування через вогонь, через воду, метання списа, стрільба з лука – це забави хлопців. Приміром, на Масницю, під час кулачних боїв, був звичай “витрясати млинці” один в одного. Дівчата прикипіли до ігор, пов'язаних з чаруванням, гаданням-ворожінням про майбутнє одруження. “Ігрища” та

“вечірки” переважно засуджувалися родинною мораллю, про що дізнаємося з етнографічних записів П. Чубинського:

Ой сидись, дівочко, на возі
та покидай свої норови:
Первій норовки – вечорки,
Другій норовки – порядки,
Третій норовки – ігрища:
Коло тебе нагаєчка засвище!

Головною грою було водіння хороводів у великодні та зеленосвятські дні, пов’язане з ритуалами плетіння та пускання вінків на воду.

“Велесова книга”: “В той день мали також ігрища перед лицем старотців і силу юну показували”.

ІГРИЩА – місця, де проводилися ігри, забави. Власне, самі забави.

ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ – керована свідомістю внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, яка спрямована на досягнення переваги (перемоги) над суперником в умовах протистояння специфічними засобами при дотриманні встановлених правил.

ІГРОВА СИТУАЦІЯ – розміщення і дії гравців у конкретний момент гри.

ІГРОВИЙ ПРИЙОМ (ПРИЙОМ ГРИ) – обумовлена правилами рухова дія, що використовується в ігровій та змагальній діяльності з метою досягнення визначеної мети. Розрізняють ігрові прийоми нападу і захисту.

ІДЕАЛ (від грец. *ідея, прообраз*) – досконалість; досконалий зразок чогось; вища мета людських прагнень, діяльності. У худож. творчості І. – своєрідна призма, крізь яку відображається дійсність.

ІДЕАЛ (франц. *ideal*, грец. *ідея* – першообраз) – уявлення про найвищу досконалість, що, як взірець, норма і найвища мета, визначає певний спосіб і характер дії людини чи суспільного класу.

ІДЕАЛІЗМ (грец. *ідея* – вигляд, першообраз) – протилежний матеріалізму філософський напрям, який намагається довести, що дух, свідомість, мислення, ідеальне є первинним, а буття, природа, матеріальне – вторинним.

ІДЕОЛОГІЯ (від грец. *ідея* і *логія* – вчення) – система політичних, економічних, правових, моральних, естетичних філософських і релігійних поглядів, що виражають інтереси певних класів або соціальних груп.

ІДЕОЛОГІЯ – система поглядів, ідей, характерних для того чи іншого суспільства, того чи іншого класу або політ. партій.

ІДЕЯ (грец. *ідея* – вигляд, образ, начало) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв’язків і відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення.

ІДИ – в римському календарі назва дня в середині місяця.

ІДОЛ – статуя язичницького божества, виготовлена з дерева, каменю чи іншого матеріалу, що зображує істоту, яка не має реального прообразу.

З дохристиянських часів зберігся так званий Збруцький ідол (Світовид-Род), знайдений 1848 року на Тернопільщині. Маємо відомості ще про дві аналогічні, але досі не опрацьовані знахідки. У 1850 р. з річки біля Рогатина був піднятий кам'яний ідол з чотирма головами й стількома ж ногами. Місцева влада звеліла переробити його на хрест, що й донині стоїть на чотирьох ногах у с. Лопушці. Інша знахідка: у стіні дрогобицького костелу вмуровано фрагменти (голову й руки) якогось дохристиянського божества. Поза тим український історик і археолог В. Антонович відкрив у печері біля с. Буші на Зазбручанщині так званий *плоскоріз*, зробивши висновок, що то є залишок язичницького культу. На плоскорізі зображене безлисте дерево з чотирма розсохами. На одній з них – півень. Під деревом – чоловік навколішках із молитовно піднятими руками. Позаду на підвищенні стоїть олень.

В одній із давньоруських пам'яток, присвяченій тлумаченню П'ятикнижжя Мойсея, на запитання: “Идол и подобие какое имеют различие?” – дається таке роз'яснення: “Идол оубо не бывши вещей есть идол, подобие же бывши вещей есть подобие. Преже бо творяхоу елини образныя образы, то соуть идоли. Не соуть бо бывши вещей подобие, но излияно или выдолото, а не писано, якоже по подобию написаны образ”.

Наближені за значенням до слова ідол староукраїнські слова *балван, бовван, буван, кумир, могла, соха, кап*.

У “Повісті врем'яних літ” під 980 р. розповідається, що коли почав князувати Володимир у Києві, то “поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним”, поставив аж шість ідолів: Перуна, Хорса, Дажбога, Стрибога, Симаргла й Мокоші. А коли Володимир охрестився, то наказав поскидати всіх цих ідолів – одних посікти, а інших попалити, а статую Перуна наказав прив'язати до хвоста коня, звести його Боричевим узвозом і приставити дванадцять мужів, які били його жезлами. Робилося це, пояснює літописець, не тому, що дерево щось відчує, а для поругання “біса”, який у цьому образі дурих людей.

ІЄРОГЛІФ (грец. *священний знак*) – фігурний знак, який означає поняття, склад або звук у системі ідеографічного письма.

ІЄРОДУЛИ, ГІЄРОДУЛИ – у Греції раби і слуги, які належали храмам і обробляли храмові землі, виплачуючи оренду. Існували й вільні ієродули: це переважно жінки, які проживали при храмах і займалися проституцією.

“ІЗ ВАРЯГІВ У ГРЕКИ” – важливий водний торговельний шлях Київської держави, що з'єднував Чорне та Балтійське моря системою річкових шляхів і волоків (переходами суходолом суден між річками). Загальна довжина понад 3 тис. км. Відомий із IX ст.

ІКОНА (грец. *зображення, образ*) – 1) у християнстві (*православ'я, католицизм*) живописне, мозаїчне або рельєфне зображення святого або святих, якому надають священного значення; предмет релігійного поклоніння. Виникла у II ст. Культ І. офіційно був прийнятий на 7-му Вселенському соборі 787 в Нікеї. Проти поклоніння І.

виступали *отці церкви*, іконоборці; 2) твір станкового живопису культового призначення.

ІКОНА – живописне зображення Богоматері, Спасителя, святих та інших надприродних істот, яке слугує предметом релігійного поклоніння і вшанування. Раннє християнство не знало ікон, їх розглядали як ознаку язичництва. Культ ікони був визнаний лише на VII Вселенському соборі (787 р.). Деякі ікони церкви оголошують чудотворними. У православ'ї ікона визнається святинею, рівнозначною Біблії, і вона має бути в оселі кожного віруючого.

Академік Б. Рибаків стосовно віри стародавніх українців зазначає: “Імовірно, красний куток (покуть) – споконвіків стародавнє місце для язичницьких обрусів (рушників, скатертин), а полотно відіграло у свій час роль іконної дошки, і там зображалися язичницькі образи, що були попередниками ікон. Тому ми повинні з особливим розумінням ставитися до вишивок на рушниках, до цих язичницьких іконостасів, сповнених глибокої архаїчності. Основною традиційною схемою стародавніх ритуальних вишивок були, як відомо, триярусні композиції: жіноча фігура (богиня, жриця) в центрі і два вершники по боках неї”. Досить цікавим є зображення на рушнику XVIII – початку XIX ст. із колекції В. Харузиної. “Перш за все, – зазначає Б. Рибаків, – треба сказати, що перед нами не простий вершник, а вершник божественний, небесний, немов піднятий над небесним склепінням. Друге, що варто зазначити, – це сонячність вершника. Бога оточують жінки з сонячними дисками...” Можливо, що полудень, апогей Сонця, уособлений самим сонячним богом – Дажбогом, а дві жіночі фігури – це Ранішня та Вечірня Зорі. У багатьох випадках центром вишитої композиції є жінка, яка звертається до неба або піднімає вгору птахів, ніби випускаючи їх на волю, або оточена виразними солярними знаками. Характерними є також зображення Мокоші, заступниці жіноцтва, Великої Богині, крилатої богині Весни, рогатих рожаниць. З давніх-давен рушники-обруси (скатертини) були ритуальними атрибутами: ними прикрашали гілки священних дерев, на них подавали хліб-сіль, рушниками замість віжок утримували коней весільного поїзда. Важливо, що рушники-“набожники” зберегли своє почесне місце у красному кутку хати, на полиці для ікон (божниць), і вишиті на рушничках язичницькі богині ужилися з християнськими святими.

ІКОНОПИС – вид культового *станкового живопису* (ікони). І. виник на базі старогрец. портретного живопису. Значну роль у його становленні відіграли *фаюмські портрети* I–III ст. н. е.

ІКОНОСТАС – 1) місце для розміщення ікон; 2) стіна, яка відокремлює вівтар від корабля храму і прикрашена іконами, що розміщені переважно в декілька рядів. Направо від Царських воріт – ікони Спасителя, храмового празника або святого. Наліво від них перше місце займає ікона Божої Матері. У нижньому ярусі, по обидві сторони Царських воріт, за рядами ікон знаходяться бокові двері – північні та південні. На цих дверях зображуються лики св. ангелів, а саме: на північних – херувим з вогненным мечем, на південних – Гавриїл, благовісник Христового зачаття; або лики святих дияконів. Другий ряд іконостасу призначений для ікон найбільших християнських празників. У третьому ряді розмішуються зображення св. апостолів, між якими посередині, над Царськими вратами – зображення Господа Ісуса Христа. Четвертий ряд призначений для ікон св.

пророків, між якими центральне місце над Царськими вратами займає ікона Божої Матері з Предвічним Немовлям. Зверху іконостасу ставиться св. хрест. У храмі роблять ще й окремі іконостаси, наприклад на стінах між вікнами, біля стовпів, за кліросом і т. ін. Такі невеличкі іконостаси називаються *кіотами*, що означає ящик або раму, у якій розміщується ікона.

ІКОНОСТАС – у православному храмі – стіна, що відокремлює *вівтар* від *нефа*. Виник І. з предвітарної огорожі й сформувався у Москов. князівстві в кін. XIV–XV ст. Тоді ж склалася загальна композиційна структура І.: *ікони*, які передавали зміст догматів *християнства*, встановлювалися рядами у певній ієрархічній послідовності.

ІЛЛІРІЙЦІ – індоєвропейські племена північного заходу Балкан.

ІЛЛІРІЙЦІ – спільна назва групи індоєвропейських племен, які заселяли північно-західну частину Балканського півострова – від узбережжя Адріатичного моря до Дунаю (істри, яподи, лібурни, далмати, пірусти, дардани, бревки та інші), а також південно-східну частину Апеннінського півострова (ягіни, мессапи). У III ст. до н. е. перебували на стадії розкладу первіснообщинних відносин і зародження рабовласницьких общин. Однією з перших була держава з центром у Скодра, з якою римляни вели війни (229–219 до н. е.). Август підкорив яподів і далматів, вийшов до Дунаю, утворивши тут провінцію Іллірик (27 до н. е.).

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ – образ героя-богатиря з билинному епосі. Велика кількість сюжетів, пов'язаних з Іллею Муромцем, складають єдиний цикл. Ілля очолює всіх руських богатирів і виступає у трійці найбільш знаменитих героїв – Ілля Муромець, Добриня Микитич, Олексій Попович. Саме він здійснив найбільше подвигів, що і надає йому право відповідати за всіх богатирів і виступати від їхнього імені перед князем Володимиром Красним Сонцем. Він один перемагає всіх ворогів; його подвиги – пересторога проти набігів на Київ. Основний епітет Іллі Муромця в билинах – “старий” (зображується сивобородим старцем, який їде полем на білому коні) передає глибоку народну пошану до нього.

ІЛОТИ – державні раби у Спарті.

ІЛОТИ – підкорене дорійцями землеробське населення Лаконіки і Мессенії і зведене до становища рабів. Подібно до фессальських пенестів і критських кларотів, вважалися власністю держави і були закріплені за земельними ділянками (клерами), якими володіли спартанці. Окрім сільського господарства, ілоти займалися тваринництвом. Щорічно здавали спартанцеві, якому належав клер, апофору (податок). Важке становище ілотів викликало повстання, тому для боротьби з ними спартанці придумали систему стеження і винищення – криптії.

ІЛЮЗІЯ (лат. *illusio* – обман, помилка): 1) викривлене, хибне сприймання дійсності; 2) необґрунтована надія, нездійсненна мрія. Джерелом соціальних ілюзій є відсутність наукового розуміння суспільства та його законів, а також ущербність людського буття і свідомості.

ІЛЮСТРАЦІЯ (лат. *живий опис, наочне зображення*) – 1) пояснення, тлумачення за допомогою наочних прикладів; 2) зображення, що супроводжує і доповнює текст

(малюнки, гравюри, фотографії, репродукції, карти, схеми тощо); 3) галузь мистецтва (гол. чин. *графіки*), пов'язана з образотворчою інтерпретацією літ. і наук. творів. Напр., у виданнях для дітей дошкільного віку І. посідають основне місце, а текст супроводжує їх.

ІМІДЖ (англ. *образ, зображення*) – уявлення про речі та людей, що цілеспрямовано формується як самою людиною мистецтва, так і засобами масової інформації, включаючи рекламу. І. є складовою частиною виконавської майстерності і часто асоціюється з поняттями престижності, репутації. В соц. політ. плані виступає одним з напрямів артизації.

ІМІТАЦІЙНІ ВПРАВИ – рухові дії, які за кінематикою і координаційною структурою відповідають характеру основної вправи (певної спортивної дисципліни).

ІМ'ЯНАРЕЧЕННЯ – стародавній звичай, який пов'язувався з переконанням, що гарно вибране ім'я має сприяти щастю та добробуту людини. Цей звичай також відтворював норми моралі та звичаєвого права: наприклад, дитині, що народжувалася поза шлюбом, давали негарне ім'я.

В українському фольклорі *нав'я* – русалки, потерчата, мавки – не можуть померти, оскільки вони нехрещені. Ясно, що в язичницький час ішлося не про хрещення, а про ініціацію – обряд, пов'язаний із присвоєнням імені. Таким чином, “душа”, або життєва сила, асоціюється з іменем. Лише після ініціації та отримання імені людина ставала повноправним членом суспільства, особистістю.

Досить цікава у цьому плані українська легенда про зміну імені: у ній розповідається, як у перших людей народився син, і дали йому ім'я Петро; це ім'я не сподобалося батькам, і воно було замінене на Миколай. Відомі й інші сюжети, коли спочатку дається ім'я Ілля, потім Петро і, насамкінець, Христос.

Звичай ім'янаречення виявлявся у різних варіантах: на Київщині та Волинському Поліссі зберігалася найдавніша його форма – вибір імені бабою-повитухою до хрещення дитини; на Полтавщині ім'я вибиралося бабою разом із кумами; на Наддніпрянщині та Півдні в обряді ім'янаречення брали участь тільки куми.

ІНАВГУРАЦІЯ – урочиста процедура вступу на посаду глави держави.

ІНДИВІДУАЛІЗМ (франц. *individualisme* – неподільне) – риса світогляду і принцип поведінки людини, коли інтереси окремого індивіда абсолютизуються, протиставляються колективові та суспільству.

ІНДУЇЗМ (санскр. *гіндумата*) – комплекс релігійних вірувань, релігійно-соціальна організація значної частини населення Індії; одна з найпоширеніших релігій світу. В основних рисах І. склався в перші сторіччя н. е. на основі *ведичної релігії* і *брахманізму*. Ідейними джерелами І. є старод. індійські священні тексти – *веди*, *брахмани*, упанішади, пурани, “Закони Ману”, “Магабгарата”, “Рамаєна” тощо. Релігійно-філософську основу І. становлять ідеї дхарми (безликої впорядковуючої сили всього всесвіту і норми релігійного та світського життя), сансари (вічного круговороту життя як перевтілення душ), *карми* (відплати при перевтіленні душ за добрі і погані вчинки), ахімси (незавдання зла всьому живому) і мокші (звільнення душі від круговороту перевтілення і злиття її з божественним абсолютom). Сукупністю засобів, за

допомогою яких можна досягти мокші, оголошується *йога*. I. – релігія синкретична, політеїстична, поряд з головними богами (*Брахма, Вішну*) шанується *пантеон* інших.

ІНДУКЦІЯ (лат. *inductio* – наведення) – спосіб міркування, за допомогою якого встановлюється обґрунтованість висунутого припущення чи гіпотези.

ІНДУЛЬГЕНЦІЯ – помилування винуватця.

ІНКВІЗИЦІЯ – судово-поліцейський заклад для боротьби з єрессю.

ІНСТИНКТ (лат. *instinctus* – спонука, потяг) – багатоступеневий комплекс поведінкових актів організму, створений в результаті тривалої еволюції та спрямований на забезпечення життєвих функцій, самого існування кожної істоти і виду в цілому.

ІНСУБРИ – кельтське плем'я, яке заселяло територію Північної Італії у долині річки По (Падус) близько середини VI ст. до н. е. У 222 до н. е. їм завдали поразки римляни, остаточно підкоривши у 194 до н. е.

ІНТЕГРАТИВНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – педагогічний процес, спрямований на поєднання (інтеграцію) тренувальних впливів технічної, тактичної, психологічної, інтелектуальної (теоретичної) і фізичної підготовки в цілісний ефект на основі змагальних вправ, у тому числі в процесі змагань.

ІНТЕНСИВНІСТЬ НАВАНТАЖЕННЯ – кількість роботи, що виконана за одиницю часу.

ІНТУЇЦІЯ – процеси мислення, які відбуваються у згорнутій неусвідомленій формі, коли усвідомлюється тільки кінцевий результат розумового процесу.

ІНФРАСТРУКТУРА – комплекс виробничих і невиробничих галузей економіки, що забезпечують умови для нормальної життєдіяльності суспільства (зв'язок, транспорт, освіта, охорона здоров'я та ін.).

ІОНІЙЦІ – група грецьких племен, що заселяли Аттику, а також більшість островів у Егейському морі (Хіос, Самос, Наксос та інші) й середню частину грецької Малої Азії (Ефес, Мілет).

ІОНІЯ (грец. *Ionia*) – територія західного узбережжя Малої Азії з прибережними островами між містом Мілем і Фокеєю. Колонізована іонійцями у XI–IX ст. до н. е., які заселяли територію карійських племен; самі іонійці походили з Аттики і Пелопоннесу. Утворивши федерацію з 12 міст (Мілет, Ефес, Фокея, Клазомени, Колофон, Прієна, Самос тощо), іонійці створили високу цивілізацію. Зручні гавані і численні острови Егейського моря сприяли розвитку торгівлі й ремесла в її містах, що лежали на перехресті доріг між Сходом і Заходом. Іонія у 600 до н. е. була підкорена лідійцями, а згодом – персами (546 до н. е.), проти яких Мілет очолив у 500 до н. е. повстання, що спричинилося до початку греко-перських воєн і боротьби за визволення. Іонія – батьківщина філософів Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена, Анаксагора, поетів Гомера, Мімнерма і Анакреонта, історика Геродота і художника Апеллеса.

ПАТІЇВСЬКИЙ ЛІТОПИС – найдавніше південноруське літописне зведення, складене в Україні в кін. XIV – на поч. XV ст. Назву дістав від Іпатіївського монастиря (Кострома), в якому він зберігався і де його на поч. XIX ст. виявив рос. історик *М. Карамзін*. І. л. поділяється фахівцями на три частини: 1) “Повість временних літ”, доведена до 1117; 2) Київський літопис (1118–99); 3) Галицько-Волинський літопис (від поч. XIII ст. до 1291). В І. л. викладено історію Русі від найдавніших часів до кін. XIII ст.

ПОДРОМ – замкнута у вигляді овала довга доріжка для скачок на колісницях і конях під час грецьких спортивних ігор, а пізніше – для скачок у Римській імперії. В Олімпії дистанція становила 770 м і мала 12-кратний об’їзд. Учасники змагань робили ліві повороти навколо поворотних стовпів. Місця для глядачів розміщувались на довгих сторонах і на поворотах. Критичною точкою дистанції в Олімпії, як і в Корінфі чи Немеї, був “тараксіт” (той, хто залякував коней). Тут і на поворотних місцях були запасні виходи для тих, хто впав з коней чи колісниць.

ІПОЛІТА, ГІПОЛІТА (грец. *Hippolyte*) – у давньогрецькій міфології цариця амазонок, дочка Ареса і Отрери. Володіла чарівним поясом, який здобув Геракл для дочки мікенського царя Еврісея Адмети.

ІРІДА (грец. *Iros*, род. *Iridos*) – у давньогрецькій міфології богиня веселки. Вважалася посередницею між богами і смертними, оскільки греки вважали, що вона поєднує небо з землею. У переносному розумінні Іріда – вісниця олімпійських богів.

ІРОНІЯ (грец. *eironeia* – удаване незнання, самоприниження) – естетична категорія, яка означає, що в зовні позитивну оцінку явища вкладено зміст, протилежний безпосередньо висловленому чи вираженому. І. *Сократа* – філософський принцип пошуку істини через сумнів.

ІРРАЦІОНАЛІЗМ (лат. *irrationalis* – нерозумний, несвідомий) – у гносеології принцип філософських вчень, які обстоюють обмеженість раціонального пізнання, протиставляють йому інтуїцію, віру, інстинкт як основні види пізнання.

ІСІДА (УСЕТ) – єгипетська богиня, сестра і жінка володаря підземного царства Осіріса. У перші століття н. е. її культ проник і до Риму.

ІСЛАМ (араб., букв. *покірність*), мусульманство, магометанство – одна з трьох (поряд з буддизмом і християнством) світових релігій. Переважає в країнах Бл. й Серед. Сходу, Пн. Африки та Індонезії. Виник в Аравії на початку VII ст. внаслідок створення феодально-теократичної арабської держави – халіфату. Остаточо склався в XI – XII ст. як ідеологія феодального суспільства Бл. та Середн. Сходу. Віровчення І. зазнало впливу християнства та іудаїзму, їх уявлень про монотеїзм, посередництво між Богом і людьми, загробну відплату, страшний суд. Засновником І. вважається Мухаммед. Головні догмати І. – визнання єдиним божеством Аллаха, а пророка Мухаммеда – його посланником, вчення про цілковиту залежність усього суцього від волі Аллаха, який наперед визначає долю кожної людини. Віровчення І. викладено у “священних книгах” – Корані та Сунні, на основі яких діє шаріат – мусульманське право.

ІСТИНА – адекватне відтворення в пізнанні об’єктивності, результат певного, визначеного практикою гносеологічного відношення, при якому пізнавальний образ суб’єкта виступає як правильне відображення дійсного стану об’єкта.

ІСТМІЙСЬКІ ІГРИ, ІСТМІАДИ – свято на честь Посейдона у полісах Еллади, яке проводилось раз на два роки на Істмі (Корінфський перешийок), неподалік від храму Посейдона Істмійського. До їх програми входили гімнастичні, кінні та музичні змагання.

ІСТОРИЗМ – принцип наукового пізнання, згідно з яким процеси дійсності мають розглядатися в їхньому закономірному історичному розвитку, у тісному зв’язку з конкретно-історичними умовами їхнього існування.

ІСТОРІЯ ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ – вивчає витоки, закономірності і специфічні принципи розвитку олімпійського руху. Історія олімпійського руху включає такі взаємопов’язані між собою напрямки, як історія Олімпійських ігор Стародавньої Греції, історія сучасних Олімпійських ігор, історія розвитку олімпійських видів спорту, діяльність міжнародного олімпійського комітету та його президентів, створення національних олімпійських комітетів та міжнародних спортивних федерацій.

Провідний метод пізнання ІОР – історичний, і її правомірно розглядати як галузь історичної науки.

Значення предмета ІОР полягає у виявленні витоків олімпізму, олімпійського руху й Олімпійських ігор як важливого соціального явища міжнародного життя.

Знання ІОР допомагає краще зрозуміти процеси, що відбуваються в міжнародному олімпійському русі у даний час, дозволяє передбачити тенденції його розвитку, прогнозувати його майбутнє.

“ІСТОРІЯ РУСІВ” – видатний історичний трактат невідомого автора кінця XVIII ст. – початку XIX ст., містить виклад історії українського народу і становлення його державності. Головна ідея твору – право кожного народу на самовизначення і незалежність.

ІСТОРІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – це наука про закономірності розвитку ідей, організаційних форм, засобів і методів фізичного виховання та спорту, пов’язаних з економічними, політичними та культурними умовами буття суспільства. Вона є самостійною галуззю історичної науки, являє собою специфічний напрямок історико-педагогічних знань про фізичне виховання, спорт та фізичну рекреацію.

Отже, історія фізичної культури (від грецького – *historia*) означає розповідь про минуле, про те, що сталося, а потім було досліджене, пізнане і може бути використане у майбутньому.

Вона вивчає минуле людства у всій його конкретності та різноманітності, щоб пізнати, зрозуміти досягнення попередніх епох, а досвід тисячоліть корисно застосувати сьогодні та у майбутньому, як, наприклад, Олімпійські ігри.

Як складова історії народу, історія фізичної культури вивчає події, явища, засоби та методи впливу на фізичний стан людини, з’ясовує і пояснює загальні закономірності виникнення, сформування і розвитку фізичного виховання або спорту на різних етапах існування суспільства. Вона як би простежує еволюцію фізичної культури від первісних часів до сучасності, взаємозв’язок з іншими сторонами буття суспільства, показує

фізичну культуру активним чинником розвитку людства у його безперервному русі вперед.

Як відомо, фізична культура виникла в процесі виробничої діяльності. Віками людина вдосконалювала знаряддя виробництва, з їх допомогою примножувала свої сили в однокористуванні з природою. Саме тут безупинно розвивались її фізичні та розумові здібності.

ІСУС ХРИСТОС (староєвр., грец. *Christos* – помазаник) – засновник християнства, проживав, за легендою, у Палестині в I ст. н. е., проповідував релігію (християнство), за що був розп'ятий на хресті в часи правління римського управителя Пілата. Віра в історичність Ісуса Христа, його воскресіння й друге пришестя на землю є одним з основних постулатів віри більшості християнських церков і сект.

ІТАКА (грец. *Ithake*) – острів у Іонійському морі напроти Акаранії, на північний схід від острова Кефалленії. Батьківщина Одисея.

ІТАЛІКИ – жителі Італії, які у I тис. до н. е. розпалися на дві мовні групи: латинофалісску і оско-умбрійську. Латини зайняли територію стародавнього Лацію, поширивши свою мову на територію Італії, а отже, на територію всієї Римської імперії.

ІУДАЇЗМ – монотеїстична релігія з культом бога Ягве.

ІУДАЇЗМ – монотеїстична релігія з культом бога Ягве. Виникла в I-му тис. до н. е. в Палестині, поширена серед віруючих євреїв. Основні догмати І., викладені в Старому заповіті й Талмуді – віра в єдиного бога Ягве, богообраність євреїв, вторинність іновірців, прихід месії (спасителя), безсмертя душі, існування загробного царства (пекла, раю) тощо. Тора й Талмуд включають безліч обрядів, молитов, постів, свят, повелінь, заборон. І. є державною релігією Ізраїлю.

ІФІГЕНІЯ (грец. *Iphigeneia*) – у давньогрецькій міфології дочка Агамемнона і Клітемнестри. Принесена в жертву під час відплиття греків під Трою в гавані Авліді, Іфігенія залишилась живою завдяки втручанню Артеміді: вона перенесла дівчину в далеку Таврію, де та стала жрицею у храмі Артеміді-Діви. На батьківщину її повернув брат Орест. Безсмертний образ Іфігенії змалював Евріпід (“Іфігенія в Авліді”, “Іфігенія в Тавриді”), а також ряд європейських митців і поетів (Д. Скарлатті, К. Глюк, Й.-В. Гете, Леся Українка та ін.).

ІШТАР – асиро-вавилонська богиня кохання.

Й

ЙОГА (санскр. *зосередження, з'єднання*) – система ідей, фіз. вправ, дієти, прийомів і методів самопізнання, спосіб життя, який дозволяє, за індуїстсько-буддистським реліг. вченням, вирватися з вічного кругообігу перевтілення з однієї істоти в іншу і набути стану вічного блаженства – нирвани.

К

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – держава забезпечує підготовку та перепідготовку кадрів у сфері фізичної культури і спорту, особливу увагу приділяє їх підготовці для роботи в сільській місцевості.

Органи виконавчої влади з фізичної культури і спорту, з питань освіти та охорони здоров'я з урахуванням пропозицій відповідних громадських організацій визначають потребу в фахівцях фізкультурно-оздоровчого та спортивного профілю. Підготовку і перепідготовку таких фахівців, в тому числі і для роботи з інвалідами, здійснюють акредитовані у встановленому порядку навчальні заклади. (*Частина друга статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99*).

Право вести педагогічну, учбово-тренувальну та оздоровчу роботу в сфері фізичної культури і спорту мають громадяни виключно із спеціальною освітою або підготовкою та за наявності диплому, посвідчення (сертифіката), виданих акредитованими навчальними закладами. Спортивні тренери та судді проходять обов'язкову атестацію в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

Діяльність спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності, училищ фізичної культури та олімпійського резерву здійснюється у встановленому порядку.

КАЛЕНДАР (лат. *боргова книга*) – друк. видання, що містить відомості про рік, місяці й числа, дні й тижні, основні свята, ін. дані. Як правило, К. ґрунтується на періодичних явищах природи: зміні пір року (сонячний К.), зміні фаз місяця (місячний К.), зміні положення небесних тіл (астрономічний К.). Назва К. походить від боргових книг, до яких кредитори Старод. Риму записували проценти, що вносили щомісяця в перші дні – календи. В наш час набув поширення григоріанський К. (“новий стиль”), запроваджений Папою Римським Григорієм XIII 1582 замість юліанського К. (“старий стиль”), пущеного в обіг Юлієм Цезарем у 46 до н. е. Григоріанський К. точніше віддзеркалює астрономічний час. Різниця між старим і новим стилем становила у XVIII ст. 11 діб, у XIX – 12, а в XX – 13 діб. В Україні григор. К. запроваджено постанов. Укр. Центральної Ради 12.02.1918.

КАЛЕНДАР – в аграрно-магічному розумінні – розподіл празників і святих протягом року; назва – від лат. *календи*, тобто перші числа місяця. У досолярний період календарних уявлень рік вважався триступеневим. На думку Я. Боровського, три пори року – весну, літо і зиму (народження, розквіт і відмирання) – розрізняли навіть не такі вже й далекі предки українців, як поляни, втілюючи їх у триєдиному божестві, що звалося Трояном. Ця думка знаходить підтвердження і в символіці українських писанок, де поряд із звичайною чотирикінцевою свастикою, яка була уособленням сонячного знака, трапляється й трикінцева. Вона має всі підстави вважатися давнішою.

Дослідники вважають, що чотирифазовий вегетативний календар почав складатися у період утвердження солярної міфології. За деякими астрономічними розрахунками, п'ять-шість тисячоліть тому у місцях сонцестоянь і рівнодень знаходилися чотири яскраві зірки, які, за припущенням А. Голана, могли слугувати космічними орієнтирами такого поділу. Однак археологічні матеріали свідчать не на

користь такого припущення. Зображення розділеного начетверо кола набуває загального поширення з епохи бронзи. Наскельне зображення Сонця (перехрещене коло), знайдене у Кам'яній Могилі неподалік Азовського моря, датується ще мезолітом. Відтоді походить і традиція орієнтування культових споруд за основними солярно-лунарними напрямками. Зображення начетверо розділеного кола виявлені в Прибалтиці та Румунії (IV тис. до н. е.), на бурштиновій підвісці, знайденій на Рівненщині (остання чверть III тис. до н. е.). І лише один синхронний календар зафіксований у ранньоземлеробському Єгипті. Проте, як і зображення з Румунії, він не може вважатися солярним. І в тому, і в іншому випадку на цих календарях відображені господарські процеси.

Дорогоцінним свідченням часової регламентації язичницьких аграрних молитв є календар IV ст. із Київщини. Відштамповані на посудині для священної води орнаменти цього календаря визначали дні свят і молінь про дощ протягом усього життя ярових на полі: *Свято перших сходів – 2 травня. З часом замінене святом Бориса і Гліба (“Бориса-Хлібника”, “Борисів день”)*.

Моління про дощ – із 20 по 30 травня.

Ярилів день – 4 червня.

Моління про дощ – з 11 по 20 червня.

Свято Купала (пізніше Івана Купала) – 24 червня.

Моління про дощ – з 4 по 6 липня.

Відбір жертв до свята Перуна – 12 липня.

Моління про дощ – з 15 по 18 липня.

Свято Перуна (день Іллі) – 20 липня.

Початок жнив – 24 липня. Моління, щоб дощі припинилися.

Зажинки, кінець жнив – 7 серпня. Свято перших плодів (Спас, 6 серпня).

Складання такого детального і точного календаря, яким у народі користувалися аж до XIX ст., було результатом багатовікових спостережень, які привели орачів Середнього Подніпров'я до визначення оптимальних строків дощів для ярових хлібів. Оформлення аграрно-язичницького календаря було, безперечно, справою жерців, які акумулювали усі знання про природу і на практиці зіставляли їх з урожайністю своїх полів.

КАЛЕНДАР – назва книги у Давньому Римі, де вказувалися перші дні кожного місяця – календи. У ці дні боржники повертали відсотки. Згодом слово набуло сучасного значення – система лічення великих проміжків часу. Спочатку рік у різних народів був неоднаковим – 365 днів у єгиптян і 355 – у римлян і т. д. Починаючи з 776 до н. е., греки вели літочислення за олімпіадами. В Афінах рік мав назву за ім'ям архонта-епоніма, у Спарті – за ім'ям ефора. Поділу на дні не існувало. Докорінну реформу календаря провів Юлій Цезар у 46 до н. е. (так званий Юліанський календар). В період республіки рік називали за іменами консулів, у період імперії – від заснування міста, беручи за вихідну дату 753 до н. е. Назви римських місяців: Januarius (січень), Februarius (лютий), Martius (березень), Aprilis (квітень), Majus (травень), Junius (червень), Julius (липень), Augustus (серпень), September (вересень), Oktober (жовтень), November (листопад), December (грудень).

КАЛЕНДАР ЗМАГАНЬ – документ, який впорядковує змагання за метою, завданнями, місцем і часом проведення, складом учасників, витратами коштів та ін.

КАЛЕНДИ – перші дні кожного місяця римського календаря.

КАЛЕТА – бог людської долі. Опікун бога сонця Коляди від злих темних сил.

КАЛЕТА (Калита, Колита, Андрія, Великі вечорниці) – велике свято на честь божества людської долі, вічного помічника бога Сонця у боротьбі зі злими темними силами. Саме у цей час, коли активність Сонця найменша, а новий Місяць тільки починає народжуватися, найбільш сприятлива пора для тих, хто мріє про одруження. Початок її календарного епіцентру припадає на свято Введення (21 листопада/4 грудня), а кінець – на свято Непорочного зачаття Ганни (9/22 грудня).

Калета посланий на землю, щоб уберегти той святий Божий дар – тепло людських сердець. І людина причащається до цього вселенського дійства саме кусанням калети (обрядового коржа, що має круглу сонячну форму), бо то є іскра Божа, живий вогонь, спрямований на розбудження еротики та ворожіння на злюб. К. Сосенко зазначає, що “кусання калети як нареченої, ще й до того з солодким медом... дуже ладиться з містеріями на св. Андрія, які відносяться по більшій частині до женихань і budouчої долі, про яку мріє молодіж”.

Свято Калети відбувається впродовж тижня. Містерії цього культу розпочинаються опівночі на святі Катерини і пов’язуються з проханням до Всевишнього пробудити і закликати Долю. Обов’язково потрібно було, аби хлопець чи дівчина перед початком вечорниць виконали молитву чи заспівали пісню. С. Килимник зазначає: “Кожна дія, кожний народний твір, як коляди, щедрівки, побажання, гаївки, купальські пісні та звичаї Андрія-Калити... все це колись було молитовними-магічними діями й словами; все це розкриває, бодай частково, душу, чуття, віру, вірування, бажання, прагнення, життя та ідеали прашурів”. Добрий знак, якщо близько опівночі, коли “закликають” долю, вона “обізветься”. Наприклад, як заспіває півень, але ніщо не озветься, – доля “спить” або “оглухла”, значить вона як слід не “пробудилася”, не “умилостивилася”. Тоді чоловічій долі дають “борщу”, а жіночій – “каші”. Ці своєрідні жертви немовби матеріалізують почуття світової гармонії, якій сприяє Калета – білий молодець на вороному коні, тобто молодий Місяць, який воює зі спадаючим Місяцем. Вороний кінь – це зоряне нічне небо, що є царством душ померлих. Червоний кінь уособлює вогонь і переносить душі померлих у вирій. Білий кінь – уособлення божественного світу. Отже, ніч на Калету є чарівною, доленосною.

Пресвітлий празник Калети відзначають у багатьох регіонах України, зокрема, на Черкащині, Поділлі, Поліссі, Волині. Мистецтвознавець В. Щербаківський це свято поставив в один ряд з основними святами сонячного культу: Колядою, Колодієм, Великоднем, Купайлом. Дослідник Уманщини Б. Безвенглинський писав: “Доводиться дивуватись, що доісторичні люди, які встановили на пошану сонця свято Купайла (розквіт животворних сил) та Калити (напад на сонце “нечистої сили”), без жодних засобів наукового спостереження, чуттям вгадали місяці найбільшого і найменшого напруження сонячної енергії”. Вчені встановили, що й справді найбільше у році світлових годин має червень, а грудень – у сім разів менше. К. Сосенко відносить символіку Калети до “більш первісної”. Вчений вважає, що надкусування калети має стосунок до солярного культу предків і означає зменшення Місяця, а відтак – народження нового, відновлення його астральної сили, що сприяє життєдайності землі. К. Сосенко засвідчує: “Що в обряді калети маніфестується культ місяця, виходить також з розмови, яку проводять при забаві в калету, або короля. Один каже: “їду, їду калети

кусати!” Другий відповідає грізно: “А я буду по зубах писати!” – “Ой, чи будеш, чи ні, а я їду на воронім коні!” – “Засмійся!” – “Не буду!” Вершнику обов’язково потрібно не засміявшись витримати це дійство три рази, тоді його пропускають”.

Розпочиналося свято з випікання калети. Її треба було зробити так, щоб вона сяяла, мов Сонце. Дівчата з господинею місили тісто, додаючи в нього яйця, мед, мак, “аби калета смачною була”. Якщо корж робили з начинкою, тоді його змащували варенням чи тертим маком з медом або цукром і накривали ще одним коржем. По ньому викладали узори: зубці, качалочки, колосочки – все у вигляді сонечка. Обтикана калиною калета сяяла на столі весь вечір. Інколи її поливали буряковим квасом, аби червоніла, мов на сході Сонце.

Дрова в печі розкладали навхрест, оскільки навкісний хрест є символом Сонця й вогню. Коли піч натопиться, починали садити калету. Перед цим котрась із дівчат брала кропильце і, побризкуючи долівку, приказувала: “Водице-студеннице, окропи калеті дорогу до печі від порогу, а від печі до столу, щоб ми були гарні та веселі!”. Розпаливши дрова, промовляли: “Гори, вогонь, ясно, спечи нам калету красну! Щоб ми її кусали і горя не знали!” Коли ж посадять калету, дівчата в одній мисці мили руки й витирали одним рушником. Цією ж водою господиня вмивала кожну дівчину, промовляючи: “Аби ви були красні-прекрасні, як наша калета! Щоб вона так славно спеклася, як ви потрудилися!” Тут же, у печі, вариться й пшоняна каша. До неї додають ще й мак. Це пояснюють так: “Маку для смаку! Дрібного та багато і для усіх стане” Коли калета спеклася, господиня велично виймає її з печі. Кругла, запашна, вона переходить з рук у руки аж до причільного вікна. До калети прив’язують червону стрічку, і хлопець з дівчиною прикріплюють її до сволака так, щоб можна було підтягувати чи опускати залежно від зросту того, хто буде кусати. Дівчата заспівують, і їх підтримують усі присутні:

Ой Калета, Калета,
Із чого ж ти вилита?
– Ой я з жита сповита,
Ой я сонцем налита
Для красного цвіту
По білому світу.

У деяких місцевостях, бувало, під час кусання калети хтось із хлопців перевдягався в усе чорне, подерте, начіплював на себе віхті з соломи й намагався накидатися на калету й тих, хто її кусав. Ця дія символізувала напад нечистої сили на Сонце. Охоронці ж калети пильнували, аби ряджений навіть пальцем не торкнувся обрядового хліба, і старалися якнаймасніше заквецяти його сажею. Цей вечір називають ще Великими вечорницями. Вражає розмаїття ворожін: тут і вигукування під вікнами, і відгадування снів, і сидіння вночі перед дзеркалом, і випікання балабушок, і зачерпування намулу, щоб угадати заняття судженого, і лічиння кілочків, аби вгадати вроду судженої, і перекидання чобота через тин – аби угадати сторону судженого... Особливого значення надавалося обсіванню насінням конопель, під час якого напівголосно промовляли слова молитви-ворожби:

Андрію, Андрію,
На тебе конопельки сію,
спідницею волочу,
бо заміж вийти хочу.

Приснився уві сні,
з ким буду брати по весні.

Подекуди, коли хтось із батьків не пускав дочок на гуляння, тому “відкривали ворота” – знімали їх і чіпляли до комина. Тому кажуть: “Стережи на Калету ворота, а на Купайла колеса”.

Кожна місцина в Україні має свою форму випікання калети. Одна калета – зубчасто-промениста, друга – немов ружа, третя – зоря восьмипроменева. Ці символи є основним елементом майже в усіх жанрах народного мистецтва. А так звана ростова калета являла собою справжнє п’ятнадцятипроменеве сонце. На кожному зубчиківі-промені – по ягідці калини. Від центру відходять вісім колосочків, а поміж ними – трикутні зубці з двома калиновими ягодами.

КАЛОКАГАТІЯ (грец. *прекрасне і хороший*) – поняття античної естетики, яким позначали гармонію зовнішнього і внутрішнього, краси і добра, як умову досконалості людини.

КАМ’ЯНА ДОБА, кам’яний вік – найдавніший період в історії людства, що тривав від появи людини до початку поширення перших металів (міді, бронзи та ін.). К. д. почалася три мільйони років тому, в Європі – бл. 1 млн років тому, а закінчилася в 3-му тис. до н. е. К. д. – поділяють на 3 осн. відрізки часу: ранню К. д. – палеоліт, середню К. д. – мезоліт і пізню К. д. – неоліт.

КАМ’ЯНІ БАБИ – завдяки своїй вазі й твердості камінь із давна став предметом поклоніння. Так з’явилися кам’яні баби, у чудодійну силу яких вірили. Кам’яні баби, або як їх ще називають, “мамаї”, дуже часто знаходять на півдні, у степовій Україні – це так звані половецькі намогильники (XII–XIII ст.). Вони дуже подібні до старотурецьких намогильних статуй VIII ст., і саме слово “баба”, на думку деяких учених, походить із тюркського “бабал” – намогильник. Інші вчені вважають, що кам’яні баби – це зображення предків східних скіфів. Ці статуї описав у XIII ст. монах-мандрівник Вільгельм Рубрук.

Кам’яні баби, тобто кам’яні стовбури, які нагадують людські постаті, у більшості пов’язані з поховальним обрядом кочовиків. На просторі поміж Доном і Дніпром знайдено багато кам’яних баб із підкресленими ознаками жіночої статі у позі сидячи або стоячи, з посудиною в руках. Інколи це чоловіки з гостроконечними шапками чи шоломами на голові. Трапляються кам’яні бовдури із загадковими малюнками й знаками. Вони нагадують кам’яних баб Центральної Азії, а зображення на них – це так звана “тамга” – ознака власності.

Збереглося багато переказів про кам’яних баб. Ось деякі з них.

Кам’яні баби – то були колись люди, їх називали *великдонами*, а інші *велетнями*. Бог створив їх ще перед Сонцем, вони жили в пітьмі, мали кам’яні корита, доїли у них корів, і з того жили. Як послав Господь Сонце, насипали великдони високі могили – до неба – і почали з тих могил плювати на праведне світило. Господь розгнівався та прокляв їх. З того часу вони здрібніли й скам’яніли.

Трапилось чоловікові їхати верхи повз ті могили, і захопив його дощ. Виїхав на могилу, скинув з коня сідло, половиною його накрив бабу, а сам під другу сховався. Дивиться – із сусідньої могили йде баба. Підійшла та й говорить сусідці: “У тебе, сестро, і гості є?” Тоді обидві почали розпитувати чоловіка, як і що робиться на світі: “Чи носять

на різдвяні свята вечерю? Чи ходять у гості кум до куми, кума до куми, брат до брата, сестра до сестри? Чи співають півні?” Усе так, відповів чоловік. Тоді баба, яка прийшла, задумалася і каже: “Довго, довго ще нам доведеться стояти, сестро!” Сказала – та й пішла до своєї могили.

КАНОН (грец. *правило, норма*) – 1) твір, який вважається нормативним взірцем для інших; 2) твердо встановлені правила, положення будь-якого вчення, те, що стало традиційним, загальноприйнятим; 3) догмат, обряд чи правило, встановлене й узаконене церквою; 4) у мистецтві – сукупність художніх прийомів або правил, які вважаються обов’язковими в той чи інший час; 5) у музиці – а) форма, в якій усі голоси виконують ту саму мелодію, але розпочинають її різночасно в суворій послідовності один за одним і кожен наступний голос вступає раніше, ніж закінчилася мелодія попереднього голосу; б) велика хорова композиція в православній церкві; в) струнний щипковий муз. інструмент, поширений в Азії.

КАНОН (грец. *kanon* – правило, норма) у мистецтві – сукупність твердо встановлених норм, правил і принципів художньої творчості. Каноном називають також твори, які є нормативним зразком.

КАПИЩЕ – здебільшого дерев’яні культові святилища, в яких стояла статуя божества і де жертвоприношеннями вшановували богів.

КАПИЩЕ, кап, жертвище – язичницький храм; вівтар, жертовник. Це були здебільшого дерев’яні культові святилища у вигляді круглого майданчика, де стояла статуя божества, яку вшановували жертвоприношеннями.

Найдавніше капище в Україні відкрите на Старокиївській горі в Києві відомим археологом і вченим В. Хвойкою в 1908 р. Академік Б. Рибаків, виходячи з масштабів вівтаря, схилився до того, що це – залишки величезного язичницького храму, де еліпс із каменів з наскрізними отворами (для стікання крові) призначався для заклання, а круглий жертовник – для спалення жертв. Учені датують київське капище VIII–X ст. і припускають, що тут присягалися й творили жертвоприношення князі Олег, Ігор і Святослав. Припускається також зв’язок капища із слов’янським богом Світовидом. Цю споруду було зруйновано, найімовірніше, 988 р., хоча “Повість врем’яних літ” обходить мовчанням ставлення Володимира до цього язичницького храму.

КАПІТОЛІЙ – пагорб поблизу річки Тібр в Італії. Спочатку був місцем культу у жителів Палатину і форуму. Після об’єднання поселень на римських пагорбах Капітолій був включений у міську межу і обнесений стіною. У період етрусського панування (VI ст. до н. е.) на ньому спорудили храм Юпітера, а Тарпейська скеля стала місцем страти злочинців.

На Капітолії завершувалися урочисті процесії римського війська після переможного походу над ворогом.

КАПЛИЦЯ – невелика молитовна споруда або церква без вівтаря. У стародавні часи над могилою героя будували каплицю, її завжди оточував Священний гай, де під страхом суворої кари не можна було зламати бодай галузку. Героєм ставала після смерті видатна людина, яка заслужувала на особливу вдячність співвітчизників. Біля могили стояв жертовник, оточений канавою, у якій збиралася кров жертв. Жертвоприношення

відбувалися вночі або в сутінках. Убивали тварин з чорною шерстю і цілими спалювали їх. Із кожного третього келиха вина відливали кілька крапель на землю – лишали героям. Героям найпалкіше молилися в небезпечні часи, бо ці найближчі покровителі найшвидше могли стати на поміч. Багатьох героїв зображали у вигляді змії. Змія, що повзе і ховається в розколинах, немовби символізувала підземний характер цих напівбогів. На могилах героїв будували храми й влаштовували ігри.

Каплиці споруджували й на кладовищах над входом до склепів, де вони слугували надгробними пам'ятниками, а також у пам'ять різних подій церковного і державного життя, з приводу громадських будівництв (т. зв. обітні каплиці), біля святих місць – джерел, озер, місць явлення чудотворних ікон тощо.

КАРАВЕЛА – парусне судно з однією палубою і високими бортами.

КАРДИНАЛ – вища духовна особа після папи.

КАРЛИК – казковий герой, який живе по сусідству з людьми і вступає з ними у різні стосунки, характер яких залежить від ставлення до них людей. В українських казках Хлопчик-Мізинчик такий малесенький, що йому легко схватися у хвості чи гриві коня, у його ніздрі або під копитом. Він зручно влаштовується під грибом, ніби під дахом; мишача нірка для нього – цілий дім. Але Мізинчик – могутній силач. Із першого дня народження він уже ходив, на другий день став говорити, на третій – довідався про долю своїх братів і сестер і вирушив на поєдинок з чортом. Коли стали вони міряться силою, чорт підкинув меч так високо, що його півдня не було, а Мізинчик підкинув – меч через півроку повернувся. Стали боротися. Мізинчик ухопив чорта, закинув у чашу з оловом і став розпитувати про братів. Потім він визволяє братів і сестру. Подібний мотив маємо і в казці про Котигорошка. Названий він так тому, що народився від горошинки, яку його мати проковтнула, коли йшла брати воду. Дізнавшись ще в дитинстві, що сестру його схопив змії і заніс у гори, а старших братів повбивав, Котигорошко велів ковалям викувати собі семипудову булаву (в іншій казці – булаву в п'ятсот пудів) і, випробовуючи її на міцність, кинув за хмари: ніби грім загримів – понеслася булава високо-високо в піднебесся і не стало її видно; через дві години по третій вернулася. Коли падала, Котигорошко підставив коліно – і булава зігнулася. З цією булавою і виступає він проти змія.

В одній українській легенді розповідається про карлика з білою бородою, котрий стереже гору, в якій знаходиться колодязь, а в колодязі – ключі від моря. Досить у пошуках скарбу зруйнувати гору – і море залле землю. Інший міфічний дід – сам на лікоть, а борода на сім ліктів. Він краде дівчат і переховує їх у підземеллі, а всіх, хто намагається їх визволити, безжально вбиває.

Цікавий сюжет перекидання дитини дідусем-карликом: “Пішла жінка в поле, а знахарка притаїлась у куточку да й дивиться. Коли ж дитина скік із колиски: гляне, аж то вже не дитина, а дід. Сам низенький, а борода отакезна! Зараз за вили, цупить із печі горшки, аж крекче, і почав уплітати страву. Як усе впорав, тоді знов став дитиною”. Потрапивши в руки знахарці, яка почала його бити деркачем, дідок змушений був розкрити їй таємницю: “Вже я, бабусю, перекидавсь не раз і не два: був я спершу рибою, потім ізробивсь птахом, мурашкою, звірюкою, а се ще попробував бути чоловіком”.

Українці карлика називають також *курдупель*.

КАРМА (*санскрит* – дія, обов’язок, діяльність) – у вченнях індійських релігій – особлива містична сила, обов’язковий автоматично діючий “Закон покарання” за сукупність вчинків, намірів, прагнень, який визначає долю живої істоти в наступних перевтіленнях.

КАРНАК – сучасне село поблизу руїн давньоєгипетської столиці Фів.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – держава, проголошена в березні 1939 р. після роздроблення Чехо-Словаччини, президентом якої був А. Волошин. Карпатська Україна була окупована Венгрією за підтримки фашистської Німеччини.

КАССІТИ – племена гірських областей на схід од Вавилонії; після здобуття хеттами Вавилону 1594 р. до н. е. вони вдерлися у Вавилонію й заволоділи нею на кілька століть (т. зв. Середньовавилонське царство).

КАТЕГОРІЯ (грец. *kategoricos* – ствердження; основна й загальна ознака) – універсальна форма мислення і свідомості, яка відображає загальні властивості й відношення об’єктивної дійсності, загальної закономірності розвитку всіх матеріальних, природних, духовних явищ.

КАТЕРИНИ – свято Долі (24 листопада/7 грудня). Дівчина чи парубок пов’язували Долю передусім із можливістю пошлюбитися. Хлопці цього дня постували, щоб Бог послав їм добру дружину. Існував звичай: рано-вранці до схід сонця дівчата йшли в садок і зрізали гілочку вишні. У хаті дівчина ту гілочку ставила у воду і чекала свята Меланки. Якщо вишня зацвіте – добрий знак, бо й доля дівоча цвісти буде; засохне – доля відвернулася від дівчини. Або ще так ворожили: опівночі перед “півнями” дівчата брали горня з вечерю, обгортали його новим рушником і йшли “закликати Долю”. Беручи по черзі горня, виходили до воріт і, вилізши на них, тричі гукали: “Доле, доле, йди до мене вечеряти!”

Якщо на Катерини закликають Долю, то на свято Андрія намагаються вгадати її.

КАТЕХИЗИС – настанова, навчання християнській вірі.

КАТЕХИЗИС (грец. *усне повчання, настанова*) – церковно-повчальний посібник, в якому у формі запитань і відповідей викладені основи християнського віровчення.

КАТОЛИЦИЗМ (грец. *загальний, вселенський*) – один із основних (поряд із православ’ям і протестантизмом) напрямів у християнстві, що виник у IV ст. і оформився внаслідок розколу християнської церкви в XI ст. Осн. риси К. відмінні від православ’я: віра у сходження святого духу не тільки від Бога-отця, а й від Бога-сина; культ Богоматері, визнання непорочного зачаття діви Марії та її тілесного вознесіння; догмат про чистилище; різке розмежування між кліром і мирянами; верховенство Папи Римського стосовно всіх християн, його безгрішність у справах віри і моралі; обов’язкова безшлюбність духівництва (*целібат*). Гол. богослужіння – *меса (літургія)*, яка донедавна відправлялася латиною. Тепер дозволяється відправа національними мовами. *Хрещення* відбувається обливанням немовляти (а не зануренням у купіль); миряни причащаються лише прісним хлібом; миропомазання (конфірмація) здійснюється у 7–8-річному віці; священник під час сповіді схований від того, хто

сповідається. Глава католическої церкви (Папа Римський) обирається на зборах (конклаві) кардиналів довічно. Він діє за допомогою системи установ (римської курії) і очолює місто-державу *Ватикан*. Важливу роль у К. відіграють чернецькі ордени: єзуїти, домініканці, бенедиктинці та ін., різні позацерковні політ. організації (партії, профспілки тощо), відповідні міжнар. об'єднання. К. є одним із найпоширеніших віросповідань, охоплює своїм впливом понад 1 млрд. чол. у Зх. Європі, Америці, ін. частинах світу. В Україні налічується 818 громад *римо-католицької* і 3289 громад – *греко-католицької церков* (2002).

КАТОН МАРК ПОРЦІЙ (лат. *Cato*) – (234–149 до н. е.), римський політичний діяч і письменник. Був першим римським істориком, який писав латинською мовою. Його перу належать “Історія створення Риму” від заснування міста до 2-ї Пунічної війни, близько 180 промов (не збережені), а також праця “Про землеробство” – цінне джерело з аграрної історії Риму II ст. до н. е.

Цікавим є приклад виховання Катона. Його навчили плавати, метати спис, їздити верхи, перемагати у кулачних боях, боях зі зброєю, а також виховали здатність стійко переносити труднощі похідного життя, долати холод і спеку.

КАЧАЛЬНИК – день 3 квітня. *Качатися, котитися, перевертатися* – ритуальне дійство, яке має чимало значень і практикується у календарних і господарських обрядах, ворожінні, народній медицині, магії. У цей день качалися по полю, благаючи його, щоб родило чисте зерно, а не кукіль-траву, що підкошує худобу. Просили гарної паші і щоб ніякий звір не внаджувався. Качалися по землі ще й на Вознесіння або на Юрійів день, тобто в пору “ходіння у жито”. Часто після молебня жінки просили священика покачатися по полю або самі валили його на землю, щоб снопи були такими ж огрядними, як священнослужителі. Інколи це обрядодійство мало більш складний характер: молебень на полі, сімейна трапеза, а також магичні дії (закопування у землю залишків обіду, підкидання вгору яєць, ложок тощо, аби хліб був високим). На Житомирщині “перекидалися жінці, боролися на Юрія баби з мужиками, перекочувалися два рази один через одного, щоб добре жито родило”. Качання по росі (переважно юрійівській) використовувалося у народній медицині. Вважали, що від того у дівчат волосся буде густішим і довшим. Також качалися, щоб під час жнив не було болю у спині і щоб здоров'я не покидало протягом року.

КВАДРИВІУМ (лат. *перехрещення чотирьох доріг*) – підвищений курс світської освіти в середні віки в Зх. Європі. Складався з чотирьох наук: арифметики, геометрії, астрономії, музики і вивчався після *тривіуму* (граматика, риторика, діалектика). К. і тривіум становили “сім вільних мистецтв” і разом з богослов'ям являли собою зміст середньовічної освіти. В Україні К. вивчали у *братських школах*.

КВАДРИВІУМ – другий цикл дисциплін у середні віки (арифметика, геометрія, астрономія і музика).

КВАДРИГА – бігова колісниця, в яку запрягали чотирьох коней в один ряд. Спершу вона призначалася тільки для спортивних змагань. Але згодом її почали використовувати імператори. Колісниці часто запрягалися слонами; слугували, як почесні колісниці. Скульптурні зображення колісниць прикрашали античні будови, медалі, геми тощо.

КЕЛЬТИ – племена, що заселяли у 1 тис. до н. е. територію на північ і захід від Альп, сучасну Францію і Бельгію, від річки Рони через Південну Германію до районів по верхній течії Дунаю. Римляни називали кельтів галлами. В історичному розвитку кельти розрізняють період гальштатської культури (IX–V ст. до н. е.) і період латенської культури (бл. V–I ст. до н. е.).

КЕНТАВРИ – міфічні істоти, напівлюди напівконі, лісові демони. Найвідоміший з кентаврів – Хірон, який, позбувшись пристрасті до вина, став відомим наставником античних героїв – Ахілла, Ясона, Кастора, Полідевка, Тесея та ін.

КЕНТАВРИ – міфічний народ напівлюдей-напівконеї, що жив у центральній Греції. Деякі з них приятелювали з грецькими героями, інші були дикі й злі; більшість з них загинула в бійці з греками, що виникла на весіллі лапіфського царя Пейрітоя.

КЕРАМІКА (від грец. *гончарство*) – вироби й матеріали, які одержують спіканням глини з мінеральними добавками. Крім будівельної (кахлі, черепиця, облицювальна плитка) і побутової К. (посуд, сан.-техн. вироби тощо), різні її види здавна використовуються у мистецтві (скульптура, декоративні вироби, художній посуд тощо).

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА КОЛЕГІЯ – навчальний заклад, створений у результаті об'єднання Київської братської школи і лаврської школи в 1632 р. архімандритом П. Могилою. У 1701 р. одержала статус академії. Відіграла значну роль у розвитку освіти в Україні, сприяла поживленню культурного життя.

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК – пам'ятка літератури та історії Київської Русі, збірка оповідей про історію Києво-Печерського монастиря. Створений у першій чверті XIII ст. Основу книги становлять оповідання монаха Полікарпа, написані в 1223–1233 рр., житіє Феодосія Печерського, яке уклав Нестор Літописець 1108 року. У збірці йдеться про створення монастиря, про київських князів, художників, будівничих.

КИЇВСЬКА КУЛЬТУРА – археол. культура, що існувала з II–III ст. до 2-ї пол. V ст. н. е. на території пн.-сх. України й сусідніх областей Білорусії та Росії. Виникла на основі пізньозарубинецьких пам'яток і згодом стала підґрунтям для формування ранньосередньовічних слов'янських культур: колочинської та пеньківської. Тому більшість дослідників вважає носіїв К. к. безпосередніми предками ранньоісторичних слов'ян. К. к. мала тісні зв'язки з черняхівською культурою.

КИЇВСЬКА РУСЬ – ранньофеодальна держава східних слов'ян IX – початку XII ст. У X ст. прийняла християнство, вела успішні війни із сусідами. Із сер. XII ст. розпалася на низку князівств та земель.

КИЇВСЬКА РУСЬ – держава, що існувала протягом IX–XII ст. Центр – місто Київ. Утворилася внаслідок об'єднання слов'янських племінних союзів навколо полян. Займала територію від Балтійського до Чорного морів, від Карпатських гір до річок Ока та Волга.

КИЇВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – давньоруське князівство, що утворилося в 1130-х рр. У 1240 р. князівство було захоплене монголо-татарами. В 1362 р. князівство

опинилося у складі Великого князівства Литовського, з 1471 р. перетворене на Київське воєводство.

КИЙ – легендарний герой, “божественний коваль”. Згідно з легендою, про яку розповідається у “Повісті врем’яних літ”, Кий разом з молодшими братами Щеком і Хоривом став засновником Києва. Н. Марр уважав, що ця легенда відома також у давньовірменській версії, де Кий названий Куаром. В античній літературі згадується про Кия, друга Геракла, який, повернувшись із Колхіди, заснував місто й назвав його своїм ім’ям. Це місто Кіос й нині існує на території Туреччини. Але деякі дослідники вважають, що саме в той час (VII ст. до н. е.) відбулося переселення мешканців Кіоса на чолі з Києм у район сучасного Києва. Дехто називає Кия (Куяву) родоначальником скіфів, а Хорива – кіммерійців. Сестрою легендарних братів була Либідь (ім’я кіммерійське, означає “жінка-дитя”, тобто “дівчиця”). Ім’я “Щек” перекладається як “змій” (Щекавиця – “Зміїна гора”). Можливо, ім’я Кия слід розуміти у значенні божественного коваля, помічника громовержця у його боротьбі зі Змієм. Українська легенда пов’язує походження Дніпра з Божим ковалем: коваль перемиг Змія, запряг його в плуг і зорав ним землю; із борозни постали Дніпро, дніпровські пороги і вали вздовж Дніпра (Змієві вали).

Інша легенда розповідає про людей, які, прийшовши на схили Дніпра, скинули свої палиці (киї) в одну купу, яка горіла сорок днів і ночей. Тому місто назвали Київ. У Львівській області відома гора Києвець. Вважається, що назва гори – від запалювання на ній київ.

У “Велесовій книзі” Кий, Щек і Хорив – сини праотця Ора: “Се бо Ор-отець іде перед нами, і Кий іде з русами, і Щек веде плем’я своє, а Хорев хорватів своїх. І Земебог радіє з того, які-то ми внуки божі”.

КИРИЛИЦЯ – один із двох давньослов’янських алфавітів (другим є глаголиця). Названий за ім’ям першовчителя слов’ян Кирила його учнями – творцями абетки. Виник на основі грец. унціального письма. На слов’ян. кириличній графічній основі базуються укр., рос., білорус., болг., серб. алфавіти багатьох інших народів.

КИРИЛО І МЕФОДІЙ – брати, просвітителі слов’ян, проповідники православ’я. Молодший з братів – Костянтин (у чернецтві – Кирило; бл. 827, м. Солунь, тепер Салоніки, Грец. – 14.02.869, Рим), старший – Мефодій (бл. 815 – 6.04.885). Своєю діяльністю К. і М. заклали основи слов’ян. писемності й л-ри. 24 травня відзначається як День слов’янської писемності і культури.

КИРИЛО КОЖУМ’ЯКА – розповідають, що у далекі часи був біля Києва Змій, якому щороку давали або молодого парубка, або дівчину. Прийшла черга й до дочки самого князя, а дочка була така хороша, що й сказати не можна. То Змій її не з’їв, а полюбив. От вона до нього підлестилася і запитала: “Чи є на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?” – “Є такий у Києві над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небесами стелється, а як вийде на Дніпро мочити кожу (бо він кожум’яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них. Чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з кожами трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно”. Княжна вирішила подати про те вісточку додому. А при ній був голубок; написала до батька грамотку, прив’язала під

крильце голубові та й пустила у вікно. Голуб злинув під небо та й полетів на подвір'я до князя. Діти умовили Кирила Кожум'яку іти проти Змія; обмотавсь він коноплями, обсмолився смолою, взяв булаву пудів десять і пішов на битву. “А що, Кирило, – запитав Змій, – прийшов битися чи миритися?” – “Де вже миритися? Битися з тобою, з іродом проклятим!” От почали вони битися – аж земля гуде. Що розбіжиться Змій та вхопить Кирила, то так кусок смоли й вирве; а той його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене у землю. Жарко Змієві, і поки збігає до Дніпра, то Кожум'яка вже й знову обмотався коноплями і смолою обсмолився. Убив Кирило Змія, визволив князівну й віддав батькові. З того часу те урочище, де жив богатир, почали називати Кожум'яками.

А Змієві вали навколо Києва пояснюють так: коли Кирило переміг Змія, то запряг його до плуга вагою в триста пудів і проклав ним скибу до самого моря; після того загнав Змія у воду та утопив його. В іншій казці Кирило вчинив трохи нерозумно: Змія спалив та й пустив за вітром попіл, а з того попелу завелася всяка погань – мошки, мухи, комарі.

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО – таємне політичне товариство української інтелігенції, що діяло в Києві із січня 1846 р. до кінця березня 1847 р.

Членами товариства були М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, Т. Шевченко.

Програмні положення Кирило-Мефодіївського братства були викладені в “Книзі битія українського народу” і “Статуті слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія” (автор – М. Костомаров).

Кінцевою метою братства проголошувалися ліквідація самодержавства, кріпосного права, об'єднання всіх слов'ян у федеративну республіку.

КІЇК-КОБА – печера за 25 км від Сімферополя. У 1924–1926 рр. тут знайдено залишки палеолітичної стоянки мустьєрської епохи. Це перша знахідка решток первісної людини (неандертальця) на території України.

КІННІ ЗМАГАННЯ – проводились на іподромі, рівному, досить широкому відкритому майданчику, огороженому стовпами, що вказували на місце старту, фінішу і розвороту колісниць.

Умовами змагань дозволялося запрягати в колісницю коней (їм надавалася перевага), мулів та віслюків. Якщо у колісниці були чотири коня, то з правого краю запрягали найсильнішого. Колісниця була розрахована на двох осіб, але, звичайно, у змаганнях брав участь один візник, котрий управляв кіньми стоячи. Заборонялося перетинати “коридор” руху сусідніх колісниць або займати його. Головним переможцем вважався володар коней. Його нагороджували призом, а візниця, якщо він був найнятий, отримував вовняну стрічку, якою обв'язував голову. Досі немає достовірних відомостей про довжину заїзду на колісницях.

В Олімпії проводились також змагання з верхової їзди. Вершник мав проскакати шість кіл по іподрому. Другий вид змагань передбачав скачки вершників, які пробігали останнє коло, тримаючи коня за повід. Цей вид був включений до програми Ігор 71-ї Олімпіади.

КІНОСАРГ – гімназій за міською брамою Афін.

КІР – перський цар у 555–529 рр. до н. е. 539 р. здобув Вавилон і знищив остаточно його незалежність.

КІФАРА – один із найпоширеніших струнних інструментів в Античній Греції. Її корпус був дерев'яним і плоским з прямими або фігурними контурами. З обох боків були прикріплені стовпці, здебільшого трохи вигнуті і з'єднані між собою перекладинами. До корпуса приєднувалися струни, число яких постійно збільшувалось від 4 (VIII ст. до н. е.) до 7 (VII ст. до н. е.), а згодом, у V ст. до н. е., їх налічували вже 10–12. Використовувалась кіфара як акомпанемент до співу.

КІФАРА, кітара – давньогрец. струнний щипковий інструмент, споріднений з лірою.

КІШКА Самійло (?–1602(1620)) – український козацький гетьман родом з Брацлавщини. Під час одного з морських походів на турків 70-х років XVI ст. потрапив у полон і протягом наступних 25 років був невільником на турецькій галері. Проте волелюбний козак не змирився зі своїм становищем. У 1599 році під час перебування турецького корабля біля м. Євпаторії екіпаж зійшов на берег, С. Кішці вдалося дістати ключі й відімкнути ланцюги в'язнів. Коли турки повернулися на корабель, невільники перебили команду, захопили галеру й з гучною славою повернулися на Запоріжжя. С. Кішку обрали козацьким гетьманом. Від польського уряду він зміг домогтися відновлення багатьох привілеїв та вільностей козацьких, утрачених після придушення виступів К. Косинського та С. Наливайка.

1600 року польський король розпочав війну зі Швецією й послав гінців до С. Кішки просити допомоги. Очоливши чотири козацьких полки, гетьман вирушив у похід. У цій війні козаки зазнали великих утрат, загинув і сам полководець.

КЛАСИФІКАЦІЙНІ СИСТЕМИ – документи, що містять нормативи і вимоги, на основі яких оцінюється підготовленість спортсменів, визначаються рівні їхньої спортивної кваліфікації і присвоюються спортивні розряди та звання.

КЛЕЙНОДИ – відзнаки козацького війська, що використовувалися в XVI–XIX ст. Уперше клейноди Військові Запорізькому надав польський король Стефан Баторій у 1576 р. Серед них була хоругва, бунчук, булава та печатка з гербом, на якому зображено козака з самопалом. Згодом до клейнодів зарахували також перначі, значки, палиці, литаври та ін. Найвищою ознакою влади була булава, яку носив український гетьман та отаман Запорізької Січі.

КЛЕОБУЛ ЛІНДСЬКИЙ – один з “семи грецьких мудреців”; жив у першій половині VI ст. до н. е.

КЛЕОПАТРА (грец. *Kleopatra*) – (69–30 до н. е.), остання цариця Єгипту з 51, з династії Птолемеїв. Розумна й освічена, була коханкою Юлія Цезаря, після 41 – Марка Антонія (з 37 – дружина). Після поразки у війні з Римом і вступу у Єгипет римської армії Октавіана (Августа) покінчила життя самогубством.

КЛЕОПАТРА – грецьке жіноче ім'я, зустрічається часто в родині Птолемеїв. Найвідоміша Клеопатра VII, остання єгипетська цариця, яка намагалася всякими способами зберегти незалежність від Риму; побачивши, що її намагання марні, 30 р. до н. е. наклала на себе руки.

КЛЕР – земельна ділянка за жеребом.

КЛЕРУХИ – афінські військові поселенці.

КЛЕЧАННЯ – зільні прикраси, саме прикрашування. В суботу на Зелені свята, перед Святою неділею, ламають зранку зелене гілля, збирають зілля і прикрашають ними хату, обійстя, а в давніші часи – і вулиці. Вважається, що у цьому клечанні ховаються душі померлих, які приходять, аби оберекти рідних від злих духів.

КЛИНОПИС – писемність, знаки якої склалися з груп клиноподібних рисочок (видавлювали їх на табличках із сирійської глини). Виник близько 3 тис. до н. е. в Шумері.

КЛИЧКИ Віталій та Володимир – Віталій Кличко народився 19 липня 1971 року в селищі Беловодськ (Киргизстан), Володимир Кличко – 25 березня 1976 року в м. Семипалатинськ (Казахстан). У 1985 року брати Клички переїзять до України.

Найвизначніше досягнення Володимира на любительській боксерській арені – золота медаль та звання чемпіона з боксу в суперважкій ваговій категорії на Олімпійських іграх в Атланті (1996 рік). Ця перемога була відзначена орденом “За мужність”.

12 грудня 2004 року в Лас-Вегасі Віталій став чемпіоном світу в надважкій вазі за версією Всесвітньої боксерської ради (WBC). Його було визнано “Боксером 2004 року”.

КЛІТАРХ – грецький історик IV ст. до н. е., що супроводив Олександра під час його походів.

КЛЯТВА ГІППОКРАТА – серед пам'яток Гіппократа знаходимо текст клятви лікарів на честь Аполлона, Асклепія, Панакей. Перша частина клятви містить зобов'язання лікарів стосовно своїх учителів і збереження їхніх таємниць. У другій частині містяться розпорядження про засоби лікування. Ці накази й розпорядження вважаються основними вимогами у професії лікарів, вони є актуальними і у наш час.

“КНИГА БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ” (“Закон Божий”) – твір *М. І. Костомарова*, який став програмою Кирило-Мефодіївського братства (1846–47). У ній стисло викладено історію укр. народу, релігійні заповіді, висловлене прагнення до ліквідації нац. і соц. нерівності, до відновлення української держави як “непідлеглої” в союзі слов'янським.

КНИГОДРУКУВАННЯ – комплекс виробн. процесів з метою виготовлення друкованої продукції з набірної форми. Перші спроби К. було здійснено в Китаї (Бі Шен) в XI ст. У Європі К. виникло в 40-х рр. XV ст. (*Й. Гутенберг*). Першу слов'янську книгу видрукували чехи 1468. 1491 в друкарні *Ш. Фіоля* в Кракові було видано перші дві книги для українців – слов'ян. мовою з особливостями живої укр. мови. Протягом 1517–19 *Ф. Скорина* надрукував у Празі 23 книги з біблійного збірника тодішньою укр.-білорус. книжною мовою. З 60–70-х рр. XVI ст. діють друкарні у Львові, а також в Острозі, де

1580 було надруковано перший у слов. світі повний текст *Біблії*. На серед. XVII ст. в Україні налічувалося 25 друкарень у 17 містах і селах. Києво-Печерська друкарня, перша в Києві, стала важливим центром К. в Україні XVII–XVIII ст. Створення друкарської машини (1814) започаткувало техніку сучасної *поліграфії*.

КНИШІ – хліб духів, хоча, разом з кутею і варом, споживався всіма: і богами, і духами, і людьми. Книші випікали так: вироблявся звичайний хліб, а зверху накладали маленьке хлібенятко, яке називали “душею”. Книш змащували олією і так саджали у піч.

КНЯЗЬ – 1) засновник роду, вождь, повелитель; 2) у народних піснях та обрядах – назва нареченого. У давнину князь – головний жрець, священна особа, що справляла жертвоприношення, віща людина, наділена надприродними здібностями, представник вищих сил. В Україні, як і в усіх інших країнах Європи в середньовіччі, волостями (уділами) володіли удільні князі на правах широкої автономії: вони мали свої війська, свої закони і т. д. У Києві, столиці держави, сидів великий князь, якому підлягали удільні князі. Про князя (доброго молодця, королевича, світлого пана) співається у колядках та щедрівках:

Гой питалася зоря в моря:
– Чиї ж то двори на шклянній горі?
Тесовий камінь як мак леліє,
Як мак леліє, як жемчуг сіє?
– Гой є ж то двори світлого пана,
Світлого пана в лицарськiм стані.
У него воля – як у короля,
У него паня – угорська краля,
У него діти – як райські квіти,
У него челядь – паволок стелить,
У него стайні – на весь світ славні,
У него коні – у сріблi дзвонять,
У него воли – як ті соколи,
У його лани в сто полон доли.

КОГОРТА – бойова одиниця римської армії.

КОДЕКС (від лат. *книга*) – 1) систематизований збір законів як складова частина правової культури; 2) сукупність правил поведінки, звичок, переконань.

КОДЕКС ПРАВОЗДАТНОСТІ – для того щоб мати право на участь в Олімпійських іграх, учасник повинен діяти у відповідності з Олімпійською хартією, а також з правилами відповідної МФ і повинен бути заявленим своїм НОКом. Особливо він повинен:

- поважати дух чесної гри без жорстокості та відповідно поводити себе на спортивному майданчику;
- стримувати себе від вживання речовин та методів, які заборонені правилами МОКу, МФ та НОКів;
- поважати та діяти згідно з усіма аспектами Медичного кодексу МОКу.

Кожна МФ встановлює свої власні критерії правоздатності відповідно до Олімпійської хартії. Такі критерії повинні бути подані до Виконавчого комітету МОКУ для затвердження.

Застосування критеріїв допуску покладається на МФ, національні федерації, які є їх членами, та НОКи в межах їх відповідальності.

За винятком, коли це дозволяється Виконавчим комітетом МОКУ, жодний учасник, який бере участь в Олімпійських іграх, не може дозволити, щоб його особа, ім'я, фотографія або спортивні результати використовувались для рекламних цілей протягом Олімпійських ігор.

Заявка або участь будь-якого учасника на Олімпійських іграх не повинна бути зумовлена будь-якими фінансовими міркуваннями.

КОДЕКС ЧЕСТІ ОЛІМПІЙЦЯ УКРАЇНИ (Загальні положення) кодекс честі – це сукупність найвищих моральних принципів, якими людина керується в особистій і громадській поведінці. Кодекс честі олімпійця України розроблений з урахуванням норм і вимог Конституції України, чинного законодавства України в сферах освіти, фізичної культури і спорту, положень Олімпійської хартії, Етичного кодексу МОК, Антидопінгового кодексу. Кодекс честі олімпійця України – це фундаментальний та універсальний документ, який є нормативною основою української системи спортивного виховання і самовдосконалення.

Мета Кодексу полягає в тому, щоб через широку гармонізацію форм, методів і принципів виховної роботи домогтися успіху у підготовці спортсменів, майбутніх олімпійців. Кінцевим її результатом є вихід на рівень усебічно розвиненої особистості з глибокими морально-етичними переконаннями, правилами та нормами життя в українському суспільстві, під час навчально-тренувальних зборів та змагань на європейській і світовій аренах.

Головне спрямування Кодексу полягає у сприянні розвитку олімпізму в Україні, активізації руху за духовне збагачення та моральне очищення всього суспільства, утвердження цивілізованого способу життя, зміцнення здоров'я української нації. Олімпізм являє собою філософію життя, яка звеличує та об'єднує в гармонійне ціле найвищі якості духу, волі, душі, розуму та тіла, формує повагу до універсальних фундаментальних етичних принципів і ставить спорт на служіння гармонійному розвитку людини.

Кожен громадянин, не залежно від національності, віку, статі, фаху, ідеологічних чи релігійних переконань, має законне право на заняття спортом в Україні. Спорт є тією біоенергетичною і соціальною силою суспільства, яка реальністю ефективного впливу на людину, здатністю розкривати її вроджені якості, визначає спосіб і стиль життя особистості. Людина-спортсмен вирізняється у своїй трудовій діяльності високим почуттям відповідальності, умінням цінувати час, завзятістю і наполегливістю, здатністю швидко приймати рішення, легко знаходити спільну мову з колегами, суперниками і вболівальниками, активною участю у громадському житті як колективу, так і всього суспільства.

Норми та вимоги Кодексу втілюються в життя впродовж усього періоду спортивної діяльності атлета під час навчально-тренувальних занять та зборів, змагань, повсякденного життя. Відповідальність за виховання спортсменів, майбутніх олімпійців у дусі норм та вимог Кодексу честі олімпійця України покладається на батьків,

викладачів, вчителів, тренерів, менеджерів сфери фізичної культури, спорту та олімпійського руху, системи органів виконавчої влади і громадських організацій.

Принципи, правила, норми та обов'язки атлетів під час занять спортом

Право представляти і захищати спортивну честь України на чемпіонатах Європи, світу та Олімпійських іграх надається найпідготовленішим атлетам – патріотам славного українського народу, які є для своїх рідних, друзів, усіх співвітчизників прикладом для наслідування у повсякденному житті за способом життя, стандартами поведінки, ставленням до обраної справи.

Олімпієць повинен:

– жити з великою вірою й усвідомленням обраності своєї землі, свого народу, своєї Батьківщини, любити й шанувати їх та робити все можливе на благо їхнього розвитку і процвітання. Він пам'ятає, що рідна земля, еволюційна спадщина Вітчизни дали йому можливість вийти на вершину своєї спортивної майстерності;

– постійно дбати про примноження слави Державного Герба України – як офіційної емблеми України, Державного Гімну України – символу національної єдності та Державного Прапора України – символу суверенітету країни;

– постійно працювати над розвитком почуттів дружби, товаришування, колективізму. Пам'ятати, що вихід на вершину спортивного Олімпу – це колективний труд його батьків, тренерів, науковців, лікарів, масажистів, управлінців і обслуговуючого персоналу різних сфер діяльності, спрямований на розкриття та розвиток його спортивного таланту, який дав можливість піднятися за рівнем здобутих результатів над іншими спортсменами;

– виховувати в собі постійне прагнення вчитись і самовдосконалюватись, наполегливо йти до підкорення вершин майстерності майбутньої професії та повсякденно працювати над розвитком своїх духовних, розумових, вольових і фізичних здібностей;

– навчитись і уміти працювати з максимальною віддачею духовної і фізичної енергії, ефективно тренуватись впродовж робочого дня і тижня та відпочивати відповідно до обґрунтованих планів підготовки, ведучи осмислену та цілеспрямовану підготовку до найважливіших стартів. Пам'ятати, що тільки в натхненній і результативній праці людина пізнає істину;

– ставити за мету збагачення нашого суспільства шляхетністю, чесністю, добрими вчинками. Спортивне братство – це об'єднання благородних, мужніх, сильних та спритних особистостей, які несуть у суспільство мир, благополуччя та злагоду, гуманізм, братерство та взаємоповагу;

– жити за загальнолюдськими чеснотами, які є визначальними в досягненні вершин спортивної майстерності: вірою, надією, любов'ю, мудрістю, справедливістю, хоробрістю, волею, стриманістю, доброзичливістю;

– пам'ятати, що він у постійному моральному боргу перед своїми батьками і повинен їх поважати, цінувати, оточувати турботою, всіляко піклуватися про них, збагачувати славу свого родоводу;

– вчитись стійко і гідно переносити поразку, завдану кривду, образу, не допускати фізичної розправи над своїм супротивником чи кривдником;

– пам'ятати, що спортивний дух – це сплав людської волі, тіла та розуму. Вживання допінгу принципово суперечить спортивному духу;

– виробляти в собі звичку ділитися своїми надбаннями – матеріальними і духовними – з тим, хто того потребує;

– не допускати бруду, злоби і неправди у ставленні до своїх суперників як у думках своїх, так і в діях; служити правді і добрим справам, не допускати дискримінації, залишатися неупередженим щодо політичних, расових, національних, релігійних переконань, не піддаватися комерційному і корупційному впливу;

– бути милосердним, бороти в оточуючих байдужість і черствість, не допускати проявів негативного ставлення до навколишнього природного середовища. Цьому вчать заняття спортом;

– не допускати насильства над людьми, не залишатись осторонь, коли ближньому потрібна допомога. Розвинені фізичні якості, вміння і навички використовуються тільки для захисту слабшого та заради справедливості;

– не плямувати свою гідність – навіть помислами – про незаконне заволодіння чужою матеріальною чи інтелектуальною власністю;

– пам'ятати, що спортивна діяльність несумісна з найприкрішими і найганебнішими рисами характеру людини: чванливістю, заздрістю, зажерливістю, гнівом, лінивством, приниженням людської гідності; не забувати, що найтяжчим злочином є позбавлення людини життя, а юридично і морально неприпустимою дією – зумисне завдання їй тілесних ушкоджень;

– очищувати від скверни себе, колектив і все українське суспільство. Боротись із проявами пияцтва, наркоманії, бродяжництва, безпритульності та іншими анти-моральними явищами;

– постійно пам'ятати про особливу роль жінки, проявляти щодо неї вихованість, благородство, повагу, турбуватися про піднесення її значимості у спортивній діяльності й громадському житті;

– робити все можливе, щоб для спортсмена та оточуючих його людей спорт і олімпізм стали сутністю їхнього життя, були вірними, незмінними і надійними супутниками повсякденної діяльності.

Дотримання норм та вимог Кодексу честі олімпійця України у повсякденному житті сприятиме об'єднанню української нації, новому поштовху еволюційного розвитку нашого суспільства, кінцевим результатом якого має стати гармонійний розвиток особистості спортсмена – взірця рівноваги духовних, фізичних, моральних і матеріальних цінностей. Найпочеснішою місією вітчизняного олімпійця на європейській і світовій аренах є утвердження іміджу України як цивілізаційного, історичного і географічного центру Європи, духовного мосту між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем, расами і націями, релігіями і культурами.

Прикінцеві положення

1. Цей Кодекс набирає чинності з 3 травня 2006 року.

2. Дія Кодексу поширюється на всі відносини у сфері Олімпійського спорту, які виникли після набрання ним чинності.

3. Питання про притягнення до відповідальності за порушення норм цього Кодексу розглядає Етико-дисциплінарна комісія, а рішення на підставі її висновків приймає Виконком НОК України.

4. Види стягнень, що застосовуються при розгляді порушень, встановлені Положенням про Етико-дисциплінарну комісію НОК України.

5. Висновки Етико-дисциплінарної комісії можуть бути оскаржені у такій послідовності: до Виконкому НОК України, до Генеральної асамблеї НОК України, до Міжнародного арбітражного спортивного суду.

КОЗАК – вільна людина, прикордонник, охоронець. Перша згадка про козаків датована 1492 р. Козаками називали вільних людей, що ходили в степи на лови й билися з татарами.

КОЗАК МАМАЙ – легендарний герой-захисник. Дослідники вважають, що це половецько-татарське ім'я походить від ідолів на вершинах курганів, яких в давнину називали мамаями.

Козак Мамай – своєрідне втілення українського характеру, образ волелюбності, стійкості та невмирущості народу. Протягом століть, од нападників усяких одбиваючись, плекав він одвічну мрію: не воювати, не гарбати, не ярмити нікого, а в себе вдома риштувати, мурувати, будувати. Козак Мамай – мандрівний запорожець, вояка і гультай, жартун і філософ, бандурист і співак, бабій і zarazом чернець, простодушний і мудрий чаклун, безстрашний лукавець, що його і в ступі товкачем не влучиш, – справжній народний герой, котрого чи не споконвіку знають між людьми на Україні.

А прославили Козака простолюдні художники. Обабіч славного Дніпра, по старезних козацьких та селянських хатах – на кленових та дубових полотнищах дверей, на кахляних грубах, на мальованих олійними фарбами полотнах, навіть на липових колодах вуликів частенько можна було бачити розмаїті парсуни Мамая, тисячі відмін його поличчя з новими раз по раз подробицями пригод, з новими щораз підписами, які вільно трактували діяння і вдачу героя, тисячі сюжетів, що підносили в народі славу Козака. Його портретний канон – лубки, а то й картини – нерідко прикрашали не тільки хати селян і садиби старшин, а й палаци панів. На передньому плані зображували сидячого “по-турецьки” вусатого, з чубом-оселедцем і сережкою козака при зброї, з сулією-пляшкою і люлькою. На задньому плані, під деревом або курганом малювали коня, іноді й інші, менш значущі символи: ворона, собаку, вбитого або підстерігаючого козака турчина. Ці портрети нагадували ікони (причому не стільки християнські, скільки буддійські), що відбивало намагання людей канонізувати свого улюбленого героя.

КОЗАЦТВО – збірна назва козаків в Україні та Росії. Виникнення К. пов'язане із посиленням соціального, релігійного та національного гноблення українського народу в XV–XVI ст. в Рос. і Польсько-Лит. державах. У 1-й пол. XVI ст. укр. К. створило Запорізьку Січ і відіграло важливу роль у національно-визвольній боротьбі укр. народу, в охороні державних кордонів від нападів зовн. ворогів. К. створило свою оригінальну соціально-економ., військ. і політ. організацію. Її гол. риси: відсутність кріпацтва, рівне право всіх членів козац. громади на користування землею та ін. угіддями, право брати участь у військ. радах, в обранні старшини, вживання української мови, православне віросповідання тощо. 1775 царат знищив Запорізьку Січ. Після здобуття Україною незалежності в 1991 козацькі військово-патріотичні формування поступово відроджуються.

КОЗАЦТВО – збірна назва козаків в Україні і прикордонних державах. Виникнення українського козацтва наприкінці XV ст. пов'язане з посиленням соціального, національного і релігійного гніту Литви та Польщі на українських землях.

У першій половині XVI ст. українське козацтво створило свою військово-політичну організацію – Запорозьку Січ.

Козацтво було організоване на принципах самоврядування й добровільного виконання військових обов'язків.

КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ – історико-літературні твори, що висвітлюють історію України XVII – серед. XVIII ст. Найвидатніші з них: “Літопис Самовидця”, літописи *Г. Грабянки*, *І. С. Величка*. Представники козацької старшини склали “Короткий опис Малоросії”, “Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 р.”, Лизогубівський літопис та ін. К. л. містять різноманітні літ.-фольклорні матеріали – нар. оповідання, перекази, легенди, прислів'я, приказки й вірші, а також відомості про нар. рухи.

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ – явище, що належить до періоду Другої світової війни. Співробітництво урядів окремих держав з окупаційним режимом.

КОЛЕГІУМ (лат. *товариство, братство, співпраця*), колегія – закритий середній (рідше вищий) навч. заклад у XVI–XVIII ст. у Зх. Європі. В Україні К. здебільшого відкривали єзуїти для поширення католицької віри. Навчання велося лат. мовою. Крім католицьких, в Україні також були православні К. Широко відомі Києво-Могилянська колегія, Харківський, Чернігівський та Переяславський колегіуми.

КОЛИВО – варена з медом пшенична кутя. Вважається їжею покійників. Кутя і вар переносять нас у неолітичну добу – за шість тисяч років до наших днів. Вже в ті часи орійці мали щороку Святу (Світлу) вечерю на честь Різдва світла.

КОЛІЗЕЙ – найбільший амфітеатр у Римі та у всьому античному світі. Був побудований при Флавіях, а у 80 н. е. освячений імператором Титом як Amphitheatrum Flavium. На честь цього свята були організовані спортивні ігри, що тривали близько ста днів.

КОЛІЗЕЙ – один з найбільших амфітеатрів у Римі, збудований імператором Веспасіаном (69–79) і Титом (79–81). Значна його частина збереглася до наших днів.

КОЛО СВАРОЖЕ – зодіакальне річне коло наших предків, складене за “Язичницьким календарем” Галини Лозко

1–3 березня	Початок закличок весни.
1 березня	Весняний Новий рік. Свято Весни або Воскресіння.
9 березня	Вшанування Матері-Землі хлібом-жертвою, який називають Крижиком.
Березень	Неділя перед Великоднем.* Вшанування Прадерева життя. Освячення верби.
13–20 березня	Весняний Ярилин тиждень.
Березень	Четвер перед Великоднем.* Навський Великдень. Чистий четвер. Вшанування померлих.
Березень*	Великдень Дажбожий. Перша неділя після Повні, що настала після весняного рівнодення. Відкриваються Небесні ворота.

Березень*	Перше велике свято бога Трояна, коли наступає весняне рівнодення (20, 21 березня).
25 березня	Пробудження Матері-Землі від зимового сну.
26 березня	Свято Шума. Зустріч Лелі, Ярила та Марени. Весняне свято Перуна. Прокидаються Грім та Блискавиця. Освячення зерен для сівби.
11 квітня	Свято Водяника. Весняне.
15 квітня	Свято Арея.
17 квітня	Освячення пасіки та моління про бджолині рої, винесення вуликів.
22 квітня	Свято великої Матері-Лади.
23 квітня	Лельник. Свято Лади і Лелі.
23 квітня –	Свято Лада. Вшанування всединого ладу на землі
23 травня	і на небі.
23 квітня	Свято Урай-Рая. Вшанування батька Орія.
Кінець квітня –	Вшанування Велеса. Перший вигін худоби на
початок травня	пасовища.
Сьомий тиждень	Русалії. Русальний тиждень. З четверга починаються
після Великодня*	Зелені свята.
1 травня	День богині Майї. Свято квітів.
2 травня	Солов'їний Великдень. Свято Живи – богині життя.
П'ятниця	Весняне свято Мокоші.
на Русальному тижні	
50-й день після Великодня*	Клечальна неділя.
10 травня	Зільник-Золота.
15 червня	Літнє свято Світоvida.
Червень*	Друге велике свято бога Трояна. Сонцескрес. Літнє сонцестояння (23, 24 червня). Свято Купала і Марени.
21 червня	Свято Симаргла.
20 червня – 3 липня	Літні Ярильські святки.
29 червня	Свято Водяника. Рибальське свято.
1 липня	Літній Сварог. Ковальське свято. Початок сінокошу.
3 липня*	Завершення Ярильських свят. Похорон Ярила.
20–27 липня	Перуновий тиждень. Літній Перун. Літня Перуниця. Свято Блискавиці. Паликопа. Вшанування Чура.
27–29 липня*	Липневий Молодик. Літнє свято Місяця.
1–16 серпня	Спасівка бога Спаса. Медово-маковий Спас.
1 серпня, 6 серпня	Яблучний Спас. Хлібний Спас. Вшанування богів за врожай.
16 серпня	
16 серпня	Свято Лісовика.
1 вересня	Вшанування богині Слави. Свято запаленої Свічки.
4 вересня	Урочисті проводи бога Перуна до наступної весни.
8–9 вересня	Свято Діванни. Рожаниці, початок Бабиного літа.
14 вересня	Свято Вирію. Проводи птахів.
20 вересня	Вшанування Стрибога.
24 вересня	Свято Домовика.

Вересень*	Велике свято Світовида. Осіннє рівнодення (22, 23 вересня). Друге велике свято Врожаю.
27 вересня	Осіння Пасіка. Свято пасічників. У цей день заносять вулики.
1 жовтня	Осіннє свято Матері-Землі.
21 жовтня, субота перед 26 жовтня	Осінні Діди. Поминальний день.
24–26 жовтня	Осіннє свято Місяця-Молодика.
П'ятниця, найближча до 28 жовтня*	Друге вшанування богині Мокоші.
1 листопада	День Плуга. Вшанування Сварога. Ковальське свято.
8 листопада	Миха. Мисливське свято.
14 листопада	Корочун.
24 листопада	Свято Долі.
29 листопада	Калета.
6 грудня	Зимовий Спас (Дід Мороз). Прихід зими.
Грудень*	Третє велике свято бога Трояна. Зимове сонцестояння (21–23 грудня).
22 грудня	Святий Вечір. Коляда. Різдво молодого Божича-Сонця. Вшанування Сварога – батька всіх богів. Вшанування Дідуха та Велеса.
23 грудня	Свято Рода.
Грудень, 6-й день після Різдва*	Народження Місяця. Щедрий вечір.
Січень, 12-й день після Різдва. Ніч*	Свято Дани.
2 лютого	Стрітєння. Зимово Громниця-Перуниця. Вшанування всіх богів запаленням смолоскипів.
21 лютого	Свято весняного Стрибога.
24 лютого	Лелечини. З цього дня починаються двотижневі пташині свята.
Тиждень перед Колодієм*	Велесовий тиждень. Свято Велеса, Тиждень приблизно за місяць до Великодня*. Колодій. Масляна.

(* Свята, які щороку міняють свою дату).

КОЛОДІЙ – сонячний бог, який щороку воскресає навесні, він же бог шлюбу, примирення та взаєморозуміння. За народним календарем Колодій приходить до людей на Стрітєння. Свято Колодія (Масниці, Туриці) триває сім днів. Саме ця пора, коли Сонце звершить десять обертів навколо власної осі, а Місяць удев'яте омолодиться, – найсприятливіший час для народження потомства. Ось чому з Колодієм пов'язуються здоров'я та розгалуження родоводу, добробут, лад у господарстві й урожай на полях. Саме тому маленьку колодочку предки вважали галузкою родового Дерева життя.

На думку деяких дослідників, це свято прямо пов'язане з ушануванням бога достатку Велеса, культ якого виник у III–II тис. до н. е. Можливо, саме з тієї прадавньої пори у дні святкування Колодія вшановували й Турицю – дружину бога Велеса (Бика-Тура), яка, за народними віруваннями, приходить у цю пору на землю разом із богом кохання Ярилом. Це – веселе свято з різними ігрищами, коли люди запрошують Велеса, Ярила, Турицю, Колодія та інших сонячних богів до себе на гостини, а жіноцтво

справляє своєрідне обрядодійство – *колодку*. Колодій – це також бог, який допомагає після довгої зими повернути втрачене здоров'я, бо саме тоді людина відчуває загальну втому, безсилля, адже не вистачає свіжої садовини та городини. А тому до цієї пори наші предки готували *колодієві напої*. Тоді ж, у так звану Прощену неділю, ходили на могилки просити прощення у своїх рідняків. Вважалося доброю прикметою, коли принесена на могилу на третій день їжа зникала.

Перші відомості про стародавній звичай *колодка – колодій* знаходимо у писемних джерелах XVI ст. Особливо докладно описав його І. Нечуй-Левицький. У понеділок зранку, заздалегідь домовившись, жінки збиралися в шинку, “щоб поколодувати”. Одна з них клала на стіл невеличке полінце або палицю. Інші жінки пеленали її полотном і знову клали на стіл. Це означає, що “колодка” народилася. Після цього, замовивши горілки і сівши навколо колодки, вітали одна одну з її народженням. Після цих урочистостей ішли додому, а сповита колодка мала лежати в шинку до наступного дня. Справляли колодку аж до суботи. Таким чином, вважалося, що колодка в понеділок “народилася”, у вівторок “хрестилася”, в середу – “похрестини”, в четвер “помирала”, у п'ятницю її “хоронили”, а в суботу “оплакували”. У неділю, останній день Масляної, молодь “волочила колодку”. Жінки ходили по домівках і прив'язували дівчатам та парубкам невеличку паличку як кару за те, що ті не “взяли шлюб в останній М'ясоїд”. За традицією “винуватці” заздалегідь готували почастівок, щоб у такий спосіб відкупитися від Колодія.

Свого часу Леся Українка записала дві пісні, присвячені цьому звичаєві:

Ой упала колодойка з неба,

– Ой чого ж бо нам та й до пані треба?

Ой треба ж нам та й до пані воза,

Ой наша пані, як червона рожа.

Ой упала колодойка з неба,

– Ой чого ж бо нам та й до пані треба?

Ой треба ж нам та й до пані дишля,

Ой наша пані, як червона вишня.

Інша пісня – дещо жартівливого змісту:

Ой а колодко, й а колодойко,

Ой а що ж ти нам та й наробила,

Ой а що ж ти нам та й наробила,

– Що серед будня свято зробила.

Народний цілитель Є. Товстуха, досліджуючи загадкові Колодієві напої, зазначає: “Згадане свято довге. Воно триває протягом тижня. Першого дня відзначають родини Колодія. У ритуалах цього свята багато дійств. У діалогах та монологах його імпровізованих мізансцен звучать гадки: “Пошануймо, люди добрі, наше Сонечко повесніле, яке прибуло до нас в образі Колодія”. З Колодієм обходять учасники свята тричі кругом стола, славлять Колодія, сонце, весну, світло. Після урочистого пошанування учасники свята запрошують Колодія до гостин. Тут починається багато гумористичних ритуальних дійств. Учасники свята п'ють напої та смачно закушують різноманітними вишуканими стравами... Та головна увага у нас на Чернігівщині зверталась на Колодієві напої”. У багатьох селах дослідник “зустрічав відьом, ворожбитів, чаклунок, які вельми неохоче і лише у загальних рисах згадували ці напої, вважаючи їх “особливими”, “знахарськими”, які здатні повертати здоров'я навіть приреченим смертельною недугою

хворим”. У дійствах, пов’язаних із святом Колодія, брало участь багато ворогуючих людей (сусіди, заздрісники, свекрухи, невістки, зяті, тещі). І цим особам “по колу” давали напої, які “гасили колючі нерви”. Далі Є. Товстуха пише: “Діяла глибока народна філософія: на Колодія обов’язково годиться помиритися, бо якщо ні – тоді за весь рік (до нового Колодія) зло серце та душу так сточить, як шашіль конає тверду деревину, робить її крихкою, і згодом вона розпадається на порошок. Напої давали пити протягом семи днів. Сьомого дня Колодій умирав, і з ним повинні були умерти зло, плітки, заздрощі, наклепи, ворожнеча”. Люди від радощів того перемир’я співали:

Я на тебе, Колодію,
Маю всю надію,
А без тебе, Колодію,
Нічого не вдію.
Ворогуючі затилювали хором:
Ой спасибі, Колодію,
Що зібрав до купки,
Гостювали, цілувались,
Аж злипались губки.
Розходячись по домівках, співали:
Я тобою, Колодію,
Куди їду, то радію:
Чи раненько, чи пізенько –
Чи хутесенько – помалесенько.

Уживання Колодієвих напоїв, вважає дослідник, заспокоювало нервову систему людини, адже невдовзі мав настати час виснажливої господарської праці та обробітку землі, коли доведеться працювати “у поті чола свого”.

КОЛОДІЙ – бог шлюбу, примирення та взаєморозуміння. Приходить до людей на Стрітення. Поновлює втрачені сили.

КОЛОДКА – полінце, яке на свято Колодія прив’язували дівчатам і нежонатим хлопцям як знак покарання за те, що вони не взяли шлюб у відповідну пору; це й символ продовження роду, маленька часточка міфічного Дерева життя. Колодочку, оздоблену кольоровим папером та стрічками, прив’язували до лівої руки дівчини, яка перебирала женихами і не встигла пошлюбитися, а парубкам дещо скромнішу колодку прив’язували до ноги. Таким божество шлюбу нагадує: “Не женився еси, то колодку носи!” Робилося це саме на початку весни, коли статевий потяг особливо сильний, мовби нагадування про стримування статевої пристрастей, поки вони не знайшли шлюбного врегулювання. Тому-то цей обряд і виконувався старшими заміжніми жінками, бо на них лежав обов’язок охороняти громадську мораль. Це було переважно жіноче святкування, яке в народі жартома називали ще *Знайдибабою*, а С. Килимник вважає його “цілковитим виявом матриярхату”. Іноді на це свято проводили обряд *виборонювання дівок*, коли тягали борони кругом хат дівчат, які “засиділися”, щоб скоріш заміж виходили. У перший день Великодня був звичай, коли дівчата йшли з писанками на цвинтар і несли з собою колодку, – це означало *віддати колодку*. Дівчина часто віддавала колодку кільком хлопцям, але “своєму” віддавала найкращі писанки, ще й з вишитою сорочкою. Усі ці обрядодійства вважалися запорукою одруження.

В українській народній казці “Телесик” колихання бабою поліncia, з якого народився Телесик, є нічим іншим, як відображенням цього давнього матриархального обряду.

КОЛОНІЇ АНТИЧНІ – грецькі і римські поселення, засновані на чужих землях. У Греції процес виведення колоній проходив у два етапи: велика грецька колонізація VIII–VI ст. до н. е. (апойкізація) і колонізація періоду розквіту грецьких полісів. В основі першого періоду лежала потреба освоєння родючих земель у зв’язку з демографічним ростом, класова боротьба в полісах, а також торговельні інтереси. Колонії – апойкиї (дослівно “виселення”) мали землеробський або ж торговельний характер; часто їх заснуванню передували існуючі торговельні факторії. Організацію колоній брала на себе метрополія (дослівно “поліс-матір”), виділяючи спеціального керівника – ойкіста. В його обов’язки входило: вибір місцевості, наділ колоністів землею, організація політичного управління, побудова храмів.

КОЛХІДА (грец. *Kolchis*) – грецька назва історичної області Західної Грузії (місцева назва Егрісі). Її найважливіші річки – Фасіс (сучасна Ріоні) і Акампіс (сучасна Шорок). За легендою, тут царював у давнину Бет, батько Медеї, він володів золотим руном, яке викрали аргонавти. На початку I ст. до н. е. Колхідою заволодів понтійський цар Мітрідат, а після нього – Римська держава.

КОЛЯДА – 1) бог, який розпочинає Коло Свароже, тобто новий господарський рік; 2) стародавній обряд уславлення богів піснями (колядування) та винагорода за нього; 3) богиня-мати молодого Божича-Сонця.

Славлячи молодого Божича, бог торжества світла, бог перемоги добра над злом приходить у кожна оселю на Свят-вечір.

Коляда – велике свято Різдва (народження) молодого Божича-Сонця – відзначається в час, коли зимове Сонце повертає на літо, а день починає прибувати. 24 грудня вшановували також батька всіх богів – Сварога. Обряд колядування досить простий: колядники ходять від хати до хати, співають замовляння і побажання всіляких гараздів кожному дому та збирають пожертви у загальний “міх”, які потім усією ватагою споживають.

Фольклор зберіг цікаві архаїчні описи зимового новорічного обряду, пов’язаного з божеством Коляди:

За горою крутою,
За рікою бистрою
Стоять ліса дрімучі,
В тих лісах вогні горять,
Кругом вогнів люди стоять,
Люди стоять, колядують.
Ой, Коляда, Коляда!
Ти буваєш, Коляда,
Напередодні Різдва.

В іншій колядці, записаній О. Афанасьєвим, співається:

Їхала Коляда
В мальованому возочку,
На вороному конику!

Заїхала до Василя у двір.

Василь, Василь! Подаруй Коляду.

“Їхала Коляда” – це Сонце, поворот якого радісно святкують люди. Цей виїзд предки вшановували символічним обрядом, про який згадують Судебник 1627 р. і царська грамота 1648 р.: на святі Коляди вони “одягали на себе машкари і одєжу скоморошу і поміж себе бісовську кобилку водили”. На Поділлі під Новий рік на честь богині Коляди також водили по дворах коня, прикрашеного пучками сухих квітів і вівса. А в Синописі 1647 р. згадується, що на святі Коляди вшановували “Тура-сатану”. Це говорить про те, що свято Коляди тісно пов’язане з культом громовика (Перуна). У Галичині на святі Коляди ходили з чучелом вовка, зупинялися перед хатами і виголошували колядки, а також бігали селом з вовчою шкурою (вовк вважався охоронцем від злих духів). Учасники цих обрядодійств наряджалися биками, баранами, козлами, ведмедями, собаками і вовками, а також відьмою і чортом. Найчастіше використовувалися вивернуті кожухи і довга борода із льону. Той, хто уявлявся чортом, натягував на себе щось волохате, обличчя вимазував сажею, до голови прикріплював роги, а в зуби брав гаряче вугілля.

З поворотом Сонця на літо в давнину народилася думка, що мертві води (скуті льодом ріки та озера, снігові хмари) перетворюються у живі, які приносять землі оновлення і силу родючості. Тому на святі Коляди було прийнято здійснювати релігійне обмивання. Цей обряд у християнську епоху був перенесений, за твердженням О. Афанасьєва, на день церковного водосвяття (Водохрещу).

Проти обряду Коляди в кінці XVI ст. особливо завзято виступав український проповідник Іван Вишенський: “Коляди з міст та з сіл ученням виженить, не хоче-бо Христос, щоб при його різдві диявольські коляди мали місце, але хай їх у прірву занесе”.

Про свято Коляди згадує Густинський літопис (1670 р.): “Коляда, йому ж свято препогане буває 24-го. І хоча благодать Христовим Різдвом осіє нас і ідолів губить, але й досі в пам’яті божевільних диявол живе: на честь цього біса збираються простолюдини напередодні Різдва Христового і співають пісень, в яких і про Різдво Христове згадують, але передусім біса Коляду величають”. Етнографічне святкування Коляди пов’язане взагалі з зимовими Святками (25 грудня – 6 січня), але і в церковному календарі, і в народному відчуваються сліди більш частого його святкування: на Великдень (Паску) і 1 березня.

Відомий дослідник народної творчості “віщун-гуцул” Ю. Федькович так писав про Коляду: “Божеством наших праотец було світле Сонечко. Звали его Лад, і святкували ему кожного року три великі праздники. Перший праздник святкували тогди, коли сонечко зачинало змогати ея в силу і день рости, то ест при кінци місяця Декемврія, і звали той праздник “Ко-Ладу”, с чого походить слово Коляда. І святкували той праздник дуже весело і торжественно, світили світло, укривали стів, клали на стів убрані колачі, мід і солодку кутю з маком, на покутю ставили убраний сніп пшениці, робили годи, гостилися, а жерці (священики бога Лада) ходили з легінями (парубками) і з образом дикої кози хата від хати, співаючи пісень Ко-Ладу, котрі то пісні і на нас перейшли і котрим ми поважати повинні, бо так роблять усі чесні народи, аби свою старовіччину не забути”.

Цикл різдвяно-новорічних обходів завершувала колективна трапеза молоді, що відбувалася звичайно ввечері на Водохрещу. Цей звичай у різних місцевостях відомий під назвами “розщедрування”, “розмеланки”, “коляду пити”, “розколяда”, “латки”,

“ардан” тощо. До наших днів він побутує на Прикарпатті та Буковині. Для святкової вечірки парубки винаймали велику хату й запрошували музик. На оплату йшли кошти, зібрані під час колядування й щедрування (маланкування). На ці кошти купували горілку, пиво й необхідні продукти. Після утвердження християнства свято на честь Коляди було приурочене до Різдва Ісуса Христа. У піснях-колядках Господь означає Сонце, Пречиста Діва Марія заступила стародавню Ладу, а св. Петро – Перуна.

КОЛЯДА – опікун зимового золотосяйного сонця Дажбога. Бог торжества світла Дажбожого, бог перемоги добра над злом, світла над тьмою.

КОЛЯДКА – традиційна укр. різдвяна обрядова пісня.

КОЛЯДКИ – календарно-обрядові пісні, які виконувалися переважно у святкові періоди під час ритуальних обходів осель. Колядки звеличували народження молодого Божича-Сонця та найважливіші складники творення Всесвіту – Вогонь і Воду, а значить Бога – Творця всього суцього.

Аби злі сили їх не розпізнали, колядники одягали на себе маски і ходили від хати до хати з восьмикутною зіркою (“звільдою”), славлячи господарів-трудівників, бажаючи їм урожаю і багатства в новому Колі Сварожому на щастя і добро богам і людям. Співали й про те, що самі колядники – прибульці з потойбічного світу, які, переправившись через річку чи перейшовши міст через море або річку, потрапили на двір до господаря. У піснях колядників називають “дорогими, добрими, бажаними гостями”, “святими, непростими гостями”, “Божими слугами”, “посланцями з неба, які приходять тільки один раз у році”, і т. ін. Свій прихід у дім колядники порівнюють з відвідуванням його самим Богом. Відгомін міфу першотворення бачимо у карпатських колядках, де птахи, поринаючи на дно моря, беруть участь у творенні земної суші. В усіх колядках молодий Божич-Сонце порівнюється з золотом як найвищим земним виміром краси. І все біля нього теж із золота: золотий човник, золоте зерно, золота кора, золотий перстенець, терем, місточок. Ось одна з колядок найстародавнішої доби:

Коли не було з нащада світа,
Тогди не було неба й землі,
А но лем було синє море.
А серед моря зелений явір.

На явороньку три голубоньки.
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
– Та пустимося на дно моря,

Та дістанемо дрібного піску –
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна земляця.
Та дістанемо золотий камінь –

Золотий камінь посіємо ми,
Та нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле соненько,
Світле соненько, ясний місячик,

Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звільдочки...

У 1877 р. М. Драгоманов писав: “Надруковані в III т. “Матеріалів” п. Чубинського колядки – цілі Веди південноруські, за котрими можна простежити відтінки релігійних уявлень від древніших часів до пізніших.

Ось, наприклад, колядка, яка своїми образами нагадує гімни Індри та багато псалмів, що описують бога, який проявляється у гromі:

Ой із-за гори, з-за зеленої
Виходить нам чорна хмара,
Але не є то чорна хмара,
Але не є то Напередовець,
Напередовець, красний молодець,
Заперезався чорною ожиною,
За тою ожиною та три трубоньки:
Перша трубонька та роговая,
Друга трубонька та золотая,
Третя трубонька та жубровая,
Та як затрубить та в роговую,
Та радується весь звір у полі;
Та як затрубить та в золотую,
Та радується вся риба в морі;
Та як затрубить та в жубровую,
Та радується весь мир на землі.

У більшості регіонів України колядували перші три дні Різдва (25–27 грудня), на заході – від Святого вечора, а щедрували напередодні Нового року і в день св. Василя. Дорослі колядники починали обходи у вечірню і нічну пору. Заразом поширена практика ранішнього колядування, яка має деякі відмінності від нічного: ранком ходили по хатах діти або дорослі, але вже не ряджені колядники, щедрувальники, полазники, посівальники і т. ін., які здійснювали відповідні ритуально-магічні дії, супроводжуючи їх короткими піснями з побажанням добра і щастя господарям.

КОЛЬДЕВЕЙ Роберт (1855–1925) – німецький архітектор і археолог. 1899 р. розпочав свої вісімнадцятирічні розкопки у Вавилоні, під час яких відкрив фундаменти Вавилонської вежі, вавилонських стін, шляху Мардука й “висячих садів”.

КОМІСІЯ ЕТИКИ МОКУ. МІРИ ТА САНКЦІЇ – комісія етики МОК наділяється зобов’язанням розробляти та здійснювати структуру етичних принципів, включаючи Кодекс етики, який базується на цінностях та принципах, що містяться в Олімпійській хартії. Крім того, вона розглядає скарги, які пов’язані з недотриманням таких етичних принципів, включаючи порушення Кодексу етики, та, якщо необхідно, надає пропозиції до Виконавчого комітету щодо санкцій.

Міри та санкції, що можуть застосовуватися Сесією або Виконавчим комітетом, є такі:

В контексті олімпійського руху: стосовно членів МОКу та почесних членів:

а) догана, яка оголошується Виконавчим комітетом;

б) усунення на зазначений термін, який оголошується Виконавчим комітетом.

Усунення може розповсюджуватися на всі або частину прав, прерогатив та функцій, що виходять з членства конкретної особи.

Санкції можуть бути застосовані до членів МОКУ або почесних членів, хто своєю поведінкою шкодить інтересам МОКУ.

Міри та санкції, викладені вище, можуть комбінуватися.

Рішенням Виконавчого комітету, відповідний член або почесний член шляхом дисциплінарного розслідування, що проводилось в його випадку, може бути позбавлений всіх або частини своїх прав, прерогатив та функцій, які виходять з його членства.

Стосовно МФ:

а) виключення з програми Олімпійських ігор:

– виду спорту (Сесія);

– дисципліни (Виконавчий комітет);

– змагання (Виконавчий комітет);

б) позбавлення визнання (Сесія).

Стосовно асоціацій МФ: позбавлення визнання (Сесія).

Стосовно НОКів:

а) позбавлення права заявляти атлетів на Олімпійські ігри (Виконавчий комітет);

б) тимчасове виключення (Виконавчий комітет); в цьому випадку Виконавчий комітет визначає у кожному випадку наслідки для відповідного НОКУ та його атлетів;

в) тимчасове або постійне позбавлення визнання (Сесія); у випадку постійного позбавлення визнання НОК втрачає всі права, які він отримав у відповідності до Олімпійської хартії;

г) позбавлення права організації Сесії або Олімпійського конгресу (Сесія);

Стосовно асоціацій НОКів: позбавлення визнання (Сесія);

Стосовно міста-організатора, ОКОІ або НОК: позбавлення права організації Олімпійських ігор (Сесія).

В контексті Олімпійських ігор: стосовно окремих учасників та команд: тимчасове або постійне позбавлення права участі або виключення з Олімпійських ігор; у випадку виключення будь-які отримані медалі або дипломи повинні повертатися до МОКУ (Виконавчий комітет); стосовно офіційних представників, менеджерів або інших членів будь-якої делегації, а також рефері та членів журі: тимчасове або постійне позбавлення права участі або виключення із Олімпійських ігор (Виконавчий комітет); стосовно всіх інших акредитованих осіб: позбавлення акредитації (Виконавчий комітет); ніяке рішення, яке було прийняте в контексті Олімпійських ігор, не може піддаватися сумніву по закінченні трьох років після дня церемонії закриття цих Ігор.

Перед тим як вжити той чи інший захід або санкцію, компетентний орган МОКУ може оголосити попередження.

Будь-яка людина, команда або будь-яка інша особа або юридична особа має право бути заслуханою органом МОКУ, який є компетентним вжити заходів або санкцій до такої особи, команди або юридичної особи. Право бути заслуханим у тлумаченні цього положення включає право бути ознайомленим зі звинуваченнями та право постати особисто або подати письмовий документ для захисту;

Будь-який захід або санкція, які приймаються Сесією або Виконавчим комітетом, повинні бути письмово повідомлені зацікавленим сторонам;

Всі заходи або санкції будуть мати негайну дію до тих пір, як тільки компетентний орган не вирішить інакше.

КОМІЦІЇ – місця для проведення народних зборів у Римі.

КОМІЦІЇ – народні збори у Римі. Розрізнялися коміції куріантні, коміції центуриатні і коміції трибутні. Скликалися у визначені дні в спеціальних місцях, які вважалися римлянами священними. Їх функції обмежив Сулла, за імператора Августа коміції втратили своє значення взагалі.

КОМОРА – частина весільного обряду: зустріч молодої в хаті молодого.

Насамперед молода підлягає очищенню: її та весь її поїзд переводять через вогонь, який розкладають перед ворітьми двору молодого. Біля дверей хати молоду зустрічають батьки її чоловіка з хлібом-сіллю, але вона не повинна жодного слова говорити; потім її заводять до хати, де вона передусім випускає привезену з собою чорну курку під піч, а всі присутні уважно дивляться, щоб молода туди не зазирнула, бо тоді свекруха може вмерти. Посадивши молоду на покуті, паличкою знімають з неї намітку та закидають на піч. Це зветься “пригощати молоду”, щоб вона скоріше звикала до нової хати. Тим часом у коморі вже готують постіль для молодих; неодмінно на соломі, яку приносить дружко, зі снопом жита в головах; зверху солому вкривають рядном, а на нього вже стелять постіль, що привезла з собою молода, або кладуть кожух чи якусь іншу одежину. У голові завжди ставлять хліб-сіль. Підійшовши до комори, дружко та молодий залишаються перед дверима, а молода входить туди разом зі свашками, які починають одразу її роздягати. Скинувши з молодої всю одежу, її старанно оглядають, щоб на ній де-небудь, наприклад у волоссі, не було яких-небудь колючих речей (*проторга*) або вузликів. Так само обстежують і молодого. Залишивши обох на самоті, радять їм, щоб вони не примушували гостей довго на них чекати. Коли мета перебування молодих у коморі здійснена, молодий стуком у двері дає про це знати старшому бояринові та свашкам. Свашки входять до комори, скидають з молодої сорочку, надягають на неї іншу; одягнувши її, виводять молоду до гостей, несучи перед нею докази її дівочтва. Заключним акордом весілля є *перезва*, коли матері молодої повідомляють про щасливе завершення шлюбної ночі. Батьки молодого наливають послам горілки, забарвленої червоним, затикають пляшку колосками жита, прив'язують до неї пучечки червоної калини, додають ще до цього пшеничний хліб та відсилають усе це до матері молодої почесною депутацією з родичів; часом цю місію беруть на себе всі присутні на весіллі гості зі старшим боярином на чолі; він несе, між іншим, і згадану сорочку молодої. На хаті ставлять *корогву*, цебто червону запаску, прикріплену до дрючка, а бояри прив'язують собі через плече червоні пояси; на всіх мають бути червоні стрічки – одне слово, червона барва на всьому. Весільні гості знімають з даху корогву і та починають цілим натовпом ходити від хати до хати з музиками, танцями, співаючи веселих еротичних пісень.

Якщо молода виявилася “нечесною”, не зізнавшись у тому наперед, на неї сиплються всі можливі образи, співають непристойних пісень, радіщі з весілля зникають та всі розходяться, часом знаходячи задоволення в тому, що на батьків ославленої молодої надівають солом'яні хомути, частують їх горілкою зі склянки з пробитим дном тощо.

Звичаєве право українців засуджувало свободу статевих взаємин. Недодержання певних норм натрапляло на осуд з боку громади та родичів, який особливо суворо виявлявся при порушенні дівочої честі. Таких дівчат навіть били шнурами від дзвонів, намоченими у соляній ропі. В Українських Карпатах ще на початку ХХ ст. можна було

спостерігати суворий звичай кари “на горло” – фізичної розправи за перелюбство дівчат та парубків. Особливо ж негативно сприймалося народження позашлюбної дитини, оскільки неслава падала не лише на дівчину, її матір та родину, а й на все село. Вважалося, що за цей гріх його мешканці будуть покарані неврожаєм або мором. Отже, село намагалося позбутися дівчини та її дитини.

У казках часто трапляється мотив *забороненої комори*. У казці “Чарівна сорочка” орел дає героєві ключі від будинку, “дозволяє скрізь ходити, на все дивитися, тільки одного ключа, який на стіні висить, брати не бажав”. Відкривши комору забороненим ключем, Іван побачив там коня. Після цього він засинає і спить непробудним сном цілий рік. Іноді в коморі знаходяться жінки (зв’язані красуні, які просять пити, і т. ін.).

КОМПАНІЙСЬКІ ПОЛКИ – вільнонаймані (“охотницькі”) кінні полки в Гетьманщині, створені в 60–70-х рр. XVII ст. гетьманським урядом. Компанійці несли сторожову та розвідувальну службу, також брали участь у військових діях, за що отримували від гетьманського уряду платню, продовольство й амуніцію. Ці полки поділялися на сотні, сотні – на курені; очолювали полк полковник і полкова старшина. Одночасно існували 3–4 компанійських полки, у яких нараховувалося по 1500–1800 козаків.

КОМПЛЕКСНИЙ КОНТРОЛЬ У ПІДГОТОВЦІ СПОРТСМЕНА – вимірювання й оцінка різних показників у циклах тренування з метою визначення рівня підготовленості спортсмена. Складовими комплексного контролю є педагогічні, медико-біологічні, психологічні дослідження. Розрізняють оперативний, поточний, етапний контроль.

КОМПЛЕКТУВАННЯ МОК – МОК вибирає і обирає своїх членів із числа таких осіб, яких він розглядає як тих, що пройшли відбір. Вони повинні бути громадянами країни, де вони мають постійне місце проживання або де зосереджені їх інтереси і де існує НОК, визнаний МОКом. Крім того, такі особи повинні розмовляти хоча б однією мовою із тих, що використовуються на сесіях МОКу.

Не може бути обраний більше ніж один член в окремій країні. Однак МОК може обрати другого члена в країнах, в яких відбувалися Ігри Олімпіади або зимові Олімпійські ігри.

Крім того, Президент може запропонувати на розгляд Сесії обрання не більше десяти членів без визначення національності або місця проживання. Такі вибори повинні бути мотивовані: посадою відповідних осіб; або їх особливою кваліфікацією.

МОК приймає їх у члени на церемонії, під час якої вони дають згоду виконувати свої обов’язки словами такої клятви: *“Удостоюючись честі стати членом Міжнародного Олімпійського Комітету і представляти його в моїй країні, ..., і, заявляючи, що усвідомлюю відповідальність цього звання, я зобов’язуюсь служити олімпійському рухові в повну міру своїх можливостей, дотримуватись і примушувати дотримуватись усіх положень Олімпійської хартії і рішень МОКу, які я приймаю беззастережно, залишатись вільним від політичного і комерційного впливу, як і від усіх міркувань расового і релігійного порядку, і захищати в усіх обставинах інтереси МОКу і олімпійського руху”*.

Члени МОКу є його представниками у своїх країнах, а не делегатами від своїх країн в МОК.

Члени МОКУ не можуть приймати від урядів, організацій або інших юридичних установ або осіб будь-який мандат, що примушував їх або втручався в свободу їх дій і голосування.

Будь-який член, який працював для МОКУ мінімум десять років і звільняється за віком, станом здоров'я або з інших причин, якщо Виконавчий Комітет МОКУ вважає доцільним, стає почесним членом. Почесні члени можуть продовжувати свою діяльність від імені МОКУ. Їх статус залишається незмінним, за винятком випадків, коли вони більше не мають права голосувати: вони запрошуються бути присутніми на Олімпійських іграх, Олімпійських конгресах і Сесії МОКУ, де для них зарезервовані місця: вони також надають консультації, коли це потребує Президент МОКУ. Їм може присуджуватись Олімпійський орден.

Окрім участі в Сесіях МОКУ, кожен член МОКУ має такі обов'язки: забезпечувати представництво МОКУ в своїй країні; брати участь у роботі комісій МОКУ до яких він був призначений; допомагати розвитку олімпійського руху в своїй країні; дотримуватись, на місцевому рівні, виконання програм МОКУ, включаючи програми Олімпійської солідарності; інформувати Президента МОКУ, мінімум один раз на рік, про розвиток олімпійського руху та про його потреби у своїй країні; без затримки інформувати Президента МОКУ про всі випадки, які пов'язані з перешкоджанням застосування в своїй країні Олімпійської хартії або які впливають на олімпійський рух, що мають місце у НОКУ або за його межами; виконувати інші завдання, що призначені йому Президентом, включаючи, коли це потрібно, представництво МОКУ в будь-якій іншій країні або території.

Будь-який член МОКУ може припинити своє членство в будь-який час шляхом письмового прохання про відставку на ім'я Президента МОКУ. Перед тим, як прийняти відставку, Виконавчий комітет МОКУ може заслухати члена, що подає у відставку.

Будь-який член МОКУ повинен звільнитися по закінченні календарного року, в якому він досягає 80-річного віку, якщо тільки він не був обраний до 1966 року. Якщо член досягає цього вікового обмеження під час, коли він обіймає посади Президента, віце-президента або члена Виконавчого комітету МОКУ, відставка набуває сили наприкінці сесії МОКУ, під час якої строк такої посади вичерпано.

Членство вважається припиненим без попередньої декларації з його боку у разі, коли він змінює свою належність до національності або місце проживання, або переносить головне коло своїх інтересів на іншу країну. Те ж саме буде застосовуватись, залежно від надзвичайних обставин, коли він не бере участі в сесіях або не бере активної участі в справах МОКУ протягом двох років. В таких випадках, припинення членства буде підтверджено рішенням МОКУ.

Член або почесний член МОКУ може бути усунутий рішенням Сесії МОКУ, якщо він зрадив своїй клятві або якщо Сесія вважає, що такий член зневажив або свідомо зрадив інтереси МОКУ або діяв таким чином, який не є гідним МОКУ.

Рішення про виключення члена МОКУ або почесного члена приймається двома третинами більшості членів, що присутні на Сесії, за пропозицією Виконавчого комітету. Такий член буде мати можливість доповісти свою справу і особисто виступити на Сесії МОКУ.

До прийняття Сесією МОКУ рішення про виключення Виконавчий комітет МОКУ може попередньо позбавити відповідного члена або почесного члена всіх або частини прав, прерогатив та посад, які виходять з його членства.

Член або почесний член, який виключається з МОКу, не може бути членом НОКу, асоціації НОКів або ОКОІ. Ні за якими обставинами він не може стати знову членом або почесним членом МОКу.

КОМУНІКАЦІЯ (лат. *communicatio*, від *communico* – раджуся, спілкуюся) – спілкування, зв’язок.

КОНДОТЬЄР – вождь найманих військових загонів.

КОНОВАЛЕЦЬ Євген (1891–1938) – український військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, голова Проводу українських націоналістів (з 1927 р.). Народився в с. Зашків Львівського повіту (тепер Львівська обл.). Вивчав юриспруденцію на юридичному факультеті Львівського університету. Член Української національно-демократичної партії. На початку Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії, згодом потрапив у російський полон. У вересні 1917 р. втік з табору й незабаром дістався до Києва. Був одним з ініціаторів створення Галицько-Буковинського куреня січових стрільців, який незабаром перетворився на одну з найдієздатніших частин Армії УНР. Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського полк січових стрільців роззброєно й розформовано. Пізніше з дозволу гетьмана формує Окремий загін січових стрільців. 1918 р. січові стрільці під командуванням Є. Коновальця підтримали Директорію УНР у повстанні проти влади П. Скоропадського і в Мотовилівському бою 1918 р. розбили гетьманські частини. У листопаді 1919 р. потрапив до польського табору для військовополонених у Луцьку. Навесні 1920 р., звільнившись з ув’язнення, перебрався до Чехословаччини. 1921 р. повернувся до Львова. У грудні 1922 р. емігрував. З 1929 р. – голова Організації українських націоналістів. Діяльність Євгена Коновальця як керівника ОУН, намагання поставити українське питання в Лізі Націй, постійні спроби налагодити націоналістичне підпілля в УРСР викликали занепокоєння в більшовицького керівництва в Москві. 1938 р. Є. Коновалець загинув у Роттердамі (Нідерланди), відкриваючи поштовий пакет, у якому був вибуховий пристрій, переданий йому агентом радянських спецслужб. Похований на кладовищі Кросвік у Роттердамі.

КОНСОЛІДАЦІЯ – об’єднання зусиль окремих людей, груп, організацій для досягнення загальної мети.

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИЙ – римський імператор у 306–337 рр. 313 р. надав християнам право вільно сповідувати їхню релігію, 324 р. заснував на місці грецької Візантії нову столицю Константинополь.

КОНСТЕБЛЬ – вищий придворний чин середньовічної Англії.

КОНСУЛ – найвища державна посада в Римі.

КОНСУЛ – найвища державна посада в Стародавньому Римі за часів республіки. Консулів було два, вибирали їх на один рік, вони мали цивільну й військову владу; під час війни їхні функції виконував виборний диктатор.

КОНСУЛИ – найвища урядова посада у Давньому Римі, виникла в період становлення республіки. Консулів обирали щорічно на центуріальних коміціях (зборах)

кількістю 2 чоловіки, спочатку тільки з патриціїв, а з 367 до н. е., згідно з законом Ліцінія-Секстія, один з консулів був плебеєм. Консулам належала вся цивільна і військова влада – (остання – до реформи Сулли). Консули скликали коміції, сенат. Комплектували легіони і командний склад війська. У важкий і скрутний для держави час рішенням сенату консули могли отримати необмежені повноваження, виражені формулою: “Хай пильнують консули, щоб республіка не зазнала збитків!”. Зовнішньою ознакою консулів була тога з широкою каймою, їх супроводжували 12 лікторів. В епоху імперії посада консулів вважалась почесною і часто служила засобом збагачення. За іменами консулів римляни вели своє літочислення.

КОНТЕКСТ (лат. *contextus* – сплетіння, зв’язок) – форма семантичної з’єднаності елементів тексту, а також позатекстових смислових відношень, що утворюються в процесі духовної та практичної діяльності людини.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – форма державного устрою при якому країни, що входять в неї, зберігають свою незалежність.

КОНФОРМІЗМ (лат. *conformis* – подібний, відповідний) – пасивне пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил співжиття.

КОНФУЦІАНСТВО – філософська етична система, розроблена в V ст. до н. е. кит. мислителем *Конфуцієм*. Стала теоретичним обґрунтуванням давньокитайських віровчень як важливого компоненту культури даосько-конфуціанського типу, обстоює непорушність установлених небом порядків, соціальної нерівності, вимагає суворого виконання обрядів, дотримання традицій, шанування предків, старших, керівництва.

КОНФУЦІЙ (Кун Фуцзи; бл. 551–479 до н. е.) – давньокит. філософ, засновник *конфуціанства*, педагог, політ. діяч. Створив першу в Китаї приватну школу. Повчання К. записані і систематизовані у трактаті “Лунь юй” (“Бесіди і судження”). Осн. місце в творчості К. займають сусп.-політ. та етичні проблеми. Вважав, що моральне самовдосконалення – основний засіб для поліпшення суспільства.

КООРДИНАЦІЙНА КОМІСІЯ – з метою поліпшення організації Олімпійських ігор та співробітництва між МОКом, ОКОІ, МФ і НОКами, Президент повинен одразу після призначення міста-організатора Олімпійських ігор, створити Координаційну комісію для керування та встановлення робочих стосунків між такими сторонами. Така комісія, що включає до свого складу представників МОКу, МФ, НОКів та представника від атлетів, повинна керувати роботою ОКОІ, переглядати і перевіряти всі головні питання щодо організації Олімпійських ігор, надавати допомогу ОКОІ, допомагати у зв’язках між, з одного боку, ОКОІ, та між МОК, МФ і НОКами, з іншого боку, розв’язувати будь-які проблеми, які можуть виникнути між будь-якими сторонами, застосовувати владу, що надається їй Виконавчим комітетом МОКу.

У разі будь-якої справи, що Координаційна комісія визначає як неможливу для вирішення або відносно якої сторони відмовляються діяти відповідно до її рішення, то така справа доповідається з усіма обставинами даного питання Виконавчому комітету МОКу, який і приймає остаточне рішення.

На Олімпійських іграх обов'язки Координаційної комісії переходять до Виконавчого комітету МОКу, а голова Координаційної комісії може бути запрошений відвідувати щоденні координаційні засідання з ОКОІ.

Мандат Координаційної комісії включає таке:

Забезпечити, щоб всі МФ і НОКи були повністю обізнані або через ОКОІ, або через Координаційну комісію за її власною ініціативою про розвиток всіх подій, що пов'язані з Олімпійськими іграми.

Забезпечити, щоб Виконавчий комітет МОКу був повністю обізнаний з думками, що висловлені ОКОІ, МФ або НОКама по справах, що стосуються Олімпійських ігор.

Після консультації з Виконавчим комітетом МОКу та ОКОІ перевіряти галузі, в яких взаємовигідна співпраця з НОКама може бути встановлена, особливо щодо авіаперевезень, вантажних перевезень, оренди, розміщення додаткових офіційних представників, процедури розподілу квитків для МФ, НОКів та призначеним агенціям з подорожей.

Надавати пропозиції ОКОІ та визначати, з необхідним схваленням Виконавчим комітетом МОКу, такі питання: підготовки розташування та обладнання споруд в Олімпійському селищі та в місцях змагань, тренувань; витрат на участь, розміщення та відповідні послуги, які надаються ОКОІ; умов транспортування та розміщення учасників та офіційних представників та інші справи, які, за їх думкою, відносяться до добробуту учасників та офіційних представників і їх можливості здійснювати необхідні функції на Олімпійських іграх.

Перевіряти змагальні, тренувальні та інші споруди і звітувати по них до Виконавчого комітету МОКу у зв'язку з будь-якими справами, що неможливо вирішити.

Забезпечити, щоб ОКОІ належним чином надавав відповіді на думки шефів місій.

Утворювати, з необхідним схваленням Виконавчого комітету МОКу, спеціалізовані робочі групи, які будуть мати справу зі специфічними питаннями організації Олімпійських ігор і звітувати перед Координаційною комісією з рекомендаціями з приводу поліпшення, котрі повинні бути запроваджені Координаційною комісією.

Після Олімпійських ігор проаналізувати організацію Ігор і звітувати з даних питань перед Виконавчим комітетом МОКу.

КООРДИНАЦІЙНІ ЗДІБНОСТІ – здатність доцільно будувати (формувати, підпорядковувати, поєднувати в єдине ціле) цілісні рухові акти, перетворювати вироблені форми дій або переключатися від одних до інших відповідно до вимог умов, що змінюються (здатність швидко, точно, доцільно, економно та винахідливо вирішувати рухові завдання). Розрізняють загальні, спеціальні, специфічні координаційні здібності.

КОПЕРНИК Миколай (1473–1543) – польський астроном. Створив геліоцентричну теорію, яка стверджує, що Земля обертається довкола своєї осі, а також разом з планетами довкола Сонця (яке він вважав за нерухоме). Цим він спростував птоlemeївську теорію, за якою Земля є нібито центром Всесвіту.

КОПТСЬКА МОВА – остання стадія розвитку давньоєгипетської мови; як жива мова, вона зникла ще в XVI ст. н. е., а коптська (єгипетська християнська) церква користується цією мовою й досі.

КОРАН (араб, *читання*) – “священна книга” ісламу, збірник реліг. догм, міфів, правових текстів. Осн. зміст К. – засудження ідолопоклонства й багатобожжя, проповідь ідеї єдиного Бога (Аллаха), пророцтва про майбутнє людства – страшний суд, воскресіння мертвих, “посмертну відплату”.

КОРАН – релігійна книга мусульман, написана на основі вчення основоположника мусульманської релігії Магомета в VII столітті н. е. В цій книзі зібрані основи мусульманської релігії й моралі, складається вона з 114 розділів (сур), написана ритмічною прозою.

КОРИНФ (грец. *Korinthos*) – велике дорійське торгове місто. Під час проведених американськими археологами розкопок, було знайдено руїни святилища Посейдона та стадіон, де проводилися Істмійські спортивні ігри, один з грецьких полісів розташований у північно-східній частині Пелопоннесу, біля входу на Істмійський перешийок. Був важливим центром торгівлі й ремесла.

КОРИФЕЙ – керівник хору в театрі Афін.

КОРНЕЙ – свято на честь Аполлона Корнейського, святкувалося у дорійців, особливо у спартанців, протягом дев’яти днів, в кінці липня – на початку серпня. Традицією було ставити шатра з листя і проводити змагання з бігу.

КОРОВАЙ – споріднене зі словами корова, корона, корінь, що означає початок, першопричину буття. А ще – пробудження природи, плодючість полів, худоби, людей. Первісна назва “баба”, у християн – “паска”. Священний жертвний хліб богу сонця.

КОРОЧУН – паляниця на честь Різдва молодого Божича Дажбога, випечена у формі великого сонцеподібного буханця на свято Коляди. Спечений під час найкоротших днів у році, хліб-Корочун зберігався до кінця свята, аби далі вкорочувалися довгі ночі, а з ними – тьма, холод і зло.

КОРСАР – морський розбійник, пірат.

КОРТЕС Ернандо (1485–1547) – іспанський завойовник Мексики. Під час першого свого походу 1519 р., коли він здобув столицю і полонив царя ацтеків, його загін складався з 553 солдатів і офіцерів.

КОСМОПОЛІТИЗМ (від грец. *громадянин світу*) – ідеологія відмови від нац. традицій, культури, суверенітету держави на користь ідеї “світового громадянства”, “світової держави”.

КОСТОМАРОВ Микола (псевдонім Ієремія Галка) (1817–1885) – видатний український історик, етнограф та письменник, народився в Юрасівці Острогозького повіту Слобідсько-Української губернії. 1832 року позбувся кріпацької залежності, після чого навчався у Воронежській гімназії. У 1836 році закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету, а в грудні 1837 року склав іспити на звання кандидата. Успішно витримав іспити на ступінь магістра. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, автор його програмних документів. У 1847 році був за-

арештований і відправлений до Саратова. З 1857 року за згодою уряду переїхав до Петербурга, де в 1859–1862 рр. був екстраординарним професором університету. У 1860–1885 рр. був членом-редактором Археографічної комісії, одним з організаторів журналу “Основа” і редактором збірника “Акти Южной и Западной России”. У 1867 році був обраний членом-кореспондентом Російської академії наук, у 1869 році – почесним членом Сербського наукового товариства, а в 1870 році членом Південнослов’янської академії.

КОТИГОРОШКО (Покоти-Горох, Іван-Горох, Горох) – один із головних героїв казкового фольклору XVIII ст., якого дослідники назвали “українським Геркулесом”.

У казці про Котигорошка розповідається: у селянській сім’ї багато синів (7 або 12 братів) і сестра. Брати самі зробили плуг, ярмо і орють; сестра носить їм обід. Одного разу напав на них Змій і всіх забрав у полон. Після цього в матері, яка проковтнула горошину, чарівним способом народжується син, який швидко виростає у багатиря. Цей Покоти-Горох просить виготовити йому залізну булаву (кий, палицю) у 50 (150) пудів. Отримавши булаву, багатир підкидає її далеко за хмари: булава летить кілька днів. Після цього Покоти-Горох іде на пошуки братів і сестри. На тому шляху його чекають випробування: він з’їдає вола (бугая, кабана), випиває 100 бочок вина, перескакує через 12 коней тощо. Змій, одружений з сестрою багатиря, зустрічає його, пригощає мідним горохом, мідними горіхами, залізним хлібом. Тут знову чекають на Гороха випробування: він знищує величезну колоду, табун коней і залізний брус. Після цього “видуває тік”, і починається змагання Гороха із Змієм, яке закінчується тим, що Горох убиває Змія, звільняє сестру і оживлює братів. При поверненні назад у Гороха виникає сварка із братами, і він іде з дому “куди очі дивляться”.

Багатир Горох тут виступає в ролі вождя племені. Однак у цій казці ковалі, які кують палицю багатиреві, ще не підняті до тих висот, які ми бачимо у міфі про Сварога-Кузьмодем’яна. Не згадується тут і про оборонні системи “змієвих валів”. Очевидно, що казковий час царя Гороха старіший за часи кузьмо-дем’янських легенд, про що говорить і народна приповідка: “А було то при царі Горосі!” Пора царя Гороха – це, напевне, час перших киммерійських наїздів (приблизно X ст. до н. е.), коли не укріплені ще поселення лісових племен були спалені степовиками. Саме завдяки киммерійцям залізо поширилося не тільки у Східній, але значною мірою і в Центральній Європі. Крізь казку проходить протиставлення мідних речей залізним: усе архаїчне – мідне, усе нове – залізне. Причому у Змія є великі запаси заліза.

КОЧОВІ ПЛЕМЕНА – племена, які не живуть постійно на одному місці, а переходять із місця на місце зі своїм житлом і майном.

КОЩІЙ БЕЗСМЕРТНИЙ – мешканець потойбічного світу Нав, але, як і Баба Яга, може впливати на земне життя Яв. Дуже старий відьмак, що не вмирає, бо душа його вміло захована у замкненій скрині чи в дуплі дерева.

КРАСА – згідно з античною уявою в основі краси лежала міра, порядок, гармонія, симетрія (Демокрит, Платон, Арістотель). Краса розглядається перш за все як явище духовного спокою та гармонії. Образ вважається красивим, коли йому притаманні цілеспрямованість, порядок, розумність, спокій і повага. Гармонійна єдність духовної і фізичної краси у докласичний період ще не була визначена. Вона постає головним

критерієм досконалості витворів мистецтва (V ст. до н. е.), згодом губиться в епоху еллінізму і змінюється в ідеологізацію об'єкта. Втіленням і уособленням краси в класичний період була прекрасна людина, в якій поєдналися всі достоїнства, як внутрішні, так і зовнішні (Арістотель). Любов до прекрасного була такою ж необхідною частиною життя людей (Фукідід) і т. д. Прекрасними вважалися такі соціальні атрибути вільної людини, як слава, достоїнство, честь, майно, свобода, гордість (Арістотель). Краса, з одного боку, могла і повинна була приносити задоволення, а з другого боку – бути нероздільною від користі (Сократ, Цицерон). За цих умов красу можна ототожнювати з добром (Платон).

КРАСНА ГІРКА (Червона гірка, Ляля) – перша неділя після Великодня; також одна з назв *красної весни* в образі великої богині Лади та її чарівної доньки Лелі. Від 22 квітня/5 травня дівчата починали хороводи, ігри на горах і долинах, задобрюючи своїх покровительок, бо розпочинався весняно-літній сезон весіль. Одразу по обіді в день Красної гірки юнки на сільській леваді вибирали з-поміж себе найсимпатичнішу, прикрашали їй шию, руки, ноги й талію всілякою зеленню, на голову покладали вінок зі свіжих квітів і урочисто всаджували на “трон”, зроблений з кількох плиток свіжого дерну. Поруч ставили глечик з молоком, сир, масло та інші молочні продукти. До ніг “Лялі” кожна присутня дівчина клала свіжосплетений віночок. Довкола “Лялі” водили хороводи і співали пісень. Переважно це були веснянки:

А в правую середу, середу,
Пасла дівка череду, череду.
Та загубила корову, корову,
Та запалила діброву, діброву.
    Та дібровонька палає, палає,
    Дівка корови шукає, шукає.
    Та цебром воду носила, носила,
    Та дібровоньку гасила, гасила.
Та кілько в цебрі водиці, водиці,
Стільки хлопцям правдиці, правдиці.
Та скільки в небі зірочок, зірочок,
Стільки хлопцям дівочок, дівочок.

Після цього “Ляля” пригощала подруг їжею та кидала їм по віночку. Юнки ловили їх на льоту і берегли вдома до наступної весни. У деяких місцевостях дівчата з вінками йшли до річки і, прикріпивши до них запалені свічки, пускали за водою. Це свято справляли до “третьох півнів” (приблизно до третьої години ночі), а потім всі розходилися по хатах, тому що гуляти після цього часу вважалося гріхом.

Споконвіку гори сприймалися за оселю богів, а тому були священними і правила за місце богослужінь і молитов; там стояли боги-кумири, яким приносили жертви, творився суд і відбувалася кара над злочинцями, хоронили покійників, здійснювали різноманітні обряди та ігрища. Саме на узвишсях збиралася молодь під час урочистих подій, а ці гірки називали *красними*. На Красних гірках якраз навесні найвідчутніше воскресіння Сонця. Вважалося, що з цього часу починає ходити серед людей бог Ярило. Разом із тим, за стародавніми віруваннями, на Красних горах люблять збиратися духи чоловічої статі: упирі, перелесники, характерники, відьмаки, як на Лисих горах – духи жіночої статі: відьми, чарівниці, русалки, мавки.

За православним календарем, 5 травня – день святого апостола Луки. У народі з християнським Лукою не пов'язано будь-яких обрядодій. Але і на це свято, яке наклалося на стародавнє свято покровителів родинного життя – Леля і Лелі, народ відгукнувся дотепними прислів'ями: “Сьогодні в нас Луки – ані хліба, ні муки”; “До весняного Луки нема хліба й муки, а прийшов осінній Лука – з'явилися хліб і мука” (осінній Лука відзначається 31 жовтня).

КРАШАНКИ – пофарбовані у різні кольори яйця. Вітаючи один одного у Великодні свята, обмінюються крашанками (найчастіше червоними), а ще частіше – писанками. Цей обряд сягає своїм корінням у прадавній звичай ушановувати предків. Яйця, як крашанки, так і білі, відігравали важливу роль у весняних обрядах: виїзд на першу оранку проходив “з сіллю, з хлібом, з білим яйцем”; яйце розбивали об голову коня чи вола; яйце і хліб були атрибутами обрядів при посіві. Нерідко яйця закопували в землю, качали по полю, засіяному житом; клали під ноги худобі при вигоні на Юріїв день, клали у воротах хліва, щоб худоба переступала через них; з яйцями обходили худобу і дарували їх пастухам.

За народними прикметами, на Вознесіння (40-й день по Великодню) птахи завершують відкладання яєць і сідають на гнізда. Образно – птах зніс яйце, що з нього має народитися новий світ. Отож на Вознесіння теж готують крашанки, але фарбують їх переважно у жовтий колір. До прийняття християнства це був останній день, коли віталися словами: “Дажбог воскрес!”

КРЕАТИВНІСТЬ – (лат. *creatio* – створення) – творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять в структуру обдарованості в якості незалежного фактору.

КРЕЗ – лідійський цар VI століття до н. е., відомий своїм багатством.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ – веснянка-гаївка. Як Сонце по небі то сходить – іде вгору, то йде вниз – заходить, так і людське життя. Ця веснянка-гаївка – символ того, що лютого Змія-напасника вже поборено, як день поборює ніч, а зиму – весна-літо. Ця тисячолітня гра-містерія єднає небо, землю і воду; народження, життя та смерть; батька, матір і дитину. “Кривий танець” – символ вічності. Виконують його таким чином: вийшовши на зелен-луг, юнки вибирають з-поміж себе найвродливішу – “Лелю”, прикрашають її зеленню, а на голову покладають вінки зі свіжих квітів. Садовлять на землі трьох діток або встромлюють у землю три кілки, які утворюють ніби трикутник. Леля веде довгий ключ дівчат, які весь час підіймають та опускають руки поміж цих дітей. Таким чином, у тому “кривому танці” людина без упину намагається знайти кінець, пізнати смисл життя і таїну народження та смерті. “Кривий танець”, за твердженнями багатьох дослідників, вважається найстародавнішою веснянкою-гаївкою:

А ми кривого танцю йдем, танцю йдем,
А ми йому кінця не знайдем, не знайдем!
Та вода по каменю, та вода по білому
Стиха йде, стиха йде.

Ішли дівчата через двір, через двір,
На них хусточки, як мак цвів, як мак цвів!
Та вода по каменю, та вода по білому

Стиха йде, стиха йде.
Стали хусточки маяти, маяти,
Стала діброва палати, палати.
Та вода по каменю, та вода по білому
Стиха йде, стиха йде.
Стали дівчата гасити, гасити,
Цебрами воду носити, носити.
Та вода по каменю, та вода по білому
Стиха йде, стиха йде.
Скільки у цебрі водиці, водиці,
Стільки у дівчат правдиці, правдиці.
Та вода по каменю, та вода по білому
Стиха йде, стиха йде.
А ми кривого танцю йдем, танцю йдем,
А ми йому кінця не знайдем, не знайдем...

КРИЛА – солярний символ, який означає божество, духовну природу, дію, силу волі, силу розуму, швидкість, оберіг, всеосяжність, здатність вийти за межі реального світу. Крила – атрибут духовного спілкування верховних богів з духами землі. На крилатому коні їздять богатирі, герої. У казках чоботи-скороходи з крильцями вказують на посланця богів. У крилатого “собаку-птицю” має здатність перевтілюватися охоронець земних плодів Смарггл. Чарівна Жар-птиця, або Крешана, бере вогонь у бога Сонця і “креше” ним блискавиці в небі. У небесного Отця для охорони душі людини є сім крилатих ангелів.

КРИМСЬКЕ ХАНСТВО – кримсько-татарське державне утворення, засноване в 1443 р. після розпаду Золотої Орди. Потрапило у васальну залежність від Османської імперії в 1475 р.

Кримське ханство в союзі з Туреччиною здійснювало грабіжницькі набіги на українські землі. Протягом декількох століть український народ вів героїчну боротьбу проти загарбників.

КРИМСЬКИЙ Агатангел (1871–1942) – один з найвидатніших учених світу. Сфера його наукової діяльності надзвичайно широка й різноманітна, він відомий як історик, письменник, науковець. Вільно володіючи майже шістдесятма мовами, а також знаючи всі діалектні особливості української мови, зробив значний внесок в українське й російське сходознавство та україністику. Унікальність А. Кримського як феномена у світовій культурі відзначено рішенням ЮНЕСКО про вшанування 100-літнього ювілею великого вченого й митця.

КРИНИЦЯ, керниця, кирниця – символ єднання небесних та підземних вод. *Кирничина* – джерельна холодна вода. Давня назва лілеї – *крин*, у ній закладена магічна жіночність, енергія вологості. Лілея – улюблена квітка русалок, а тому її, особливо юнкам, не можна рвати, бо русалка за руку схопить і потягне у вирву. Вірили, що на Зеленому тижні на зрубках колодязів люблять удосвіта сидіти чарівні діви з розпущеним волоссям, яке все розчісують гребенем. Ці діви називалися *криницями* і *русалками*. Ріки та криниці в народних легендах обожнювалися, а тому у воду не можна було плювати

(“Не плюй у криницю – доведеться води напитися”, “Плювати у воду – все одно що матері в очі”).

Святим обов’язком кожної людини вважалося посадити дерево і викопати криницю. І ніхто не смів називати себе власником криниці чи джерела, бо вода – священна, вона дана Богом усім, хто живе в цьому світі. Вірили, що криницю охороняють добрі духи-опікуни людського роду та що в кожній криниці живе дід – *криничник*. Криниця – символ здоров’я, сили, багатства, родючості, святості, чистоти. Для дівчат та хлопців – символ краси, вірності, але й розлуки, суму, туги, жалю. До криниці, особливо у водохрещенську, благовіщенську, купальську та спаську ніч, стараються проникнути лихі сили, де вони справляють свої “розгри”, після чого люди й тварини можуть захворіти. Аби запобігти цьому, криниці кропили водохрещенською, благовіщенською, купальською та спаською водою попереднього року. У певні святкові дні (перед Великоднем, на Зелені свята, на Купала) переважно дівчата чистили джерела й криниці, прикрашали їх квітами. Чоловіків до цього дійства не допускали. Також робили священні походи до криниць усім селом – із танцями та піснями, заклинаннями та обкурюванням.

За давнини біля жертовної криниці будували капличку, біля якої проводили ритуали поховання та жертвоприношення. 19 березня обходили довкола криниць, освячували їх, щоб ті гіркими стоками не наповнювалися, щоб вода була добра, чиста й солодка, змивала всі хвороби. 22 квітня обходили криниці й джерела, поклоняючись живильній воді. 21 червня вшановували Федора-колодязника, на грози щедрого. На Федора копають криниці – вода тоді буде чиста, світла й п’янка, від усяких пристривів корисна.

КРИПТІЯ – спартанська постанова, мабуть, ступінь або форма навчання молодих спартанців, виникла на традиціях ініціації. Молоді спартанці жили тимчасово у важкодоступних місцях, переховуючись і одночасно виступаючи в ролі “таємної поліції”. Спартанці перш за все спостерігали за ільтами, але могли проводити проти них і карні експедиції.

КРИТЕРІЙ (грец. *kriterion* – засіб судження, мірило) – мірило достовірності людських знань, їхньої відповідності об’єктивній дійсності.

КРИТО-МІКЕНСЬКА КУЛЬТУРА – загальна назва мінойської культури на честь легендарного Критського царя Міноса. Виникла на острові Крит у III–II тис. до н. е. і мала великий вплив (починаючи з XVI ст. до н. е.) на культуру материкової Греції та мікенську культуру, що формувалася під впливом Мінойської культури. Центри мікенської культури знаходилися на території материкової Греції.

КРУТИВУС – казковий персонаж, якого герой зустрів біля річки: “На березі стоїть чоловік, запрудив річку ротом, рибу ловить вусом, на язиці варить і їсть”; в іншій казці – посеред дороги, “по один бік якої шість вітряків і по другій – шість. По цей бік поверне вусом – ці шість вітряків мелють, поверне по другий бік вусом – ті шість вітряків мелють”.

КСЕНОДОТ ЕФЕСЬКИЙ (кінець IV ст. – 260 р. до н. е.) грецький літературний критик, бібліотекар александрійською Мусейону.

КСЕНОФОНТ (грец. *Xenophon*, бл. 430–355 до н. е.) – грецький історик, виходець з аристократичної сім'ї. Його перу належить великий історико-політичний роман про виховання Кіра “Кіропедія”, історичні твори “Анабасис” (Похід Кіра) і “Грецька історія”, яка є прямим продовженням “Історії” Фукидіда, а також ряд дрібних, вузькотематичних творів – “Апология Сократа”, “Спогади” (Меморабілії), “Бенкет”, “Домострой”, “Агесілай”, “Держава лакедемонян”, “Про прибутки”, “Гієрон”, “Про начальника кінноти” і “Про полювання з собаками”.

КСЕРКС – перський цар (485–465 рр. до н. е.) – 480 р. до н. е. напав на Грецію, захопив і зруйнував Афіни, але того самого року греки розбили його в морській битві біля острова Саламіну, а 479 р. до н. е. завдали поразки біля Платеїв у Беотії та в морській битві біля мису Мікале.

КТЕСІЙ КНІДСЬКИЙ – грецький історик другої половини V ст. до н. е., лікар перського царя Артарксеркса II. Написав історію і міфологію Вавилону, уривки її дійшли до нас у творах Діодора.

КУБЕРТЕН П'єр (1863–1937) – французький барон, ініціатор відновлення сучасних Олімпійських ігор.

КУДЕСНИК – у давні часи служитель язичницького культу. Кудесник умів пророкувати майбутнє, скажімо, перемогу над ворогом, як про це свідчить “Велесова книга”: “Чарівниці, які в лісах були, взяли мечі і пішли з раттю. І побачили кудесниць, які чудеса великі творили. І із праху, кинутого до небес, раті встають небесні, і ті течуть на ворогів і могилюють їх. І тамо бачимо птахів великих, що летіли на нас, а кинулися на ворогів”. Кудесник мав менші знання, ніж волхв, від якого він отримував благословення. Пізніше від волхвів і кудесників пішли інші ворожбити: знахарі, відуни, чарівники, чародії, шептуни та ін.

КУЛАЧНИЙ БІЙ – вид змагань, який був популярним ще за часів Гомера. З 688 до н. е. кулачний бій включений у програму Олімпійських ігор. До V ст. до н. е. кулаки бійців обмотували шкіряними ремнями, згодом ці “м'які” пов'язки замінили шкіряними рукавицями, в яких кінцівки пальців залишалися вільними. Суцільнометалеві рукавиці вперше з'явилися в імператорському Римі у боях гладіаторів.

Гладіаторів добирали не за ваговими категоріями, а за різницею у віці. Бої не були обмежені часом.

КУЛІШ Пантелеймон (1819–1897) – історик, письменник, етнограф. Навчався в Київському університеті, був членом Кирило-Мефодіївського товариства, належав до його ліберального крила. У працях П. Куліша з історії козаччини простежується його критичне ставлення до антифеодального козацько-селянського руху та діячів, що сприяли зближенню України з Росією. Заснував друкарню в Петербурзі, де видав твори українських письменників, працював у журналі “Основа”. Створив оригінальний український правопис (“кулішівку”).

КУЛЬТ (від лат. *поклоніння*) – 1) релігійна обрядовість, сукупність молитов, заклинань, обрядів тощо; служіння божеству; 2) вшанування, поклоніння.

КУЛЬТ (лат. *cultus* – вшанування, поклоніння) – сукупність прийнятих у тій чи іншій релігії або релігійній течії обрядових дій, свят, ритуалів, звичаїв, пов’язаних у надприродні сили і спрямованих на умилостивлення їх; обрядовий бік релігії.

КУЛЬТ ПРЕДКІВ – віра в те, що людина живе й по смерті. Небіжчик, переходячи до іншого світу, стає людиною надзвичайною і робиться охоронцем свого роду, чужому ж може шкодити. Наші предки вірили в чудодійну силу воскресіння. Уся природа навесні воскресає разом із всеоновлюючим Сонцем. Птахи повертаються з вирію, і душі предків, що також відлітали у вирій, повертаються. Усе відбувається з волі могутнього духа Нава – духа померлих прародителів.

Візьмемо для прикладу скіфів. Найсвятішим місцем у них були могили, які заміняли їм храми. Цар у скіфів був ніби батько народу і коли ішов у потойбічний світ, то там, за віруваннями, він мав більшу, ніж при житті, силу, а тому був спроможний обдаровувати свій народ щастям, достатком та оберігати від усякого лиха. Близькі до царя люди добровільно йшли в могилу за своїм володарем, щоб служити йому далі. Відтак небіжчиків зовсім не вважали померлими: їм просто справляли “проводи”. З найдавніших часів наші предки влаштовували поминальні обіди, які мали назви “Діди”, “Вечеря для Дідів”, “Дідівська субота”, “Баби” тощо.

Народні картини загробного світу майже цілком копіюють реальність. Там мешкають конкретні особи: родичі, близькі, сусіди, знайомі. Вони продовжують громадське й сімейне життя, займаються тим, чим колись займалися. Відтворюється у потойбіччі місцевий ландшафт. “Ідемо ми даліше лісом, – говорить одна оповідачка, – аж вийшли ось на нашу стругинецьку гору... Сиджу я сама та розглядаюсь по нашій горі. На противнім горбі, виджу, сидить Н. – дівка, що недавно померла, та сидить, ні словечка до мене не кажучи”.

За легендами, місця прийдешнього життя, приготвлені для добродійників і грішних, розташовані біля колодязів. Для перших призначені джерела з чистою водою, біля яких ростуть запашні квіти, зріють смачні плоди і співають райські пташки; грішники ж будуть загнані в колодязі, наповнені зміями, жабами та іншими гадами.

КУЛЬТ ПРЕДКІВ – віра в те, що людина живе й по смерті. Померлий, переходячи до іншого світу, стає людиною незвичайною і робиться охоронцем свого роду; чужому ж може шкодити.

КУЛЬТУРА (від лат. *шось вирощувати, доглядати, обробляти*) – сукупність матеріальних і духовних надбань, комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань. У вужчому сенсі – сфера духовного життя, що охоплює мову, виховання, освіту, науку, літературу, різні види мистецтв, систему релігійних вірувань, політичну, правову, побутову культуру, а також установи й організації, що забезпечують їх функціонування. Водночас поняття К. використовують для визначення рівня освіченості, вихованості людини, ступеня оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності (К. мови, К. особистої поведінки, К. побуту тощо).

КУЛЬТУРА – сукупність матеріальних і духовних надбань людства, нагромаджених, закріплених і збагачених упродовж історії, передаваних від покоління до покоління.

КУЛЬТУРА – сукупність матеріальних і нематеріальних, духовних, морально-етичних ідеалів і цінностей, створених людством або окремим народом протягом його історії.

КУЛЬТУРА ДУХОВНА – вершинні здобутки інтелектуальної діяльності людини – твори мистецтва, науки, літератури, релігії, філософії тощо.

КУЛЬТУРА МАТЕРІАЛЬНА – все, створене матеріально-практичною діяльністю людини, включає речові результати діяльності людей (машини, споруди тощо).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ, культура мови – один із виявів вихованості й освіченості людини. К. м. – це культура мислення, дотримання усталених норм вимови й побудови фраз. Людина, що прагне оволодіти К. м., не повинна вживати жаргонних виразів, вульгарних, грубих слів; вона піклується про збагачення свого лексикону, звільняється від слів-паразитів, стежить за інтонацією і правильним наголосом. К. м. виховується школою, а також через літературу, засоби масової інформації, користування словниками, енциклопедіями. Вона є важливим чинником успішної професійної діяльності, надає особі впевненості в собі, у своїй здатності переконувати людей.

КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНА – сукупність загальних і спеціалізованих галузей і здобутків культури певної національної спільноти, вияв специфіки того чи іншого етносу в сфері культурного надбання; відображає особливості нац. менталітету, психології, традицій, мистецтва, міжетнічних відносин тощо. Вона є підсумком історичного розвитку нації, виробленням і закріпленням у свідомості етносу рис, притаманних саме цій, а не іншій нації. Як надбання усієї нації, К. н. потребує державної підтримки й захисту.

КУЛЬТУРА ПОВУТОВА – налагоджений побут повсякденного життя людини, зокрема задоволення потреб у їжі, одязі, житлі, профілактиці хвороб, лікуванні, а також оволодіння людиною духовними скарбами, творами мистецтва; спілкування; відпочинок; розваги.

КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНА – характеризує рівень і якість професійної діяльності, які залежать від соціально-економічного стану суспільства й сумлінності в оволодінні певними знаннями, навичками конкретної професії та їх практичному використанні. Для підтримання К. п. потрібні відповідні навчальні заклади, що дають кваліфіковану освіту, інститути і лабораторії, студії і майстерні. Високий рівень К. п. є ознакою розвинутого суспільства.

КУЛЬТУРАНТРОПОЛОГІЯ – одна з найважливіших складових культурології; вивчає конкретні здобутки культурної діяльності, її форми й динаміку розвитку, а також механізми передачі культурних навичок від людини до людини.

КУЛЬТУРНА ПРОГРАМА – ОКОІ повинен організувати програму культурних заходів, які подаються до Виконавчого комітету МОКу для його попереднього затвердження.

Ця програма повинна служити пропаганді гармонійних відносин, взаєморозуміння та братерства між учасниками та іншими особами, які приїхали на Олімпійські ігри.

Культурна програма повинна складатися з: культурних заходів, що організуються в Олімпійському селищі і символізують універсальність та розмаїття людської культури; інших заходів з тією самою метою, що відбуваються в основному в місті-організаторі, з певною кількістю місць для сидіння, що безкоштовно резервуються для учасників, які акредитовані МОКом; культурна програма повинна продовжуватись не менше ніж повний період, коли відкрито Олімпійське селище.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ – структурна наука, що вивчає суть, закономірності існування і розвитку культури, її загальнолюдське значення, способи опанування її, тенденції взаємодії культури і суспільства.

КУМИР – статуя божества. Кумирня (кумирниця) – святилище-молитовня (капище). Кумирслужіння – воздання божественної слави кумирам.

КУМУВАННЯ (Маргоскина неділя) – обряд, який виконувався в пору Зелених свят на святі Семик і тільки дівчатами. Це – друга неділя після Великодня, яка мала ще назву – *неділя жінок-мироносиць*. Ідучи кумуватися, розбившись парами, дівчата співали:

Ой, кумочки і голубочки,
ми у ліс ідем, ми кумиться йдем.
І покумимося й поголубимося!
А на дубчику – два голубчики, –
вони кумляться і голубляться,
обнімаються й пригортаються.

Прибувши на умовлене місце, юнки вибирали для завивання вінків одне або кілька дерев: берізку, вишню, дубочок, якщо в лузі – вербовий кущ. На них вішали намисто, кісники. Потім, розділившись попарно, робили собі вінки, приспівуючи:

Ой зів'ю вінки та на всі святки,
ой на всі святки, на всі празники.
Да рано, рано – на всі празники.

Вінок, як правило, вили з гілок дерева, не відриваючи їх. До нього вплітали васильки, м'яту, гвоздички. Коли вінок був готовий, кожна пара “кумувалася”: тричі цілувалися через нього, а потім обмінювалися хрестиками; коли ж “розкумлялися”, то повертали свій оберіг назад. Обмінювалися також жовтими крашанками, намистом, хустками. При цьому виконували пісні. Потім вибирали старшу куму: скручували свої хустки, тобто знову звивали віночки, кидали їх угору, і чия хустка підлетить вище – та з дівчат і стає старшою кумою. Затим приступали до спільного пригощання. Для цього приносили з собою різні наїдки та напої. Обрядова страва – ячня. Покумившись, жили як посестри, називаючи одна одну кумою, сестрою, обіцяли одна одній дружити все життя. Дівчата, які кумуються, повинні були досягти пори зрілості. В деяких місцевостях обряд кумування доповнювався обрядом *хрещення зозулі*. Тоді дівчата робили “Зозулю”. Нею могла бути просто гілка з дерева, стромлена в землю, або подорожник, інколи –

велика лялька, зшита на гроші, зібрані всіма жінками в складчину. Ряджену ляльку з хрестиком на шії клали в ящик, зроблений у вигляді домовини. Яка-небудь бабка починала голосити, як за покійником, а всі інші сміялися, співали, танцювали. На другий день цю ляльку несли в ліс, “хрестили”, а в кінці “хоронили”. Зозуля вважалася віщим птахом, могла накувати як добро, так і зло, а тому старалися її “перехрестити”, убезпечуючи таким чином себе від прикростей. Зозулі приписувалася магічна сила – утримувати судженого. Повертаючись з оберегами (гілочкою полину, любистку чи м’яти) до своїх домівок, дівчата співали русальних пісень, у яких мовиться про народжену дитинку, про її колисання на дереві.

У пізніші часи кумування стало важливим чинником опікунства. Мати і батько, щоб якоюсь мірою захистити дитину, вибирали їй “накликаних” (названих, хрещених) батьків. Доки підросли діти, накликані батьки (куми), як і баба-сповитуха, постійно цікавилися ними. У випадках, коли рано помирили рідні батьки, опікунство над похресниками нерідко брали на себе названі батьки.

КУПАЛО – бог молодості, краси, молодечої вибуялої волі, духовної нескоримості. Бог земних плодів, а також шлюбу.

КУПАЛО, Купайло, Купайла, Купала, Купалбог, Іван Купала – бог молодості, шлюбу, краси. У пору літнього сонцевороту, коли Сонце в небі найвище, предки відзначали свято Купала (з 23 на 24 червня) – великий шлюб бога літнього розквіту вогню-сонця Семиярила з життедайною богинею води Даною. Вірили також, що в Іванів день (24 червня) богиня Сонце виїжджає назустріч своєму судженому Місяцю, танцює і розсипається по небу яскравим промінням.

У Купальську ніч, а це якраз середина літа, коли вся природа буяє зеленню, бог Купало благословляє зрілість усього суцього, а серця молодих і юних скріплює любов’ю. На цьому святі Земля-Мати має найбільшу чародійну силу, яку віддає всім, а вогонь і вода – велику життедайну, всеочищувальну й цілющу силу. Дівчата, святково одягнені, опоясані чорнобильником і духмяними травами, з вінками квітів на головах, разом з неодруженими хлопцями, похапавшись парами за руки, скачуть через вогонь і за тим скаканням ворожать про щастя і одруження. Потім пускають свої віночки за водою, приліпивши до них воскові свічки, і по цих вінках ворожать про свою долю. На Волині і Поділлі юнки приносять із собою прикрашену квітами вербу, ставлять її в землю і кругом цього деревця, яке називають Купайлом, водять хороводи і співають пісень. У відповідний час хлопці вступають у символічну боротьбу з хороводом, забирають вербу і ламають її. Це обрядодійство ототожнюється з літнім поворотом Сонця, початком завмирання плодючих сил природи; таким чином проводжають богиню Сонце у далеку зимову дорогу. Вважається, що скакання через купальський вогонь убезпечує від хвороб, злого чаклування і безплідності. На Купала відкривається Небесна брама, і всі моління людей чують боги. Роса, яка випадає у Купальську ніч, вважається життедайною і цілющою. За повір’ям, лікарські трави тільки тоді мають велику силу, коли будуть зірвані в Іванову ніч або на зорі Іванового дня – перш ніж висохне з них роса. У чарівну Купальську ніч бог Перун запалює на папороті Квітку щастя, а в лісі можна зустрітися з добрими духами. Але тоді блукають у лісі й відьми, вовкулаки, мерці, лісовики, домовики, потерчата, мавки... Щоб вони не приставали, юнки носять під пахвою полин.

У “Стоглаві” (1551 р.) досить докладно описується поклоніння Купалові. У Густинському літописі (1670 р.) мовиться: “Купало... був богом достатку, як у греків

Церера, йому божевільні задля добробуту подяку приносили перед жнивими. Цьому Купалу, бісові, ще й досі подекуди божевільні складають шану, починаючи з червня 23 дня, увечері напередодні різдва Іоана Предтечі, навіть до жнив і далі, таким чином і звечора збирається простолюд обох статей, плетуть собі вінки з духмяних трав або з коріння і, підперезавшись перевеслом, розпалюють вогонь, інколи ж ставлять зелену гілку і, взявшись за руки, бігають навколо вогню, співають пісень, примовляючи Купалом; потім через той вогонь скачуть, тому бісові віддячуючи себе”.

У християнські часи цей бог замінився Іваном Хрестителем, до імені якого стали додавати народне прізвисько: Іван Купало. Деякі дослідники, серед них і автор “Синопису” (1674 р.), вбачають у Купалі чарівну богиню вогню та води, яка володарювала над усіма польовими проростаннями. Те, що під цим божеством розуміли в давній Україні істоту жіночого роду, підтверджується обрядовими іграми, на яких богиня уособлювалася в дереві – вербі, берізці чи тополі, про що є згадки в купальських піснях. Та й з’являється богиня час від часу під своїм власним іменем – Купала, осібно від Івана:

Купала Івана на вулицю звала:

Ходім, Іване, на вулицю

Та підемо в чисте поле,

В чисте поле – жито глядіти

Від змії, від злої відьми.

З історичних джерел відомо, що богу Купалу приносили в жертву хліб – головний плід землі. Також на купальському вогнищі спалювали навіть коней, а також інших тварин, які символізували Сонце. З пом’якшенням культу офірували кішку або лисицю, про що співається в купальських піснях:

Горішняни, долішняни,

Сходьтеся до нас на соботку,

Спечемо вам сліпу кішку.

Запалене колесо на святі Купала – це символ повороту Сонця на зиму. Те саме значення надається і скочуванню запаленого колеса в річку: після свого повороту літнє Сонце починає спускатися з вершини небесної гори, і палюче проміння гаситься в дощових потоках осені, яка скоро настане. Вогонь в Іванову ніч нерідко добувався тертям сухого дерева об старе колесо. Кострища завжди запалювалися *живим вогнем*; пошановані старші люди добували його тертям і поки продовжували цю роботу, всі, хто зібрався навкруги, стояли у благоговійній тиші, але щойно вогонь спалахував – одразу ж юрба збуджувалася і починала співати радісних пісень.

Про давнє походження цього свята може свідчити одна з купальських пісень, записана на Івано-Франківщині, в якій звертаються до богів Перуна та Лади:

Гей, Ладю! А ти, Перуне,

Отче над Ладом, гей, Перуне,

Дай дочекати, Ладе Купала.

Гей Купала!

Українці-карпаторуси, як і литовці, сходячись на Купальське свято, вшановували богиню життя Ладу, приносячи їй в жертву білого півня. Лада – мати Купала, як і всіх давньоукраїнських богів. Історики зазначають, що свято Лади, яке відзначалося цілий місяць – від 25 травня до 25 червня, закінчувалося великим торжеством Купала. Пізніше богиня всього суцього замінилася у світогляді народу Пречистою Дівою Марією.

Проти обряду Купала в кінці XVI ст. особливо завзято виступав український проповідник Іван Вишенський: “Купала на Хрестителя утопіте і огненне скакання відкиньте, гнівається-бо Хреститель на землю вашу, що в день пам’яті його попускаєте дияволу глумитися вами з вас же самих”.

Про бога Купала знаходимо у “Велесовій книзі”: “...коли Купало прийде у вінку, що покладений на голові його, сплетений із віття зеленого, і квітів, і плодів”; “Се бо Купало прийшов до нас і говорив нам, що повинні стати горді і чисті тілами і душами нашими”; “І се Купало покаже для нас знамення на перемогу над ворогами, і те маємо творити”; “...славу співати... і Купалбогу, який до митниць правитиме і всяке омовіння”.

КУПАЛЬНИЦЯ (Купайлиця) – переддень свята Купала. Красуня Купальниця в цей день поспішає зустрітися з Купалом, а тому допомагає дівчатам прикрашати житло вінками з квітів і трав. 23 червня хлопці та дівчата йшли за околицю села до лісу чи річки. Вибирали з-поміж себе найвродливіших “молодого” з “молодою”; молодий низько кланявся родичам своєї нареченої, яких представляли інші дівчата з хлопцями. Потім, узявшись за руки, починали водити хороводи навколо нареченого і нареченої – то в одну сторону, то в іншу. Цього ж дня ворожили: збирали дванадцять трав, серед яких обов’язково були чортополох і папороть, і клали під подушку зі словами: “Суджений-ряджений, прийди в мій сад погулять!” Батьки на Купальницю зверталися до дітей: “Просіть, діти, дощу до Купала, а після Купала я й сам випрошу”. Також напередодні Купальниці ввечері дівчата збиралися в якійсь хаті “товкти в ступі ячмінь”; на другий день уранці з того ячменю варили кашу, яку називали *кутею*, і ввечері того ж дня з’їдали з маслом. Після цього, узявши передні колеса від воза, деякі з них сідали на вісь, інші, ухопившись за оглоблю, каталися по селу, а потім по полях з піснями до ранішньої зорі. У деяких місцевостях купальське вогнище розпалювали молодичі-первачки – ті, котрі живуть перший рік у заміжжі:

Ой молодая молодежи,
Ой вийди, вийди на юлицю,
Розпали дівкам купалицю!

Завжди біля Купала, який поєднався із прийняттям християнства з Іваном Хрестителем, у народних переказах виступає Купальниця, яка поєдналася з ім’ям св. Аграфіни, оскільки пам’ять останньої припадає на 23 червня за ст. ст. Колядки приписують Богородиці посилення дощу і обробіток полів. 24 червня, при сході Сонця, зібравшись біля вогню, співали:

Іван та Мар’я
На горі купалися;
Де Іван купався –
Берег колихався,
Де Мар’я купалась –
Трава розстелялась.

О. Афанасьєв вважає, що це громовержець Перун і богиня всього суцього Лада цього дня купаються у дощових потоках на небесній горі, причому Перун хитає землю громовим гуркотом, а Лада вирощує трави на полях. Підтвердження цього висновку знаходимо в іншій купальській пісні:

З тієї верби капля упала –
Озеро стало:
В озері сам Бог купався

З дітками-судітками.

Під час купальських ігор та забав дівчата ходили з розпущеним волоссям, що символізує смуток та жалобу: природа вмирає, щоб народитися для нового життя. У деяких місцевостях *купальницями* називали галявини, де дівчата збирали цілющі трави. *Купальницею* також називали “люте коріння”, а *купалом* – “хороші трави”. В день Аграпіни-купальниці парилися цим “лютим корінням” (трава *лютики*), зелом *Іван-та-Мар’я* та іншими цілющими травами в лазні з надією на омолодження та щоб позмивати з себе всякі болячки.

Траву купальницю збирали вранці, коли вона була ще в росі, і зберігали як ліки. З цієї трави дорослі робили віники і парилися з ними. Хворих і немічних заносили в лазню на пекучій кропиві, а після миття пригощали сліпців та старців ячмінною кашею, славлячи “убогу вдовицю Купальницю”.

КУПАЛЬСЬКА НІЧ – чарівна ніч на Купала, коли по землі ходить людське щастя, запалюється на папороті *Квітка щастя*, Бог відкриває *Небесну браму*, і всі моління людей будуть почуті. У цю загадкову ніч ходять по землі і Купало, і Ярило, і Марена. Тоді ж можна зустрітися з добрими духами Лада – опікунами господарства і роду. Тоді мають волю всі таємничі сили лісів, полів, вод, скель, у тому числі нечисті. Відьми збираються летіти на свій шабаш до Лисої гори. Напередодні Купала гріх лишатися в хаті: люди прагнуть опромінитися зоряним царством духа предків своїх. У цей час сила вогню і води, землі і неба купає все навкруги, даруючи найбільшу родючу силу. Роса набирає чарівних властивостей, зілля-квіти теж набирають цілющості. Добрі духи змагаються за долю людини зі злими силами аж до третіх півнів. Охоронити себе і своє господарство можна лише в Купальську ніч – тоді буде добре весь майбутній рік.

Обрядовість Купальської ночі була спрямована на виявлення відьом та їх знешкодження. Відомі повір’я про те, що відьми у цю ніч злітаються “на деревину, на тополю високу”. В українській і білоруській традиції поширений мотив “у нашої відьми живіт болить”, який близький до повір’я про те, що коли у Купальську ніч кип’ятити на вогнищі “цідилку” або палити речі, які вважаються символами або атрибутами відьми, то це викликає у “відьомських” сільських жінок нестерпні муки, болі у животі, і вони змушені прийти до вогнища просити пощади. Вважалося, що на купальському вогнищі “відьму знищують”, так само і всіх злих чарівників. Погрози і прокляття на адресу відьом характерні, наприклад, для купальського пісенного репертуару Волині:

Ой на вигоні огонь горить,
У нашої відьми живіт болить,
Ой на вигоні огонь тухне,
У нашої відьми живіт пухне.
Наше Купайло до місяця,
Юрковські відьми повісяться,
Нехай повісяться, нехай знають,
Нехай чужих корів не займають.

Для “пізнання відьом” у Купальську ніч намагалися піймати жабу (тобто відьму, яка обернулася жабою) і вилами “зробити їй яке-небудь каліцтво”. Якщо з’являлася собака або кішка, хлопці ловили її з криками “Відьма прийшла!” і забивали насмерть.

КУПІЛЬ – один із найпопулярніших оберегів від хвороб та злих сил. Перша купіль немовляти входила в обов’язки баби-сповитухи. Як правило, купелі були

довготривалими й дуже гарячими. За повір'ям, якщо після занурення дитина чхне, то буде щасливою; якщо заплаче – буде жити, якщо ні – помре. Сама вода вживалася рідше, частіше – відвари лікарського зілля (певної рослини або суміші кількох компонентів, число яких часто було магічним – 3, 7, 9 іноді 12). У деяких випадках до купелі входили тваринні або мінеральні складові – сіль, глина, земля. Скрізь при захворюваннях простудного характеру використовували так звані *сухі купелі*. Гарячу після випікання хліба піч вистеляли всередині вівсяною чи ячмінною соломомою або сіном, поливали квашеним борщем. Хворого клали на солому, затуляли піч, і він лежав, доки витримував. Так повторювали два – три дні поспіль. Інший варіант сухої купелі: у посуд з гарячою водою або відваром лікарських трав кидали розжарену цеглу, хворий сідав поруч і вкривався з головою рядниною.

За народними уявленнями, маланкарі по закінченні свят обов'язково повинні прийняти купіль в “орданській” воді, “щоб не вирости хвости”, тобто щоб не перетворилися на чортів. Традиція купання маскованих ще й досі зберігається в окремих селах Подністров'я та Північної Буковини. Якщо раніше це відбувалося на свято Водохрещі (Йордан), то тепер купання ряджених приурочують до свята Василя, воно має характер своєрідного спортивного видовища, де юнаки демонструють свою відвагу і загартованість. Біля річки і в самій воді (якщо великий мороз, то вирубують ополонку) протягом кількох годин ряджені розігрують різноманітні сценки: обливаються і штовхають одне одного у воду, плавають у дірявій балії, “Дід” миє ноги “Бабі”, купають “Дитину” – ляльку, “П'яниця” шохвилини падає, здіймаючи фонтани бризок, пускають за водою “покійника” у труні тощо.

КУРГАН – стародавня рукотворна могила в степах високий земляний насип, який несе в собі символіку гори.

За народними віруваннями, гори насипали велетні, які колись жили, а кургани – могили цих велетнів. Створення курганів приписували також богатиреві на ім'я Буняк, який, пройшовши весь світ, на місцях свого перепочинку робив кургани, насипаючи землю своїм взуттям. Кургани набули розквіту в епоху енеоліту і є найпоширенішим видом давніх поховань в усьому Старому Світі.

У середині II тис. до н. е., напередодні раптового згорання будівництва курганів, у Степовому Подніпров'ї з'явилися так звані “довгі кургани”. В одній із таких споруд біля Білозерки (Запорізька область) удалося простежити образ всесвітнього змія з головою-Сонцем, хвостом-Місяцем і тілом у вигляді Чумацького Шляху. Подібне виявлено також на півострові Чонгар у Сиваській затоці Азовського моря: це курган Гарман завдовжки 500 метрів! Один із найцікавіших “довгих курганів” досліджено біля Кічкасу (в районі Дніпрових порогів). Ця споруда могла використовуватися для календарно-астрономічних спостережень.

Першим, хто спробував описати й пояснити виникнення курганів Причорномор'я, був давньогрецький історик Геродот, який вважав, що кургани біля гирла Дністра належать киммерійцям. На території України, за деякими даними, налічується близько 150 тис. курганів. Особливо багато їх у Північному Причорномор'ї, де ще в IV тис. до н. е. виник курганний обряд поховання. Значна кількість курганів має висоту 1–2 м з діаметром 20–30 м. Чимало курганів зберегли висоту 3–5 м, а найбільші з них (переважно кургани скіфської доби) сягають 20 м зі 100-метровим діаметром: Чортонлик, Нечаєва Могила, Огуз, Солоха, Олександропіль. Їх видно на рівнині на десятки кілометрів. Дослідники вважають, що на цих могилах-курганах були якісь

споруди, де час від часу відбувалися поминальні тризни, які справляли нащадки на честь і в пам'ять спочилих.

У 1872–1874 рр. в Чернігові проводилися розкопки княжого кургану Чорна Могила, який пов'язують з народною легендою про засновника Чернігова “князя Чорного”. Курган являє собою велетенську споруду висотою 11 м. Всередині його могли би розміститися чернігівський Спаський храм та ще й дві церковки. Чорна Могила дає нам відомості про залишки досить складного ритуалу: спорудження домовини; принесення жертв; насипання кургану до половини висоти; перенесення на вершину напівнасипаного кургану обладунків і зброї покійників для обряду тризни; кінцеве насипання кургану на висоту 11 м; встановлення стовпа на вершині кургану. Найбільш імовірною датою Чорної Могили можна вважати 960-ті роки, епоху Святослава.

До часів перших зіткнень з печенігами належить чернігівський боярський курган “Гульбище”, в якому немає таких княжих регалій, як роги тура, але тут з великою шанною похований якийсь знатний богатир. Його речі вражають: меч довжиною 126 см (при 96 см типового меча); стремена у півтора раза ширші від звичайних; дерев'яне відро для меду із залізними обручами діаметром 40 см (при нормі 25–30 см). Це примушує згадати билинну “чару зелена вина в полтора ведра”.

КУРІЇ – у Римі періоду родоплемінних відносин об'єднання чоловіків-воїнів, у царський період – декількох патриціанських родів. У результаті консолідації плебеїв з патриціями курії набули рис державної установи.

КУРІЯ – об'єднання 10 родів; місце засідання сенату.

КУРОС (грец. *юнак*) – статуя оголеного юнака-атлета в мистецтві Старод. Греції архаїчного періоду (VII–VI ст. до н. е.)

КУРЦІУС Ернст (1814–1896) – німецький археолог. Ініціатор розкопок в Олімпії, якими керував у 1870–1896 рр.

КУТЯ – 1) переддень зимових свят Різдва, Василя, Водохрещі; 2) головна звичаєво-обрядова страва бога багатства Велеса та бога урожаю Спаса, а також покійників. Обтовчену набіло пшеницю з найдобірнішого зерна замішували з медом і маком. Традиційно кутю готували тричі. Перша кутя – Багата – у переддень Різдва. Першу кутю, або Вілію, у народі ще називають Колядою. Друга – Щедра (Щедруха) – переддень Василя. У стародавній щедрівці співається:

Чи є дома пан господар?
Щедрий вечір, святий вечір!
Ой я знаю, що є вдома:
Щедрий вечір, святий вечір!
Сидить собі кінець стола.
Щедрий вечір, святий вечір!
Коло його жена його,
Щедрий вечір, святий вечір!
Коло неї дітки її.
Щедрий вечір, святий вечір!
А їсть кутю пшеничную,
Щедрий вечір, святий вечір!

А п'є воду кринишную.

Щедрий вечір, святий вечір!

Третя кутя – Голодна (у деяких місцях – Багата) – у переддень Водохрещі. Варять кутю у глиняному горщику на непочатій воді. Непочата вода – це вода, яка набрана з колодязя або з іншого джерела до сходу Сонця.

На Свят-вечір готують Багату кутю. На Багату кутю богу врожаю Спасу та богу сонця Дажбогу приносять також безкровну жертву з усієї городини та садовини; це магичні дії – показати достаток на Багату вечерю, бо коли боги це побачать, то дадуть ще більший урожай. Кутю, жертвну страву на честь прабатька всіх богів Сварога, дозволялося їсти напередодні Різдва. Під час вечері багато розмовляти та виходити з-за столу не годилося. Першим причащався господар, а за ним по колу вся родина. Першу ложку куті господар підкидав до стелі – “щоб так ягнята стрибали, як ця пшениця скаче від землі до стелі!” Другу ложку підкидав, “щоб телята рикали так, як це зерно стрибає від землі до стелі”, а третю – “щоб бджоли роїлися...” Причащали священною кутею також домашню худобу і птицю. Горщик з кутею мав стояти на покуті впродовж усього періоду свят Коляди.

На Лівобережній Україні був звичай варити кутю ячмінну, а не пшеничну.

КУТЯ – їжа бога врожаю та покійників; обтовчена набіло пшениця з найдобрішого зерна, яку змішують з медом і маком.

Л

ЛАБІЛЬНІСТЬ – функціональна властивість нервової й м'язової тканини, яка проявляється у частоті зміни діяльного і гальмівного станів.

ЛАБІРИНТ – дослівно “плутанина”. У грецькій міфології палац у Кноссі, який цар Кріту Мінос велів грецькому архітекторові Дедалові збудувати для потвори Мінотавра; згодом почали так називати й інші будівлі складного, заплутаного плану.

ЛАГОС – македонський вельможа, батько Птолемея I, начальника особистої охорони Олександра Македонського, згодом володаря Єгипту.

ЛАДА – богиня світової гармонії, богиня Всесвіту, краси і любові. Велика мати всього суцього.

ЛАДА (Жива) – богиня світової гармонії, краси та любові, Велика Мати всього суцього. А. Фамінцин вважав, що Лада – богиня шлюбу і веселощів, пов'язана з весняними і весільними обрядами. У стародавніх колядках та щедрівках співається, що богиня Лада принесла світові живу воду, прийшовши до людей по веселці з немовлям на голові, з пшеничним колосом та квітами. У руці вона тримала червоне яблуко з виноградною ягодою. Немовля означало втілений світ, а яблуко, як і яйце, – початок усього суцього. У богині Лади двійко нерозлучних дітей-близнят: Леля, чарівна богиня кохання, та Полель, бог світлого дня. Лада – не лише богиня Всесвіту та мати Сонця, а й Жива – живителька та подателька благ, богиня радості, розваг і всілякого добробуту. Щорічно богиня Лада, коли зустрічаються перші зорі в сузір'ї Перуна (Стрільця),

народжує нове Сонце – Сонце зимового сонцестояння. Цей день (24 грудня) є також святом Сварога-Зодіака. 12 ночей творили вони разом Всесвіт: Свято Великої Лади відзначалося з піснями цілий місяць – від 25 травня до 25 червня.

В усіх обрядах, пов'язаних з дощем, згадується ім'я Лади. У деяких веснянках прямо звертаються до неї як до богині родючості, кохання і шлюбу:

Благослови, мати,
Ой мати Лада, мати,
Весну закликати!

При зустрічі весни (починаючи з 1 березня) співали обрядові пісні-веснянки про любов, що її запалює Лада у серцях дівчат та хлопців. У цих піснях часто повторюється приспів зі словами *Лада* або *Ладо*. У багатьох місцевостях велику богиню називають *царівною* або *королівною*. Цар-дівичю народні казки зображують богинею зорі і богинею-громницею. Далеко, у країні вічного літа, в золотому палаці Цар-дівичі зберігається жива вода або, згідно з іншим переказом, вода ця витікає з її білих рук і ніг. Шлях до країни Цар-дівичі лежить через широке море (небо), а вхід туди охороняє дванадцятиголовий змії. Світла діва, богиня зорі і разом з тим богиня-громниця (Лада-Фрея), розганяючи нічний морок, відмикає небесні ворота на світанку, посилаючи на землю росу і дощ. В холодну зимову пору Лада ув'язнена густими хмарами і туманами – до того часу, коли не розквітне по весні полум'яна квітка Перуна.

Як Ілля-пророк замінив у народних повір'ях і міфічних переказах Перуна, так само вшанування язичницької богині весняних гроз і земної родючості Лади перенесене на Пречисту Діву Марію. В піснях про неї іноді співається як про сестру Іллі Громовика; при розподілі Всесвіту він дав їй грому небесного, а на весіллі Місяця їй достався живий вогонь.

Виходячи з фольклорних даних Лада була загальним балто-слов'янським божеством. Також “ладо” – це слово, яким називали дорогу коханої особі – не тільки чоловічої, а й жіночої статі. Наприклад, у казці звертаються до царівни: “Царівно, ладо моє, мостіть мости!” А царівна до царя: “Цареньку, вже й помостили, ладо моє, вже й помостили!”

ЛАДАН – ароматична смола, якою обкурюють під час богослужіння; вважається субстанцією душі, порівнювалася зі “слізьми Великої Матері”. Сосна і кедр, з яких добувається ладан, наділені великою життєвою силою. Ця смола – немовби засіб спілкування з божествами; це “аромат обожнюючий”, молитва-звертання до неба; запах доблесті й чистоти. Спалення ладану символізує принесення жертви вогню. Він має здатність наводити страх на демонів і проганяти злих духів.

ЛАДАНКА (ладонка) – мішечок з ладаном або якимсь талісманом, які віруючі носять на шиї разом з іншими оберегами від нещастя. У такий мішечок зашивали здебільшого голову змії або шматочок зміїної шкіри: хто носить таку привіску, того всі будуть любити і бажати йому всякого добра. Після пострижин кума передавала волосся дитини матері, його зашивали в ладанку. А хто носить при собі язик, відрізаний у живої змії на Юр'їв день, той буде сильний. На ладанках вишивали зміїні голови – числом дев'ять або дванадцять; подекуди вони приєднувалися до круглого обличчя, яке нагадувало голову горгони Медузи.

ЛАДО – бог всеєдиного ладу. Чоловік богині Лади. Бог вірного подружжя та родинної злагоди. Бог весілля, кохання, усіляких насолод та благополуччя.

ЛАДО, Лад, Ладобог, Жив – бог всеєдиного ладу, чоловік богині Лади. Ладо – бог вірного подружжя, родинної злагоди, шлюбу, кохання, усяких насолод та добробуту. Вірили, що Ладо навесні перетворюється в зозулю, аби провіщати людині довге життя. Разом із Дідухом, добрими духами, пресвятим Сонечком, ласкавим Місяцем, ясними зорями, рясним теплим дощиком Ладо – шанований гість на Святій вечері. Бог Ладо – доброприносець, посередник між богом Сонця і людьми. Добрі духи Лада вселяються в кожну людину, а по смерті знову відходять у сонячний край, доки знову не покличе їх Дажбог.

У пісенних приспівах Лада прозивають дідом, так само як і бога-громовика. Його ім'я фігурує також у піснях про варіння пива, котре, як зазначає О. Афанасьєв, є метафорою дощу. Коли закликали весну, дівчата водили хороводи з піснями, в яких досить часто повторюється: “Ой, дід, ой Ладо!” “Ой, Ладо! Ой, Ладо! Ой, дідо!” Ось фрагмент купальської пісні, записаної на Івано-Франківщині:

Гей, око Лада, Леле Ладове,
Гей, око Ладове, ніч пропадає,
Бо око Лада з води виходить,
Ладове свято нам приносить.

Тут Ладо – Сонце. В одній литовській пісні, що є яскравим виявом балто-слов'янських взаємин у фольклорі, до Лада звертаються:

Пасу, пасу мої овечки,
Тебе, вовк, не боюсь!
Бог з сонячними кучерями
Вірно тебе не допустить.
Ладо, Ладо – сонце.

За переказами, записаними у “Синописі” (1674 р.), богу Ладу приносили жертви “готовящіїся к браку, помістю его мняше себе добро, веселіє і любезне житіє стяжати... Ладу поющу: Ладо, Ладо. І того ідола ветхую прелесть діавольськую на брачних веселіях, руками плещуше і о стол біюще, воспівають”. За Густинським літописом (XVII ст.), “Ладо – бог женитви, веселія, утішення і всякого благополучія. Сему жертви приношаху хотящія женитися, даби его помістю брак добрий і любовний бил”.

У “Велесовій книзі” про бога Лада знаходимо: “Володарі наші єдино є Хорс і Перун, Яр, Купало, Лад і Дажбо”; “А тому Ладо, до нього прийшовши, сказав йому залити меди водою й усуріти їх на сонці, себто суру творити”; “І тому Ладобогу, який править лади родинні і благоді всіякі”.

ЛАДОВИЦІ – дівчата, які виконують пісні навесні на честь покровительки шлюбу Лади. Саме обрядодійство-святкування з різноманітними іграми, хороводами та піснями мало назву *ладування*. Крім весняного календарно-обрядового періоду, пісні зі згадкою Лади співали під час ворожіння про одруження або на весіллі. Для ворожіння діставали “німу воду” (тобто взяту мовчки), ставили її на ніч під зорі, а потім кидали у неї перстеньки. При діставанні перснів співалися пісні з приспівом “Тай-Ладо!”. Рефреном багатьох пісень є *Лада, Ладо* і *Леля*. Перші пісні у році із зверненням до Лади співаються під час “закликання весни”. Дозвіл закликати весну питали у Лади або у Богородиці, або у Бога. Пісні на честь Лади виконували: 9/22 березня (Сорок мучеників),

24 березня/7 квітня (Благовіщення), 23 квітня/6 травня (Юріїв день), 1–2 травня/14–15 травня (свято Лади), 24 червня (Купало), 29 червня/12 липня (Петрів день). Дівоче свято називалося *Ляльник*. Дівчата вибирали з-поміж себе найгарнішу, і вона виконувала роль Лялі (Лелі). Цей обряд виконувався напередодні дуже важливого свята – першого вигону худоби.

За довге історичне життя класичний приспів “Ой дід-Ладо!” видозмінювався, втрачаючи первісний зміст. Маємо, наприклад, такий варіант, узятий з веснянки-гаївки “А ми просо сіяли”:

- А ми нивку виорем, виорем, Ой дід-Ладо! виорем, виорем.
- А ми в поле виїдем, виїдем, Ой дід-Ладо! виїдем, виїдем!
- А ми просо посієм, посієм, Ой дід-Ладо! посієм, посієм.
- А ми просо витопчем, витопчем, Ой дід-Ладо! витопчем, витопчем!

Дослідники вважають, що подібні пісні відображають, по-перше, магічний обряд, пов’язаний з оранкою і сівбою, по-друге, сватання і заміжжя дівчат.

ЛАКЕДЕМОН – територія спартанської держави (на південно-східному Пелопоннесі), яку звали також Лаконія або Спарта.

ЛАКЕДЕМОНЯНИ – жителі Лаконіки.

ЛАКЕДЕМОНЯНКИ – молоді дівчата-спартанки, які займалися фізичною культурою, фізичними вправами. Головна мета їхньої фізичної підготовки пов’язувалася із підвищенням військової могутності Спарти.

ЛАКОНІЗМ – коротке висловлювання думки.

ЛАКОНІКА, ЛАКОНІЯ (грец. *Lakonike*) – область у Греції на північному сході Пелопоннесу, що межувала з Мессенією, Арголідою і Аркадією. Найбільша річка Лаконіки – Еврот. На північному сході простягався гірський хребет Парнон, із заходу – Тайгет, вкритий лісами і пасовищами. Близько XII ст. до н. е. Лаконіку, заселену кінурійцями, лелегами і ахейцями, стали завойовувати дорійці. У X–IX ст. до н. е., очевидно, внаслідок синоїкізму двох общин (дорійської і ахейської) на березі Евроту виникло поселення Спарта, що згодом стало могутнім полісом. Одним з його царів-реформаторів був Лікурґ.

ЛАОКООН – у грец. міфології – троянський жрець. За міфами, Л. і його синів задушили велетенські змії, послані розгніваними богами. Л. зазнав кари за те, що пішов проти волі богів і не радив троянцям зтягати в місто підозріло-велетенського дерев’яного коня, що був залишений греками під мурами обложеної Трої. Сцену загибелі Л. зображено в скульп. групі “Лаокоон”, створеній родоськими скульпторами Агесандром, Полідором і Атенодором (1 ст. до н. е.)

ЛАОКООН – за Гомером, троянський жрець Аполлона, який застерігав троянців, щоб вони не завозили до міста великого коня, покинутого ахейцями на узбережжі. У коневі були заховані воїни, що мали відчинити ворота Трої; прихильна до ахейців богиня Афїна наслала на Лаокоона двох зміїв, які задушили його і його синів.

ЛАПФИ – міфічне плем’я у грецькій Фессалії, на чолі якого стояв цар Пейрїтой. На своє весілля покликав він також напівлюдей-напівконеї кентаврів; упившись на

весільному бенкеті, кентаври хотіли викрасти жінок лапіфів, але Пейрітой і його грецькі гості у запеклому бою перемогли кентаврів і більшість з них повбивали.

ЛАТЕНТНИЙ ПЕРІОД РЕАКЦІЇ – проміжок часу від моменту появи сигналу до моменту початку руху.

ЛАТИНИ – італійське плем'я, що населяло Лацій. Мовою були споріднені з фалісками, які займали південну Етрурію, а також з племенами умбро-сабельської групи. На початку I тис. до н. е. латини склали федерацію міст на чолі з Альба-Лонгою. Латинська мова, ставши загальнодержавною, проіснувала до кінця античної епохи, була офіційною мовою у Західній Європі впродовж наступних епох.

ЛАТИФУНДІЯ – велике земельне володіння.

ЛЕВАНТ – територія східного Середземномор'я.

ЛЕВКІПП (грец. *Leukippos*, VI–V ст. до н. е.) – грецький філософ-матеріаліст, творець науки про атоми, яку розвинув його учень Демокріт. Автор твору “Великий діакосм” (Порядок), збереженого у незначних фрагментах.

ЛЕГАТ – помічник полководців і намісників провінцій.

ЛЕГЕНДА (лат. *належне для прочитання*) – 1) опоетизована розповідь, що ґрунтується на усних переказах про історичну або вигадану особу, подію і т. п.; 2) інструментальний твір, що виражає засобами музики якийсь народний переказ; 3) вигадана біографія розвідника, яка визначає його поведінку, вчинки; 4) напис на монеті, гербі; 5) сукупність умовних позначок і пояснень до плану, малюнка, карти і т. п.

ЛЕГІОН – бойова одиниця римської армії.

ЛЕГІОН – основна організаційна одиниця, загальновійськове об'єднання в армії Риму.

ЛЕГІОН УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (УСС) – військове формування в складі австро-угорської армії, що діяло на російському фронті 1914–1918 рр. Ядро легіону склали вихованці українських воєнізованих організацій “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”.

ЛЕДА (грец. *Leda*) – у давньогрецькій міфології дружина спартанського царя Тіндарея. Народила від Зевса, який представ перед нею лебедем, красуню Гелену (Єлену). Викрадення останньої сином троянського царя Пріама Парісом спричинило чвари між ахейцями і троянцями.

ЛЕЙБНІЦ Готфрід Вільгельм (1646–1716) – німецький філософ, математик, фізик, філолог, історик, природознавець, поет і політичний письменник, один з найуніверсальніших вчених Європи.

ЛЕЛЯ – дочка Лади, сестра Полеля. Богиня кохання, весни та краси.

ЛЕЛЯ (Ляля) – дочка богині Лади, володарка краси, кохання та весни. Після довгої холодної зими Весна-Леля приносить юнкам любов та веселощі, а згодом одруження; тепле літечко господарям на добро-працю та добрий урожай, а бабусям з дідусями – приємне тепло та відпочинок. Леля приходить навесні з далекого вирію, де живуть душі родителів, звідки приходять і новонароджені дітки. Через Небесні ворота разом з Лелею прилітають і птахи – вісники неба. Переддень свята Юрія Змієборця (23 квітня/6 травня) називають *Ляльником* або *Красною гіркою*. Цього дня молодь зустрічає свою осяйну Лелю веснянками, гаївками, веселими іграми. Зібравшись десь на лузі, юнки вибирають з-поміж себе найкращу – ту, що має бути віддана Змієві. Обраницю Лелю (Лялю), як весільну наречену, завітчують і вбирають стрічками та різним зіллям, біля її ніг кладуть віночки з квітами на ознаку чистоти й незайманості та різні молочні страви: сир, масло, молоко. Леля сидить на підвищенні, а довкола неї дівчата ведуть хоровод:

Ой, Лелю, молодая, о Лелю!

Ти в'юная, о Лелю!

Ти по горниці пройди, о Лелю!

Покажи своє лице, о Лелю!

Та в віконечко, о Лелю!

Покажи нам молодая, о Лелю!

Свого-то вьюнця, о Лелю!

Та пожалуй-ко яєчко, о Лелю!

Щоб на красному блюді, о Лелю!

При добрих людях, о Лелю!

По закінченні танку Леля обдаровує всіх дівчат віночками й молочними стравами, що означає: Змія-напасника вже поборено св. Юрієм. Ці віночки зберігають до наступної весни.

У веснянках ім'я Леля згадується часто і в різних формах: Лелю, Лельо, Леле, Лелі, Люлі. Як припускають дослідники, слово *леля* має загальнослов'янське походження. Так колись називали ляльку у значенні “мала дитина”, “пестунчик”, “улюбленець”. *Лельо* також – батько, отець. Слово це збереглося у гуцульському діалекті. *Леліяти* – плекати щось у своїх мріях: *мати сина леліяла, потіхи ся надіяла*. Давнє значення цього слова – “заколихувати”, “убаюкувати”, “нянчити”, “холити”. *Леління* – тиха течія, тихоплин.

ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ (15.04.1452, Вінчі, обл. Флоренції – 2.05.1519, замок Клу, обл. Амбуаза, Франц.) – італ. живописець, скульптор, архітектор, вчений та інженер епохи Високого Відродження. В ранній період творчості Л. да В. багато уваги приділяв мистецтву скульптури (роботи, на жаль, не збереглися); з творів живопису цього часу відомі: голова ангела на картині Верроккйо “Хрещення” (після 1470), “Благовіщення” (бл.1474), обидва – в Галереї Уффіці у Флоренції; “Мадонна Бенуа” (бл. 1478, Ермітаж СПб). У т. з. міланський період (1482–99) створив картини “Мадонна в скелях” (1483–94, Лувр), “Мадонна Літта” (бл. 1485–90, Ермітаж), а також настінний розпис у трапезній монастиря Санта-Марія делла Граціє в Мілані “Таємна вечеря” (1495–97). Найвідомішим твором Л. да В. є портрет Мони Лізи (т. з. “Джоконда”, бл.1503, Лувр). Значне місце у творчій спадщині Л. да В. належить малюнкам, у яких відтворено постаті в різних ракурсах, міміку та анатомію людей. Як архітектор та інженер Л. да В. вирішував важливі проблеми будівництва, військ.-інженерної справи,

гідротехніки; винайшов ряд приладів, механізмів і машин; працював над конструюванням літальних апаратів; подав ідею парашута тощо. В астрономії Л. да В. належали передові космологічні ідеї. Він вважав Всесвіт безмежним, фізично однорідним.

ЛЕОНІД – спартанський цар початку V ст. до н. е., поліг смертю хоробрих у бою під Фермопілами 480 р. до н. е.

ЛЕОНІДАС З РОДОСА (164–152 до н. е.) – античний олімпіонік, який перемагав 12 разів у стадіоні, діаулосі та бігу в озброєнні.

ЛЕСГАФТ Петро Францович (1837–1909 рр.) – великий вчений в області анатомії і педагогіки. Він народився і одержав освіту у Петербурзі. Свою наукову і педагогічну діяльність розпочав після закінчення Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії (1861 р.) і захисту двох дисертацій на ступінь доктора медицини (1865 р.), і ступінь доктора хірургії (1868 р.). Свої глибокі знання з анатомії і фізіології він поклав в основу створення наукової теорії фізичного виховання. У 1874 році П. Ф. Лесгафт опублікував першу роботу “Основи природної гімнастики”, яка зацікавила військове відомство Росії. Він розробив систему фізичної підготовки для слухачів військової гімназії. В її основі лежить вчення про єдність духовного і фізичного розвитку людини. Основною метою П. Ф. Лесгафта є “гармонійний, всебічний розвиток діяльності людського організму”, під яким він розумів систематичне розумове, моральне, естетичне і фізичне виховання. У результаті такого виховання у дитини розвивається любов до праці і вона готується до будь-якої елементарної роботи. П. Ф. Лесгафтом ґрунтовно розроблена теорія дошкільного виховання, визначені основи виховання дітей у сім’ї: чистота, рух, гуманність в освіті, послідовність слова і діла, відсутність сваволі, насильства і гніту.

Особливу увагу П. Лесгафт звертав на використання народних ігор. Він бачив у них велике виховне значення. У двотомній праці “Керівництво з фізкультурної освіти дітей дошкільного віку” (1888–1901 рр.) П. Лесгафт науково обґрунтував зміст, засоби і методи фізичного виховання у школі. В основу системи фізкультурної освіти він поклав дидактичні принципи свідомості, наочності, доступності, послідовності, яких необхідно було дотримуватись під час занять фізичними вправами. П. Ф. Лесгафт рекомендував строго додержуватись вікових, статевих та індивідуальних особливостей школярів. Він, базуючись на даних фізіології, анатомії і антропології, розробив класифікацію фізичних вправ та ігор, що складалася із IV розділів.

До I розділу ввійшли прості вправи – рухи головою, тулубом, кінцівками; і складні – ходьба, біг, метання.

У II розділ входили вправи з палками, гирями, метання дерев’яних і залізних шарів, стрибки, боротьба, лазання.

У III розділі були вправи, пов’язані з вивченням просторових і часових відношень – метання у ціль, біг у заданому темпі, стрибки на певну відстань.

IV розділ включав у себе систематичні вправи у вигляді складних дій – ігри прості і складні, плавання, біг на ковзанах і лижах, фехтування, походи і екскурсії.

Він вперше в Росії створив вчення про методи “слова” і “показу” в процесі фізичного виховання. Учений вимагав, щоб кожна вправа була попередньо чітко і коротко пояснена. Учні повинні виконувати вправи усвідомлено, а не механічно. Він вважав, що вчитель фізичної культури повинен на відмінно знати свій предмет, володіти

хорошими знаннями з анатомії, фізіології і психології. Хороший вчитель відзначається дисциплінованістю, стриманістю, любов'ю до дітей і зовнішньою охайністю.

У педагогічній діяльності П. Ф. Лесгафта важливе місце займала підготовка педагогічних кадрів фізичного виховання. У 1877–1882 рр. він створив і очолював навчально-гімнастичні курси керівників фізичної підготовки військових навчальних закладів та армії. У 1896 році за зразком цих курсів П. Ф. Лесгафт відкрив Вищі курси вихователів-жінок і жінок-керівників фізичного виховання.

П. Ф. Лесгафт був і громадським діячем. У 1893 році він створив у Петербурзі Товариство сприяння фізичному розвитку учнівської молоді. У результаті діяльності товариства відкривалися площадки для ігор, проводилися екскурсії і походи за місто, у ліс, організовувались катання на ковзанах, лижах в основному для дітей і підлітків із малозабезпечених сімей. Царський уряд переслідував П. Лесгафта за його прогресивну діяльність.

Ім'я П. Ф. Лесгафта, його науково-педагогічна діяльність зайняла достойне місце в науці і педагогіці. Не дивлячись на ряд недоліків, він вважав, що педагогіка відноситься до розділу біології, заперечував спортивні змагання і вправи на гімнастичних приладах, створена ним система фізкультурної освіти відрізнялась оригінальністю і була передовою свого часу.

ЛЕССЕПС Фернан (1805–1894) – французький дипломат. За його ініціативою і під його керівництвом у 1859–1869 рр. був споруджений Суецький канал, проект якого виробив австрійський інженер Негреллі.

ЛЕСХА – місце зборів у Спарті старійшин, на яких вирішувалася доля народженої дитини: якщо її визнавали фізично кволою або з якимись вадами, то прирікали на смерть.

ЛЕТА (Лето, Лато, Літо) – мати Білобога; також річка, яка тече у потойбічний світ, де розташований вирій, через неї богиня Марена перевозить душі померлих. Ось чому Марену-Мареночку на Купала топлять у воді. Минається літо не лише для докільця, але і для людини. Приходить Лета – межа, коли сиплеться листячко, настають холоди, але десь там жевріє, а згодом стає дедалі глибшою віра людини у безсмертя її душі. Того потойбічного раю, де вічний спокій, де стоїть висока крем'яна гора, можна дістатися, перейшовши Лету по кленовому чи калиновому мосту, через який повезуть душу померлого “коні воронії”. Пригадаймо українську народну пісню:

Із-за гори крем'яної голуби літають –
не зазнала розкошоньки, вже й літа минають.

Запрягайте коні в шори, коні воронії,
та й поїдем здоганяти літа молодії...

Цей міст замикає коло людського життя, про Лету якого мусить думати кожна людина ще з молодих літ.

Лета ще називається Забудь-річкою: існує повір'я, що померлий, перейшовши на сороковий день цю річку, забуває все, що з ним було на цім світі. Звідси вислів “канути в Лету” – бути забутим.

ЛЕТА (ЛІТО) – сонячна дорога, ріка у потойбічний світ, де знаходиться Вирій; дорога якою Марена перевозить душі померлих.

ЛЕТО (ЛАТОНА) – грецька богиня, мати бога Аполлона і богині Артеміди.

ЛИБІДЬ – сестра трьох братів – родоначальників племені полян: Кия, Щека і Хорива. Давньоруська легенда про походження полян (у “Повісті врем’яних літ”) близька до міфологічного сюжету, в якому беруть участь троє братів і сестра (у народній казці – богатирка Біла Лебідь, володарка живої води і молодильних яблук). Це ім’я, можливо, виникло під впливом міфологічного сюжету перевтілення богатирки у птаха.

ЛИСА ГОРА – історична місцевість у Печерському районі Києва. Назва пов’язана зі старовинними легендами про шабаші на цій горі відьом та перевертнів.

ЛИСЕНКО Микола (1842–1912) – композитор, один з основоположників української класичної музики. Закінчив Київський університет, навчався в Лейпцизькій консерваторії. 1904 році відкрив у Києві музично-драматичну школу.

ЛИЦАРСЬКА КУЛЬТУРА – течія культури середньовічної Європи, творцями якої були професійні воїни – “лицарі”, “рейтари”, “шевальє”, “кабальєро”, “козаки”. В основі її лежить уславлення особистих чеснот, мужності й кохання, служіння дамі серця, коханій дівчині. Провідний жанр літератури цього напрямку – роман, новела, лірика, в яких оспівувались героїчні подвиги лицарів в ім’я любові й торжества християнської віри. Творцями і виконавцями лицарської лірики, напр. у Франції, були трубадури – провансальські поети-співці, в ін. країнах Європи – менестрелі, мейстерзингери, трувери, кобзарі і т. п.

ЛІБЕРТИНИ – у Греції і Римі відпущені на волю або викуплені раби. У Римі досягали високого становища в суспільстві. Наприклад, з лібертінів складався канцелярський апарат імперії, сином лібертіна був відомий поет Горацій, лібертінами були імператори Доміціан і Діоклетіан.

ЛІВИЙ – ПРАВИЙ – одне з головних протиставлень у стародавній міфології. Місяць пов’язувався з поняттям “лівий”, тоді як Сонце – з поняттям “правий”: “То праве личко – світле сонечко, а ліве личко – ясний місяцю”. З давніх давен людина завжди молилася до сходу Сонця і, отже, з правої руки мала південь, а з лівої північ. Правий бік пов’язаний з уявленням про “праведне” життя, правою рукою завжди здійснюються найгідніші справи. В літописній розповіді про вибір релігії Володимиром повідомляється, що “філософ”, який викладав князеві основи православного світорозуміння, показав йому “запону”, на якій зображувалося “судилище господнє”, де “направо” були розташовані праведники, що “в веселії” прямують до раю, а “наліво” – грішники, які йдуть на муки. Володимир, побачивши це, багатозначно підсумовує: “Добро сим о десную, горе же симь о шуюю” (“Добре тим, хто справа, горе ж тим, хто зліва”). З правої руки людини стоїть добрий ангел, а з лівої – злий; не плюй направо, щоб не відігнати від себе ангела-охоронителя; плюнеш наліво – попадеш у чорта, і тому радять, встаючи вранці з ліжка, плювати в ліву сторону і розтирати слину ногою: таким способом проганяють нечистого і в такий день він уже не буде записувати за тобою гріхи. Спати на правому боці вважається за гріх, бо можна задавити ангела-охоронителя. Переступати поріг дому свого судженого молода повинна правою ногою. Уставати з

ліжка потрібно правою ногою; встанеш на ліву – весь день будеш не в душі; взуваючи і скидаючи взуття, потрібно починати з правої ноги; хто, заходячи в дім, стане наперед правою ногою, той буде жаданим гостем; при стародавніх ворожіннях дивилися, якою ногою переступить священний кінь через покладені жердини – правою чи лівою: у першому випадку пророкували успіх, у другому – невдачу. Хто впаде на правий бік – тому не буде перешкод у справах, а хто на лівий – того чекає біда. Чешеться праве око – на милого дивитися, ліве – будеш плакати; чешеться права долоня – отримаєш прибуток, ліва – борги; праве вухо горить – слухати добрі вісті або похвалу, ліве – погані вістки і лайку; у правому вусі дзвенить – згадують друзі, в лівому – недруги. Годувати хлопчика молоком матері радили правою груддю, а дівчинку – лівою. Для того, щоб дитина не вередувала, перший раз неодмінно клали її на правий бочок і т. п.

ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА – історична назва частини України у складі Російської держави в другій половині XVII–XVIII ст. (території сучасних Чернігівської, Полтавської і частини Сумської, Київської, Черкаської областей). Лівобережна Україна мала певну автономію. Там зберігався суспільно-політичний устрій, який почав складатися в роки Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. На чолі управління стояв гетьман. У 1722 і 1734 рр. тимчасово, а в 1764 р. царизм остаточно скасував гетьманське управління. Повністю автономію ліквідовано 1781 р.

ЛІДІЯ – 1) центральна область західної частини Малої Азії; 2) ранньорабовласницька держава в західній частині Малої Азії з столицею Сардами.

ЛІКЕЙ (гр. ЛІКЕЙОН) – філософська школа в Афінах, заснована Арістотелем близько 335 року до н. е., закрита імператором Юстиніаном 529 р. н. е.

ЛІКТОРИ – дрібна державна посада у Римі, відома з часів панування етруських царів. Спочатку ліктори виконували розпорядження магістратів, згодом стали їх охоронцями. Озброєні фасціями (сокира, обв'язана залузками), ліктори супроводжували вищих урядових осіб, наприклад, претор мав 6, консул – 12, диктатор – 24 ліктори.

ЛІКУРГ – друга половина IX ст. до н. е. Один з перших царів-реформаторів могутнього полісу – Спарти. Разом з Іфітом склав Статут священного Олімпійського Перемир'я (екіхірія), текст якого записали на мідному диску. Диск бачили й описали Арістотель, а пізніше Павсаній. Цей документ, як припускають деякі дослідники, було складено 884 до н. е.

ЛІКУРГ – легендарний спартанський законодавець IX–VIII ст. до н. е.

ЛІНГ Пер (1776–1839 рр.) – засновник шведської системи гімнастики. У 1813 р. Лінг відкриває у Стокгольмі інститут гімнастики, який існує і зараз. Лінг розрізняв чотири види гімнастики: педагогічну, військову, лікувальну та естетичну. Але працював Лінг лише над створенням військової гімнастики.

ЛІНГ Ялмар (1820–1886 рр.) – розробив педагогічну гімнастику. Він описав техніку виконання і методіку викладання гімнастичних вправ шведської педагогічної

гімнастики, структуру уроку і ввів нові гімнастичні прилади (гімнастичну лаву, стінку і т. ін.).

Спираючись на анатомічні і фізіологічні дані, Пер Лінг намагався дати наукове обґрунтування шведської гімнастики. Але у той час рівень розвитку фізіології був невисоким, і Лінг більше опирався на анатомію, внаслідок чого класифікація шведської гімнастики була побудована за анатомічними ознаками. Автори шведської гімнастики вважали головним вправляти основні частини тіла. Всі вправи вони поділяли на групи, у залежності від впливу на ту чи іншу частину тіла, головним чином – на ту або іншу групу м'язів. Так, на уроці спочатку пропонувались вправи для ніг, рук, м'язів спини, для бокових м'язів тулуба, для м'язів черевного преса, а також вправи, пов'язані з пересуванням тіла: ходьба, біг, стрибки, лазіння і вправи у рівновазі. Бігові і стрибкові вправи призначались для впливу на серцево-судинну і дихальні системи, вправи у лазінні – для розвитку відповідних м'язів, а вправи у рівновазі – для розвитку точності рухів і відпочинку після великих напружень. Для відпочинку використовувались допоміжні вправи, дихальні вправи під час ходьби. В урок включались також ігри, але не в якості основних вправ.

Прилади у шведській гімнастиці не мали такого значення, як в інших гімнастичних системах. Вони призначались для того, щоб зручніше було виконувати ті чи інші рухи.

Дуже велике значення автори шведської системи гімнастики приділяли вихідним положенням. Їх було розроблено дуже багато. Автори шведської гімнастики вірно вважали, що від доцільного вибору вихідного положення у значній мірі залежить якість виконання вправи. Такі вихідні положення, як “руки перед грудьми”, “руки до плечей”, “руки в сторони” і т. ін. збереглися до наших днів.

Багато хто вважав шведську гімнастику науково обґрунтованою. Але це було не так. Автори шведської системи гімнастики не могли в умовах того часу розробити фізіологічне обґрунтування гімнастичних вправ (фізіологія ще не отримала свого розвитку), а велика кількість медичних закладів, які працювали за шведською системою не міняла суті справи.

ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ КУЛЬТУРА – археологічна культура часів раннього неоліту (7–5 тис. до н. е.) на території Зх., Середньої та Сх. Європи. В Україні пам'ятки Л.-с. к. к. датуються 5-м тис. н. е., поширені у Верхньому Подністров'ї та на заході Волині. Для цієї культури характерні посудини кулястої форми, оздоблені врізним стрічковим орнаментом у вигляді спіралей, зигзагів, дуг, кутів тощо (звідси назва). Основним заняттям носіїв Л.-с. к. к. було землеробство й скотарство.

ЛІНІЯ КЕРЗОНА – умовна назва лінії, що пролягає через Гродно – Ялівку – Немирів – Берестя – Дорогуськ – Устилуг – на схід від Грубешова – через Крилів – на схід від Рави-Руської – на схід від Перемишля аж до Карпат. Ця лінія мала становити східний кордон Польщі, зокрема і між Польщею та Україною. Уперше лінію Керзона як східний кордон Польщі визначила Найвища рада Антанти 8 грудня 1919 р. Цю саму лінію запропонував у липні 1920 р. міністр закордонних справ Великобританії Д. Керзон (звідси назва лінія Керзона) як кордон Польщі та Радянської Росії під час наступу радянської армії на Варшаву. Лінію Керзона з поправками на користь СРСР прийнято як німецько-радянський кордон у договорі між Німеччиною та СРСР 28 вересня 1939 р. Востаннє лінія Керзона була прийнята, цього разу з поправками на користь Польщі, як

польсько-радянський кордон на Ялтинській конференції (січень 1945 р.), пізніше її санкціонував договір між СРСР і Польщею в Москві 16 серпня 1945 р.

ЛПРА – струнний щипковий музичний інструмент, значно легший, ніж кіфара, на ньому грали переважно підлітки та діти.

ЛІС – одне з основних місць перебування надприродних сил; через ліс проходить шлях у потойбічний світ. У народних казках богатырі Дубиня, Гориня, Усиня і Медведко – помічники бога-громовика. Дубиня вириває з корінням столітні дерева, а тому називається інколи Лісиня (від слова ліс); він вирівнює ліс: які дерева малі – верхівки витягує, які великі – у землю заганяє. Згинати вікові дерева в дугу йому допомагає богатыр Дугиня. У казках натрапляємо на ліси мідні, срібні й золоті.

У замовляннях слово “ліс” за значенням близьке до слова “гора”, що приводить до розуміння триєдності світів “небо – гора (на якій росте ліс) – вода”, де гора, пов’язана з удачею під час мисливства, як і ліс, відіграє роль “середнього царства”. Разом із численними духами лісу в міфології виступає головний господар лісу і звірів. Нерідко добрими духами лісу вважали померлих знаменитих мисливців.

ЛІСІПІ – визначний грецький скульптор IV ст. до н. е., автор близько 1500 творів, здебільшого портретних статуй, учитель Хареса Ліндського, творця Колоса Родоського.

ЛІСОВИК (ПОЛІСУН) – дух лісу, його господар. Живе Лісовик на густих деревах або в дуплах сухих дерев. Людей намагається заманити в хащу, де їх лякає. Уся лісова звірина слухається Лісовика, особливо зайці.

ЛІТЕРАТУРА (від лат. *рукопис, твір*) – твори писемності, в т. ч. художні, наукові, політичні та ін. Лі. художня – один із різновидів мистецтва, яке відтворює дійсність або уявлення про неї в худож. образах. Ці образи створюються мовними засобами. Є три осн. літ. роди: епос, лірика, драма. Гол. літ. напрями – класицизм, сентименталізм, романтизм, критичний реалізм, натуралізм і т. з. соціалістичний реалізм. Вивчає Лі. спец. наука – літературознавство.

ЛІТОПИС – давній історичний твір, у якому опис подій провадився за роками. Ці твори є цінними джерелами для вивчення історії та мають важливе літературно-художнє значення.

ЛІТОПИСИ – історичні твори в Україні-Русі, в яких відомості про події та факти подано за роками. Літописання у Київській Русі розпочалося в кін. X – на початку XI ст. Попередні джерела послужили основою для першого руського літописного зводу 1037–39, створеного при дворі Ярослава Мудрого в Києві. Близько 1113 чернець Києво-Печерського монастиря Нестор уклав 1-шу редакцію літописного зведення під назвою “Повість временних літ” (до нас не дійшла); 2-га редакція, створена 1116 ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром, збереглася у списку в Лаврентіївському літописі; 3-тя виникла 1118, ім’я її укладача невідоме. Ця пам’ятка історіографії є чи не найважливішим джерелом з історії Київ. Русі від перших століть н. е. до початку XII ст. У Київському літописі під літом 1187 вперше вжито назву “Україна”.

ЛІТУРГІЯ – державна повинність у грецьких полісах, яку примусово відбували багаті громадяни і метеки. Вони мали фінансувати певні державні витрати. Розрізняли два види літургії: звичайна і надзвичайна. До першого виду належала хорегія (оплата хорів для театральних вистав), архіфеорія (фінансування посольств, які відправлялися на релігійні свята), гімнасіархія (утримання гімнасіїв). До другого виду належала трієрархія (утримання корабельного екіпажу і догляд за кораблем). Введення літургії мало дві мети: пом'якшити протиріччя між багатими і бідними, а також зміцнити обороноздатність держави за рахунок приватних осіб.

ЛОГІКА (грец. *logike* – наука про умовивід) – наука про закони, форми та прийоми мислення, які забезпечують досягнення об'єктивної істини в процесі міркування і пізнання.

ЛОГОС (грец. *logos* – поняття, думка, розум) – термін давньогрецької філософії, що вживається в значеннях “слово”, “смісл”, “судження”, “пропорційність”, “основа”, “розум” і набував значення об'єктивної закономірності, необхідності. У філософію термін ввів *Геракліт*, маючи на увазі так званий космічний *Л.*, неадекватний словам.

ЛОКК Джон (1632–1704 рр.) – видатний представник епохи Відродження, англійський філософ і педагог. Був представником нового буржуазного класу у всіх його формах. Свої педагогічні погляди на виховання Д. Локк виклав у книзі “Думки про виховання дітей”, яка була видана у 1693 р.

Історична заслуга Д. Локка полягає у спростуванні теорії уроджених ідей, а також – в обґрунтуванні матеріалістичного принципу походження знань. Звідси переконання Д. Локка у могутності виховання в процесі формування людської особистості.

У філософії і педагогіці Локк виражав інтереси англійської буржуазії і шляхти, яка до неї приєдналась у період, коли Англія поширює свою колоніальну імперію і буржуазія вела боротьбу за політичну владу у метрополії. Їй потрібні були люди, які здатні активно діяти у самій Англії та в інших країнах, які вміють за любых обставин збути свої товари, а якщо треба, то і силою підкорити собі народи слаборозвинених держав. Локк рішуче виступав проти теорії уродженості і божественного походження королівської влади, проти уродженості моральних понять і боровся проти схоластичних методів у педагогіці.

Як справжній представник буржуазії Джон Локк свою педагогічну систему призначав виключно для підростаючого покоління буржуазії. До простого люду Джон Локк ставився зневажливо. Він хотів, щоб із дітей буржуазії виховували джентльменів, які були б підготовлені до життя. А для того, за думкою Локка, необхідно зміцнювати тіло і волю, оволодіти необхідними життєвими навичками. Він переконливо доказував необхідність вдосконалення органів почуття, розвитку органів руху, загартування тіла, придбання прикладних навичок (плавання, їзда верхи, веслування, фехтування, стрільба), розвитку сили волі і здатності до максимальної напруги фізичних сил. Крім того, він рекомендував вивчати бальні танці та інші елементи галантності, які зовні відзначали “верхівку” суспільства від простого люду.

Педагогічні ідеї Джона Локка була популярні серед педагогів того часу. Вони здійснили великий вплив на практику фізичного виховання в англійських навчальних закладах. Не дивлячись на те, що педагогічні погляди Локка відображали вузько

класовий характер намагань англійської буржуазії, його вчення про розвиток органів почуття, про загартування тіла і фізичний розвиток людини було прогресивним.

ЛОРД – титул вищого англійського дворянства.

“ЛУГОВІ” ТОВАРИСТВА – діяли, як і “Січ”, в сільській місцевості, але географія їх осередків не досягла такого поширення. На розвиток “Лугового руху” вплинули й тенденції Європейського спорту 20–30 років, особливо під впливом Радянського Союзу. Зростає кількість спортивних організацій, реальністю стає діяльність Червоного Спортінтерну, проведення міжнародних робітничих спортивних змагань. Але у самому робітничому спортивному русі виникають суперечності. Не стає злагоди в Луговому русі, частина приєдналась до Міжнародного робітничого. Польська держава оцінила це негативно і почала масово закрити лугові організації.

З розколом Лугового руху у Галичині пов’язано зародження таких спортивно-молодіжних товариств, як “Каменяр”, заснований у 1930 році. У своїй програмі він поруч з культурно-освітніми завданнями, ставив за мету фізичне виховання молоді. Товариство “Каменяр”, що увійшло до складу міжнародної робітничої Спортивної спілки, швидко зростає в Галичині. Якщо у 1930 році існувало 48 осередків, то на початок 1936 р. – 291, в яких об’єднувалось майже 13 тис. членів. Для порівняння, у сокільських товариствах на 1936 рік налічувалось 23 тис. членів, у 1914 р. їх було понад 33 тисячі. Це свідчить про популярність “Каменярів” серед молоді.

Проте найбільшу народну підтримку в середині 30-х років мали Лугові товариства, у них, як відомо, налічувалось 40 тисяч членів. Луговий рух, попри внутрішні суперечки, залишався наймасовішим у спортивно-гімнастичному житті Західної України в середині 30-х років.

ЛУК – зброя, що вважається як жіночим, так і чоловічим символом. Чоловічим у розумінні надійності в досягненні мети; жіночим тому, що він схожий на дворогий Місяць (лук Діванни). На давніх надгробках форма вираження космічної ідеї – це стріла, спрямована до неба. Лук і стріли – атрибути богів, зокрема громовержця Перуна, який за допомогою їх повертає втрачене Сонце, плодючість, худобу, душі людей і т. ін.

Лук – також атрибут божеств кохання, які стрілою вражають свою жертву, вселяючи в неї любов. Мотив стрільця досить часто простежується у стародавніх щедрівках:

Красний молодець, премудрий стрілець,

Лук натягає – сокола стріляє.

А він ся в него хороше просить:

Не стріляй мене, красний молодче,

Красний молодче, премудрий стрільче!

А тобі стану я в пригодоньці...

Лук – улюблений вид зброї у скіфів. Геракл, – по суті, єдиний грецький герой, наділений казковим умінням володіти цією зброєю. Скіфи в уявленнях греків настільки добре володіли стрільбою з лука, що це вміння їм міг передати тільки Геракл. Цей герой міг досягати найбільш віддалених місць ойкумени і вважався сакральним колоністом багатьох областей, у тому числі “країни Скіфії”. Вирушаючи назад до греків і залишаючи свою Діву-Змію з синами, Геракл дав їй свій лук і пояс з підвішеною до нього золотою чашею і наказав передати тому з синів, хто зуміє підперезатися цим

поясом і натягнути тязиву лука так, як це робив сам Геракл. Це завдання виконав лише наймолодший – Скіф, який і став царем країни.

ЛУКІАН (грец. *Lukianos*, бл. 120 – після 180 н. е.) – грецький сатирик і ритор, виходець з Самосати (Сірія). Займався різьбярством, потім філософією і риторикою. Відвідав Галлію, Рим, ряд міст Еллади; найдовше жив в Афінах. На схилі віку обійняв посаду начальника імператорської канцелярії при римському наміснику в Єгипті. Творча спадщина Лукіана становить понад 80 творів. Особливо популярними були його “Бесіди богів”, в яких Лукіан пародіював античні вірування і міфи.

ЛУКСОР – сучасне місто недалеко від колишньої столиці Стародавнього Єгипту Фів.

ЛУТРОН – лазня з холодною водою.

ЛЮБЕЦЬКИЙ З’ЇЗД 1097 р. – з’їзд князів у Любечі, на якому був проголошений принцип “та тримає кожний свою вотчину”. Фактично це закріплювало феодальну роздробленість Київської Русі. Рішення з’їзду не зупинили міжусобної боротьби між князями.

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 р. – угода між Польським королівством і Великим князівством Литовським, яка остаточно об’єднала їх в єдину державу – Річ Посполиту.

Наслідки унії для українців – захоплення українських земель (Волині, Підляшшя, Поділля, Брацлавщини та Київщини), закріпачення селян (Литовський статут 1588 р.).

М

МАВЗОЛЕЙ – монументальна поховальна споруда. Назва походить від гробниці царя Мавсола, правителя Карії (Мала Азія), спорудженої в IV ст. до н. е. в Галікарнасі.

МАВКИ – душі померлих дітей. Живуть у лісах, полях і в траві, а не в воді, як русалки.

МАВСОЛ (грец. *Mausolos*, IV ст. до н. е.) – правитель Карії (377–353 до н. е.). Переніс столицю до Галікарнасу, де збудував багато палаців і храмів. Після смерті його дружина Артемісія спорудила Мавсолу пам’ятник – Мавзолей, який вважався одним із семи чудес світу; від нього пішла сучасна назва “мавзолей”.

МАВСОЛ – намісник перського царя в Галікарнасі; правив у 377–352 роках до н. е. як фактично незалежний володар. Його гробницю зарахували до семи чудес світу.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО – феодальне міське право, відповідно до якого міста звільнялися від управління й суду феодала та отримували самоврядування. Виникло в XIII ст. в Магдебурзі (Німеччина), звідки поширилося на територію України.

Першим в Україні в 1339 р. це право одержало м. Сянок Галицько-Волинського князівства, а в XV–XVII ст. – більшість міст України. Указом 1831 р. Микола I скасував

Магдебурзьке право на всіх українських землях, крім Києва, де воно збереглося до 1835 р.

МАГІЧНЕ КОЛО – давній спосіб уберегти себе і сім'ю від нечистої сили. Ці кола бувають різного розміру: коли чоловік боронить себе самого, то обводить навколо “скільки хватить”. Коли обводять обійстя, поле або село, то, звичайно, й коло значно більше. Іноді буває досить накреслити чарівне коло паличкою на землі чи навіть провести його в думці. У цьому випадку вся сила чарів лежить у замові; тільки завдяки тій замові коло, проведене в думці, може оборонити чоловіка або його обійстя. “Коло нашого двору, – говориться в одній замові, – камінна гора, осиковий кіл, огненна вода; що лихьи иде на гору, сі уб'є, на кіл сі проб'є, у ріці згорить. Обійде та козачка докола нашого дворочка й сьиде собі на воротьих у червоних чоботьих з огненным мечем: шо добре – пускає, шо лихьи – стинає”. Аби нечиста сила залишалася за цією межею, обходили дім і подвір'я з замовляннями, тримаючи в руках амулети, в їх числі була і верба. Обходили зі свяченим (коли це буває на Великдень) чи з хлібом, іноді з хлібом першим, який виймає господиня з печі, чи навпаки – із хлібом-”забудькою”, який господиня забуде в печі (його вважають особливо помічним проти горобців). У деяких місцевостях обписувалися навколо себе свяченим роговим ножем. Інколи там, де має спати чоловік, робили коло свяченою крейдою, на цьому колі клали кілька кіс так, щоб вони лягли навкруги ліжка: крім того, на подушку клали сокиру, серп і ніж, читаючи при цьому молитву.

Магічне коло (борозну) в давнину проорювали навколо села темної ночі. Це робили дівчата з жінками. Жінки знімали з себе хустини, а дівчата розпускали волосся, після чого волочили плуга. Потім, як борозна була проведена, до них приєднувалися парубки і починалися вечорниці аж до третіх півнів. Магічного кола не боїться лише Вій.

МАГІЯ (грец. *чаклунство*) – сукупність обрядів і дій, пов'язаних з вірою у здатність людини надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин, на різні явища природи тощо. М. є складовою частиною всіх релігій.

МАГІЯ (лат. *magia* – ворожба, чаклунство) – різновид ранніх релігійних вірувань і чаклунських дій, за допомогою яких людина первісного суспільства намагалася примусити уявні надприродні сили (фетишів, духів тощо) певним чином втрутитися в її життя.

МАГІЯ – віра в можливість впливу на довколишній світ через надприродне – фетишів, духів тощо шляхом чаклунського дійства. Зі стародавніх часів чаклунство поширювалося у вигляді чорної та білої магії. *Біла магія*, або “Благотворна магія”, – це “божественна” магія, позбавлена користолюбства, прагнення наживи та влади; спрямована тільки на те, щоб робити добро для всього світу і кожного ближнього. Використання людиною своїх надприродних можливостей для власної вигоди перетворює ці сили у чародійництво, або *Чорну магію*.

У книзі “Чорна магія” зібрані найрізноманітніші прокляття, заклинання, замовляння, які завдають шкоди людині. Того, хто пройметься таким ученням, називають *чорномагом*, і від нього слід чекати чогось лихого, адже він продав свою душу пекельним силам. Не кожному варто читати цю книгу, бо коли людина не сприйме “науки чар”, то може збожеволіти, лихо може торкнутися її родини. Чорномаг не зможе

померти доти, доки не передасть свою науку іншому. Є й інші види магії. *Сіра магія* – суміш білої та чорної. Це мистецтво керувати волею інших людей. *Червона магія* – сила, яка допомагає талановитим людям. *Очищувальна магія* (катартична) зводиться до того, щоб вивести хворобу з організму людини, очистити його від неї. *Імітативна магія* базується на схожості між уявленням про причини хвороби та засобами її лікування, тобто на аналогії “подібне лікує подібне”. *Контактна магія* пов’язана з вірою в те, що шляхом дотику до носія магічної сили можна здобути здоров’я, достаток тощо. *Парціальна магія* заснована на магічних діях, що здійснюються не над самим хворим, а над предметами, що йому належать (принцип “частина замінює ціле”). *Часова магія* (ініціальна) – магія “першого дня”. Народна свідомість наділяє магічними властивостями явища, предмети з порядковим номером перший. Віра в магію “першого дня” ґрунтується на переконанні: усе, що відбувається на рубежі років чи у перший день свята, має вплив на весь рік, місяць тощо. *Вербальна магія* (словесна) заснована на замовляннях, вірі у зв’язок слова і дії та передбачає обов’язкове вживання певних традиційних словесних формул.

МАГІЯ – обряди, чудодійна сила яких здатна впливати на людей і на сили природи за допомогою замовляння чи ритуальних дій.

МАЗЕПА Іван (прибл. 1640–1709) – народився в с. Мазепинці, що неподалік від Білої Церкви, у родині заможного українського шляхтича. Батьки дали йому ґрунтовну, як на той час, освіту: навчався в Київському колегіумі, потім у єзуїтській школі у Варшаві, а згодом – у навчальних закладах Голландії, Італії, Німеччини й Франції. Свою кар’єру розпочав на службі в польського короля Яна-Казимира. 1663 року майбутній гетьман повернувся в Україну, де став на службу спочатку до гетьмана П. Дорошенка, а потім – до І. Самойловича.

Протягом 1687–1709 рр. був гетьманом України й найбільшим можновладцем на її території: за деякими даними йому належало близько 20 тис. маєтків у різних місцевостях країни. За О. Субтельним і В. Смолієм, володів близько 20 тис. кріпаків у низці повітів Росії. Тож цілком справедливо його вважали одним з найбільших і найбагатших феодалів Європи.

МАЙЯ – середньоамериканський народ, який спорудив великі міста й монументальні будови на мексиканському півострові Юкатані. Його державу й культуру знищили іспанські завойовники в першій половині XVI ст. Найдавніші архітектурні пам’ятки майя, очевидно, походять аж з II тис. до н. е.; ієрогліфічні тексти майя, які збереглися на пам’ятках, не знищених іспанцями, розшифрували працівники Академії наук СРСР в Новосибірську. Близько 1,5 мільйона потомків майя живе тепер у Мексиці.

МАКАРІЙ – один з відомих слов’ян. першодрукарів XV–XVI ст., ієромонах. Друкарства навчався у Венеції. У 1493 заснував у м. Цетиньє, столиці Зети (стара назва Чорногорії), друкарню, в якій було надруковано “Осмогласник” (1493–94, примірник цього видання зберігається в НБУ в Києві), “Псалтир” (1495) і “Молитовник” (1493–95). М. другий після Ш. Фіоля друкував слов’ян. шрифтом – *кирилицею*. Згодом переїхав до Валахії, ставши її першодрукарем. Тут видав: “Служебник” (1508), “Октоїх”, або “Осмогласник” (1510) і “Четвероевангеліє” (1512).

МАКЕДОНИЯ (грец. *Makedonia*) – рабовласницька держава V–II ст. до н. е. у північно-східній частині Балканського півострова. Природні умови країни були придатними для розвитку землеробства і тваринництва. Македонія була багатою на ліс і корисні копалини: золото, срібло, мідь, залізо. Македонська народність склалася у результаті змішання грецьких (фессалійських) племен з іллірійсько-фракійським. У V ст. до н. е. проходило поступове політичне об'єднання Македонії.

МАКІАВЕЛЛІ Нікколо (1469–1527) – італійський політичний діяч, дипломат та історик. Виправдовував підступність і віроломство як засоби політичної боротьби.

МАКОВІЙ (Маковей) – день 1/14 серпня (також свято Першого Спаса). З приходом Маковія розпочинається пора качати мед, бо пізніше, коли відцвітуть медоноси, бджоли не встигнуть заpastися на зиму; тоді ж збирали мак, бо Маковій саме в цей день наділяє його магічними властивостями. На свято Маковія деякі жінки ще й нині сиплють у криниці мак, щоб викликати дощ. Його давали їсти худобі, щоб краще плодилася. Маковія, бога врожаю, люди називали ще медово-маковим Спасом, а тому цього дня освячували мед, мак і квіти. Квіти, освячені на Маковія, дівчата вплітали у коси на свято Благовіщення. Вода на Маковія також вважається цілющою, а тому хворі на пропасницю купалися в річці. Також купали тварин, щоб відігнати злих духів, та ще чіпляли на шиї коровам, коням вінки із цибулі або часнику.

Був звичай на це свято виготовляти “маковійську квітку”, або “маковійку”. Цей букет мав бути з чебрецю, чорнобривців, кудрявців, настурцій, рути-м'яти, васильків, нагідок, маточника, польових сокирок, лугової материнки, ромен-зілля тощо. Додавали й голівку соняшника, а весь букет обвивали червоною стрічкою. В деяких місцевостях голівки маку в'язали в окремий букет.

До кожного зела господиня проказувала спеціальні примовки. Після освячення “маковійську квітку” підвішували до сволока або до божниці, де вона висіла протягом року. Із її квітів при потребі готували ліки, купелі, дівчата вплітали їх у коси, “щоб не випадало волосся”. З макових голівок робили навар від безсоння, маковим зерном начиняли дітям “кукли” (соски-смоктунці) і обсипали обійстя – “щоб відьми не доїли корів і не приносили вроків”.

У християнських віруваннях Маковей (Маккавей) – сім братів, замучених Антіохом Єпіфаном.

МАКСИМА (лат. *maximum* – найбільше) – узагальнююче правило, зразок.

МАМЕЛЮКИ – тюркські й кавказькі раби, з яких у першій половині XIII ст. створено в Єгипті особисту гвардію султана. Під час єгипетської експедиції Наполеона начальники мамелюцьких загонів були фактичними володарями Єгипту.

МАНДРІВНІ ДЯКИ – вихованці різних шкіл в Україні XVI–XVIII ст., зокрема і Києво-Могилянської академії, які під час канікул розходилися по містах і селах, навчали дітей грамоти, співали духовні і світські пісні, складали вірші, ходили з вертепом.

МАНЕФОН (IV–III ст. до н. е.) – єгипетський жрець, який написав грецькою мовою “Історію Єгипту”.

МАНТИКА, МАНТИКА – у греків мистецтво ворожби, вміння розпізнавати волю богів. Її основою було ствердження, що всі явища природи, а також долі людей чи навіть цілих міст залежали від волі богів. Жодна людина, жоден правитель античності не починали серйозну справу, не звернувшись до божества, посередником якого вважався оракул, за порадою.

МАНУСКРИПТ (від лат. *рука* і *пишу*) – 1) давні рукописи на папірусі, пергаменті, папері; 2) рукописний твір, на відміну від друкованого.

МАНУСКРИПТ – рукописна книга.

МАНУФАКТУРА – підприємство з ручною технікою і поділом праці.

МАРА – богиня зла, темної ночі, ворожнечі і смерті. Донька Чорнобога – сіє на землі чвари, брехні, недуги. Вдень її ніхто не бачить, а вночі вона творить свої темні справи, ходить з мертвою головою під пахвою попід хатами й вигукує імена господарів: хто відгукнеться – той вмирає.

МАРАФОН (грец. *Marathon*) – грецьке поселення, розміщене на однойменній рівнині в Аттиці (40 км на північний схід від Афін), в районі якого відбулася у 490 до н. е. одна з найбільших битв між греками і персами, описана істориком Геродотом. Існує легенда про те, як після перемоги греків над персами воїн-гонець з Мільтіядового війська Філіппід прибіг до Афін, встиг викрикнути: “Ми перемогли!” й мертвим упав на землю. На згадку про цей подвиг у 1896 марафонський біг (42 км 195 м) було включено до програми ігор I Олімпіади.

МАРДУК – головний вавилонський бог, якого зображали з вавилонським змієм (драконом).

МАРЕНА – володарка небесного і водного царств. Марена, як і богиня смерті Мара, сильніша за вогонь, для нього вона сама смерть. Благословляє життя, підтримує його, а наприкінці життя вогонь загашує.

МАРЕНА (Морена, Марина) – богиня, пов’язана із сезонними ритуалами умирання і воскресіння природи, а також обрядами викликання дощу. Марена сильніша за вогонь, для нього вона смерть. Ця панна буває водночас і сердитою царицею-водицею, і прекрасною супутницею богині води. Особливо навесні, коли її починає зігрівати небесний Сварожич, Марена лагіднішає, благословляє життя, і на землі все починає розквітати і рости. Тоді Марена очищає людські душі від гріха, бо інакше до людини обов’язково прийде Мара, а з нею смерть і пекло.

В Україні з давніх часів зберігся обряд, у якому напередодні Купальського свята роблять із соломки ляльку Купала – часом у зріст людини, одягають на неї жіночу сорочку, плахту і вінок із квітів. Також рубають деревце (переважно чорноклен, вербу, вишню або тополь), прикрашають його стрічками, вінками і встановлюють на місці ігрищ. Це деревце називають Мареною; під ним ставлять ряджену ляльку, а біля неї почастунок. Навколо Марени водять хороводи. Потім запалюють вогнище, перескакують через вогонь парами (хлопець з дівчиною), тримаючи в руках купальську ляльку.

Другого дня ляльку і Марену приносять до річки, зривають з них прикраси і топлять у воді. На святі співають таких пісень:

... Ой на Йвана на Купала,
Там Марія в воду впала,
Ой на Йвана на Купала,
Там Марія купалася,
Ой на Йвана на Купала
Там з Іваном вінчалася...

А потім журливо приспівували:
Потонула Маринонька, потонула,
Наверх кісонька зринула.

Марену пошановували двічі на рік: перший раз – 1 березня, коли вона проганяє злу Зиму-Мару, і в ніч з 23 на 24 червня, коли вона стає найпрекраснішою супутницею бога Купала.

МАРСОВЕ ПОЛЕ – майдан, який знаходився на лівому березі Тібра, призначений для проведення військових та спортивних змагань.

МАРЦІАЛ Марк Варій (бл. 42–102 рр. н. е.) – римський поет, прославився як автор епіграм.

МАСКА – спец. накладка з будь-яким зображенням (ліплена, різьблена або мальована личина) у формі людського обличчя, звірячої морди, міфологічної істоти та ін. Ритуальні М. використовувались в реліг. обрядах у первісних культурах, а театральні – в античному театрі, скоморохами, в італ. комедії дель арте, традиційному театрі Японії. Використовуються вони і в сучасному театрі.

МАСНИЦЯ (Масниці, Масляниця, Масляна, Сиропуст, Колодій, Колодка, Загальниця, Сиропусний тиждень, Масляна неділя, Пущення, Сирне пущення, Ніжкові заговини) – тиждень перед Великим постом, протягом якого заборонялося споживати м'ясо, однак дозволялося сир, масло і рибу. Масниця – свято зустрічі та провідів Масляниці, супутниці бога Колодія, після чого Колодій забороняє робити весілля, бо ще з сивої давнини наші діди-батьки засвоїли, що найкраща пора для народжень – кінець зими, коли починає воскресати природа. Породіллі до початку польових робіт одужували, дітки трохи підростали, і не було особливих ускладнень у хліборобську пору.

На Масницю протягом цілого тижня справляли “колодку”, а в останній день “волочили колодку”. Заборона м'ясної їжі була карою тим, хто не одружився, а спокутували цей гріх усі. Тому вживали переважно молочні страви, передусім вареники з сиром, або, як їх ще називають, *варені пироги*. За повір'ям: “Для Пущення сир збирали, а на Пущення треба весь сир з'їсти, щоб хробаки не замножили”. Вважалося, що такими пирогами можна задобрити злі сили, бо саме в цю пору вони особливо небезпечні. Тиждень перед Великим постом був розписаний по днях: понеділок – зустрічі, вівторок – загравання, серeda – на столі ласощі, четвер – бучний бенкет, п'ятниця – тещині вечірки, субота – зовицині вечорниці-досвітки, неділя – проводжання, цілування-прощання. Тиждень Масниці вважається найсприятливішим для всяких випробувань, обношування нового одягу і т. ін. Тоді ж об'їжджали молодих коней та волів.

На Масницю був звичай “виганяти зиму” та зустрічати весну спаленням Масляниці або її проводами. Для цього обрядодійства хлопці й дівчата збирали по дворах різні непотрібні речі, складали все це на льодяній гірці і потім розпалювали багаття, яке символізувало весняне Сонце.

Словник Брокгауза і Ефрона: “У Малоросії Масляна закінчується полосканням зубів тому, що існує повір’я, що чорти щоночі потрохи можуть витягти сир, який залишився на зубах, доки всього не витягнуть разом із зубами...”

МАСОНСТВО – релігійно-етичний рух, що висував ідею про єдине людське товариство, моральне самовдосконалення. Виникло в Англії на початку XVIII ст.

Ложі (гуртки) масонів діяли в багатьох містах України і мали в основному антимонархічний характер. Найбільш відомі ложі – “Любов до істини”, “Малоросійське товариство”.

МАСТАБИ (араб.) – гробниці давньоєгипетських вельмож і чиновників, а в найдавніші часи і царів.

МАТЕРІАЛІЗМ (від. лат. *materialis* – речовинний) – протилежний ідеалізові філософський напрям, який виходить з того, що природа, буття, матерія є первинними, а свідомість, мислення, дух – вторинними.

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – матеріально-технічну базу фізичної культури і спорту складають усі види фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд, фізкультурно-спортивного спорядження і обладнання, інше майно, призначене для занять фізичною культурою і спортом.

Нормативи мінімальної забезпеченості основними фізкультурно-оздоровчими і спортивними спорудами жилих районів, а також підприємств, установ і організацій всіх форм власності визначаються центральними органами виконавчої влади з фізичної культури і спорту, архітектури та будівництва. (*Частина друга статті 29 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99*).

Будівництво в жилих районах фізкультурно-оздоровчих і спортивних об’єктів здійснюється відповідно до встановлених нормативів за рахунок коштів, що спрямовуються на житлове будівництво, та коштів організацій – забудовників житла.

Селу надається перевага (у розрахунку на душу населення) у спорудженні об’єктів фізичної культури і спорту, забезпечується відповідний рівень обслуговування засобами фізичної культури і спорту за науково обґрунтованими нормативами. Будівництво, реконструкція та утримання об’єктів фізичної культури і спорту в сільській місцевості здійснюється за рахунок державного і місцевих бюджетів.

Не допускається: будівництво нових та реконструкція наявних дошкільних виховних, загальноосвітніх та професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладів без передбачених нормативами фізкультурно-спортивних споруд та функціональних приміщень; ліквідація та перепрофілювання закладів фізичної культури і спорту, баз олімпійської та параолімпійської підготовки, фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд, лікувально-фізкультурних закладів, крім тих, що перебувають у приватній власності. (*Частина п’ята статті 29 в редакції Закону № 1021–V (1021–16) від 15.05.2007*).

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту забезпечує здійснення необхідних заходів для недопущення скорочення мережі закладів фізичної культури і спорту, баз олімпійської та параолімпійської підготовки, фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд, лікувально-фізкультурних закладів, а також щодо відновлення діяльності зазначених об'єктів з визначенням джерел їх фінансування, зокрема в сільській місцевості. *(Частина шоста статті 29 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99, в редакції Закону № 1021– V (1021–16) від 15.05.2007.*

МАТИ – СИРА ЗЕМЛЯ – богиня Землі, яка не мала чіткого антропоморфного втілення. Відоме народне закляття: “Ти, Небо, – батько, а ти, Земля, – мати!” Небо виступало як чоловіча запліднююча сила, що проливає на землю своє тепле проміння і життєтворний дощ, а Земля приймає ту теплінь навесні у своє лоно і згодом народжує плід. Мати – Сира Земля – вона й дружина всемогутнього Рода, який надає їй життєдайної сили. За деякими віруваннями, Род “кидає на землю груди” (росу, дощ) – тому й народжуються діти. Велике свято Матері-Землі предки відзначали 10/23 травня збиранням цілющого зела. Земля-Мати – годувальниця, вона – джерело сил і здоров'я. Той, хто починав збирати лікарське зело, мусив упасти на коліна і молити Матір – Сиру Землю, щоб дозволила нарвати з себе зілля. Щоб нечиста сила не селилася на нивах, господар виходив у серпні раненько на поле з конопляною олією і, звертаючись на схід, казав: “Мати – Сира Земля! Вгамуй ти всяку гадину нечисту від приворотного і лихого діла”. Потім виливав частину олії на землю. Повернувшись на захід, продовжував: “Мати – Сира Земля! Поглинь ти нечисту землю у прірви киплячі, в смолу гарячу”; на південь: “вгамуй ти усі вітри полуденні з непогодою, зупини піски сипучі із заметілями!” і, нарешті, на північ: “Мати – Сира Земля! Зупини ти вітри полуночні з тучами, стримай морози із заметілями”. За кожним звертанням він лив олію, а в кінці й саму посудину кидав на землю.

Частковим уособленням Матері – Сирої Землі у слов'ян була богиня Мокоша. Мати – Сира Земля вважається не лише втіленням родючості, але й символом святої пам'яті предків. Вважається, що у потойбічному світі зусиллями покійників вона наповнюється життєдайними силами. Повір'я: земля не приймає в свої надра еретиків, чаклунів, великих грішників. Тому бажають покійнику, “щоб йому земля пухом (лежала)!” Є й інші клятви землею; “Щоб тебе сира земля пожерла!”; “Щоб під ним земля горіла на косий сажень!”; “Щоб над тобою земля тряслася!” В Україні збереглася клятва цілувати землю або класти собі грудочку землі на голову, і така клятва вважається священною. До Матері-Землі звертаються: *земелька, землянька.*

Для зцілення від “громниць” людину закопували у вологу землю і тримали нерідко кілька днів, доки “сировиця не витягне з тіла блискавки”. У сиву давнину мудрий волхв, ударившись об сиру землю, міг стати навіть мурахою. Чародії таким чином без жодної допомоги можуть стати хижим звіром, птахом чи рибою. Для цього потрібно знати особливе замовляння і виконати певне обрядодійство.

МАТРИАРХАТ – за матріархату жінка посідала панівне становище в суспільстві. Осередком була материнська сім'я. З таких сімей складався матріархальний рід. Майно успадковувалося по жіночій лінії. Основні галузі господарства – мотичне хліборобство, рибальство, розведення свійських тварин.

МАТРОНА – вільнонароджена одружена римлянка.

МБ (гало) – у стародавні часи символізував сонячне коло, осяйну корону, яка увінчує голову небесного бога. Промені Сонця уявлялися золотим божественним волоссям: майже в усіх індоєвропейських народів стосовно Сонця вживається епітет “золотокудре”.

Німб – круг навколо голови при зображенні святих, ангелів, пророків, що символізує випромінювання від них Світла Божого. Християни почали використовувати німб з IV ст.

МЕДЕЯ (грец. *Medeia*) – у давньогрецькій міфології чарівниця, дочка колхідського царя Еета, жінка Ясона. Після того, як Медея допомогла аргонавтам заволодіти золотим руном, втекла з Колхіди разом з Ясоном. Коли ж він, прибувши до Еллади, захотів одружитися з дочкою корінфського царя Креонта Креусою, Медея надіслала нареченій одяг, надягнувши який молода згоріла живцем. Двох синів від Ясона Медея убила й покинула Корінф.

МЕДИТАЦІЯ (лат. *meditatio* – розміркування) – розумова дія, спрямована на приведення психіки людини в стан поглибленого зосередження.

МЕДИЧНИЙ КОДЕКС – МОК встановлює Медичний кодекс, який повинен, поміж іншим, передбачати заборону допінгу, встановлювати заборонені класи речовин або заборонені методи, встановлювати список акредитованих лабораторій, передбачати зобов’язання для учасників проходити медичний контроль та обстеження та розробляти положення про санкції, які будуть застосовуватись у разі порушення такого Медичного кодексу. Медичний кодекс також повинен включати положення про охорону здоров’я атлетів.

Президент МОКу призначає Медичну комісію, в коло діяльності якої входять такі обов’язки: розробка Медичного кодексу МОКу та подання його на затвердження Виконавчим комітетом МОКу; застосування Медичного кодексу МОКу згідно з інструкціями Виконавчого комітету МОКу.

Члени Медичної комісії не повинні діяти на будь-якій медичній посаді в делегації будь-якого НОКу на Олімпійських Іграх та не брати участь в обговореннях стосовно недотримання Медичного кодексу МОКу членами делегації їх відповідного НОКу.

МЕЗОЛІТ (від грец. *середній і камінь*) – епоха кам’яної доби, що була перехідною між палеолітом і неолітом (10–7 тис. років тому). На тер. України найвідоміші поселення в Криму, степовому Причорномор’ї, Надпоріжжі та Пн. Україні. Сімейно-родові общини жили в куренях і напівземлянках, займалися рибальством, збиральництвом і мисливством. Набули поширення лук і стріли, а серед крем’яних знарядь – мікроліти й макроліти.

МЕЗОЛІТ (XI–VI тис. до н. е.) – середня кам’яна доба. Назва походить від грецьких слів *mesos* – *середній*, *lithos* – *камінь*.

МЕЛАНКА (Маланка, Миланка) – вечір напередодні Нового року. Меланка-Вода приходить на Щедрий вечір разом із Василем-Місяцем сповістити господарів про

наступні торжества та справити гостини, які в народі так і називають – *гостини Меланки*. Колядники (маланкарі) тоді співають:

Наша Меланка малесенька,
Як конопелька, тонесенька.
В ополонці ложки-тарілки мила,
Шовковий фартух замочила.

За давньою традицією, новорічні обходи маланкарів, як і різдвяних колядників, відбувалися після заходу Сонця, тобто тоді, коли володарює усяка нечиста сила. Раніше ходили від хати до хати, не обминаючи жодного господаря; нині провідують переважно тих, хто має дочку “на порі”. На Буковині під вікнами виконують новорічну пісню про Маланочку-Подністряночку – молоду господиню, яка в одних варіантах випасала качурів або коней, в інших – шовки пряла, у третіх – біль білила тощо. Поряд із Маланкою часто згадується і Василь: він виступає то в ролі дбайливого господаря, який оре ниву й сіє, то в іпостасі ритуальної квітки – “Черчика-васильчика”. Загалом маланкова коляда, очевидно, належить до культових пісень-поздоровлень давнього походження. На Буковині співають:

Маланочка світом ходить
Та й з дороги людей зводить,
Та й з дороги християнства
Навертає до поганства...

Батьки дівчини вважають почесним для себе прийняти й пригостити “Маланку”. Хлопці в масках висловлюють добрі побажання, веселять піснями, танцями, жартівливими сценками.

У театралізованому дійстві одна з головних ролей належить хлопцеві, перебраному “Маланкою”. На ньому традиційний жіночий костюм. Типові елементи цього строю: рясно вишита (іноді бісером) сорочка, горботка, підпоясана баєрком, кептар або кожух, велика хустка з френзями чи старосвітська біла перемітка, на грудях коралі й дукачі. “Маланка” обов’язково підводить брови і рум’янить щоки. У неї в руках різні атрибути “бабського діла” – кужіль, веретено, віник, горнятко з розведеною глиною, лялька, квіти.

Відповідно до ритуального сценарію костюмований хлопець кумедно пародіює звичайні жіночі заняття. “Маланка” робить усе навпаки: сміття підмітає від середини хати під стіл; прибираючи ліжко, розкидає подушки і перевертає ковдру; мастить глиною лави, а мокрою ганчіркою обмиває піч.

“Карнавальні безчинства” здійснювали, як правило, “некрасиві маски”. Вони могли, наприклад, заплутати й обірвати нитки на кроснах. Це було своєрідне покарання господині за те, що вона порушила давній звичай, за яким на великі свята треба було виносити з хати усі знаряддя ткацького ремесла. Об’єктом збиткування, як і на весіллі, часто була піч. Під час візитів “маланкарі” могли щось розбити, розлити, розкидати і навіть украсти. Якщо господарі були скупі на обдарування – вони розплітали тин, розкидали дрова, знімали ворота, обмащували дьогтем або кізяком хату тощо. Жадібній господині могли кинути в комин собаку, а пихатій дівчині заводили в дім цапа, попередньо напоївши його горілкою.

Закінчивши ритуальний обхід, перебрані вранці йшли на роздоріжжя палити “Діда”, або “Дідуха”, – снопи соломи, що стояли на покуті від Святого вечора до Нового

року. Спочатку “Маланка”, а потім й інші ряджені перестрибували через багаття. Це мало захистити їх “від уроків”, очистити від спілкування з нечистою силою.

За стародавнім міфом, окрім сина, у всеєдиного Лада, вірного побратима бога Місяця, була ще донька, яку всі називали Миланкою, бо вона така мила й чарівна:

Ой красна-рясна в лузі калина,
А ще красніша дівка Миланка.
По світлоньці ходить, як сонечко сходить,
На поріг ступає, як золото сяє.
Парубки стояли – шапки поскидали:
– Ой чи ти царівна, чи ти королівна?
– Ой я не царівна і не королівна.
Я батькова дочка – дівка Миланочка.

Одного разу, коли князь-Місяць був на полюванні, лютий змій викрав із срібного терема Миланку й запроторив у підземне царство. Визволив її славний богатир Безпальчик-Васильчик і з нею одружився. Ось чому на Щедрий вечір ще святкують Василя, у жертву приносять свиню, яка вважається місячною твариною, а Васильчик став покровителем цих тварин. Тому, за народними звичаями, на Меланку (Миланку) готували свинячі нутроші, по них ворожили, який буде врожай, а з свинячих ніжок варили “дриглю”, щоб у людей не боліли ноги. Вшановували Меланку-Миланку за якомога багатшими столами, бо то є продовження Щедрого вечора з усіма його добрими богами і душами предків.

МЕЛЬПОМЕНА – муза трагедії, одна з 9 гол. муз. Зображували її в театральній мантиї, з трагіч. маскою в одній руці і з мечем або палицею в другій.

МЕМНОН (грец. *Memnon*) – у давньогрецькій міфології один з героїв Троянської війни, цар ефіопів. Традиція приписує йому заснування міста Суз, ряд будівель в Азії і Єгипті. Іменем Мемнона греки назвали статую, збудовану в Фівах (Єгипет) за фараона Аменхотепа III, яка видавала під час сходу сонця жалісні, подібні до людського голосу звуки.

МЕМНОН – 1) міфічний ефіопський цар, родич троянського царя Пріама, якому допомагав захищати Трою від ахейців; 2) командуючий грецькими військами на службі перського царя Дарія III. Брав участь у битві над річкою Гранік, 334 р. до н. е. проти Олександра Македонського.

МЕМФІС (МЕННОФЕР) – перша столиця об’єднаного Єгипту; його руїни на лівому березі Нілу, приблизно 20 км від Каїра.

МЕНАНДР (грец. *Menandros*, бл. 343–291 до н. е.) – афінський комедіограф, представник новоаттичної комедії, соратник філософа Епікура і учень Теофраста. Традиція приписує йому авторство 100 драматичних творів, з яких збереглося найповніше близько 10: “Герой”, “Третейський суд”, “Відрізана коса”, “Саміянка”, “Відлюдник”, “Землероб” та ін. Збережені його твори вчені поділили на три групи: комедії характерів, сімейні і комедії-фарси. Одна з найвідоміших – комедія “Відлюдник” (знайдена у 1958). Перу Менандра належать також влучні афоризми морально-дидактичного змісту: “Прекрасний той, хто є людиною у всьому”, “Коли потрібен

іншим, ти живеш по-справжньому”, “Дітей виховуйте не лише покараннями, а й силою розумних доказів”, “Безплідний край нерідко є батьківщиною героїв”.

МЕНЕЛАЙ – спартанський цар, дружину якого Єлену вкрав син троянського царя Паріс, спричинивши тим Троянську війну.

МЕНТАЛІТЕТ, МЕНТАЛЬНІСТЬ (від лат. *розумовий, духовний*) – напрям, характер, спосіб мислення особистості, суспільної групи, народу, притаманна їм духовність та її соціальні і біологічні обумовленості: склад розуму, інтелектуальний заряд, світосприйняття, психологічні особливості. М. формується в залежності від культур. традицій, соц. структур, середовища проживання тощо, проявляється в культурі, мові, поведінці і т. п.; світосприйняття.

МЕРІМЕ Проспер (1808–1870) – французький письменник. Майже 25 років був інспектором історичних пам’яток; з інтересу до античної культури подорожував по всіх країнах, де збереглися пам’ятки римського та грецького світу.

МЕСАННІПАДДА – основоположник I урської династії, яка царювала приблизно від XXXII до XXX ст. до н. е. (за новішими даними асиріологів дещо пізніше). Це перший в історії людства володар, ім’я якого зафіксоване документально (в написі його сина Аанніпадди). Згідно з вавилонськими царськими грамотами, правив 80 років.

МЕСІЯ (від давньоєвр. *помазаник*) – 1) у низці релігійних віровчень (передовсім в іудаїзмі й християнстві) спаситель, Богом посланий на землю для знищення зла і встановлення “царства небесного”; 2) *перен.* – рятівник, який несподівано прийде на допомогу.

МЕССЕНІЯ (грец. *Messenia*) – область у південно-західній частині Пелопоннесу, заселена в найдавніший час племенем лелегів. Як повідомляє Гомер, в Мессенії знаходилось царство Нестора зі столицею Пілос. У результаті війн зі Спартою Мессенія перейшла у середині VII ст. до н. е. під владу Спарти, а все її населення зведене до становища рабів-ілотів. Після перемоги над Спартою фіванського вождя Епамінонда (369 до н. е.) Мессенія стала незалежною. У I ст. до н. е. ввійшла до складу римської провінції Ахайї.

МЕТАГЕЙТІОН – жіночі ігри, які щорічно проводилися у вересні в Афінах.

МЕТА І ЗАСОБИ. Мета – відображення у свідомості певного об’єкта, що є предметом потреб, інтересів і цінностей, на досягнення якого (як бажаного, корисного результату) спрямовано діяльність соціального суб’єкта – особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства в цілому.

Як наукова категорія мета досліджується телеологією. Розрізняють два види т. зв. суб’єктивної мети: абстрактно-загальну – ідеал – і конкретну, яку слід реалізувати для досягнення цього ідеалу, а також т. зв. об’єктивну мету – “мету буття” (божественну, провіденційну), або заданий тим чи тим законом (алгоритмом, правилом) такий стан (формальна мета) в розвитку певної системи, якому властива саморегуляція. Виокремлюють також загальні й часткові, ближні й віддалені, кінцеві та проміжні цілі.

Засоби – предмети, способи дії, поведінка, соціальні інститути, які завдяки телеологічному визначенню набувають значення засобів тільки стосовно певної мети; центральний елемент діяльності, спрямованої на осмислення, покладання, реалізацію мети.

Особливої гостроти в історії людства проблема співвідношення М. і з. набуває у зв'язку з відомою тезою “мета виправдовує засоби”, а) також з таким різновидом людської поведінки, що дістав назву *макіавеллізм* – від імені італійського політичного мислителя, громадського діяча і письменника Н. Макіавеллі (1469–527 рр.), який доводив, що за певних історичних умов можна переступати через закони моралі для досягнення великих і благородних цілей. З історичного досвіду відомо, що різноманітні соціальні (насамперед; політичні) сили та лідери для досягнення власної мети не нехтували використанням будь-яких засобів.

Проблема органічної єдності, взаємодоповнюваності М. і з. та результату діяльності пов'язана із суперечливим розумінням взаємозв'язку потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, а також того історичного факту, що моральні принципи є передумовою будь-якого рішення соціального суб'єкта у виборі мети, виходячи з наявних засобів чи навпаки – визначенні засобів реалізації на основі певної мети. Ігнорування моральних принципів неминуче призводить до страждань, особистісних та соціально-історичних конфліктів і загрожує самому існуванню людини.

МЕТЕКИ – іноземці в Афінах.

МЕТЕКИ – іноземці в грецьких полісах. Метеками ставали й раби, відпущені на волю. Найповніші відомості збереглися про афінських метеків. Будучи вільними, вони не мали політичних прав, не сміли одружуватися з афінянами. Кожний метек повинен був мати опікуна в особі афінського громадянина – простата, платити щорічно державі спеціальний податок – метойкіон (12 драхм для чоловіка і 6 – для жінки). Метеки були зобов'язані нести військову службу. Окремі законодавці, наприклад Клісфен і Клеофонт, надавали метекам право громадянства.

МЕТОД (грец. *methodes* – шлях дослідження чи спосіб пізнання) – спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями відповідного об'єкта.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – історико-теоретичний аналіз, узагальнення, систематизація історичного матеріалу; проведення історичних аналогій, співставлення, порівняння; системний, структурний та статистичний аналіз; письмове (анкетне) опитування, інтерв'ювання, бесіди; узагальнення практики, вивчення досвіду розвитку фізичної культури та спорту.

МЕТОДИКА (грец. *methodike*) – сукупність методів і засобів досягнення окресленої мети в дослідженні наукової проблеми. Методичного забезпечення історичного дослідження досягають шляхом виконання усіх методів і принципів, як загальнонаукових, спеціально-історичних, так і допоміжних. М. історичної праці розпочинається зі структури її побудови, з'ясування стану розробки та визначення поставленої мети. Виконання завдання здійснюється на підставі принципів історизму й об'єктивності, логічності й усебічності, які дають можливість адекватно відображати

процеси історичної реальності. М. зумовлює комплексне застосування методів: проблемно-хронологічного, проблемно-тематичного, ретроспективного ставлення до об'єкта дослідження, конкретно-соціологічного й статистичного. Методичні прийоми використовуються в історичному дослідженні залежно від конкретної проблеми. Їх цілеспрямоване застосування сприяє залученню широкої джерельної бази до всебічного обґрунтування конкретної проблеми історичного дослідження.

МЕТОДИКА ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – спеціальна галузь історичної науки, що розробляє конкретні способи і методи науково-дослідницької роботи. Безпосередньо пов'язана з *методологією*, предметом історичної науки, що вивчає закономірності суспільного розвитку в їх конкретних виявах, у практичному втіленні в діях людей, партій, державних органів влади. М. і. д. залежить від стану і розвитку *історіографії*, джерелознавства, інших спеціальних і допоміжних історичних дисциплін.

Для досягнення творчих завдань історик використовує різні методи дослідження, які можна поділити на три підгрупи: загальнонаукові, специфічно-історичні та міждисциплінарні. До загальнонаукових належать історичний, логічний і метод класифікації (систематизації). Особливо важливе значення в історичному дослідженні мають власне історичні методи: хронологічний, хронологічно-проблемний, проблемно-хронологічний, синхронічний, діахронний (метод періодизації), порівняльно-історичний, ретроспективний. Нерідко застосовується ще й метод актуалізації, коли історик намагається прогнозувати, давати практичні рекомендації на підставі “уроків історії”. Історик-дослідник використовує ще міждисциплінарні методи, які застосовуються фахівцями інших наук (статистичний, математичний, системно-структурний). Під час вивчення подій і процесів недавнього минулого, учасники яких ще живі, використовується також метод конкретних соціологічних досліджень (анкетування, опитування тощо). Коли доводиться вивчати і враховувати настрої людей у здійсненні певних подій, історик використовує методи соціальної психології. Проте тільки комплексне застосування різних методів, що відповідає темі та характеру дослідження, забезпечить успішне її засвоєння.

Історичне дослідження може виконуватися в різних формах. Це – монографія, дисертація, збірник документів чи спогадів, стаття, рецензія, доповідь на конференції чи симпозіумі тощо. Від форми залежить структура, побудова праці.

М. і. д. присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних фахівців. Чи не першим в Україні з такою розробкою виступив акад. І. Крип'якевич, який опублікував “Нарис методики історичного дослідження”.

МЕТОДИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ (СПОРТИВНОГО ТРЕНУВАННЯ) – способи впорядкованої взаємозв'язаної діяльності вчителя і учнів, які спрямовані на вирішення завдань освіти, виховання, розвитку та оздоровлення. Розрізняють дві групи методів: загальнопедагогічні (словесні, наочні методи) і специфічні (практичні), які характерні тільки для процесу фізичного виховання (методи чітко регламентованих вправ, ігровий, змагальний).

МЕТОДИЧНИЙ ПРИЙОМ – своєрідна частина, деталь методу, що необхідна для більш ефективного його застосування в умовах конкретної ситуації процесу фізичного виховання (спортивного тренування).

МЕТОДОЛОГІЯ (від *метод* і грец. *логос* – вчення) – 1) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності; 2) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці.

МЕТОП, МЕТОПА (грец.) – квадратна камінна плита з рельєфними зображеннями; складова частина оздоблення фризу на дорійських храмах і будівлях.

МЕЦЕНАТ ГАЙ ЦІЛЬНІЙ (лат. *Gaius Cilnius Maecenas*, між 74 і 64–8 до н. е.) – римський заступник митців і поетів, соратник і помічник імператора Августа, відомий своїм впливом на літературно-мистецьке життя Риму.

МЕЧ – у міфології наділений специфічною символікою, яка зводиться переважно до протиставлення “життя – смерть”. Згадаймо Дамоклів меч, що висить над людиною на одній волосинці, або вогненний меч, з яким поставлений біля воріт раю після “тріхопадіння” Адама і Єви херувим, щоб стеріг дорогу до Дерева життя (Буття 3:24). Мечем відсікається все непотрібне і безплідне, “всяке древо, не приносяще доброго плоду”. Меч символізує вищу справедливість, у міфах він зближується з одним із найбільш значних символів – хрестом. Меч – також символ єдності, союзу (посвячення у лицарське братство в середні віки). Поклавши руку на меч, виголошували клятву. На цій зброї клялися русичі, підписуючи угоди з греками (X ст.). Меч ототожнювався з блискавкою – символом бога-громовержця; він пов’язаний з іншими світами: його дістають герої зсередини каменя, з-під води або з дерева. Він часто величезний (меч Кошція важив п’ятсот пудів), виготовлений з небесного вогню, служить зброєю сонячним богам і героям, які воюють з багатоголовими зміями. У казках меч наділений різними якостями: чарівний меч, меч-самосік, меч, який робить свого володаря невразливим, невидимим, одним махом побиває вороже військо; меч, що говорить і здатний зачарувати і вичарувати, приспати, переносити по повітрю і т. ін.

Геродот пише, що скіфи, вшановуючи бога війни Арея, на високому пагорбі накладали велику купу хмизу і встромляли туди старий залізний меч. Давні українці також поважали цю зброю; нерідко вона була шедевром ковальського та ювелірного мистецтва. Меч із кургану Чорна Могила (Чернігів) сягає 126 см. За словами Б. Рибаківа, він “невільно викликає у пам’яті образи билинних богатирів”. Одним з оригінальних видів підвісок були амулети-обереги у вигляді піхов і мечів.

До атрибутів українського весілля належать дерев’яні шабля або меч. Їх прикрашали барвінком, васильками, калиновим квітом, колосками пшениці, звіробоем, пов’язували хусткою і прикріплювали до неї запалену свічку. Символіка тут багато-значна: вогонь – очисне; калина, васильки, барвінок – символ любовного зв’язку; колоски пшениці – багатий врожай, а все разом – щасливе життя.

Про мечі, які кує Перун, розповідається у “Велесовій книзі”: “Ось що бачив отець наш Ор, як до хмар ходив, узятий будучи і взятий силою до Перунькової кузьні. А бачив там Ор, як Перунько мечі кує на ворогів і, куючи, казав тому: “Се стріли і мечі масте на воїнів тих, і не смійте боятися їх, бо знищу їх до поду”.

Мечик – дерев’яний меч, на якому літають відьми на Лису гору; звідти склався в народі вислів, що означає швидке повернення кого-небудь: “Ти, мабуть, на мечику літав”.

МЕЧ – зброя з бронзи або заліза. Використовувалася як греками, так і римлянами. Меч зберігався в піхвах, що прикріплювалися на перев'яз, перекинутий через плече, або на поясі.

МИКОЛА ДОБРИЙ (Николай, Миколай). Вчені вважають, що в середині I тис. н. е. в образі Велеса – одного із найзагадковіших богів давньої України – поєднувалися різноманітні уявлення, котрі з плином часу отримали власних носіїв, а ще пізніше прийняли образи різних християнських святих. Передусім це стосується Миколи Доброго (Милосердного, Милостивого). О. Афанасьєв зазначає, що на Миколу перенесені давньоязичницькі уявлення про морського бога (власне, господаря дощового моря). Оскільки він помічник і охоронець на воді, його називають ще Морським і Мокрим.

Святкують Миколу Зимового (6/19 грудня) і Весняного (9/22 травня). Колись Холодний Микола (а він славився приморозками) вважався одним із головних зимових свят. Він був немовби нашим Дідом Морозом. Усіляко сприяв молодят, був улюбленцем дітлахів: коли вони спали, він тихенько роздавав їм подарунки. На Зимового Миколу варили пиво: на Варвари вчиняли суміш, а на Миколу заварювали та скликали гостей. Вважалося, що від Зимового Миколи до свята Різдва Божича-Сонця – найсприятливіша пора для варіння пива. В одній колядці це представляється як один із тих сакральних звичаїв, на яких “держиться світ”, і всі біди в світі від того, що цей звичай люди забувають:

Чому так нема, як було давно,
Як було давно, а з первовіку:
Святим Миколам пива не варять...

Св. Миколай опікується не тільки людьми, а й дикими звірами та домашніми тваринами. Наведемо одну з оповідок. Чоловік їхав лісом, і захопила його ніч. Мусив ночувати. Випряг воли, дав сіна. Коли дивиться: недалечко від нього на пустирі звіряче збіговисько. Злякався чоловік, ще б пак! Вовки, лисиці, зайці, ведмеді... таке назбігалось – страх глянути! Сидить заєць поруч з вовком і не боїться його. “Що за дивовижа?” – думає собі чоловік. А коли йому вже від серця відлягло, пильніше придивився і побачив: сидить поміж тією звіриною святий Микола – старий сивий чоловік. Сидить і щось звірам розповідає, а вони слухають, розвісивши вуха.

В одній українській казці розповідається: “Послав пан козака з листом, і йому випала дорога через ліс, і він як їхав тим лісом, то надібав св. Миколая, який в’язав лико – одне добре, а друге кепське. Але св. Миколай показався йому в постаті (образі) старого діда. Той козак під’їжджає ближче до св. Миколая, дивиться на те і питає: що то ви, дідуню, отто робите; а св. Миколай відзивається до нього: а що ж? ти бачиш добре, що я роблю? Лико в’язу. – Та я, дідуню, бачу, що ви лико в’яжете, тільки не знаю, на що? – Ото-так, козаче! Тії лика, які я в’язу до купи, то вони свідчать людську долю! – А чого ви в’яжете одне лико добре, а друге кепське? – “Бо так треба; бо і люди такі на світі: є добрі і недобрі, то треба їх вінчати, щоб були злі з добрими, а добрі зі злими. – А то для чого? – Для того, бо як би звінчалися самі злі, то вони би не могли в світі жити, а як би повінчалися добрі, всі робочі, то вони з великого добра забули Бога”.

На Весняного Миколу був звичай уперше виводити коней на пашу, про що говорять народні приповідки: “Прийшов Миколай – коней випасай”; “Юрій корів випасає, а Микола коней”; “Прийшов би Микола, а літо буде”. Вірили: “На полі Микола – для всіх бог”. І ще: “Попроси Миколу, а він Спасу скаже”. У цей день господарі кропили коней свяченою водою та їздили в полі верхи – “щоб нечиста сила

коней не мучила”. Робили також заздоровні обіди, які звалися *нікольщиною*, а звідси й приповідка: “Понаставляли тих мисок, як на нікольщині!”

Св. Миколая разом з іншими поважними святими господарі запрошують на Святий вечір кутю їсти. Пригадаємо ще одну давню колядку:

Сидить Миколай в кінці престола,
Голову схилив, слізюньку вронив;
А із тої сльози Дунай розлився.

У давнину для вшанування покровителя худоби св. Миколая розпалювали на пагорбах “живий вогонь”, який мав горіти до кінця пастушого сезону, тобто до глибокої осені.

У християнській традиції Микола Добрий ототожнюється зі святим Миколаєм Чудотворцем.

Замовляння від злих чарівників: “Михайло-архангел, Гавриїл-архангел, Микола Милостивий! Зійдіть з небес і принесіть ключі, і замкніть чарівнику і чарівниці, відуну і відунці і упирцю накрепко і твердо. І зійде Микола Милостивий, і принесе заліза, і поставить від землі до небес, і замкне трьома ключами позолоченими, і ті ключі викине в окіян-море; (в окіян-морі) лежить камінь алатир: тобі б, каменю, не відлежатися, а вам, ключам, не виплисти на моє слово”.

МИКУЛА СЕЛЯНИНОВИЧ – міфічний плугатар. У билинах про Микулу і Вольгу селянин Микула соромить князя і його дружину, які на конях не можуть встигнути за його плугом, не можуть витягнути залишене ним рало і т. ін. В іншому сюжеті Святогор не може підняти із землі торбинку, яку носить Микула Селянинович: у торбинці – “тяга земна”. Інші богатирі не можуть перемогти Микулу Селяниновича, тому що його любить сама Мати – Сира Земля. Б. Успенський припускає, що протиставлення Перуна як бога княжої дружини і Велеса як народного, селянського бога стало основою билини про Вольгу і Микулу.

Образ Микули Селяниновича часто ототожнюється з образом св. Миколи-землеробця, який ходить по межах для посилення родючості. Відповідно Микола виступає як селянський святий, покровитель народу. Досить характерні фольклорні назви Миколи: “Батюшка Микола – бурлацький бог”, “Микола-ікона, бурлацький бог”.

МИСТЕЦТВО – одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. М. зародилося в первісному суспільстві доби пізнього палеоліту (малюнки в печерах, різьблення на кістці та камені, ритуальні танці тощо). Завдяки особливостям свого впливу на людину (чуттєва безпосередність, емоційна насиченість, ідейна сприйнятливність) М. є однією з найважливіших складових частин духовної культури суспільства. Розвиток М. як елементу духовної культури зумовлюється як загальними закономірностями буття людини й людства, так і естетично-художніми закономірностями, естетично-художніми поглядами, ідеалами й традиціями. Художня обробка речей і знарядь праці, будівництво житла започаткували розвиток архітектури й декоративно-ужиткового мистецтва. Із зображенням пластичних форм предметів і явищ у наочних образах виникли живопис, скульптура, графіка. Буття людини і навколишній світ відобразились у танцях, музиці, співі, театралізованих діях. Одним із найдавніших є М. слова. Існуючи спочатку в усній формі оповідей, міфів, епосу, воно (з виникненням писемності) розвинулося в художню літературу. З винаходом нових технічних засобів

з'явилися М. фотографії, кіномистецтво, М. радіо і телебачення. Серед складної системи видів і жанрів мистецтва насамперед виділяються: архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, живопис (малярство), скульптура, графіка, художня фотографія, література, музика, хореографія, театр, кіно, телебачення, мистецтво естради, цирку, художня гімнастика. Традиційно види М. поділяються на просторові або пластичні, часові й просторово-часові (за способом втілення художнього образу); на зорові, слухові й зорово-слухові (за формою чуттєвого сприймання). Розрізняють і синтетичні види М., що поєднують властивості кількох видів. Пластичні мистецтва – архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія; часові – радіо, музика, література, кіно; слухові – музика, радіо; зорово-слухові – театр, кіно; синтетичні – театр, кіно, телебачення, цирк.

МИТАРСТВА – перешкоди, які трапляються душі, коли та возноситься на небо. В переносному значенні митарства вживаються для вираження ідеї “життєвий шлях терпіння”. На третій день, за народними віруваннями, Бог забирає душу до себе і наказує ангелам завести її до раю, де повно зелені і пташки солодко співають. На дев'ятий день Бог наказує ангелам показати душі пекло, де серед високих чорних скель течуть вогняні ріки, де чути пронизливий плач і стогін. На сороковий день, коли блукаюча душа втретє возноситься до Бога, Бог призначає їй рай чи пекло. Подорож душі на той світ довга й небезпечна. На шляху її митарств – митні застави, де стоять грізні митники-демони, котрі показують ангелу-охоронцю всі гріхи, за які, щоб потрапити на небо, треба заплатити добрими вчинками. За незаплачену навіть найменшу дрібницю демони забирають душу до себе. І лише та душа, яка пройде кожен окремий гріх, потрапить до раю. Усіх митарств двадцять: гріхи язика; брехня; осуд і обмови; об'їдання та пияцтво; лінощі; крадійство; грошолобство; лихварство; неправда; заздрощі; гордовитість; гнів; злоба; убивство; злі чари; блуд; перелюбство; мужолозтво і скотолозтво; ересі й немилосердя.

МИТАРСТВА – перешкоди, які зустрічаються душі, коли вона возноситься на небо.

МИХА – опікун усіх лісових звірів та захисник мисливців. Непримиренний воїтник з усякою нечистою силою.

МИХАЙЛО (Михаїл Архангел, Миха). За давніми переказами, саме він скинув воїнство Сатанайла з небес, і потрапило воно у “різні місця”: таким чином з'явилися водяники, лісовики, домовики тощо. Подібні легенди відомі також з апокрифів. Заміна громовика Перуна Михаїлом Архангелом, вважає О. Афанасьєв, сталася під впливом 12-ї глави Апокаліпсису.

У народній традиції Михайло – опікун звірів та захисник мисливців. Ще у стародавні часи він допоміг людині добувати для прожиття їство, мед, хутро, а також приручити дикого собаку, котрий, як казали ще волхви, “вивів людину в люди”. Миха навчив звірину розуміти людську мову, а вибраних людей розуміти мову звірів і птахів. Про славного молодця Михайла згадується у стародавній колядці, в якій чарівна королівна-Зоря прибуває до свого молодця, щоб стати жоною:

Славен, славен молодець Михайло,
Як був славен да й прославився,
Написав листа до королівни.

Вона йому одписує:

“Ой гордуй, не гордуй, коня не мордуй,

Та я до тебе сама прибуду.

Буду йти лісом та з лютим звірем,

Буду йти полем та з буйним вітром,

Буду йти водою та з ютонькою,

А під село прийду – чорною хмарою,

В село войду з дрібним дощиком,

На подвір'я зйду з ясним Сонечком,

А в сінечка войду з ясним Місяцем,

У світилку войду з ясною Зорею,

За столом сяду красною панною

Та допіро буду твоєю жоною”.

Миха – покровитель сміливців. Він непримиренний войовник з усякою нечистою силою. Це йому Господь доручив вогненний меч – символ нового Місяця. На початку холодів (8/21 листопада) Миха приїжджає до людей на білому коні – “справжню зиму приводить”. На Миху господар гарно припрошував домовика, ставив йому кухоль пива, просив не залишати оселю.

У народній поезії Михайл Архангел виступає в ролі перевізника душ:

Протікала тут ріка, да ріка огнена

Від сходу да і до заходу.

Від заходу да і до сівера;

По тій ріці та по огненій

Їздить Михайло-архангел-свет,

Перевозить він душі, душі праведні.

В одному з апокрифів є цікаве відлуння легенди про походження вогню: то архангел Михайл запалив його від зіниці Божої, тобто від Всевидючого ока, і приніс на землю; так і вогонь, викрадений Прометеєм, був запалений від сонячної колісниці. Наші предки молилися спочатку Перунові, а потім його наступникові Михайлові, прохаючи убезпечити від ворожих зазіхань: “Михайл-архангел! Закрий ти мене залізними дверима і замкни тридев'ятьма замками-ключами. І рече мені, рабу божому, Михайл-архангел: закриваю я тебе, раба божого, залізними дверима і замикаю тридев'ятьма замками-ключами і дам ключі зіркам... візьміть ключі, понесіть на небеса!”

Про те, що св. Михайло пов'язаний з громовиком, розповідає ще така легенда: *простріл-трава* такою раніше не була, а була як усі інші. Коли Бог прогнівився на сатану і на його прихильників та наказав Михайлу Архангелу вигнати їх із неба, злі духи поховалися у траву. Тоді архангел кинув громову стрілу і прострілив ту траву від самого верху до кореня. З тієї пори нечиста сила боїться *простріл-трави* і тікає від неї на дванадцять верст.

МІЖНАРОДНА ОЛІМПІЙСЬКА АКАДЕМІЯ (МОА) – урочисте відкриття МОА відбулося влітку 1961 р. в Олімпії поблизу стародавнього олімпійського стадіону та інших спортивних споруд, де проводилися давньогрецькі олімпійські ігри. Цілі МОА викладено у пункті 2 її Статуту: "Мета МОА полягає у створенні міжнародного культурного центру для збереження і поширення олімпійського духу, вивченні та реалізації громадських і виховних принципів Ігор, наукової консолідації навколо

олімпійської ідеї відповідно до принципів, висунутих давніми греками, і відродження сучасного олімпійського руху за ініціативою барона де Кубертена".

Міжнародна олімпійська академія веде активну роботу зі створення національних олімпійських академій у країнах-членах МОК та налагодження тісних зв'язків із цими академіями. Нині діють уже понад 80 таких академій.

МІЖНАРОДНІ ФЕДЕРАЦІЇ (МФ) – з метою сприяння олімпійському рухові МОК може визнавати як МФ міжнародні неурядові організації, які керують одним або кількома видами спорту на світовому рівні та які включають організації, що керують такими видами спорту на національному рівні. Визнання МФ, які вперше визнаються МОКом, повинно бути попереднім на термін на два роки або інший термін, який встановлюється Виконавчим комітетом МОКу. Наприкінці такого терміну визнання автоматично втрачає силу за відсутності чіткого письмового підтвердження з боку МОКу.

Що стосується ролі МФ в олімпійському русі, то їх статuti, практичні заходи та діяльність повинні відповідати Олімпійській хартії. Керуючись вищенаведеним, кожна МФ зберігає свою незалежність та автономію в управлінні своїм видом спорту.

МІКЕЛАНДЖЕЛО Буонарроті (1475–1564) – славетний італійський скульптор, художник і поет, один з найвизначніших представників італійського ренесансу і світового мистецтва.

МІКЕНИ (грец. *Mykenai, Mykene*) – грецьке місто в Арголіді (Пелопоннес), один з найбільших центрів егейської культури III–II тис. до н. е. Початок розквіту Мікени припадає на XVII ст. до н. е. (апогей – на другу половину XV – кінець XIII до н. е.). На той час Мікени підкорили своїй владі майже весь Пелопоннес. Місто було обнесене величезними (циклопічними) стінами, частина яких збережена до сьогодні, вхід до міста прикрашали “Левині ворота”. Після захоплення Пелопоннесу дорійцями Мікени втратили своє значення центру розквіту економічного, політичного і культурного життя ахейських греків. Характеристика Мікен як “золоторясних” підтвердилася розкопками, розпочатими ще у XIX ст. (Г. Шліман, 1876–1878). З іменем Мікен пов’язаний ряд міфів, наприклад про Атреєвого сина – царя Агамемнона, який загинув від руки своєї дружини Клітемнестри та її коханця Егіста.

МІКЕНИ – ахейське місто у Пелопоннесі, володарем якого був Агамемнон, що командував ахейськими військами у Троянській війні. В руїнах цього міста знайдено багаті поховання в купольних гробницях з XVI по XIV ст. до н. е., велику кількість дорогоцінної зброї та прикрас.

МІЛЕТ (грец. *Miletos*) – грецький поліс в Іонії (західне узбережжя Малої Азії). У 334 Мілет ввійшов до складу держави Александра Македонського, в 129 до н. е. його підкорив Рим. Мілет – батьківщина філософів Фалеса, Анаксимандра і Анаксімена, істориків Кадама, Гекатея і Діонісія. Розкопки Мілету ведуться з початку XX ст.

МІЛОН З КРОТОНА – відомий борець античної епохи, який у 532–516 до н. е. шість разів був переможцем олімпійських змагань і двадцять п’ять разів – інших спортивних ігор. Про його неймовірну силу складено чимало легенд.

МІЛЬТІАД (грец. *Miltiades*) – син Кінсема, афінський аристократ, у 560 до н. е. став переможцем Олімпійських ігор у змаганнях на колісницях. За підтримки Пісістрата заснував Афінську колонію на півострові Херсонес (Західний Берег Гелеспонта), став керівником війська і переміг персів у Марафонській битві. Під час археологічних розкопок в Олімпії (в XIX ст.) було знайдено шолом Мільтіада.

МІЛЬТІАД – афінський державний діяч і полководець (перша половина V століття до н. е.), командував грецькою армією під час Марафонської битви 490 р. до н. е.

МІН (МЕНЕС) – перший цар в династії єгипетських фараонів, який, за переказами, об'єднав Єгипет (бл. 3000 років до н. е.) і заснував Мемфіс, столицю об'єднаної держави.

МІНОС (грец. *Minos*) – легендарний цар Криту, син Зевса і Європи, чоловік Пасіфаї, батько Андрогей і Аріадни. Антична традиція зображує його як мудрого правителя, який володів Критом і навколишньою територією.

МІНОС – міфічний критський цар, який жив у кносському палаці, лабіринті, збудованому Дедалом.

МІНОТАВР – люте страховисько з людським тулубом і бичачою головою. Жив, нібито, у лабіринті, що збудував Дедал. Пожирав злочинців, а також данину з Афін, звідки йому щороку посилали сімох юнаків і сімох дівчат. Його вбив Тесеї. Боротьбу Тесея з Мінотавром відображено у багатьох творах античних митців і письменників.

МІНОТАВР – страховище; напівлюдина-напівбик, якого цар Мінос ховав у лабіринті. Убив його афінський герой Тесеї, якому допомогла дочка Міноса Аріадна.

МІРОН – видатний грецький скульптор V століття до н. е.; творив переважно в Афінах.

МІСТЕРІЯ (грец. *таємниці, таїнства*) – 1) у старод. греків, римлян, народів Сходу – таємні релігійні обряди, до участі в яких допускалися лише посвячені; 2) вид середньовічної західноєвропейської реліг. вистави: довільні, як правило, віршовані твори на біблійні теми, що розігрувалися на площах під час реліг. свят.

МІСТИЦИЗМ (грец. *misticos* – таємничий) – у широкому розумінні – визнання надприродної сутності явищ, у вузькому – релігійно-філософський світогляд, в основу якого покладена віра в можливість безпосередньо надчуттєвого і надрозумного спілкування людини з нематеріальним, духовним світом, Богом, духами тощо.

МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – змагання з усіх видів спорту повинні відбуватися в місті-організаторі Олімпійських ігор, якщо тільки це місто не отримає право від МОКУ організувати деякі змагання в інших містах або місцях, які знаходяться в цій же країні. Будь-який запит з цього приводу повинен бути представлений в письмовій формі до МОКУ не пізніше приїзду оціночної комісії до міст-кандидатів. Церемонії відкриття та закриття повинні бути організовані безпосередньо у місті-організаторі.

Для зимових Олімпійських ігор, коли з географічних або топографічних причин є неможливим організувати змагання з деяких видів спорту в країні міста-організатора, МОК може, як виняток, надати право проводити їх в сусідній країні.

НОК, ОКОІ та місто-організатор повинні забезпечити, щоб без згоди Виконавчого комітету МОКу не проводились безпосередньо в місті-організаторі або його сусідньому місті або інших місцях змагання ніякі інші важливі зустрічі або події, національні або міжнародні, під час Олімпійських ігор або під час попереднього або наступного тижня.

МІСЯЧНИКИ – міфічні істоти, які при зміні місяця міняють плоть: з жіночої на чоловічу і навпаки, але ходять у чоловічому вбранні. Можуть бути тим чи тим годину, дві, тиждень, півмісяця.

МІФ – відомий вчений О. Лосев ґрунтовно доводить відмінність міфології від релігії. Він зазначає, що міф – це не “релігійний символ, тому що релігія є віра в надчуттєвий світ і життя згідно з цією вірою, включаючи певного роду мораль, побут, магію, обряди і таїнства, культ узагалі. Міф же нічого надчуттєвого в собі не має, не вимагає ніякої віри. Віра передбачає якусь протилежність того, хто вірить, і того, у що вірять. Міфічна свідомість розвивається ще до цього протиставлення, і тому в ній – і не віра, і не знання, а своя власна свідомість. З погляду первісної людини, яка ще не дійшла до розмежування віри і знання, всякий міфічний об’єкт настільки вірогідний, що тут має йтися не про віру, а про повне ототожнення людини з навколишнім середовищем, тобто з природою і суспільством... Магія, обряд, релігія і міф становлять собою принципово різні явища, які не тільки часто розвиваються цілком самостійно, а й навіть ворогують між собою... Міф – це узагальнене відображення і дійсності у вигляді чуттєвих уявлень або, точніше, у і вигляді тих чи інших одухотворених істот”.

За тематикою міфи можна поділити на кілька циклів: 1) *космогонічні* – про походження життя (сотворіння світу); 2) *антропологонічні* – про створення людини; 3) *тотемічні* – про тотемічних предків окремих племен, в основі яких лежать фантастичні уявлення про походження племені від певних тварин; 4) *теогогонічні* – про походження богів; 5) *календарні* – про річні цикли природи та обряди, пов’язані зі зміною пір року і господарською діяльністю; 6) *есхатологічні* – про потойбічний світ та передбачення майбутнього; 7) *історичні* або *культово-біографічні* – про життєві випробування і діяння окремих героїв (тобто перехідні від опису міфічних божеств до подвигів героїв-людей).

Часто названі теми тісно переплітаються. Наприклад, розповіді про створення світу обов’язково пов’язані з діями божеств, а в міфах про добування вогню персонажами виступають як боги, так і люди.

Характерно, що космогонічні міфи, якими так багата слов’янська, в тому числі українська, міфологія, є ознакою високого рівня культурного розвитку народу.

МІФ (грец. *mifhos* – слово, оповідь, переказ) – 1) історично перша світоглядна форма відображення дійсності. М. є духовно-практичним засобом освоєння форм суспільної життєдіяльності, форм взаємовідношення людини і природи, людини, суспільства; 2) вигадка.

МІФ (грец.) – легенда, вигадана розповідь про події давно минулих часів, здебільшого доісторичних; подеколи в основі міфа лежить реальний історичний факт. У

міфах, як правило, виступають герої, наділені більшою, ніж звичайні люди силою, різні фантастичні істоти і боги, в образах яких втілені явища природи та суспільства.

МІФ – легенда, сказання про вірування давніх народів щодо походження Землі, Всесвіту, явищ природи, про богів, міфологендарних героїв (Одісей та ін.). Численні цикли міфів є цінним історичним джерелом. Міф у сучасному розумінні – видумка, фантазія.

МІФ – давні вірування народу щодо походження світу.

МІФОЛОГІЯ (грец. *міф* – оповідь, переказ і *логос* – вчення) – 1) сукупність міфів будь-якого народу; 2) спосіб духовно-практичного освоєння світу, форма суспільної самосвідомості та світосприйняття людини первісного суспільства, викладені в системі міфів; 3) наука про міфи.

МІФОЛОГІЯ – сукупність міфів того чи іншого народу, сприйняття їх як реальних подій.

МІФОЛОГІЯ – вчення про міфи, сукупність міфів того чи іншого народу, сприймання їх як реальні події. Відомі міфології давньоіндійська, давньогрецька, давньоримська, давньокитайська, шумерська та ін. На відміну від інших міфологій давньоукраїнська міфологія більш приземлена, її міфопоетична краса досить сильно виявилася в народних обрядах і фольклорі, велику кількість міфологічних персонажів знаходимо у народній творчості: піснях, казках, легендах, загадках тощо. “Будучи протягом багатьох тисячоліть формою усвідомлення буття і природи, – зазначає О. Лосєв, – міфологія розглядається сучасною наукою не як нісенітниця і пусте марновірство, а як давня і піднесена мрія людини про оволодіння природою, незважаючи на весь свій зв’язок з примітивною цивілізацією первісної епохи”.

МОВИ МОК – офіційними мовами МОКу є французька та англійська.

На всіх сесіях МОКу повинен також бути забезпечений синхронний переклад на німецьку, іспанську, російську та арабську мови.

У випадку розбіжностей між французьким та англійським текстами Олімпійської хартії, а також інших документів МОКу, французький текст повинен мати перевагу, якщо письмово не буде чітко обумовлено інше.

МОГИЛА – місце перебування тіла покійника, “вічний дім” людини після смерті. Могила вважається святиною, яку не можна паплюжити і тим більше розкопувати, щоб украсти із неї якісь речі. Заборонялося не тільки брати щось залишене на могилі, а й кидати на неї, наприклад, землю з іншої могили. При копанні могили заборонялося бути присутній дружині померлого. Домовину опускали на мотузках або на довгих рушниках, щоб дорога на “той світ” була широка, як полотно. Тоді ж кидали у могилу гроші (щоб покійник викупив собі місце на “тому світі”), одяг, полотно, а також нитки (щоб ними не скористалася відьма); туди ж змітали і зерно, яким посипали домовину, коли виносили її з дому. В могилу, як і в домовину, іноді клали дорогі для померлого предмети (наприклад, інструменти ремісникам). В Україні та Білорусі був поширений звичай “печатати могилу”: або креслити лопатою знак хреста над нею, або по насипаному вже

горбку стукати лопатою хрест-навхрест. Поховання без такої “печатки” вважалося неповним: саме воно не дозволяло покійнику виходити із могили.

Про походження могил (курганів) розповідається в одній легенді. Сестра одного багатиря, полюбивши Змія, захотіла звести брата зі світу. За невірність сестри брат узяв її за коси, прив’язав дикому коневі до хвоста і пустив... “Як поніс її кінь, як поніс! Оце вдариться вона головою – там могила, де вдариться задом – там долина!.. Оббіг той кінь півсвіту, розніс маслочки до одного і вернувся. З того часу, кажуть, стали могили і долини...”

МОГИЛА Петро (1596–1647) – визначний український культурний і церковний діяч. Нащадок молдавського господаря Симеона. Освіту здобув у Львівській братській школі, вивчав теологію в Паризькому університеті. Згодом служив у польському королівському війську.

1625 року під впливом Йова Борецького прийняв чернецтво, 1627 року став архімандритом Києво-Печерської лаври, а з 1632 (за іншими даними – 1633 року) – митрополитом київським. Відстоював права української православної церкви.

Значну увагу приділяв розвитку культури: за його підтримки були відреставровані Софійський собор, будинки Києво-Печерського монастиря, 1635 року розкопано зруйновану татаро-монголами Десятинну церкву. 1635 року відкрив друкарні в Довгому Полі, чим відновив румунське книгодрукування, а 1641 року – у Яссах. Помер у Києві. Похований в Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

П. Могила є автором ряду богословських творів, серед яких Учительне Євангеліє (1616 рік), Службеник (1629, 1639 рр.), “Хрест Христа Спасителя” (1632 рік), численні полемічні праці та проповіді.

МОГИЛЬНИЦЬКИЙ Іван (1777–1831) – український учений-філолог, культурно-освітній і церковний діяч, один з провісників національного відродження в Галичині. Закінчив богословський факультет Львівського університету. З 1800 р. був парафіяльним священиком в с. Дроздовичах (Самбірщина). Згодом займав різні пости в управлінні Перемишльської греко-католицької єпархії. Відаючи шкільництвом, спричинився до заснування великої кількості народних (парафіяльних) шкіл, підготував і видав для них низку підручників: “Буквар словено-руського язика” (1816, 1817, 1819, 1826 та 1827 рр.), “Правила школьні” (1817), “Повинності підданих ку їх монарсі” (1817 і 1827 рр.), “Наука християнська” (1817) і “Катехісис малий” (1817). Був ініціатором заснування в Перемишлі та першим ректором дяко-вчительського інституту. 1816 р. заснував й керував першим у Галичині освітнім товариством священиків. Домагався викладання українською мовою в школах Східної Галичини. Для кращої аргументації уклав “Граматику язика словено-руського” (1823) – першу в Галичині граматику книжної української мови, а як передмову до неї – наукову працю “Відомість о руськім язичі” (1829, 1837, 1848 рр.), у якій спростував поширені в той час помилкові уявлення про українську мову як діалект польської або російської.

МОДЕЛЬ СПОРТИВНОЇ ТЕХНІКИ – ідеальний зразок (уявний чи описаний словами, у графічній, математичній, інших формах) змагальної дії, створений на основі практичного досвіду або теоретично.

МОЗАЇКА – зображення, набране з різнокольорової смальти (непрозоре скло) чи камінців.

МОЙСЕЙ – біблійний законодавець, якому приписують авторство перших п'яти книг Старого завіту. За біблією, Мойсей нібито вивів євреїв з “єгипетської неволі”; крім біблії, ніде більше про ту неволю не згадується (в тому числі й у єгипетських джерелах).

МОКОША – велика богиня милосердя, жіночої працелюбності та майстерності, родючості та животворної жіночої сили. Мокоша – посередниця між небом і землею, а тому на весняних ритуальних рушниках вона завжди зображувалася з піднятими руками до неба, до джерела тепла і вологи – на відміну від літніх, де руки опущені до землі, що породила зерно, яке готове до нового врожаю. Мокоша – покровителька дощів та весняних обрядодійств, пов'язаних з ними, покровителька пологів і заступниця породіль. Символами богині є прядка і веретено.

Протягом середньовіччя Мокоша поступилася місцем християнській Параскеві-П'ятниці. Їй присвячували 12 празників у році (їх називали дванадесятницями), із яких головними були дві сусідні п'ятниці (у проміжку між 25 жовтня і 7 листопада). Свята народження і смерті Пречистої Богородиці у християн відповідають язичницьким святам на честь Мокоші.

Автор “Повісті врем'яних літ” під 980 р. поряд з іншими Володимировими богами, що стояли на Київській горі, згадує і Мокошу: “І став Володимир княжити у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі поза двором теремним: Перуна дерев'яного, а голова його була срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Мокош”. Ім'я Мокоші входить майже в усі повчання проти язичництва XI–XIV ст. Майже скрізь вона нарівні з вилами-русалками. У “Слові святого Григорія” (XII ст.) богиня Мокоша згадується перед Дивою і Перуном, що свідчить про чільне місце, яке займала ця богиня в язичницькому пантеоні: “треби кладуть... Вилам і Мокоші, Диви, Перуну, Хорсу, Роду і рожаницям...”

МОКОША – богиня милосердя, жіночої працелюбності та майстерності, а ще богиня родючості та животворчої жіночої сили. Заступниця вагітних та породілей.

МОЛИТВА – це своєрідний код, який відкриває шлях до висот духовного пізнання. Оживлення й одухотворення природи наші предки поєднували з думкою про те, що всі стихії – Сонце, Місяць, Вітер, Вогонь, Вода тощо – людиноподібні і мають божественну душу. Налагодження добрих стосунків з ними досягалося молитвами, замовляннями, заклинаннями, жертвоприношеннями. У повсякденному житті особливо сувора кара чекала на того, хто не благословляється, вранці й увечері молитвою.

Молитва-код досить часто трапляється у фольклорі. Пригадаймо казку “Про богатиря Сухобродзенка Йвана та Настасію Прекрасну”, що збереглася в записі П. Чубинського. Довго героєві доводиться шукати шляхів до білого Полянина, заїжджає він по дорозі до трьох бабусь, голови їх збиті обручами: у першої – одним, у другої – двома, у третьої – трьома. Та не так просто увійти до хатини – для того потрібно мати певний рівень знань. І от наш герой “сотворив до цієї хатки молитву, баба одчинила двері...” Власне, він сам “сотворив молитву”, а не проказав кимось навчене. Тобто йде мова про духовне вдосконалення.

МОЛЬФАР – чарівник, злий дух. Мольфівниця – відьма. Мольфарити – чаклувати. У ніч на Купала старенькі бабусі та господині, ворожбити та ворожбитки, відьми та мольфари – всі поспішали до лісу крадькома, щоб хто інший не побачив їх... Кожний збирав зело згідно зі своєю потребою: бабусі – від переполоху, від “уроків”, від домовиків, відьом, перелесників, до викликання статевої сили, до злагоди в родині, зілля від бездітності, від перелогів тощо. Господині збирали зілля для купелі дітей, від живота, від голови, від всякої нечисті і т. д. Чарівниці – щоб прихилити чи відхилити когось у коханні; відібрати молоко від корови; заворожити, щоб капуста не завивалась у головки, не вилися б огірки і т. д. Мольфари-чарівники збирали зілля для відвертання грозової тучі, граду; для причарування чужої жінки; для відхилення чоловіка від жінки і т. д.

МОНГОЛО-ТАТАРСЬКЕ ЯРМО – влада монгольських ханів на східно-слов'янських землях у XIII–XV ст. Було встановлене внаслідок нашествия орд Батия. Повністю повалене в 1480 р.

МОНЕТА – первісно один з епітетів Юнони (Juno Moneta), у храмі якої на Капітолійському пагорбі знаходився у III ст. до н. е. Монетний двір. Металеві гроші, що там карбувалися, стали називатися монетами.

МОНІЗМ (грец. *monos* – один, єдиний) – протилежний дуалізові і плюралізові філософський принцип пояснення різноманітності світу як прояву єдиного начала – матері або духу.

МОНОТЕЇЗМ (від грец. *єдиний* і *Бог*) – система реліг. вірувань, яка полягає в поклонінні єдиному Богові, на відміну від політеїзму – багатобожжя. Більшість сучас. релігій (християнство, іслам, буддизм, іудаїзм) – монотеїстичні.

МОНТАНІСТИ – проповідники аскетизму, мучеництва і кінця світу.

МОНТЕСУМА II – останній правитель середньоамериканських ацтеків. Будучи полоненим і заложником, підтримував іспанських завойовників, за що в 1520 році був каменованій своїм народом.

МОНФОКОН Бернард (1665–1741) – французький археолог та історик мистецтва, основоположник сучасних методів дослідження художніх пам'яток і рукописів.

МОРАЛЬНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – система впливів, яка застосовується з метою формування та розвитку стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки спортсмена на основі засвоєння ідеалів, норм, принципів моралі.

МОРГ – одиниця земельної площі в Польщі, Литві та на загарбаних ними українських і білоруських землях у XVI–XVIII ст. У Польщі були найпоширеніші морг старий коронний (0,5985 га), новопольський (0,5602 га). У Литві морг дорівнював 0,7123 га. Польський морг використовувався як одиниця земельної площі й в Австро-Угорській імперії.

МОСКВОФІЛИ (РУСОФІЛИ) – суспільно-політичний рух у Галичині, Буковині та Закарпатті, що сформувався в другій половині 60-х рр. XIX ст. Його представники відстоювали провідну роль Російської імперії в житті всього слов'янства, не визнавали української нації і її мови. Рух поєднував українських поміщиків, представників буржуазії і духівництво.

МУДРІСТЬ – позатеоретична форма світоглядного філософського осмислення дійсності і розв'язання практичних питань на основі життєвого досвіду і розуму.

МУЗИ – у давньогрецькій міфології богині – покровительки поезії, мистецтв і наук, дочки Зевса і Мнемозіни: Кліо – муза історії, Талія – комедії, Мельпомена – трагедії, Евтерпа – ліричної поезії, Ерато – любовної лірики, Терпсіхора – танців, Полігімнія – гімнів, Калліопа – епічної поезії, Уранія – астрономії. Перен. М. – джерело постійного натхнення.

МУЗИ – грецькі богині мистецтв. За грецькою міфологією, було їх дев'ять, жили вони на горі Парнасі та у священному гаї Геліконі (на північ від Коринфської затоки).

МУЗИ, МУСИ – у давньогрецькій міфології 9 богинь – заступниці мистецтв і наук, доньки Зевса і Мнемосіни (варіант: Урана і Геї): Кліо – історії, Евтерпа – ліричної поезії, Талія – комедії, Мельпомена – трагедії, Терпсіхора – танців, Ерато – любовної поезії, Полігімнія – гімнів, Уранія – астрономії, Калліопа – епосу. Як заступниці співу музи були пов'язані з легендами про Аполлона, якого називали Мусagetом – наставником муз. Місцем перебування муз вважалася гора Гелікон в Беотії (варіант: Парнас у Фокіді). Іменами муз названо усі 9 книг “Історії” Геродота. У Римі музи називалися каменами. Муза у переносному значенні – натхнення.

МУЗИКА – мистець, за яким визнаються чарувальні здібності. У давній Україні музиками зазвичай були скоморохи, лірники.

Згідно з повір'ям, щоб оволодіти музичною майстерністю, потрібно укласти договір з нечистою силою.

Людина, яка бажає стати музикою, повинна до схід сонця піти на перехрестя і, роздягнувшись догола, заграти на скрипці; також для цієї мети слід уночі закопати на перехресті наповнену горілкою сопілку. Через сім днів її треба відкопати: якщо чорт прийняв захід, горілки виявяться наполовину менше, а ще через сім днів сопілку знову дістають – якщо там зовсім не буде горілки, людина буде досконало грати на сопілці навіть уві сні. Уявлення про магичні властивості музик особливо відчутні у карпатській традиції, де вважається, що деякі мелодії музикант підслуховує у лісового демона чугайстра або у чорта. Сюжетом багатьох оповідей є те, що чорти під виглядом компанії, яка повертається з весілля або вечірки, просять когось пограти на скрипці за хорошу плату. Музиці ввижається, що він знаходиться у гарному будинку і під його музику кружляють дами і кавалери. Він грає декілька діб поспіль, але йому здається, що пройшли якісь години. Тільки випадково (перехрестившись або згадавши ім'я Боже) музика дізнається, що сидить у лісі на пеньку або у болоті, а кругом танцюють чорти.

Музика – один із обов'язкових присутніх на весільному обряді, зокрема коли молоду виводять із дому, коли виносять коровай, коли просівають борошно для короваю, коли голять молодого тощо. Музика отримує за свою гру нагороду: коли ділять

коровай, йому дають нижню скоринку із вміщеною у ній монетою; хліб, у який встромлене весільне гільце; скатерку, на якій стояв коровай; рушник, хустинки, які дружки виносили музиці на кийках. Музики беруть участь у багатьох календарних і сімейних обрядах, зокрема супроводжують *волоچهбників* – виконавців великодніх пісень.

У багатьох місцевостях функції музик виконували пастухи, обов'язковим атрибутом яких був ріжок, інколи бубон, а у Карпатах – флейта і трембіта. Грі пастуха приписували захисні властивості. Наприклад, у словаків напередодні Нового року пастухи мали якнайгучніше грати на своїх інструментах, щоб відганяти нечисту силу.

МУМІЯ (перс.) – тіло людини або тварини, забальзоване, а часом тільки висушене (навмисне або під впливом природних чинників).

МУРАД-БЕЙ – начальник мамелюків, разом з Ібрагімом-беєм правив з 1773 р. Єгиптом як турецький ставленик; 1798 р. розбитий Наполеоном (під час т. зв. битви під пірамідами).

МУСЕЙОН – храм у Греції, присвячений музам. Найвідомішим в античності був Александрійський мусейон, заснований у 280 до н. е. Птолемеєм Сотером. Тут знаходилася знаменита бібліотека, де працювали вчені, філософи, поети багатьох країн. Мусейони дали назву сучасним музеям.

Найвідоміші античні музеї і музеї з античними відділами:

<i>Місто, країна</i>	<i>Назва музею і дата його заснування</i>
Александрія (АРС)	Греко-римський музей (1872)
Анкара (Турція)	Археологічний музей (1928)
Амман (Йорданія)	Археологічний музей (1923)
Афіни (Греція)	Національний археологічний музей (1873), Музей Акрополя (1878), Музей агори (1956)
Базель (Швейцарія)	Музей античності (1968)
Барселона (Іспанія)	Археологічний музей (1932)
Белград (Югославія)	Музей мистецтв і археології (1901)
Берлін (Німеччина)	Державний музей (1830)
Болонья (Італія)	Археологічний музей (1881)
Брюссель (Бельгія)	Королівський музей мистецтва та історії (1835)
Будапешт (Угорщина)	Національний історичний музей (1802), Музей Аквінкума (1894)
Бухарест (Румунія)	Музей мистецтва і археології (1912)
Варна (Болгарія)	Археологічний музей (1945)
Варшава (Польща)	Національний археологічний музей (1928)
Велико-Тирново (Болгарія)	Окружний історичний музей (1871)
Відень (Австрія)	Художньо-історичний музей (1891)
Дельфи (Греція)	Музей Дельф (1902)
Загреб (Югославія)	Державний музей (1880)
Єрусалим (Ізраїль)	Археологічний музей (1948)
Керч (Україна)	Історико-археологічний музей (1826)
Корінф (Греція)	Музей (1932)

К'юзі (Італія)	Етрусський національний музей (1901)
Ліон (Франція)	Археологічний музей (1772)
Ліссабон (Португалія)	Музей античного мистецтва (1883)
Лондон (Англія)	Британський музей (1753)
Льєж (Бельгія)	Музей археології і декоративних мистецтв (1909)
Мадрид (Іспанія)	Національний археологічний музей (1867)
Майнц (Німеччина)	Центральний римо-германський музей (1867)
Москва (Росія)	Державний історичний музей (1872), Музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна (1912)
Мюнхен (Німеччина)	Гліптотека (1858)
Неаполь (Італія)	Національний музей (1777) Історичний музей (1879)
Одеса (Україна)	Археологічний музей (1825)
Олімпія (Греція)	Музей Олімпії (1882)
Пальміра (Сірія)	Музей (1961)
Париж (Франція)	Лувр (1793)
Пловдив (Болгарія)	Народний археологічний музей (1882)
Помпеї (Італія)	Антикваріум. Старі і нові розкопки (1861)
Рабат (Мальта)	Музей римських старожитностей (1926)
Рим (Італія)	Ватиканський музей античної скульптури (1503), Капітолійський музей (1734), Національний римський музей Терм (1889)
Санкт-Петербург (Росія)	Ермітаж (1852)
Севастополь (Україна)	Херсонеський історико-археологічний музей (Склад місцевих старожитностей, 1892)
Сідней (Австралія)	Музей старожитностей Нікольсона (1860)
Софія (Болгарія)	Народний археологічний музей при БАН (1879)
Тель-Авів (Ізраїль)	Археологічний музей (1956)
Тірана (Албанія)	Археологічний музей (1948)
Флоренція (Італія)	Археологічний музей (1870), Музей ранньої історії (1954).

МУСТЬЄРСЬКА КУЛЬТУРА – найпізніша культура раннього палеоліту (бл. 150 тис. – 35 тис. років тому) на теренах Європи, Азії та Африки. Виділена в 60-х рр. ХІХ ст. Назва походить від печерної стоянки Ле-Мустье (Франція). Для М. к. характерні кам'яні знаряддя (гостроконечники і скребла). Основне заняття носіїв М. к. – мисливство, збиральництво. Пам'ятки М. к. в Україні: Молодовські та Антонівські стоянки на Донеччині, Кіік-Коба, Чокурча, Старосілівська стоянка, Шайтан-Коба і Заскальнинські стоянки в Криму.

МУХАММЕД ІІ ФАТІХ (Завойовник) – турецький султан з 1451 по 1481 рік; 1453 року його війська здобули Константинополь, а 1456 року Афіни.

МУХАММЕД (МОХАММЕД, МАГОМЕТ) (570–632) – засновник ісламу, якого мусульмани вважають “божим пророком”. Рятуючись од ворогів, Мухаммед 16 червня 622 р. втік з Мекки до Медіни; з цього дня мусульмани ведуть своє літочислення.

М’ЯСНА НЕДІЛЯ (М’ясопуст) – неділя перед Масницею. Існував такий звичай: тесть ходив звати зятя “доїдати барана”, тобто покуштувати м’яса. Цього дня останній раз перед Масницею дозволялося їсти м’ясні страви. Також у цю неділю запрошували одне одного до себе на Масницю.

Н

НАБОНІД (НАБУАНАІД) – останній вавилонський цар, панував у 555–539 роках до н. е.

НАВ – підземний, потойбічний чи взагалі уявний світ; коріння Дерева життя.

НАВ, Нава – підземний, невидимий, духовний чи взагалі уявний світ (“той світ”). Світ царства духу предків, коріння Дерева життя. Бог Світовид пильнує, щоб у світі не тільки Явному, а й Навному здійснювалися Правила Дажбожі. У “Велесовій книзі” читаємо: “Се русич і залишиться ним, бо взяв землю до рани своєї і несе її до Нави”.

Навський Великдень, що значить мертвий, називався також *Проводами*, *Могилками* або *Бабським святом* – можливо, тому, що на ньому бували тільки жінки. Присвячувався він *навам* або *навкам* – жіночим духам-покійникам, які з’являлися, за повір’ям, при *Навові-молодиківі*. Цим обрядом задобрювали місячних духів, аби вони не зашкодили хліборобській ниві. Свято поминання предків ще називали *Радунцею*, бо покійники *радуються*, що їх поминають і приходять до них “христуватися”.

У “Слове о посте к невежам” (XIII ст.) звичай топити лазню для “навья” описаний детально. У четвер на Страсному тижні “поведають мрѣтвым мяса и млеко и яйца. И мыльница топят и на печь льют и пепел посреде сыплют следа ради. И глаголют: “Мыйтєся!” И чехли вешають и убруси и велят я терти. Беси же смиютєся злоумию их и вѣлезше мыютєся и порплютєся в пепели том, яко куры след свой показают на попеле... И проходят топившеи мовници и глядають на попеле следа и егда видать на попели след и глаголють: “Приходили к нам навья мытєся...”

Навать – провідник душ на той світ. Зберігся давній звичай вкладати в руку покійнику гроші, призначені для сплати загробному провідникові – *Водцю* – і перевізнику через підземну річку чи повітряне море – *Плавцю*.

НАВАРХ – командуючий флотом.

НАВМАХІЯ – гладіаторський бій, відбувався у великих басейнах, які було збудовано спеціально для цієї мети, чи на арені цирку, затопленій водою. При Цезарі, Августі, Нероні навмахія обставлялася з особливою помпою.

НАВСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ (Мавський, Мертвецький) – Великий четвер перед Великоднем, точніше – Великдень покійників, день мерців. За народними уявленнями, Бог дозволяє три рази покійникам повертатися з потойбічного світу на землю: перший раз – у Великий четвер, другий раз – коли цвіте жито на Зелені свята, і третій – на Спаса.

У Навський Великдень покійники відпускаються, аби ще раз покаялись у гріхах. У цей день вони не бояться ні хреста, ні молитви, іноді приходять до своїх ворогів, щоб порахуватися з ними. Тому саме в такі дні їм конче треба догоджати.

НАВУХОДОНОСОР II (НАБУКУДУРРИУСУР II) – вавилонський цар (604–562 рр. до н. е.). За його правління Нововавилонське царство досягло вершини могутності й займало найбільшу територію.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА – державний документ, який визначає цільові настанови і загальні завдання педагогічного процесу: в загальноосвітній школі – курсу фізичного виховання, у ДЮСШ, СДЮШОР – спортивного тренування з обраного виду спорту; систему знань, умінь, навичок, які необхідно опанувати за конкретний термін занять, перелік основних фізичних вправ та інших засобів, що забезпечують вирішення поставлених завдань; рівень теоретичної, загальнофізичної й спортивної підготовленості, виражений у залікових вимогах та навчальних нормативах (тестових показниках), якого повинні досягнути учні щороку і після завершення навчання в освітньому закладі.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН – державний документ, який визначає загальну тривалість занять з фізичного виховання (у загальноосвітній школі, навчальному закладі), спортивної спеціалізації (в ДЮСШ та інших спортивних школах), розділи (види) програмового матеріалу і кількість годин, відведених на вивчення кожного із них за роками навчання.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ (ДИСЦИПЛІНА) – педагогічно обґрунтована система наукових знань, практичних умінь та навичок, що втілюють основний зміст і методи певної науки.

НАВЧАННЯ РУХОВИМ ДІЯМ – педагогічний процес чуттєво-раціонального пізнання і практичного оволодіння технікою фізичних вправ.

НАГОРОДИ переможцям Олімпійських Ігор – 5-й, останній, день був святковим увінчанням переможців. Для цього проводились бенкети за спеціально організованою церемонією перед храмом Зевса. Олімпійські нагороди зводили переможців в один ряд із національними героями, близькими до богів. Коли Ігри закінчувалися і судді приймали рішення, голосно оголошувалися імена переможців і поліси, звідки вони приїхали; головний суддя клав на голову переможця оливковий вінок, ім'я заносилося до почесної таблиці Олімпу. Після нагородження йшли урочистості з піснями і жертвоприношенням у храмі Зевса.

Нагородження переможців не обмежувалося тільки цим, а доповнювалося численними матеріальними подарунками: рабами, конями, посудом, кубками з міді, дорогим одягом і грошима. Вхід атлета-переможця у фортецю був тріумфальним – на колісниці, запряженій чотирма кінями, а за ним йшла факельна ходьба і тріумфальний кортеж, що інколи входив у місто через зроблений у стіні фортеці прохід. Окрім великих почестей, переможця звільняли від податків, призначали йому пенсію тощо. На їхню честь складались оди, які забезпечували безсмертя. Найвищим званням було “періодокінес”, що присвоювали атлетам, які здобували кілька олімпійських перемог.

НАЛЕЖНІСТЬ ДО ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ – окрім МОКу, олімпійський рух включає в себе міжнародні федерації (МФ), національні олімпійські комітети (НОКи), організаційні комітети Олімпійських ігор (ОКОІ), національні асоціації, клуби та осіб, які до них належать, зокрема атлетів, інтереси яких формують фундаментальний елемент їх дій, суддів/рефері, тренерів та інших спортивних технічних працівників. Він також включає в себе інші організації і установи, які визнаються МОКом.

Будь-яка форма дискримінації стосовно будь-якої країни або особи за расовою, релігійною, політичною, статевою або іншою ознакою є несумісною з належністю до олімпійського руху.

НАЛИВАЙКО Северин (бл. 1560–1597) – козацький ватажок, народився в Гусятині на Поділлі в родині ремісника-кушніра. У юнацькі роки ходив у походи проти турків і татар до Криму й Молдови, брав участь у морських експедиціях козаків. Це загартувало його характер, збагатило досвідом військової науки. Один з польських істориків писав про Наливайка як “людину надзвичайну, ... до того ж прекрасного гармаша”.

Повернувшись до Острога, вступив до війська магната Острозького, під час служби в якому став свідком поразки повстання К. Косинського. За наказом брацлавського старости А. Калиновського, у С. Наливайка відібрали землю, а батька закатували.

НАМАЗ – щоденна п’ятиразова молитва в ісламі. Включає уривки з Корану.

НАПОЛЕОН І БОНАПАРТ (1769–1821) – французький полководець, політичний і державний діяч, імператор Франції (1804–1814 і 1815). Як генерал французької армії, очолив у 1798–1799 рр. воєнну експедицію в Єгипет, що закінчилася поразкою французів.

НАРОДНА ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ, народна словесність, фольклор, усна поезія – сукупність різних форм, видів і жанрів усної худож. творчості певного народу. Різноманітністю тематики, багатством і досконалістю форм відзначається поетична творчість укр. народу – думи й історичні пісні, билини, казки, легенди й перекази, балади, коломийки, приказки й прислів’я, обрядова поезія, нар. оповідання тощо. Здавна здобули популярність і широке визнання майстри Н. п. т. – кобзарі, лірники, казкарі, співаки, оповідачі та ін. До шедеврів зарубіжної культури відносяться пам’ятки усної поет. творчості багатьох народів – міфи Старод. Греції, давньоінд. епос “Магабгарата”, вірменський “Давид Сасунський”, російські билини та багато ін.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ, фольклор – художня колективна творча діяльність народу, що відображає його життя, погляди, ідеали. Включає в себе створені народом поетичні твори – перекази, пісні, казки, легенди, епос; музику – пісні, награти, інструментальні п’єси; театр – драми, сатиричні п’єси, вистави ляльок; танці; образотворче й декоративно-ужиткове мистецтво. Н. т. існує від сивої давнини, є історичною основою всієї укр. та зарубіжної худож. культури, джерелом національних художніх традицій, виразником нац. самосвідомості. Іноді термін “народна творчість” вживають для визначення всіх видів непрофесійного мистецтва (самодіяльне мистецтво, народні самодіяльні театри, колективи художньої самодіяльності тощо).

НАСКЕЛЬНІ ЗОБРАЖЕННЯ, петрогліфи, писаниці – давні зображення на скелях, окремих каменях, стелях і стінах печер, виконані різьбленням, вибиванням заглибин по контуру та фарбами. Відомі в різних частинах світу від палеоліту до Середньовіччя. Найзначніші Н. з. тварин, колісниць тощо відомі на пісковикових брилах Кам'яної могили (під Мелітополем Запор. обл.), в печерах Альтаміра (Іспанія), Фон-де-Гом (Франція).

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – за дорученням Кабінету Міністрів України центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту разом з Академією наук України і Міністерством охорони здоров'я України розробляє державну програму наукових спеціальних досліджень, координує її здійснення, залучає до цієї справи провідні наукові центри, вищі навчальні заклади, Науково-дослідний інститут фізичної культури і спорту.

НАУМ – 1/15 грудня святкували день святого Наума – покровителя розуму, знань і добродієвства. Наум був чоловік мудрий, а тому вважалося, що прийшла найзручніша пора навчати з цього дня дітей уму-розуму: “Прийшов Наум – пора братися за ум”.

НАЦІОНАЛЬНА ОЛІМПІЙСЬКА АКАДЕМІЯ – створена у 1991 р. Використовуючи великий науковий потенціал вузів і наукових центрів України, Олімпійська академія України (ОАУ) розгорнула активну діяльність стосовно поширення знань у галузі олімпійського спорту і фізичного виховання, організувала тісне співробітництво з МОК. Першим президентом Олімпійської академії України був В. О. Запорожанов (з 1991), потім її очолював А. О. Єфімов (з 1995), а з 1996 р. нею керує М. М. Булатова.

Для повноцінного забезпечення розвитку наукових досліджень і системи олімпійської освіти Олімпійською академією України спільно з Національним університетом фізичного виховання і спорту України було розроблено багаторічну програму науково-дослідної, освітньої та видавничої діяльності, у 1992–1993 рр. була всебічно обговорена з президентом МОК Хуаном Антоніо Самаранчем, провідними фахівцями МОК і отримала всебічну організаційну і матеріальну підтримку з боку цієї міжнародної організації. Програма знайшла розуміння та підтримку й у провідних фахівців Росії, Греції, Канади та ряду інших країн.

Одним із основних напрямів олімпійської освіти, що перебуває у полі зору Олімпійської академії України, є поширення знань серед широких верств населення, особливо молоді, про олімпійський спорт, його цінності, багату історію, кращих представників спортивної плеяди.

Академія стала ініціатором включення в програми уроків і занять з фізичного виховання у середній та вищій школі теоретичних розділів, в яких представлено знання про олімпійський рух, організувала підготовку навчального посібника для дітей середнього і старшого шкільного віку "Твій олімпійський підручник" та навчальний посібник для студентів навчальних вузів "Олімпійський підручник студента". Ці книги природно доповнили раніше виданий навчальний посібник для дітей молодшого шкільного віку "Твоя перша сходінка на Олімп". Не залишилися поза увагою Олімпійської академії України і дошкільнята. Для них було розроблено і підготовлено цікаву гру "Олімпійські перегони".

Особливу роль у роботі Академії відіграє співробітництво з Міжнародною олімпійською академією. Найважливішим тут є активна участь представників України в усіх заходах, що проводить Міжнародна олімпійська академія. Так, за період існування Олімпійської академії України понад 60 осіб взяли участь у різних сесіях, проведених МОА: студентської молоді; аспірантів і докторантів; президентів національних олімпійських академій, членів і представників НОК і національних спортивних федерацій; викладачів вищих навчальних закладів, коледжів, шкіл та інших освітніх структур; представників закладів і організацій, діяльність яких пов'язана з олімпійським рухом: національні олімпійські комітети, національні олімпійські академії, міжнародні спортивні федерації, товариства спортивної медицини, асоціації тренерів, суддів та спортивних керівників; спортивних журналістів.

Олімпійська академія України заснувала 14 регіональних відділень в різних областях країни. Багато з цих відділень розгорнули активну роботу з олімпійської освіти.

Олімпійська академія України активно підтримує ту частину діяльності МОК, що пов'язана з розширенням зв'язків олімпійського руху з різними напрямками мистецтва і культури. У країні щорічно проводяться конкурси дитячого олімпійського малюнка, ініційовано проведення конкурсів кращої спортивної фотографії і кращої спортивної скульптури.

Важливе місце у системі олімпійської освіти в Україні займають два музеї, що діють у Києві, – Музей спортивної слави України, розташований на території національного спортивного комплексу "Олімпійський" та Олімпійський музей Національного університету фізичного виховання і спорту України.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОЛІМПІЙСЬКИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ – олімпійський рух в Україні координується Національним Олімпійським комітетом України, який є незалежною, неурядовою, громадською організацією.

У своїй діяльності Національний Олімпійський комітет України керується законодавством України, Олімпійською хартією та власним статутом.

Національний Олімпійський комітет України має виключне право представляти Україну на Олімпійських іграх, в Міжнародному Олімпійському комітеті, міжнародних олімпійських організаціях.

Національний Олімпійський комітет України має свою національну олімпійську символіку та виключне право її використання.

Держава сприяє розвитку матеріально-технічної бази Національного Олімпійського комітету України, надає йому фінансову і організаційну допомогу щодо участі членів збірних команд в Олімпійських та Параолімпійських іграх, сприяє у встановленні міжнародних зв'язків. *(Частина п'ята статті 35 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2264–IV (2264–15) від 16.12.2004).*

НАЦІОНАЛЬНІ ЗБІРНІ КОМАНДИ – центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту за поданням національних спортивних федерацій (асоціацій, союзів) з видів спорту комплектує на конкурсній основі з числа найбільш підготовлених спортсменів та спеціалістів національні збірні команди України.

Члени збірних команд України можуть брати участь у будь-яких спортивних змаганнях лише за згодою центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту та відповідної національної спортивної федерації.

Спортсмени – члени збірних команд України, призвані на строкову військову службу, отримують призначення в підрозділи, які мають необхідні умови для підвищення їх спортивної майстерності, їм надається можливість брати участь в міжнародних, національних та інших спортивних змаганнях.

Утримання та підготовка членів збірних команд України до міжнародних змагань фінансується з державного бюджету.

Громадянин України не може виступати за національну збірну іншої країни, іноземні громадяни і особи без громадянства не мають права виступати у складі збірної команди України.

Положення про національні збірні команди затверджуються центральним органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

НАЦІОНАЛЬНІ ОЛІМПІЙСЬКІ КОМІТЕТИ (НОКи) – місія НОКів полягає в розвитку та захисті олімпійського руху в їх відповідних країнах згідно з Олімпійською хартією.

НОКи: пропагують фундаментальні принципи олімпізму на національному рівні в рамках спортивної діяльності, а також інакше сприяють, крім усього іншого, розповсюдженню олімпізму в учбових програмах фізичного виховання і спорту в школах та університетських закладах. Вони стежать за утворенням інституцій, що мають присвятити себе олімпійському вихованню. Особливо, вони безпосередньо мають справу зі створенням та діяльністю національних олімпійських академій, олімпійських музеїв та культурних програм, що стосуються олімпійського руху; забезпечують дотримання Олімпійської хартії в своїх країнах; сприяють розвитку спорту високих досягнень, а також спорту для всіх; допомагають у навчанні спортивних адміністраторів шляхом організації курсів, а також забезпечують, щоб такі курси робили внесок у пропагування фундаментальних принципів олімпізму; беруть на себе відповідальність за проведення дій проти будь-яких форм дискримінації та жорстокості в спорті; повинні боротися проти застосування речовин та методів, які заборонені МОКом або МФ, зокрема шляхом звернення до компетентних органів своїх країн, щоб увесь медичний контроль виконувався в оптимальних умовах.

НОКи мають виключне право представляти свої відповідні країни в Олімпійських іграх та на регіональних, континентальних і світових комплексних змаганнях, які відбуваються під патронатом МОКу.

НОКи мають повноваження призначати місто, яке може подавати заявку на організацію Олімпійських ігор в своїх відповідних країнах.

НОКи повинні працювати для підтримки гармонійних та плідних відносин з відповідними урядовими структурами; вони також повинні робити ефективний внесок у створення програм сприяння спорту на всіх рівнях. Враховуючи, що спорт робить внесок у сфери виховання, здоров'я, економіки та соціального порядку, було б доцільно для Національних олімпійських комітетів скористатися підтримкою громадських організацій для досягнення своєї мети. Однак НОКи повинні зберігати свою автономію та протистояти будь-якому тиску, а саме – політичного, релігійного або економічного порядку, що може перешкодити їм дотримуватись Олімпійської хартії.

НОКи мають право: формулювати на адресу МОКу пропозиції стосовно Олімпійської хартії та олімпійського руху взагалі, включаючи організацію та проведення Олімпійських ігор; давати свою оцінку стосовно кандидатур на проведення

Олімпійських ігор; співпрацювати у підготовці олімпійських конгресів; за вимогою МОКу брати участь у діяльності комісії МОКу.

МОК допомагає НОКам виконувати їх місію через свої різні відділи та Олімпійську солідарність.

З метою виконання своєї місії НОКи можуть співпрацювати з урядовими або неурядовими органами. Однак вони повинні ніколи не пов'язувати себе з будь-якою діяльністю, яка суперечила б Олімпійській хартії.

Окрім заходів та санкцій, які передбачені у випадку порушення Олімпійської хартії, МОК може, після заслуховування НОКу, тимчасово припинити його діяльність або позбавити свого визнання у випадку: якщо діяльність такого НОКу ускладнюється чинними юридичними положеннями або діючими порядками відповідної країни або правовими актами інших установ в межах такої країни – спортивних або інших; якщо формування або вираження волі національних федерацій або інших установ, що належать до такого НОКу або представлені в ньому, ускладнюється чинними юридичними положеннями або діючими порядками відповідної країни, або правовими актами інших установ – спортивних або інших.

Склад НОКів

Яким би їх склад не був, НОКи повинні включати: членів МОКу в їх країні, якщо такі є. Ці члени також є членами виконавчого органу НОКу за положенням і мають право голосувати як на загальних зборах, так і на засіданні виконавчого органу; всі національні федерації, які входять до МФ, що керують видами спорту, які входять до програми Олімпійських ігор, або представників, яких вони призначили (мінімум п'ять таких національних федерацій). Доказом є те, що ці національні федерації займаються специфічною та дійсною спортивною діяльністю в своїй країні та на міжнародній арені, особливо шляхом організації та участі у змаганнях та шляхом виконання тренувальних програм для атлетів. НОК не повинен визнавати більше, ніж одну національну федерацію з кожного виду спорту, який керується такою МФ. Більше того, такі національні федерації або ними обрані представники повинні становити більшість при голосуванні в НОКу і в його виконавчому органі; діючих атлетів або колишніх атлетів, які приймали участь у Олімпійських іграх; однак останні повинні залишити свої позиції не пізніше, ніж до кінця третьої Олімпіади, після останніх Олімпійських ігор, де вони брали участь.

НОКи можуть включати як членів: національні федерації, що входять до МФ, що визнані МОКом, але види спорту яких не включені до програми Олімпійських ігор; комплексні спортивні групи та інші організації спортивної орієнтації або їх представників, а також окремих осіб країни, що мають посилити ефективність НОКу або які надають видатні послуги справі спорту та олімпізму.

Розглядаючи питання, які пов'язані з Олімпійськими іграми, приймаються на розгляд тільки ті голоси, які набрані виконавчим органом НОКу та національними федераціями, що визнані МФ, які керують видами спорту, що включені до програми Олімпійських ігор.

Уряди або інші громадські установи не мають права призначати будь-яких членів НОКу. Однак НОК може прийняти рішення, на свій розсуд, обирати членами представників таких установ.

Перед тим, щоб існувати як НОК та отримати право бути призначеним таким, організація повинна бути визнана МОКом. Таке визнання може бути надане тільки тій

організації, юрисдикція якої збігається з межами країни, в якій вона заснована і має свою штаб-квартиру.

Для одержання визнання від МОКу НОК-кандидат повинен подати до МОКу для затвердження дві копії свого статуту французькою або англійською мовами. НОК-кандидат повинен отримати від кожної МФ, до якої входить національна федерація НОКа-кандидата, атестацію, яка свідчить МОКу, що дана національна федерація є повноправним членом відповідної МФ.

Кожний НОК-кандидат, статут якого був затверджений МОКом, повинен надіслати копію статуту в МОК разом з проханням про визнання та список членів свого виконавчого органу; всі три документи повинні бути засвідчені президентом та генеральним секретарем НОКу як достовірні.

Статут кожного НОКу повинен в усі часи відповідати Олімпійській хартії та чітко посилатися на неї. Якщо є хоч якийсь сумнів щодо застосування або тлумачення статуту НОКу або якщо існує будь-яка суперечність між таким статутом НОКу та Олімпійською хартією, то має силу остання.

Будь-яка подальша зміна до статуту, з самого початку затверджена МОКом, також повинна бути повідомлена останньому з проханням про затвердження. Копії протоколів засідань, на яких відбувались вибори або заміни членів, повинні бути надіслані до МОКу. Всі документи повинні бути засвідчені як достовірні президентом та генеральним секретарем НОКу.

Генеральна асамблея НОКу повинна відбуватись не менше одного разу на рік.

Члени виконавчого органу НОКу повинні оновлюватися не менше ніж кожні чотири роки під час Генеральної асамблеї, порядок денний якої включає таке оновлення.

Члени НОКів, за винятком тих, хто присвятив себе адміністративній роботі в спорті, не повинні отримувати ніякої заробітної плати або винагороди у будь-якому вигляді за виконання своїх функцій. Однак вони можуть отримувати компенсації за свої подорожні витрати, витрати на розміщення та інші підтвержені витрати, які мали місце під час виконання своїх функцій.

НОКи, які втрачають тимчасово або остаточно своє визнання від МОКу, втрачають всі права, що були їм надані від МОКу, включаючи, але не обмежуючись цим, такі права: називати себе або посилатися на себе як на "Національний олімпійський комітет"; використовувати свою олімпійську емблему; користуватись вигодами від діяльності Олімпійської солідарності; брати участь в діяльності, яка ведеться або патронується МОКом (включаючи регіональні ігри); надсилати учасників, офіційних представників команд та інший персонал команд на Олімпійські ігри; належати до будь-якої асоціації НОКів.

НОКи виконують такі завдання: вони формують, організовують та очолюють свої відповідні делегації на Олімпійські ігри і на регіональні, континентальні та світові комплексні спортивні змагання під патронатом МОКу. Вони вирішують питання про заявки атлетів, що пропонуються своїми відповідними національними федераціями. Такий відбір повинен базуватися не тільки на спортивних досягненнях атлета, але також на його здатності служити прикладом спортивній молоді своєї країни. НОКи повинні забезпечувати, щоб такі заявки, запропоновані національними федераціями, відповідали у повному обсязі положенням Олімпійської хартії.

Вони дбають про екіпіровку, проїзд та розміщення членів своїх делегацій. Вони укладають на користь останніх контракти відповідного страхування, що покриває ризик

смерті, інвалідності, хвороби, медичних та фармакологічних витрат та обов'язки третьої сторони. Вони несуть відповідальність за поведінку членів своїх делегацій.

Вони мають єдине та виключне повноваження пропонувати і визначати, який одяг та уніформу носити та яке обладнання використовувати членам своїх делегацій з приводу участі в Олімпійських іграх та у зв'язку з усіма спортивними змаганнями та церемоніями, які до них відносяться.

Це виключне повноваження не поширюється на спеціалізоване обладнання, яке використовується атлетами його делегації під час спортивних змагань. З урахуванням цього правила спеціалізоване обладнання обмежується тим обладнанням, що визнається відповідним НОКом і має дійсний вплив на виступ атлета завдяки спеціалізованим ознакам цієї екіпіровки. Будь-яка реклама стосовно такої спеціалізованої екіпіровки повинна подаватися до відповідного НОКу для затвердження, якщо є будь-які посилення, вирази або натяки на Олімпійські ігри.

Рекомендується НОКом: регулярно організовувати (якщо можливо кожного року) Олімпійський день або тиждень з метою пропаганди олімпійського руху; включати до своєї діяльності пропаганду культури та мистецтва в галузі спорту та олімпізму; брати участь у програмах Олімпійської солідарності; шукати джерела фінансування, що дають їм змогу підтримувати свою автономію в усіх аспектах. Однак збір коштів повинен виконуватись у відповідності з Олімпійською хартією і таким чином, щоб не постраждала гідність та незалежність НОКу.

НАЦІОНАЛЬНІ ФЕДЕРАЦІЇ – з метою бути визнаною НОКом та прийнятою членом такого НОКу національна федерація повинна здійснювати специфічну та реальну спортивну діяльність, бути членом МФ, яка визнана МОКом, а також здійснювати свою діяльність відповідно до Олімпійської хартії та правил своєї МФ.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА – збройна боротьба народу, спрямована на знищення іноземного панування, завоювання національної незалежності й утворення національної держави.

Наприклад, Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648–1657 рр. Результатом війни стало відродження української державності (гетьманщини).

НЕБЕСНІ ВОРОТА – брама, яку відчиняє Бог у небі, через неї у Святу ніч перед Великоднем до своїх нащадків приходять духи-душі померлих дідів-прадідів. Ними ж приходить весна, чарівна богиня кохання Леля, та новонароджені діти-душі, а також нові істоти та явища, здоров'я, урожай, тепло. Через ці ворота добрі боги несуть дари і благодаті людям. Небесні ворота відчиняються на магичні дії, а тому в ці дні чаклували. До таких обрядодійств належить і дещо загадкова веснянкова гра “Ворота”:

- Воротаре, воротаре, вітвори воротонька!
  - А хто воріт кличе? – Князеві служеньки.
  - А що за дар везуть? – Ярїї пчолоньки!
  - Ой ще ж бо нам мало! – А ми вам додамо.
  - А що ж нам додасте? – Молоду дівоньку
- В рутянім віночку!

Цими ж ворітьми відходять душі померлих у вирій. Улітку, коли спека, закликали небесні ворота відчинитися, дати землі воду, а за негоди просили Сонце зійти на землю.

НЕБЕСНІ ВОРОТА – брама, отвір, через які у Святу ніч перед Великоднем до своїх нащадків приходять духи-душі давнопомерлих дідів-прадівів. Ними ж приходять весна та новонароджені діти, а ще – нові істоти та явища, урожай, здоров'я, тепло тощо. Цими ж ворітьми відходять у Вирій і душі померлих.

НЕДОЛЯ – злий дух, ворог долі. Старається принести шкоду людині. Якщо людина не ладить з долею – треба чекати в гості недолю. Буває, що вона карає людину за гріхи її предків.

НЕЛЬСОН Гораціо (1758–1805) – англійський адмірал. Під час єгипетської експедиції Наполеона знищив французький флот в Абукірській бухті (1798), згодом розгромив іспансько-французький флот біля мису Трафальгар, де й сам загинув.

НЕМЕЙСЬКІ ІГРИ – одержали назву від міста Немей в Арголіді, що знаходилась між Корінфом і Мікенами, і були тісно пов'язані з культом мертвих. Значно пізніше Ігри були реорганізовані Гераклом і присвячені Зевсу. Офіційна хронологія Немейських Ігор починається з 573 до н. е., вони проводились кожні два роки. Змагання були подібні до Олімпійських; переможців нагороджували вінком з плюща або селери. Геладоніки були одягнуті в чорний одяг. Програма складалася з різних видів спорту, однак найбільш популярними були біг, боротьба, пентатлон. Пріснували до кінця IV ст. н. е.

НЕМЕЙСЬКІ ІГРИ – загальногрецькі торжества і спортивні змагання на честь Зевса, які відбувались у Немей на Пелопоннеському півострові.

НЕОЛІТ (від грец. *новий і камінь*) – новий кам'яний вік, заключний період кам'яної доби. В країнах Старод. Сходу цей період тривав протягом 8–7 тис. до н. е., а в Європі – від 6 до 3-го тис. до н. е.) Поряд з рибальством і мисливством почали розвиватися скотарство і землеробство. Вдосконалювалася техніка обробки каменю і кістки (розпилювання, свердління), а також дерева. Виникли гончарство, прядіння, ткацтво. В Україні відомі кількасот неолітичних стоянок і поселень; виділено ряд культур – буго-дністровську, сурсько-дніпровську, дніпро-донецьку та ін.

НЕОЛІТ (VI–IV тис. до н. е.) – нова кам'яна доба. Назва походить від грецьких слів *neos* – *новий* та *lithos* – *камінь*.

НЕОПЛАТОНІЗМ – містичний та ідеалістичний напрям у філософії, що виник у III–V ст. н.е. в Римській імперії. Намагався поєднати на основі платонізму різні системи античної філософії.

НЕРОН КЛАВДІЙ ЦЕЗАР – римський імператор у 54–68 рр. н. е.

НЕРОН КЛАВДІЙ ЦЕЗАР (лат. *Claudius Caesar Nero*, 37–68 н. е.) – римський імператор з 54 н. е. Виявляв підвищений інтерес до Олімпіад і навіть брав участь в одній з них (211-та Олімпіада). У ті роки Олімпія знову перетворилася на квітуче місто. В

Іграх уже брали участь не лише греки і римляни, а й багато представників країн Африки і Азії.

НЕРОНІЇ – мистецькі ігри на честь імператора Нерона.

НЕСТОР (бл. 1056–57, Київщина – бл. 1116–21, Київ) – давньоруський письменник і літописець XI – поч. XII ст. Із 1073 – послужник Києво-Печерського монастиря. Автор “Читання про життя і загибель... Бориса та Гліба” (80-ті рр. XI ст.), “Життя Феодосія, ігумена Печерського” (бл.1091), а також перший упорядник “Повісті временних літ”, якій він надав літ. форми і довів розповідь до 1113. Похований у Ближніх печерах Києво-Печерського монастиря.

НЕСТОР (XI – поч. XII століття) – давньоруський письменник, інок Києво-Печерського монастиря; літопис Нестора – “Повість минулих літ” (бл. 1113 р.).

НЕХО – єгипетський цар, другий фараон XXVI династії. За його царювання (бл. 609–595 рр. до н. е.) єгиптяни розпочали будівництво каналу від Нілу до Червоного моря.

НЕЧАЙ Данило (?–1651) – походив з українського шляхетського роду на Київщині, за іншими даними – з Поділля; козакував із 40-х років XVII ст. На початку Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. став козацьким полковником, напередодні Пилявецької битви 1648 року очолював гарнізон м. Старокостянтинів. Під час походу української армії в Галичину за дорученням Б. Хмельницького здобув замок у Бродах, брав участь в облозі Замостя. За деякими даними, у грудні 1648 року Д. Нечая призначили київським полковником, на початку 1649 року був обраний полковником Брацлавського полку. У травні 1649 року полк Д. Нечая утримував Меджибіж до підходу головних козацьких сил під командуванням М. Кричевського. Відзначився під час Збараської облоги 1649 року та Зборівської битви 1649 року, активно виступив проти укладення Зборівського мирного договору 1649 року, вимагаючи продовження боротьби з польськими загарбниками. Відмовлявся впустити шляхту до маєтків і контролював територію по лінії Сатанів – Бар – Студениця (на Дністрі). У вересні 1650 року очолював козацькі полки, які розбили військо Василя Лупула й здобули столицю Молдови м. Ясси, примусивши молдовського господаря укласти союзний договір з Гетьманщиною. Загинув 20 лютого 1651 року в бою з польськими військами під командуванням М. Калиновського і С. Лянцкоронського, обороняючи м. Красне на Поділлі. За деякими даними, похований Д. Нечай біля Черемошного.

НИЙ (Ния) – провідник душ на той світ. Один з найстрашніших демонів царства мертвих: величезний горбатий дідуган з довгими волосатими руками-лапами. Вічно злий та нис, тому що доводиться працювати і вдень, і вночі – приймати грішні душі померлих.

НИГІЛІЗМ (лат. *nihil* – ніщо, нічого) – заперечення загальноприйнятих цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, традицій.

НИЖ – символ сили, боротьби, захисту, жертвоприношення, справедливої помсти. Якщо ніж окропити святою водою і кинути у вихор, то він упаде на землю почервонілий

від крові нечистого. У руках лиходія ніж набуває символічного значення наглої смерті, зла, несправедливості.

Ніж часто виконував оберегову функцію. Його клали в колиску немовляті від уроків, брали з собою, коли несли дитину хрестити. Коли дитина вперше піде, то щоб багатою була, треба було умовно черкнути ножем між ніг, що значить перерізати пута. За повір'ям, поширеним на Закарпатті, подорожньому нічого не загрожує, якщо при ньому буде ніж. За допомогою ножа здійснюються чарівницькі дії, ворожіння. З ним пов'язано низку звичаїв, наприклад, ножа не можна залишати на ніч на столі, на Головосіки взагалі не брали до рук ножа, навіть хліб ламали. Ножем припікали виразки, лікували рани від укусу змії. На Поліссі, виходячи із житла після родів, жінка затикала за пояс ніж. Мати клала під себе ніж, коли годувала дитину грудьми. Коли кум з кумою йшли до церкви хрестити дитину, то переступали через ніж, покладений на порозі, аби до ще не хрещеної дитини “не міг підступити нечистий дух”. Разом з вогнем ніж є містичним охоронцем життя праведної людини, її заступником і другом.

НИКА, НИКЕ (грец. *Nike*) – перемога, грецька богиня перемоги, уособлення звитяги. За Гесіодом, дочка титана Палланта і океаніди Стікс, сестра Завзяття, Наполегливості, Сили. Зображалась, як правило, з крилами і переможним вінком. Починаючи з епохи еллінізму часто карбувалися монети з її зображенням. До найбільш відомих скульптурних втілень, Ніка належить до пізнього класичного періоду, статуя з Олімпа, роботи Пеонія. Вона присутня під час битв і змагань борців, приймає жертви після перемоги. Летить над землею зі звісткою про щасливе закінчення війни, звуками сурми сповіщаючи про тріумф героїв. Скульптор Антерм з Хіосу перший спорудив статую Ніке з крилами та лавровим вінком. Зображення богині знаходять на вазах, лампадах, гемах та стінному розпису.

НИКЕ – грецька богиня перемоги.

НІМЕЦЬКА ГІМНАСТИКА (поч. ХІХ ст.) – напіввійськові – напівгімнастичні організації буржуазної молоді в Пруссії, а потім і в інших германських державах виникли у роки окупації країни військами Наполеона. Розпочався рух за визволення країни від іноземців. Так, у 1808 р. у Німеччині виникла національно-визвольна організація “Союз доброчинності” (Тугенбунд). Заняття з молоддю у цій організації спочатку мали військовий характер, але, коли у 1810 р. за наказом Наполеона ця організація була заборонена, молодь стала займатись гімнастикою та іграми на місцевості.

НІМЕЦЬКИЙ ГІМНАСТИЧНИЙ СОЮЗ (ДТ) – з 1921 р. почав розвивати спортивну гімнастику, і разом нею, футбол, гандбол, веслування, фехтування, плавання і легку атлетику. Розвиток цих видів спорту пояснюється бажанням залучити до союзу якомога більшу кількість молоді і виховувати її у дусі германського мілітаризму. До 1922 р. кількість членів ДТ сягала одного мільйону чоловік. У політичному відношенні ДТ цілком стояв на позиціях реваншистських організацій Німеччини, які підтримували реакціонерів і Гітлера. ДТ та інші буржуазні гімнастичні і спортивні організації використовували гасла аполітичності спорту, але насправді проводили мілітаризацію фізичного виховання, військово-фізичну підготовку молоді.

НІМФИ – у давньогрецькій міфології численні божества в образі юних дів, алегорії сили і явищ природи. Вважалися покровительками шлюбу. Розрізняли німф морських, річкових, джерельних, гірських, лісових тощо.

НІНЕВІЯ – одна із столиць Ассирії, її руїни лежать на лівому березі верхньої течії Тігру. Найвищого розквіту досягла за царя Ашшурбаніпала II (668–631 рр. до н. е.), зруйнували її мідійці й вавилоняни 612 р. до н. е.

НІНУРТА – ассиро-вавилонський бог війни.

НОБІЛІТЕТ – римська знать.

НОВА СІЧ – Підпільненська Січ, Краснокутська Січ, територіально-військова організація українських козаків, остання Запорозька Січ. Заснована в 1734 р. козаками після Олешківської Січі та повернення їх із турецьких володінь в Україну, поблизу Старої (Чортомлицької) Січі, біля нинішнього с. Покровське Нікопольського району Дніпропетровської області. Проіснувала до 1775 р. Знищена за наказом Катерини II російськими військами під командуванням генерала П. Текелі, що поверталися з російсько-турецької війни. Частина козаків знищеної Січі перебралася в турецькі володіння, де заснувала Задунайську Січ. Землі Нової Січі ввійшли до складу Новоросійської та Азовської губерній. На місці фортеці Нова Січ виникло с. Покровське, назва якого пов'язана з Покровською січовою церквою.

НОВЕЛИ – закони візантійських імператорів.

НОВИЙ ЗАПОВІТ – частина Біблії, яку християнство визнає за “Священне Писання”. Н. з. включає 27 книг (4 євангелія, “Діяння святих апостолів”, 21 “Послання апостолів” і “Одкровення Іоанна Богослова”, або Апокаліпсис). Текст Н. з. складався поступово у I–II ст. і був остаточно затверджений церквою у IV ст.

НОВИЙ РІК – перше число першого місяця року; свято народження Місяця (1/14 січня). Новий рік розпочинається напередодні Щедрого вечора. Усі дії цього святкування спрямовані на вблагання бога врожаю та багатства Спаса та бога приплоду Велеса, щоб вони прийшли до господаря і, переконавшись, що він працьовитий, послали в Новому році добрий урожай та гарний приплід. Первинна назва Місяця загубилася протягом тисячоліть і змінилася на ім'я Василь. Василь-Василечко став символом високоморального, працьовитого, ніжного й розумного юнака. Для дівчини то вимріяний милий, який після “благословення-поради” матері та батька вирушає на “Місяцічовнику” в подорож по свою майбутню дружину.

Існує традиція, згідно з якою на Василя всі перебрані вдень збираються в умовленому місці, переважно на перехресті доріг, де ще в дохристиянські часи відбувалися різні колективні церемонії. Поступово сюди сходяться люди, охочі до розваг. Такі загальносільські свята відомі на Північній Буковині під назвами *схід*, *пляс*, *данець*. Класична форма їх організації – коло. У центрі його розташовуються музики й парубки, на певній відстані від них стоять дівчата. Танці відбуваються між внутрішнім і зовнішнім колом. Специфіка новорічного “данцю” полягає в тому, що хлопці приходять перебраними. Вони не тільки танцюють, а й змагаються у лицедійстві, кожна маска старанно розігрує свою роль.

Василя згадували і в інші дні року: 13 березня – Василь-крапельник; 4 квітня – Василь-сонячний; а 24 серпня на честь Василя старалися прибрати стайні, кошари, клуні, стодоли, повітки.

У давній Україні рік спочатку починався 1 березня, з 1348 р. – 1 вересня, з 1699 р. – 1 січня.

НОЙ – біблійний патріарх, який за легендою, яку подає біблія, пережив світовий потоп. Літературним прототипом Ноя був Утнапіштім з асиро-вавилонського епосу про Гільгамеша та Зіусудру з шумерійських поезій ще давнішого періоду.

НОК УКРАЇНИ – 22 грудня 1990 р. Асамблея як правочинні збори представників спортивної громадськості республіки, керуючись Декларацією про державний суверенітет України та положенням Олімпійської хартії, прийняла рішення про створення НОК України, яке мало надзвичайно важливе значення для українського спорту у подальшому самостійному виході його на міжнародну арену та вступ у світову олімпійську сім'ю.

Президентом НОК було обрано тодішнього голову Держкомспорту України дворазового олімпійського чемпіона Валерія Борзова.

У початковий період становлення НОК України його головним завданням було забезпечення свого міжнародного визнання та участі українських спортсменів в Олімпійських іграх самостійною командою. Однак розв'язання цих принципових питань ускладнювалося існуванням Олімпійського комітету СРСР. І тільки проголошення 24 серпня 1991 р. Акта про державну незалежність України, підтвержене на Всеукраїнському референдумі 1 грудня того самого року, та визнання світовим співтовариством України як незалежної держави дало можливість зробити перші практичні кроки, спрямовані на постановку перед Міжнародним олімпійським комітетом (МОК) питання про офіційне визнання НОК України.

9 березня 1992 р. Виконком МОК визнав Національний олімпійський комітет України, і йому було надано статус тимчасового члена.

Після цього на позачерговій сесії Генеральної Асамблеї НОК України було розглянуто емблему НОК, складовими якої стали малий герб України та олімпійські кільця.

24 вересня 1993 р. на 101-й сесії МОК було прийнято знаменне для нашої країни та її спорту рішення про повне визнання НОК України. З прийняттям цього рішення Україна стала повноправним членом олімпійського співтовариства.

Права НОК України як незалежної неурядової громадської організації були законодавчо закріплені у 1994 р. Законом України "Про фізичну культуру і спорт" ст. 35 "Національний Олімпійський комітет".

У 1994 році В. Борзов був обраний членом МОК України, а у грудні того самого року на Генеральній Асамблеї НОК України був переобраний президентом НОК на новий термін.

У 1995 році НОК України почав видавати свій офіційний журнал "Олімпійська арена". З 10 грудня 1998 року на посаду президента НОК було обрано Івана Федоренка. 20 грудня 2002 року Генеральна Асамблея НОК України обрала президентом НОК Віктора Януковича. З 23 червня 2005 року НОК очолює Сергій Бубка.

Національний олімпійський комітет України має 27 відділень у 24 областях країни, в Автономній Республіці Крим та містах Києві та Севастополі. До складу НОК,

затвердженого Генеральною асамблеєю 20 грудня 2002 р., увійшли 139 членів. Понад 80 різних організацій нашої країни є колективними членами НОК України.

НОК України постійно допомагає спортивним організаціям у розв'язанні питань зміцнення існуючої матеріально-технічної бази олімпійського спорту, її подальшого розширення та розвитку.

З 1993 р. під егідою НОК спортсмени України беруть участь не тільки в Іграх Олімпіад та зимових Олімпійських іграх, але й у змаганнях зимових і літніх Європейських юнацьких олімпійських днів та фестивалів.

НОК приділяє велику увагу удосконаленню олімпійської освіти у країні, популяризації ідей олімпізму, вивченню олімпійської історії, збереженню та примноженню славних олімпійських традицій як дійових способів залучення громадян України до ідеалів миру і добра, гармонійного розвитку і здорового способу життя, виховання у молоді за допомогою спорту почуття дружби та взаєморозуміння.

Для практичного вирішення цих завдань НОК України підтримує діяльність Олімпійської академії України, створеної у вересні 1991 р. за рішенням Генеральної асамблеї НОК, та спеціалізованих вищих фізкультурно-спортивних навчальних закладів країни.

Представники НОК України є членами різних міжнародних спортивних організацій та об'єднань. Член НОК України, член Міжнародного олімпійського комітету для України Валерій Борзов працює у Комісії МОК з обрання міст-організаторів Олімпійських ігор, а член НОК України, член МОК для України С. Бубка входить до складу Виконкому МОК і очолює Комісію спортсменів МОК.

НОК України сприяє розвитку масового спорту у країні як необхідного фундаменту для відбору талановитої перспективної молоді та її подальшого спортивного удосконалення, вершиною котрого є участь в Олімпійських іграх.

НОК підтримує розвиток в Україні фізичної культури і спорту серед інвалідів.

До числа актуальних завдань, що розв'язує НОК України, входить боротьба із застосуванням допінгу у спорті та з іншими формами викривлення ідеалів олімпізму.

НОК України взяв активну участь й у роботі Організаційного комітету з підготовки та проведення міжнародної естафети олімпійського вогню у Києві, що на своєму шляху за маршрутом, прокладеним по п'яти континентах нашої планети, 5 липня 2004 р. пройшла вулицями і площами столиці України.

НОМОФІЛАКИ – державні особи в містах Еллади, які виконували різні функції: у Спарті й інших дорійських містах стежили за дотриманням існуючих законів; в Афінах складала колегію семи, встановлену за часів Ефіальта. Контролювали раду 500, функції народних зборів і державних осіб по дотриманню ними законів держави.

НОУМЕН (грец. *νοῦτερον* – осягнуте розумом) – термін, який означає те, що осягається розумом, на противагу даному в чуттях (феномен). У *І. Канта* “ноумен” – проблематичне поняття, що не містить логічної суперечності, але об'єктивну реальність якого аж ніяк не можна пізнати без допомоги чуттів.

НУТ – єгипетська богиня неба.

О

ОБЕЛІСК (грец.) – гранчастий камінний стовп, що звужується вгору і має пірамідальне завершення. Обеліски, вкриті ієрогліфічними написами, ставили для оформлення площі перед давньоєгипетськими храмами.

ОБ’ЄКТИВАЦІЯ – перетворення суб’єктивного (властивостей, притаманних суб’єкту) в об’єктивне (у властивості об’єкта), що відбувається в процесі суспільної практики.

ОБ’ЄКТ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ – історична дійсність, процес, події, явища і фрагменти історичного розвитку, його дійові особи, вся сукупність умов, що характеризують життя суспільства і впливають на нього, тобто все, на що спрямовано пізнавальну функцію історичної науки. Об’єкт історичного пізнання дуже близький до джерельної бази, але не тотожний їй. Домінантним об’єктом історичної науки є сам суб’єкт історичного процесу, тобто його рушій, творець, а в цій ролі виступають люди та результати їхньої діяльності. Ці результати віддзеркалюються в природно-історичних фактах, речових, писемних та усних пам’ятках, які в ході історичного пізнання набувають функції історичного джерела. Між історичним джерелом та історичним фактом завжди стоїть історик, його науково-пізнавальна діяльність. Історичні факти, на відміну від природознавчих, здебільшого не піддаються спостереженню, живому сприйняттю, вони не можуть відтворюватись експериментально, мають уривчастий і вибірковий характер. Отже, емпіричну базу історичного пізнання становлять не самі джерела, а історичні факти, які виникли на підставі наукового, критичного дослідження всієї окупності та розмаїття історичних джерел.

Таке загальне визначення О. і. н. та його коментар дають ключ для конкретизації об’єкта кожного компонента й кожної галузі історичного знання, кожного реального історичного дослідження. Так, об’єктом політичної історії постає опосередкована в історичних фактах діяльність політичних партій, рухів, об’єднань, їхніх лідерів, державних установ, політичний устрій певної країни або групи країн. Об’єктом історії української культури є історичні факти, що відображають розвиток освіти, науки, літератури, мистецтва, діяльність інтелігенції, культурно-освітніх і мистецьких установок інституцій, політику держави в царині культури, духовності. Об’єкт історії міжнародних відносин – діяльність державних та міждержавних інституцій у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин, дипломатичних служб, їх діячів, що знайшла, відображення у відповідних джерелах та історичних фактах.

О. і. н. – це насамперед об’єкт історичного пізнання. Його визначення належить до методологічних засад історичного дослідження і відіграє важливу роль у пошуку джерел, їх опрацюванні, критиці, інтерпретації, встановленні *достовірності історичного знання*.

Об’єкт і предмет історичної науки різняться між собою, хоча в окремих історичних дисциплінах вони збігаються або майже збігаються (*сфрагістика*, геральдика, нумізматики та ін.). Таким чином, О. і. н. є все те, що протистоїть суб’єктові, тобто пізнавальній діяльності історика. Він існує незалежно від історика, уособлюється в історичних джерелах і фактах, служить основою створення правдивої, об’єктивної історії.

ОБЖИНКИ – кінець жнив. Вірили, що божество поля живе в останньому снопі, тому його пишно складали, а остаток зв'язували на бороду Спаса, бога урожаю.

ОБЛІК У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ (СПОРТИВНОМУ ТРЕНУВАННІ) – процес виявлення, реєстрації, осмислення та оцінювання даних, фактів, що відносяться до певної діяльності у фізичному вихованні. Розрізняють попередній (до початку організації педагогічного процесу), поточний (безперервний в процесі роботи), підсумковий (після завершення періоду роботи) облік.

ОБОЛ – грошова та вагова одиниця у Стародавній Греції з 7 ст. до н. е. Оболами називалися срібні та мідні монети вартістю 1/6 драхми. Аттічний обол важив близько 0,73 г. Карбувалися монети вартістю у 2 оболы (діобол), 3 оболы (тріобол), 4 оболы (тетробол) тощо.

ОБРАЗ – форма і продукт суб'єктивного, ідеального відображення об'єктивної дійсності та свідомості людини.

ОБРАЗ ІСТОРИЧНИЙ – результат відображення того чи того об'єкта у свідомості людини. О. і., як і інший образ, є об'єктивним за своїм джерелом, за об'єктом, який він відображає, і суб'єктивним за способом (формою) існування. Він водночас і багатший, і бідніший за відображений предмет і має самостійний характер. О. і. постає і як поняття, і як образ, у цьому плані його можна ототожнити з історичним фактом. Саме цим *факт* історичний відрізняється від емпіричного факту природничих наук, а історичний образ – від образу як такого. О. і. виникає як результат історичного опису. Можна виокремити такі рівні О. і.: 1) образні елементи в історичних відомостях; 2) образне формулювання емпіричних побудов – історичних фактів; 3) образні елементи у структурі теоретичного знання. Виникнення історичного інтересу і включення його як самостійного компонента до культурно-ціннісної системи створює широку аудиторію, що змушує історика вдаватися до образності історичного викладу.

Представники західної філософії вважають образність невіддільною рисою історичного пізнання, яка силою художнього зображення компенсує недостатність інформації. Слід зауважити, що образність історичного пізнання не є примхою дослідника, вона відображає об'єктивність естетичності історії.

Історична реконструкція є конструкцією історика, який із складного вузла повідомлень, джерел і власних уявлень про історичний процес, видобув ту чи ту систему історичних образів. У межах цієї конструкції, яка створюється відповідно до принципів наукового аналізу, пам'ятки минулого стають історичними джерелами, а повідомлення джерел про події, явища – історичними фактами. Дослідницька, творча активність історика не зводиться до відображення і реєстрації явищ і фактів, а робить можливим встановлення контакту з минулим і створення історичних джерел та історичних фактів. Між істориком і джерелом встановлюється плідне взаєморозуміння. І це не що інше, як діалог між істориком і людьми минулого, чії думки й наміри втілені в історичних пам'ятках.

ОБРАННЯ МІСТА-ОРГАНІЗАТОРА – є виключною прерогативою МОКу.

Тільки місто, кандидатура якого затверджена НОКом своєї країни, може подавати заявку на організацію Олімпійських ігор. Заявка на організацію Олімпійських ігор повинна подаватися до МОКу офіційною владою відповідного міста за затвердженням НОКу. Офіційна влада міста та НОК повинні гарантувати, що Олімпійські ігри будуть організовані із виконанням вимог та за умовами МОКу. У випадку, коли існує кілька міст-кандидатів в одній країні на організацію таких Олімпійських ігор, то НОК має сам вирішити, яке з них буде запропоноване для обрання.

Організація Олімпійських ігор не надається місту, якщо останнє не подасть до МОКу документ, підписаний урядом відповідної країни, в якому згаданий уряд дає гарантію МОКу, що країна буде поважати Олімпійську хартію.

Будь-яке місто, що висунуло свою кандидатуру на організацію Олімпійських ігор, повинно дати письмове зобов'язання дотримуватись умов для міст-кандидатів, розроблених Виконавчим комітетом МОКу, а також технічних норм, що встановлюються МФ з кожного виду спорту, включеного до програми Олімпійських ігор. Виконавчий комітет МОКу визначає процедурні питання для їх дотримання містами-кандидатами.

Будь-яке місто-кандидат повинно надати такі фінансові гарантії, які Виконавчий комітет МОКу вважатиме достатніми. Такі гарантії можуть бути надані безпосередньо містом-кандидатом, місцевими, регіональними або національними громадськими органами, державою або іншими третіми сторонами. Не менше ніж за шість місяців до початку Сесії МОКу, на якій буде прийматися рішення про місце проведення таких Олімпійських ігор, МОК повідомить про характер, форму та чіткий зміст необхідних гарантій.

Обрання міста-організатора відбувається в країні, що не висуває своє місто – кандидата для організації таких Олімпійських ігор, після ретельного обговорення звіту оціночної комісії міст-кандидатів. За винятком надзвичайних обставин такі вибори повинні відбутися за сім років до проведення Олімпійських ігор.

МОК укладає письмову угоду з містом-кандидатом та НОКом його країни, якою визначає деталі зобов'язань, що повинні виконуватись. Така угода підписується негайно після обрання міста-кандидата.

ОБРУЧЕННЯ (заручини, полюбини, хустки, рушники, сватанки, мале весілля) – обряд, що символізує любов, згоду, єднання, вірність. Відомості про нього сягають XI–XII ст.

На заручинах відбувалося ритуальне з'єднання рук молодих на хлібі, зерні (звідси й назва обряду), батьківське благословення. До молодої на заручини приходили разом з молодим його батьки та родина. Сідали до столу, а молодих виводили на посад. Старший староста клав на накритий рушниками хліб руку нареченої, зверху – руку нареченого і перев'язував їх рушником. Молода пов'язувала старостів рушниками, які сама вишивала, а всіх присутніх обдаровувала полотном, хустинками або сорочками.

На Західній Україні на обрученні головувала мати нареченої: вона обсипала молодих пшеницею і подавала їм мед, що символізує єдність пари. Відтоді молоді вважалися зарученими і мушили брати шлюб. Відмова від нього вважалася за безчестя та глибоку образу. Як ознака того, що хлопець та дівчина засватані, вони отримували певні атрибути: наречений – барвінкову хустку, наречена – стрічку, квітку або вінок. Дівчина

не знімала його аж до шлюбу. Існувало повір'я: якщо вінок пропаде – не буде щастя в подружньому житті.

ОБРУЧКА, перстень, каблучка – символ вінчання і шлюбу, а також амулет-оберіг від нечистої сили. На цих маленьких за розмірами давніх прикрасах виступає ідея макросвіту, який має оберігати мікросвіт дівчини. Відомі персні з трьома хрестами або з трьома Сонцями, або з двома хрестами і Сонцем посередині. Це не що інше, як рух Сонця від сходу до полудня і від полудня до заходу. Обручка – символ єднання родів. Золота обручка – символ Сонця, що поборює демонів мороку. Вмивання водою, у яку покладена золота обручка, за народними віруваннями, оберігає від грому. Для лікування від уроків, а також для зупинення кровотечі використовували каблучку, викопану з могили. При важких пологах баба-повитуха знімала з рожаниці обручку та інші прикраси, розв'язувала вузли, розкривала скрині і двері, обливала перстень водою і давала пити її рожаниці. Відоме прислів'я: “Нема ні хліба, ні муці, був би перстень на руці”.

ОБРЯДИ (ритуал) – сукупність визначених традицією умовних дій, спрямованих на оформлення певних подій у житті людей, колективів, а також відзначення деяких пір року (весілля, день народження, обжинки, купальські О. та ін.). Вони є складовою частиною традиційно-побутової культури народу і містять елементи пісенного, хореографічного, драматичного та декоративно-ужиткового мистецтва.

ОБСЯГ НАВАНТАЖЕННЯ – загальна кількість тренувальної роботи, що виконана під час заняття (серії занять).

ОВАЦІЯ – малий тріумф.

ОВІДІЙ НАЗОН ПУБЛІЙ (43 р. до н. е. – 18 р. н. е.) римський поет. Автор “Метаморфоз”, збірки послань “Героїди”, “Любовних елегій” та інших творів. Мав великий вплив на сучасне мистецтво.

ОДЕОН – будинок для співів в Афінах.

ОДІССЕЙ (лат. *odisseyus i ulixes*) – в давньогрецькій міфології цар острова Ітака, відважний, винахідливий і хитромудрий. Брав участь у Троянській війні. Одиссей пережив багато пригод під час десятилітніх мандрів і повернувся на батьківщину до вірної дружини Пенелопи. Образ Одиссея відбито в трагедіях Софокла, Евріпіда та інших і в мистецтві.

ОДІССЕЙ – міфічний цар Ітаки, один з ахейських воєначальників під час Троянської війни. Був сильний, відважний, виділявся з-поміж усіх хитрістю; йому належить ідея “троянського коня”.

ОЙКУМЕНА – заселена частина землі.

ОЙКУМЕНА, ейкумена, екумена (старогрец. *мешкаю, населяю*) – термін, що застосовувався в Старод. Греції (і можливо, раніше в Крито-Мікенській (2–1 тис. до н. е.) та Староєгип. (4–2 тис. до н. е.) цивілізаціях) для позначення населеної частини Землі. Вперше опис О. зустрічається у Гекатея Мілетського (546–480 до н. е.), який включав у

поняття О. Європу (окрім Північної), Малу і Передню Азію, Індію і Пн. Африку (у V ст. до н. е. носила назву Лівія). О., як і вся земна поверхня, уявлялася плоскою, округлою – у вигляді диска, що плаває на стисненому повітрі, та звідусіль оточеною водами Світового океану. О. поділялася на Центральну частину, де знаходився т. з. Пуп Землі, і 4 (за сторонами світу) країни (Північну – Скіфія, Південну – Лівія, Східну – Індія, Західну – Кельтика).

ОЛЕКСАНДР МАКЕДОНСЬКИЙ (його ще зовуть **ВЕЛИКИЙ**) (356–323 рр. до н. е.) – македонський цар, визначний полководець і організатор, один з найбільших завойовників стародавнього світу. Утворена ним “світова імперія” розпалася після його смерті.

ОЛІГАРХІЯ – форма державного правління, за якою політичне і економічне панування здійснює невелика група аристократів. Термін олігархія вперше зустрічаємо в Арістотеля і Полібія для визначення такої форми державного устрою, яка виникає в результаті виродження аристократії.

ОЛІМП – гірський масив у Греції. За давньогрецькою міфологією – місцеперебування богів.

ОЛІМПІАДА – у давніх греків 4-річний період між Олімпійськими іграми. У 264 до н. е. афінський історик Тімей запровадив літочислення за олімпіадами, яке було визнане у Стародавній Греції і велося до 394 н. е.

ОЛІМПІАДА – термін “Олімпіада” являє собою період із чотирьох послідовних років. Олімпіада розпочинається з відкриття одних Ігор Олімпіади і закінчується відкриттям наступних.

У випадку, якщо Ігри Олімпіади не відбулись, то така Олімпіада починається через чотири роки після початку попередньої Олімпіади.

Олімпіади ведуть свою нумерацію послідовно від перших Олімпійських ігор (Ігор Олімпіади) сучасності, що святкувались у Афінах в 1896 році.

ОЛІМПІЗМ – це філософія життя, яка звеличує і об’єднує в єдине ціле якості тіла, духу і розуму людини. Метою олімпізму є – поставити спорт на служіння гармонійно розвинутої людини, сприяти миру на землі, піклуватися про дотримання людських прав і свобод, гуманізація суспільства та боротьба з негативними глобальними процесами у світі.

ОЛІМПІЙСЬКА ГЕОСОЦІОСИСТЕМА – територіально відмежовані об’єкти, в яких функціонально поєднані екологічні, соціальні, економічні, демографічні, гуманітарні, технічні та інші блоки, діяльність яких пов’язана з організацією та реалізацією Олімпійських ігор, спортивної інфраструктури й інших завдань покликаних слугувати олімпійському руху.

ОЛІМПІЙСЬКА ІДЕНТИФІКАЦІЙНА ТА АКРЕДИТАЦІЙНА КАРТКА – олімпійська ідентифікаційна та акредитаційна картка є документом, який надає її власнику право брати участь в Олімпійських Іграх.

Олімпійська ідентифікаційна та акредитаційна картка визначає особу її власника та формує документ, що разом із паспортом або іншим офіційним проїзним документом його власника надає право в'їзду до країни, в якій знаходиться місто, яке організує Олімпійські ігри. Вона дозволяє власнику перебувати та виконувати свої олімпійські функції протягом Олімпійських ігор, а також на період, який не перевищує один місяць до та один місяць після Олімпійських ігор.

МОК надає олімпійську ідентифікаційну та акредитаційну картку особам, які мають право на акредитацію. Виконавчий комітет МОКу може делегувати всі або частину цих повноважень ОКОІ, який в цьому випадку, надає олімпійську ідентифікаційну та акредитаційну картку всім особам, яких визначає МОК.

Детальна інформація про олімпійську ідентифікаційну та акредитаційну картку, включаючи роз'яснення, категорії та популяції, привілеї, процедури та терміни міститься в "Довіднику заявок на змагання видів спорту та акредитацію", що приймаються Виконавчим комітетом МОКу.

Олімпійська ідентифікаційна та акредитаційна картка надає відповідно до ступеня необхідності в кожному випадку доступ до споруд та місць проведення змагань, які знаходяться під відповідальністю ОКОІ. МОК визначає осіб, які мають право на такі картки, та встановлює умови їх надання та процедури їх видачі. Обов'язком ОКОІ є надання карток особам, які мають на них право.

ОЛІМПІЙСЬКА КУЛЬТУРА – сукупність ідеалів та цінностей олімпізму, олімпійських традицій, історії олімпійського руху, Олімпійських ігор, матеріальних і нематеріальних, духовних, морально-етичних норм і принципів суспільства, накопичених від початку виникнення олімпійської історії і до сучасного періоду.

ОЛІМПІЙСЬКА ОСВІТА – це процес і результат оволодіння науковими і практичними знаннями, уміннями і навичками, спрямованими на гармонійний розвиток особистості на основі ідеології олімпізму.

ОЛІМПІЙСЬКА ОСВІЧЕНІСТЬ – рівень знань, умінь і навичок, набутих у процесі професійного навчання будь-яких розділів чи положень пов'язаних з олімпійським рухом, олімпійською освітою, Олімпійськими іграми, олімпійською історією, тощо.

ОЛІМПІЙСЬКА ОБІЗНАНІСТЬ – рівень знань, умінь і навичок, пов'язаних з олімпійським рухом, олімпійським спортом, Олімпійськими іграми, історією чи філософією олімпізму, набутих за різних обставин і не є результатом професійної підготовки фахівця.

ОЛІМПІЙСЬКА ПЕДАГОГІКА – це окремий вид педагогічної науки, який характеризується цілеспрямованою і систематичною діяльністю над формуванням особистості людини з допомогою практичних і теоретичних засобів, методів та форм навчання на основі ідеалів та принципів олімпізму;

ОЛІМПІЙСЬКА СИМВОЛІКА І АТРИБУТИКА – будь-яка символіка покликана справляти враження на людей передаючи їм певну інформацію про мету та

зміст діяльності тієї чи іншої організації. Якщо мова йде про символіку та атрибутику Міжнародної організації при визначенні символів слід враховувати увесь світ і відображати його багатогранність у декількох незначних знаках.

До олімпійської символіки відносяться:

- Олімпійські кільця;
- Олімпійський прапор;
- Олімпійське гасло;
- Олімпійська емблема;
- Олімпійський гімн;
- Олімпійський вогонь;
- Олімпійський смолоскип.

Кожні олімпійські ігри мають ще і свою додаткову символіку. Розробляються певні символи та емблеми, які приурочені тим чи іншим іграм. Це збагачує олімпійську символіку, насичуючи її національними особливостями та колоритом.

– Олімпійські кільця

Одним із найпоширеніших символів Олімпійських ігор є п'ять переплєтених між собою олімпійських кілець. Олімпійські кільця символізують п'ять континентів нашої планети, а їх переплітання дружбу, повагу, співпрацю та взаємозв'язки між усіма народами світу які й проживають на цих континентах.

Олімпійські кільця відрізняються кольорами, а саме: синій, жовтий, чорний, зелений і червоний кольори. Верхні три кільця – синє, чорне і червоне, а нижні два – жовте та зелене. Дана фігуру має форму правильної трапеції. Колір кожного з кілець символізує континент, а саме:

- Синій – Європа;
- Чорний – Африка;
- Червоний – Америка;
- Жовтий – Азія;
- Зелений – Австралія.

– Олімпійське гасло

Гаслом Олімпійських ігор є три послідовно розміщених слова: **CITIUS-ALTIUS-FORTIUS**. В перекладі з латини ці три слова означають **швидше-вище-сильніше**. Ці слова символізують агоністичне походження античних Олімпійських ігор. Олімпійське гасло закликає усіх учасників Олімпійських ігор до постійного самовдосконалення в усіх напрямках фізичного та духовного розвитку особистості, відповідно до принципів та ідеалів олімпізму. Ці слова належать французькому католицькому ієромонаху, вченому педагогу й письменнику Дідону Анрі-Мартену (1840–1900), який ще до відновлення сучасного олімпійського руху використовував їх у своїй педагогічній практиці у одному із ліцеїв Франції, а згодом читаючи лекції у Сорбоні та університетах Англії та Німеччини. З 1913 року дані слова стали використовувати, як олімпійське гасло.

– Олімпійська емблема

Елементами олімпійської емблеми МОК є п'ять олімпійських кілець розташовані на білому фоні та знизу доповнені олімпійським гаслом **CITIUS-ALTIUS-FORTIUS**.

Проте при створенні інших олімпійських емблем слід дотримуватись чітко визначених рекомендацій Олімпійської хартії, в якій чітко виписано, що олімпійською емблемою є п'ять олімпійських кілець на білому фоні й доповнені іншими елементами.

– Олімпійський прапор

Олімпійський прапор відносять до ритуальних символів Олімпійських ігор. Він має вигляд білого полотнища, на якому розміщені олімпійські кільця. Олімпійський прапор урочисто піднімають на найвищій щоглі олімпійського стадіону при відкритті Олімпійських ігор. Він майорить поруч з усіма національними прапорами країн учасниць Олімпійських ігор. Олімпійський прапор також вивішують на усіх міжнародних адміністративних об'єктах МОК, МОА та НОК країн світу.

– Олімпійський вогонь

Олімпійський вогонь є ритуальним символом Олімпійських ігор. Олімпійським вогнем вважають вогонь, який запалюють в м. Олімпії за допомогою фокусування сонячних променів в урочистій обстановці під егідою МОК.

Під час Олімпійських ігор 1936 року, що відбулися у фашистському, на той час Берліні, вперше проведено естафету Олімпійського вогню. Понад 3 000 бігунів брали участь у пронесенні факела з Олімпії до Берліну.

На Зимових Олімпійських іграх вогонь запалювався і 1936 року, і 1948 року, але естафету вперше провели тільки 1952 року – перед Олімпійськими іграми в Осло. Однак вона стартувала не з Олімпії, а з Моргедалі (Норвегія).

– Олімпійська присяга атлетів

Олімпійську присягу виголошує атлет країни, яка приймає Олімпійські ігри на церемонії відкриття. Усі учасники та їх прапороносці урочисто шикуються перед центральною трибуною у присутності суддів, арбітрів та усім олімпійським стадіоном. Атлет піднімається на трибуну і лівою рукою тримається за кінчик олімпійського прапора, а праву руку піднімає у гору і виголошує Олімпійську присягу.

Олімпійська присяга атлетів

Від імені всіх учасників я обіцяю, що ми братимемо участь у цих Олімпійських іграх, поважаючи та дотримуючись правил, за якими вони проводяться, в істинно спортивному дусі, в ім'я слави спорту та честі наших команд.

ОЛІМПІЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ – мета Олімпійської солідарності полягає в тому, щоб організувати допомогу НОКом, які визнані МОКом, зокрема тим, що мають найбільшу потребу в ній. Ця допомога набуває форми програм, які спільно розробляються МОКом і НОКами з технічною допомогою МФ, якщо потрібно.

Комісія Олімпійської солідарності, яку очолює Президент МОКу, керує всіма такими програмами.

Завдання програм, що приймаються Олімпійською солідарністю, полягає в: пропаганді фундаментальних принципів олімпійського руху; розвитку спортивно-технічних знань атлетів і тренерів; удосконаленні технічного рівня атлетів і тренерів за допомогою стипендій; підготовці спортивних адміністраторів; співпраці з різними комісіями МОКу, а також з організаціями і установами, які виконують подібні завдання, зокрема в галузі олімпійського виховання та пропаганди спорту; створенні, де це необхідно, простих, функціональних та економічно вигідних спортивних споруд у співпраці з національними та міжнародними установами; підтримці та організації змагань на національному, регіональному та континентальному рівнях під керівництвом або патронатом НОКів; заохочуванні спільних двосторонніх або багатосторонніх програм співпраці між НОКами; зверненні до урядів та міжнародних організацій включати спорт до офіційної допомоги розвитку.

ОЛІМПІЙСЬКА ХАРТІЯ (Olympic Charter; Charte Olympique), Хартія Олімпійського руху – міжнародний правовий акт, яким визначається права, статус і порядок проведення Олімпійських ігор. Засади Олімпійської хартії розробив французький барон, засновник сучасного олімпійського руху П'єр де Кубертен.

Хартія була затверджена на Міжнародному спортивному конгресі у 1894 (Париж). Сучасна редакція затверджена Міжнародним Олімпійським Комітетом (МОК) у 1997, зі змінами та доповненнями 1999.

Складається з 5 розділів. У розділі 1 закріплено основні принципи олімпійського руху і правовий статус олімпійського гімну, олімпійського прапора, олімпійської емблеми, олімпійського факела, олімпійського вогню тощо; в розділі 2 – визначено структуру, права та обов'язки МОК; розділ 3 – стосується правового статусу міжнародних спортивних федерацій; розділ 4 – присвячено національним олімпійським комітетам; у розділі 5 йдеться про порядок проведення Олімпійських ігор та відповідальність за порушення Олімпійської хартії.

Хартія також передбачає, що спірні питання, які виникають з приводу Олімпійських ігор, вирішуються спеціальним арбітражним судом.

ОЛІМПІЙСЬКЕ ВИХОВАННЯ – глибокий двосторонній цілеспрямований процес передачі від вчителя до учня ідеалів та цінностей олімпізму, що розвиватимуть в особистості переконання, моральність, культуру, свідомість, норми та правила поведінки, які у свою чергу формуватимуть стиль його життя та світогляд.

ОЛІМПІЙСЬКЕ ГАСЛО – “ШВИДШЕ. ВИЩЕ. СИЛЬНІШЕ” відтворює послання, що МОК адресує всім, хто належить до олімпійського руху, закликаючи їх до досконалості згідно з олімпійським духом.

ОЛІМПІЙСЬКЕ СЕЛИЩЕ – з метою об'єднання всіх учасників, офіційних представників команд та іншого персоналу команд в одне місце, ОКОІ повинен забезпечити Олімпійське селище на період, який для Ігор Олімпіади буде розпочинатися не менше, ніж за два тижні до церемонії відкриття і закінчуватися не раніше, ніж через три дні після церемонії закриття, а для зимових Олімпійських ігор буде розпочинатися не менше ніж за вісім днів до церемонії відкриття і закінчуватися не раніше ніж через три дні після церемонії закриття. Олімпійське селище повинно відповідати вимогам “Керівництва Олімпійським селищем”, яке затверджується Виконавчим комітетом МОКу.

Квоти для офіційних представників команди та іншого персоналу команди, що розміщуються в Олімпійському селищі, надаються згідно з “Довідником подання заявок на змагання з видів спорту та акредитацію”, що приймається Виконавчим комітетом МОКу.

У разі, якщо МОК надає дозвіл ОКОІ на проведення змагань в будь-якому іншому місці, ніж місто-організатор, то Виконавчий комітет МОКу може вимагати, щоб ОКОІ забезпечив належне розміщення, послуги та споруди, що еквівалентні тим, що визначені у “Керівництві Олімпійським селищем”.

ОКОІ сплатить всі витрати за харчування і розміщення учасників, офіційних представників команд та іншого персоналу команд в Олімпійському селищі та інше розміщення, про що згадано вище, а також їх витрати на місцевий транспорт.

ОЛІМПІЙСЬКИЙ ВОГОНЬ, ОЛІМПІЙСЬКИЙ ФАКЕЛ – олімпійським вогнем є вогонь, який запалюють в Олімпії під егідою МОКу.

Олімпійським факелом є факел або його модель, в якому горить олімпійський вогонь.

МОК володіє всіма правами будь-якого роду, щодо використання олімпійського вогню і олімпійських факелів.

ОЛІМПІЙСЬКИЙ ГІМН – олімпійським гімном є той, що затверджений МОКом на 55-й сесії 1958 року в Токіо, партитура якого була передана в штаб-квартиру МОКу.

ОЛІМПІЙСЬКИЙ КОНГРЕС – МОК організує Олімпійський конгрес, який в принципі скликається один раз на вісім років його Президентом за рішенням МОКу, у місці та в час, що визначаються МОКом. Президент МОКу головує і визначає процедуру. Олімпійський конгрес носить консультативний характер.

Олімпійський конгрес складається з членів та почесних членів МОКу, делегатів, які представляють МФ, НОКи та організації, що визнані МОКом. Крім того, Олімпійський конгрес об'єднує атлетів та осіб, які запрошені індивідуально або як представники організації, від імені якої вони виступають.

Виконавчий комітет МОКу визначає порядок денний Олімпійського конгресу після консультацій з МФ та НОКами.

ОЛІМПІЙСЬКИЙ МУЗЕЙ – центр наукових досліджень у галузі олімпійського спорту, олімпійської освіти і виховання. Був відкритий у Лозанні 23 червня 1993 р. Він побудований з білого мармуру, що нагадує про походження Олімпійських ігор. Мармур, подарований грецьким урядом, символізує чистоту й простоту олімпійських ідеалів. Довжина будівлі – 70 м. Автори проекту – Педро Рамірес Васкес (Мексика) та Жан-П'єр Кахен (Швейцарія). Оригінальний проект став результатом партнерства представників двох різних культур.

Усі експонати у музеї розташовані за принципом поєднання спорту і культури. Це стосується як території олімпійського парку, так і експозицій залів музею. Тут знаходиться найбільша у світі експозиція епохи Стародавньої Греції. Багато експонатів, що мають велику історичну цінність, надійшло з музеїв різних країн.

Експозиція, що розташувалася на п'яти поверхах музею, дозволяє отримати найповніше уявлення про історію олімпійського руху, його нинішній стан і перспективи.

У музеї міститься повна колекція автографів олімпійських медалістів, колекція смолоскипів для олімпійського вогню, починаючи з Ігор 1936 р., є унікальні колекції монет і марок, олімпійських медалей та іншої символіки. Значне місце у музеї відведено предметам образотворчого мистецтва: скульптурі, чорно-білим і кольоровим фотографіям, магнітним дискам, платівкам, відеокасетам, одягу, спортінвентарю, документам тощо.

На першому поверсі будівлі знаходяться Центр олімпійських досліджень, що включає публічну бібліотеку (15 000 книг), відділи архівів та публікацій, аудіо-, відео- та фотодокументів. У бібліотеці, окрім книг, зберігаються періодичні видання і публікації даних НОК і Міжнародних спортивних федерацій. У центрі олімпійських досліджень у наявності є унікальні архіви МОК, включаючи тисячі документів, кореспонденцію

Кубертена, понад 200 тис. фотографій, сотні архівних фільмів, понад 7000 годин відеофільмів.

ОЛІМПІЙСЬКИЙ ПРАПОР – має білу основу без кантів. В його центрі розташований олімпійський символ з п'яти кольорів. Його дизайн та пропорції повинні відповідати прапору, який був представлений П'єром де Кубертеном на конгресі в Парижі в 1914 році.

ОЛІМПІЙСЬКИЙ СИМВОЛ – олімпійський символ складається з п'яти олімпійських кілець, що використовуються окремо, в одному або в кількох кольорах; п'ять кольорів кілець повинні бути в обов'язковому порядку синім, жовтим, чорним, зеленим та червоним. Кільця переплітаються зліва направо. Синє, чорне та червоне кільця розташовані в верхній частині, жовте та зелене кільця – в нижній частині; олімпійський символ являє собою єдність п'яти континентів і зустріч атлетів з усього світу на Олімпійських іграх.

ОЛІМПІЙСЬКІ БОГИ – за грецькими уявленнями божество – це могутня істота. Але вона не всемогутня, і в свою чергу, підкоряється вищій силі – долі. Для грека божество близьке до людини, його кінцеве призначення – допомагати людині в її трудовому житті, а не використовувати людей лише для служіння собі.

Коли у Гомера божество з'являється перед людиною, то вона не падає у пилюку, як щось зовсім нікчемне. Навпаки, вона робиться вільною, сильною і доброю. До богів ближчі не бідні і слабкі люди, а сильні і могутні. “Гомерівська людина вільна перед богом”. Вона горда, дістаючи що-небудь від богів.

Греки уявляли своїх богів в образі гарних людей, які живуть в упоряджених храмах. Образ прекрасного бога, що має людський лик, і його храми як досконале житло, стали вихідним пунктом розвитку грецької скульптури і архітектури.

Олімпійськими богами вважали Зевса, Геру, Посейдона, Аїда, Деметру, Гестію, Афіну, Афродіту, Аполлона, Артеміду, Гефеста, Арея.

ОЛІМПІЙСЬКІ ВИДИ СПОРТУ – види спорту, якими керують такі МФ розглядаються як олімпійські види спорту:

Ігри Олімпіади:

- Міжнародна аматорська федерація легкої атлетики (IAAF);
- Міжнародна федерація академічного веслування (FISA);
- Міжнародна федерація бадмінтону (IBF);
- Міжнародна асоціація бейсболу (IBA);
- Міжнародна федерація баскетболу (FIBA);
- Міжнародна аматорська асоціація боксу (AIBA);
- Міжнародна федерація веслування на байдарках і каное (FIC);
- Міжнародна спілка велосипедного спорту (UCI);
- Міжнародна федерація кінного спорту (FEI);
- Міжнародна федерація фехтування (FIE);
- Міжнародна федерація футбольних асоціацій (FIFA);
- Міжнародна федерація гімнастики (FIG);
- Міжнародна федерація важкої атлетики (IWF);
- Міжнародна федерація гандболу (IHF);

- Міжнародна федерація хокею (FIH);
- Міжнародна федерація дзюдо (IJF);
- Міжнародна федерація асоційованих стилів боротьби (FILA);
- Міжнародна аматорська федерація плавання (FINA);
- Міжнародна спілка сучасного п'ятиборства (UIPM);
- Міжнародна федерація софтбоулу (ISF);
- Світова федерація тхеквондо (WTF);
- Міжнародна федерація тенісу (ITF);
- Міжнародна федерація настільного тенісу (ITTF);
- Міжнародна федерація стрілкового спорту (ISSF);
- Міжнародна федерація стрільби з лука (FITA);
- Міжнародна спілка триатлону (ITU);
- Міжнародна федерація волейболу (FIVB);
- Міжнародна федерація вітрильного спорту (ISAF);
- Зимові олімпійські ігри:
- Міжнародна федерація бобслею та тобогану (FIBT);
- Світова федерація керлінгу (WCF);
- Міжнародна федерація хокею на льоду (IIHF);
- Міжнародна федерація санного спорту (FIL);
- Міжнародна спілка біатлону (IBU);
- Міжнародна спілка ковзанярів (ISU);
- Міжнародна федерація лижного спорту (FIS).

ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ – найдавніші в Старод. Греції свята, під час яких припинялись війни, проводились спорт. змагання й культові церемонії на честь бога Зевса в м. Олімпія (з 776 до н. е. до 394 н. е. через кожні 4 роки). Спочатку змагання включали біг на відстань в один стадій (192, 27 м), пізніше додалися біг на різну кількість стадіїв, змагання п'ятиборців, кулачні бої, заїзди на колісницях і т. п. Переможцю вручався вінок з листя оливи.

ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ – загальногрецькі ігри на честь Зевса Олімпійського, які відбувалися раз на чотири роки в Олімпії. Перші Олімпійські ігри, засвідчені істориками, відбулися у 776 до н. е. Цей рік став початком грецького літочислення: наприклад, третій рік першої олімпіади – 774 до н. е., другий рік третьої олімпіади – 767 до н. е. і т. д. Засновником Олімпійських ігор вважався Геракл. Під час проведення змагань припинялися війни – діяла екзехерія (священне Олімпійське перемир'я), текст якої склали й записали царі Спарти та Еліди Лікурґ та Іфіт. Перемир'я тривало близько трьох місяців – час, необхідний для прибуття в Олімпію, підготовки атлетів до Ігор, участі у змаганнях та повернення додому. Розквіт Олімпійських ігор припадає на V ст. до н. е. На цей час у їх проведенні брали участь усі вільні жителі міст Еллади, включаючи й міста Причорномор'я. Відкриття і закриття Ігор супроводжувалося релігійними церемоніями. До програми свят входили театральні видовища, виступи поетів і ораторів; найголовнішою подією були атлетичні змагання. Спочатку атлети змагалися лише у бігу на 1 стадій (понад 50 років це був єдиний вид змагань), від 14 Олімпіади програма постійно доповнювалася.

Введення нових видів змагань:

14 олімпіада – біг на 2 стадія;

15 олімпіада – новий різновид бігу – доліходром (біг на витривалість), його дистанція складала 8, 10, 12, а згодом 24 стадія;

18 олімпіада (708 до н. е.) – п'ятиборство і боротьба;

23 олімпіада (688 до н. е.) – кулачний бій;

25 олімпіада (680 до н. е.) – змагання на колісницях;

33 олімпіада (648 до н. е.) – кінні перегони і панкратіон (поєднання кулачного бою з боротьбою);

37 олімпіада (632 до н. е.) – боротьба і біг;

38 олімпіада (628 до н. е.) – п'ятиборство для хлопчиків;

41 олімпіада (616 до н. е.) – кулачний бій для хлопчиків;

65 олімпіада (520 до н. е.) – біг в озброєнні;

70 олімпіада (500 до н. е.) – змагання на колісницях, запряжених мулами;

71 олімпіада (496 до н. е.) – скачки на кобилах;

84 олімпіада (444 до н. е.) – відміна змагань на мулах і кобилах;

93 олімпіада (408 до н. е.) – перегони на парокінних колісницях;

99 олімпіада (384 до н. е.) – перегони на четвірці лошаків;

145 олімпіада (200 до н. е.) – панкратіон для хлопчиків.

Брати участь в іграх мали право тільки чоловіки, право відвідування ігор мали навіть раби, однак заміжнім жінкам заборонялося бути присутніми на змаганнях. Олімпійські ігри були не тільки прекрасною школою мужності, сили, спритності й фізичної культури, а мали вищу мету – для греків, які не були єдиною нацією, а представляли федерацію об'єднаних спільною мовою, релігійними традиціями і потребою військової оборони полісів, ігри стали засобом для здійснення мирних і дружніх зв'язків.

ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ – Олімпійські ігри є змаганнями між атлетами в індивідуальних або командних видах, а не між країнами. Вони об'єднують разом атлетів, які для цієї мети заявляються відповідними НОКами, чії заявки прийняті МОКом, і які змагаються під технічним керівництвом відповідних МФ.

Повноваження остаточного рішення з будь-якого питання стосовно Олімпійських ігор належать МОКу.

Олімпійські ігри складаються з Ігор Олімпіади та зимових Олімпійських ігор. Кожні з них відбуваються раз на чотири роки.

Перші зимові Олімпійські ігри святкувались у 1924 році. Починаючи з цієї дати, вони ведуть свою нумерацію у порядку проведення, однак у 1994 році відбулися XVII зимові Олімпійські ігри. Ті види спорту, якими займаються на снігу і льоду, вважаються зимовими видами спорту.

ОЛІМПІЙЦІ – верховні божества грецького пантеону, місцем перебування яких був Олімп. Епітет “олімпієць” переважно стосувався Зевса.

ОЛІМПІОНІК – атлет, переможець Ігор. Атлет-переможець на чотирьох головних іграх (Олімпійські, Піфійські, Істмійські, Немейські) впродовж одного чотирирічного періоду міг поставити в Олімпії від свого імені статую – алегоричне зображення виду спорту, в якому відзначився переможець. Йому було дозволено увічнити на статуї своє ім'я, і тим самим назавжди увійти в історію Ігор.

ОЛІМПІЯ – давньогрец. місто в пн.-зх. частині Пелопоннесу, місце культу Зевса і проведення Олімп. ігор. Мала чудовий архітектурний ансамбль, що склався у VII–IV ст. до н. е.; 426 н. е. спалена за наказом рим. імператора Феодосія II.

ОЛІМПІЯ – давньогрецьке місто в Еліді, місце культу Зевса і проведення присвячених йому Олімпійських ігор. Святилище Зевса заснував Геракл на честь свого батька. Один з художніх центрів Стародавньої Греції. Архітектурний ансамбль склався у 7–4 ст. до н. е. У 426 н. е. Олімпія була спалена за наказом римського імператора Феодосія II.

ОЛПТЕРІЙ – місце для змащування атлетів оліями і піском.

ОЛПТОС – той, хто слідкував за режимом харчування, змащуванням тіла, за дієтичним режимом, призначеним гімнастам.

ОЛЬВІЯ – античне місто-держава Північного Причорномор'я. Заснували в VI ст. до н. е. греки з Мілета на березі Бузького лиману. За формою політичного устрою Ольвія була рабовласницькою республікою. Основні заняття населення – ремесла, сільське господарство, рибальство, торгівля. Припинила своє існування в IV ст. н. е.

ОЛЬГОВИЧИ – давньоруська княжа династія, яка укріпилася на чернігівських землях і бала участь у боротьбі за Київ і всю Русь.

ОНУФРІЙ ПРЕПОДОБНИЙ – 25 червня. Це свято ще називають Онопрієм чи Онопрієм. З кінцем червня збігається літнє сонцестояння, і дні більш ніж удвічі перевершують ніч. Тому й кажуть: “Онопрій – небо підіпри”.

На Онофрія дівчата в обідню пору вирушали на околиці, щоб нарвати букетики польових квітів і прибрати ними хатні образи, заплести в коси. Маковими пелюстками натирали лице, “щоб рум'янець не сходив”. Дослідники з цього приводу вважають, що Онофрій був покровителем квітів. Це підтверджує легенда, яку записав на Поділлі О. Воропай: “Одного разу польові квіти довідались від вітру, що злий дідуган Мороз збирається їх поморозити. Квіти поскаржилися Онофрієві Великому. Преподобному жаль стало квітів, і він пішов до Мороза просити, щоб той не зачіпав їх, але Мороз був такий впертий, що Онофрій не витримав: розсердився, схопив сокиру і вдарив Мороза обухом по голові. Відтоді Мороз хворів аж до самого Спаса, а квіти в цей час спокійно цвіли й одцвітали”.

У цей період заморозків практично не буває. А на ознаку Онофрійового добродієвства селяни, незважаючи на розпал сінокошу, в цей день не косять траву, щоб не розгнівити святого. У деяких регіонах України на Онофрія вже закінчували першу косовицю сіна, “бо Сонце йде на зиму, а літо – на спеку”. Це був останній термін сівби гречки. Натомість надходив час розпочинати косовицю раннього ячменю. У гаях вже не чути пташиних трелей, не до співів – інші клопоти, а тому казали: “На Онофрія соловей ячмінним колосом удавився”.

ОПЕРТ Жюль (1825–1905) – французький орієнталіст німецького походження. Довів, що клинопис винайшли не вавилонці, а давніший народ, який він назвав шумерійцями.

ОПРИШКИ – так називали борців проти феодального й національного гноблення в Галичині, на Закарпатті та Буковині. Вони громили шляхту, багатіїв, католицьких священників. Перша згадка про опришків у Карпатських горах належить до 1529 року.

ОР – легендарний праотець слов'ян. За переказами, Ор багато років стояв з піднятими до неба руками і молив Всевишнього, щоб послав йому синів. І от став він батьком Кия, Щека і Хорива. У “Велесовій книзі” про це так сказано:

У давні часи був муж,
Який був благ і доблесний,
І, як кажуть, у пошані в Русі.
І той мав жону і дві дочки.
Мали вони худобу –
Корови і багато овець;
І були ті в степах.
І не було чоловіків
Для їхніх дочок.
Так молив богів,
Аби згасання роду присікли.
І Дажбо почув мольбу ту
І по мольбі дав йому прошене,
Як було провіщано те.
Се бо гряде межи нас
І маємо бути готові.
Се бо Ясна йде до нього.
Тут бо Велес отроча несе йому.
Грядемось і прийдемо до бога нашого
І тому речемо хвалу.
Буде благословен завжди,
Нині і присно,
Від віку й до віку.

ОРАКУЛ – місце спілкування богів і людей.

ОРАНТА (дослівно: та, що молиться) – Велика Богиня-Мати. Її походження дуже давнє: як і більшість жіночих богинь, вона була відома ще за трипільської доби (V–III тис. до н. е.). Жіночі фігурки з каменю і кістки, інколи дуже реалістичні, знайдені в Мізині над Десною, доводять, що вже в цю найранішу добу людського життя на території України існував культ жіночого божества плодючості. Зображення власне Оранти у молитовній позі, значною мірою стилізовані, дійшли до нас переважно на рушниках: Богиня (в ній дослідники вбачають Мокошу) стоїть під куполом святилища з піднятими вгору руками. Обабіч неї – два вершники на конях. На деяких вишивках під кінцями зображені свастики, іноді головний убір Богині нагадує квітучий кущ. Імовірно, що і в Київській Софії предки бачили свою правічну Богиню. Мозаїчне зображення Пресвятої Богородиці-Оранти має назву Нерушима Стіна. Пресвята Діва зображена на золотому мозаїчному тлі у велетенський зріст. Вона стоїть на чотирикутному золотому камені з піднесеними руками. Протягом більш як дев'яти століть ця чудотворна ікона залишалася непошкодженою. Непереможна заступниця Землі нашої і в найтяжчі часи

надавала їй благодатну допомогу. На великій дузі напівзводу, на всю її довжину і майже на всю ширину нанесено грецький напис: “Бог посеред неї і не подвигнеться: допоможе їй Бог перед ранком рано”. Цей образ Оранти набув великого поширення в іконографії Русі-України.

У давній будівельній традиції символом небосхилу слугував дах хати. На найвищій його точці у багатьох регіонах України кріпили стилізоване зображення богині з піднятими догори руками, а по боках розташовували голови коней чи птахів або турячі роги як атрибут верховного бога і символ достатку. Нижче набивали вирізані дошки, які нагадували хмари.

ОРАНТА – один з іконографічних образів Богоматері, який склався у Середньовіччі. Богородицю зображали на повний зріст з піднесеними руками і повернутими від себе долонями. Оранта дістала поширення в іконографії і монумент. малярстві Візантії, Болгарії та особливо Київської Русі X–XIII ст.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ – Верховна Рада України визначає державну політику і здійснює законодавче регулювання відносин у сфері фізичної культури і спорту, а також здійснює контроль за реалізацією державної програми розвитку фізичної культури і спорту в Україні та за виконанням законодавства про фізичну культуру і спорт.

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту забезпечує реалізацію державної політики у галузі фізичної культури і спорту, несе відповідальність за її виконання. (*Частина друга статті 27 в редакції Закону № 770–XIV (770–14) від 18.06.99*).

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування створюють у своєму складі відповідні органи з фізичної культури і спорту. (*Частина третя статті 27 в редакції Закону № 770–XIV (770–14) від 18.06.99*).

ОРГАНИ МОК – 1) Сесія, 2) Виконавчий комітет, 3) Президент; 4) у разі сумніву в справі визначення компетентності одного чи іншого органу МОКу, вислів “МОК”, що використаний без будь-якого іншого уточнення або доповнення, буде розумітись як значення “Сесія” з наданням повноважень, які можуть бути передані на користь Виконавчого комітету.

Сесії – загальні збори членів МОКу, іменовані Сесією, відбуваються не менше одного разу на рік. Позачергова сесія скликається за ініціативою Президента або за письмовою вимогою не менше однієї третини членів.

Місце проведення Сесії визначає МОК, а позачергової Сесії – Президент. Повідомлення про проведення сесій або позачергових сесій разом з порядком денним розсилаються Президентом не пізніше ніж за місяць до зборів.

Організація Сесії, включаючи всі фінансові питання, вирішується відповідно до “Довідника про організацію Сесії”, а також інших документів, що виробляє з цього приводу Виконавчий комітет МОКу.

Сесія є найвищим органом МОКу. Вона приймає, змінює та роз’яснює Олімпійську хартію. Її рішення є остаточними. За пропозицією Виконавчого комітету вона обирає членів МОКу.

Сесія може делегувати повноваження Виконавчому комітету.

Виконавчий комітет – складається з Президента, чотирьох віце-президентів та шести додаткових членів.

Всі члени Виконавчого комітету обираються Сесією таємним голосуванням більшістю поданих голосів.

Термін повноважень віце-президентів та шести інших членів Виконавчого комітету становить чотири роки.

Члени Виконавчого комітету розпочинають свої повноваження наприкінці сесії, що їх обрала, однак з моменту їх обрання вони можуть брати участь, в консультативному порядку, в засіданнях Виконавчого комітету. Їх повноваження закінчуються наприкінці останньої чергової сесії, що відбулась протягом року, в якому закінчуються їх повноваження.

Віце-президент може бути переобраний на цю посаду після мінімального терміну в чотири роки. Крім того, віце-президент не може бути переобраний до Виконавчого комітету протягом року, в якому закінчуються його повноваження, за винятком його обрання на посаду Президента.

Будь-який член, за винятком Президента та чотирьох віце-президентів, не може бути переобраним до Виконавчого комітету протягом року, в якому закінчуються його повноваження, за винятком його обрання на посади Президента або віце-президентів.

Виконавчий комітет веде справи МОКу. А саме він виконує такі обов'язки: він наглядає за дотриманням Олімпійської хартії; він бере на себе повну відповідальність за адміністративну роботу МОКу; він затверджує внутрішню структуру МОКу, його організаційні положення та всі внутрішні правила, що стосуються його організації; він відповідає за керування фінансами МОКу і підготовляє річний звіт; він подає звіт на сесію щодо будь-яких запропонованих змін до правил або роз'яснень до них; він подає на сесію МОКу прізвища осіб, яких він рекомендує дня обрання до МОКу; він створює та вручає почесні відзнаки МОКу; за пропозицією Президента він призначає генерального директора та генерального секретаря, а також звільняє їх. Президент вирішує питання про їх просування, покарання та посадові оклади; він зберігає документацію МОКу; він вводить у дію у формі, яку він вважає доцільною (коди, постанови, норми, директиви, основні напрями, інструкції) всі правила, необхідні для належного виконання Олімпійської хартії та організації Олімпійських ігор; він виконує всі інші обов'язки, які призначаються йому сесією.

Виконавчий комітет проводить засідання у разі скликання Президентом за ініціативою останнього або письмової вимоги більшості його членів.

Президент – МОК обирає таємним голосуванням Президента зі своїх членів на період у вісім років. Президент може бути переобраний на наступний чотирирічний термін.

Президент обирається Сесією, яка відбувається протягом другого року Олімпіади.

Якщо Президент є нездатним виконувати свої обов'язки, то віце-президент, який є старшим за часом обрання на посаду, заміняє його до того часу, коли наступна Сесія МОКу не обере нового Президента. Цей новий Президент завершує термін повноважень Президента, якого він замінив.

Президент головує на всіх заходах МОКу та постійно репрезентує його.

Президент створює постійні комісії або комісії, які скликаються по мірі необхідності, та робочі групи, коли це необхідно, встановлює коло їх обов'язків та призначає їх членів. Президент вирішує питання про їх розпуск, як тільки він вважатиме,

що вони виконали свої повноваження. Ніякі засідання таких комісій або робочих груп неможливі без попередньої згоди Президента МОКУ. Президент є позаштатним членом всіх комісій та робочих груп і повинен мати пріоритет, коли б він не брав участь на будь-якому із їх засідань.

Повинна бути створена комісія атлетів, більшість членів якої є атлети, які обираються атлетами – учасниками Олімпійських ігор. Вибори повинні відбуватися під час Ігор Олімпіади або зимових Олімпійських ігор згідно з регламентом, що приймається Виконавчим комітетом МОКУ після консультації з комісією атлетів і надсилається до МФ та НОКів не пізніше ніж за рік до початку Олімпійських ігор, на яких повинні відбутися ці вибори.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ – МОК доручає організацію Олімпійських ігор НОКУ країни міста-організатора, а також місту-організатору безпосередньо. З цією метою НОК формує Організаційний комітет (ОКОІ), який з часу заснування зв'язується безпосередньо з МОКом, від якого він отримує інструкції.

ОКОІ отримує статус юридичної особи.

Виконавчий орган ОКОІ повинен складатися з:

- члена або членів МОКУ в країні;
- президента та генерального секретаря НОКу;
- як мінімум одного члена, який представляє та призначається містом-організатором.

Виконавчий орган може також включати представників громадських установ та інших керівних діячів.

З часу свого заснування і до часу своєї ліквідації ОКОІ повинен виконувати всю свою діяльність у відповідності з Олімпійською хартією, на підставі контракту між МОКом, НОКом та містом-організатором та інструкцій з боку Виконавчого комітету МОКУ.

У випадку порушення визначених правил або розірвання прийнятих зобов'язань МОК наділяється правом позбавити місто-організатор, ОКОІ та НОК – у будь-який час і з негайною дією – права організації Олімпійських ігор без упередження вимагати за компенсацію збитків, що завдані таким чином МОКУ.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТИВНИХ ШКІЛ – Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України в установленому порядку здійснює управління діяльністю спортивних шкіл незалежно від підпорядкування, типу і форми власності.

Спортивні школи можуть бути державної, комунальної або приватної форми власності.

Засновником спортивних шкіл можуть бути: центральні та місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування; фізкультурно-спортивні товариства, інші громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості; підприємства, установи, організації та їх об'єднання, крім державних та комунальних; громадяни України.

Спортивна школа є юридичною особою і діє на підставі статуту, що розробляється на основі цього Положення та затверджується засновником (власником).

Спортивна школа у своїй структурі має відділення з певних видів спорту, інші підрозділи, що передбачені її статутом та відповідають меті діяльності спортивної школи.

Спортивна школа у місті повинна мати у штатному розписі не менше ніж вісім посад тренера-викладача, у сільській місцевості – чотири (спортивна школа для інвалідів – відповідно чотири і три), а також власну або орендовану матеріально-технічну базу, науково-методичне і медичне забезпечення, необхідні кошти, зокрема фонди оплати праці. У комплексних дитячо-юнацьких спортивних школах діють відділення не менш як з двох видів спорту.

Відділення з певного виду спорту спортивної школи включає:

- групи початкової підготовки, в яких здійснюється відбір обдарованих вихованців для подальшої спеціалізації в обраному виді спорту, забезпечується підвищення у них інтересу до регулярної рухової активності, розвиток здібностей, формування морально-етичної і вольової поведінки, опанування вихованцями основ техніки і тактики обраного виду спорту;

- групи попередньої базової підготовки, в яких здійснюється підготовка вихованців до тренувальних та змагальних навантажень, необхідних для досягнення високих спортивних результатів, забезпечується підвищення рівня фізичної підготовки та поліпшення спортивних результатів вихованців;

- групи спеціалізованої базової підготовки, до яких залучається оптимальна кількість перспективних вихованців з метою спеціалізованої спортивної підготовки для досягнення ними високих спортивних результатів;

- групи підготовки до вищих досягнень для забезпечення досягнення вихованцями високих спортивних результатів на всеукраїнських та міжнародних змаганнях, підготовки резерву до національних збірних команд України.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТИВНОЇ ШКОЛИ – навчально-тренувальна та спортивна робота спортивної школи проводиться за навчальними програмами з видів спорту, що затверджуються Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України.

Основними формами навчально-тренувальної роботи є групові навчально-тренувальні заняття, тренування за індивідуальними планами, виховні заходи, медико-відновні заходи, навчально-тренувальні збори, практика суддівства спортивних змагань.

Основною формою спортивної роботи є участь вихованців у спортивних змаганнях різного рівня.

Тривалість навчальної години в спортивній школі становить 45 хвилин.

Тривалість одного заняття в спортивній школі не може перевищувати: двох навчальних годин у групах початкової підготовки; трьох навчальних годин у групах попередньої базової підготовки; чотирьох навчальних годин у групах спеціалізованої базової підготовки та підготовки до вищих досягнень.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) – міжнародна організація держав, створена з метою підтримки й укріплення миру, безпеки й розвитку співробітництва між державами.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН) – організація, створена в 1929 р. у Відні на з'їзді офіцерських об'єднань. Пізніше переросла в

український політичний рух. Виступала за створення самостійної України, уважала головним методом у боротьбі акти терору, експропріації і саботажу.

ОРДАН – святитель підземних вод. Всюдисущим та всеправедним світлом Дажбога надає їм великої цілющої та чарівної сили. Сприяє вигнанню зими, всього старого та злого, прискорює прихід весни.

ОРІАНА – першоназва стародавньої України. Країна оріїв. Як державне утворення, започаткувалася на Прикарпатті у V тисячолітті до н. е. Територія Оріани поступово розширилася до Дніпра, етнічні ознаки розвинулися у Трипільській культурі (IV–III тисячоліття до н. е.). За твердженнями вчених, Оріана є прабатьківщиною індоєвропейських народів (За Л. Силенком).

ОРІЄНТАЛІСТИКА (лат.) – наука про країни й народи Сходу. Вивчає сучасний стан і минуле (економіку, політику, культуру тощо), досліджує мови. Поділяється на ряд галузей: єгиптологію, ассириологію, арабістику, іраністику, індологію тощо.

ОРІЇ (АРІЇ, АРІЙЦІ) – найдавніша назва українців. Орії, тобто орачі, – сонцепоклонники. Першими в світі приручили коня, винайшли колесо і плуг. Першими окультурили жито, пшеницю, просо, а свої знання з рільництва та народних ремесел понесли по всьому світу. Назва арійців багато разів зустрічається у Ведах. Це слово було прочитане французьким вченим Анкетілем Дюпероном у 1771 р. на стелі перського царя Дарія: “Син Віштаспаса, Ахаменід, Перс, син Перса, Арій, Арійського семені” (За Л. Силенком).

ОРІЙ – сонцепоклонник, вогнищанин, орач. Згідно з поширеним фольклорним сюжетом, орачі витіснили з землі первісних гігантів – утілення диких, некерованих сил природи. У міфах про походження Зміїних валів (давніх укріплень у Середньому Подніпров'ї) оратай взаємодіє з іншим культурним героєм – ковалем. За гіпотезою деяких дослідників, орійська спільнота, що зародилась у Степовому Подніпров'ї в середині IV тис. до н. е., замкнула собою Циркумпонтійську (навколо Чорного моря) зону формування індоєвропейців. Стрижнем формування орійців став шлях із придніпровської Аратти (ототожнюється з трипільською археологічною культурою) до месопотамського Шумеру. Цей шлях був позначений орійськими святилищами й курганами, які почасти використовувались як обсерваторії. Аратти користувалися здебільшого “місячно-сонячним” календарем, але знали також і Зодіак, у тому числі найдавніший – у вигляді Небесних Оленів. Основний календарно-обрядовий канон араттів шанував Матір-Землю та Батька-Небо (Тельця); нерідко цю пару уявляли єдиним божеством.

ОРЛИК Григорій (1702–1759) – син П. Орлика, похресник гетьмана І. Мазепи, народився в Батурині. Після укладення угоди між П. Орликом і кримським ханом про спільне визволення Гетьманщини й Слобожанщини з-під панування Росії, 9-річний гетьманич залишився заручником у татар. Після переходу І. Мазепи та козацької старшини на бік шведів разом зі своєю родиною деякий час мешкав у Варшаві. 1715 року переселився до Швеції, де цього ж року вступив до королівської гвардії. 1715 року отримав бойове хрещення в битві під Штральзундом. У 1716 році покинув військову

службу та вступив до університету в Лунді, де навчався до 1718 року. Тут він, крім усього іншого, навчився чудово грати на лютні та захопився астрологією. Після закінчення університету син гетьмана протягом шести років служив у саксонській гвардії, потім став на службу осавулом коронного гетьмана в Польщі, де й розпочав власну дипломатичну діяльність.

ОРЛИК Пилип (1672–1742) – походив з родовитої литовсько-чеської сім'ї. Народився 21 жовтня 1672 року в м. Косуті поблизу Вільна. Його батько загинув під час польсько-турецької війни в 1673 році, воюючи на боці короля. Мати зуміла дати синові добру освіту: він навчався в єзуїтському колегіумі у Вільні, а 1694 року закінчив Києво-Могилянську колегію.

У 1698–1700 рр. працював писарем у канцелярії київського митрополита, потім став старшим військовим канцеляристом, а згодом і регентом (управителем) справами Генеральної військової канцелярії. У 1706 році був призначений генеральним писарем, а невдовзі став найближчим радником гетьмана І. Мазепи. У 1708–1709 рр. разом з гетьманом намагався створити антимосковську коаліцію, яка стала б гарантом незалежності Української держави. Поразка шведсько-українських військ у битві під Полтавою примусила П. Орлика емігрувати разом з І. Мазепою та значною частиною козацької старшини.

Після смерті І. Мазепи на козацькій раді 5 квітня 1710 року П. Орлик був обраний гетьманом, якого одразу ж визнали шведський король і турецький султан.

З 1714 року змушений був жити в різних країнах: у Швеції, Німеччині, Франції, Греції, Молдові. Помер у Яссах у травні 1742 року.

П. Орлик був останнім українським гетьманом періоду Гетьманщини, який відкрито поставив питання про створення української незалежної держави. Він був автором блискучих політичних творів.

ОРФЕЙ (грец. *Orpheus*) – у давньогрецькій міфології фракійський співець, син річкового бога Еогра і музи Калліопи. Учасник походу аргонавтів. Орфей у сучасному значенні – синонім прекрасного музиканта і співця.

ОРХЕСТІКА – вправи, в основу яких покладено ігри з м'ячем, акробатику, ритуальні, обрядові та бойові танці. Гармонійний розвиток вимагав, щоб гімнастичні вправи для розвитку сили, спритності і уміння, доповнювалися танцями, що надавали рухам гнучкості, елегантності і витонченості. За визначенням Лукіана, танці виробляли не тільки гнучкість тіла, а також впливали і на формування душі; вони закладали вдачу і пристрась і мали схожість із малярством.

ОРХЕСТРА – площадка для хористів у театрі.

ОСІРІС (ОЗІРІС, УСІР) – єгипетський бог, володар підземного царства, чоловік Ісиди і батько Гора. Зображали його з високою короною, скіпетром і нагаєм.

ОСНОВНІ (ЗМАГАЛЬНІ) ВПРАВИ – цілісні рухові дії (сукупність рухових дій), які є предметом засвоєння відповідно до вимог програм фізичного виховання або спортивної спеціалізації і виконуються по можливості у межах правил змагань.

ОСНОВНІ СТРОЙОВІ ПОНЯТТЯ:

Стрій – встановлене Уставом розміщення учнів для спільних дій.

Зімкнутий стрій – стрій, у якому учні розташовані по фронту один від одного на інтервалах, що дорівнюють ширині долоні між ліктями вільно опущених рук.

Розімкнутий стрій – стрій, у якому учні розташовані по фронту один від одного на інтервалах в один крок або на інтервалах, встановлених викладачем.

Шеренга – стрій, у якому учні розташовані один біля одного на одній лінії.

Колона – стрій, у якому учні розташовані в потилицю один за одним.

Фланг – ліва або права сторона строю (при поворотах строю назви флангів не змінюються).

Фронт – сторона строю, до якої учні звернені обличчям.

Тил – сторона строю, що протилежна фронту.

Інтервал – відстань по фронту між учнями (в шерензі).

Дистанція – відстань між учнями в глибину (в колоні).

Ширина строю – відстань між правим та лівим флангами.

Глибина строю – відстань від першої до останньої шеренги.

Направляючий – учень, що стоїть або йде в колоні першим.

Замикаючий – учень, що стоїть або йде в колоні останнім.

Правофланговий – учень, що стоїть у шерензі першим на правому фланзі.

Лівофланговий – учень, що стоїть у шерензі останнім на лівому фланзі.

Ряд – два учні, що стоять у двошеренговому строю в потилицю один за одним.

ОСТРАКІЗМ – суд черепків для вигнання громадян.

ОСТРАКІЗМ – вигнання. Зміст остракізму полягав у тому, щоб проти звинуваченого у зазіханні на демократію було зібрано під час голосування 6 тис. черепків. Засуджений повинен був покинути Аттіку протягом десяти днів. Таке вигнання (переважно на 10 років) не позбавляло прав громадянства і власності. Остракізм існував також в Аргосі, Сиракузах, Мегарах, Херсонесі Таврійському тощо. Вперше засвідчений в Афінах за Клісфена (509 до н. е.), який ввів його з метою захисту політичних устроїв рабовласницької демократії.

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ (ШКОЛА) – перша слов'яно-греко-латинська школа, заснована в 1576 р. князем К. Острозьким. Це була перша вища школа в Україні.

ОТТО I (1832–1862) – грецький король, син Людовіка Баварського; ставленик тогочасних великих європейських держав, позбавлений трону внаслідок повстання у грецькій армії.

ОХЛОС – міська чернь.

ОЦІНОЧНІ КОМІСІЇ МІСТ-КАНДИДАТІВ – Президент МОКу призначає дві оціночні комісії міст-кандидатів. Вони складаються саме з:

– для Ігор Олімпіади – трьох членів, які представляють МФ, трьох членів, які представляють НОКи, чотирьох членів МОКу, одного члена, що пропонується Комісією атлетів, а також спеціалістів, чії поради можуть бути корисними;

– для зимових Олімпійських ігор – двох членів, які представляють МФ, двох членів, які представляють НОКи, трьох членів МОКу, одного члена, що пропонується Комісією атлетів, а також спеціалістів, чії поради можуть бути корисними.

Головою кожної оціночної комісії міст-кандидатів повинен бути один з членів МОКу. Ці комісії будуть вивчати кандидатури міст-кандидатів, інспектувати споруди та надавати письмовий звіт до МОКу по всіх кандидатах не пізніше ніж за два місяці до відкриття Сесії, яка буде обирати місто-організатор Олімпійських ігор.

Жодний член такої комісії не може бути громадянином країни, яка має місто-кандидата на проведення таких Олімпійських ігор.

ОЧИСНИЙ ВОГОНЬ – на початку кожної пори року особлива шана віддавалася “найвищим чистителям і святителям” – вогню і воді. Скажімо, на початку весни існував ритуал очищення вогнем та обливання водою. Здійснюючи ритуал очищення, дівчина вірила, що одружиться з омріяним хлопцем, а хлопець знайде свою “княгиню”, і будуть вони чисті, здорові, сильні та розумні. Очисні вогні запалювали напередодні Великодня, напередодні Великого четверга, напередодні Купала. Після шлюбу молодята, повертаючись додому, мали пройти через вогонь, розкладений біля воріт обійстя. Такий вогонь розкладали і в лісі, і на лузі, і біля річок. Через нього стрибала молодь парами – очищалася для щасливого одруження, ним відганялися всі лихі та злі сили.

П

ПАВЛЮ (САВЛ з ТАРСУ) – християнський святий. Церква вважає, що він жив у I ст. н. е. і поширював християнство серед греків та римлян.

ПАВСАНІЙ (II ст. до н. е.) – грецький письменник, автор “Опису Еллади”.

ПАЖ – особистий слуга знатної особи.

ПАЙОНІЙ – грецький скульптор з V ст. до н. е., якого високо оцінювали античні автори. Із його творів дійшов до нас лише торс статуї богині Ніке зі скульптурного оформлення храму Зевса в Олімпії.

ПАЛЕ – вид боротьби, що входила до програми Олімпійських ігор, звідки виникла і назва Палестра. Мета боротьби (“тріасмос”) – покласти свого суперника на землю ураз на обидві лопатки. Перед змаганнями учасники змащували тіло олією і посипали дрібним піском. Боротьба проходила стоячи. Дозволялось вибити суперника з рівноваги руками чи поставити підніжку, ловлячи однією ногою, кидок через плече та багато інших прийомів. Після боротьби атлети очищали тіло від олії, піску і поту за допомогою металевої щітки “стрігах”.

ПАЛЕОГРАФІЯ (від грец. *старовинний, давній і пишу*) – істор.-філологічна наука, що досліджує історію письма.

ПАЛЕОЛІТ (від грец. – *старовинний і камінь*) – давній кам’яний вік в історії людства. Виділений у XIX ст. як перший і найраніший період кам’яної доби, що датується часом від 3 млн до 10 тис. років тому. За П. люди навчилися добувати вогонь,

виготовляти знаряддя праці з каменю (рубила, скребла тощо), одяг, споруджувати житла, розробили елементи писемності, створили перші малюнки на стінах печер.

ПАЛЕОЛІТ (1 млн рр. тому – XI тис. до н. е.) – найдавніший та найдовший період в історії людства. Назва походить від грецьких слів *palaios* – стародавній та *lithos* – камінь. Отже, палеоліт – це стародавня кам'яна доба.

ПАЛЕСТРА – 1) гімнастична школа для хлопчиків у Стародавній Греції; 2) система фізичних вправ, з програми пентатлону (біг, стрибки у довжину, метання списа й диска, боротьба), доповнена плаванням, веслуванням, кулачним боєм, стрільбою з лука, верховою їздою, бігом в озброєнні та ін.; 3) споруда розміром 66 x 66 м, оточена колонадою, за якою були різні приміщення й напіввідкриті простори. У внутрішньому дворі атлети займалися бойовими видами спорту: боротьбою, панкратіоном і кулачним боєм. У палестрі знаходилося різне обладнання та спорядження, необхідне для підготовки атлетів: шкіряні мішки, заповнені піском, мукою або пшеницею, для занять кулачним боєм; рукавички для боксу; диски для метань, жердини тощо.

ПАЛЕСТРА – приміщення у грецьких гімнасіях для фізкультурних вправ і змагань.

ПАЛИКОПА – вартовий святкових днів. Карає блискавицею власність тих, хто належним чином не шанує богів та не дотримується звичаїв предків.

ПАМ'ЯТКА КУЛЬТУРИ – визначна споруда, археол. об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права і т. п.) і охороняється законом. Залежно від наукової, історичної і художньої цінності П. к. бувають світового, державного і місцевого значення. В Україні нараховується 160 тис. П. к.

ПАМ'ЯТНИК – скульп. або архіт. твір, що встановлюється для увічнення пам'яті видатної людини або важливої історичної події. Різновидами П. є монумент і надгробок.

ПАНАФІНЕЇ – свято на честь богині Афіни.

ПАНАФІНЕЇ – релігійне свято в Аттиці на честь богині Афіни Поліади (Міської). Проводилось щорічно, а з часів Пісістрата (VI ст. до н. е.) – раз на чотири роки (Великі Панафінеї). До програми свят входили кінні, гімнастичні і музичні змагання. Переможців нагороджували оливковими вінками і амфорами з оливковою олією. Святкування Панафінеї припинилося у IV ст. н. е.

ПАНАФІНЕЙСЬКІ ІГРИ – засновані Пісістратом, щоб відзначити історичну подію возз'єднання двадцяти давніх держав Аттики і заснування єдиної держави на чолі з Афінами під керівництвом Тесея. Спочатку програма складалася з музичних конкурсів: поезії та інструментальної музики. Нагородою був керамічний посуд, на якому малювали сцени із агоністики. Пізніше програма складалася із гімнастичних змагань. Все це доповнювалося пірійськими танцями, конкурсами краси, боями між озброєними воїнами і човнярськими змаганнями. Заключною частиною Ігор була процесія, яку називали “святкуванням Панафіней”, вона пересувалася через усе місто, піднімалася на

крутий схил Акрополя, щоб покласти витканий килим до підніжжя статуї богині – покровительниці Ігор Афіни-Палади.

ПАНАФІНЕЙСЬКІ ПРИЗОВІ АМФОРИ – виготовлялися в Афінах з 566 до н. е. Чорнофігурні амфори особливого типу з розписом. Панафінейські амфори, наповнені олією, до II ст. до н. е. видавались переможцям Панафінейських ігор як призи.

ПАНАФІНСЬКІ ІГРИ – народні торжества, які відбувались кожного року в Афінах в честь “об’єднання Аттики”; від часів Перікла через кожних чотири роки проводились великі панафінські ігри, які поєднувались зі спортивними і мистецькими змаганнями.

ПАНЕГІРИК – похвальна публічна промова чи літературний твір.

ПАНКРАТІОН – вид спортивної боротьби, включено в Олімпійську програму в 648 до н. е. можливо до цього часу невідомий. Це сполучення кулачного бою і спортивної боротьби як в стойці, так і на землі. Дозволялись удари кулаком, ногою, коліном, ліктями, захвати, стискання, викручування суглобів. Заборонено було кусати і дряпати суперника, наносити пальцями удари в очі, ніс і рот. Не було ні вагової категорії (тільки поділ за віковими групами), ні часового обмеження. Кінець боротьби повинна була вирішувати не спроможність продовжувати її, а добровільне признание поразки.

ПАНТЕЇЗМ (від грец. *все* і *бог*) – реліг. і філос. вчення, яке ототожнює бога з природою і розглядає природу як найвище втілення божества.

ПАНТЕЇЗМ (грец. *усе* і *Бог*) – філософсько-релігійне вчення, за яким Бог є безособовим началом, розлитим по всій природі, тотожним з нею або з її субстанцією.

ПАНТЕЇЗМ – вчення, ототожнює Бога з природою.

ПАНТЕОН (грец. *храм усім богам*) – 1) пам’ятка давньорим. арх.-ри – “Храм, присвячений усім богам” – велична будівля у вигляді ротонди, перекритої великим (діаметр 43,2 м) напівсферичним куполом, у центрі якого є отвір для освітлення (діаметр близько 9 м); 2) місце поховання визначних людей країни (державних діячів, письменників, учених та ін.); 3) всі боги того чи іншого культу. Напр., П. язичницьких богів Київської Русі кін. X ст. становили: Перун, Хорс, Стрибог, Дажбог, Мокоша та ін.

ПАНТЕОН – храм у Римі, присвячений божествам роду Юліїв. Збудований близько 125 н. е. за імператора Адріана, зберігся до сьогодні.

ПАНТИКАПЕЙ – античне місто, засноване в першій половині VI ст. до н. е. на західному березі Керченської протоки переселенцями з Мілета, Теоса та інших міст Стародавньої Греції. У місті процвітали торгівля, ремесла. 107 р. до н. е. тут спалахнуло повстання скіфів на чолі із Савмаком. У IV ст. н. е. Пантикапей зруйнували гуни.

ПАПРУС – 1) багаторічна трав’яниста рослина родини осокових, у давні часи занесена з тропічної Африки до Єгипту та ін. країн Середземномор’я, де з неї виготовляли своєрідний папір – папірус; 2) сувій із склеєних стрічок, вирізаних із стеблин папірусу, попередник паперу; 3) старод. рукопис на матеріалі, виготовленому з папірусу.

ПАПРУС – сувій або листок, який у давнину використовували для письма; вироблявся з тростини, що зветься папірус.

ПАРАДРОМ – відкрита доріжка для бігу з лініями старту і фінішу.

ПАРІС – за Гомером син троянського царя Пріама: він викрав дружину спартанського царя Менелая, що було причиною Троянської війни.

ПАРНАС (грец. *Parnasos*) – гірський масив у Фокіді (Середня Греція), який вважався місцем перебування Аполлона і муз (варіант: ним був Гелікон). Біля підніжжя Парнасу знаходився Дельфійський оракул і храм Аполлона. Парнас сьогодні означає світ поетів і поезії.

“ПАРУБОЦЬКІ ГРОМАДИ” – своєрідне об’єднання неодружених юнаків. Їх соціальна функція – організація молоді з метою духовного, морального і фізичного виховання. Крім парубоцьких, існували дівочі, підліткові, юнацькі громади, але вони копіювали діяльність парубоцьких.

Головною умовою вступу до громади був вік (16–18 років), але громада брала до уваги зріст і фізичну силу товариша, маючи надію придбати в його особі хорошого бійця. До уваги брались також його розум і здібності.

Парубоцька громада здійснювала практично всі заходи по фізичному вдосконаленню молоді. Під час народних свят та зібрань молоді широко застосовувались різноманітні види рухливих ігор, різновиди народної боротьби, танців.

Особливо поширеними серед молоді були перегони і скачки. Взимку, окрім перегонів, розповсюдженою була їзда на санчатах з запряженими собаками. Серед дітей популярним було ковзання на льоду.

У довгі зимові вечори молодь грала в шахи, що були відомі ще з княжих часів. У весняні та літні дні поширеними були рухливі ігри з м’ячем або “кулями”. Значне місце займало полювання.

ПАРФЕНОН (від грец. *незайманиця*) – храм богині Афіни на Акрополі в Афінах, визначна пам’ятка давньогрецького мистецтва. Споруджено 447–438 до н. е. архітекторами Іктіном і Каллікратом. Храм складався з великої целли (приміщення для культової статуї) і меншого приміщення, що мало назву “Парфенон” (призначеного для зберігання скарбів). Ці приміщення по периметру оточувала струнка дорична колонада. Величну біломармурову споруду прикрашали скульптури роботи Фідія та ін. давньогрецьких майстрів. Зруйнований венеціанцями у 1687.

ПАРФЕНОН – храм богині Афіни Парфенос (Діви) на Акрополі в Афінах, збудований у 447–438 до н. е. архітекторами Іктіном і Каллікратом. Являв собою дорійський периптер (8 колон у ширину і 17 – у довжину), виготовлений з пентеліконського мармуру. Целла Парфенон (внутрішнє приміщення) складалася з двох частин: у східній знаходилася статуя Афіни, у західній – приміщення для дівчат, які ткали для статуї богині пеплос. Парфенон славився своїм зовнішнім декором, виконаним Фідієм та його учнями. Як центр культу богині Афіни храм проіснував аж до кінця античної епохи, у V ст. н. е. став християнським храмом, у XV ст. – мечеттю. Зруйнований під час облоги Афін венеціанським військом (1687).

ПАРФЕНОН – храм богині Афіни в афінському Акрополі, збудований архітекторами Іктіном і Калікратом у 447–434 рр. до н. е. У візантійський період перетворений на християнський храм, під час турецької окупації – у порохований склад; зруйнований 1687 р. внаслідок вибуху пороху.

ПАСХА (Паска) – слово єврейське, змінене греками, і в такому вигляді перейшло у нашу мову. Заразом це – 1) християнське свято Воскресіння Христового. Паскою завершується семижневий Великий піст, який готує віруючих до гідної зустрічі свята; 2) кислий чи солодкий хліб, який готують на Великдень. Паска з медом називається медовою; без меду і цукру – кислою.

Митрополит Іларіон (Огієнко) пише: “Українці паскою звать великодню булку, освячену в церкві по великодній службі, що кінчається зо сходом сонця. Патріарх константинопольський Єремія, перебуваючи в Україні, звернув увагу на наш звичай святити паски й м’ясо на Великдень і назвав його еретичним; із цього приводу в 1591 р. цілий український єпископат випустив був грамоту до українського народу”. Цей звичай був заборонений під карою прокляття, але це не вивело стародавніх традицій. Незабаром грамоту 1591 р. було відмінено.

Свято вмираючого і воскресючого бога з причащенням його тіла і крові, з улаштуванням священної трапези задовго до християнства відзначали у Греції, Ассирії, Вавилоні, Єгипті, Фінікії, Палестині. Наприклад, навесні греки вшановували воскреслого бога Діоніса. Жерці розривали живого бика, який мав зображати вмираючого бога, і віруючі з’їдали шматки м’яса, таким чином причащаючись кров’ю і тілом Діоніса та врятовуючись цим від смерті.

ПАТЕРИК (від грец. *батько*) – назва збірок оповідань про життя пустельників і ченців якогось краю або певної громади. Поширювались у Київській Русі. Найвідоміша збірка XIII ст. – “Киево-Печерський патерик”.

ПАТОН Борис (нар. 1918 року) – народився в Києві в родині відомого інженера-мостобудівника, професора Київського політехнічного інституту Є. Патона. Закінчив Київський політехнічний інститут (1941 р.). З 1942 р. працює в Інституті електрозварювання НАН України; директор цієї установи з 1953 р., а з 1962 р. – президент НАН України.

ПАТРИЦІЇ – родова римська аристократія.

ПАТРИЦІЇ – родова аристократія у Римі. Первісно патриціями називалися корінні жителі, які входили до родової аристократії і протистояли плебеям. Згідно з античною традицією, патриції становили спочатку 100, згодом 300 родів і утворювали римський народ. Після виділення з родів знатних патріархальних сімей, члени яких стали претендувати на відповідні привілеї (на землю і рабів, на монополію в сенаті, в армії тощо), патриції стали родовою аристократією. У царську епоху патриції протистояли плебеям і рабам, наприкінці VI ст. до н. е. перетворилися на панівний клас Римської рабовласницької республіки.

ПАТРІАРХАТ – епоха в розвитку первіснообщинного ладу. Для патріархату характерна керівна роль чоловіка в родинному, господарському та громадському житті. Існування патріархату збігалося з мідним, бронзовим, раннім залізним віком.

ПАТРОКЛ (лат. *Patroclus*) – друг Ахілла, брав разом із ним участь у Троянській війні, випросив його зброю, щоб допомогти пригніченим ворогами грекам. Переслідуючи ворогів, поліг від руки Гектора під мурами Трої. Коли загинув Патрокл, розгніваний Ахілл вступив у бій і знищив чимало троянців. Ахілл приніс у жертву на його похороні 12 молодих троянців і протягнув навколо його могили труп Гектора. Патрокл і Ахілл як ідеальна дружня пара не раз ставали героями різних витворів мистецтва.

ПАТРОНАТ – покровительство.

ПАТРОНАТ – у Римі заступники бідних членів родів і безправних плебеїв. Останні отримували від патронату його родове ім'я, частину родової землі, захист у суді тощо. У період республіки та імперії патронат поширився і на вільновідпущеників, а також на залежних від Риму жителів общин, міст Італії і провінцій. Патронат широко використовувався у політичній боротьбі.

“ПАЦИФІКАЦІЯ” – офіційна назва масових репресій стосовно українського населення Галичини, проведених польською владою.

ПЕГАС (грец. *Pegasos*) – в давньогрецькій міфології крилатий кінь Зевса. Від удару його копита нібито забило джерело, вода якого надихала поетів.

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ – система заходів, яка забезпечує перевірку запланованих показників фізичного виховання для оцінки засобів, методів і навантаження, що застосовуються (визначення зв'язку між фактором впливу і факторами змін). Розрізняють попередній, оперативний, поточний, етапний, підсумковий контроль.

ПЕДАГОГІЧНІ ФУНКЦІЇ УЧИТЕЛЯ – *конструктивна функція учителя забезпечується через:* визначення мети і завдань навчально-виховного процесу; відбір навчального матеріалу, який слід засвоїти учням, його систематизацію; проектування діяльності учнів із засвоєння навчального матеріалу; проектування власної майбутньої діяльності і поведінки у взаємодії з учнями; підбір адекватних засобів, методів і методичних прийомів, способів організації і форм навчальної, тренувальної і виховної роботи; виявлення невідповідності між запланованим і досягнутим результатом.

Організаторська функція реалізується через: забезпечення різноманітних видів навчальної діяльності учнів; організацію учнівського колективу, його згуртування і націлення на вирішення навчальних завдань; організацію позакласної і позашкільної роботи з фізичного виховання учнів; матеріально-технічне забезпечення педагогічного процесу; організацію власної діяльності і поведінки під час безпосередньої взаємодії з учнями на уроках і позаурочних заняттях (розподіл робочого часу, інструктування, контроль, дозування навантаження тощо).

У процесі оволодіння організаторськими вміннями майбутні педагоги в процесі практики поступово досягають *таких рівнів: репродуктивного*, при якому особа діє за інструкцією, або наслідує організаторські дії учителя, чи інших осіб; *адаптивного*, при якому студент пробує застосувати досвід організаторських дій в нових, але типових ситуаціях; *модельючого*, при якому студент за завданням педагогів планує і реалізує

організаторські дії, які забезпечують виконання певних колективних завдань учнів, або завдань окремих дітей; *творчого*, при якому студент проявляє достатню самостійність та ініціативу, організовуючи педагогічно доцільну діяльність учнів; уміє ставити мету і завдання, забезпечити їх виконання, оцінити результати діяльності.

Комунікативна функція передбачає: встановлення ділових і неформальних особистих стосунків, взаємовідносин з окремими учнями і групами учнів; ділове спілкування з іншими вчителями та адміністрацією школи; контакти з державними і громадськими фізкультурно-спортивними організаціями; налагодження взаємодії з батьками учнів; уміння знаходити меценатів (спонсорів).

Гностична функція передбачає вивчення: змісту і способів впливу на учнів, розуміючи їх внутрішній стан; вікових та індивідуальних особливостей учнів; особливостей процесу і результатів власної діяльності, її переваг і недоліків.

ПЕДОНОМ – управитель, який обирався із числа найбільш видатних громадян. Він володів верховною владою, контролював шкільну систему і дисципліну молоді. В цьому йому допомагали декілька спеціальних осіб, які називалися “носителями батога”.

ПЕДОТРИБИ – керували опановуванням фізичних вправ, були майстрами і директорами палестри. В малюнках на посуді вони зображені з роздвоєним прутиком у руці, за допомогою якого підтримували дисципліну серед атлетів. Підготовка педотрибів була емпіричною, їх добирали з колишніх атлетів. Пізніше з’явилися педотриби вищої категорії – гімнасти. Це були висококваліфіковані спеціалісти, котрі мали певні знання з медицини – вивчали анатомію, психологію, хвороби, могли порекомендувати необхідне лікування. Вони були педагогами і лікарями одночасно. Пізніше вони стали спеціальними тренерами атлетів, в той час як педотриби залишилися викладачами гімнастики.

ПЕК – бог кривавих бійок, кровопролить та всякої біди. Живе в пеклі. Страхотливий, нещадний, але лякливий. Надто боїться Чура.

ПЕКЛО – підземне царство, царство мертвих, знаходиться далеко на заході, під землею, у країні вічної темряви.

ПЕЛОП – міфічний цар Фрігії, згодом Еліди й Арголіди. Добиваючись руки елідської царівни, змагався в перегонах з її батьком Еномаєм, який упав з колісниці й загинув. На честь своєї перемоги організував Олімпійські ігри. Від його імені походить назва Пелопоннес.

ПЕЛОПОННЕС (грец. *Peloponnesos*) – півострів у південній частині Балкан, оточений трьома затоками – Лаконською, Мессенською і Арголідською. На його території знаходилися такі поліси: Ахайя, Еліда, Мессенія з Лаконікою, Арголіда, Корінфія, Сікіонія і Аокадія. В найдавніший час Пелопоннес був заселений пеласгами, яких відтіснили ахейці, зайнявши у II тис. до н. е. Арголіду, Лаконіку і Мессенію. У свою чергу, прибулі на півострів дорійці (бл. 1200 до н. е.) підкорили своєму впливові ахейські общини. Однією з найсильніших держав на Пелопоннесі була Спарта (Лакедемон).

ПЕНТАТЛОН – спортивне п'ятиборство в давній Греції: стрибки у довжину, біг, метання диска і списа, боротьба. Включено у програму Олімпійських ігор з 708 до н. е.

ПЕНЬКІВСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура, що існувала протягом серед. V – на межі VII–VIII ст. від Пруту до Осколу й займала переважно лісостепову смугу України. Виникла внаслідок переселення на південь племен кийвської культури. Вважається, що П. к. залишена антами – однією з груп ранньоісторичного слов'янства, предками українців.

ПЕПЛОС – одяг греків, що складався з прямокутного куска матерії жовтого, блакитного або фіолетового кольору. Його носили замість плаща поверх хітона.

ПЕРВІСНЕ МИСТЕЦТВО – мистецтво, що склалося в умовах первіснообщинного суспільства в процесі трудової діяльності людини. Виникло близько 30 тис. років тому, за доби пізнього палеоліту. Це насамперед розписи, рельєфні зображення на стінах печер і відкритих скелях. Зображували на них переважно тварин, на яких полювали. Часто малюнки гравірувались на кістці мамонта або камені. Згодом виникла кругла скульптура – жіночі статуетки (т. з. венери), фігурки тварин тощо. Розквітло також декоративно-ужиткове мистецтво, широко відоме з розписів керамічного посуду. В Україні П. м. представлене визначними пам'ятками різних етапів його розвитку; пізній палеоліт – знахідками з Мізинської стоянки; неоліт та енеоліт – розписами з Кам'яної могили, мистецтво землеробсько-скотарських племен 3–2 тис. до н. е. – розписною керамікою та дрібною пластиком трипільської культури, мистецтво доби міді та бронзи – пам'ятками з Усатівських поселень та курганів.

ПЕРВІСНООБЩИННИЙ ЛАД – перша в історії суспільно-економічна формація, що ґрунтувалася на колективній власності окремих общин на засоби виробництва та зрівняльному розподілі. Імовірно, виник близько двох мільйонів років тому, існував в окремих районах до V–VI тис. до н. е. Первіснообщинний лад поділяють на два періоди. Протягом першого періоду людина поступово виділилася з тваринного світу, створила найпростіші кам'яні знаряддя праці. Форма суспільно-економічних відносин – первісне людське стадо. Другий період – період родового ладу – був часом утвердження системи виробничих відносин первісного суспільства. Період поділяють на матриархат і патріархат.

ПЕРГАМ (грец. *Pergamon*) – місто у Малій Азії, столиця Пергамського царства, розквіт якого припадає на період еллінізму (III–II ст. до н. е.). За царювання Аттала I Пергам стає значним культурним центром. Тут організовується одна з найбільших тогочасних бібліотек, виготовляється пергамент – матеріал для написання книг (на вичинених телячих шкірах). У 133 до н. е. Пергам разом з усім царством відійшов за заповітом Аттала III під владу Риму. З Пергама походили відомий оратор Аполлодор (I ст. до н. е.) і лікар Клавдій Гален (II ст. н. е.). У результаті археологічних розкопок під керівництвом німецького вченого К. Гумана у Пергамі відкрито вівтар Зевса (Пергамський вівтар), який зберігається нині у спеціальному музеї Берліна.

ПЕРГАМЕНТ – 1) спеціально оброблена шкіра молодих тварин. Застосовують при виготовленні барабанів та ін. муз. інструментів; 2) до винайдення паперу – матеріал для письма. Назва походить від м. Пергама в Малій Азії, де така шкіра набула

поширення; 3) документ, написаний на такому матеріалі; 4) обгортковий жир- і водонепроникний папір.

ПЕРЕБУДОВА – політичний курс реформаторської частини радянського керівництва, що реалізовувався в СРСР протягом 1985–1991 рр. Його суть полягала в спробі шляхом “революції згори” здійснити системну модернізацію суспільства.

ПЕРЕВЕРТЕНЬ (ОБОРОТЕНЬ) – людина з подвійним життям: то як людина, то як звір. Чародій, вдарившись об сиру землю, политу дощем, легко стає вовком, птахом, конем, мурахою, а при потребі може перетілити іншу людину у звіра чи птаха.

ПЕРЕВТОМА – стійкі функціональні порушення в результаті надмірної втоми, що не зникають при відпочинку.

ПЕРЕКАТ – обертальний рух тіла з послідовним торканням опори його частинами без перевертання через голову.

ПЕРЕКИД – обертальний рух тіла з послідовним торканням опори його частинами та перевертанням через голову.

ПЕРЕТРЕНОВАНІСТЬ – патологічний стан, прояв дизадаптації, порушення досягнутого в процесі тренування рівня функціональної готовності, регуляції діяльності систем організму (прогресуючий розвиток перевтоми).

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА 1654 р. – загальновійськова рада, скликана Б. Хмельницьким 18 січня 1654 р.

Відповідно до рішень ради Гетьманщина входила до складу Московської держави на правах широкої автономії. Умови протекторату були сформульовані в “Березневих статтях 1659 р.”. Б. Хмельницький фактично зберіг положення незалежного глави держави.

ПЕРІКЛ (грец. *Perikles*, бл. 490–429 до н. е.) – політичний діяч, вождь афінської рабовласницької демократії в період її найвищого розквіту, афінський стратег (444–429 до н. е.). Сучасники вбачали в особі Перікла сміливого і енергійного державного діяча, талановитого оратора і людину незалежного способу мислення.

ПЕРІКЛ – афінський демократичний державний діяч. За його правління (444–429 рр. до н. е.) Афіни досягли найвищого політичного, економічного й культурного розквіту (“Золотий вік Афін”).

ПЕРСЕЙ (грец. *Perseus*) – у давньогрецькій міфології син Зевса і Данай, внук аргоського царя Акрісія. Традиція приписує Персею заснування Мікен.

ПЕРСЕПОЛЬ – грецька назва міста Парси на півдні сучасного Ірану, одна із столиць стародавньої Персії, резиденція перських царів династії Ахеменідів; знищений Олександром Македонським у 330 р. до н. е. З його руїн походять перші клинописні написи, привезені у Європу.

ПЕРСОНАЛІЗМ (лат. *personalis* – особистий) – течія в сучасній західній європейській філософії, яка розглядає особу як первинну реальність, найвищу духовну цінність.

ПЕРУН – бог наймогутніших сил неба і землі, блискавки та грому. У предків культ Священних гаїв був культом Перуна, ототожнюваного з дубом. Середньовічний історик Прокопій Кесарійський (VI ст.) свідчив, що слов'яни “бога блискавки вважають єдиним господарем усього”.

За народними віруваннями, після створення світу, коли бог вогню Сварог пішов на відпочинок, Перун заступив його місце в небі. Його уявляли у вигляді літнього чоловіка зі срібною головою та золотими вусами. За іншими даними, особливе значення мала борода громовержця, що знайшло відображення у фольклорі стосовно “бороди Іллі”, образ якого замінив Перуна в епоху двовір'я. Перун народився з каменю, одухотворений та благословенний у світ Білобогом, а вигодувала громовержця коза. Колись попереду війська везли постать Перуна, голову якого вінчали козині роги: військо кожного племені виступало з тотемом-предком на чолі. За свідченням О. Афанасьєва, у предків існував звичай водити в день сонцевороту (12 грудня) ведмедя одного або з козою. Як “представник” бога-громовика ведмідь відіграє неабияку роль у народному епосі. У казках Перун виступає іноді у вигляді богатиря Івана Медведки: по пояс він людина, а нижня половина – ведмежа. Можливо, тому й донині на Щедрий вечір (1 січня) ходять по хатах із символічною зіркою та водять козу чи ведмедя. На думку дослідника, ім'я Перуна з часом замінилося історичним іменем Іллі Муромця. У ратних подвигах Ілля уподібнюється Перуну, він використовує його зброю – всерозтрощуючі стріли – і виїжджає на такому ж чарівному коні, як і бог-громовик.

Так званий “громовий знак” (шість променів у колі) широко використовувався в давньоруському різьбленні та гончарстві. У календарі IV ст., знайденому на Київщині, величезним колесом із шістьма спицями позначене 20 липня (Перунів день). Такі знаки часто розміщували на будівлях для захисту від блискавиць. Їх вирізували на сільницях (сіль була найдорожчим продуктом), на скринях для приданого, ткацьких верстатах, дитячих колисках, ритуальних ковшах – одним словом, на тих предметах, які мають найбільшу цінність і потребують особливої охорони. Ці знаки на мисливських порохівницях прямо пов'язані з “громом” і “блискавкою”, які робить порох у момент пострілу.

Бог Перун безжалісний до темних злих сил Чорнобога і Мари. Він – “той, що робить вогонь, кидає вогонь, стріляє вогнем”. Перун на колісниці вражає своєю зброєю змієподібного ворога, який ховається від нього в дереві, камені, у людині, тваринах, у воді. Після перемоги над ворогом на землю проливається дощ. У “Велесовій книзі” читаємо: “Слава Богу Перуну вогнекудруму, який стріли кидає на ворогів і вірно вперед веде по стежці. Тому що єсть той воїнам суд і честь, і яко златорун – милостив, всеправеден єсть!”

У Перуна дев'ятеро синів, з якими він летить у небі на золотій колісниці, запряженій дев'ятьма вогнегривими кінями. Троє синів уражають злі сили стрілами, троє розбивають хмари важкими кувалдами, створюючи грім, решта правлять колісницею. Дев'ять – число Перуна, а тому особливо опікується він тією родиною, що має дев'ятеро дітей; у таку сім'ю бог приносить добробут і щастя.

Восени Перун замикає небо і йде на відпочинок. Всю зиму він відпочиває на Алатир-камені. А першим весняним громом знову розводить полум'я грози і, заварюючи чудодійний напій з живої води, воскрешає землю, Проганяє Мару і холод.

Предки, ідучи обороняти рідну землю, клялися Перуном, богом своїм, що не осоромлять слави вітчизни. Перун – бог, який не лише дарує життя, але й карає людину за її провини. Грім і блискавка Перуна – найстрашніша кара для тих, хто порушує клятви богам. “Велесова книга”: “Се ворогам казали: зникніть, яко тьма по сонцю. І се Перун найде на вас і розтратить вас, як овець. І багато разів тремтіли, і небесних воїнів убоялися”.

Деревом Перуна вважався дуб, бо в нього найчастіше влучає грим. На честь громовержця горіли вічні вогні, які постійно підтримували деревиною дуба; якщо такий вогонь гаснув, його знову запалювали тертям шматків священного дерева. Щоб був добрий урожай, чоловіки приносили жертви дубам, а жінки – липам.

Світло, Сонце, вогонь у предків, крім Дажбога, уособлювалися ще двома Сварожичами – Перуном і Хорсом. Але з усіх Сварожичів Перун – найпопулярніше божество серед слов'янських племен. Не даремно він очолив пантеон Володимира. У часи хрещення Русі саме культ Перуна зазнав найбільших переслідувань. Його статуя була скинута у Дніпро. Характерно, що культ Перуна був сильніший на півдні Русі, ближче до центру державності, що проявилось пізніше у більшій популярності в Україні св. Георгія, на якого частково перенесено риси Перуна, порівняно зі св. Миколою, надзвичайно шанованим на півночі східнослов'янського світу.

Згадку про Перуна знаходимо у “Слові, реченому христороубцем” (XI ст.), “Повісті врем'яних літ” (XII ст.) та в Іпатіївському літописі (XIII ст.) під 907 р. при укладенні грецько-руського договору. Грізному богу приносили клятви, і хто їх порушить, на того чекала страшна помста, про що довідуємося з договору Святослава з греками під 971 р. За Густинським літописом (XVII ст.), кумир тримав у руках коштовний камінь. Перед ним завжди горів вогонь, і коли з недогляду жерців трапилося б тому вогню погаснути, людину ту карали на смерть, “яко ворога Богу своєму”. Для запалення вогню, що згас, висікали його із каменя, який тримав кумир. Про Перуна також згадується у “Слові про ідолів” (XII ст.): “І словенський люд Вилам і Мокоші, Диві, Перуну, Хорсу, Роду... і вогневі Сварожичу моляться... Почали греки ставити трапезу Роду і рожаницям, також римляни, навіть і до словен дійшло. Це ж словени почали трапезу ставити Роду і рожаницям, раніше їхнього бога Перуна, а ще раніше клали треби упирам і берегиням. По святому ж хрещенню відкинули Перуна, а до Христа Бога припали; але й нині по українках їхніх моляться проклятому богу їхньому Перуну, Хорсу і Мокоші і Вилам; але це творять таємно, цього не можуть позбутися з часів язичництва...”

В одній із купальських пісень, записаних на Івано-Франківщині, говориться:

Гей, Ладом! А ти, Перуне,
Отче над Ладом, гей, Перуне,
Дай дочекати, Ладе Купала.
Гей Купала!

Багато місць в Україні і по всіх слов'янських землях пов'язано з іменем Перуна: Перунове урочище на лівому березі Дніпра; острови Перуна, де, за легендою, він “повеселився”, також є Перунова річка біля Києва. Українці Карпат називають ліс на південному схилі цих гір Перуновою хащею, бо саме тут “Перун ударив дерево”. У

легенді про Бубнищанський замок (його залишки біля с. Бубнище на Івано-Франківщині) мовиться: “Перун кидав блискавки, бив громами, а коли вже добре змучиться, то сходить з хмар, лягає на зеленій мураві перед тими каменями, по яких бубнив блискавками, і відпочиває”. Від того, що він “бубнив” блискавками, й пішла назва скель і села поблизу них. За Несвіжем, у Білорусі, є старий замок, у який стріляв Перун і розбив його. Тепер це місце називається Перуновою горою. У прислів'ях та повір'ях Перун згадується до нашого часу: “Перун ударив і вбив дві вівці на полі. Треба взяти вбиті вівці, поки ще теплі, повернути ногами, де були голови, а головами, де були ноги, й присипати глиною. Тоді вівці оживуть”. Прислів'я: “Після дощу росте всіляке зілля, а Перун святкує весілля”; або прокляття: “Бодай тебе Перун побив темненької ночі!”.

ПЕРУН – бог наймогутніших божественних сил неба і землі, блискавки і грому. Першим своїм весняним громом воскрешає землю, повертає їй життя, проганяючи Мару і холод. Захисник воїнів на ратному полі.

ПЕРУН – бог грози, війни, зброї. Його уявляли воїном у золотій колісниці, що запряжена крилатими білими та чорними кінями. Символи Перуна: сокира (його зброя), “громовий знак”, схожий на колесо із шістьма спицями.

ПЕРУНІВ ДЕНЬ – четвер. Щотижня в цей день люди сходилися до святилищ, біля яких горів непогасний вогонь. Тут же під велетенськими крилатими дубами приносили богам жертви, влаштовували ритуальні обрядодійства, а воїни клялися своєю зброєю і Перуном.

За народними віруваннями, навесні, у Великий (Страсний, Чистий) четвер, пробуджується Перун від зимового сну. Дівчата в такі дні довколо багаття співали величальні пісні про бога-громовика. Тоді ж обирали Діву – наречену Перуна – найвродливішу з дівчат, їй вручали чашу зі священною водою, набраною з дев'яти криниць Священного гаю, цією водою Перунова Діва очищала людей від гріхів і молилася разом з волхвами до доброго і грізного володаря дощів та злив, щоб напоїв спраглу землю, щоб не завдавав горя бурєю, градом чи громом, а проганяв Мару з іншими темними силами, аби вони не шкодили людям. Перунова Діва (Діва Вогню, Додола) уособлювала собою богиню землі, яка прагне шлюбу з Небом, аби запліднитися його дощем-сім'ям. Та найбільше молилися богу-громовику в липневі дні, коли дуже часті грози і зливи, які можуть зашкодити початку жнив. З цим пов'язані криваві жертвоприношення верховному небесному Богу: майже до початку ХХ ст. на далекій Півночі у Перунів день різали бика, вигодовуваного всім миром, і урочисто з'їдали його в сільській каплиці.

ПЕРУНІВ ТИЖДЕНЬ – велике свято влітку, коли бога Перуна вшановували аж трьома святами. В день Перуна – 20 липня (у християн день св. Іллі) – молилися біля великих старезних дубів. Тоді громовержцю приносили в жертву вепра, бика та червоного півня. Освячували воду “перуновими топірцями”. Ці камінчики, пробиті блискавкою, називають ще “громовими стрілами”, а вода, перелита крізь них, набирає цілющої сили. Дівчата сплітали вінки з дубового листя і накладали їх на голови чоловіків для міцності та здоров'я. 22 липня справляли свято *Перуниці-Блискавиці* (Летениці). Про Перуницю мовиться у “Велесовій книзі”: “А загиблому на полі бою Перуниця дає воду живу попити, і, попивши її, йде (той) до неба на коні білому”. Не дай

Бог працювати в цю пору в полі чи на городі, бо Перун може вельми розсердитися. 27 липня вшановували Паликопу – вартового святкових днів.

ПЕРУНОВА П'ЯТНИЦЯ – за народними віруваннями, всі п'ятниці небезпечні і вимагають посту, але найжорстокіша – сьома, перед Спасом, Перунова, яка оберігає від блискавки, граду і голоду. В цей день у давнину творили суд та карали злочинців.

ПЕРЦЕПЦІЯ (лат. *perceptio* – сприймання) – чуттєве сприйняття предметів. Г. Ф. Лейбніц розрізняв перцепцію як просте, безпосереднє уявлення про зовнішній світ і аперцепцію як вищу форму пізнавальної діяльності, пов'язану з самосвідомістю.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА (1914–1918 рр.) – війна між двома коаліціями держав – німецько-австрійським блоком і Антантою за економічні й політичні сфери впливу. У війну втягнуто 38 країн, у яких проживало 75% населення земної кулі. Воєнні дії велися на території Європи, Азії, Африки. Українці теж були змушені брати участь у війні й битися на 11 її фронтах з обох ворожих боків. Протягом усієї Першої світової війни Росія прагнула приєднати Галичину, Австро-Угорщина – захопити Волинь і Поділля, Німеччина намагалася анексувати всю Україну. У війні Німеччина та її союзники зазнали поразки. Юридичні наслідки зафіксовані в мирних угодах Паризької (1919–1920 рр.) і Вашингтонської (1921–1922 рр.) конференцій. За період війни убито 9,5 млн осіб, більш ніж 20 млн поранено, 10 млн померло від голоду та епідемій.

ПЕСТАЛОЦЦІ Іоган Генріх (1746–1827 рр.) – швейцарський педагог-демократ. У своїй педагогічній системі багато уваги приділяв фізичному вихованню дітей. Світогляд Песталоцці складався під впливом ідей Ж. Ж. Руссо та інших просвітників XVIII ст. Песталоцці бачив мету виховання у розвитку природних здібностей людини, а основу виховання – у формуванні її морального складу. Намагаючись покращити життя простого народу, особливе значення він приділяв освіті і вихованню селянських дітей. У 1774 р. він відкрив на своїй фермі у Нейхофі притулок для сиріт і безпритульних дітей, де намагався поєднати навчання з працею. Створений ним педагогічний інститут у Івердоні (1805–1825 рр.) отримав загальноєвропейське визнання. Педагогічна діяльність Песталоцці, розроблена ним теорія елементарної освіти здійснили величезний вплив на розвиток початкової (народної) школи.

Для полегшення і прискорення навчання Песталоцці створив методики елементарної освіти у фізичному вихованні, навчання рідній мові, арифметиці і географії. Тіло людини він вважав слугою розуму і моралі (серця). Цей слуга може добре виконувати свої обов'язки, якщо він здоровий і сильний. Тому необхідно систематично розвивати тіло (слугу розуму і моралі). Для цього Песталоцці рекомендував фізичне виховання, яке складалось з дитячих ігор, участі дітей у домашніх трудових процесах, курсу елементарної гімнастики суглобів, народних ігор і забав.

Песталоцці вважав, що діяльність тіла проявляється у рухах, які залежать від будови і рухливості суглобів. Тому необхідно забезпечити оптимальний розвиток суглобів. З цією метою він розробив гімнастику суглобів. Сенс її зводиться до того, щоб навчити людину робити всі рухи, які можливі у кожному окремому суглобі.

Елементарну гімнастику суглобів Песталоцці доповнив своєрідною “абеткою трудових вмінь”, тобто вмінням тягнути, штовхати, вертати, піднімати вантажі. Сполучення гімнастики суглобів і трудових вмінь він вважав основою системи

фізичного виховання людини. Вона повинна була забезпечити людині можливість успішного оволодіння будь-якою спеціальністю.

Подальший фізичний розвиток повинен здійснюватись через участь у праці, народних іграх, забавах і військовій справі.

ПЕТРІВКА, або Петрів день – 29 червня/12 липня (у християн свято Петра й Павла); останнє свято перед жнивими. Його називають “Петрівочка-голодівочка”, а приповідки говорять: “Спасівка – ласівка, а Петрівка – голодівка”; “З Петрів дня красне літо, зелений покіс, зірниця зорить хліб” тощо. “Жіноче літо, – мовить прислів’я, – по Петрів день”, від якого розпочинаються жіночі роботи в полі і біля хати. Вважається за великий гріх косити траву до цього дня; порушника буде покарано хворобою, і йому “ніяке лікарське зело не допоможе”.

Перший тиждень по Зелених святах започатковує Петрівку – нетривалий літній піст. На Петрівку ласують першим збором бджолиного меду. У скрутні часи дозволялося їсти й молочні страви. Першого понеділка Петрівки відзначали похорони Ярила або Кострубонька. Ці забави мали назву “гонити шуліку”, і брати участь у них мали право лише заміжні жінки. Вони сходилися у шинку, де пили горілку, танцювали та співали сороміцьких пісень, чого в інший час, звичайно, не роблять. Дівчата в цей понеділок ворожили про свого судженого: пускали на воду вінки, виплетені ними у перший день Зелених свят. Вважалося, якщо хтось у ніч на Петрів день знайде розквітий *петрів хрест* та вирве його з корінням, того він приведе до зачарованого скарбу. Цей день знаменує початок збору зернових – *зажинки*. Існує вірування, що першого дня Петрівки відбуваються *звірячі розгри*, а тому до лісу ходити небезпечно. За народними уявленнями, святі Петро та Павло виступають у ролі “вовчих святих”.

ПЕХЛЕВІ – середньоперська мова, якою користувались вчені на Близькому Сході до X ст. н. е.

ПИЛИПІВКА – з 14/27 листопада заступають Пилипівчані дні, і для дівчат втрачаються будь-які надії на заручини. Відтоді починається один із найтриваліших постів – Пилипівський (40 днів), або просто Пилипівка, Заговини чи Запусти на Пилипівку. Він завершується напередодні Різдва. Дівчата готувалися до Пилипівських вечорниць, що, як правило, тривали за північ, а коли наставала пора розходитися по домівках, жіноцтво зголошувалося на сходки – з цього дня всі починали прясти кужіль на полотно. Пилипівський піст збігається з найкоротшим сонцестоянням, а тому кажуть: “У Пилипівку день до обіду”.

ПИРОГОВ Микола Іванович (1810–1881 рр.) – є засновником нового напрямку в анатомії – динамічної анатомії. На підставі вивчення анатомічної структури людського тіла він встановив залежність будови органів тіла людини від їх функцій. Це мало велике значення для розробки анатомічних основ фізичного виховання, зокрема, для виявлення впливу занять фізичними вправами на розвиток і зміну форм тіла людини.

ПІД СУЗІР’ЯМ БАРАНА (21 березня – 19 квітня) – народжені під знаком Барана – люди сильні як тілом, так і духом Єдиносущого і Всеправедного Господа нашого, вперті у досягненні своїх цілей, створені бути завжди у перших рядах знамен Стрибога. Досить активні, обдаровані, відзначаються великими розумовими

здібностями. Не дивлячись на нелегкий характер, щедрі, благородні, прекрасні друзі. У любові – вимогливі, схильні до абсолютної влади. До похилих літ наділені міцним здоров'ям. Щасливий день – четвер, місяць – жовтень, число – 1, колір – червоний, коштовний камінь – усі червоні та діамант. Планета – Марс.

Дівчата, народжені під знаком Барана, прекрасні, артистичні. В їхніх душах живе душа всюдисущого і завждисущого життя Дажбога. Їх приваблюють вишукані хлопці, але далеко не кожен може дати їм цілковите щастя.

Хлопці дуже цінують та обожнюють таких дівчат, особливо несміливих і невпевнених у собі. Компанійські, доброзичливі, їх усі поважають і люблять.

ПІД СУЗІР'ЯМ ВОДЯНИКА (20 січня – 19 лютого) – народжені під знаком Водяника, не беручи за вадку деяку прохолоду до них сонячних богів, наділені неабияким розумом. Вірять, що людина народилася з Любові, бо Дажбог – Любов, і немає віри, вищої за Любов. Здатні до ворожіння, особливо хлопці, можуть стати навіть волхвами. Цікавляться всім оригінальним і таємничим. Уявлення їхнє не має меж; вони вірні та справедливі. Недолік їхній – у щирості душі, яку можуть використати з корисними цілями як друзі, так і вороги. Щасливий день – субота, місяць – серпень, число – 8. Коштовний камінь – сапфір, улюблений колір – фіолетовий. Планета – Сатурн.

Дівчата, народжені під знаком Водяника, – це пелюстки, проміння вогнистого світла. Відрізняються від інших вірністю Ладі, бо це вона дарує їм щасливу обручку і милого. Пристрасні в любові, витончені у своїх намірах, добрі господині і полюбляють гостей. Вміють веселитися і подобатися чоловікам, компанійські.

Хлопці – воістину справжні внуки Дажбога, хоча дещо неспокійні і неврівноважені, зате своєю особистістю приваблюють до себе інших. Люблять, щоб дружина бачила в них господаря. З повагою ставляться до дівчат, але невинна плітка може змінити їхнє ставлення, люблять обережно. Основне для них – практичність і ділові стосунки.

ПІД СУЗІР'ЯМ ВОРІТ (21 травня – 21 червня) – народжені під знаком Воріт люблять переміни, і не тільки у незначних справах. Спокійне, врівноважене життя для них – нестерпне. Неспокійні душею, за першої можливості змінюють місце роботи і друзів. Здатні абсолютно змінити своє життя. Серед них можна зустріти не тільки запеклих егоїстів, а й людей із неспокійним і легковажним характером. Вони рідко бувають самотніми, не можуть жити без друзів, навіть коли вони їм не підходять. Люблять подорожувати. У любові можуть бути щасливі лише за великого терпіння і поблажливості партнера. Тепло любові інших гріє їхні душі. Щасливий день – середа, число – 5, колір – білий, коштовний камінь – агат. Планета – Меркурій.

Дівчата, народжені під знаком Воріт, рідко досягають щастя. Вигадавши собі ідеал, вони шукають його все життя і рідко знаходять, тому часто впадають у депресію, живуть з відчуттям неповноцінності. Коли все ж знаходять свій ідеал – життя для них стає раєм. Але для цього обранець має бути схожий на їхній ідеал. Це – чутливі і талановиті натури.

Хлопці – натури романтичні; створюють собі ілюзорні образи Любові, Віри і Краси, які замінюють реальний стан речей. У любові невимогливі. Вміють господарювати, чудові і вірні чоловіки. Прагнуть усім подобатися і бути в центрі уваги.

ПІД СУЗІР'ЯМ ВОРОНА (23 липня – 22 серпня) – народжені під знаком Ворона щирі, правдиві, відкриті і добрі. Свідомість Дажбога ошчасливилює їх своїм життєтворящим світлом і красою; вони утверджують себе трудовими подвигами на славу нашого народу, собі на здоров'я і дітям на життя. Відзначаються хоробрістю у досягненні мети. Талановиті, особливо в мистецтві живопису та скульптури. Здатні впливати на інших людей, бо довіряють їхній переконливості та справедливості. Недолік незначний: не вміють критично ставитись до інших. Досить симпатичні і користуються особливим успіхом у дівчат.

Щасливий день – неділя, число – 3, колір – усі відтінки жовтого, коштовний камінь – янтар. Планета – Сонце.

Дівчата, народжені під знаком Ворона, вирізняються палким темпераментом, люблять гарно одягатися, виявляють себе у різноманітних перемінах. Знайшовши судженого, стають прекрасними господинями і вірними подругами. Горді намаганням хлопців потішити їхнє самолюбство. Таких дівчат досить складно розпізнати, і багато хлопців в них просто розчаровуються.

Хлопці – мужні, в сім'ї вимагають першості. Дружина повинна повністю підкоритися своєму володареві. В молодості ведуть безладне життя, стараючись цим засвідчити свою неперевершеність у любові. Ревниві, побоюються сильнішого конкурента. Випадкові негаразди для них – трагедія.

ПІД СУЗІР'ЯМ ГОСПОДАРЯ (23 листопада – 21 грудня) – народжені під знаком Господаря – овіяні славою стягу Дажбожого, бо знаходять щастя у відвазі і ступають сміливо на життєвий шлях. Долаючи підступні та штучно створені перешкоди, підлість та неправду, завжди знаходять вірного і щирого друга. Користуються успіхом у представників протилежної статі, їм властиві життєвий оптимізм та душевний спокій. Досягають значних успіхів у військовій справі, літературі та мистецтві. Несприятливе розташування планет у час народження сприяє появі гордих, розпутних, з нестримним характером людей. Щасливий день – четвер, місяць – червень, число – 8, колір – усі відтінки зеленого і фіолетового, коштовний камінь – топаз. Планета – Юпітер.

Дівчата – прекрасні зоряні квіти, з веселою вдачею і палким темпераментом. Така зоряна квітка не кожному хлопцеві до снаги. Досить компанійські та врівноважені. Здебільшого, знаходять себе в любові; можливості їхні безмежні – як у щасті тілесному, так і в щасті духовному. Щиро вдячні чарівній богині Ладі, що мають щастя служити коханню. Життя для них – це спектакль, в якому вони грають головну роль – Любов.

Більшість хлопців не бажають відчувати сімейні пута. Обождують музику, витвори мистецтва і товариство гарних жінок. Дівоча молодість і краса повністю полонять їх. Якщо кохання нещасливе, то не переймаються. Досить відверті і прямолінійні, можуть бути чудовими друзями.

ПІД СУЗІР'ЯМ ГРОМОВИКА (23 жовтня – 21 листопада) – народжені під знаком Громовика – обранці богів, бо мають могутній дух; їхня доброта не стає для них слабкістю. Боги надали їм право представляти на Землі Щастя, Добро і Красу. Як найсильніші духом люди, безжальні до себе і до інших, знаходять себе у самопримусі. Важкі завдання – це їхній привілей, а тому такі люди гідні пошани. Дуже часто розділені Громовиком характери: у першу його декаду – деспотичні, підозрілі; в останню – менш енергійні та впевнені в собі. Досить імпульсивні і чуттєві в любові. Це – один із

найбільш еротичних знаків Зодіака. Щасливий день – четвер, місяць – травень, колір – червоний, щасливий камінь – корал. Планета – Марс.

Дівчата наділені сильним характером і волею, а також невичерпною життєвою енергією, в якій живе таїна їхньої любові і краси. Там, у їхніх безмежних просторах, знаходять вони своє царство. Така дівчина може бути доброю дружиною, та коли немає любові, впадає у глибокий духовний відчай. Свою любов і красу зберігає до похилого віку.

Хлопці мають складний характер. Їхню недовірливість і неприхильність можна перемогти, проявивши цікавість до їхніх проблем. Користуються особливою популярністю у дівчат, але бояться попасти під їхній вплив. Для них важливіша психологічна сторона, тому вони часто виступають у ролі прекрасних акторів, граючи на жалості та ревності жінки. На їхню думку, від дівчат треба бути подалі. У ставленні до людей – чутливі і добрі.

ПІД СУЗІР'ЯМ ДІДА (22 червня – 22 липня) – народжені під знаком Діда, в сонячній силі купальських днів, самостійні і працьовиті. В них добре розвинене почуття відповідальності, а їхні вчинки заздальгідь продумані. Родинне щастя для них – понад усе. Реальне життя їхнє тісно переплетене зі світом уяви та фантазії. Це допомагає їм утверджуватися в ім'я Трисуття, що є знаменом Дажбожим. Чудово почуваються під час водних подорожей. Наділені естетичним смаком, мають здібності до поезії і музики. Захоплюються цінними та антикварними речами. Щасливий день – понеділок, місяць – січень, число – 2, колір – зелений, коштовні камені – перли та ізумруд. Планета – Місяць.

Дівчата – спокійні, терпеливі, прекрасні жінки і матері. Премудра богиня Лада обдарувала їх неперевершеною любов'ю. Любов – це дія, в якій вони почувають себе на вершині вічності й життя. Часто подвоюють свою самонаснажуючу енергію у професійному і суспільному житті. Можуть бути щасливі, коли зрозуміють, що, крім брати, треба вміти і віддавати.

Хлопці мають м'який і згідливий характер. Люблять куховарити і знають собі ціну. Прагнуть бути першими, але, на протигагу Турам, не добиваються прихильності дівчат, а прагнуть, щоб вони самі їх домагалися. Віддають перевагу молодим та гарним дівчатам, над якими люблять панувати.

ПІД СУЗІР'ЯМ ДОЛІ (23 вересня – 22 жовтня) – народжені під знаком Долі святіші за всі земні святощі. В них поєднались гармонія і вірність, сильніші за всі сили. Веселі і добродушні. Співпраця з іншими людьми, що розуміють їх, возвеличує. Дуже щирі, мають надзвичайну внутрішню цілісність. Їхнє розуміння долі змінити досить складно. Усвідомлення краси витончені, у ставленні до інших зберігають свою незалежність. Бог достатку, всюдисущий Велес, наділив їх умінням знаходити шлях до сердець. Для них відкриті світ театру, науки і літератури. Народжені під знаком Долі залежать від несприятливого розташування планет: тоді на світ з'являються легковажні, брехливі і продажні люди.

Щасливий день – п'ятниця, місяць – квітень, число – 6, колір – блакитний, коштовний камінь – опал. Планета – Венера.

Дівчата, благословенні світлом Дажбожим, наділені палким коханням. Щасливий той, хто пізнає таку любов. Але для цього потрібні не тільки усмішка і добре слово, адже

в них живе дух заперечення. Обережні у виборі судженого, терпіти не можуть надмірної ніжності.

Хлопці мають свій погляд на дівчат, бо тільки деякі з них можуть змиритися з таким ставленням до себе. Така самовпевненість інколи призводить до складних наслідків. Це може статися тоді, коли в житті бажання не співпадають з їхніми можливостями.

ПІД СУЗІР'ЯМ КОЗИ (22 грудня – 19 січня) – хто народився під небом Кози, для тих Перун розкриває небо; тоді можна просити у могутніх богів всього, приміром, перетворення води на вино, глини на мідь, каменя на хліб, а ще – сили і здоров'я. А хто вмивається срібною водою, той матиме достаток на увесь рік! Улюблений колір – бордовий або чорний. Мила Лада обдаровує Козенят срібною або золотою обручкою з рубіном чи малахітом. А ще полюбляють вони джерельної чистоти кришталь. Планета – Сатурн.

Дівчата, які народилися під знаком Кози, стануть красунями-чарівницями. Трішки будуть холодні, бо Сонце-Коляда ще не досить зігріло їх, зате рано заміж вийдуть. Ці красуні вірні, дуже люблять свого чоловіка, опромінюючи та уквітчуючи його дорогу.

Хлопці – капризні, зате обережні. А що люблять пісню! Жодне свято не обходиться без них. А як кохають... лише одна Лада знає, але нікому не розкаже. Та не кожна красуня зможе такого легіня причарувати; щастя до них приходиться пізно, зате вони довго живуть, а разом з ними – і Правда задля святої Душі всюдисущого і вічносущого Життя.

ПІД СУЗІР'ЯМ ПАННИ (23 серпня – 22 вересня) – покров синіх небес премудрої богині Лади оберігає народжених під знаком Панны. Це – добропорядні, щирі і старанні люди. Свята Божа мудрість моралі і справедливості втілена в їхніх душах. Це – люди тверезомислячі, прямолінійні, самостійні – їм можна повністю довіритися. Ведуть упорядкований спосіб життя, люблять працювати у спокійній обстановці. Блискуча кар'єра і значні успіхи не задовольняють їх – прагнення їхні не мають меж. Недолік – занадто економні і надмірно дріб'язкові в діях.

Щасливий день – вівторок, місяць – березень, число – 4, колір – зелений, коштовний камінь – нефрит, оправлений у срібло, інколи – в золото. Жовтий колір небажаний, його слід уникати. Планета – Меркурій.

Дівчата надзвичайно працелюбні, самовіддані у домашніх і сімейних справах. Це – синь небес і квітка яблуні, це – сама усмішка немовляти, бо їм завжди притаманна молодість. Вельми переживають, коли самотні; від інших вимагають до себе поваги і теплоти. Щасливий той, хто любить цю квітку і добивається взаємності.

Хлопці дуже вимогливі, догодити їм непросто – вони твердо переконані у правоті своїх поглядів і вчинків. Спокійні, схильні обожнювати своє перше кохання, якому залишаються вірними все життя. В любові зраджують рідко, з них можуть бути добрі чоловіки і батьки. Наділені неабияким темпераментом, але може статися, що так і не зуміють до кінця його проявити.

ПІД СУЗІР'ЯМ РУСАЛКИ (20 лютого – 20 березня) – народжені під знаком Русалки несуть у собі життєдайне світло Дажбога і синю гладь води богині Дани. Їхні серця, освячені святим Духом, створені для бажання бачити себе в дітях своїх,

працювати, самоутверджуватися і навіть вмерти в обороні життя заради племені свого. Пізнати їх до кінця неможливо. Шукають товариства інших людей і разом тримаються від них подалі. Щедрі, готові поділитися з ближнім останнім куснем хліба. Всюдисущий Велес наділив їх широкою душею, артистичним, художнім та особливо музичним даром. Щасливий день – четвер, місяць – вересень, число – 4, коштовний камінь – перли, колір – голубий. Планета – Юпітер.

У дівчат, народжених під знаком Русалки, світло Дажбога об'єднало їхнє тіло і дух. Воно подарувало їм можливість бачити щастя тілесне у щасті духовному. Це – романтичні натури, хороші жінки і матері. Щасливі тим, що мають щастя любити судженого, однак вимагають бережливого ставлення і розуміння.

Хлопці – замкнуті натури. У діях керуються лише своїми відчуттями. Вірні, добрі – особливо до дітей, малоактивні, зате схильні до вивчення іноземних мов. Душа їхня – таїна Вічності. Ті з дівчат, котрі стануть на їхній шлях у житті, воістину знайдуть красу – в любові, силу – в єднанні та мудрість – в дії. Але це досить складно, тому вони почуваються самотніми.

ПІД СУЗІР'ЯМ ТУРА (20 квітня – 20 травня) – народжені під знаком Тура відзначаються терпінням, спокійні і привітні. Обдаровані здатністю бути наполегливими. Життєтворять світло Дажбога освітлює їхній шлях у досягненні мети. Святе слово життя облагороднює естетичні смаки, одухотворяє Святим духом прагнення стати, приміром, знаним художником або музикантом. Але іноді буває, що їхня природна врівноваженість обертається покірністю обставинам, а часом і лінощами. Щасливий день для Тура – п'ятниця, число – 6, колір – голубий і фіолетовий, коштовні камені – сапфір і бірюза. Планета – Венера.

Дівчата – чарівні, наділені привабливою зовнішністю. Святий дух предків благословив їх святою таїною Вічності вміти кохати і бути хорошою матір'ю. Вони самі знаходять коханого і тільки з ним виявляють усю глибину любові в ім'я любові. Примхливі, зате вимогливі, спілкування з ними вимагає терпіння. Єдиний недолік – ревнивість.

Хлопці, народжені під знаком Тура, який є небесним символом України, покликані жити в ім'я пам'яті Духа предків, берегти Віру предків, яка єднає їхнє минуле, сучасне і майбутнє. Люблять, коли до них ставляться з ніжністю і розумінням. Із задоволенням послухають пораду – тільки не наказ. Дівчата почуваються з ними молодшими, гарнішими, у цілковитій безпеці. Їхня кінцева мета – пізнавати і приносити щастя іншим.

ПІДВІДНІ ВПРАВИ – переважно елементи рухової дії (частини або поєднання кількох рухів), які сприяють засвоєнню основної вправи шляхом її цілісної імітації або часткового відтворення у спрощеній формі і спрямовані на розвиток конкретних фізичних якостей та здібностей.

ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – багатоаспектний педагогічний процес доцільного використання знань, засобів, методів та умов (комплексу заходів), що дозволяє спрямовано впливати на розвиток спортсмена і забезпечує необхідний рівень його готовності до спортивних досягнень.

ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ СПОРТСМЕНА – динамічний стан спортсмена, який відображає комплексний результат фізичної підготовки (рівень розвитку фізичних якостей), технічної підготовки (рівень удосконалення рухових навичок), тактичної підготовки (рівень розвитку тактичного мислення), психологічної підготовки (рівень удосконалення морально-вольових якостей), теоретичної підготовки (рівень засвоєння спеціальних знань). Розрізняють фізичну, технічну, тактичну, психологічну, теоретичну підготовленість.

ПІДГОТОВЧІ ВПРАВИ – рухові дії (їх поєднання, варіації), які суттєво подібні до основної вправи за формою, структурою, характером прояву здібностей та діяльності функціональних систем організму і спрямовані переважно на розвиток тих фізичних якостей, що необхідні для її виконання.

ПІКТОГРАФІЯ (лат. *намальованийий* і грец. *пишу*), піктографічне письмо, малюнкове письмо – тип письма, в якому поняття (ідеї) та їхні зв'язки передаються за допомогою зорових образів, фігур, схем, спрощених та узагальнених зображень (піктограм). На основі П. виникли перші системи письма – ідеографічне письмо й фоноідеографічне (перехідне від ідеографічного до звукового). Як один із допоміжних засобів спілкування П. застосовується й тепер (напр., знаки регулювання дорожнього руху).

ПІЛОС (грец. *Pylos*) – місто у південно-західній частині Пелопоннесу, в Мессенії. Поселення існувало на межі III–II тис. до н. е. У XVI–XIII ст. до н. е. Пілос – резиденція місцевої ахейської знаті. Гомер називає царем Пілосу Нестора, сучасника Одиссея. Археологічні розкопки, які проводяться на території Пілосу, дали багатий матеріал пам'яток періоду егейської цивілізації, у тому числі – таблички з лінійним письмом.

ПІНДАР (грец. *Pindaros*, бл. 518–442 до н. е.) – давньогрецький поет, представник хорової лірики, автор епінікіїв (од на честь переможців Олімпійських і Піфійських ігор), гімнів, пеанів і дифірамбів.

ПІНДАР (бл. 522–422 рр. до н. е.) – грецький ліричний поет; оспівував олімпійських переможців.

ПІРАМІДА – 1) монумент. споруда, гігантська гробниця фараонів у Старод. Єгипті (3-тє тис. до н. е.); 2) ступінчасті постаменти (основи) давньоамер. храмів на території Мексики, Перу, Гватемали та ін. країн.

ПІРЕЙ (грец. *Peiraiеus*) – найвідоміший порт Афін, розміщений на однойменному півострові. За Перікла Пірей був з'єднаний з Афінами довгими стінами, перетворившись таким чином у стратегічний аванпост.

ПІРЕЙ – афінський морський порт, збудований у кінці V ст. до н. е. З Афінами був з'єднаний Довгою стіною, яку афіняни змушені були розібрати після поразки у війні зі Спартою (403 р. до н. е.).

ПІСІСТРАТ – афінський тиран (561–527 рр. до н. е.). Провів ряд реформ на користь народних мас, сприяв розбудові Афін, які за його влади почали набирати характеру великого міста.

ПІСТ – невживання, наприклад, м'ясної їжі, а також період, протягом якого не вживається скоромна їжа. Піст обов'язково супроводжується системою обрядів духовного очищення (молитви, покаєння тощо).

ПІФАГОР (грец. *Pythagoras*, бл. 570–500 до н. е.) – давньогрецький математик і філософ, релігійний і політичний діяч. На знак протесту проти тиранії Полікрата покинув острів Самос, відвідав Єгипет, Вавилон і зупинився у Кротоні (Південна Італія), де заснував свою школу. Традиція приписує йому відкриття ряду математичних і геометричних правил і теорем. Був добрим атлетом, перемагав у змаганнях з кулачного бою.

ПІФАГОР (бл. 580–500 рр. до н. е.) – визначний грецький математик і філософ. Довів теорему, що квадрат гіпотенузи прямокутного трикутника дорівнює сумі квадратів його катетів.

ПІФЕЙ – грецький архітектор IV ст. до н. е. Разом з архітектором Сатіром розробив проект Мавзолею в Галікарнасі і керував його будовою.

ПІФІЙСЬКІ ІГРИ – проводилися у Дельфах на честь бога Аполлона. Існує міф, що Піфійські ігри заснував Аполлон на тому місці, де він убив дракона Піфона. Спочатку програму Ігор складала змагання музик, співаків, танцюристів, покровителем яких вважався сам Аполлон. З 586 до н. е. почали відлік чотириріч – піфіад. Під впливом спартанських звичаїв учасники змагань виступали оголеними. Нагородою переможцям були яблука, а згодом – вінки з гілок лаврового дерева.

ПІЧ – символ материнського начала, непорушності сім'ї, неперервності життя, рідної хати, батьківщини. “Піч – наче мати рідна”, – казали в давнину. Ще трипільці обожнювали піч, саме біля неї вони розташовували свої вівтарі. Пізніше народилося прислів'я: “Піч у хаті – те саме, що вівтар у церкві”.

Пов'язаному з піччю вогнищу предки приписували чудодійні сили покровителя роду. Тому піч була тим священним місцем, де жінка має народжувати дитину. В той же час піч – обитель померлих членів родини. За повір'ям, піч може взяти хвору дитину і повернути її здоровою.

М. Коцюбинський описує випадок, коли вогнище стало на захист честі дівчини, кинуті хлопцем. Вона таємно проникла в хату жениха, а потім в усіх на очах сіла на піч. У такому разі ні хлопець, ні його батьки не могли відмовити у весіллі. Про очищення вогнем згадує і М. Гоголь (“Вій”): люди, які несли тіло панночки до церкви, прикладали долоні до печі. В одній казці хлопчика віддають навчатися до “дідуся лісового”. Його дочки розпалили піч. Дід і кинув хлопця в ту піч – там він по-всякому крутився. Дід вийняв його з печі і питає: “Чогось навчився?” – “Ні, нічого не знаю” (тричі піч розпалювалася дочервона). – “Ну, а тепер навчився чомусь?” – “Більше тебе знаю, дідусю”, – відповів хлопець. Тоді лісовий дід і сказав батькові, щоб той забрав сина.

В Україні існував справжній культ печі. І не тільки тому, що в ній варили їжу, пекли хліб, сушили збіжжя, на ній спали, лікували простуди тощо. Піч була живою покровителькою і членом усякої родини. З великою пошаною наречена вклонялася передньому куту хати, порогу і печі, а потім уже іконам. Відомий обряд, коли засватана дівчина колупала піч. Деякі дослідники вважають, що таким чином вона виконувала символічний акт: під нігті потрапляли часточки батьківського домашнього тепла, які дівчина хотіла взяти в дім жениха. Подекуди наречена при переході в оселю молодого брала з собою жарини з печі. Цікаво також, що коли знахарка проводить лікування в хаті, то проказує замовляння лише в *баб'ячому кутку*, біля печі. Цей куток вважався місцем невістки. Вихід із нього у *красний кут* (світлицю) був значним символом і використовувався у весільному обряді.

Піч була неодмінною учасницею багатьох обрядодій. У ній випікали святиню – весільний коровай. З нею пов'язані обряди “женити комина”, “посвіт” та ін. Піч часто білили, прикрашали декоративними розписами, витинанками, розмальовками з паперу тощо.

Категорично заборонялося плювати в палаючий вогонь, лаятися біля печі. Поширений вислів: “Сказав би, та піч у хаті”. Піч була оберегом від різної нечисті. Лучину, жаринки, попіл використовували при ворожіннях, лікуванні хвороб. На знак пошани до віковичної годувальниці на Рівненщині споруджено пам'ятник печі.

ПЛАН-ГРАФІК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ – документ планування педагогічного процесу з фізичного виховання, який визначає найбільш доцільну послідовність проходження матеріалу теоретичного і практичного розділів навчальної програми за місяцями й тижнями протягом одного року (навчального – у ЗОШ і річного циклу спортивного тренування в ДЮСШ, СДЮШОР), кількість годин, відведених на кожний розділ та розподіл часових затрат на вивчення матеріалу за тижнями.

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ (ЗАНЯТТЯ) – документ планування педагогічного процесу з фізичного виховання, у якому фіксується повний деталізований план конкретного уроку: номер заняття за робочим планом, завдання уроку, необхідні засоби для їхнього вирішення із зазначенням параметрів навантажень і відпочинку для кожної вправи, організаційно-методичні вказівки, матеріально-технічне забезпечення.

ПЛАТОН (грец. *Platon*, бл. 429–347 до н. е.) – грецький філософ-ідеаліст (справжнє ім'я Арістокл), найвідданіший учень Сократа. Після його смерті переїхав до Мегар, відвідав Кірену, Єгипет, Південну Італію і Сицилію й повернувся до Афінів, де заснував власну школу – Академію. Майже усі твори Платона написані у формі діалогів (збережено 23), найвідоміші з них – “Держава” і “Закони”.

У творах Платона багато уваги приділено гімнастиці. У “Законах”, наприклад, він підкреслює, що після музики молодь потрібно виховувати гімнастикою. Музика розвиває розум, а гімнастика – сміливість.

Проте, на відміну від лікарів того часу, Платон вважав, що гімнастика не повинна бути тільки засобом зміцнення здоров'я, її завдання – розвивати силу і красу, тобто сприяти самовдосконаленню людини. Односторонні заняття гімнастикою можуть призвести до здичавіння. Одночасно нехтування гімнастичними вправами ослаблює організм. Таким чином, тільки у гармонійному розвитку видатний філософ вбачав основу формування хорошого громадянина.

ПЛАТОН (427–347 рр. до нашої ери) – представник афінської аристократії, філософ-ідеаліст, обґрунтував теорію гармонійного розвитку духовних і фізичних якостей людини. Платон був прихильником спартанської системи виховання молоді із значним розширенням в її рамках розумового виховання. У праці “Держава” він писав: “Добра гімнастика також буде простою і перш за все гімнастикою військовою”. За системою Платона діти дошкільного віку займаються іграми на площадці, з 12 до 16 років відвідують школу гімнастики – палестру, наступні два роки проходять військово-гімнастичну підготовку у ефебії. Система Платона переслідувала мету всебічного розвитку соціальних груп філософів і воїнів, яких повинні обслуговувати ремісники і землероби. Платон висловив цінні думки про дошкільне виховання, про наступність державної системи виховання. Він вважав, що розумове і фізичне виховання дає позитивний ефект тоді, коли молодь веде здержливий спосіб життя із дотриманням правил гігієнічного характеру.

ПЛАТОН (427–347 рр. до н. е.) – один з найвизначніших представників грецької ідеалістичної філософії. Його найважливіші праці “Політика”, “Конституція”, “Закони”, “Софісти”, “Оборона Сократа” та інші.

ПЛЕБЕЇ – повноправні римляни незнатного походження.

ПЛІНІЙ СТАРШИЙ (ГАЙ ПЛІНІЙ ДРУГИЙ) (23–79 рр. н. е.) – римський державний діяч, воєначальник, один з найактивніших і найрізномісних письменників Стародавнього Риму.

ПЛУГ – за Геродотом, у скіфів-орачів існував культ Золотого Плуга. Від того часу минуло майже 3500 років. День падіння Золотого Плуга на землю (24 грудня) став святом Сварога. Мабуть, відтоді на свято Щедрого вечора, у день народин Місяця виник обряд ходіння з плугом. Цей день вважався найсприятливішим для започаткування всіляких справ. Колись плугом предки символічно орали сніг навколо обійстя, зустрічаючи таким чином Новий господарський рік. У деяких місцевостях України, коли водили Меланку, парубки вносили до хати і чепіги, створюючи враження, ніби орють ниву і сіють зерно. При цьому хлопчики співали, наприклад, таку жартівливу пісню:

Гей! Гей! Ци спиш, ци чуєш,
Пане господарю!
Прийшли коло твої хати орати.
Гей! Гей! Дві синиці в колісниці,
Два ведмеді у переді,
Дві курці в ярмурці.

У Карпатах досить поширені легенди про початок землеробства. Вони мають низку збігів із біблійним сюжетом, особливо коли йдеться про вигнання першопредків з раю та покарання Адама важкою працею рільника. Однак фольклорні твори йдуть далі. Отож Адам копав землю, але не було ніяких наслідків праці, аж поки він за порадою ангела не сказав перед початком роботи: “Боже, помагай!” А ось легенда з іншої української території. Адам орав поле, але сатана перевертав усе догори травою доти, доки першочоловік не промовив: “Помагай, Боже!”

У стародавні часи жінку ототожнювали з борозною, а чоловіка – з плугом. “Без ковальської справи, яка створює плуг і сприяє благополуччю, – зазначає М. Брайчевський, – в давнину було немислимим весілля”. Фалічне зображення плуга спостерігається у мистецтві багатьох народів.

ПЛУТАРХ (грец. *Plutarchos*, бл. 46 – бл. 127 н. е.) – грецький письменник і філософ, виходець зі старого аристократичного роду. Багато подорожував, читав у Римі публічні лекції з філософії. У рідній Херонеї (Беотія) заснував філософську школу, присвятивши себе педагогічній діяльності. Обирався архонтом, був включений на схилі віку до колегії дельфійських жерців. Літературна спадщина Плутарха становила понад 200 творів, з яких збереглося більше половини – послання, трактати, філософські діалоги, об’єднані спільною назвою “Моралії”. Найбільшою популярністю користувалися ще в античності його “Паралельні життєписи” – 46 парних і декілька поодиноких біографій знаменитих грецьких і римських державних діячів і полководців. Цей твір – вершина античного біографічного жанру і плід величезної ерудиції його автора. Зміст: Тесеї і Ромул, Лікург і Нума, Солон і Поплікола, Фемістокл і Камілл, Перікл і Фабій Максим, Гай Марцій і Алквіад, Емілій Павел і Тімолеонт, Пелопід і Марцелл, Арістід і Марк Катон, Філопеман і Тіт, Пірр і Гай Марій, Лісандр і Сулла, Кімон і Лукулл, Нікій і Красс, Серторій і Евмен, Агесілай і Помпей, Александр і Цезар, Фокіон і Катон, Агід (Агіс) і Клеомен, Тіберій і Гай Гракхи, Демосфен і Ціцерон, Деметрій і Антоній, Діон і Брут, Артаксеркс, Арат, Гальба і Оттон.

ПЛУТАРХ (бл. 50–120 рр. н. е.) – грецький письменник, автор 50 біографій визначних грецьких і римських діячів.

ПЛЮРАЛІЗМ (лат. *pluralis* – множинний) – філософська концепція, за якою існує кілька або безліч незалежних субстанціональних первоначал або видів буття.

ПОВЧАННЯ – жанр давньоруської і середньовічної проповідницько-ораторської прози. П. писали митрополит Іларіон, Кирило Туровський, Климент Смолятич та ін. Найяскравішим зразком П. у вітчизняній літературі є “Повчання Володимира Мономаха дітям”.

ПОДОЛЯНОЧКА – гра-танок, що виконувалася навесні. У цій грі “Подольночка”, що знаходиться в колі інших дівчат, імітує відродження якогось культового божества. Дівчата ж оспівують зміст того, що відбувається. Спочатку йдуть “пошуки”: “Десь тут була Подольночка, десь тут була молодесенька”. Потім бачимо завмирання цієї уявної істоти: “Тут вона впала, до землі припала...” Далі, як у грі “Коза”, відбуваються магичні дії, скеровані на її реанімацію: “Ой устань, устань, Подольночко, умий очка, як ті скляночки, та візьмися в боки, поскачи навскоки”. Якщо “Коза” встає на ноги, коли довкруг неї починає танцювати “Чарівник”, то “Подольночка” підводиться, бо навколо неї ходять дівчата. Мабуть, це живе коло і слугує рушієм відродження, символізуючи рух Сонця.

Подальший розвиток подій ритуалізованого міфу такий: відсилення “Подольночки” до Дунаю і вибір крайньої (тобто першої або ж останньої) дівчини: “Піди до Дунаю, бери дівчину скраю”. Це асоціюється з принесенням жертви воді, куди має відійти і саме міфічно-ритуальне божество – “Подольночка”.

Жертви воді приносили в різну пору і з різної нагоди, та найчастіше – від засухи. “Крайня” – це краща жертва. Про вибір для жертви найкращої дівчини свідчать і деякі ігрові веснянки. “Бери дівча скраю та й веди до раю”, – співали на Волині.

У південних слов’ян подібне божество називалося *Додолою*. Свято в його честь – *Додола-Пеперуда* – відзначалося наприкінці травня. Щось подібне відбувалося і в чехів, де веснянки-хороводи називають *дудуліцями*.

У подолянках, додолах, дудуліцах впадає в око спільний корінь – *дол*. Отож можна припустити, що всі ці ігри відбувалися у низинах – долах, де рівень поверхневих вод вищий, і мали викликати наближення до коріння рослин живильної вологи. Могли починати водити їх з горбочків, де сніг сходив раніше, і поступово спускалися усе нижче додолу.

ПОЗБАВЛЕННЯ СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПОРТИВНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – спортивна федерація позбавляється статусу національної за рішенням колегії центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту у разі втрати фізкультурно-спортивної спрямованості у своїй діяльності, невиконання договірних зобов’язань у межах делегованих їй центральним органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту повноважень.

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту може позбавити спортивну федерацію статусу національної: за дії та рішення, що порушують законодавство України, на підставі рішення суду; за порушення статуту, регламенту відповідної міжнародної спортивної організації на підставі її офіційного повідомлення.

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту у 10-денний термін письмово повідомляє про це спортивну федерацію, скасовує запис у Реєстрі національних спортивних федерацій і направляє повідомлення у відповідну міжнародну спортивну організацію.

Свідectво про надання спортивній федерації статусу національної втрачає чинність відповідно до законодавства.

ПОЇЗД – дуже давній звичай відправляти у “кращий світ” старих німецьких людей. Для “поїзда” залежно від пори року використовували вози чи сани, які протягували вздовж села. Стара баба і солом’яне жіноче опудало в голові процесії свідчили про її призначення. У вози чи сани впрягалися молоді парубки. Дійство супроводжувалося ритуальними круговими танками (хороводами). У супроводі всього селища “поїзд” направлявся до гірки. Взимку вона була льодяною, і шерех прив’язаних одне до одного саней з бідними старцями миттю зникав у глибині урвища. Навесні або на початку літа останки предків спалювали з відповідним ритуалом.

Що ж до звичаю везти покійника на саях до могили, то його дотримувалися не тільки зимою, а й літом. У 1015 р. так поховали князя Бориса, так ховали й інших князів. Цей звичай побутував у західних регіонах аж до початку ХХ ст.

ПОКРИТКА – дівчина, яка втратила невинність і мусила покривати волосся хусткою, як молодиця.

Ще в недалекому минулому честь дівчини свято оберігалася в родині. Мало того, за неї заступалося все парубоцтво села. Майже в кожному селі існувало побратимство, дівчина-сирота обирала собі побратима-оборонця, і вони двоє присягали богам і людям на вірність. Таку дівчину люди при зустрічі обдаровували хлібом, одягом та бажали

стати щасливою і багатою. Дівчина, яка втратила цноту, не мала права носити вінок. Згубити вінок – позбутися незайманості. Таку дівчину хлопці обстригали, а ворота до її двору обмазували дьогтем чи смолою. У деяких місцевостях саму дівчину обмазували дьогтем, обтикали пір'ям і так водили голою по селу.

ПОКРОВА – свято 1/14 жовтня, коли земля “вкривається” на зиму і “лягає відпочивати”. Покрова накриває траву листям, землю снігом, воду льодом, а дівчат – шлюбним вінцем, бо вважається покровителькою шлюбів. На Покрову небо все частіше вкривається хмарами. Саме тоді просить Покрову Мати-Земля: “Покровонько, Покровонько, накрій мені головоньку, накрій в'ялим листячком, червоним платочком, накрій в'ялою квіткою, білою наміткою. Покрий, покрий нивоньку, щоб не боліла їй спинонька, ні спина, ні голова, щоб на весну здорова була”. Покрова вважається сестрою богині Мокоші.

Для дівчат Покрова – найбільше свято: розпочинається сезон вечорниць, весіль. Юнки, які ніяк не діждуться сватів, у цей день потайки просять її: “Покрів моя, Покровонько, покрий мою головоньку, як не платком – ганчіркою, аби не зосталася дівкою”. Коли Покрова приносить сніг – то на щастя молодій і молодому. Не даремно так вичікують її люди. Як говориться, “Настали жнива – лежить баба нежива, а прийшла Покрова – стала баба здорова”.

Християнське свято Покрова Пресвятої Богородиці було запроваджене в середині Х ст., і родительку Христа стали називати Покровою. У козаків вона була у великій пошані. На день Покрови відбувалися вибори нового отамана. Також вірили, що у Пресвятої Діви є опікун *Покров*, якого просили: “Батеньку Покров, накрій нашу хату теплом, а господаря – добром”, або: “Батюшка Покров, натопи нашу хату без дров”.

ПОКРОВСЬКИЙ Е. А. (1834–1895 рр.) – відомий дитячий лікар і редактор журналу “Вісник виховання”. Однією з важливих сторін його діяльності було розповсюдження ідей фізичного виховання дітей в сім'ї і школі, які з раннього віку повинні приділяти особливу увагу всебічному вихованню дитини. Основним засобом фізичного виховання дітей Е. А. Покровський вважав ігри. Ігри, відзначав Е. А. Покровський, що вносять у життя дитини радість і веселощі, сприяють зміцненню її організму. Вони привчають дітей до дисципліни, до підкорення загальним вимогам або правилам і до узгодження своїх бажань з бажаннями інших. У своїй роботі “Фізичне виховання дітей у різних народів, переважно Росії” (1884 р.) Покровський стверджував, що “ігри та іграшки нерідко представляють собою таке ж, якщо не більш важливе освітнє значення, згідно з духом народу, як народна поезія, легенди, казки, приказки, загадки і т.п”.

ПОКУТЬ – найпочесніше місце в хаті, завжди знаходиться по діагоналі від печі, де в куті сходилися краями дві лавки. Ритуально найцінніша частина внутрішнього простору хати, своєрідна орієнтація житла, один кут якої вказував на схід (Божу сторону). Господар хати у свята сідає на покуті, там же садовить почесних гостей.

ПОЛАЗНИК – у новорічній обрядовості дух щедрого бога Лада, який приносить людині щастя; втілений в образі “благовісника” – маленького хлопчика, який в перший день Різдва ходить до схід сонця вітати родичів чи найближчих сусідів зі святом. Полазник – той, хто першим увійде на двір або в хату. У деяких місцевостях полазників

буває два: на Введіння (21 листопада/4 грудня) і на Різдво. У різдвяну ніч такі полазники ходили по селу з яблуком – символом родючості. Увійшовши в хату і привітавшись, хлопчик показував яблуко, а господарі дякували й щиро обдаровували полазника ласощами. До хлопчиків щедрий бог Ладо найбільш прихильний, бо це вони колись, маленькі колядники, як пише поетеса С. Майданська, піймали чарівним неводом найяскравішу зірку і, викувавши в чарівній кузні срібні дзвіночки, вирушили в далеку путь. Небесна зірка світила їм дорогу, щоб вони не заблукали, не збилися з путі, бо несли людям радісну звістку: “Ясен світ засвітився!”

Щоб у дні великих свят не сталося якоїсь неприємної оказії, до хати неодмінно мав прийти мужчина, особливо хлопчик-полазник, тоді хата-господарство буде щаслива, – і горе, коли “всунеться” першою жінка.

ПОЛЕЛЬ – брат Лелі, син Лади і Сварога. Бог світлого дня, покровитель мистецтв, співців та музикантів. Будитель великих почуттів.

ПОЛЕЛЬ (Полеля, Лель) – бог шлюбу й подружжя; син могутнього бога вогню Сварога та богині Всесвіту Лади, брат богині небесної краси і весни – Лелі.

Полель – пробуджувач великих почуттів: радості, доброти, закоханості. Він – покровитель бджолярів і бортництва. Воскресіння Полеля пов’язується з приходом весни, тепла і світла. Тому його ім’я часто трапляється поряд з іменами великої богині Лади та її доньки Лелі у веснянках. Він сприяє квітуванню зела та паруванню тварин. Лелека, яка є символом родинного щастя, – птах Полеля. Полель – покровитель мистецтв, співців та музик. Він виростив на землі клен-явір, із деревини якого виготовив чарівну ліру і подарував людям. Свято Лелі і Полеля відзначали напередодні Юрія Змієборця (22 квітня/6 травня), а взагалі предки вшановували богів-близнят ще з VI–V тис. до н. е.

Ім’я Леля подибуємо у віршах Тараса Шевченка (“Царі”):

Перед богами Лель і Ладо

Огонь Рогніда розвела...

У поемі “Руслан і Людмила” О. Пушкін двічі згадує Леля:

...слушают Баяна:

И славит сладостный певец

Людмилу-прелесть и Руслана

И Лелем свитый им венец.

І далі:

Огни погасли... и ночную

Лампаду зажигает Лель.

ПОЛІБІЙ (грец. *Polybios*, бл. 200–120 до н. е.) – давньогрецький історик, виходець з Аркадії, син стратега Ахейського союзу Лікорта. Після битви при Пінді у 168 до н.е. був відправлений у числі 1 тис. заручників до Риму, де прожив 16 років і потоваришував з Сціпіоном. Полібій – найвидатніший історик епохи еллінізму, автор “Всесвітньої історії” (40 книг, збережено 5 – опис подій 264–144 до н. е.). Полібій називав свою “Історію” прагматичною, розуміючи під цим в першу чергу виклад подій політичної і військової історії. Вважаючи історію наставницею життя, Полібій вбачав головне своє завдання у поясненні подій, розкритті причин явищ та їх взаємозв’язку.

ПОЛБІЙ (200–120 рр. до н. е.) – грецький політичний діяч та історик. Написав історію грецьких держав від 220 до 146 року до н. е. (“Загальна історія” в сорока книгах).

ПОЛДОР (I ст. до н. е.) – родоський скульптор, один з творців скульптурної групи “Лаокоон”.

ПОЛКЛЕТ АРГОСЬКИЙ – видатний грецький скульптор (V ст. до н. е.). Творив здебільшого статуї атлетів.

ПОЛКРАТ – тиран на острові Самосі (537–522 рр. до н. е.). Сприяв розвитку торгівлі, прикрасив острів Самос пишними будівлями, відомий як надзвичайно щаслива людина.

ПОЛІС (грец. *polis*) – особлива форма соціально-економічної і політичної організації суспільства в античності (місто-держава). Поліси виникли у процесі боротьби з пережитками родового ладу, росту товарно-грошових відносин, відокремлення ремесла від землеробства, а також загострення соціальної боротьби землеробських і торгово-ремісничих верств населення з родовою аристократією. Типова форма полісу – міське поселення (політичний, ідеологічний і культурний центр) і навколишня земельна територія (хора). Залежно від політичного устрою поліси були демократичними або ж аристократичними республіками.

ПОЛІС – місто-держава, колектив громадян.

ПОЛІТЕЇЗМ (від грец. *багато і бог*) – багатобожжя, поклоніння багатьом богам. Протилежне – монотеїзм.

ПОЛІТЕЇЗМ (грец. *багато і Бог*) – багатобожжя, поклоніння багатьом богам.

ПОЛІТЕЇЗМ – багатобожжя.

ПОЛКОВА СТАРШИНА – до полкової старшини належать: полковник, обозний, суддя, осавул, хорунжий, писар.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗМАГАННЯ – документ, який визначає мету і завдання змагань, місце та час проведення, характер керівництва змаганнями, вимоги до учасників, програму змагань, способи проведення і визначення переможців, форми документів й термін їхнього подання та ін.

ПОЛУБОТОК Павло (бл. 1660–1723) – походив з козацько-старшинського роду Полуботків. Навчався в Києво-Могилянській колегії, по закінченні якої служив у козацькому війську, а з 1689 р. став значковим товаришем. У 1691 р. разом з батьком брав участь у старшинській змові проти гетьмана І. Мазепи, за що був заарештований, позбавлений маєтностей і надовго усунений від державної діяльності.

Лише 1706 року став чернігівським полковником, а в 1708 році вже був одним з претендентів на гетьманство. Через недовіру до нього Петра I кандидатура П. Полуботка була відхилена московським урядом, а гетьманом був обраний І. Скоропадський.

ПОЛЯНИ – східнослов'янське плем'я. Жило на території Середньої Наддніпрянщини. Об'єднало навколо себе інші слов'янські племінні союзи в державу Київська Русь.

ПОЛЯНИЦІ – билинна назва дочок “старших богатирів” (напр. Микули Селяниновича), амазонок давньої України. Поляниці “полюють” у чистому полі, часто перемагаючи богатирів спритністю і відвагою. Виходячи заміж, вони стають відданими, люблячими дружинами і тільки у виняткових випадках проявляють своє богатирство (як Василиса Микулична). Гасаючи на коні у пошуках пригод, беручи участь у княжих бенкетах, граючи у шашки-шахмати, поляниці користувалися всіма правами нарівні з мужчинами, і в народі поважалися як жінки, що вміли за себе постояти. У билині поляниця поборолла навіть богатиря Добриню. Це Непра (Ніпра)-Королівна, або Настасія-Королівна. Звідси стародавній міф виводить походження назв річок Дніпра й Дунаю.

В іншій билині про Добриню згадується баба-поляниця Латин-гірка. Баба встигає на поле битви вже по її закінченні і перемагає Добриню у двобої. “Не було Божої милості, не було Добрині щастя: права рука його похибнулася, впав Добриня на сиру землю, сіла йому баба Латин-гірка на білі груди”. Хоч наспів Ілля Муромець і скинув з нього бабу, хоч Добриня порубав її на дрібні шматки та розкидав по чистому полю, проте він не пережив такого безчестя: вбив у землю свого списа і кинувся на нього серцем.

ПОМИНАЛЬНІ СУБОТИ (ПОМИНАЛЬНИЦІ) – субота напередодні великих постів, Масляної, а також після Різдва, Великодня, напередодні або після Зелених свят.

ПОМПЕЇ (лат. *Pompeii*) – місто на узбережжі Кампанії, поблизу сучасного Неаполя. Загибло в результаті виверження Везувію у серпні 79 н. е. Завдяки розкопкам, які ведуться на території Помпеї з середини XVIII ст., відкрито більшу частину міста, некрополь, заміські вілли, руїни форуму з храмом Аполлона і Юпітера, терми, театр, житлові будинки, у тому числі відому “Віллу містерій”.

ПОМПЕЙ Гней (106–48 рр. до н. е.) – римський державний діяч і полководець. Розбитий у громадянській війні Цезарем, утік до Єгипту, де потім його вбили за наказом Птолемея XIII.

ПОМПЕЯ – місто в Італії, засипане 79 р. н. е. (разом з Геркуланумом і Стабією) вибухом Везувію. Його руїни відкриті в першій пол. XVIII ст.; з того часу розкопки Помпеї проводяться до наших днів.

ПОНТИФІК – член священної колегії жерців у Римі.

ПОПІЛ – зола; у народних ворожіннях особливо в пошані. Чарівник завжди мав при собі попіл із семи печей і посипав ним людський слід, коли починав чарувати. Попелом проганяли з річки чи озера злого водяника. Розгніваний сусід кидав у двір свого сусіда пригорщами попіл, аби винищити все, що росте на його землі. Щоб уберегти городину від злої сили, по грядках розтрушували попіл спаленої верби. У народній медицині попелом зі зміїної шкіри посипали рани. Якщо посипати таким

попелом голову – вороги будуть боятися; якщо змішати попіл з водою і змочити очі – ніякий злий чарівник не нашкодить. Попіл спалених раків із водою радили випивати при водяниці. Попелом і сажею вимащували обличчя (мовляв, хвороба до брудних і неохайних не чіпляється). На Житомирщині лікування від уроків називалося “скиданням угля”. Воно зафіксовано, зокрема П. Чубинським: воду зливають у глечик і кидають туди дев’ять вуглинок. Якщо вони не тонуть, хворий виживе, якщо тонуть – помре. Народна казка про Кирила Кожум’яку: “Він же, Кирило, зробив трохи й нерозумно: взяв змія – спалив та й пустив по вітру попіл; з того попелу з’явилася вся та гидота – мошкара, комари, мухи. А коли б він узяв та закопав той попіл у землю, то нічого б того не було на світі”. За повір’ям, відьма завжди зберігає воду, заварену разом із попелом купальського вогнища. Коли вона хоче летіти, то кропить себе цією водою – і відразу ж піднімається в повітря. У купальському обряді спалювали солом’яну ляльку чи деревце і розсіювали попіл по полях, щоб краще родило жито.

У деяких казках трапляються імена: Іван Поп’ялов, Запінний Іскр, Богатир Іскринка, Матюша Пепельний тощо. Всі вони виражають ідею домашнього вогнища. У побуті іскри вогню обов’язково зберігали до наступного дня в попелі, а вранці господиня роздмухувала з них вогонь. Таким чином, ім’я богатиря пов’язане з новим вогнем – вогнем серед ранішньої тьми. Жіночим еквівалентом цих персонажів у казках виступає Попелюшка, якій допомагає з того світу мати-покійниця.

ПОРІГ – межа хати, за нею – все чуже, небезпечне. Під порогом перебувають духи предків, які охороняють родину. У давнину померлих ховали під порогом, найчастіше дітей. Ось чому, виносячи покійника з дому, тричі постукують об поріг. Порогові віддають шану молоді, йдучи до вінця. Був звичай прибивати до порога шматок осики, щоби зла сила не потрапила в хату. Через поріг не можна нічого давати, бо сам будеш просити; не можна перемітати сміття, бо не вийде дівка заміж або виметеш когось із сім’ї; не можна цілуватися. На порозі підрізували волосся, щоб росло довге, вмивали і втирали дітей при небезпеці *пристріту*. Повір’я: “Не можна стояти на межі або на порозі, як грім гримить, а то вб’є”; “Гостя зустрічай за порогом і пускай попереду себе через поріг”; “Через поріг не вітаються і не подають руку”. В деяких місцевостях вважалося, що “нежонатий мужчина, коли сяде на поріг, то не жениться”, а тому його попереджували: “Не сідай на поріг – наречені порозбігаються”; подібне казали й дівчині. Поширеною була заборона ступати на поріг ногою. Тільки в день похорону матері чи батька заставляли сиріт сісти при заході Сонця на порозі та з’їсти шмат хліба із сіллю. Після того діти не будуть відчувати великої туги за померлим, і їм не буде страшно в хаті, де був покійник.

Уявлення про поріг як місце перебування духів небіжчиків збереглося і після прийняття християнства. За його канонами, люди, які не були прилучені до нового віросповідання, не могли бути поховані на кладовищі, їх ховали за старими “поганськими” звичаями – біля порогу хати.

В одній легенді відьма в образі свині, білого пса, копиці сіна і т. д. довго переслідувала парубка. Проте щойно він ступив на поріг своєї хати, відьма ніби розтанула. Багатьом легендам притаманний мотив звертання до хатнього порога як символу прощання з родом та переродження в нову якість.

ПОРІГ – межа хати, за ним уже – чужий бог. У давнину покійників ховали під порогом або під покутем, тому ці місця дуже шановані.

ПОРТА (від латинського *porta* – *двері, ворота*) – уживана в європейських дипломатичних документах та літературі офіційна назва уряду Османської імперії.

ПОРТАЛ (лат. *вхід, ворота*) – архітектурно оформлений вхід до будинку, споруди. Для будівель романської, готичної і давньоруської архітектури характерні т. з. перспективні портали у вигляді заглиблених у товщу стіни арок, виступів, які поступово зменшуються в розмірах. У середньовічних спорудах Бл. і Серед. Сходу центральний хід оздоблювався величним порталом – пештаком у вигляді фронтально розташованої стіни зі стрілчастою нішею.

ПОРТРЕТ – 1) в образотворчому мистецтві – зображення конкретної людини або групи людей; жанр образотворчого й фотомистецтва; твір цього жанру. За призначенням, специфікою форм і характером виконання розрізняють П. станкові (картина, бюст, графічний аркуш) і монументальні (монумент, фреска, мозаїка), парадні та інтимні, шаржі, портретні рельєфи на меморіальних дошках, медалях, монетах, гемах; портретну мініатюру. П. бувають на весь зріст, поясні, погрудні, анфас, у профіль тощо. Специфічним різновидом П. є автопортрет; 2) у літературному творі – опис зовнішності персонажа, один із засобів створення художнього образу.

ПОРУШЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ХАРТІЇ – виконавчий комітет МОКу може відмовити в акредитації будь-якій особі, яка порушує Олімпійську хартію. Крім того, учасник або команда, які завинили, повинні бути дискваліфіковані та втрачають усі завойовані місця; вони позбавляються будь-якої медалі, що вони вибороли, будь-якого диплому, який був вручений до цього звання.

ПОСЕЙДОН (грец. *Poseidon*) – у давньогрецькій міфології бог морів, син Крона і Реї, брат Зевса, Гери, Деметри і Гестії. Античні скульптори зображували Посейдона у вигляді суворого старця з тризубом у руках, яким він піднімав морські хвилі. у Римі культ Посейдона злився з культом італійського бога морів і покровителя коневодства Нептуна. До сьогодні існує серед моряків усього світу звичай “посвячувати Нептуну” тих, хто вперше перетинає екватор.

ПОСЕЙДОН (лат. НЕПТУН) – грецький бог морів, брат Зевса і Аїда, бога підземного царства мертвих.

ПОСТИ – період часу, коли не лише не вживають м’ясо, масло, молоко, сир і яйця, а й утримуються деякою мірою від іншої їжі. У християнстві пости бувають багатоденні й одноденні. Багатоденні: 1) *Великий піст*, або *Свята Чотиридесятниця*. Він починається за сім тижнів до Великодня і складається власне із *Чотиридесятниці* і *Страсної седмиці*. Чотиридесятниця встановлена в наслідування 40-денному посту Спасителя, а *Страсна седмиця* – про спомин останніх днів земного життя Ісуса Христа; 2) *Петрів*, або *Апостольський, піст* – називається так тому, що він триває завжди до дня святих апостолів Петра і Павла. Встановлений на честь апостолів, які були покликані Святим Духом іти по світу проповідувати Євангеліє. Починається цей піст не завжди в одне й те саме число, а залежно від того, коли буває Великдень; 3) *Успенський*, або *Спасівський*. Установлений на честь Божої Матері, яка, готуючись до вічного життя, безперестанку постилася і молилася. Цей піст триває з 1 по 15 серпня, до дня Успіння

Божої Матері; 4) *Різдвяний*, або *Пилипівський*: від 15 листопада до 25 грудня – до Різдва. Піст установлений на згадку про те, як Син Божий, визволивши нас від зазіхань диявола, примирив з Отцем і дарував нам спасіння.

Одноденні пости: 1) *середа і п'яток* кожної седмиці. В середу постяться зі згадкою про зраду Юди, а у п'яток – на спомин про страждання і смерть Спасителя. Піст середи і п'ятниці дозволяється у седмицю після Великодня і після Трійці; дозволяється також у свята Різдва і Хрещення; 2) день *Воздвиження Хреста Господнього* – 14 вересня; 3) день *Усікновення голови Івана Предтечі* – 29 серпня; 4) *надвечір'я Богоявлення Господнього* – *Свята вечеря (сочельник)*.

ПОСТРИЖИНИ (пострижчини, постриг, обстрижчини) – урочисте перше постриження дитини, яке відбувалося в Чистий четвер. Цей ритуал мав уберегти дитину від хвороб. У цей же день вистригали шерсть на лобі тварин, підрізали хвости у коней, курей, щоби плодилися. Пострижчини робили через рік або й більше по народженні дитини. Малюка садовили на розстеленому вовною догори кожусі, а кум відстригав трохи волосся спереду, ззаду та з обох боків біля вух. Після пострижин батько кидав на кожуха трохи жита й грошей, “щоб дитина багата й щаслива росла”. Хлопчика стригли на сокирі, а дівчинку – на коноплях. Відрізане волосся зберігали до наступної стрижки, а потім кидали у чисту проточну воду.

Ритуал постриження проводили й на сьомому році життя дитини, коли мінялися зуби, а також при посвяченні молоді у зрілий стан (тоді ж юнаки відбували обряд першого гоління). Парубків підстригали особливим чином, дівкам заплітали коси. В Україні майже до ХХ ст. існувала така соціально-вікова ієрархічна структура. Серед хлопців: до 10 років – *хлопець* (йому доручали пасти гусей і телят); від 10 до 12 – *хлопчище* (він уже допомагав батькові); від 13 до 16 – *підпарубок* (працював нарівні з батьком); за 16 років – *парубок*, або, за карпатською термінологією, *легінь* (міг працювати самостійно). Серед дівчат: до 10 років – *дівча*; від 10 до 13 – *дівчина*; від 13 до 16 – *дівчище*; за 16 – *дівка*.

Збереглося досить багато повір'їв, пов'язаних з волоссям людини. Обстрижену чуприну не годиться викидати на сміття, бо її заберуть жаби на кубло, а голова буде боліти: треба викинути в піч. Щоб коса росла довга, як вода, слід, як обстрижешся, кинути волосся на воду. Дівочу косу від чужого ока захищала стрічка-оберіг. У давній Україні обряд пострижин княжих дітей відбувався при досягненні ними двох-трьохлітнього віку і був пов'язаний з садінням хлопчика на коня.

ПОСТУЛАТ (лат. *postulatum* – вимога) – аксіоматичне твердження, що змістовно виділене серед інших аксіом теоретичної системи і передує доведенню її тверджень.

ПОТВОРНИК – чарівник, чаклун. *Потворний* – чарівний, зачарований, отруйний. *Потворство* – чародійство, чари. Окрім волхвів-чоловіків, у давній Україні були жінки-волхвині, які присвятили себе служінню богам, та стариці, які віджили своє подружнє життя. Жінок, які вміли чаклувати й передбачати майбутнє, називали *потворами* або *потворницями*, бо вони вміли “творити” чудеса.

Відгомоном глибокої язичницької старовини є напис на київському пряслиці ХІІ ст. “Потворин пряслень”. Можливо, так називали жінку, яка була відома в Києві своїми волхвуванням і ворожбою. Після запровадження християнської віри слово

“потвора” стало вживатися з негативним забарвленням. Потворниць разом з волхвами і відунами згадує Никонівський літопис (XI ст.)

ПОТЕРЧАТА – діти, які померли без хрещення. Ходять у темряві з каганчиками і тим світлом заманюють людей у болото.

ПОХОРОН – обряд, який мав допомогти покійникові легко й спокійно прожити на тому світі. Основними способами похорону у давній Україні були спалення та закопування в землю. Розкопки стародавніх могил показали, що на Лівобережжі померлих переважно палили, а на Правобережжі ховали. Тіло в могилу клали або лежачим, або зігнутих. У давнину був звичай ритуально умирати немічних людей, бо гадали, що вони будуть кращі як потойбічні покровителі общини та сім'ї. Жінки, як вважалося, створені задля втіхи чоловіків, а тому лише разом з ними можуть потрапити туди, де вічний спокій і блаженство. Звичай наших предків приносити в жертву жінок або наложниць засвідчений в IX–X ст. арабськими і грецькими авторами (Аль-Масуді, Ібн-Фадлан, Лев Диякон та ін.). Та й давньоруська билина про богатира Потока прямо вказує на те:

Його, Потока, похоронили,
А його молоду жону Авдотію Лиховидівну
З ним же живою зарили в сиру землю.

Арабський дипломат Ібн-Фадлан у 922 р. спостерігав слов'янський поховальний обряд. Тоді ж записав діалог арабського перекладача з одним із руських купців. Як тільки розгорілося полум'я величезного вогнища, поверх якого встановили човен з покійником (купець помер під час плавання), русич звернувся до араба: “Ви, о араби, – безглузді! Воістину ви берете наймилішу для вас людину і найшанованішу та кидаєте її в землю, де з'їдають її прах, і хробаки, і черв'яки... А ми спалюємо її вмиць, таким чином вона приходять до раю зразу і в цей же час”.

На Південній Волині й на Поділлі померлих не закопували, а клали на поверхні землі, насипаючи могилу зверху. У Галичині ховали у скринях, складених із кам'яних плит. У київських язичницьких некрополях небіжчиків розташовували головою на захід чи з незначним відхиленням. Це безпосередньо пов'язане з давніми віруваннями. У щоденному русі Сонця людина вбачала ціле життя живої істоти, подібне до власного. Сонце народжувалося (схід), поступово старіло і вмирало (захід). Смерть людини уподібнювалася смерті Сонця. Завершивши свій шлях на заході, Сонце згоряло. Місце, де воно щезало, уявлялося людині оселею, яка чекає її саму після смерті. Туди відійшли раніше її предки, де вони насолоджуються новим життям. І обов'язок живих – допомогти тим, хто вмер, переселитися в цю блаженну країну, тому й вибирають для цього напрямок у бік заходу Сонця. Ці погляди пізніше збіглися з канонами християнської релігії.

За звичаєм, ховаючи небіжчика в землю, клали разом із ним речі, потрібні йому на тому світі. Водночас кидали в могилу гроші, щоб він заплатив за переправу через вогняну річку. Це зазначив ще араб Ібн-Даста, який писав, що знатному русу в могилу клали “карбовану монету”.

Звичаї похорону були різноманітні залежно від місцевості. До могили мерця везли чи несли на санях, які потім палили чи ховали в землю разом з ним. У давнину сани були єдиним способом їзди як узимку, так і влітку: віз з'явився значно пізніше.

Одяг померлим напинали не так, як живим. Наприклад, онучі закручували не в правий, а в лівий бік. Старі люди старалися сорочку “на смерть” вишити суцільною – без вставок. В українців така сорочка називалася *додільною*, і вона не застібалася, а зав’язувалася тасьмою. Пояс був важливою деталлю – навіть дитину хоронили обов’язково у підперезаній сорочечці. Старих, кладучи в домовину, загортали у намітку поверх свитки. Чоботи у домовину не клали, вважаючи їх “модними”: на тім світі, як казали, “моди не треба”.

Традиційними елементами давнього поховального обряду, збереженими християнством, є три поминальні дні – третини, дев’ятини, сороковини. Сенс трауру першого дня – це прощання з *життям* людини. На третій день змінюється *образ* померлого, на дев’ятий – *розпадається тіло*, на сороковий – *стліває серце*.

ПОЦІЛУНОК – символ злиття людських душ, кохання, знак поваги і привітання, прощання і прощення. У фольклорі поцілунок – символ знищення зловорожих чар. Поцілунок мав вагоме ритуальне значення. Зокрема, на Закарпатті після вінчання молода цілувала свекруху під серце, а та – невістку, що символізувало майбутню злагоду й порозуміння. На ознаку глибокої поваги до батьків діти цілували їм руку. Поширеним було “святе цілування” на Великдень. Перед смертю люди цілували близьких, кажучи: “Прости мене, ради Бога, якщо я у чомусь согрішив проти тебе”. Материнське поцілування дитини, котра вирушає з батьківського дому, символізувало благословення і побажання щастя-долі. Поцілунок молодих під час шлюбного ритуалу означав єднання їхніх душ.

Коли клялися землею, то землю цілували. Цілування долівки при поклонах у церкві також осмислювалося як обрядовий акт, звернений до Матері-Землі. На Житомирщині при щоденній молитві до Бога цілували землю зі словами: “Земля, мати наша, помилуй нас!” Під час тяжких пологів жінки цілували завіси і замки у церковних і хатніх дверях, щоб не жінки, а чоловіки мучилися родами.

У казках поцілунок має подвійне значення: з одного боку, він звільняє від заклинання і перериває чарівний сон, а з іншого – накликає забуття.

ПОЯС – символ дороги через міфічні та реальні перешкоди; символ мужності, високих моральних якостей, магічного захисного кола, соціального стану тощо. Пояси тісно пов’язані зі сферою обрядовості, народної моралі. З’явитися на людях без пояса означало скомпроментувати себе. Білий або червоний пояс-рушник був символом дівочої чистоти, краси, сімейного щастя. На Поліссі дружина дарувала чоловікові червоний пояс, який був оберегом від зурочень, наговорів, чужих жінок. Наречена на Полтавщині вишивала судженому пояс, який був символом чоловічої сили. Крім того, пояс підкреслював святковість одягу, був ознакою достатку.

Пояси виготовляли з вовни, льону, конопель, тканини, шкіри. Заможні використовували шовк-сирець різних кольорів, срібну та золоту нитку. Пояси були ручного і машинного ткацтва та плетені. Викінчувалися вони різнокольоровими торочками або кулястими китицями.

У давніх похованнях трапляються рештки шкіряних поясів із мідними або срібними пряжками. У XII–XV ст. дорогоцінні пояси прикрашали одяг князів та бояр. Золоті або позолочені, зі вкрапленнями коштовного каміння, пояси передавалися в спадок, вважалися сімейними реліквіями.

Повір'я: пояс, знятий із хворої людини, кидали на дорогу: хто його підніме і надіне на себе, до того хвороба й прив'яжеться, а хворий видужає; при тяжких родах кличуть батька і заставляють розв'язати або ослабити свого пояса; вагітні жінки за відсутності своїх чоловіків, лягаючи спати, оперізуються чоловічим поясом, щоб убезпечитися від злої чарівниці. Червоний пояс розстеляли, щоб через нього переступила рожаниця. Поясом священника підперізували рожаницю. Померлу дитину обов'язково старалися підперезати. На Купала дівчата підперізувалися полином, щоб відігнати русалок і відьом. Коли перший раз доїли корову, клали на неї пояс, щоб не брикалася; подоївши, доярка підперізувалася ним. Розповідають: одна відьма для того, щоб обернути весільний поїзд на вовків, закрутила свій пояс і поклала його під порогом хати, де йшло весілля, і всі, хто переступав через пояс, обернулися вовками.

ПРАВ – духовний світ богів, крона Дерева життя. Третя іпостась суцього, яка надає всьому гармонії та порядку, тобто закони-права.

ПРАВ (Права) – духовний світ богів, крона Дерева життя; одна з іпостасей суцього (Прав, Яв, Нав), яка надає всьому гармонію та порядок, тобто закони (правди). Звідси – праведний: той, хто живе за законом Божим. Згідно з деякими віруваннями, Права – бог правосуддя, мудрий старець у довгій білій одежі з золотим ланцюгом на грудях, який жодну справу не залишає незавершеною. Грізним Права буває до тих, хто приймає несправедливе рішення. У “Велесовій книзі” сказано:

Права бо є таємно уложена Дажбогом,
а по ній, як пряжа, тече Ява,
і та створила життя наше.
А тоді, коли одійде, смерть наступає.
Ява тече і твориться в Праві.
Нава бо є після них.
Доти є Нава і по тому є Нава,
а в Праві ж є Ява.

ПРАВА НА ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ – Олімпійські ігри є винятковою власністю МОКу, якому належать всі права, пов'язані з ними, зокрема, та без обмежень, та права на їх організацію, використання, радіотелемовлення, а також висвітлення їх будь-якими засобами.

Всі прибутки від проведення Олімпійських ігор повинні використовуватись на розвиток олімпійського руху та спорту.

ПРАВИЛА ЗМАГАНЬ – документ, у якому чітко визначені умови змагальної боротьби, що відбувається під контролем спортивних арбітрів, способи фіксування результатів, визначення переможців і розподілу місць серед учасників змагань.

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ЗАНЯТТЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ – громадяни мають право займатися фізичною культурою і спортом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, віросповідання, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Держава надає необхідну допомогу, пільги та гарантії окремим категоріям громадян, в тому числі інвалідам, для реалізації ними своїх прав у сфері фізичної культури і спорту. Держава забезпечує пріоритетний розвиток фізичної культури і спорту на селі, створює необхідні умови для занять фізичною культурою і спортом сільських працівників і членів їх сімей.

Держава гарантує надання в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України, безкоштовних та пільгових фізкультурно-оздоровчих послуг дітям, в тому числі: дітям-сиротам та дітям, що залишилися без піклування батьків, дітям, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітям з багатодітних та малозабезпечених сімей, дітям-інвалідам.

ПРАВОВЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – органи виконавчої влади з фізичної культури і спорту, з питань освіти та охорони здоров'я, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості відповідно до їх компетенції видають акти, що регулюють діяльність у сфері фізичної культури і спорту. Нормативні акти центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту, видані відповідно до його компетенції, є обов'язковими для інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також підприємств, установ і організацій. *(Частина перша статті 31 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

Держава сприяє веденню широкої пропаганди фізичної культури та спорту як фактора зміцнення здоров'я, фізичного і духовного загартування людини. Пропаганда здорового способу життя ведеться державними та іншими засобами масової інформації шляхом популяризації оздоровчого значення фізичної культури, спорту вищих досягнень, досягнень України на міжнародних спортивних аренах, олімпійських ідеалів тощо.

ПРАВОСЛАВ'Я – один із трьох, поряд з католицизмом і протестантизмом, напрямів християнства, поширений гол. чин. у Сх. Європі та на Бл. Сході. П. виникло в IV–V ст. у Сх. частині Римської імперії і відобразило особливості її соц.-екон., політ., культ. розвитку. Остаточно П. сформувалося як самостійне віросповідання після поділу християнства 1054 на західну (римо-католицьку) і східну (греко-візантійську) церкви. За останньою закріпилася назва православної. На відміну від католицизму П. не має єдиного світового реліг. центру, а складається з низки автокефальних церков. Однією з найзначніших є Українська православна церква Київського патріархату.

ПРАВОСЛАВ'Я – один з трьох напрямків християнства. Остаточно сформувалося в 1054 р., коли християнство поділилося на візантійську та римо-католицьку церкви. Набуло поширення в Київській Русі. Не має єдиного світового центру.

ПРАГМАТИЗМ (грец. *pragma* – дія, діяння) – вчення в західній філософії, за яким цінність понять, суджень про об'єкти, їхні властивості тощо визначається практичними наслідками для людини, дій, що базуються на цих знаннях.

ПРАКСИТЕЛЬ (бл. 390–330 рр. до н. е.) – грецький скульптор, один з найвизначніших майстрів у історії світового мистецтва. Збереглась його скульптура Афродіти, а також Гермеса з Діонісом.

ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – загальні закономірності виникнення, розвитку фізичної культури на різних етапах існування людства, з'ясування їх особливостей у різних народів минулого і сьогодення, аналіз їх практики, до змісту якої входять засоби, методи, ідеї, теорії і системи фізичної культури різних народів, де вона органічно входить до життєдіяльності.

ПРЕДМЕТ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ – провідні тенденції й закономірності історичного розвитку природи і суспільства в усіх виявах, аспектах, хронологічній наступності від найдавніших часів до наших днів. Таке загальне визначення П. і. н. конкретизується стосовно кожної її галузі, кожної історичної дисципліни. Зокрема, предметом всесвітньої історії є певні просторові, часові межі та закономірності розвитку всього людства (всесвітньо-історичні) або його частини (локально-історичні або регіональні) в контексті глобальних тенденцій цілісності світу. Предметом історії України є провідні тенденції етногенезу українського народу, його діяльності в усіх сферах суспільного, державно-політичного, соціально-економічного й духовного життя на всіх етапах історичного розвитку; предметом *історіографії* – закономірності зародження й розвитку історичних знань, історичної науки в цілому. Ще ретельніше окреслюється предмет кожного конкретного історичного дослідження, що зумовлено як специфікою його теми чи проблеми, особливостями об'єкта пізнання і джерельної бази, цілями й метою дослідження, так і його географічними та хронологічними межами, дослідницькими методами. Так, предметом дослідження Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. є закономірності національно-визвольних змагань народу та його провідної сили – козацтва у боротьбі за волю, незалежність і національну державність.

П. і. н. охоплює власне історію, історіографію, теорію історії. Історія не тільки реконструює історичний процес, описує й пояснює події, факти та явища минулого, а й осмислює їх, забезпечує певний рівень теоретичного знання. Тому як предмет історичної науки постають не самі факти й події, а їх причинно-наслідкові зв'язки, взаємозумовленість і взаємопов'язаність, що й дає змогу розкривати об'єктивну логіку історичного процесу в просторово-часових межах, простежувати його тенденції і закономірності. Мають свої особливості визначення предмета історичного пізнання і самого знання як відповідних етапів розвитку знань і науки в цілому. Від предмета історії невіддільні методи пізнання та осмислення історичних явищ. Саме ж історичне пізнання спирається на факти минулого й сучасності, які на підставі дослідження відповідних джерел відображають об'єктивний процес розвитку суспільства, і цим предмет історичної науки тісно пов'язаний з її об'єктами. Отже, історична наука досліджує закономірності, провідні тенденції історичного розвитку природи й людського суспільства, результати діяльності людей, вивчає та узагальнює історичний досвід. Правильне розуміння та окреслення П. і. н. кожного дослідження є важливою передумовою реалізації наукових завдань.

ПРЕЗИДЕНТ (від лат. *praesidens (praesidentis)* – той, що сидить спереду) – 1) виборний глава держави в країнах з республіканським устроєм; 2) виборний керівник деяких установ, товариств (напр., президент НАН України); 3) найвища посадова особа компанії, корпорації, фірми.

ПРЕЗИДЕНТИ МОК – Деметріус Вікелас – перший президент МОК (1894–1896 рр.). Грецький поет і філолог. Як представник Грецького гімнастичного союзу брав участь у роботі міжнародного спортивного конгресу в Парижі (1894 р.). Під час обговорення на конгресі питання про організацію перших сучасних Олімпійських Ігор висунув і відстояв пропозицію про проведення їх у 1896 році в Афінах. Тоді ж був обраний першим президентом МОК. Затверджена на цьому конгресі Олімпійська хартія передбачала, що президент МОК має представляти країну, яка проводить наступні Олімпійські Ігри. Д. Вікелас вніс значний вклад в організацію і проведення Ігор I Олімпіади. Після їх закінчення (1896 р.) пішов з поста президента МОК, залишаючись членом МОК до 1897 року. Останнє десятиріччя свого життя присвятив літературній діяльності. Помер у Афінах 20 липня 1908 року.

Кубертен П'єр – другий президент МОК (1896–1925 рр.). Народився 1 січня 1863 року в Парижі у багатій сім'ї французького живописця. Навчався в одному із Паризьких ліцеїв, військовій школі у Сен-Сірі. Потім Паризькому університеті здобув звання бакалавра мистецтв, науки і права. Продовжив навчання у вільній школі політичних наук у Парижі. Діяльність барона П. Кубертена була присвячена реформуванню національної освіти, фізичного виховання, розвитку міжнародного спортивного руху. У 1883 році виступив з пропозицією про систематичне проведення всесвітніх спортивних змагань – Олімпійських Ігор і доклав багато зусиль для того, щоб підготувати громадську думку Франції, Великобританії, США та інших країн до реалізації свого проекту. У 1894 році, на скликаному за ініціативою П. Кубертена Міжнародному конгресі в Парижі, представники 12 країн прийняли його пропозицію про систематичне проведення ОІ, створення керівного органу – Міжнародного Олімпійського комітету і про затвердження розробленої ним Олімпійської хартії – збірки основних правил і положень МОК. У 1894 році був обраний Генеральним секретарем МОК, в 1896–1925 рр. – президент. Відіграв важливу роль у становленні ОР, безпосередньо брав участь у підготовці і проведенні ОІ 1896–1924 рр. Автор Олімпійських ритуалів, емблеми, тексту клятви учасників ОІ. П'єр де Кубертен написав багато літературно-публіцистичних і наукових праць з історії, педагогіки, теорії і практики фізичного виховання (30 книг, 50 брошур, більше 120 статей). За “Оду спорту”, представлену під псевдонімом на конкурсі мистецтв, на ОІ (1912 р.), був удостоєний золотої медалі. У 1925–1937 рр. – почесний президент МОК. Нагороджений орденами деяких країн. Помер 2 вересня 1937 року. Згідно із заповітом похований у Швейцарії (Лозанна) – країні, що дала притулок, розуміння і захист йому і його справі. Серце П'єра де Кубертена, як велів покійний, забальзамували і в спеціальній урні привезли в Грецію, де вмістили в мармуровий монумент біля в'їзду у святилище легендарної Олімпії.

Байє-Латур Анрі – третій президент МОК (1925–1942 рр.). Народився 1 березня 1876 року у сім'ї губернатора провінції Антверпен (Бельгія). З дитячих років і під час навчання в Левенському університеті граф А. Байє-Латур активно займався спортом, був відмінним вершником. Після закінчення університету, на початку ХХ століття, стає дипломатичним представником у Нідерландах. У 1903 році обраний членом МОК, в 1906 році заснував НОК Бельгії. Після закінчення Першої світової війни виступив з пропозицією провести ОІ (1920 р.) в Антверпені і брав активну участь в підготовці цих змагань. В 1925 році обраний президентом МОК. Під його керівництвом утверджувалися жіночі номери в олімпійській програмі (л/а, гімнастика, лижний спорт, фехтування). Загальновизнаними в практиці МОК стали такі поняття, як “Олімпійська естафета”,

“Олімпійське село”; номери олімпійської програми і показові виступи набули постійного характеру; єдиними стали нагороди, що вручалися на ОІ, а переможці, присвячених ОІ культурних конкурсів, отримували звання ОЧ. У зв'язку з антисемітизмом та іншими негативними аспектами політики гітлерівської Німеччини у період підготовки до IV зимових ОІ і до Ігор XI Олімпіади, А. Байє-Латур звернувся з вимогою гарантувати додержання Олімпійської хартії. Керівництво Німеччини було змушене дати такі гарантії, щоб не втратити права на проведення ОІ. У 1940 році керівництво Німеччини вимагало реорганізації МОК з метою збільшення в ньому свого впливу. А. Байє-Латур відхилив німецькі пропозиції. Помер граф Анрі де Байє-Латур 6 січня 1942 року.

Едстрем Юханнес Зігфрід – четвертий президент МОК (1946–1952 рр.). Народився 21 листопада 1870 року в Гетеборзі (Швеція). З. Едстрем навчався в Швеції, США, Швейцарії і отримав спеціальність інженера-енергетика. Займався спортом. Був спринтером: з бігу на 100 м показував результат 11 с, а з бігу на 150 м (1891 р.) – 16,4 с (рекорд Швеції). У 1901–1903 роках був президентом шведської легкоатлетичної федерації. Став одним із керівників Національного спортивного руху у своїй країні. Брав активну участь в підготовці і проведенні ОІ у Стокгольмі (1912 р.). В цьому ж році ініціював заснування Міжнародної любительської легкоатлетичної федерації, президентом якої він був з 1912 до 1946 року. У 1921 році обраний членом МОК. Коли у тому ж 1921 році було створено Виконавчий комітет МОК, З. Едстрем став його членом. З 1921 року – віце-президент МОК. З початком Другої світової війни здійснював координаційні функції в МОК, чому сприяв нейтральний статус Швеції. Після смерті А. Байє-Латура З. Едстрем виконував обов'язки президента МОК. Під час Другої світової війни був зв'язною ланкою між членами МОК, систематично підтримуючи контакти з 60 членами МОК (із 73). Завдяки З. Едстрему вдалося у важкі воєнні роки зберегти МОК під розколу і відродити його діяльність після закінчення війни. На 40-ій сесії МОК (вересень 1946 р.) З. Едстрема було одностайно обрано президентом МОК. Він був противником націоналістичного впливу на ОР. Підтримав пропозицію про створення Міжнародної олімпійської академії (44 сесія МОК, Рим, 1949 р.), яку практично було реалізовано у 1961 році. Враховуючи “професійний характер” конкурсів мистецтв, запропонував виключити їх із програми ІО (45 сесія МОК, 1950 р.). У 1952 році подав у відставку за віком (82 р.). Помер на 94-му році життя, 18 березня 1964 року в Стокгольмі.

Брендедж Ейвері – п'ятий президент МОК (1952–1972 рр.). Народився 28 вересня 1887 року в Детройті (США) у сім'ї робітника. Навчаючись у початковій школі і коледжі, працював (розносив газети) і займався спортом. У 1905 році вступив до університету штату Іллінойс. У 1910 році став членом Чиказької легкоатлетичної асоціації. Успішно виступав на чемпіонатах з легкоатлетичного багатоборства: на першості США в 1910 році зайняв третє місце, а в 1911 році – був четвертим. На Іграх V Олімпіади зайняв п'яте місце в легкоатлетичному п'ятиборстві. Захоплюється гандболом, входить в десятку кращих гандболістів країни. У 1925–1927 рр. був головою національного комітету з гандболу. З 1928 до 1935 року – президент Любительського атлетичного союзу США. У 1928 році став президентом НОК США. На цьому посту працював до 1952 року. У 1936 році обраний членом МОК. В 1937 році – член Виконкому МОК, 1945 році – віце-президент МОК, 1946 році – перший віце-президент МОК. На 48-ій сесії МОК (1952 р.) Е. Брендедж був обраний президентом МОК. Будучи президентом, вирішував проблеми, пов'язані із взаємовідносинами між КНР і

Китайською Республікою (о. Тайвань); між ФРН і НДР; між Республікою Корея і КНДР; із подіями в Угорщині (1956 р.), апартеїдом в ПАР. Наполегливо боровся з проникненням націоналізму в олімпійський спорт, виступав проти системи підрахунку очок, набраних країнами на ОІ у НКЗ. Е. Брендедж догматично дотримувався ідеалів П. Кубертена і фанатично боровся за збереження “любительства” в олімпійському спорті. Нав’язував своє ідеалістичне уявлення про спортсмена-олімпійця – “чистого любителя”, який не одержує ніякої матеріальної підтримки. Негативно ставився до професіонального спорту, вважаючи його розвагою, діяльністю, що позбавлена духовності та морально-етичних принципів. Завдяки Е. Брендеджу основним принципом любительства в спорті протягом багатьох років була відсутність матеріальних винагород від заняття спортом. Власне так було сформульовано “правило 26” у новій редакції, прийнятій на 60-ій сесії МОК (1962 р.). Він вимагав покарання спортсменів-порушників кодексу любителя, зокрема за участь у рекламі. МОК під керівництвом Е. Брендеджа боровся із застосуванням допінгу в спорті. Він перший, кого МОК нагородив золотим знаком Олімпійського ордена. Останні роки Е. Брендедж провів у Німеччині, поселившись в Гарміш-Партенкірхені, де і помер 7 травня 1975 року.

Кілланін Майкл Морріс – шостий президент МОК (1972–1980 рр.). Народився М. Кілланін 30 липня 1914 року у Лондоні. Лорд, ірландець М. Кілланін одержав освіту в Паризькому і Кембріджському університетах, займався журналістикою. Був хорошим вершником, боксером і веслярем. З 1938 до 1945 рр. – офіцер британських збройних сил, учасник Другої світової війни. У 1950 році став президентом НОК Ірландії, яким керував до 1973 року. З 1952 року – член МОК, з 1967 року – член Виконкому МОК, з 1968 року – віце-президент МОК. На 73-ій сесії МОК (Мюнхен, 1972 р.) М. Кілланін був обраний президентом МОК. Він зробив значний внесок у розвиток співробітництва між МОК і МСФ, між МОК і НОК, між МОК і ЮНЕСКО. М. Кілланін розв’язував проблему протистояння між КНР і Тайванем. У 1975 році уряд Канади заявив, що не допустить до Ігор XXI Олімпіади (1976 р.) команду з о. Тайвань, яка і не брала участі у цих Іграх. Африканські країни вимагали виключення з олімпійського руху Нової Зеландії через турне команди регбістів до ПАР, що була виключена з олімпійської сім’ї. МОК відмовився розглядати це питання, оскільки регбі не було олімпійським видом спорту. Після цього деякі африканські країни відмовилися від участі в Іграх XXI Олімпіади, а делегації 21 держави, що прибули на ці Ігри, покинули їх після початку олімпійських змагань. Великі заслуги М. Кілланіна у розвитку міжнародного співробітництва, особливо з надання допомоги країнам, що розвиваються, у створенні програми МОК “Олімпійська солідарність”. Він був прихильником реалістичної політики МОК. Це проявилось у зміні ставлення МОК до проблеми комерціалізації спорту (співробітництво з телебаченням) і статусу “Спортсмена-любителя”. Нове тлумачення “правила 26” легалізувало допомогу, яку НОК та інші національні спортивні організації надають своїм спортсменам в період їх підготовки і участі в ОІ (1971 р.). Очолюваний М. Кілланіном МОК відкинув вимоги бойкотувати Ігри XXII Олімпіади в Москві. На 23-ій сесії МОК (Москва, 1980 р.) М. Кілланін пішов у відставку. Нагороджений орденами багатьох країн.

Самаранч Хуан Антоніо – сьомий президент МОК (1980–2001 рр.). Народився 17 липня 1920 року у Барселоні в багатій сім’ї. Займався боксом і хокеєм на роликівих ковзанах. Після закінчення комерційного факультету університету поєднував заняття бізнесом з тренерською роботою (збірна команда Іспанії з хокею на роликівих

ковзанах). У 1963 році очолив Вищу раду спорту Іспанії, в 1970 році – член Виконкому МОК, в 1974 році – віце-президент МОК. 16 липня 1980 року на 83-ій сесії МОК (Москва) його обирають президентом МОК. Він оселився в Лозанні і став першим після П. Кубертена президентом МОК, який працював у штаб-квартирі МОК. Концепція МОК, розроблена Х. А. Самаранчем, включала наступні основні принципи: співробітництво всіх учасників МОР-МОК, МСФ, НОК; визнання незалежності і забезпечення представництва кожної із трьох складових частин МОР на ОІ та інших олімпійських заходах; приведення правил МОК у відповідність з реаліями сучасного життя; розширення процесу комерціалізації ОР; врахування нового статусу спортсмена в олімпійському спорті, перегляд ставлення до професіоналізму з тим, щоб підвищити спортивний рівень ОІ; визнання і поширення інших форм спортивної практики, в тому числі спорту для всіх і спорту для інвалідів; визначення чіткої позиції щодо апартеїду в спорті; посилення боротьби з допінгом; розвиток олімпійської солідарності; прагнення до співробітництва зі всіма урядовими і неурядовими організаціями, зацікавленими в розвитку спорту; поєднання спорту і олімпізму з іншими сферами людської діяльності. У лютому 1982 року Х. А. Самаранч звернувся до Генсека ООН з проханням про визнання ООН незалежності МОК і можливості проводити ОІ в будь-якій частині світу без жодного політичного втручання ззовні. Через конфлікти між спортивними діячами і представниками держав він створив, спільно з МОК, МСФ і НОК, міжнародний спортивний арбітражний суд. На 91-ій сесії МОК (1986 р.) було розведено за термінами проведення зимові ОІ та ІО, які до 1992 року включно проводились в один і той же високосний рік. Незважаючи на бойкот соціалістичними країнами Ігор XXIII Олімпіади в Лос-Анджелесі (1984 р.), йому вдалося вберегти ОР від розколу. КНДР і Куба вимагали відмінити рішення МОК про проведення Ігор XXIV Олімпіади в Сеулі. Непроста ситуація склалася перед XVI ЗОІ в Альбервілі (1992 р.) та Іграми XXV Олімпіади в Барселоні (1992 р.), коли в олімпійському спорті загострилися проблеми, пов'язані з розпадом СРСР, СФРЮ, об'єднанням Німеччини. У 1991 році було відновлено НОК ПАР в ОР. Спортсмени ПАР були допущені до Ігор в Барселоні (1992 р.). На початку 80-х років завдяки зусиллям Х. А. Самаранча програму “Спорт для всіх” було включено в сферу діяльності МОК. Виступав за жорсткі покарання спортсменів, які вживають допінг. На 91-ій сесії МОК (1 жовтня 1986 р.), за згодою відповідних МСФ, спортсмени-професіонали були допущені до участі в ОІ (футбол, хокей, кінний спорт, л/а). На 92-ій сесії МОК (травень 1987 р.) до участі в ОІ були допущені професіональні тенісисти, а на 95-ій сесії МОК (1990 р.) – баскетболісти. Співробітництво з ООН сприяло прийняттю на 48-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюції “Про олімпійське перемир'я і проголошення 1994 року Міжнародним роком спорту і Олімпійського ідеалу”. Багатогранна діяльність Х. А. Самаранча на посту президента МОК була високо оцінена у його країні. 31 грудня 1991 року король Іспанії Хуан Карлос видав декрет, яким Х. А. Самаранчу було присвоєно титул маркіза де Самаранч.

Різні негативні явища, зумовлені комерціалізацією спорту і його професіоналізацією, на жаль, не єдині проблеми, які не вдалося повністю вирішити МОК і Х. А. Самаранчу як його президенту. Критику викликають і небезпечні тенденції, пов'язані з політикою МОК, спрямованою на збільшення кількості олімпійських видів спорту, участь в яких беруть жінки. На думку багатьох спеціалістів, це шкодить їх здоров'ю, має непривабливий вигляд з естетичної точки зору. У Москві на 112-ій сесії МОК (13–16 липня 2001 р.) Х. А. Самаранч пішов у відставку з поста президента МОК.

Члени МОК оголосили його почесним довічним президентом. Він був нагороджений Золотим олімпійським орденом, а Олімпійський музей у Лозанні перейменовано в музей ім. Х. А. Самаранча. В Москві, перед стадіоном у Лужниках, відкрито пам'ятник на честь Х. А. Самаранча.

Рогге Жак – восьмий президент МОК (2001 р.). Народився 2 травня 1942 року в Генті (Бельгія). Відомий яхтсмен. Брав участь у змаганнях з вітрильного спорту на ОІ (1968,1972,1976 рр.). Дворазовий чемпіон світу. Зіграв 10 матчів за збірну Бельгії з регбі. Професія – хірург-ортопед, фахівець із спортивної медицини. Вільно володіє голландською, французькою, англійською, німецькою та іспанською мовами. Одружений з Анною Бовійн, має двох дітей. У 1989 році очолив Асоціацію європейських олімпійських комітетів. З 1991 року – член МОК, з 1998 року – член Виконкому МОК. Брав участь у підготовці ЗОІ (1976, 1988 рр.) та ОІ (1980,1984,1988 рр.). Шеф-координатор ОІ 2000 року в Сідней і 2004 року в Афінах. 16 липня 2001 року 112 сесія МОК (Москва) обрала доктора Жака Рогге президентом МОК. Він пообіцяв, що його пріоритетами стануть консолідація спадщини Х. А. Самаранча і продовження модернізації МОК, відповідно до змін у світі. Жак Рогге зобов'язався захищати ОР від допінгу, корупції і насильства.

ПРЕОБРАЖЕННЯ – у християнських віруваннях – зміна зовнішнього вигляду Христа: “І він перед ними преобразився: обличчя Його, як те сонце, засяяло, а одяга Його стала біла, як світло” (Мат. 17:2). У день Преображення (6 серпня) освячують плоди.

ПРЕПОЛОВИННЯ (Переполовиння, Переплавна середа, Права середа) – 25-й день після Великодня, середина між Великоднем і Зеленими святами. Тоді освячували воду на річках, озерах, у колодязях, після чого вода ця, подібно до благовіщенської, вважалася цілющою. Нею окроплювали поля, щоб Бог дарував добрий урожай. “Мак святять у Праву середу”. На Преполовиння шкаралупи з яєць, кинуті на воду у Великдень, допливають до якихось людей, які живуть за далекими морями і називаються *рахманами*. При водосвяченні люди обливали одне одного водою з надією облити відьму, щоб вона не сміла після цього затримувати дощ, і тоді прийдешнє літо буде сприятливим. Тоді ж перепливали річку, аби судом ніколи не причепилася.

ПРЕСТОЛ – трон; військова колісниця; царська влада і достойність; *престоли* – один із дев'яти образів ангельських. У церкві престолом називається чотирикутний стіл, нерухомо утверджений посеред вітваря, з особливою молитвою омитий благозапашною водою, окроплений освяченою водою, помазаний священним миром і убраний священним одягом, стіл, на якому приноситься велика Жертва Тіла і Крові Христових. Як вітвар є головним місцем у храмі, так престол є головним місцем у вітварі. Він називається *святим престолом*, тому що знаменує престол Царя слави, Судді і Бога; він називається *святою трапезою* на пам'ять про Тайну вечерю; він називається *святим жертвником*, тому що на ньому Ісус Христос Сам Себе приносив у жертву заради спасіння світу.

ПРЕТОР – ватажок, охоронець порядку у міст.

ПРЕТОРІАНЦІ – імператорська гвардія.

ПРЕЦЕДЕНТ (лат. *praecedens* – попередній) – випадок, який мав раніше місце і тепер служить прикладом для наступних випадків подібного роду.

ПРЕЧИСТА – свято на честь Пречистої Богородиці, покровительки рожаниць. Саме в пору Бабиного літа, коли закінчувалися в селі тяжкі роботи, у ніч з 8 на 9 вересня майбутні молоді матері, прикрашені вінками та гірляндами з квітів, із запаленими смолоскипами підіймалися на Дівич-гору, щоб ушанувати Пречисту Діву та востаннє попрощатися з дівочим віночком – символом безтурботного життя. У цей день молилися також бездітні жінки або, бувало, справляли обід для бідних, “щоб молилися Богородиці за її діти”.

У народі є три свята Пречистої Богородиці. Напередодні Третього Спаса, коли завершується Спасів піст (15/28 серпня), настає Перша Пречиста (у християн – свято Успіння Богородиці). Це пора осипання зернових, тому до цього дня годилося завершити їх збирання. На Успіння чоловіки приносили до церкви колоски нового хліба, щоб “Успіння-Матушка” благословила їх на працю і допомогла успішно справитися з молотьбою. Жінки ж, закінчивши жнивварські роботи, “купалися” у цей день по зжатій полосі, промовляючи: “Жнивка, жнивка, віддай мою силу на товчач, на колотило, на молотило, на криве веретено”. День Успіння вважається не тільки пісним, а навіть траурним днем: старі жінки любили тоді вдягатися в усе чорне, таким чином ушановуючи останній земний шлях Богоматері.

Друга Пречиста (8/21 вересня) святкується через 24 дні після Першої. Це останній період, коли ще можна заготовляти лікарські та чарувальні трави. Вважається, що яблука, зібрані між двома Пречистими, найкраще зберігаються. Час від Першої до Другої Пречистої (у християн – Різдво Богородиці) – найсприятливіший для сватання, а також для сівби озимини. Свято Третьої Пречистої (у християн – Введення Пречистої Богородиці у храм) відзначається знову ж через 24 дні (21 листопада/4 грудня) після Другої Пречистої. Ці числа не випадкові. Саме 48 днів становить період між Введенням (Третя Пречиста) та святом Богоявлення, або Водохрещею (6/19 січня). Ці два свята знаменують час явлення Бога-Спасителя на землі.

Словник Б. Грінченка: “Благослови, Боже, Пречиста Госпоже”; “Ой там ішла Пречистая, Пречистая Мати Божа”; “На Йордані тиха вода стояла, там Пречиста свого сина купала”.

ПРИНЦЕПС – перший у списку сенаторів.

ПРИНЦИП (лат. *principium* – начало, основа) – 1) первоначало, те, що покладено в основу певної сукупності фактів, теорії, науки; 2) внутрішнє переконання людини.

ПРИНЦИПАТ – форма правління, коли всі республіканські магістратури зосереджені в руках однієї людини.

ПРИСТРІТ – зла людина може нашкодити різними способами: навіть зустріч з нею шкідлива – тоді нападає пристріт, який тільки ворожбич чи ворожбит можуть відшептати або віділляти.

ПРИСЯГА – клятва, урочиста обіцянка перед Богом і людьми. Оскільки у давнину металеві вироби, і передусім зброя, наділялись особливою силою, часто присягалися на зброї. “Повість врем’яних літ”: “А Олега з його воїнами водили на присягу за руським звичаєм: клялись ті своєю зброєю і Перуном...” У повсякденному житті клялися менш урочисто, і це називали *божбою*: “Бий мене сила Божа”; “Щоб я з

місця не встав”; “Щоб я крізь землю провалився”; “Щоб я пропав”; “Щоб мої очі повилазили, коли скажу неправду” й т. ін.

Клятвою називався і обряд, яким майже до кінця XIX ст. вирішувалися земельні суперечки селян – обхід межі з дерном на голові. Один із таких обрядів описує М. Макаров: “Трапляється, що хазяї двох суміжних пожнин, забувши граничну рису, або просто з метою захоплення чужої сіножаті заведуть спір про межу. Для вирішення суперечки... вибирають у судді між собою Мати – Сиру Землю... Якщо на це вийде згода іншого суперечника, то один з них вириває шматок дерну з землею, кладе його на голову і йде по тому місцю, де, на його думку, має бути справжня межа покосів...” Найдавнішу згадку про таку клятву містить “Беседа св. Григорія Богослова об избиении града” (XI ст.). Перекладач доповнив грецький оригінал переліком слов’янських забобонів, серед яких і присяга під дерном: “Ові же дръні віскроуць (викросний) на главу покладая, присягоу творить...” У XVI ст. офіційна церква, викорінюючи язичницькі вірування, замінила ходіння з дерном “іконним ходінням”. Проте присутність ікони (як правило – Богородиці) не змінила суті обряду.

Словник Б. Грінченка: “Ти божився, присягався – не покину я тебе”; “Присягалися сліпці, що своїми очима бачили”; “Ой, матінко моя, вже ж бо я не твоя: ой, вже ж бо я того пана, що я з ним присягала”.

ПРИТАНІЯ – десята частина року.

ПРИЧАЩАННЯ – цей обряд бере початок від тих часів, коли багато родів і племен вірили, що вони походять від тих чи інших тварин. Ці тварини (тотеми) вважалися уособленням їхніх предків-духів. До священних тварин не можна було доторкатися, їх не можна було знищувати. Первісні люди вірили, що коли вони з’їдуть яку-небудь тварину чи рослину, то в них вселяється її дух і вони набувають її сил і властивостей. Так, вважалось корисним з’їсти серце вбитого лева чи ведмедя, щоби стати хоробрим і міцним. Через це ж дітям забороняли їсти м’ясо зайця, аби вони не стали боягузами. Проте дуже часто, коли перед племенами поставала необхідність напружити всі сили, вдавалися до того, що з’їдали свого тотема, причому “пожирання бога” відбувалося дуже урочисто і супроводжувалося різноманітними церемоніями. Беручи участь у цьому жертвоприношенні, кожний член громади був переконаний, що з’єднується з божеством і набуває рис цього божества.

У християнстві причастя – таїнство, під час якого віруючі під виглядом хліба причащаються істинним Тілом Христа, а під виглядом вина – істинною Кров’ю Христовою і таким чином приєднуються до Бога.

ПРИЯ – богиня весни, плодоношення, кохання, шлюбу, родинного вогнища. Одежа в неї сяє сліпучими сонячними променями, краса її чарівна, а краплі ранішньої роси називають її слізьми; разом із тим вона – войовнича дівиця: носить в бурях і грозах по небесних просторах, розганяючи дощові хмари. У весняну пору прекрасна богиня вступає в шлюбну спілку з могутнім богом блискавки і грому Перуном, стелить на землю благодатне сім’я дощів і оживлює природу. Жінка, на яку спускається Прия, стає матір’ю богатирів, заступників Батьківщини. Прихід Приї – це перші весняні квіти: проліски, ряст, первоцвіт, сон-трава. Коли в господині все в полі й на городі гарно доглянуто, Прия забезпечить багатий урожай.

ПРІАМ – троянський цар, загинув у Троянській війні від рук Ахіллового сина Неоптолема.

ПРОВІДЕНЦІАЛІЗМ (від лат. *providentia* – провидіння) – релігійно-філософська концепція, яка ґрунтується на усвідомленні причин усіх подій як вияву волі Бога. Це стосується і розуміння сенсу всього, що відбувається у світі як наперед визначеного наміру Божого, його провидіння.

З погляду П., вся історія є зміною та протистоянням божественних і світських начал. Світські сили уособлені в “натовпі людей”, який або сприяє здійсненню Божої мети, або гальмує його. Божественне уособлене в Богові, який своєю присутністю проймає все у світі. Отже, вся історія, згідно з П., є діяння Боже через людей, а історичною перспективою є торжество Царства Небесного. П. – одна із засад будь-якої релігійної філософської системи. Представники патристики, напр., розглядали історію як реалізацію божественного провидіння, спрямовану по висхідній у напрямі торжества *християнства* (офіційна історична доктрина середньовіччя). П. справляє вплив на тлумачення історії деякими сучасними вченими (Р. Нібур, Ж. Марітен та ін.).

ПРОВІНЦІЯ – у давнину залежна від Риму територія поза межами Італії. Вважалася власністю Римської держави, влада належала римському наміснику (віце-консулові). Тепер провінціями називають адміністративні одиниці в деяких державах.

ПРОВОДИ (гробки, могилки, бабине свято, поминки, батьківський Великдень) – перша неділя після Великодня, “Великдень для померлих”, коли люди врочисто справляють поминки своїм ріднякам. Таку неділю називають ще *Радунця* (пізніше – *Фомина неділя*). За стародавніми віруваннями, у ці дні всі покійники вважалися присутніми серед живих як члени роду. Вони мали у Великодній четвер свій Мертвецький Великдень, від якого перебували до Спасу. Але найвеличніше вшанування покійників відбувалося саме на Проводи. Протягом цього Світлого та Чистого тижня не можна було називати їх покійниками. На перший день Великодня члени роду та родини розговляються разом з покійниками, а на Проводи урочисто виряджають їх до вирію та на ниви, щоб ті охороняли їх. Головна обрядова страва на Проводи – коливо, яке вважається їжею покійників.

Словник Б. Грінченка: “То було на самі проводи, і треба було через кладовище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів”.

ПРОВОДИ – Великдень для померлих, коли люди урочисто справляють поминки померлим.

ПРОВОДИ РУСАЛОК – (Русальний Великдень) відбувалися у перший понеділок після Русального тижня. Люди вбиралися у цей день у трави, квіти та гілки дерев і всім селом ішли до лісу, співаючи:

Ой проведу я русалочку до бору,
А сама вернуса додому.
Рано, рано!
Ідіть, русалоньки, ідіте
Та нашого житечка не ломіте.
Рано, рано!

Бо наше житечко в колосочку,
Бо наші дівоньки у віночку.
Рано, рано!

Після таких веселоштів у лісі селяни пізно ввечері поверталися до села з квітами, бо через тиждень русалки відлетять у небо і вже не шкодитимуть їхнім синам і дочкам. Деякі сміливці в цю пору, коли наставала ніч, бігали по галявинах з мітлами, махали ними і кричали “Доганяй! Доганяй!”, а потім розповідали, як русалки втікали за ліс із плачем і криком. На Чернігівщині сільські жителі надягали в цей день вінки з трав, яких боялися русалки, йшли до річки і врочисто з піснями “проводжали” русалок до лісу. Вважалося, що після цього можна було безпечно купатися в річці чи озері.

Подекуди дівчата в самих сорочках і з розпущеним волоссям зображали русалок, а селяни, озброєні палицями, косами, батогами, виганяли їх за село. В інших місцевостях русалку зображала солом'яна лялька, яку насамкінець спалювали чи розривали на шматки, залишали в полі чи кидали у воду.

ПРОГРАМА ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – Програма Ігор Олімпіади повинна включати не менше ніж п'ятнадцять олімпійських видів спорту. Такий потрібний мінімум не існує для програми зимових Олімпійських ігор.

Після кожних Олімпійських ігор МОК переглядає програму Олімпійських ігор.

З приводу кожного перегляду стандарти для включення видів спорту, дисциплін або видів змагань можуть бути переглянуті, а включення або виключення видів спорту, дисциплін або видів змагань визначаються компетентними органами МОКу.

ПРОГРАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ – нормативні документи, які регламентують коло завдань, розкривають зміст фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, визначають систему вимог до методів та організації навчально-виховної роботи, прогнозують кінцеві результати навчання й виховання конкретних контингентів дітей шкільного віку.

ПРОГРЕС І РЕГРЕС (лат. *progressus* – рух уперед, розвиток; *regressus* – зворотний рух) – категорії, за допомогою яких осягається проблема історичного поступу. Під прогресом зазвичай розуміють сходження вгору, рух уперед, під регресом – рух по низхідній. Однак ці абстрактні визначення малопродуктивні при їх застосуванні до пізнання історичних змін. Такі зміни надто багатопланові, щоб однозначно інтерпретувати їх як прогрес або регрес. Розглядаючи суспільство як систему, можна твердити про зростання рівня його самоорганізації і в цьому розумінні про його сходження до досконаліших форм, принаймні про нарощування її багатоманітності: поряд із рабовласницькою, феодальною організацією економіки з'являється капіталістична, традиційне суспільство існує поряд із виниклим індустріальним, багатоваріантно видозмінюються політичні режими і т.п.

Прогресує також технічна база суспільства: вдосконалюються знаряддя праці, збагачуються технології, розвиваються навички, вміння; індустріальне підґрунтя суспільства стає могутнішим, зокрема й щодо можливості використання природних ресурсів.

ПРОКОПІЙ КЕСАРІЙСЬКИЙ (бл. 500 – після 565) – візантійський письменник, історик, автор “Історії війн Юстиніана” у 8-ми книгах, 5–7-а книги присвячені війнам візантійців з остготами.

ПРОКУРАТОР – чиновник, який відав фінансами імператорських провінцій.

ПРОМЕТЕЙ (грец. *Prometheus*) – у давньогрецькій міфології титан, син Япета і океаніди Азії, брат Атланта і Епіметея. У міфах виступає як богоборець і захисник людей: викрав на Олімпі вогонь і віддав його людям, навчив їх мистецтва будування, мореплавства, медицини і письма. Зевс велів прикувати Прометея до Кавказької скелі, де величезний орел прилітав щоранку клювати його печінку, яка виростала за ніч знову. Від цих мук звільнив Прометея Геракл.

ПРОСВІТНИЦТВО – етап культурного поступу, ідейний і громадський рух у країнах Європи й Америки, що стали на шлях капіталістичного розвитку. Хронологічно П. охоплює приблизно сто років: від революції XVII ст. в Англії до Великої французької революції 1789. Просвітители критикували феодальний лад та його культуру, вимагали встановлення нових, прогресивніших суспільних порядків. Вони вірили в людину, її розум і високе покликання. Осн. шлях до прогресу вбачали в поширенні освіти, культури, ідей добра і справедливості, приділяли велику увагу проблемам виховання, боролися проти засилля містики і схоластики, започаткували видання енциклопедій. Ідеологами П. XVII–XVIII ст. були Ф. Бекон, Г. Гоббс – в Англії; Ш.-Л. Монтеск’є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, П. Гольбах, Д. Дідро – у Франції; І. Кант – у Німеччині та ін.

ПРОТЕСТАНТИЗМ (від лат. *заперечення, незгода*) – один із напрямів християнства. Відколовся від католицизму в ході Реформації. Об’єднує різні течії, церкви, секти (лютеранство, кальвінізм, англіканська церква, методисти, баптисти, адвентисти та ін.). П. притаманні відмова від складної церковної ієрархії, скасування її, відсутність чернецтва, celibату (безшлюбності духовенства), спрощення релігійних обрядів, число таїнств зведено до двох (хрещення і причащення), відмова від культу Богородиці, святих, ангелів, від ікон. П. відіграє вирішальну роль в екуменічному русі.

ПРОТОГЕН – відомий грецький художник і скульптор (IV століття до н. е.).

ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ – елемент процесу мислення у зв’язку з специфічною діяльністю, що лежить у площині конкретної професії.

ПРОЦЕДУРИ МОК – Президент або, за його відсутності, присутній віце-президент, який є старшим за часом обрання на посаду, головує на сесіях та засіданнях Виконавчого комітету. За відсутністю Президента та віце-президентів головує присутній член Виконавчого комітету, який є старшим за часом обрання на посаду.

Для сесії необхідний кворум становить половину загального числа членів МОКу плюс один. Для засідання Виконавчого комітету необхідний кворум становить шість членів.

Рішення приймаються більшістю поданих голосів; однак для будь-якої модифікації фундаментальних принципів та правил необхідна більшість у дві третини присутніх на сесії членів МОКу (зазначена більшість становить не менше 30 членів).

Змінені правила та роз'яснення негайно вступають в силу, якщо сесія не вирішить інакше. Питання, якого не має на порядку денному сесії, може бути обговорене, якщо одна третина членів так вимагають або за дозволом головуючого.

Кожен член має один голос. Під час підрахунків необхідної більшості не беруться до уваги голоси тих, хто утримався, порожні або зіпсовані бюлетені. Голосування за дорученням не дозволяється. Голосування відбувається таємно, якщо головуючий приймає таке рішення або за вимогою не менше четвертої частини присутніх членів. У випадку рівної кількості голосів головуючий на засіданні приймає остаточне рішення.

У терміновому випадку Президент або Виконавчий комітет можуть запропонувати резолюцію голосування поштою для членів МОКУ, яким визначається остаточний термін для їх рішення. Якщо загальна кількість отриманих письмових відповідей у визначений остаточний термін не менше ніж половина загальної кількості членів плюс один і якщо кількість відповідей, що отримуються на користь запропонованої резолюції, досягає необхідної більшості, то така резолюція вважається прийнятою. Результат має бути негайно письмово повідомлений членам МОКУ. Для підрахунку необхідної більшості, якщо є будь-які сумніви до формальної дійсності – особливо за причини затримки пошти або за іншими обставинами – або в правомірності однієї або кількох відповідей, Президент остаточно вирішує їх правомірність та прийняття до уваги таких відповідей.

Президент МОКУ може вжити дії або прийняти рішення, коли обставини заважають прийняти їх сесією або Виконавчим комітетом. Така дія або рішення повинні бути подані для затвердження компетентним органом.

Резолюції, рішення або дії, які прийняті відповідно до цієї процедури у терміновому випадку, не можуть бути застосовані до змін в Олімпійській хартії.

ПРОЩЕННЯ (Прощений день) – останній день Масниці. Існував звичай: напередодні Великого посту в Прощальну неділю, коли протягом року хтось когось образив, мусили неодмінно привітати одне одного поцілунком і земним поклоном. Прощатися приходили рідні до старшого у роду, бідні до багатих. Прощення між рідними відбувалося після вечері, перед сном. У давні часи на прощення приносили пряники. Один говорив: “Прости мене”. Другий на те відповідав: “Бог тебе простить!” Богом примирення у предків уважався Колодій. На Масниці ходили також на кладовище “прощатися з родителями”. У деяких місцевостях перед сповіддю просили прощення у Матері-Землі. Бувало, що й зверталися до усього “хрещеного люду”. Тоді кланялися “на всі чотири сторони”, примовляючи: “Красне-ясне світ-сонечко, млад-світлий владика місяць, ви часті звізди півдвосточні, зорі ранішні, вітри буйні, ви простіть мене грішну, вдову горюшну, нерозумну...”

ПРУДКІСТЬ – комплекс функціональних властивостей людини, які визначають швидкісні характеристики рухів, а також час рухової реакції.

ПСАММЕТІХ III – останній єгипетський цар останньої (XXVI) династії. 525 р. до н. е. його розбив і скинув з трону перський цар Камбіз.

ПСИХОАНАЛІЗ (*психо* та *аналіз*) – одна з теоретичних засад фрейдизму, загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань, запропоновані З. Фрейдом у кінці XIX – на початку XX ст.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – система психолого-педагогічних впливів, що застосовується з метою формування та вдосконалення властивостей і якостей особистості, її психічних станів, які необхідні для успішного виконання тренувальної діяльності, підготовки до змагань і надійного виступу в них. Розрізняють загальну і спеціальну психологічну підготовку.

ПТА – єгипетський бог, творець усіх богів та людей. Зображали його у вигляді людини зі скіпетром в руках і туго загорнутими плащем ногами.

ПТОЛЕМЕЇ (грец. *Ptolemaioi*) – ім'я 13 єгипетських царів епохи еллінізму. Найвідоміший з них Птолемей I Сотер (305–282 до н. е.), син Лага (звідси ще назва династії Лагіди). Був одним з полководців Александра Македонського, а після його смерті став єгипетським царем. Виступав покровителем науки, літератури і мистецтва; у збудованому ним в Александрії Музейоні працювали найвідоміші поети, вчені та митці того часу.

ПТОЛЕМЕЇ (305–30 р. до н. е.) – династія єгипетських царів македонського походження. Її започаткував начальник особистої охорони Олександра Македонського Птолемей I Сотер, який після смерті Олександра (323 до н. е.) заволодів Єгиптом від імені ще ненародженого Олександрового сина, а потім оголосив себе царем. За влади перших чотирнадцяти царів тієї династії столиця Єгипту Александрія стала центром елліністичної культури і була ним аж до римської окупації й перетворення Єгипту у провінцію Риму (30 р. до н. е.).

ПТОЛЕМЕЙ Клавдій – александрійський астроном з II століття н. е. Написав великий трактат, в якому доводив, що Земля – центр Всесвіту, а Сонце обертається навколо Землі. Католицька церква перейняла це вчення і беззастережно дотримувалась його довгий час.

П'ЯТДЕСЯТНИЦЯ (Клечальна неділя) – 50-й день після Великодня. Ось як описує О. Терещенко це свято в українському селі XIX ст.: “Там куди не подивишся – все і скрізь зелене. Біля порогу хати поставлені зелені дерева; перед вікнами – зелень, тини також уквітчані зеленим гіллям. Увійдеш у білу чисту хату – і там запашна зелень. На покуті стоїть кленове дерево, що відтіняє собою стіл, накритий білою скатеркою. На столі хліб-сіль, за образами – бузок і гвоздика; на стінах і на стелі теж бузок і гвоздика. Долівка встелена травною, а серед трави є запашний чебрець і гіркий полин від чародійства. В полив'яних горнятках і глечиках, що стоять на вікнах і на столі, красуються півонії, лілеї, фіалки, пижма і боже дерево. Перед іконами жевріє лампадка або воскова свічечка, тьмаве світло якої ледве пробивається крізь густу зелень рослинності. Все це навіває на серце почуття радості і почуття благоговіння. Випаливши в печі та попоравшись, що треба в хаті, мешканці села вбираються в святковий одяг; потім сідають по лавках і, склавши руки, з чистою набожністю чекають благовісті. Вдарив дзвін, всі повагом встали і перехрестилися. Дзвін пробив тричі: народ зашумів і повалив до церкви. Білють сорочки, радують око барвисті запаски, іскряться дукати на запалених сонцем дівочих шиях, блищать кольорові намиста, розвиваються по вітру барвисті стрічки, вплетені в коси дівчат. Дівочі голівки, крім стрічок, уквітчані ще й

барвінком та іншими квітами. В руках кожної дівчини жмутик полину, барвінку і любистку. Парубки в чорних і сірих суконних свитах, підтягнуті червоними, зеленими, чи білими поясами, в чорних і сивих смушевих шапках, з суконними або плисовими верхівками; ідуть чинно, весело ступаючи. Всі вони, порівнявшись з поважними людьми, скидають перед ними шапки, а ті їх вітають: “День добрий, будьте здорові з святою неділею!” Старші люди одягнені простіше, але теж чисто і охайно. Набожність просвічується в їхніх лицах; до церкви вони наближаються поважно. Жінки похилого віку, в білих довгих свитках, з намітками на голові, ідуть скромно, подаючи собою приклад дітям і внукам.

Після обідні піднімається радісний шум і говір. В стороні стоїть висока тичка, яка знизу догори прикрашена зеленим гіллям і квітами; біля тої тички насажені в коло кленові, липові та березові деревця. Сюди сходяться веселі гурти молоді, чути пісні й починаються хороводи. Веселощі продовжуються до темної нічки”.

У день П'ятдесятниці ходили хресним ходом до криниць і кропили їх свяченою водою. На зворотному шляху священник обходив усе село й теж кропив усі будівлі, що були в господарстві, хто того бажав. Таке посвячення було пов'язане з віруваннями селян в існування русалок.

“П'ЯТИКНИЖЖЯ” (в іудаїзмі – Тора, тобто Закон, або Вчення) – назва п'яти перших книг Біблії, авторство яких за традицією приписується пророкові Мойсею. Насправді осн. частини “П.” створена у XI – VII ст. до н. е., остаточна кодифікація “П.” відбулася V ст. до н. е. В “П.” вміщено міфи про виникнення світу й людей, про рай, всесвітній потоп, походження “богообраного” єврейського народу, про встановлення іудейської релігії, її ритуалів і вимог.

Р

РА – єгипетський бог сонця і назва самого сонця. Єгипетські фараони звали себе його синами; з ним були пов'язані і інші боги, як-от: Амон (Амон-Ра).

РА, Ре – 1) у давньоєгип. міфології та релігії – бог Сонця, що вшановувався як творець світу і людей, які виникли з його сліз; також вважався батьком богів. Центр його культу в 4 – на поч. 3-го тис. до н. е. – м. Геліополь (давньоєгип. Іуну). З посиленням 5-ї династії Старод. царства (розпочали правити бл. 2750 до н. е.), яка походила з Геліополя, Ра став головним богом пантеону, а його культ набув загальноєгип. характеру; 2) одна з давніх назв р. Волги, згадувана в творах К. Птолемея, ін. географів та істориків античності.

РАБЛЕ Франсуа (бл. 1494, побл. м. Шинона – 9.04.1553, Париж) – франц. письменник-гуманіст. Представник культури Відродження. Здобув різнобічну освіту: вивчав право, медицину, філологію та ін. науки. 1532 видав 1-шу книгу роману “Гаргантюа і Пантагрюель”, над яким працював протягом усього життя (4-та книга вийшла 1552). 5-та книга дописана невідомим автором (видана після смерті Р.). Осн. зміст твору – нещадне висміювання всього, що суперечило соціальному й духовному прогресу людства (паразитизм і лицемірство духовництва, тупоумство й жорстокість чиновництва, королівський деспотизм, загарбницькі війни), і непохитна віра в оновлення всіх сфер людського життя.

РАДА (Радиця) – персонаж слов'янського фольклору. Про Раду співається у колядках про створення світу: “Нова Рада стала, яка не бувала, над землею Зоря ясна на весь світ засіяла”. У народі Різдва ще йменується Радою, а Проводи – Радуницею.

РАДИ – виборні політичні організації, через які здійснювалася політична влада трудящих. Уперше виникли в роки російської революції 1905–1907 рр. і прагнули здійснювати владу від імені трудящих. Під час Лютневої революції та громадянської війни створення рад набуло масового характеру. Виникають ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, які злилися протягом 1918 р. і утворили виборний орган державної влади Радянської республіки. Більшовики, які мали більшість у складі рад, здійснювали через них політичну владу в державі. В умовах тоталітарного режиму ради виконували значною мірою декоративну функцію.

РАДИКАЛІЗМ – політична та ідеологічна течія, що виступає за рішучі дії та докорінні перетворення в політичному та соціально-економічному устрої.

РАЙ – 1) місце перебування перших людей – Адама і Єви; 2) блаженна, вічнозелена сонячна й тепла країна, у якій мешкають праведні душі померлих; потойбічний невидимий світ, уявлення про який утворює віру в невмирущість. Ця країна далеко-далеко на сході – там, де вирій, куди дорога дуже далека й тяжка і, щоб полегшити покійнику туди шлях, треба його належно вирядити. Володимир Мономах у “Повчанні” пише “про птахів перелітних, які навесні “из ирья (раю) идут”. Там завжди спокій, цвітуть луки, по яких течуть річки з медом й молочними берегами, райських плодів там завжди повно, і покійники там постійно бенкетують.

На відміну від пекла, описові раю в есхатологічних легендах приділяється менше уваги. Мав рацію М. Сумцов, зауважуючи, що “у змалюванні раю і райського блаженства народна фантазія не виявила тієї сили і зображувальності, що в змалюванні пекла і пекельних мук”.

У карпатських легендах домінує мотив раю як саду: “Трава рясна та висока. Навкруг доріжки й стежки. Вишневий сад, а вишні кучеряві-кучеряві”. Маємо також мотив змалювання раю як хати-саду: “У тій хаті був зелений столик, а на нім був полумисок, в полумиску було шось таке пахнуще, шо на цім світі, певно, такого нема. Так пахло, гейби цвіт з садовини, ек сонце на него по дощи загіє”.

РАМА – цар міфічної сонячної країни, земне втілення ідеального героя задля спасіння світу від ворожих сил мороку. Подвиги Рами оспівані у староіндійських книгах “Рамаяні” (III–II століття до н. е.).

РАМАДАН, рамазан – дев'ятий місяць мусульман. місячного календаря, під час якого мусульмани згідно з ісламом не можуть вживати їжу, пити воду, палити і т. п. від сходу до заходу сонця.

“РАМАЯНА” – давньоінд. епічна поема, створена в IV–II ст. до н. е. Написана санскритом. Автором її вважають легендарного поета Вальмікі. В центрі поеми – подвиги царя Рами. В середні віки стала однією із священних книг індуїзму. “Р.” перекладено укр. мовою.

РАМСЕС II ВЕЛИКИЙ – єгипетський фараон XIX династії. За його довготривалого правління (бл. 1290–1224 рр. до н. е.) Стародавній Єгипет досяг найвищої військової могутності, політичного авторитету й культурного розквіту.

РАПСОДИ (від грец. *зашиваю, складаю і пісня*) – давньогрецькі мандрівні народні співці.

РАФАЕЛЬ Санті (1483–1520) – італійський художник, скульптор і архітектор, один з найвизначніших митців епохи Відродження.

РАЦІОНАЛІЗМ (лат. *rationalis* – розумний, від *ratio* – розум) – 1) у широкому трактуванні – філософський напрям, що протиставляє містици, теології, ірраціоналізмові переконання у здатності людського розуму пізнавати закони розвитку природи і суспільства; 2) напрям у теорії пізнання, який, на противагу сенсуалізові (емпіризмові), вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання розум (теоретичне мислення).

РЕАБІЛІТАЦІЯ – комплекс лікувальних, психологічних, педагогічних, соціальних і трудових заходів, спрямованих на відновлення здоров'я та працездатності хворого.

РЕАБІЛІТАЦІЯ – виправдання, поновлення доброго імені чи репутації несправедливо обвинуваченої, обмовленої або засудженої особи.

РЕАЛІЗМ (лат. *realis* – речовий, дійсний) – 1) термін, яким позначали своє вчення деякі матеріалісти, зокрема природодослідники; 2) у західній філософії початку XX ст. сукупність філософських вчень і шкіл, які визначають незалежне від суб'єкта існування об'єкта, причому під об'єктом розуміють як матеріальні речі, так і ідеальні поняття.

РЕГЕНТ – тимчасовий правитель монархічної держави, якого призначають у разі відсутності, хвороби, неповноліття й т. ін. монарха.

РЕЄСТРОВЕ КОЗАЦТВО – українські козаки, що перебували в 1572–1648 рр. на державній службі Речі Посполитої і вносилися в спеціальні списки (реєстри). Вони користувалися особливими привілеями за службу – одержували плату, були звільнені від податей і повинностей та ін.

РЕЗИСТЕНТНІСТЬ – стійкість організму до впливу різних негативних факторів середовища (здатність до опору).

РЕКРЕАЦІЯ – широке поняття, пов'язане з відпочинком, відновленням сил, використанням можливостей природи і т.п.

РЕЛАКСАЦІЯ – стан спокою, розслаблення в результаті зняття фізичного та психічного напруження.

РЕЛЕВАНТНИЙ (англ. *relevant* – відповідний) – відповідний, схожий, подібний.

РЕЛІГІЯ (від лат. *благочестя, побожність, святиня, предмет культу*) – органічний елемент культури будь-якого народу; одна з форм духовно-практичного освоєння світу, що ґрунтується на вірі в існування Бога чи богів, надприродної сили.

РЕМІНІСЦЕНЦІЯ – покращення відтворення навчального матеріалу через невеликий проміжок часу (1–3 дні) після його засвоєння (збільшення повноти змісту образу фізичної вправи, виразності уявлення про кінематичні, динамічні та ритмічні характеристики рухів).

РЕНЕСАНС – період у культурно-ідейному розвитку країн Європи.

РЕНЕСАНС – напрямок в науці й мистецтві, який зародився на початку XV століття в Італії. Мистецтво доби Ренесансу характеризується прагненням до правдивого відображення дійсності, до гармонії й краси. Ренесанс свідомо переймає найкращі традиції античного мистецтва. До найвизначніших представників Ренесансу належать Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаель і Тіціан.

РЕПАРАЦІЇ – повне чи часткове відшкодування переможеною державою матеріального збитку, заподіяного в ході війни, країні (країнам)-переможниці.

РЕПРОДУКЦІЯ (від лат. *виробляю, створюю*) – 1) фотографічне або поліграфічне відтворення зображень (творів живопису, друкованого тексту, карт, документів, фотознімків тощо); 2) картина, малюнок, кресленик, фотознімок та ін., виготовлені поліграфічним способом. При точній передачі всіх особливостей об'єкта Р. називають факсимільною.

РЕСТАВРАЦІЯ (від лат. *відновлення*) – закріплення й відновлення зруйнованих або пошкоджених творів мистецтва і споруд. Є складовою частиною заходів щодо охорони пам'яток історії та культури.

РЕФЛЕКСІЯ (лат. *reflexio* – *обернення назад, відображення*) – термін для позначення такої риси людського пізнання, як дослідження самого пізнавального акту, діяльності самопізнання, що дає змогу розкрити специфіку духовного світу людини.

РЕФОРМАЦІЯ – широкий соціально-політичний рух проти католицької церкви, який охопив більшість західноєвропейських країн. Початком Реформації став виступ населення Німеччини в 1517 році під проводом Мартіна Лютера. Наслідком Реформації було виникнення протестантських церков.

РЕФОРМАЦІЯ – національно-визвольний та суспільно-політичний рух у Європі під релігійними гаслами проти католицької та православної церков.

РЕЯ (грец. *Rhea*) – у давньогрецькій міфології богиня-мати, донька Урана і Геї, дружина Кроноса, мати Зевса й інших олімпійських богів. Культ Реї злився з культом малоазійської богині Кібели, яку так само називали Великою Матір'ю.

РЕЯ – грецька богиня, дружина Крона і мати Зевса, Аїда, Посейдона, Гери та Деметри.

РИТОР (від грец. *проголошую промову*) – 1) у Старод. Греції та Римі оратор і вчитель красномовства; 2) вчитель риторики у братських школах в Україні.

РИТОРИКА (від грец. *ораторське мистецтво*) – 1) наука красномовства; 2) перен. – зовнішньо ефектне, але малозмістове красномовство.

РИТОРИКА – мистецтво красномовства.

РИТУАЛ (лат. *ritus* – урочиста церемонія) – вид образу, норма поведінки, що історично склалася або спеціально встановлена, за якої спосіб виконання дій строго канонізований і має символічний характер.

РІВНОДЕННЯ – час, коли довгота дня зрівнюється з довготою ночі. Тобто день, який почав зростати від Різдва, збільшуючись щодня на кілька хвилин, стає рівним 12 годинам. Наступний день становитиме уже 12 годин 1 хвилину, а ніч – 11 годин 59 хвилин. У природі існує осіннє (23 вересня) та весняне (21 березня) рівнодення.

У стародавні часи був добре відомий сонячний Зодіак з його 12 сузір'ями. Сузір'я, у якому жерці визначали весняне рівнодення, ставало головним божеством на довгу добу. В III тис. до н. е. головним божеством багатьох народів було сузір'я небесного Тельця-Тура. Весняне рівнодення в зодіакальному сузір'ї Волоса-Тельця визначалося з 4400 по 1720 р. до н. е. Україна успадкувала від індоєвропейської цивілізації знак верховного божества Бика (Тельця). Це сузір'я (сучасна назва – Плеяди) має народні назви: Тур, Волос, Волосожар, Стожари, Квочка, Квочка з курчатами, Курочка, Баби, Баби-звізди. Дві тисячі років тому весняне рівнодення припадало на сузір'я Арея (сучасна назва Овен; народні назви – Варан, Баран, Скоп), але вже з 20 р. н. е. перемістилося в сузір'я Риб (народні назви – Рибалка, Русалка, Цвітана), де перебуває й донині. Таким чином, приблизно через кожні дві тисячі років “точка весни” переходить на наступне сузір'я, яке раніше вважалося другорядним божеством. Відтак воно ставало головним і починало відігравати провідну роль в астральній міфології. Сузір'я й окремі зірки мали назви земних тварин, а ці тварини часто вважалися предками народу. Тепер Земля входить в епоху Водолія (народні назви – Мокоша, Мокош, Водник, Водяник, Янгол). За 25 870 років точка весни переходить через усі сузір'я і починає нове коло.

Сонце осіннього рівнодення у давніх українців зображалося у вигляді старця, який мав чотири обличчя й звався Святovit або Світовид. Свята осіннього рівнодення не було із зрозумілих причин: рівновага сил між світлом і темрявою починає схилитися в бік темряви, день починає меншати. Це час смерті – в'янення, час, коли вогонь переноситься в сімейне вогнище, коли від землі беруть силу, качаючись по полю, коли не люди ховають мару, а мара, дивись, і поховає Сонце. Тоді люди виявляються наодинці зі своїми небіжчиками (осінні поминання відбувалися вдома уночі). Восени укладалися всі угоди, зміцнювалися соціальні зв'язки.

Весняне рівнодення – теж драматичний, але оптимістичний момент. Всесвіт починає прагнути до поєднання сил Древа із силами Вогню. Настає бажана рівновага, і Сонце простує до перемоги. Вогонь виноситься з сімейних вогнищ на узвишшя, назустріч Сонцю. У першу неділю весняного рівнодення святкували Великдень.

Цей великий закон колообігу й відродження життя у природі добре знали наші предки. Його уособленням було Сонце, відзначене сімома знаками Зодіаку. Сонце

змінювало образ і зміст у кожному знакові. Це породило богів рівнодення і сонцестояння. Сонцем весняного рівнодення був бог молодості та мужності Ярило.

РІГ – символ достатку. У міфології та фольклорі багатьох народів коза (козел) виступає символом родючості й життєвої сили. Ось одна з українських новорічних пісень:

Ой пішла коза за круті гори,
Принесла – тільки одні роги.
А в однім ріжку пивця варила,
А в другім – гості садила...

Волячий ріг – символ продовження роду. Удари ним об двері, за давніми уявленнями, приносили людям добробут й життєву силу. Волячий ріг у новорічному дійстві наповнювали горохом. Ця культура часто виступає у значенні аграрного і любовно-еротичного символу.

Відомі легенди про вужа з золотими рогами, які, за народними віруваннями, можуть принести щастя. Золота шишка на голові змія – чарівна ознака духа поля. На Поліссі розповідають: “Є такі вужі, що вже сім років живуть. Кажуть, що через сім років у нього вушка зростаються до купи. І на голові стають, як корона. Коли він повзе по траві, то вона так блистить, що, здається, ніби горить. А те вушко так сяє, так сяє... Ніби золото”.

Показовою у цьому сенсі є чоловіча фігура V ст. до н. е. з рогом, знайдена О. Шапошніковою у с. Ново-Василівка Миколаївської обл. А ось як пише Б. Рибаків про іншу знахідку: “Найбільш тріумфальним зображенням жінки слід вважати зображення на рельєфі з Лосселя. На окремих великих каменях первісного скульптора висічені три жіночі фігури і одна чоловіча. Всі три жінки виконані як мініатюрні статуетки, з підкресленими ознаками народжувальної сили; одна з них (центр композиції?) тримає ліву руку на своїй неосяжній утробі, а в правій руці урочисто піднімає ріг-ритон, який наповнювався в реальнім житті, як вважають, звіриною кров’ю. Роги і черепи тварин були в палеоліті єдиним видом посудини. Священний козячий ріг, увіковічений лоссельським рельєфом, можна вважати родоначальником безконечного ряду ритуальних “рогів достатку” всіх часів і народів. Античний міф про Амалтею – священну козу, яка вигодувала Зевса, говорить про те, що ріг цієї кози мав властивості благодійствувати його власнику, був для нього саме рогом достатку. Міф зберіг якісь відлуння далекої палеолетичної давнини. Ріг достатку був атрибутом Геї і Тіхе (Долі). Роги турів на скіфських надгробках, у слов’янських язичницьких богів, роги турів із кургану “Чорної Могили” так само, як і роги-ритони на сучасному грузинському весіллі, – все це ланки одного тисячолітнього ланцюга, починаючи від рога в руці палеолітичної Афродіти, якому без всяких сумнівів тоді надавався чаклунський, заклинальний зміст, інакше він не був би зображений на рельєфі з такою підкресленою поважністю”. Далі Б. Рибаків пише: “У класичній міфології богинями, які сприяли людській долі, були грецька Тіхе і римська Фортуна. Атрибутом обох богинь був ріг достатку, який пов’язував абстрактне розуміння щасливої долі з конкретним розумінням багатства. Такою, виходячи з усього, була слов’янська Мокоша. У Володимировому пантеоні, створеному для войовничого дружинного середовища, богиня достатку опинилася на останньому місці, але на більш ранньому Збруцькому ідолі, з його складною теологічною композицією, богиня з рогом достатку в руці виконана на

головній, лицевій грані ідола, а озбросний Перун відтиснений на бокову грань від лівої руки богині з рогом, яку ми з повним переконанням можемо назвати Мокошею”.

Роги – дуже поширений сюжет у трипільській образотворчості. Про це свідчать численні роги-наліпи на посуді, ручки ложок і черпаків у вигляді рогів. На річці Рось знайдена глиняна модель храму, прикрашена бичачими рогами. Кістяна пластинка, що має вигляд бичачої чи коров'ячої голови, містить пунктирне зображення Богині-Матері з рогами. Роги зображено й на спинках кріселець, де сидить Богиня-Мати. Трипільці закопували під долівками черепи биків або корів з рогами чи просто тримали їх у хаті на почесному місці. Весільний коровай теж рогатий, що засвідчують і сучасні пісні.

РІЗДВО – у давнину свято на честь могутнього бога Рода – творця Всесвіту. Від прадавніх часів так стало називатися велике свято різдва світла, яке за 12 священних ночей творення Всесвіту (25 грудня – 6 січня), кожна з яких тривала 1000 років, подарувала нам богиня всього суцього Лада. Тоді народилися життя і весь земний світ: золоте Сонце на Святий вечір, ясен Місяць на Щедрий вечір та богиня кришталевої води Дана на Водохрещу. Тому на честь творця Всесвіту готували 12 священних страв, які є жертвою 12-ти сузір'ям Зодіаку, бо приготовлені від їхнього Живого вогню.

Свято Різдва Христового було запроваджене у 30-х роках II ст. в Александрії. Давні римляни урочисто вшановували тоді народження небесного світила в день зимового сонцестояння. Щоб протидіяти цьому давньому звичаю, християнський Рим на місце Сонця-бога поставив свято Сонця-Богочоловіка. Від 354 р. Католицька Церква називає Ісуса Христа Сонцем правди, Сонцем справедливості. У Православній Церкві прихильниками свята Різдва Христового 25 грудня стали святі Василій Великий, Іоанн Златоуст. Нині Православна Церква відзначає це свято за юліанським календарем, тобто 7 січня.

РІЧ КЛОД ДЖЕЙМС (1787–1821) – агент Ост-Індської компанії, перший новітній дослідник, який розкопував руїни Вавилону і 1811 року склав його карту.

РІЧ ПОСПОЛИТА – феодально-кріпосницька об'єднана литовсько-польська держава, яка існувала з часу Люблінської унії (1659 р.) до 1795 р. До Речі Посполитої входили і загарбані українські землі: Східна Галичина, Західне Поділля, Волинь, Брацлавщина та Київщина, де панував жорстокий феодальний, національний та релігійний гніт.

РІЧАРД І ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ – англійський король (1189–1199) з династії Плантагенетів. Брав участь у третьому поході хрестоносців і здобув острів Кіпр.

РІЧКА – об'єкт ушанування і місце проведення багатьох обрядів. Ще Прокопій Кесарійський (VI ст.) писав, що анти і склавіни вшановують “і ріки, і німф, і деякі інші божества і приносять їм жертви”. Лев Диякон (X ст.) згадує про те, що воїни “задушили декількох немовлят і півнів, топлячи їх у водах Істру”, тобто Дунаю. Про обожнювання річок свідчить слов'янська вставка у перекладі “Слова” Григорія Богослова (XI ст.); серед язичницьких повір'їв тут згадується і таке: “ов реку богыню нарицаеть и зверь, живушь в ней, яко бога нарицаая, требу творить”.

Архаїчний характер мають ритуали пускання по воді різних предметів (вінків на Купала) і “годування” річок. Відомі перекази про сперечання річок між собою: Дніпра і

Десни, Волги і Вазузи, Дону і Шата. У “Слові о полку Ігоревім” люди звертаються до річок як до живих істот, які можуть бути і милостивими (Донець і Дніпро Славутич), і ворожими (Каяла, Немига, Стугна). У казках, билинах і духовних віршах у річці, морі або біля них живуть змії або дракони, з якими вступають у боротьбу Іван Царевич, Кирило Кожум’яка та інші богатири.

Річка – разом і поетичний образ. Вона осмислюється як дорога в інший світ, який знаходиться на другому березі або на острові посеред моря, у яке впадає річка. Вона символізує також течію часу, вічність і забуття. Казали, що померле немовля три дні тужить за матір’ю, а потім ангели несуть його “на забутню річку” і дають там напитися води, після чого дитина забуває про матір. За повір’ям, цей світ віддалений від іншого Забудь-річкою: перейшовши через неї на 40-й день після смерті, людина забуває про все, що з нею було на землі.

Річка пов’язана з ідеєю долі, смерті, страху перед потаємним, з природним відчуттям холоду і темноти, емоційними переживаннями втрати, розлучення, чекання. У народній ліриці дівчина з горя іде до річки і плаче, сидячи на березі, а її сльози течуть у воду або уподібнюються течії річки. У казках і замовляннях у потойбічному світі течуть молочні ріки, причому це молоко, можливо, і призначене для померлих немовлят.

РОБЕСП’ЄР Максиміліан (1758–1794) – революційно-демократичний діяч періоду французької буржуазної революції, вождь якобінців, страчений на другий день після контрреволюційного перевороту 9 термідора другого року Республіки (27 липня 1794 р.).

РОБОЧИЙ (ТЕМАТИЧНИЙ) ПЛАН – документ планування педагогічного процесу з фізичного виховання, у якому фіксується методична послідовність проходження навчального матеріалу і розкривається зміст кожного уроку (заняття) протягом семестру (навчально-тренувального циклу або календарного терміну): конкретні навчально-виховні завдання уроків, теоретичні відомості з фізичного виховання, основні засоби (фізичні вправи), способи їх застосування та величини навантажень, контрольні вправи (тести) для визначення успішності оволодіння програмовим матеріалом і рівня фізичної підготовленості.

РОД – Першобог, Бог Всесвіту, зачинатель усього живого, творець Вирію, батько Білобога, відає долями богів і людей.

РОД (Рожай, Рід) – творець Всесвіту, бог Життя, Долі, володар Вирію, батько Білобога і Чорнобога, опікун Дерева життя. Має здатність перевтілюватися в сокола. Академік Б. Рибаків, посилаючись на О. Гільфердінга, вважає, що “єдиним Богом у небесах” для східних слов’ян був Род. За народними віруваннями, Род кидає на землю “груди” (росу, дощ) – тому й народжуються діти. Земля-Мати – то дружина Рода, якій він надає життєдайності. Свято Рода відзначалося у перший день Різдва. У пошану йому приносили в жертву найвеличніший дар земних плодів – хліб-коровай. То велика вдячність богам та ще більше зобов’язання перед ним. До зустрічі з Родом на Свят-вечір люди готувалися за 12 днів наперед. Дід-Ладо на цьому святі – найстарший опікун родини, а Господь-Род – почесний гість для всіх родичів. Число дев’ять освячене Родом. Ось чому жінка-мати виношує дитину дев’ять місяців. Великого Рода вшановували також у тріаді свят бога врожаю Спаса, котрий є земним утіленням раю. Могутній Род у

давнину зображався чотириликим у вигляді фалічного ідола, що є символом творчої чоловічої сили. Збруцька статуя, знайдена на Тернопільщині у 1848 р., яскраво це підтверджує.

Слово *род* у стародавніх пам'ятках означає родичів і нащадків, земляків і цілий народ, який утворюється внаслідок *народження*. На це вказують слова *родити*, *родитель*, *родильниця*, *рідний*, *родич* та багато інших. Культ єдиного чоловічого божества – Рода – виник не раніше II тис. до н. е., панував досить довго і продовжував існувати в Київській Русі, незважаючи на введений Володимиром культ Перуна, а потім і Христа. Його відповідником був землеробський культ Сварога – бога неба, володаря всього живого. У стародавній пісні, яку виконували у весільному обряді, майже немає нашарувань пізніших часів:

...Ой, Роде, Роде, багатий,
Подаруй товариць рогатий...
Ви дайте, таточку, волики,
А ви, матінко, корови,
А ви, сестрички, ягнички...
Бо наш рід великий,
Щоб було чим обділити...

Автор “Слова святого Григорія” (XII ст.) писав: “треби кладуть... Вилам і Мокоші, Диві, Перуну, Хорсу, Роду і рожаницям... Почали греки ставити трапезу Роду і рожаницям, також римляни, навіть і до словен дійшло. Це ж словени почали трапезу ставити Роду і рожаницям раніше їхнього бога Перуна, а ще раніше клали треби упирам і берегиням”. Рода часто згадували церковні проповідники християнства, що вели запеклу боротьбу з культом життєдайного божества, якому населення Русі поклонялось і приносило жертви (“а ще Роду і Рожаницям крають хліби, і сири, і мед”). Характерним є те, що церковні письменники XI–XIII ст. порівнюють Рода зі своїм верховним божеством, Богом-Отцем Саваофом (звичайно, на користь останнього): “Род, сидя на воздусе мечеть на землю груди и в том рождаются дети... всем бо есть творец Бог, а не Род!”

Підсумовуючи дослідження істориків, Б. Рибаків робить такі висновки:

Род – творець Всесвіту.

Род вдихає життя в людей.

Род – бог неба і дощу.

Род пов'язаний з земною водою (“родники”, “родища”).

Род пов'язаний з вогнем.

Род пов'язаний з підземним пеклом (“родъство огненное”).

Род пов'язаний з червоним кольором (“рдяний”, “родрий”).

Род пов'язаний з шаровою блискавкою (“родіа”).

З ім'ям Рода пов'язується й назва стародавнього міста Родня, яке в VII–VIII ст. було культовим племінним центром всемогутнього божества. Це місце вважається найдавнішим у вшануванні Рода серед слов'янства. Та з плином часу, з приходом на Русь багатобожжя, а також в епоху двовір'я Род став покровителем сім'ї, родини і духом-привидом, про що залишилися згадки у давніх пам'ятках літератури. Символом цього божества родючості і снаги був бик.

РОДОС (грец. *Rhodos*) – острів у південно-західній частині Середземного моря, один з центрів егейської культури. Його міста брали активну участь у колонізації

Сицилії і Північної Африки. Розквіт його економіки припадає на період еллінізму. На острові знаходилася знаменита статуя Геліуса (Колос), одне з семи чудес античного світу. У 44 н. е. Родос був завойований Римом і включений до складу римської провінції Азії.

РОЖАНИЦІ (роджаниці, родиці, планіди) – богині дітонародження, жіночої долі, а також і долі новонародженої дитини. За віруваннями, вони оберігають кожну матір та її немовля від нечистої сили як удень, так і вночі, аж поки дитину не похрестять. Коли народжувалася дитина, як жертву цим богиням у давнину справляли рожаничний бенкет. Покровителькою рожаниць вважали богиню родючості й плодючості Діванну. Вона й богиня жіночої снаги. Спочатку рожаниць було дві, згодом три, пізніше стало сім, що відповідало дням тижня. Свято Рода і рожаниць відзначалося у тріаді свят бога урожаю Спаса.

Образи Рода і рожаниць пов'язані з символікою зоряного неба. Доля асоціювалася з зіркою кожної людини; цей зв'язок відобразився у ворожінні по зірках, яке називалося “родопочитанням” (“и по звездам смотреть и строити рождение и бытие человеческое” у Йосифа Волоцького, XV ст.). “Род” означало “доля”, “призначення”. Однак семантика зірок не зводиться до долі й смерті, до культу предків: у колядках образи зірок зіставлені з дітьми, зерном, урожаєм, достатком.

У стародавні часи культ Великої Богині склався раніше від культу Перуна та інших богів. Корені його сягають так званих палеолітичних “венер”, різьблених з каменю, дерева, кістки або ліплених із глини. Дітонародження, за первісними уявленнями, вважалося лише жіночою справою. Причетність чоловіка до цього таємничого акту ще не усвідомлювалася. Це сталося лише в епоху землеробства.

Особливо багато жіночих статуєток належить трипільській культурі (V–III тис. до н. е.). Вони невеличкі, виготовлені із глини, замішаної на муці або зернах пшениці. Це зовсім не дебели матрони епохи палеоліту, а стрункі дівки з легкими ознаками вагітності. Трипільці створили й образи перших чарівниць – жінок, що підносять до неба великі чаші, прикрашені зображенням жіночих грудей. Можливо, вони зверталися до Великої Матері, щоб дарувала вологу, дощ.

Розгляд усієї хронології язичництва дав змогу академікові Б. Рибаківу накреслити основні віхи в історії дохристиянської релігії. Після первісного мисливського анімізму постають первісні аграрні культури, пов'язані з Богинею-Матір'ю (чи з двома богинями). Можливо, рожаниці й замінили собою давню богиню життя. У “Слові святого Григорія” (XII ст.) є вже відомий нам фрагмент: “треби кладуть... Вилам і Мокоші, Диви, Перуну, Хорсу, Роду і рожаницям... Почали греки ставити трапезу Роду і рожаницям, також римляни, навіть і до словен дійшло. Це ж словени почали трапезу ставити Роду і рожаницям, раніше їхнього бога Перуна, а ще раніше Клали треби упилям і берегиням”. Згадку про рожаниць знаходимо і у “Слові, реченому христілюбцем” (XI ст.): “Моляться вогневі під стодолюю, вилам, Мокоші... Роду, рожаницям і всім клятим богам їхнім...”.

РОЖАНИЦІ – богині долі новонародженої дитини. Оберігають кожну з матерів та їх новонароджених дітей від усякої нечистої сили, аж поки дитину не охрестять.

РОЗВИТОК ФІЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ – єдність успадкованих і педагогічно спрямованих змін функціональних можливостей органів та систем організму.

РОЗКЛАД ЗАНЯТЬ – документ планування педагогічного процесу з фізичного виховання, в якому фіксуються число, час і місце занять у загальному тижневому режимі діяльності.

РОЗМИНКА – комплекс фізичних вправ, які проводяться перед більш-менш напруженою фізичною роботою з метою підвищення працездатності організму. Розрізняють загальну і спеціальну розминку.

РОЗУМОВСЬКИЙ Кирило (1728–1803) – останній гетьман України (1747– 1764). Народився в с. Лемеші в сім'ї козака Григорія Розума. Отримав домашню початкову освіту, а 1743 року цариця Єлизавета Петрівна відправила його на навчання до Європи в супроводі академіка графа Г. Теплова. У 1743–1745 рр. слухав лекції математика Ейлера в Берліні, навчався в університетах Геттінгена, Кенігсберга та Страсбурга.

Після повернення до Петербурга в 1745 році став дійсним камергером, у 18-річному віці був призначений президентом Петербурзької академії наук (перебував на цій посаді майже 20 років, підтримував наукові дослідження М. Ломоносова).

У 1744 році під час поїздки Єлизавети Петрівни в Україну козацька старшина за підтримки О. Розумовського переконала царицю відновити гетьманство. 1747 року була проголошена царська грамота про відновлення гетьманства та про фактичне призначення гетьманом К. Розумовського. У лютому 1750 року на козацькій раді в Глухові його обрано гетьманом України, улітку 1751 року К. Розумовський переїхав з Петербурга в Україну.

РОКОКО – стиль у західноєвропейському мистецтві першої половини XVIII ст., що виник у Франції. Характеризується декоративністю, химерністю та фантастичністю орнаментальних мотивів, вигадливістю форм. В інтер'єрних композиціях широко використовувались живописні панно, стилізовані черепашки, дзеркала й декоративні панелі стін у складних обрамленнях, які надавали стінам легкості, нематеріальності, а всьому інтер'єру – інтимності, комфорту й зручності. Стильовий напрям Р. відрізняється від стилю бароко в основному дрібнішими й складнішими формами, вигнутими й переплетеними лініями. В Україні елементи стилю Р. використовував арх. І. Григорович-Барський.

РОЛЬ МОКу – полягає в сприянні розвитку олімпізму відповідно до Олімпійської хартії. З цією метою МОК: 1) підтримує координацію, організацію та розвиток спорту і спортивних змагань, а також забезпечує пропаганду та здійснення, у співпраці з міжнародними та національними спортивними установами, заходів, які мають на меті зміцнення єдності олімпійського руху; 2) співпрацює з компетентними громадськими або приватними організаціями та установами в прагненні поставити спорт на службу людству; 3) забезпечує регулярне святкування Олімпійських ігор; 4) бере участь у заходах для зміцнення миру, діє з метою захисту прав членів олімпійського руху та проти будь-якої форми дискримінації, що впливає на олімпійський рух; 5) всіляко заохочує, за допомогою відповідних заходів, підвищення ролі жінок у спорті на всіх рівнях і в усіх структурах, особливо у виконавчих органах національних та міжнародних спортивних організацій шляхом суворого дотримання принципу рівноправ'я чоловіків та жінок; 6) підтримує та заохочує пропаганду спортивної етики; 7) зосереджує свої зусилля на тому, щоб у спорті брав гору дух чесної гри, а насильство

заборонялось; 8) очолює боротьбу проти допінгу в спорті та бере участь у міжнародній боротьбі проти наркотиків; 9) вживає заходів, мета яких полягає в тому, аби не допустити загрози здоров'ю атлетів; 10) протидіє будь-якому політичному або комерційному зловживанню спортом або атлетами; 11) заохочує спортивні організації та громадські установи на використання їх найкращих зусиль для забезпечення соціального та професійного майбутнього атлетів; 12) заохочує розвиток спорту для всіх, що є частиною фундаменту спорту високих досягнень, який, в свою чергу, робить внесок у розвиток спорту для всіх; 13) стежить за тим, щоб Олімпійські ігри відбувались в умовах, які демонструють відповідальну турботу про навколишнє середовище і заохочує олімпійський рух демонструвати таку відповідальну турботу про навколишнє середовище; вживає заходів для прояву такої турботи в своїй діяльності та навчає всіх тих, хто причетний до олімпійського руху, а також до важливості постійного розвитку; 14) підтримує Міжнародну олімпійську академію (МОА); 15) підтримує інші установи, які присвячують себе олімпійському вихованню.

РОЛЬ МФ – роль МФ полягає у такому: встановлювати та приводити в дію відповідно до олімпійського духу правила, які стосуються їх відповідних видів спорту та забезпечити їх виконання; забезпечити розвиток їх видів спорту в усьому світі; робити внесок в реалізацію цілей, які викладено в Олімпійській хартії, особливо шляхом розповсюдження олімпізму та олімпійського виховання; встановлювати свої критерії допуску на змагання Олімпійських ігор у відповідності з Олімпійською хартією та подавати їх на затвердження МОКу; брати на себе відповідальність за технічний контроль та керівництво своїми видами спорту на Олімпійських іграх та на іграх, які відбуваються під патронатом МОКу; надавати технічну допомогу для практичного виконання програм Олімпійської солідарності.

Крім того, МФ можуть: формулювати пропозиції, що адресуються МОКу стосовно Олімпійської хартії та олімпійського руху взагалі, включаючи організацію та проведення Олімпійських ігор; давати свої варіанти стосовно кандидатур на організацію Олімпійських ігор, особливо, щодо технічних можливостей міст-кандидатів; співпрацювати у підготовці олімпійських конгресів; за вимогою МОКу брати участь у діяльності комісій МОКу.

РОМУЛ (лат. *Romulus*) – у римській міфології син Реї Сільвії і Марса, брат Рема. Захопивши трон, його дід Амулій позбавив влади свого брата Нумітора – царя Альби Лонги, а народжених близнят наказав вкинути у Тібр. Річка винесла братів на берег, де їх, годованих вовчицею, знайшов пастух Фаустул і передав на виховання своїй дружині Акці Ларенції. Ромул відновив згодом у правах Нумітора і заснував на місці, де був врятований, Рим.

РОСА – цілюще сім'я, що подає на землю богиня небесної води Зоря. Свято роси наші предки відзначали на Купала (24 червня). Цього дня казали: “З роси вам!”, тобто бажали одне одному всіляких гараздів. Отож святкування Купала було пов'язане не тільки з Сонцем, на честь якого запалювалися від “живого вогню” знамениті купальські кострища, а і з росою, яка щоденно зрошує хліби, що колосяться в ту пору. Сучасні слова “зрошувати”, “зрошення” також виражають ідею поливання посівів. У купальську ніч збирали росу, вмивалися нею і навіть тягли скатертину по росі. До схід сонця ті, хто недобачав, збирали з трави росу і цією росою промивали очі.

Роса має безпосередній зв'язок і з русалками. Головні русалії відбувалися на Купала, але були й інші терміни проведення русалій: згідно з календарем IV ст., це остання декада травня, середина червня, початок липня і переддень Перунова дня. Перли, які посилає на землю красна панна Зоря з відчинених Небесних воріт, мають великі цілющі властивості. На Урай-Рая долонями збирали з озимини в посудину росу й зберігали її в домі цілий рік, тримаючи на покуті. Не даремно дівчата до схід сонця вмивалися цілющою росою, бо вона надає краси обличчю. По росі качалися, бо вважали, що від неї передається плодючість. За словами казки, Добрині з малих літ не давали проспати зорі ранішньої і змушували качатися по росі: від того зробився він таким міцним, що з шести років міг виривати старезні дуби з коренем.

У народній приповідці говориться: “Діти – то Божа роса”. Росу Бог посилає і з землі, але тоді, коли земля волога й досить зігріта. Тоді з росою добре косити, в'язати жито. Особливо корисна вона для скошеної гречки: тоді її зерно повніє. Молоко теж “Божа роса”. За прикметами, коли роса – буде гарна погода, коли її нема – буде дощ. На Купала збирають чарівну росу з капусти, бо вона вважається “помічною від усього”.

В народі росу називали сльозами богині Зорі й споріднювали її з сонячним оком. У піснях знаходимо порівняння плачу з течією річки, падаючим дощем або росою. Над убитим добрим молодцем тужать мати, сестра і дружина:

Його матінка плаче, ніби річка ллється,
А рідна сестриця плаче, що струмочок в'ється,
Молода дружина плаче, що падає роса...

У казках добрі коні п'ють ранішню росу або качаються по ній і здобувають надзвичайну силу й швидкість. Свого богатирського коня герой випасає кілька днів на росі; з того виростають у коня крила і летить він у піднебесся. У народі кажуть: “За Божу росу (молоко) не беруть грошей”.

РОСЛИНИ ТА КВІТИ.

Аїр, або *татарське зілля* (лепеха, татар-зілля). Хрест із цього запашного зілля, м'яти і любистку, розміщений на покуті в Зелені свята, – надійний оберіг від злих сил. Добре відомі й ранозагоювальні властивості аїру. Ще запорожці гоїли рани й вереди, прикладаючи компреси, зволожені горілкою і присипані сушеним коренем аїру.

Легенда розповідає, що рослина ця прийшла в Україну з татарськими ординцями, які завжди брали це зілля з собою в походи, вважаючи, що воно очищує воду. Татари кидали в незнайомі річки та озера шматки кореня, щоб спокійно пити воду та напувати коней. Зілля з довгими, мечеподібними листками скоро прижилося понад берегами річок, озер та ставків. Ця рослина займала в народній медицині Полісся особливе місце. “Скільки паху, стільки помочи”, – так казали про лікувальну силу лепехи поліщуки. Відваром кореня рекомендували мити голову, вживали проти зубного болю, жували під час епідемії холери. Для лікування брали лепеху тільки ту, якою встеляли долівку на Зелені свята, мили голову в певні дні – середу та п'ятницю, а використану воду виливали через межу на чужий город і бігли не оглядаючись до хати.

Братки польові, або *Іван-та-Мар'я* (братики, брат-і-сестра, удодів чобіт, полуцвіт). Якщо ці квіти покласти в кожен кут хати, злодій ні за що не увійде в дім, злякається голосів, думаючи, що то господар з господинею розмовляють, а то будуть голоси брата і сестри. Жовтий і синій кольори квітки символізують вогонь і воду, а тому є одним із символів купальського обрядодійства. У давнину ці квіти разом з іншим цілющим зелом навесні використовували для парення в лазнях, щоб змити з себе зиму

хворобливість. Вірили, що купіль із братків охороняє сім'ю від сварки. Тому ця квітка стала ще емблемою богині світової гармонії Лади.

Гарбуз – ознака відмови. Вживання гарбузових страв заспокійливо діє на організм, стримує статевий потяг. Імовірно, що юнак, якому судився гарбуз, мусив якось і пригоститися ним, унаслідок чого інтерес до дівчини пропадав. Це було не образливо, а тактовно й мудро.

Меліс (маточник, рійник, кадило). Медичні пам'ятки XV ст. характеризують цю рослину як засіб, що загострює розум, веселить серце, зігріває шлунок і зміцнює печінку. Тільки їсти треба трошки (близько трьох грамів) свіжого листя, якщо ж забагато, це викличе головний біль. За повір'ям, хто постійно носить при собі висушену рослину (корінь, листя й насіння), загорнуту в ганчірку, а зверху ще в шовкову тканину, того шануватимуть люди, і радість буде супроводжувати його. До кого така людина не звернеться, кожен радо допоможе їй.

М'ята – оберіг дитини та її здоров'я. Вважалось, що аромат м'яти створює життєрадісний настрій та активізує роботу мозку. У піснях м'ята є символом самотності й строгості. Жінка садить м'яту і говорить, що від неї “родинонька одріклася”. М'ята фігурує у піснях разом з рutoю:

По городу ходжу,
Руту-м'яту саджу.

На Гуцульщині дим спалюваної м'яти використовували для підкурювань при болю у вухах. У Галичині її рекомендували як профілактичний засіб при епідеміях, особливо холерних.

Чебрець (євшан-зілля) – забезпечує добробут родині, його використовували стародавні жерці під час богослужінь. Ним також обкурювали обійстя, лікували жовтяницю, брали з собою, коли від'їжджали на чужину, як символ рідного краю. Чебрець називають ще “богородицькою травою”. З нього виготовляли напій, який вживали на Зелені свята, коли поминали небіжчиків, а також від пристриту, відьомських сил, на Купала, у горобині ночі тощо. Цим напоєм дівчата причаровували хлопців, які охололи до них; а ті, що “на порі”, змазували ним себе, аби злі сили не зашкодили майбутньому зачаттю.

РУЇНА – період другої пол. XVII ст., відзначений як час глибокої кризи Української держави, фактичної громадянської війни. Посилення тиску на Україну з боку Москви і Польщі поступово розділило Запорозьке військо на два табори, які розпочали боротьбу між собою. Правобережжя обрало одного гетьмана, Лівобережжя – іншого. У цей період господарство Правобережної України було повністю зруйноване, міста і села спорожніли. Уперше поняття “Руїна” вжив український історик М. Костомаров.

РУКОПИС – неопублікований текст, написаний від руки або надрукований на машинці, принтері.

РУСАЛІЇ – язичницькі ігрища: Русальний тиждень, Русальна неділя, Русальні святки, Русальний Великдень, Русальні розгри, Русаля, Русавні, Коструб тощо. Сьомий тиждень по Великодні, тобто тиждень перед Зеленими святами. Свято переходу від весни до літа. Свято на честь бога Сонця. Свято квітів, коли юнки плетуть вінки й несуть додому, а з зеленим гіллям, клечанням справи не мають. Русалії – свято веселе, з піснями

й танцями. Молодь прикрашала зрубане дерево різнокольоровими стрічками і несла його до Священного гаю або лісу. Це дерево було символом життя й здоров'я, уособлювало матір Ладу-Природу. Русалії – велике свято Лади, яке завершувалося днем Купала. Було ще й свято зимових русалій, коли Сонце світить найслабше. У русаліях дозволялося брати участь лише дорослим жінкам (молодицям), які втратили дітей; це було їхнє поминальне свято.

Академік Б. Рибаків зазначає, що русалії – це загальнослов'янське аграрне свято, пов'язане з родючістю полів, молінням про дощ і проростанням нового колосу.

На срібних браслетах XII ст., призначених для ігрищ, відтворено цілий комплекс язичницьких символів: ідею родючості подано через рослини та їхнє коріння, що зрошується водою; прагнення вологи уособлюють папороть і хміль як священні рослини. На одному браслеті головною фігурою є так звана “коханка диявола і наречена сатани” – танцююча дівчина, яка розмахує рукавами-крилами, наслідуючи русалку-вилу, зрошувальницю полів.

РУСАЛІЇ – велике свято Лади, яке завершується днем Купала. Свято на честь Сонця. Свято квітів.

РУСАЛКИ – водяні богині, які живуть на дні водоймищ. Душі вони не мають, а тільки серце. Мавки – то їхні подруги.

РУСАЛЬНИЙ (МАВСЬКИЙ) ВЕЛИКДЕНЬ – русальний тиждень перед Зеленими святами. У т. зв. “Сухий четвер” ніхто не працює на полі чи городі далеко від хати, бо можна потрапитися русалкам – залоскочуть на смерть.

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ (Кривий тиждень) – тиждень Зелених свят, який починався з Зеленої суботи. Головне свято – четвер на тижні (Навський Великдень), що передує празнику св. Трійці. Вірили, що цього тижня не можна ходити поодиноці молодим хлопцям та дівчатам, бо польові русалки залоскочуть, а водяні – потоплять. Також не можна купатися, бо, по-перше, на Зеленому тижні сильно “важить вода з землею”, а по-друге, – небезпека від самих русалок. Тому дівчата протягом тижня носили при собі любисток, бо його бояться русалки, а хлопці – полин. На Центральному Поліссі проводили такий обряд: обирали русалкою найкращу дівчину, прикрашаючи її лише зеленими гілками та квітами. Побравшись за руки, ставали навколо неї, а потім, співаючи пісень, вили по полях, лугах та гаях. Такі обходи тривали до півночі. Хлопці в цих забавах участі не брали, щоб не прогніввити русалку. При виборі найкращої дівчини змагалися у відгадуванні загадок. У багатьох міфологічних сюжетах загадки загадують саме русалки:

Ой біжить, біжить мала дівонька,
А за єю русалонька.
– Ти послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадоньки,
Як угадаєш – до батька пушу,
Не угадаєш – до себе візьму:
– Ой що росте без коріння,
А що біжить без повода,

А що цвіте да без цвіту?
– Камінь росте без коріння,
Вода біжить без повода,
Папороть цвіте да без цвіту.

Протягом усього Русального тижня на Волинському Поліссі в обідню пору залишали на столі хліб, масло, ставили відро з водою і вішали свіжий лляний рушник. Залишивши двері прочиненими, самі виходили з хати, а деколи навіть забиралися з подвір'я, щоб не наполохати русалок, коли вони прийдуть обідати. Удосвіта на тичку під стріхою вішали свіжу сорочку. Особливо дотримувалися цього звичаю в тих хатах, де протягом року були покійники.

На Ратнівщині (Волинь) від русалок не відхрещуються, бо вважають, що вони святі. На Чернігівщині кожен дівочий гурт міг мати свою русалку. На Гомельщині русальні тижні відзначають аж тричі на рік: на Великдень, Трійцю та на Різдво.

РУСИНСТВО – течія серед населення українських земель, що входили до складу Чехословаччини, прихильники якої вважали себе окремою нацією – русинами, відмінною від українців.

РУССО Жан-Жак (18.06.1712, Женева – 2.07.1778, Ерменонвіль, обл. Парижа) – франц. філософ-просвітник, письменник, педагог, композитор, один з учасників створення “Енциклопедії”. У трактаті “Чи сприяло відродження наук і мистецтв поліпшенню звичаїв” (1750) доводив, що разом з прогресом культури відбувається занепад моралі, закликав повернутися до природи. В романі-трактаті “Еміль, чи про виховання” (1762) Р. виклав свої головні культурологічні та педагогічні ідеї. Їх він розвиває в ін. працях: “Лист про французьку музику” (1753); “Лист до д’Аламбера про театральні видовища” (1758); “Листи з гори” (1764). У Парижі написав низку арій, дуетів, хорів, чимало комедій, в т. ч. “Пігмаліон”. Згаданий роман “Еміль”, а також епістолярний “Юлія, або Нова Елоїза” (1761), автобіогр. “Сповідь” (опубл. 1782–89) започаткували близький до сентименталізму літ. напрям – руссоїзм.

РУССО Жан-Жак (1712–1778 рр.) – видатний педагог-просвітник, французький філософ. Приватну власність Руссо вважав головною причиною нерівності людей. Однак він виступав не за повну ліквідацію власності, а тільки за обмеження її розмірів. Руссо мріяв про створення суспільства, заснованого на приватній власності дрібних ремісників і селян, а державу майбутнього уявляв собі у вигляді патріархального союзу, затвердженого суспільним договором. Свої педагогічні погляди Руссо виклав у книзі “Еміль, або про виховання” (1762 р.), де висунув ідею відповідності з природою індивідуального виховання людини.

Руссо говорив про недоцільність засвоєння знань, накопичених історичним досвідом людства, і вважав, що кожна людина повинна отримувати всі свої знання шляхом власного досвіду. У цьому одна з негативних сторін педагогічних поглядів Руссо.

Руссо вважав, що людина народжується вільною, але її закріпають з пелюшок і роблять рабою власних звичок, а тому – рабою суспільства. Найкраща звичка – не мати ніяких звичок. Ідеальним Руссо вважав виховання природне. З моменту народження дитини необхідно піклуватись про загартування її тіла, привчати до змін температури повітря і води і не створювати звичок у положенні тіла, рухах і навіть у харчуванні. У

цілому ж у фізичному вихованні він розрізняв наступні три ступені: перший – загартування тіла, другий – загартування тіла і розвиток органів почуттів, третій – загартування тіла, вдосконалення органів почуттів і розвиток рухових вмінь і навичок.

Фізичне виховання на думку Руссо повинно було забезпечити успіх наступного виховання – розумового, трудового і морального. Чим краще загартоване тіло людини, пристосоване до будь-яких умов існування, чим краще розвинені у нього органи почуттів і рухові здібності, тим легше йому пізнавати навколишній світ і жити у ньому. У фізичному вихованні Руссо рекомендував застосувати змагальний метод. Останній він вважав природнім шляхом підвищення зацікавленості вихованців у вдосконаленні своїх фізичних здібностей і прояву їх індивідуальних досягнень.

Руссо рекомендував проведення народних свят, присвячених тим або іншим видатним історичним подіям із життя народу. У їх програму він пропонував включати масові змагання та ігри. Ці свята, на думку Руссо, повинні були бути одним з найважливіших засобів розваги, національного об'єднання “вільних” дрібних ремісників (власників) і зміцнення держави розуму, заснованій на суспільному договорі.

Руссо недооцінював розумове виховання жінок, а що стосується їх фізичного виховання, то воно повинно було обмежуватись розвитком пластичності, грації рухів.

Педагогічні ідеї Руссо, не дивлячись на деякі недоліки його системи (виховання індивідуалізму, недооцінка виховання жінок та ін.) сприяли створенню нових форм і методів буржуазного фізичного виховання кінця XVIII і початку XX ст.

РУСЬ – руська земля, руський народ. Назва “Русь” і сьогодні лишається чи не найбільшою загадкою нашої історії. Незважаючи на численні гіпотези, особливого успіху тут не досягнуто. У “Слові о полку Ігоревім” кілька разів ужито слово *русичі*: “З вами, русичі, хочу голову свою положити”; “Русичі великії поля червленими щитами перегородили, шукаючи собі честі, а князю – слави”; “Тут пир докінчили хоробрі русичі”. Деякі історики вважають, що автор “Слова” розглядає русів як нащадків легендарного предка – Роса або Руса. Академік Б. Рибаків зазначає: “Пошук предків Русі завершився тим, що починати історію древніх русів як передової частини східного слов'янства слід із середини I тисячоліття до н. е., коли праслов'яни-сколоти утворили в Середньому Подніпров'ї три “царства” та створили свою, багато в чому схожу, але багато в чому й відмінну від скіфської, культуру, свій етнос, свої язичницькі обряди”. Скандинавські князі, які княжили в Києві з другої половини IX ст., називалися варягами. Русь і варяги ототожнювалися. Норманська династія князів Рюриковичів, запрошена слов'яно-угро-фінським об'єднанням Поволжя, вже у другому поколінні перебирається на Дніпро і об'єднує північну прибалтійську і південну причорноморську торговельно-економічні зони в одну державу – Київську Русь. Слов'янізуючись, вона в X–XI ст. переважно силою поширює свою владу на всі східнослов'янські племінні групи. Приблизно столітнє існування Києво-Руської держави з центральним великокняжим управлінням порушило природний хід етнокультурних процесів, що визначились у результаті великого розселення слов'ян у V–VIII ст. Однак місцеві етномовні і культурні відмінності різних східно-слов'янських племінних груп не були знівельовані. Вони залишилися і, мабуть, найбільше спричинили розпад Київської держави, що фактично була імперією Рюриковичів.

Інша теорія спирається на такі міркування. Відомий археолог В. Баран пише: “Якщо до приходу норманських князів з династії Рюриковичів не існувало слов'янської русі, ні руської землі, а це беззаперечний факт, то ніколи не існувало в додержавний

період слов'янської етномовної єдності, а в період Київської держави – і давньоруської народності. Прихильники всеохопної етнічної єдності вдаються до створення міфічних слов'янських русів, які нібито, починаючи з кінця IV ст. н. е., поглинули всі інші східнослов'янські племена, надавши їм і свою назву – “русь”... Тому поняття “Русь”, “Руська земля”, що нібито означає майже споконвічну етнографічну, мовну, політичну єдність і свідчить про існування східнослов'янської, а пізніше – давньоруської народності на величезному просторі від Карпат до Дону і від Ладоги до “Руського моря”, надумане і нереальне. Воно створене на штучних комбінаціях. Писемні джерела кінця IV – початку VII ст. засвідчують слов'янських антів, а не русів, які, за Б. О. Рибаківим, мали становити ядро майбутньої літописної Руської землі у Середньому Подніпров'ї”. Що руссю справді були варяги, важливим доказом є те, що й тепер західні фіни називають Швецію Routsì. Крім цього, у давній Україні було чимало імен варязького походження: Рюрик, Олег, Ігор. Багато варязьких прізвищ згадує Літопис Руський. У давнину Дніпрові пороги мали й варязьку назву. Грек Константин Багрянородний (X ст.) відокремлює у своєму творі русів від слов'ян.

Багато вчених не приймають варязької теорії походження слова “русь”, виставляючи теорію слов'янську. Варяги, прийшовши на Київщину, до полян, вже застали там русь і незабаром самі порусилися, стали русами, як їх звали греки, араби та інші чужинці вже в VIII–IX ст. Густинський літопис XVII в. твердить, що назва “русь” походить “от реки глаголемия Рось”. Були варяги й на півночі, у землі Новгородській, проте та земля за давніх часів Руссю не звалася, можливо, що назва “русь” пристала до варягів на Київщині.

У “Велесовій книзі” (IX ст.) досить часто згадується “русь”: “За часів злославних і бусих русь була потята рукою ворожою”; “Отак відійшли сюди й оселились огнищанами на землі руській”; “І Дажбо нас народив од корови Замунь, і були ми кравенці і скіфи, анти, руси, боруси, і сурожці. І тако стали діди русове”; “І тому мусимо знову відкинути їх до моря і гнати до їхнього краю, тому що (це) руська земля, і руська кров лилася на ту землю”.

“РУСЬКА ПРАВДА” – перший писаний збірник норм давньоруського світського права; одне з основних джерел для вивчення суспільних відносин, історії державності й права Київської Русі. Відомі понад 100 списків “Р. п.”, складених у XIII–XVIII ст. Їх прийнято поділяти на три редакції – Коротку, Розширену (або Просторову) й Скорочену. Кожна з редакцій відображає певні етапи розвитку феодалізму й правової культури Давньої Русі. В основі “Р. п.” лежать норми звичаєвого права часів Ігоря Старого (Рюриковича), Ольги та Святослава (“Закон Руський”) і “Устав земляний” (часів Володимира Святославовича). Найдавнішою є Коротка редакція “Р. п.”, що складається з “Правди Ярослава”, або “Найдавнішої правди”, “Правди Ярославичів”, або “Статуту Ярославичів”, “Покону вірного” та “Уроку мостникам”. Часом створення “Правди Ярослава” вважають 20–30 рр. XI ст., а “Правди Ярославичів” – 50–60-ті рр. XI ст. Виникнення Короткої редакції “Р. п.” як єдиного збірника дослідники відносять до кінця XI – поч. XII ст. Створення Розширеної редакції “Р. п.” пов'язують з реформаторською діяльністю Володимира Всеволодовича (Мономаха) – онука Ярослава Мудрого. Розширена редакція “Р. п.” складається з 2-х частин: Суду Ярослава Володимировича і Статуту Володимира Мономаха. На основі Розширеної було створено Скорочену редакцію, яку датують XV і навіть XVII ст. Характерною рисою “Р. п.” була гуманізація

законодавства (застосування в багатьох випадках як покарання грошового штрафу (вира) замість фізичного насильства).

“РУСЬКА ПРАВДА” – письмові збірки норм давнього російського права XI–XII ст., є одним з основних джерел для вивчення суспільних відносин Київської Русі. Відомо понад 100 списків “Руської правди”, кожен із яких юридично закріплював певний етап розвитку феодальних відносин у Київській Русі. За князювання Ярослава Мудрого була складена перша збірка законів “Правда Ярослава”.

“РУСЬКА ТРІЙЦЯ” – просвітительський гурток у Львові, що існував у 1833–1837 рр. і сприяв росту культури й самосвідомості українського народу. Засновники – М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич. “Руська Трійця” видавала альманах “Русалка Дністровая”, що стала маніфестом національного руху.

РУХ ОПРИШКІВ – форма відкритої збройної боротьби українського народу проти австрійського гніту в Прикарпатті.

РУХОВА ДІЯ – цілеспрямований прояв людиною рухової активності, за допомогою якої вирішуються рухові завдання.

РУХОВА НАВИЧКА – оптимальний рівень володіння технікою дії, який характеризується автоматизованим (під мінімальним контролем свідомості) управлінням рухами, високою стійкістю та надійністю виконання.

РУХОВА РЕАКЦІЯ – усвідомлена рухова дія у відповідь на певний сигнал. Розрізняють прості і складні рухові реакції.

РУХОВЕ УМІННЯ – рівень володіння руховою дією, який характеризується свідомим управлінням рухами, нестійкістю до дії факторів, що заважають її виконанню та нестабільністю результатів.

РУХОВІ ЗДІБНОСТІ – індивідуальні особливості, які визначають рівень рухових можливостей людини. До рухових здібностей належать силові, швидкісні, швидкісно-силові, координаційні, загальна і спеціальна витривалість.

С

САВМАК (грец. *Saumakos*) – вождь боспорських скіфів, повсталих у 107 р. до н. е. Про його походження висловлено в науці ряд гіпотез. За однією з них, Савмак був рабом, виріс при дворі босфорського царя Перісада V, якого вбив під час повстання. Повстання зазнало поразки, а сам Савмак потрапив у полон і був страчений.

САВУР-МОГИЛА – як для Єгипту піраміда Хеопса, так для України Савур-Могила на Запоріжжі. Легенда пов’язує походження найвідомішого в Україні кургану зі старим характерником Савуром, який колись порятував своє поселення від чужинських

зайд. Він і воду для своїх добув, він і ворогів примусив самих себе перебити... А насипана Савур-Могила, або Савурюга, ще задовго до цього.

Жив у тих краях вершник, предок Козака Мамає. Коли ж постарів і відчув наближення смерті, став звозити на купу камені і доручив коневі поховати себе в тій могилі, що вірний кінь і зробив. І тепер іноді бачать, як вистрибує золотий кінь зі своєї Савурюги і скаче вздовж Конки-ріки... Коли ж одного разу вона пересохла і люди стали покидати її береги, то з'явився раптом козак-характерник на рахманському коні, золоті копита якого вибили з пересохлого берега джерело. Ожила Конка, воскрес нарід! А козак той десь пропав – до нової біди...

САГАЙДАЧНИЙ Петро (1570–1622) – гетьман (1610–1622 рр.). Походив з дрібного православного шляхетського роду Галичини. Народився в невеликому містечку поблизу Самбора, навчався в славетній Острозькій академії. 1601 року вступив до запорізького війська. Прізвисько “Сагайдачний” (на думку істориків, походить від слова *сагайдак* – *футляр на лук і стріли, обтягнутий шкірою дикого козла*) майбутній гетьман отримав не випадково, оскільки з-поміж усіх наук, які він вивчав в Острозі, його найбільше приваблювала військова справа.

САККАРА – село на південний захід од Каїра, біля якого розташоване давньоєгипетське поховання, східчаста піраміда фараона Джосера, Серапей, гробниця вельможі Ті та інші давньоєгипетські пам'ятки.

САКРАЛЬНИЙ (від лат. *священний*) – термін позначає все те, що відноситься до релігії, віри, релігійного культу; обрядовий, традиційний.

САМАРИТЯНИ – народність у Центральній Палестині.

“САМВИДАВ” (від російського *самиздат*, утвореного шляхом поєднання слів *сам* і *издат* (*ельство*) – *видавництво*) – видавані в СРСР поза цензурою підпільні листівки, брошури, книжки тощо. Видання “самвидаву” розповсюджувалися за допомогою переписування, розмноження на шапірографі або ручних ротаторах.

САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – держава сприяє розвитку суспільної активності і залучає громадські організації до управління в галузі фізичної культури і спорту.

Органи виконавчої влади, відповідні органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції можуть делегувати громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості окремі повноваження щодо розвитку видів спорту (підготовки спортсменів до участі в змаганнях, організації спортивних заходів тощо), здійснюють контроль за реалізацією таких повноважень.

(Частина друга статті 33 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).

У своїй діяльності громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості та їх об'єднання керуються цим Законом, Законом України “Про об'єднання громадян” (2460–12), іншими законодавчими актами України.

САМОДІЯЛЬНИЙ МАСОВИЙ СПОРТ – є складовою частиною фізичної культури і здійснюється з урахуванням віку, стану здоров'я та рівня фізичного розвитку

особи і включає змагальну діяльність, спеціальну підготовку до неї (тренування), орієнтовану на досягнення певних спортивних результатів.

Держава всебічно сприяє розвитку самодіяльного масового спорту, основу якого становлять різноманітні фізкультурно-спортивні секції, заохочує і стимулює діяльність підприємств, установ, організацій та громадян, що сприяє його розвитку.

САМСІДІТАНА – вавилонський цар (приблизно 1597–1594 рр. до н. е.). Останній з династії Хаммурапі.

САНСКРИТ – давньоіндійська мова, якою написані визначні літературні й релігійні пам'ятки: “Веди” і епос “Махабхарата”.

САРАЦИНИ – араби.

САРГОН I АККАДСЬКИЙ – основоположник першої імперії в Месопотамії (приблизно 2400–2344 рр. до н. е.) завоював землі від Перської затоки до Середземного моря.

САРЗЕК Ернест (1837–1901) – французький консул в Бахрі й археолог. Знайшов у південній Месопотамії (пагорб Телло) перші шумерійські пам'ятки.

САРКОФАГ (від грец. *м'ясо, плоть і пожирач*) – кам'яна труна, невелика гробниця.

САРКОФАГ (грец.) – камінна домовина, як правило, зовнішня, в яку вкладалася внутрішня труна (в Єгипті декілька внутрішніх трун) з тілом людини; також камінна домовина для поховання мерця в могилі, надгробний камінь.

САРМАТИ – могутні індоєвропейські племена, що мешкали на території України від II ст. до н. е. до II ст. н. е. За легендою, походили від союзу амазонок зі скіфами, яких підкорили і перебрали їхній спосіб життя. Врешті були витіснені гунами та готами. До сарматів історики зараховують такі споріднені племена, як роксолани, алани й язиги.

САРМАТИ – загальна назва іраномовних племен, які заселяли у III ст. до н. е. – IV ст. н. е. степи від сучасної річки Тобол до Дунаю. Їх давня історія пов'язана із савроматами, у середовищі яких склалися сильні союзи племен (роксолани, алани тощо). Основою господарства сарматів було тваринництво і, частково, землеробство. Наприкінці II ст. до н. е. сармати виступили союзниками скіфів, брали участь в міжусобних війнах Боспорського царства, допомагали Мітрідату VI Євпатору в його боротьбі з Римом. На початку I ст. н. е. відійшли до Дунаю й осіли біля кордонів Римської імперії. У IV ст. їх підкорили гунни.

САРМАТИ – племена східних кочівників, що у III ст. до н. е. – IV ст. н. е. населяли територію степів від Західного Казахстану до Дунаю. Панування сарматів на українських землях тривало до III ст. н.е., коли на землі Південного Причорномор'я напали племена готів.

САСАНІДИ (226–644) – династія перських царів, названа так від Сасана, батька першого царя тієї династії Ардешіра I. Сасанідів скинули араби, які під керівництвом халіфа Омара 644 р. завоювали Персію.

САТАНА (Сатаней, Саті, Шатана) – у скіфів первісне ім'я богині добра та гостинності. Пізніше Сатана (Диявол, Чорт, Біс) – злий дух, противник Бога-Творця. Бог створив тільки духовний світ, рай та душу. Все видиме й матеріальне, за віруваннями предків, створив Сатана: землю, рослини, каміння, звірів, птахів, людське тіло. Від Сатани пішло все зле і темне. З початку світу між добром і злом точиться вічна боротьба.

САТИРА (лат. *всяка всячина*) – особливий спосіб худож. відображення дійсності, який полягає в гостро осудливому осміюванні негативного. Об'єктом С. є комічне; звідси найширше використання в С. гіперболи, карикатури, шаржу, гротеску, фантастики.

САТИР – грецький архітектор і будівничий, жив у IV ст. до н. е. Разом з Піфеєм спорудив Мавзолей у Галікарнасі.

САТРАП (перс.) – перський намісник окупованої території (сатрапія), де він був заступником царя, а також найвищим цивільним, військовим і судовим урядовцем.

САФО (VII ст. до н. е.) – лірична поетеса з острова Лесбос, перша жінка в історії літератури.

СВАРГА – небо, вхід до неба.

СВАРОГ – бог вогню, прабог усіх богів, владика світу. Він періодично скидає старих богів і породжує нових. Час народження кожного бога припадає на 24 грудня – зимове сонцестояння. Із Сварогом пов'язані уявлення про Рарога – злого духа, здатного перетворюватися на тварин, птахів, драконів. Сини Сварога зветься Сварожичами. Новонародженому богу отець-Сварог передає свої атрибути влади, а сам віддається спокою. З початку творення Всесвіту богинею Ладою Сварог викував за 12 космічних ночей (12 000 років) Сонце, Місяць, вечірню та ранню Зорі та ще зірки. Свято Сварога – це Різдво світу (25 грудня). Уособлюючи середовище Всесвіту, Сварог постає в образі зоряного неба. Він всечутливий і всевидючий. 12 титанів бога Сварога – це 12 сузір'їв Зодіаку. Від імені цих божеств владика керує небесним вогнем та врожаєм на землі. На гостряку храму Сварога обертається могутня сварга-хрест – знамено Сварога, яке приносить людям у їхні світлиці вогонь Сварожича, креше іскри для блискавиць богові Перуну, лагодить колісницю Сонця Дажбога. Ранкове сонце, як і Різдвяне, вважається сином Сварога Дажбогом. Владика світу навчив людей користуватися вогнем, виготовляти мідь та залізо, він викував перший плуг і першу шлюбну обручку. Тому Сварог вважається богом шлюбу, ковальства і хліборобства. Він наділяє людину мудрістю, спокоєм, рівновагою, допомагає оволодіти будь-яким ремеслом.

У “Повісті врем'яних літ” говориться: “Цар Сонце, син Сварогів, цебто Дажбог, був же мужем сильним”. Автор літопису виділяє у віруваннях слов'ян три періоди. Перший – найстародавній – до Сварога, коли люди “палицями і камінням билися”. Це

був кам'яний вік. Люди не сплачували данини, не знали сім'ї, “жени блудяху”, тобто народжували дітей від того, хто їм був любий. Другий період пов'язаний з появою Сварога. За нього стало відоме залізо. Люди “стали ковати оружжя”. Виникає сім'я. Сварог, таким чином, стає винахідником металу, ковальського ремесла і опікуном сім'ї, оскільки він постановив “жінці за одного чоловіка виходити заміж”. Нарешті, за сина Сварога Сварожича (він же Дажбог) настає третій період, коли “стали його (царя) прославляти”, тобто з'являється державне правління, порядок.

На думку дослідників, на час християнізації слов'янства Сварог був уже забутий, тому він і відсутній у пантеоні Володимира.

У “Велесовій книзі” написано: “А захистить нас од ворогів на Русі могутній Сварог наш, не інші боги. А крім Сварога, не маємо нічого, лише смерть”; “Сварог, що створив світло, – це бог світла і бог Прави, Яви і Нави, се маємо їх во істину”; “І так величаємо пращура нашого Сварога, який був, є і перебуває завжди з нами з віку у вік до кінця”; “Се мовив Ору Сварог наш: “Як мої творіння створив вас од перст моїх. І хай буде сказано, що ви – сини Творця, і поведітьесь як сини Творця. І будете як діти мої, і Дажбог буде Отець ваш”. У “Велесовій книзі” ім'я Сварога подано у різних варіантах: Сварог, Сварг, Сварець, Свареж, Сваржець. Згадуються також Кола Сварожі, Боги-Сварожіці, Сонце-Сварожіє.

СВАРОГ – Прабог, владика світу, батько Сварожичів. Навчив людей користуватися вогнем, виготовляти мідь та залізо, передав їм ковальське ремесло, викував першого плуга і першу шлюбну обручку.

СВАРОЖИЧ – син бога вогню Сварога, повелитель вогненної стихії на землі, бог світового добра.

З початку світу люди були беззахисні перед природою. І тоді Сварожич узяв вогонь свого батька і приніс його людям. Вогонь Сварожича горить у душі кожної людини, запалює Божу іскру творіння і любові. Блискавицею і громом карає бог Перун тих, хто не шанує вогонь Сварожича. Про цей вогонь кажуть: “Ми шануємо його, як Бога, бо він наш дорогий гість”.

Ім'я Сварожич досить часто згадується в давньоруських писемних джерелах. У “Слові про ідолів” (XII ст.) знаходимо “і Сварожичу моляться”. У “Слові, реченому христоролюбцем” (XIV ст.) також іде мова про поклоніння Сварожичу. Про сина Сварога написано у “Велесовій книзі”: “Се бо Сварожець дивився на нас із небес своїх чудових і, дивлячись на раті наші, рахував їх на пальцях, і не мав їх достатньо; рахує їх на пальцях ніг своїх і говорить пращурам нашим, що ми – велика сила і не зможуть подолати нас вороги наші”.

СВАРОЖИЧ – син бога вогню Сварога. Повелитель вогненної стихії на землі. Бог світового добра. Своїм праведним вогнем очищає душу людини і є карою Божою для грішних.

СВАТАННЯ – “Прийміть мене, мамо, я ваша невістка”, – такими словами ще два-три століття тому українська дівчина починала сватання, бо хлопець тоді лише інколи наважувався свататися до дівчини, яка впала йому в око. Що ж стосується більш традиційного звичаю, то старости (посли від нареченого) приходять у хату до дівчини і просять її батьків видати дочку заміж. Розмова ведеться у жартівливому тоні: старости

називають себе мисливцями, які гоняться за *кунницею*, або купцями, що просять віддати товар. Дівчина в цей час має колупати піч, якщо вона згодна вийти заміж за того, кого розхвалюють старости. Коли ж дівчина відмовляє парубкові, вона виносить гарбуза. Якщо ж дівчина та її батьки погоджуються на шлюб, то дівчина подає рушники, старости обмінюються хлібом та випивають могорич. Від того, як старости будуть оповідати про молодого, як домовляться з батьками молодої, залежало дуже багато, тому старостами обирали літніх, поважних людей, котрі добре знали обряд, уміли гарно говорити. Це були найчастіше хрещені батьки або родичі. Існував звичай прикрашати ті хати, у яких були дівчата на виданні: вікна, стіни розмальовували візерунками або просто червоною глиною. Це було добрим орієнтиром для старостів, які приходили з іншого села.

СВІДОМІСТЬ – властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільство, вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії.

СВІТОВИД – бог минулого, сучасного і майбутнього, якому доручено пильнувати, аби на землі, в небі і в підземнім царстві здійснювалися закони добра світла Дажбожого.

СВІТОВИД, Святий, Всевид – “бог богів”, а разом бог осіннього сонцевороту (23 вересня) та бог війни. Це чотириликкий бог сучасного і майбутнього, якому доручено пильнувати, щоб на землі, у небі та підземному царстві священно здійснювалися закони добра та світла. Воїни вважали Світовидом своїм покровителем як у мирні будні, так і в бою. Вірили, що Світовид (син бога Сонця) на білому коні приносить на землю світанок, воює з ворогами дня. Широко відома статуя Світовидом-Рода – бога природи, життя і родючості, знайдена в 1848 р. на Тернопільщині. Головний же храм чотириликого Світовидом знаходився у столиці західних слов'ян Арконі на острові Рюген. Арконський Світовид мав при собі здоровенний меч. У храмі тримали білого коня, а біля статуї сідло і вудила. Їздити на Світовидом коні суворо заборонялося, вирвати хоча б один волосок з його гриви або хвоста оберталося великою бідою. Тільки жрець мав право виводити і годувати його. Вважали, що вночі Світовид сідав на коня і воював з ворогами.

У святилищі Світовидом виконували обряд на честь божества, який мав сприяти врожаю. Щорічно після жнив люди збиралися біля храму і влаштовували урочистий бенкет. Жрець брав з руки статуї ріг і коли бачив, що напою в ньому набагато зменшилося, це віщувало врожай. Згідно з переказами, він радив людям бути щедрішими або більш економними у використанні хліба; потім виливав старе вино до ніг статуї і наповнював ріг свіжим, голосно вимолюючи у бога щастя, перемог і багатства для народу. Далі приносили в жертву круглий медовий пиріг заввишки майже з людину. Жрець ставив пиріг між собою і людьми і питав, чи видно його за пирогом. Якщо відповідали, що не видно, то жрець бажав усім, щоб і наступного року ці ж самі люди не могли його бачити за пирогом. Це не означало, що він бажав смерті собі чи своїм землякам, це було побажання ще більшого врожаю у наступному році. Такий своєрідний обряд дожив майже до XIX ст. Він відомий в Україні та Білорусі, але вже як родинний, а не суспільний: глава сім'ї, що виконував роль жерця на Щедрий вечір, ховався за пиріг і питав рідних, чи видно його за ним. По розмірах пирога ворожили про наступний рік.

За припущенням Я. Боровського, Світовиду вклонялися у Святошинському лісі на західній околиці Києва. Птахом Світовиди вважався півень. У “Велесовій книзі” читаємо: “І богами Світовиду славу проголошуємо – се бог Прави і Яви, і йому співаємо пісні, яко свят є... І світ міцний творить славу Світовидієву велику. Слава богами нашому!”

СВІТОЗОР (Світозар) – бог, народжений Зорею, з надзвичайно гострими і всеспалюючими очима. Це ім'я вказує на те, що вранішнє Сонце предки уподібнювали велетенському розплющеному оку. В народних казках Світозора називають ще Зорькою, він найсильніший серед своїх братів Вечірника і Напівнічки, названих так за часом свого народження. Світозор має здатність опускатися на той світ, у підземне царство, де, упившись “сильною водою”, кожної ночі воює з бородатим карликом, звільняючи красунь, занесених туди вихором. В одній казці про Котигорошка серед таких полонянок є дочка царя Світозара Василица – золота коса, непокрита краса (золоті коси – метафора сонячного проміння).

СВІЧКА – вогонь воскової свічки – священний і є найвищою жертвою Богу, богам та царству небесному предків. У кожній родині наставала найвідповідальніша пора, коли годилося робити з воску страсні свічки, великодні, громничні, сирітські, удовині, орданські та для роздачі бідним. Запалюючи якусь із цих свічок, господар обов'язково побожно приказував: “Світи, праведне сонце, святим душечкам і нам, живим, грій землю-матінку, наші ниви, нашу худібку!” Запалену свічку на Свят-вечір не вільно гасити, бо це символ життя, тобто “сонця праведного”, вона має догоріти до кінця. Коли ж випадково хтось погасить свічку, то вірили, що в родині наступного року буде мрець.

СВОЛОК, матиця, бальок, трам, грагар – брус, на якому тримається стеля в хаті. Сволок завжди символізував міцність оселі, багатство, родючість, ним завжди вихвалялися перед гостями. Сволок виробляли з найкращих порід дерева – дуба або липи. На ньому вирізьблювали дату спорудження будинку, а також рік народження її господаря. Нерідко вирізали й невеличкий текст молитви чи влучні народні побажання щастя, добра та статків ріднякам. На брусі зображали Сонце, Місяць, зорі, птахів, квіти, Дерево життя, хрест, жіночі постаті з піднятими руками та риб'ячими тулубами. Вірили, що душа померлого сорок днів бродить по хаті, а ночує під сволоком. Повернувшись додому з відправи в Чистий четвер, на сволоку накопчували свічкою один або кілька хрестиків, які мали оберігати від грому, а на Водохрещу малювали їх крейдою чи виліплювали з тіста, замішаного на свяченій воді. Під сволоком зберігали зілля, зібране на Зеленому тижні. Вважалося, що “пустий” сволок ставав прихистком чортів, котрі провокують слабодухих людей на самогубство. Звідси й приказка: “Не сам повісивсь, а чорт зробив йому зашморг над сволоком”.

СВЯТИЙ ВЕЧІР (Свята вечеря, Свят-вечір, Багатий вечір) – тому і називається святом, що в час Різдва все суще на землі: людина, весь рослинний і тваринний світ зустрічають народження світла Дажбожого Святою вечерею і святою єдністю душі. Свято світла Дажбога – свято предків, свято щастя і волі. На Святій вечері бог Коляда приходиться у кожную оселю. Разом з ним господарі запрошують кутю їсти пресвяте Сонце, Місяць ласкавий, дрібний Дощик. Таких колядок дуже багато. Наведемо хоча б таку:

Пан господар, уставай з постелі!

Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Уставай з постелі, застеляй столи,
Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Застеляй столи, клади калачі,
Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Клади калачі з ярої пшениці.
Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Будуть до тебе з неба гості.
Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Перший гостю – ясне Сонінько,
Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Другий гостю – ясний Місяченько,
Славен, ясен, наш милий Боже
На небесах!
Третій гостенько – дрібний Дошенько
– Сам милий Господь Бог.

Небесній трійці господар виділяє найпочесніше місце в хаті – покуть. На Святій вечері має бути на столі 12 страв у пам'ять творення богинею Ладою Всесвіту за 12 священних ночей (12 000 років). На Святій вечері не повинно бути страв із животини. Усі ритуальні страви, пов'язані з Різдом, вважалися цілющими. Святвечірній мед радили вживати від головного болю. Часник був незамінним засобом від простудних захворювань. Кличем до початку Святої вечері є перша вечірня зоря. Свята вечеря святкується ще з часів трипільської культури, і тільки згодом вона отримала християнський смисл.

СВЯТИЙ ВОГОНЬ – живий або Божий вогонь. Ним запалювали свічки, обкурювали худобу, розпалювали Купальські вогнища.

СВЯТИЛИЩЕ – священне місце для давніх богослужінь. Кам'яна Могила, що височить у приазовському степу поблизу Мелітополя, протягом тисячоліть виконувала роль “світової гори”. Це своєрідна модель Всесвіту, котра віддзеркалювала сутність космічного ладу. Унікальний храм об'єднував три світи – небесний, земний і підземний. Кам'яна Могила давніша й за Стоунгендж, і за піраміди Єгипту, й за зіккурати Близького Сходу. Тому й була меккою тодішніх жерців з усіх усюд. За сенсаційним висновком російського шумеролога А. Кіфішина, перші написи тут залишили протошумери 4250 року до Христа. На північно-західному схилі Кам'яної Могили виявлена графіка епохи неоліту (VI–IV тис. до н.е). У так званій “печері Артеміді” давній митець створив образ жінки-богині – свого роду пра-Артеміді. Вона розташована перед фігурами двох биків. На голові богині – оленячі роги, а поблизу бачимо оленя і трьох водоплавних птахів. На особливу увагу заслуговує “чуринга-риба” з двома головами. За уявленням давніх,

“кам’яна риба” одним ротом ковтає Сонце, а із другого випускає його на небесний простір.

СВЯТІ – персонажі християнського культу, засвоєні народною традицією. Діяння, які стали основою вшанування святих, продовжують жити у літературних текстах і близьких до них фольклорних жанрах (духовні вірші, легенди). В обрядовому фольклорі (колядках, щедрівках, жнивварських піснях і т. ін.) та віруваннях образи Христа, Богородиці, ангелів, святих зазнали суттєвої трансформації і наблизилися до міфологічних персонажів.

Багато християнських святих замінили у народному уявленні язичницьких богів, зайнявши їхнє місце у пантеоні: св. Ілля заступив громовержця Перуна, св. Микола та інші – “скотього бога” Велеса, св. Параскева П’ятниця – богиню Мокошу і т. д. Відповідно до язичницької схеми за кожним святим закріплювали певні “сфери діяльності”. Св. Георгій визнавався покровителем худоби. Св. Ілля керує громом і дощами, розпочинає жнива – “зажинав золотим серпом, правою ручкою”. Богородиця – заступниця вагітних і рожаниць.

До святих зверталися з молитвами, їм приносили жертви, на них гнівалися за невиконання прохань і навіть карали – повертали ікону з зображенням святого до стіни, розбивали її, кидали у воду і т. ін. Форми поведінки зі святими у повсякденному житті мало чим відрізнялися від способів звернення до домовиків, лісовиків, водянників або русалок. У замовляннях їхні імена співіснують з іменами міфічних персонажів, а у “завітних зошитах” звернені до них молитви могли змішуватися з рецептами чорної магії. На Різдвяні свята Бога, Богородицю, святих, ангелів запрошували на вечерю разом з Морозом, Вітром, вовками, птахами тощо.

Часто люди укладали зі святими “угоду” про обмін благами. Закінчивши жнива, на полі залишали незжати пук колосків – “на бороду” Христу (або Велесу, Миколі, Іллі, Кузьмі-Дем’яну). Приносили в жертву святим курей, поросят, овець під час родинних і календарних свят. На Поліссі казали: “Ми святкуєм Михайлу, щоб грім не побив хату. В цей день не колемо дров, не перемо, ножем нічого не ріжемо, кросна не тчем. Щоб не гнівався Михайло”. Культ святих лежить в основі народного календаря. Імена святих (часто у трансформованому вигляді) слугують назвами свят, а самі святі сприймаються як персоніфіковані празники.

У легендах святим іноді приписують дії, зовсім далекі від благочестя. Наприклад, святі Петро і Микола пропивають гроші, які дає їм Господь для купівлі коня; Ілля, Микола і Бог приходять до чорта, коли він жене горілку, і пробують її; св. Петра побивають на весіллі або в корчмі за відмову танцювати і т. ін.

СВЯТКИ – 12 священних днів і ночей, які розпочинаються від Різдва (24 грудня/6 січня) і закінчуються напередодні Водосвяття (6/19 січня).

Коли в господаря належним чином усе приготовлено до Святого вечора, то він кликав з собою старшого сина внести до хати “святки”. Хлопчак одягався, брав шапку, рукавиці й поважно виходив зі своїм батьком надвір. Батько брав сина за руку й поволі вони йшли в клуню. Це була дуже урочиста година в селянській родині. Батько ніс свячену досхідню воду, а син – “квіточку” з трьох колосочків. Увійшовши в клуню, обидва знімали шапки, вклонялися “Дідухові”, батько брав колосяну квіточку в сина й кропив “Дідуха”, потім побожно молилися і запрошували “Дідуха” у хату.

Святки – найбільш очікувана пора для дівочих ворожінь про судженого. Святочні ворожіння відбувалися у Святі вечори (25–31 грудня) і у так звані Страшні вечори (1–6 січня). Саме тоді нечиста сила влаштовує різні розваги – відьми літають на шабаш, чорти крадуть Місяць, зірки. Бажання угадати свою долю (а про неї можна довідатися тільки під час Святків) у юнок таке велике, що вони влаштовують ризиковану гру з “нечистою силою”.

Подекуди святками називали також Зелені свята: *Зелені святки*.

СВЯТКУВАННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – Ігри Олімпіади відбуваються протягом першого року Олімпіади, яку вони святкують.

Починаючи з 1994 року, року XVII зимових Олімпійських ігор, зимові Олімпійські ігри будуть проводитися протягом другого календарного року після року початку Олімпіади.

Чесць проведення Олімпійських ігор МОК надає місту, що призначається як місто-організатор Олімпійських ігор.

Міста-кандидати повинні подати Виконавчому комітету МОКу для затвердження пропозицію щодо пори року, коли мають проводитися Олімпійські ігри, до початку обрання міста-організатора.

Несвяткування Олімпійських ігор протягом року, на який вони намічені, має наслідок анулювання прав міста-кандидата.

Тривалість змагань Ігор Олімпіади та зимових Олімпійських ігор не повинна перевищувати шістнадцять днів. Якщо ніякого змагання не заплановано на недільні або святкові дні, то тривалість Олімпійських ігор після затвердження Виконавчим комітетом МОКу може бути відповідно подовжена.

СВЯТОГОР-САМСОН – билинний богатир. Його ваги не витримує Мати-Сира Земля, але й він не може осилити землю. Святогор хвалиться: “Якби землі тягу знайшов, я б усю землю підніс”. При тому наїздить на якусь торбу. Пробує її, не сходячи з коня, “поганялкою” – торба не рухається. Хапає рукою – не зрушити. Злазить з коня, бере обома руками – підносить її вище колін, але сам угрузає в землю. По обличчю його не сльози течуть, а кров. Як угруз, так і встати не міг, “жили й сугави його розійшлись”, і тут йому кінець прийшов. В іншому варіанті Святогор похваляється: якби був стовп до неба, а в стовпі кільце, повернув би я всю землю “підвселенну”. Лець це вимовив, як побачив двох перехожих. Вони несли по торбі, і коли Святогор їх догнав, покладали торби на землю. На запитання Святогора, що в тих торбах, відповіли, що в них тяга землі, і сказали йому поспробувати. Святогор поспробував перстом, рукою – не рухається. Став тягнути цілою силою – по коліна в землю вгруз, а торби не підняв. Тим його серце й заспокоїлося.

При першій зустрічі з Іллею Муромцем Святогор кладе цього богатиря до своєї кишені разом з конем. Возив їх у кишені два дні, третього дня кінь Святогора став спотикатися і на запитання господаря пояснив, що він уже тепер возить на собі двох богатирів, а третього – коня. Тоді Святогор зацікавився Іллею, вийняв його з кишені та побратався з ним. Одного разу Ілля і Святогор знайшли на шляху кам'яну домовину, стали приміряти. Вона виявилася якраз в пору Святогору, але той не зміг підняти її віко. Каже Іллі, щоб рубав віко Святогоровим мечем, але Ілля не годен піднести меча. Тоді Святогор дихнув на Іллю раз і другий, від того прибуло в Іллі сили, він рубає Святогоровим мечем, але за кожним ударом усе нові обручі вискакують на віку. Тоді

Святогор ще раз кличе Іллю прийняти його дух, але Ілля побоявся, що земля не буде його носити. Святогор похвалив його за це, бо цей останній дух був мертвий. Святогор віддає йому свій меч, а коня велить прив'язати до труни, бо тому коню ніхто не дасть ради. Ілля виконує ці розпорядження та їде в чисте поле зі Святогоровим мечем.

У билинно-легендарному епосі надлюдські велети Самсон, Коливан і Святогор трактуються як одна особа. Однак ці мотиви поділяються на дві групи: одні пов'язані з Самсоном і Святогором (Самсон-Святогор), інші належать тільки Самсону. Історія із Самсоном доволі близька до біблійної. Його жінка довідалася, що він хотів її вбити ще дівчиною. Стала вивідувати в нього, у чому його сила, і Самсон зізнався, що сила його в “семи волосах ангельських” на голові. Тоді жінка, напоївши, обстригла його і по цьому скликала своїх приятелів, а ті вирвали йому очі і вигнали його з одною “кріпачкою служкою” “блукати між дворами”. За три роки відросло Самсонове волосся і повернулася його сила. Тоді він велить своїй служці провести його до колишнього його дому, де жінка забавлялася з приятелями. Там зрушив він головний стовп і задавив усіх і себе. Образ Самсона з “ангельським волоссям” на голові, що робить його непоборним, належить до особливо популярних в Галичині.

Частина легенд про Саксона (так звучить ім'я богатиря у карпатській версії) змальовує його як реальну особу, що народилася у звичайній сім'ї. Єдине, що відрізняло його від решти, – це золотий волос на голові: якщо його вирвати, герой загине. Мотив виривання золотого (срібного) волоса використовувався також пізнішими циклами українського фольклору, зокрема опришківським: Дзвінка вириває в Довбуша срібні волосини, внаслідок чого він втрачає силу.

СВЯТОПОЛК-ЧЕТВЕРТИНСЬКИЙ Гедеон (світське ім'я – Григорій) (?–1690) – походив зі стародавнього українсько-білоруського княжого роду. У 1663–1684 рр. був луцьким і острозьким православним єпископом. Через переслідування польського уряду переїхав до Києва, а 1685 року – до гетьманської столиці Батурина. Єпископа прихильно зустрів гетьман Іван Самойлович, який шукав кандидата на кафедру київського митрополита. Поява Г. Святополка-Четвертинського, родича гетьмана, який засвідчив готовність служити московському урядові та патріарху, виявилася дуже доречною. У липні 1685 року єпископ був обраний київським митрополитом і визнав верховенство московського патріарха.

СВЯЩЕННИЙ ГАЙ – об'єкт ушанування, місце здійснення сакральних обрядів, аналог храму. З багатьох джерел відомо, що наші предки поклонялися гаям. “Культ дерев”, особливо дерев на узвишсях, дослідники пов'язують з культом Перуна. Назви багатьох священних пагорбів підтверджують це. Причому статуї громовержця робили саме із дерева. Поклонялися не лише гаям, а й усьому, що росте на землі. У Густинському літописі (XVII ст.) згадується про жертвоприношення “рошенням”, Іпатіївський літопис під 1150 р. також оповідає про цей звичай: “...прийшов чоловік Ярослава (Всеволодовича) Сонгур (і) він сказав: “Брат твій Ярослав кланявся кущу, і тобі кланяться”.

Заповідні ліси, гаї, байраки в давнину мали назву *гайбог* або *божниці*. На західній околиці Києва розташована лісиста місцевість, яка згадується в грамоті короля Сигізмунда III 1619 р. як “Святошинський борок”. Сосновий ліс був тут і в дохристиянські часи, а на мальовничому пагорбі над річкою височіло капище.

Дослідники вважають, що у Святошинському лісі вклонялися Святовиду, або Світовиду, який і дав назву місцевості.

Вважається, що Священний гай за часів язичництва ріс також біля монастиря Пустинного Миколи, оскільки у цих місцях було знайдено стовбур священного дуба. Згодом тут звели будівлі християнського призначення. В часи утвердження нової релігії це було звичайним явищем. “Повість врем’яних літ” під 988 р. прямо сповіщає про це: “І звелів Володимир будувати церкви і ставити їх на тих місцях, де раніше стояли ідоли”.

Для наших предків храмом була вся природа. Вони приходили у такі священні гаї на Великдень і приносили з собою писанки, квіти. У священних гаях стояли кумири богів, перед жертovníком яких завжди горів вічний вогонь. У священних гаях юнаків посвячували у воїни, а прославлених у боях героїв обдаровували зброєю. У священних гаях вирішувалися і доленосні для народу справи. На високому київському пагорбі побудував Володимир і свій пантеон, куди, за словами літописця, приходили люди, приводили своїх синів і дочок і приносили богам жертви.

СВЯЩЕННИЙ МИР – у хроніці Малаласа із Сирії згадуються перші Олімпіади у зв’язку з правлінням відомого за “Біблією” царя Саула (1030–1010 до н. е.), крім цього, в хроніці згадується договір про обов’язкове збереження миру під час Олімпійських ігор між Іфітом із Еліди і Лікургом із Спарти, який був укладений на 27-й Олімпіаді, або на 108 років раніше, ніж 776 до н. е. Це ж підтверджується і істориками Арістодамом і Полібієм, які вказували, що імена переможців почали фіксуватися лише з 27 Олімпіади. Це може відбивати той факт, що священна олімпійська діброва (Алтії) була визначним центром агоністики ще до приходу дорійців. Це місце культових обрядів пережило випробовування, спричинені війнами і навалами різних племен, а потім, починаючи з IX ст. до н. е., за допомогою Дельфійського святилища Аполлона, перетворилося на один із найзначніших грецьких центрів ритуальних змагань.

СЕДМИЦЯ – церковний тиждень, який починається з вечора суботи і закінчується дев’ятою годиною наступного суботнього дня. Річний відлік седмиць ведеться від П’ятдесятниці. П’ятдесятницю називали *празником седмиць*, оскільки відзначали її через сім тижнів після Великодня.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ (від лат. *мирський, світський*) – процес витіснення реліг. карти світу науково-раціональною; послаблення ролі релігії в сусп. житті, зменшення впливу її на інші соціальні інститути – економіку, політику, освіту, культуру тощо.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ – перетворення державою церковного майна на світське.

СЕЛЕВКІДИ – династія македонського походження, яка панувала в Сирії та частині Месопотамії в 312–85 роках до н. е. Започаткував її воєначальник Олександра Великого Селевк Нікатор, який після смерті Олександра захопив цю частину його імперії.

СЕЛЯНСЬКА РЕФОРМА 1861 р. – реформа, у ході якої селяни одержали громадянські права, право викупувати землю. Реформа створила умови для швидкого розвитку капіталізму в Україні. Разом із тим вона зберігала пережитки феодалізму (поміщицьке землеволодіння, громаду і т. ін.). Продовженням реформи 1861 р. стали

реформи адміністративно-політичного управління 1864–1874 рр. – судова, земська, військова, фінансова та інші.

СЕМИК – давній празник; сьомий четвер по Великодню. Тривав від дня зішестя Св. Духа до наступної неділі. У деяких місцевостях це свято збігалось з Навським (Русальним) Великоднем, коли, за народними уявленнями, душі покійників повертаються на землю, щоб їх поминули родичі. Незгадувані ж покійники часто сваряться з русалками і навіть б'ються з ними, а русалки за таку прикрість мстять живим. Тому в цей день поминали покійників.

Семик святкували так само весело, як і Масницю (не даремно в народі її називають Семиковою племінницею). Це було *дівоче* свято, подібне до Святків. Про те, що Семик вважався одним з головних літніх свят, промовисто свідчить старовинна пісня:

Як у нас в році три празника,
Перший празник – Семик чесний,
Другий празник – Троїцин день,
А третій празник – Купальниця.

До цього дня фарбували яйця, готували короваї, пекли пироги. Удосвіта хату, обійстя, вулиці прикрашали галузками берези, або, як її ще називали, *семицьким деревом*, або *кумою*. Головним обрядодійством було *завивання вінка*. Гарно одягнувшись, дівчата йшли до лісу. Там вибирали берізку, нахилили гілля до землі і сплітали з травою – щоб життєдайна сила передалася землі. Вінки “завивали” на кінцях гілочок, не ламаючи їх. Через кілька днів дівчата відокремлювали ці вінки від берези і йшли з ними до річки, де ворожили про наречених: куди попливе вінок – там і доля. Потоне вінок – цього року дівчина не знайде судженого. Але коли вінок попливе, та ще проти течії – прикмета дуже добра.

СЕМИЛІТНЯ ВІЙНА – тривала протягом 1756–1763 рр. Країни учасниці: Австрія, Франція, Росія, Іспанія, Саксонія, Швеція (з одного боку) та Пруссія, Британія, Португалія (з іншого). Війна була викликана загостренням боротьби за колонії між Англією та Францією і зіткненням агресивної політики Пруссії з інтересами Австрії, Франції і Росії.

СЕМИЛІТОК – казковий персонаж, ідеал народної сили, яка не старіє, вічно молодіє й оновлюється. Герой-семилітка (Котигорошко, Чабанець, Іван Богодавець, Сученко, Іван – Мужичий син та ін.) вибирається на подвиги – чи то з власної волі, чи то через якусь біду, яка насувається на батьківщину і з нею не можуть дати ради старші, випробовані вояки. Мотив цей присутній також у легендах про київського оборонця Михайлика, який є семилітком (іноді йому більше років, але суть полягає, власне, у молодості героя). За аналогією, мудра дівчина-семилітка (казки “Семиліточка”, “Семилітка”, “Казка про мудру дівку-семилітку” тощо) рятує близьких своїм розумом, розгадуючи складні загадки або виконуючи тяжкі роботи. Врешті на ній жениться цар. Пізніше він її проганяє, але дозволяє взяти з собою те, що їй найдорожче. Вона забирає з собою царя, якого присипляє. В іншій казці семиліток плете сіть за одну ніч.

До семи років, кажуть у народі, є надія врятувати душі дітей, вкрадених русалками, – особливо щорічними панахидами в перший понеділок Петрівки. Але якщо до семи років дітей не буде викуплено молитвами, то вони назавжди залишаються

русалками. Цей різновид русалок народ уявляє собі дівчатками з кучерявим волоссям, у білих сорочечках без пояса.

СЕМІОТИКА (грец. *semeiotike* – пов’язаний зі знаками) – наука про різні системи знаків, які використовуються для передачі інформації.

СЕМІРАМІДА – дружина асирійського царя Шаміадада V. У 810–806 роках до н. е. правила державою як опікунка свого сина Ададнерарі III; чи справді вона спорудила “вісячі сади”, точно не відомо.

СЕМІТИ – група народів, батьківщиною яких, напевно, був теперішній Арабський півострів; за біблією, це потомки Ноевого сина Сіма (звідси назва семіти). Єднає їх в основному мовна спорідненість: семітські мови поділяються на східні (стародавні, вже мертві, аккадська, вавилонська й асирійська мови), північно-західні (фінікійська, пунічна, моавітська, стародавня єврейська, арамейська, сірійська і сучасна єврейська мова) і південно-західні (класична арабська мова з діалектом єгипетським, сірійським, іракським, оманським і північно-африканським); до семітських належить також і ефіопська мова. Семітська культура – одна з найдавніших розвинених культур людства, а семітське письмо (фінікійське) лягло в основу грецького алфавіту, з якого розвинулись латинський алфавіт і кирилиця (слов’янська азбука).

СЕНАТ – найвищий адміністративний орган Риму.

СЕНАТ – верховний орган Римської рабовласницької республіки (рада старійшин), число якого змінювалося на різних етапах римської історії: 100, 300 і навіть 600 чоловік. Засідав сенат переважно при відкритих дверях у Курії або у будь-якому храмі. Рішення сенату вступало в силу, якщо його не опротестував народний трибун.

СЕНСИТИВНИЙ ПЕРІОД – найбільш сприятливий віковий проміжок часу для інтенсивного розвитку певних фізичних якостей і оволодіння руховими діями.

СЕН-СІМОН Анрі-Клод (1760–1825) – французький соціаліст-утопіст, один з попередників наукового соціалізму.

СЕНСУАЛІЗМ (лат. *sensualis* – чуттєвий, від *sensus* – почуття, відчуття) – напрям у теорії пізнання, який визнає відчуття єдиним джерелом знань. Протилежний раціоналізмові.

СЕНЬЙОР – феодал, який мав своїх васалів.

СЕПАРАТИЗМ – прагнення окремих груп населення до відділення від держави.

СЄЧЕНОВ Іван Михайлович (1829–1905 рр.) – видатний російський вчений, зробив у 70-х роках XIX ст. ряд відкриттів в області фізіології, які дозволили йому обґрунтувати і розвинути матеріалістичну теорію єдності людського організму, згідно якої психічні і тілесні явища представляються як дві форми життєдіяльності організму, з яких первинним є тілесне – фізичне, а вторинним – психічне. Фізичне виховання, по

Сеченову, є складовою частиною всебічного виховання, важливим засобом зміцнення, розвитку і вдосконалення матеріальної основи людської свідомості.

Дослідженнями з фізіології рухів людини Сеченов заклав основи для наукового вивчення проблеми стомлення і відпочинку – однієї з основних проблем фізіології спортивного тренування.

СИЛА – здатність людини долати зовнішній опір або протидіяти йому за рахунок м'язових зусиль (напруження). Розрізняють динамічну (напруження (функціональна активність) м'язів відбувається зі зміною їхньої довжини) і статичну (напруження м'язів відбувається без зміни їхньої довжини) силу.

СИМАРГЛ – охоронець райського Дерева життя, його коренів, які живлять незліченну і безконечну кількість зародків і бруньок усього живого на землі. Симаргл – духовний посередник між верховними богами неба і духами землі. Небесний доглядач сходів, здатен перевтілюватися у крилату “собаку-птицю”.

СИМАРГЛ (Симаргл, Семургл, Семиярило, Сим і Регл, Сим і Єргл) – за припущенням О. Фамінцина, Єргл – Єрил – Ярило: отже, Семиярил – це “сім Ярил-сонць”, тобто це бог Сонця літнього сонцестояння. Деякі дослідники вважають, що Симаргл – це Сонце, яке проходить сім зодіакальних сузір'їв за весняно-осіннє півріччя. Симаргл – охоронець коріння Дерева життя, посередник між верховними богами неба і духами землі. Має здатність перевтілюватися у крилатого собаку. Б. Рибаків зазначає: “Можливо, що у зв'язку з іпостасями Симургла-Семаргла нам потрібно розпочати пошук в образотворчому мистецтві не тільки істот із двома лапами і крилами, але й інших фантастичних тварин, близьких до грифонів, яких називали “собаками Зевса”. Симаргл – охоронець земних плодів, посівів, урожаю. У повчаннях проти язичництва ім'я Симаргла стоїть поряд з іменем “матері врожаю” Мокошею. Для книжників XII–XIII ст. ім'я цього божества вже було незрозумілим, писалося по-різному, а іноді ділилося на дві частини, що дуже вподобали пізніші дослідники, які стали говорити про двох загадкових богів. Знавець іранської міфології К. Тревер, здається, знайшов рішення загадки, зіставивши руського Симаргла з іранським Сенмурвом – крилатим собакою, священним псом Агурамазди, покровителем зародків і сходів. Але за всієї схожості перед нами цілком автохтонні образи, зокрема, жоден із багатьох перських варіантів імені Сенмурва не збігається зі слов'янською формою. У трипільських розписах (V–III тис. до н. е.) трапляються пси, що скачуть і перевертаються (ніби летять) навколо молодих рослин. Симаргл ніби є уособленням “озброєного добра”: при мирних аграрних функціях він був наділений кігтями та іклами.

Симаргла називали також Переплутом. Культ Симаргла-Переплута тісно пов'язаний зі святом на честь вил-русалок, які були божествами зрошення полів, вологих світанкових туманів. Сам же Переплут – божество ґрунту, коріння рослин, вегетативної сили.

Особливий інтерес викликав знайдений у 1906 р. браслет, де, крім вигадливого танцю на честь Переплута, зображена сцена жертвоприношення йому. Пес Симаргл ніби вирізьблений з дерева, що росте в землі (показані його корені). Дослідники вважають, що саме Симаргла зображено на капітелі Борисоглібського собору в Чернігові та на різних предметах ужитку і прикрасах.

СИМВОЛІКА КОЛЬОРІВ.

Поєднання *червоного* та *блакитного* кольорів означає вірність та кохання. *Жовтий* колір із *червоним* – недовір'я. *Білий* з *червоним* – нагорода і повага. У дівочий вінок вплітали стрічки різного кольору, кожна з яких – символ: світло-коричневі – Матері-Землі; жовті – Сонця; світло-зелені – краси та молодості; голубі й сині – неба і води; оранжеві – хліба; фіолетові – мудрості; малинові – душевності, щирості; рожеві – достатку. На лівому кінці білої стрічки золотими нитками вишивали Сонце, а на правому срібними – Місяць. У замовляннях часто поєднувалися три кольори: св. Микола їде на синьому, червоному та білому коні; з'являються три дівичі – чорна, синя і біла; дмуть три вітри – білий, синій, червоний; є три хвороби – біла, червона, синя.

СИНАГОГА (грец. *зібрання, місце зібрання*) – в іудаїзмі молитовний дім, а також громада віруючих. Виникла близько IV ст. до н. е. і була не лише приміщенням для богослужінь, а й школою, готелем для приїжджих, центром суспільно-політичного і духовного життя громади.

СИНЕРГЕТИКА (грец. *sinergia* – спільна дія) – науковий напрям, який досліджує процеси самоорганізації в природних, соціальних і когнітивних системах.

СИНОД (грец. *зібрання*) – 1) найвищий орган Рус. правосл. церкви, який з поч. XVIII ст. до 1917 заміняв патріарше управління, нині – дорадчий орган при патріарху; 2) зібрання духовних і світських осіб протестант. церкви для вирішення найважливіших питань.

СИРАКУЗИ (грец. *Syrakusai*) – найбагатше місто на Сицилії, засноване у 934 до н. е. корінфянами. У VI–V ст. до н. е. – одна з наймогутніших держав Середземномор'я. Під час другої Пунічної війни виступає на боці Карфагену. З II ст. до н. е. почався занепад Сиракуз.

СИСТЕМА ГРИ – спосіб організації взаємодії гравців, що конкретизує діяльність кожного із них у певний момент гри в нападі або захисті.

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНА – сукупність методичних основ, організаційних форм і умов тренувально-змагального процесу, які оптимально взаємодіють між собою на основі певних принципів і забезпечують найвищий рівень готовності спортсмена до високих спортивних досягнень.

СІЗІФ (СІСІФ) – легендарний корінфський цар. За те, що обдурив бога підземного царства мертвих Аїда, примушений був після смерті котити на гору важкий камінь, який біля вершини щоразу виривався йому з рук і скочувався вниз.

СІКАРІЇ – радикальна група (“вбивці”) повсталих в Іудеї.

“СІМ ВІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ” – навчальні предмети у школах Середньовіччя і на “артистичних” (підготовчих) факультетах університетів. Склалися з двох ступенів: тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадрівіум (арифметика, геометрія, астрономія, музика). В Україні “С. в. м.” вивчали у братських школах і колегіумах.

СІМ ЧУДЕС СВІТУ XX ст. – умовна назва найбільших оригінальних будов 20 ст.: 1) оперний театр у Сідней (Австралія), дах якок зібрано з 2000 бетонних конструкцій, що нагадують надуті вітрила і височіють над бухтою на 67 м; 2) тунель під Ла-Маншем довжиною 50 км (38 з них прокладено по дну моря), з'єднує Францію і Англію; 3) аеропорт Кансаї (бухта Осака, Японія) – перший у світі аеропорт спорудж. на штучному острові довжиною 4 км і шириною 1,25 км; 4) космодром Байконур (кол. СРСР, нині Казахстан), звідки запущено перший в історії людства штучний супутник землі (1957) і здійснив політ перший космонавт світу Ю. Гагарін (1961); а також Космічний центр ім. Кеннеді (США), з якого здійснювалось відправлення людей на Місяць у 1969–1970; 5) Асуанська гребля на р. Ніл (Єгипет) – земляна дамба з кам'яним насипом завдовжки понад 3,6 км, висотою – 111 м, шириною – 40 м; 6) Бразілія – місто (столиця) Бразилії, споруджене за короткий час у глухих джунглях за проектом одного арх. О. Німейера; 7) Канадієн Нешнл Тауер – найвища (553,5 м) у світі споруда – теле- і радіовежа в м. Торонто (Канада).

СІМ ЧУДЕС СВІТУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ – найвідоміші споруди середніх віків (V–XVII ст.). До них відносяться: Печери 10 тис. Будд (V–VI ст.) – печерні храми на берегах р. Хуанхе в ущелині Лунминь (Китай), стіни яких прикрашають 10 тис. зображень Будди; Велике Зімбабве (VIII ст.) – кам'яні руїни величезного міста в сучас. Зімбабве (Африка); Ангкор-Ват – величезний храм в Ангкор-Том (Камбоджа), збудований на початку XII ст. і зруйнований на початку XV ст.; Крак де Шевальє (XII ст.) – один з найбільших замків, збудований лицарями-іоаннітами в Сирії; Солсберійський собор (XIII ст.) – храм в Англії; Альгамбра (XIII ст.) – цитадель, збудована мавританськими правителями в м. Гранада (Іспанія); Теночтітлан (XV ст.) – столиця імперії ацтеків біля м. Мехіко (Мексика), яка була найбільшим містом тогочасного світу (до 500 000 мешканців). Зруйнований іспанськими завойовниками в XVI ст.

СІМ ЧУДЕС СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ – сім найвизначніших пам'яток культури, споруджених у різних країнах старод. світу. Майже повністю збереглися лише єгипетські піраміди (3–2 тис. до н. е.); ін. пам'ятки відомі за окремими фрагментами – храм Артеміди в Ефесі (бл. 550 р. до н. е.); Мавзолей у Галікарнасі (348 до н. е.); сади Семіраміди у Вавилоні (VII ст. до н. е.); статуї Зевса в Олімпії (430 до н. е.) і Геліоса на о. Родос, т. з. Колос Родоський (бл. 292–280 до н. е.); маяк в Александрії (бл. 280 до н. е.). Кожне із цих “С. ч. с. с.” вражало сучасників не лише своїм зовнішнім виглядом, красою і грандіозними розмірами, а й технічними новинками, застосованими під час їх спорудження.

СІНЕФЕБИ – юнаки “напівблагородного походження”, діти від шлюбів вільних спартанців та ілотів і навіть представників нижчих шарів населення Лакедемона і Криту.

СІНШАРІШКУН – останній асирійський цар (619–612 рр. до н. е.). Під час завоювання Ніневії мідійцями й вавилонянами спалив себе на вогнищі разом зі своїми жінками й скарбами.

СІРКО Іван (між 1605 і 1610–1680) – народився на початку XVII ст. на Харківщині (за іншими даними – на Поділлі). Уперше письмові джерела згадують про діяльність цієї видатної особи в 1653 році. Протягом Національно-визвольної війни брав

активну участь у боях, а після смерті Б. Хмельницького, у 1658–1660 рр., очолював Вінницький полк.

Перебуваючи на посаді вінницького полковника, 1659 року активно виступив проти політики гетьмана І. Виговського: організував військовий похід на Акерман, у результаті якого українсько-польсько-татарська коаліція, спрямована проти Московського царства, розпалася, що не дало можливості гетьману І. Виговському скористатися наслідками перемоги під Конотопом для зміцнення державності України. Спочатку підтримував політику Ю. Хмельницького, але після підписання 1660 року Слободяненського трактату виступив проти гетьмана. У 1660–1661 рр. брав участь у походах запорізьких козаків на Крим, а у 1663 року І. Сірка обрали кошовим отаманом, і до 1670 року він обирався на цю посаду вісім разів.

У січні 1664 року спільно з московськими військами вів воєнні дії проти правобережного гетьмана П. Тетері та польських військ під командуванням С. Чарнецького. У другій половині 60-х років брав участь у боротьбі проти претендента на гетьманську булаву П. Суховія, виступав проти умов Андрусівського перемир'я. Деякий час підтримував гетьмана П. Дорошенка, але після укладення воєнно-політичного союзного договору Гетьманщини з Туреччиною виступив проти нього. У 1668 року був полковником Зміївського полку на Слобожанщині.

Авторитет цієї людини лякав московський уряд. До російської столиці доходили чутки, що кошовий підбурює козаків до виступу проти Росії, а також про його зв'язки з керівником селянської війни в Московській державі С. Разіним. Крім того, І. Сірко активно виступив проти обрання гетьманом Лівобережної України І. Самойловича. Тому 1672 року полтавський полковник Ф. Жученко заарештував І. Сірка й передав його царському урядові. Незабаром колишнього кошового відправили до Сибіру, у Тобольськ.

СІЧ – укріплене місто козаків, лежало за дніпровими порогами на островах. Перша Січ виникла на о. Мала Хортиця. Заснована Дмитром Вишневецьким.

СІЧОВА ШКОЛА – посідала особливе місце в освітній діяльності. Вона існувала при церкві святої Покрови (берегині козаків) на території Запорізької Січі. Складалась вона із двох відділів (С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка, 2003):

- а) для юнаків, що готувались на паламарів і дияконів – там завжди було 30 учнів;
- б) для дітей-сиріт або хрещеників козацької старшини тощо – 50 учнів. Молодики мали свою управу, отамана, кухаря, користувались деякими привілеями.

Школа існувала під безпосереднім проводом козацької старшини, керівником був один із її ченців. В ній поруч з вправами по володінню вогнепальною зброєю застосовувались спеціальні фізичні вправи для вдосконалення техніки верхової їзди, володіння холодною зброєю, уміння правити човном, швидко плавати тощо. Фізична підготовка стосувалась і молодиків церковного спрямування. Відомі випадки декількаразової зміни рясни на козацьку зброю, а іноді священики ставали на чолі козацьких загонів.

В січовій школі органічно поєднувалися елементи фізичного гарту з військовим навчанням. Значна увага приділялась загальноосвітній стороні підготовки майбутніх лицарів, навчання тут було семирічним і безкоштовним. Час перебування юнаків у січовій школі залежав від їх здібностей до військової та духовної науки.

Січові, старшинські і козацькі школи були своєрідним військово-освітнянським навчально-виховним закладом, де реалізувалась прогресивна ідея гармонійного розвитку особистості. У військово-фізичній підготовці козаки домагались гармонійного розвитку фізичних здібностей, вдосконалення життєво важливих навичок у плаванні, бігу, їзді верхи, майстерного володіння видами зброї.

“СІЧОВІ” ТОВАРИСТВА – це своєрідна українська форма організації фізичного виховання, тоді як “сокільська” – переважно слов’янська, а “пластова” – загальноєвропейська.

Цей рух найбільше поширився в сільській місцевості. Передумови і причини його виникнення аналогічні сокільському. Розвиток “Січей” відбувся паралельно зі створенням сокільських товариств, але самостійно, незалежно від них.

Перше Січове гімнастично-пожежне товариство зареєстровано в 1900 році в селі Завалля на Снятинщині (Івано-Франківська область). Ідея заснування гімнастично (руханково)-пожежних “Січей” належить Кирилові Трильовському, що став незмінним лідером усього Січового руху. Він до цього був засновником української радикальної партії (1890 р.), членом Віденського парламенту, називав себе “козакофілом”, виступав за політичну самостійність українського народу, брав активну участь в громадському житті Галичини.

Осередки “Січі” діяли переважно в сільській місцевості. Це зумовлювало певні труднощі: відсутність належної матеріальної бази, спортивних традицій, кадрового забезпечення. У зв’язку із цим головним у фізичному вихованні було залучення до нього широкого народного загалу.

Діяльність січових товариств здійснювалася на засадах рівності, товаришкості, соборності, пошани своєї та чужої гідності, вільнодумності та моральності. Це забезпечувало січовому руху розуміння, повагу та підтримку широких народних мас. Найбільш поширеним Січовий рух був у 1903–1904 роках, а в 1912 році практично у кожному селі регіону Галичини і Буковини існувало товариство “Січ”. На 1914 рік їх було зареєстровано 1028 (відповідно 916 і 112), в них брали участь понад 100 тисяч селян.

Січовий рух був педагогічним явищем універсального характеру, він мав на меті виховання і освіти молоді на кращих національних традиціях, став складовою спортивно-гімнастичного руху і започаткував фізичне виховання сільської молоді з врахуванням передового європейського та національного досвіду.

Фізичні вправи січовиків були пов’язані з повсякденним селянським побутом, широко застосовувались різноманітні вправи з топірцями, палицями (для чоловіків), з вінками та хустинами (для жінок), а також гімнастика, ігри, туризм. Основною формою занять було масове виконання фізичних вправ, а контроль досягнутого здійснювався на січових святах, фестинах, концертах, виставках, вечорницях, забавах тощо. Комплекси фізичних вправ виконувалися під музику, а це сприяло формуванню бадьорого, піднесеного настрою, духу єдності, товаришкості та дисциплінованості, почуття естетичного задоволення.

Діяльність “Січей” була сформована в рамках певної системи, про що свідчить наявність власної національно-спортивної термінології. Майже 50 основних спортивних команд призначалися для виконання вправ на місці, стройових (шикування,

перешикуння), переходи з одного положення в інше, спільних дій великих груп, пересуванні різними способами, різною швидкістю, в різних напрямках тощо.

Народна підтримка січового руху відображалась і у проведенні масових січових свят, так званих “Січових Здвигов”. Вони проводились, за висловом Трильовського, “з метою скріплення духу і взаємної заохоти...”, були іспитом на зрілість для членів товариства і мали педагогічне значення – на практиці засвідчували, що сила народу в його єдності й організованості. Такі свята були проведені переважно в Коломиї (1902, 1903, 1906, а в 1909 – на честь Івана Мазепи), а також в Станіславі (1904, 1911) та Снятині (1912). Про одне із них висловив думку Михайло Коцюбинський в листі до дружини: “... Це щось таке гарне і величне, що трудно описати. Це ціле військо, кілька тисяч і Трильовський за генерала... “Січ” вітала гостей, між іншим і мене”.

Темпи зростання січового руху співпадали зі зростанням сокільських осередків. У 1914 році в Галичині і на Буковині було 1100 осередків, що охоплювали понад 100 тис. учасників.

Збільшення кількості січових осередків та його учасників непокоїло владні структури, тому вони їх систематично закривали, а у 1925 році польська влада офіційно заборонила їхню діяльність. Але його історія не припинилась, Січовий рух розвивався серед української еміграції в Європі, Америці та ін. У 1938 році було засновано “Далекосхідну Січ” та інші осередки діаспори.

Січові товариства внесли значний вклад у піднесення культурно-освітнього рівня західноукраїнських селян. При товариствах утримувались бібліотеки, хори, оркестри. Генеральна січова старшина вимагала, щоб кожен січовий осередок протягом року провів “... бодай два фестини, ... два театральні представлення та... бодай двоє вечорниць...”. Саме ці заходи користувалися найбільшою популярністю у сільського населення.

Після заборони січового руху на його основі були створені “лугові” товариства, які фактично продовжили діяльність січей.

СКЕНА (грец. *намет*) – одна з трьох основних частин давньогрец. театру (поряд з *оркестрою* та місцями для глядачів). Спочатку – тимчасове приміщення, де переодягалися актори, пізніше – місце, де відбувалися вистави. Від С. походить слово *сцена*.

СКЕПТИЦИЗМ (грец. *skeptikos* – недовірливий, той, хто досліджує) – філософське вчення, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об’єктивного світу.

СКИТ – 1) житло монаха-самітника правосл. церкви, віддалене від монастиря; 2) монастир або поселення монастирського типу старообрядців у глухій пустельній місцевості.

СКІПЕТР – атрибут вищої влади, звичайно прикрашений якимись зображеннями (головами орлів, грифонами) або коштовним камінням. Притаманний матеріальній культурі давніх степовиків починаючи з раннього енеоліту. Племінний вождь, який був і жерцем, і священником, мусив мати видиму для людей відзнаку, символ своїх магічних та військових функцій, який уособлював і його зброю, і його право милувати й карати. Таким символом були *скіпетр*, *жезл*, *посох*, *булава*, які невіддільні від понять “ватажок”, “вождь”, “князь”, “цар”. Російський письменник В. Тредіаковський у XVIII ст.

констатував: “*Кий* есть жезл по-славянски: а слово сие и доньне в употреблении у малороссиян сим знамением”.

СКИПЕТР – знак монархічної влади.

СКІФИ – степові племена, які населяли південну частину сучасної України у I тис. до н. е. Скіфська мова належить до іранської групи індоєвропейських мов. Античність знала дві Скіфії, названі Великою Скіфією (Південна Україна), і Малою Скіфією – на території сучасної Румунії.

Скіфській космології притаманні такі уявлення: по вертикалі Всесвіт розподілявся на три космічні зони, з якими співвідносилися верхній світ (світ богів), середній світ (людей) та нижній (підземний). Трьом космічним зонам відповідали персонажі етногонічних легенд, сини першої людини – Ліпоксай, Апроксай та Колаксай. Вони ж були засновниками трьох основних верств скіфської спільноти – жерців, хліборобів–скотарів та воїнів, із середовища яких походили царі. Скіфський вождь уособлював земного бога. Його смерть ототожнювалася з загибеллю частки Всесвіту.

Щодо космогонічних образів та сюжетів, то до них належали популярні у скіфському мистецтві сцени перемоги героя над чудовиськом, а також жертвоприношень або роздирання копитної тварини хижаком. Двобій героя та чудовиська символізував акт створення Космосу, перемоги добра над злом.

За давньогрецькою міфологією, Геракл, син Зевса, прибув у Північне Причорномор'я, де воював з амазонками. Тоді він здобув для доньки царя Еврістея Адмети чарівний пояс цариці Іпполіти, подарунок бога війни Ареса. За легендою, яку розповів Геродот, Геракл одного разу заночував серед степу, закутавшись у левову шкуру. Коли пробудився, побачив, що вся земля вкрита білим покривалом, холодним і легким, яке тане на долонях. Такого чуда він ще ніколи не бачив. Коли став шукати коней, зустрів жінку, нижня частина тіла якої була зміною. Від змієногої діви-богині народилося три сини, молодшого було названо Скіфом, що означає чаша. Скіфи гордилися таким могутнім родом. За іншою легендою, скіфи походять від самого Папая-Зевса та дочки Бористена (давня назва Дніпра). Саме їм боги скинули з неба Золотий Плуг, Золоте Ярмо, Золоту Чашу та Золоту Сокиру.

За Геродотом, до пантеону скіфів входило сім богів. На верхній сходинці ієрархії перебувала *Табіті*, на середній – *Папай* (батько) і *Ані* (дружина Папая), на нижчій – *Ойтосир* (Гойтосир), *Аргимпаса* (Артимпаса) і два божества, імена яких Геродотом не названі. Культ Табіті-Гестії, “цариці скіфів”, виник, очевидно, з шанування божества – охоронця вогнища та житла, втілення єдності всіх скіфських вогнищ навколо головного правителя (царя). Імена Папая і Ані, а також їхні шлюбні стосунки свідчать про те, що вони – божества неба і землі. Папай – головний бог скіфського пантеону – тотожний слов'янському Сварогу, грецькому Зевсу та ін. Найімовірніше, саме Папая зображено на бронзовому наверші, знайденому в урочищі Лиса Гора. Він постає як божество грому, повелитель усіх небесних світил, а також віщун, що перебуває на Світовому дереві зі своїми помічниками – птахами та звірами. Щодо божества Ані, то відомі міфологічні сюжети, в яких діють її породження та персоніфікації. Це насамперед “народжена землею діва” з легенди про походження скіфів, а також ніпіврослинні змієногі істоти – духи землі та води.

Скіфи – мудрий, волелюбний, але водночас жорстокий народ. Про страх перед навалою з півночі (не виключено, що скіфів) пише Біблія: “Його сагайдак, як відчинений

гріб, усі хоробрі вони” (Єр. 5:16). Грецькі, арабські, німецькі історики навіть у X ст. називатимуть русичів грізним іменем “скіфи”. Та скіфський воїн умів не лише тримати меч і лук, але й робити дивні за красою витвори мистецтва. Знаменита пектораль з Товстої Могили – це доказ духовної величі зниклого народу. Це своєрідна космограма, де виразно протиставлені верхній і нижній яруси (людський світ з його мирними клопотами та обитель смерті й хаосу, де хижаки роздирають копитних тварин), права і ліва сторони, а також чітко позначений центр з емблемою Світового дерева.

СКІФИ – загальна назва північнопричорноморських племен (VII–III ст. до н. е.), які були споріднені з савроматами (сарматами), массегетами і саками. Основна територія розселення скіфів – степи між Дунаєм і Доном, включаючи степовий Крим (ввійшла в науку під назвою Скіфії). За Геродотом, скіфи поділялися на три групи: царських скіфів, які проживали між Дніпром (Борисфеном) і Доном; скіфів-кочівників, які займали територію правобережжя нижнього Дніпра і степовий Крим; скіфів-землеробів, які проживали між Інгулом і Дніпром. Ранні і тісні контакти скіфів з античними містами Північного Причорномор’я (торгівля хлібом, худобою, хутром і рабами) посилили процес класоутворення у скіфів. Скіфський союз племен поступово переріс у своєрідну рабовласницьку державу. За традицією, цар Атей завершив у 40-х роках IV ст. до н. е. процес об’єднання скіфів (від Азовського моря до Дунаю). Розквіт скіфського царства на чолі з Неаполем скіфським припадає на II ст. до н. е. Прагнучи приборкати до своїх рук торгівлю причорноморським хлібом, скіфи захопили Ольвію і декілька володінь Херсонеса, однак були стримані Мітрідатовим військом на чолі з полководцем Діофантом. Проіснували в Криму до нашествия готів (2-га половина III ст. н. е.).

СКІФИ – племена, що населяли територію Північного Причорномор’я в VII–III ст. до н. е. Із розпадом родового ладу у скіфів відбулося майнове розшарування. Були витиснуті сарматами наприкінці III ст. до н. е.

СКЛАДЧИНА – крім звичайних вечорниць, була колись і складчина. Вона збиралася лише чотири рази на рік: на третій день Різдва, на Великдень і на заговини – перед Пилипівкою і Великим постом. Назва походить від того, що дівчата та хлопці “складались” і влаштовували спільну забаву з вечерею, музикою і танцями. Завданням дівчат було приготувати вечерю, і для цього вони зносили до паніматки хто що мав: одна – муки на вареники, інша – сиру, ще інша – масла – усього, що треба. Хлопці теж складались, але не харчами, а грішми. На них вони купували вино або горілку, солодощі для дівчат, а також наймали музик. Інколи на складчини запрошували парубків з іншого села або з інших “кутків” свого села.

СКОВОРОДА Григорій Савич (3.12.1722, смт. Чорнухи Полтав. обл. – 9.11.1794, Пан.-Іванівка, тепер Сквородинівка Харків. обл.) – укр. мислитель, письменник, поет і просвітитель. Навчався в Києво-Могилян. академії (1734–53). У 1741–44 був співаком придворної капели в Петербурзі. Після 1753 викладав поезику в Переяславській семінарії. В 1759–68 – викладач етики у Харків. колегіумі. Останні 25 років життя мандрував по Слобожанщині, займався філософською і поетичною творчістю. В цей час написав такі філос. твори: “Діалог, або розглагол про стародавній світ”, “Нарцис. Розмова про те: пізнай себе”, “Розмова п’яти мандрівників про справжнє щастя у житті”, “Буквар світу”, “Ізраїльський змій”, “Діалог. Ім’я якому – Потоп зміїний”; поетичні –

“Сад божественних пісень” (1753–85), а також “Байки харківські”. У своїх творах відстоював просвітительські етичні ідеї, засновані на критиці соціальної нерівності, паразитизму панівних класів, на звеличенні людей праці. В центрі уваги С. була також проблема людського щастя. С. висунув ідею про те, що щастя людини полягає в “сродній праці”, яка відповідає її природним нахилам.

СКОМОРОХ – мандрівний актор у К. Русі, який одночасно був співаком, танцюристом, музикантом, акробатом і т. п. й водночас автором більшості виконуваних ним номерів, сцен.

СКОМОРОХИ – бродячі гурти “веселих людей”, які грали, співали, показували вчених звірів (собак, ведмедів), мімічні й маріонеткові вистави, загалом – творили всякі “глуми”. Без скоморохів не обходилося жодне народне свято; бажаними гістьми були вони й у князівських дворах. Християнська церква ставилася до скомороства не дуже прихильно. У літописі під 1068 р. читаємо: “Но сими дьявол летить и другыми нравы, всяческыми лестьми превабляя ны от бога, трубами и скоморохы, гусльми и русальи”. Проте, хоч як це парадоксально, у головному храмі України-Русі – Святій Софії в Києві – є фреска, присвячена цим народним улюбленцям.

СКОПАС – один з найвизначніших грецьких і світових скульпторів. Жив у IV ст. до н. е.; брав участь в оформленні храму Артеміди в Ефесі й Мавзолею в Галікарнасі.

СКОРОПАДСЬКИЙ Іван (1646–1722) – представник козацько-старшинського роду Скоропадських. Народився в Умані, у цьому ж місті здобув добру освіту. У 1674 році після зруйнування міста турками майбутній гетьман переселився на Лівобережжя. Спочатку, у 1675–1676 рр., був військовим канцеляристом в І. Самойловича, виконував важливі дипломатичні доручення гетьмана в його зносинах із царським урядом. У 1681–1694 рр. обіймав посаду чернігівського полкового писаря, брав участь у Кримських походах, з 1698 року був генеральним бунчужним, а з 1701 року – генеральним осавулом. З 1706 року майже два роки обіймав посаду полковника Стародубського полку. Був палким прихильником І. Мазепи, але через деякі обставини не перейшов разом з гетьманом на бік шведів. У листопаді 1708 року на Генеральній військовій раді в Глухові, за рекомендацією царя Петра I, Скоропадського обрали гетьманом.

Помер у липні 1722 року й був похований у Гамаліївському монастирі біля Глухова.

СКОЧИЩЕ – місце, де в давні часи відбувалися свята, ритуали з танцями і “плесканням у долоні”. За народними уявленнями, на Новий рік танцюють не лише люди. Серед гуцулів побутувало повір’я, що навіть піч зрушує з місця і йде в танець. У цю ніч старалися не спати на печі.

Найдавніші форми магічного танцю – пантоміми – були спрямовані на те, щоб забезпечити добробут і багатство в господарстві. Вірили, що швидкі танці й високі стрибки ряджених у святкову ніч благотворно впливали на посіви. Що вищі стрибки – тим кращий урожай. Промовисті в цьому плані й самі маланкові пісні: “Пустіть до хати, будемо плясати”, “Пустіть до хати, ми мем скакати”.

СКУЛЬПТУРА (від лат. *virisau*) – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об’ємність, тривимірну форму й виконуються з твердих і пластичних матеріалів (камінь, метал, глина, гіпс тощо). Розрізняють круглу скульптуру, яку можна споглядати з усіх боків (статуя, погруддя), і рельєфну. У рельєфі опукле зображення виступає з площини, що становить основу твору. Монументальна скульптура, тісно пов’язана з архітектурою (монументи, пам’ятники, комплекси споруд), має, як правило, значні розміри. Монументально-декоративна скульптура часто використовується як оздоблення архітектурних споруд (атланти, каріатиди, кори, фризи, фронтони, фонтанна та садово-паркова скульптура). Станкова скульптура (С. на виставках, у музеях, в інтер’єрі громадських та приватних будівель) має набагато менші розміри й конкретний зміст. Окремим різновидом станкової С. є скульптура малих форм (статуетки людей, тварин тощо).

СЛАВА – богиня перемоги; Прослава – Велика Слава.

Первісним етапом виникнення язичницьких культів було поклоніння берегиням рідної землі. У наших предків Велика Богиня-Праматір могла називатися Славою та мати неабиякий стосунок до походження етноніму *слов’яни*, які славили її під час богослужіння.

Про богиню Матір-Славу сказано у “Велесовій книзі”: “Б’є крилами Мати наша Слава і говорить нам о труднім часі засухи і мору худоби”; “Б’є крилами Мати наша Слава і велить нам іти до січі, і маємо йти. І нам ні до банкету, ні до їства борошняного, ні до м’яса смачного, і маємо спати на сирій землі і їсти траву зелену, доки не буде Русь вільна і сильна...”

У стародавніх слов’ян було досить багато імен з цим коренем: Слава, Славибор, Славимир, Славич, Славка, Славний, Славолуб, Славомил, Славомир. Ще більша кількість імен є з цим закінченням: Богуслав, Болеслав, Борислав, Всеслав, Вишеслав, Горислав, Ізяслав, Любислав, Мирослав, Ростислав, Судислав, Святослав, Ярослав. Літописи згадують також аналогічні жіночі імена: Болеслава, Предслава, Ярослава.

У старовину великою популярністю користувались величальні пісні, що прославляли князів. Закінчувалися вони подібно до “Слова” – “Слава Игорю Святославличу, буй-туру Всеволоду, Владимиру Игоревичу, здрави князя и дружина”. Ці величальні пісні безперечно споріднені з колядковими та щедрувальними й, очевидно, від них походять. Адже колядки мають такі ж поздоровчі кінцівки, а слава – в усьому сюжеті їх, часто підкреслена ще й словом “славен”.

Козацькі думи також завершувалися славою, побажанням добра та многоліття – тільки вже не певній особі, а цілому народові, всьому військові. З іменем Слави пов’язана стародавня назва найбільшої річки східного слов’янства – Дніпра, який обожествлявся та вважався її сином, тобто Славутою, Славутичем.

На деяких православних іконах можна бачити Ісуса Христа в оточенні так званої мандорли або Слави Господньої – сяючого кола чи еліпса (до речі, це слово дуже близьке до санскритського “мандаола”, яке означає сяючий диск із божеством усередині). Цікаво, що подібний малюнок знаходимо в ритуальному мистецтві трипільської культури (V–III тис. до н. е.). Саме таке обрамлення у вигляді двох дотичних кінцями дуг і дожило до середньовіччя як обов’язкове оточення Сина Божого. Сам же вислів “Слава Господня” часто є аналогом Бога у численних стародавніх пам’ятках.

Словник Б. Грінченка: “Про того Сірка слава, слава і прослава!”; “Полягла Кішки Самійла голова... Слава не вмре, не поляже! Буде слава славна поміж козаками, поміж друзями, поміж рицарями!”; “Високу могилу висипали і прапірок у головах устромили і премудрому лицареві славу учинили”.

СЛАВА – богиня перемоги. З її зображенням на щитах роси йшли в бій. За припущенням деяких вчених, від імені Слави походить назва слов’ян.

СЛАВИНЕЦЬКИЙ Єпіфаній – відомий вчений, педагог першої половини XVII ст. Зробив спробу науково обґрунтувати доцільність фізичного виховання в добу козаччини. Йому належить значне місце серед передових діячів тогочасної освіти. Він виступив прихильником реального навчання, відстоював ідеї педагогічного гуманізму і світського навчання дітей. В його книзі “Гражданство обычаев детских”, що вміщала запитання і відповіді, поруч з порадами, як вести себе дитині в школі, дома, у гостях, багато уваги приділено іграм і фізичним вправам. В цій же книзі названі вправи (рухові дії), рекомендовані дітям. Це ігри з м’ячем, городки, стрибки, біг.

Славинецький розглядав фізичні вправи та ігри як засоби виховання і зміцнення здоров’я. Як педагог він ділив ігри і вправи на доцільні або недоцільні для виховання. До доцільних він відніс ті, що розвивають силу, спритність, кмітливість та інші корисні якості і навички. Недоцільними він вважав ігри в карти, кості, також такі, що формують брехню, користь, порожній гонор, лукавство та інші вади.

До заборонених він чомусь відніс боротьбу, плавання, лазіння, вважаючи їх небезпечними для здоров’я та життя дітей. Його педагогічний твір оригінальний. В ньому зроблена спроба визначити місце фізичного виховання в системі освіти дітей, підкреслювався зв’язок з розумовим і моральним вихованням підростаючого покоління.

СЛІПІЙ ЙОСИП (1892–1984) – визначний український діяч, патріарх УГКЦ, кардинал з 1956 р. Народився на Тернопільщині. 1917 р. висвячений на священника. 1918 р. захистив докторську дисертацію з теології. Володів грецькою, італійською, німецькою, англійською, французькою мовами. Викладав богослов’я у Львівській семінарії. З 1926 р. – член-куратор Українського національного музею у Львові. З 1929 р. стає першим ректором Львівської богословської академії. З 1931 р. – заступник голови Українського католицького союзу. У 1944 р. після смерті А. Шептицького став митрополитом Галицьким. У 1945 р. був заарештований і звинувачений у “ворожій діяльності проти УРСР”. Відбув 18 років ув’язнення. 1963 р. на клопотання папи римського Івана XXIII та президента США Дж. Кеннеді був звільнений та висланий за межі СРСР. Прибувши до Рима, розгортає велику роботу з реорганізації та зміцнення греко-католицької церкви. За його ініціативи в Римі збудовано собор св. Софії в староукраїнському стилі, відкрито Український католицький університет. За наукову роботу Й. Сліпого обрано почесним членом НТШ (1964 р.), дійсним членом Тиберійської академії в Римі (1965 р.). Помер у Римі, був похований у соборі св. Софії. 1992 р. прах Й. Сліпого перевезено до України й перепоховано в соборі св. Юра у Львові.

СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА (Слобожанщина) – історична область, територія якої охоплювала сучасні Харківську, частину Сумської, Донецької, Луганської областей України, частину Курської, Білгородської та Воронежської областей Росії. Населяли

Слобожанщину українські козаки та селяни, які, починаючи з 30-х років XVII ст., стали засновувати тут поселення – слободи. У 1765 р. Слобідська Україна ввійшла до Слобідсько-Української губернії Російської імперії.

СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА (СЛОБОЖАНЩИНА) – історико-географічна область у північно-східній частині України. Охоплювала територію сучасної Харківської, Сумської, північ Донецької і Луганської областей України, а також частини Курської, Белгородської і Воронежської областей Росії.

Слобожанщина в складі Російської держави мала значно меншу автономію, ніж Гетьманщина.

СЛОВО – мова, проповідь, розум. “Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку” (Ів. 1:2). Видатний грецький поет VIII ст. до н. е. Гомер дає слову епітет *крилате*. З уст слово вилітає, як швидка пташка, і карає ненависного ворога, ніби гостра стріла. Наврочити – напустити на кого-небудь хворобу недобрими або невчасно сказаними словами. Прокляття – слово, що несе з собою хвороби, біду, смерть.

З найвіддаленіших часів слово як вираження духовних прагнень людини різко відокремилася від буденної розмови епічним тоном і віршованим розміром. Священне значення мови, зверненої до божества, вимагало урочистості, гармонії; більше того, усі народи на початку свого розвитку любили пісенний склад, який дзвінкіший, приємніший і легше запам’ятовується. Перші молитви народу були і першою його піснеспоезією. Українські замовляння сповнені тонкої поетичності, як і вся наша народна творчість.

Поетичні вислови, викликані в якийсь момент благоговійним почуттям, невільно повторювалися багатьма, тому що мали таку вдалу форму, що не потрібно було ні виправлень, ні пояснень. Віще слово поетів, за уявленнями, мало надприродні, чародійні властивості; молитва переходить у замовляння або заговор, тобто в таке могутнє, сповнене непереможної сили благання, що боги не можуть йому відмовити. Разом із тим народжувалося переконання, що закляття своїми заповідними формулами може творити те саме, що творять небесні владики. Слово всесильне: воно може і умертвити, і вберегти від лютої смерті, і навіть воскресити; воно рани і загоює рани, зупиняє кров, накликає сон; воно втихомирює вітри і схвильоване море, насилає бурі й град, розриває кайдани; воно робить зброю міцною і слабкою, насилає і виганяє злих духів, в’яже руки злодіям, викликає з могили мертвих... З чим порівняти слово? – усі порівняння блякнуть перед його божественністю.

“СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ” – давня пам’ятка літератури Київської Русі XII ст., присвячена походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців 1185 р. Описуючи події, автор закликав російських князів до єдності.

СЛОВ’ЯНИ – період становлення слов’янства можна умовно поділити на два етапи. Перший – виділення праслов’ян із сукупності староевропейського населення, другий – формування слов’янських етнічних груп з елементами культурно-мовної диференціації.

Існує чимало припущень стосовно локалізації слов’янської прабатьківщини. Найбільш ранньою є дунайська теорія, пов’язана з іменем літописця Нестора, який пише: “По довгих же часах сіли слов’яни на Дунаєві, де є нині угорська земля і

болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по землі і прозвалися іменами своїми – (од того), де сіли на котрому місці”.

На сьогодні чітко визначені чотири групи (культури) слов'янських старожитностей VI–VII ст.: колочинська, пенківська, праська та дзедзіцька. Найбільшою та найяскравішою з перелічених культур є праська, яка займає територію від Прип'яті та Середнього Дніпра на північному сході до Дунаю на півдні та межиріччя Ельби і Заале на заході.

На думку М. Костомарова, сутність слов'янського язичництва полягала в обожненні природи, визнанні мислячої сили за предметами та явищами довкілля, у поклонінні Сонцю, небу, воді та землі, вітру, деревам, птахам, каменям тощо, у різних байках, віруваннях, святах та звичаях, створених і впроваджених на підставі обожнення природи. “Релігійні уявлення слов'ян частково втілилися в формі ідолів, – пише історик, – але у них не було ні храмів, ні жерців. Вони мали досить неясні уявлення про людину після смерті, потойбічний світ вважався їм продовженням справжнього життя”.

М. Грушевський зазначав, що “релігійний світогляд нашого народу в предхристиянські часи мав в своїй основі культ природи. Перед ним відступив та поблід старий культ предків, одначе культ природи не вийшов з примітивних, слабо вироблених форм”. “Судячи по всьому, – писав дослідник, – слов'янське плем'я не мало особливого нахилу до релігійної творчості”. На думку М. Грушевського, у давніх слов'ян, як і в інших індоєвропейських народів, “для молитов, жертвоприношень, взагалі культу, служили місця, де чоловік особливо живо відчував на собі вплив природи, подих тієї таємничої сили, що переймала її й була властивим предметом культу, де він вважав можливим зблизитися до тієї таємничої сили якнайближче”. Особливе значення мало обожнювання неба і небесних світил, що уособлювали вищі сили. Слов'яни молилися на полі до неба, в лісі або біля води, приносили жертви таємним силам природи біля криниць і боліт, дерев. З літописів відомі слов'янські божества Сонця – Сварог, Дажбог, Хорс. Деякі дослідники вважають, що у слов'ян існував культ богині Землі. Богом худоби і багатства був Велес. Певну роль у хліборобському культі відігравав Стрибог – бог вітру. Безпосередньо з аграрним культом пов'язаний Переплут-Симаргл – бог рослинності й родючої сили. Найважливішими язичницькими святами у слов'ян були свята Ярила, Купала, Перуна та ін,

Цінним джерелом для вивчення слов'янських вірувань є поховальний обряд, а для вивчення міфології – ідоли, які ставилися на святилищах. Найвідомішим з них є так званий Збруцький ідол. Історичні джерела також повідомляють про існування “храмов идольских”, “капищ”, “требищ”. Однією з таких споруд було величне святилище у Києві, розкопане В. Хвойкою у 1908 р.

СЛОВ'ЯНИ – автохтонне (місцеве) населення Європи індоєвропейського походження.

СМЕРТЬ – дуже довгий сон, який колись може припинитися. З іншого боку – страшна стара баба, без тіла, одні кісті, з косою, приходять на землю з пекла ночами, щоби вибрати свою наступну жертву і забрати в неї життя.

СМІТ Джордж (1840–1876) – англійський асиріолог. 1872 р. під час розкопок Ніневії виявив таблицю з частиною опису потопу (з епосу про Гільгамеша); пізніше викопав у Куянджіку решту табличок з текстом цього епосу.

СМОТРИЦЬКИЙ Мелетій (1578(1572)–1633) – визначний український церковний, культурний, освітній діяч, письменник-полеміст, філолог. Освіту здобув в Острозькій академії і Віленській єзуїтській колегії. Мав ступінь доктора медицини. У 1618–1620 рр. – викладач і ректор Київської братської школи, з 1620 року – православний полоцький архієпископ. Протягом 1623–1626 рр. подорожував по Греції й Палестині. 1627 року прийняв унію і до кінця життя перебував у Дерманському монастирі на Волині.

У 1608–1623 рр. написав низку полемічних трактатів польською мовою в оборону православ'я, де відстоював гідність, права, звичаї, культуру та віру українців і білорусів; у 1628–1629 рр. видав твори, де відмовився від антиунійних виступів. Найвизначніший твір – посібник для братських шкіл “Грамати́ка” (1616 рік), що вперше внормувала церковнослов'янську мову. “Грамати́ка” – один з найвизначніших творів старожитнього слов'янського мовознавства. До першої чверті ХІХ ст. вона була основним підручником церковнослов'янської мови, який витримав багато видань. Праця справила вплив на розвиток мовознавства в Сербії, Болгарії, Румунії. “Грамати́ку” знали в країнах Західної Європи в латинських перекладах, що свідчить про її загальноєвропейське визнання. Завдяки М. Смотрицькому українська філологія стала помітною галуззю європейської науки старожитньої доби.

СОКИРА – вважається чоловічим символом. У стародавньому капищі, яке розкопав 1908 р. відомий археолог В. Хвойка, знайдено бойову залізну сокиру – ознаку Перуна. На сокирі з оленього рогу, знайденої біля с. Дударкове Київської області, є зображення Світового дерева. Навколо нього – коні та свині, солярні знаки; на зворотному боці – чоловіча та жіноча постаті, птах. Така сокира поєднувала в собі зброю та знаряддя праці, а також могла використовуватися для забивання жертвних тварин. У житті наших предків сокира відігравала ще й роль оберега. Наприклад, у Чернівецькій області під час археологічних розкопок знайдено сокиру з отвором для мотузки, на якій її носили. Тому мають рацію деякі дослідники, що традиційний топірець у руках гуцула є чимось більшим, ніж звичайна зброя чи доповнення до одягу.

Сокира – досить поширений символ у весільній обрядовості. Нею відсікали молодій косу та знімали з молодої вінець (фату). Брат молодої, проводжаючи сестру до вінця, хрестив сокирою двері у сінях, в хаті, в хоромах. Перед від'їздом до вінчання сокиркою віддавали шану порогові. Коли молоду приводили в дім нареченого, дружка вдаряла сокиркою по печі, щоб молода скоріше звикала до хати. Символіка малюнків на сокирках часто пов'язана із весільною обрядовістю: це птахи, коні, змії, які вважалися благодотворними істотами.

За повір'ям, якщо на Великдень станеш на сокиру – будеш міцним тілом (навіть дівчина робиться сильною: “хоч об дорогу її бий – а їй все одно”).

СОКІЛ-РОД – Першоптах і Першобог світу. У Сокола має здатність перевтілюватися Род. Впливає на долю богів і людей.

СОКІЛЬСТВО, що поширювалось серед слов'янських народів, відіграло важливу роль у розвитку фізичної культури й на західноукраїнських землях. Першим у Львові виник польський “Сокіл” у 1867 р., започаткувавши польське сокільство в цілому. У 1884 році сокільські осередки виникають в Станіславі (Івано-Франківськ), у 1885 – в Тернополі, Коломиї, Перемишлі (тепер Польща) та інших. Характерною особливістю польського “Сокола” було те, що до нього приймали і українське населення Східної Галичини з метою ополячення українців.

Перша публічна згадка про заснування українського “Сокола” з’явилась у чеському часописі “Sbornik Sokolni” 11 лютого 1894 року.

Сокіл став провідною ланкою українського спортивно-гімнастичного руху, носієм ідеї всебічного фізичного виховання молоді. Особливого піднесення цей рух набув напередодні першої світової війни. Так, наприклад, у 1914 році в Галичині існувало понад 900 сокільських товариств (українських) та понад 33 тис. учасників. Для порівняння скажемо (за даними Ю. Теппера), що на цей же час в Україні російській було 196 осередків та 8 тис. учасників. До того ж, як стверджує Ю. Теппер, тут не було збудовано жодної спортивної споруди (крім стадіону в Києві для олімпіади 1913 р.), а “Батько-Сокіл” тільки у Львові збудував на цей час кілька комплексів (в тому числі спорткорпус, де тепер розташований Інститут фізичної культури).

Одним із основних акцентів діяльності сокільських товариств у Галичині було виховання молоді фізично міцною, духовно здоровою, національно свідомою. Невипадково у 1936 році в лавах “Сокола” молодь до 30 років складала майже 90%.

“Сокіл-Батько” відкрив у Львові “учительський кружок” для підготовки (вишколу) з учнів гімназії інструкторів руханки (гімнастики), проведення сокільських здвигів (поросійськи сльоти) тощо. Більшість цих масштабних заходів ініціював професор Іван Боверський.

З діяльністю Сокола пов’язані зародження і розвиток спортивної періодики, науково-методичної думки в галузі тіловиховання. За роки його діяльності (майже півстоліття) “Сокіл-Батько” видав понад 130 найменувань книг, брошур, численну кількість афіш, листівок і навіть поштових марок різних номіналів.

Сокільські товариства створювали бібліотеки, самодіяльні мистецькі колективи, пожежні бригади тощо. Саме вони ініціювали створення хорів, театральних колективів, оркестрів, проведення публічних читань, причому навіть у найвіддаленіших селах, а вони між собою обмінювались досягнутим. “Сокіл-Батько” домігся не тільки забудови кількох спортивних комплексів в різних містах, але й створення у Львові “Вищого музичного інституту”, “Сокільського театру” (де згодом дебютував Лесь Курбас) та інше.

Крім спортивних змагань, сокільські осередки організовували численні культурно-просвітницькі та мистецькі заходи. Як відомо зі звітів “Сокола”, в Галичині у 1936 році, наприклад, проведено 365 гімнастичних (руханкових) виступів, 383 спортивні змагання, 445 культурно-освітніх заходів, 354 прогулянки, 1405 відгуків рефератів на різні теми. Тобто сокільство в Галичині було не просто складником культурного життя, а й виразником, продуцентом української культури, інституцією, яка забезпечувала культурний розвиток народу. Тому не дивно, що навколо “Сокола” консолідувалась передова українська молодь, інтелігенція, церковні діячі тощо.

Головним в діяльності “Сокола” було навчання гімнастичним руховим діям, котрі ділились на 4 групи:

1. Вправи на приладах (перекладина, бруси, кінь) та з предметами (палиці, булави, хустини, макети зброї та інші).
2. Без приладів та інвентарю (так звані вільні вправи).
3. Групові (акробатичні вправи та “вежі” (башня)).
4. Бойові (елементи фехтування, боротьба тощо).

Навчання проводилось за певною схемою, кожна частина заняття мала конкретні завдання (початок, завершення, виконання вправ на приладі...).

Для соколів характерною була форма одностроїв, музичний супровід, правила вітання тощо. Між собою вони вітались (в українській мові – “гаразд”), звертались – “побратим”, “посестро”, підкреслюючи цим єдність народу.

Таким чином, українське сокілство Західної України кінця XIX – першої третини XX століть посідало вагомe місце в процесі національно-культурного розвитку регіону, було активним чинником духовного і фізичного виховання молоді, впливовим складником державницьких прагнень українського народу.

Ініціаторами і лідерами українського сокілства стали Василь Нагірний, Володимир Лаврівський, Степан Гайдучок, Іван Боберський та інші. Вони були одночасно і лідерами просвітництва, шкільництва, культурного розвитку в регіоні. їхні імена стоять поруч з іменами передових діячів літератури, мистецтва, освіти, релігії, військової справи.

СОКРАТ (грец. *Sokrates*, 470–399 до н. е.) – давньогрецький філософ-ідеаліст, народився в сім’ї скульптора, жив і творив в Афінах. Учнями Сократа були Платон, Ксенофонт, Алквіад та інші. Сократ не полишив нащадкам жодного рядка, оскільки своє вчення викладав усно. Був звинувачений у “безбожжі” і розбещенні молоді ідеями, що йшли врозріз з ідеологією афінської рабовласницької демократії.

СОКРАТ (469–399 рр. до н. е.) – грецький філософ, визначний представник античного ідеалістичного світогляду.

СОЛІД – римська золота монета.

СОЛОВІЙ-РОЗБІЙНИК – у східнослов’янській міфології та билинному епосі страшний супротивник героя, який убиває одним своїм свистом; символізує темні сили природи. У билині Ілля, питаючи дороги до Києва, дістає відповідь: “Пряма дорога на Київ – на ліса Бринські, на грязі топучі, на калинів міст, на ріку Смородину”, тільки та дорога залягла рівно тридцять літ: ні один кінний нею не проїздив, ні піший не проходив – а все через Соловія-Розбійника. Ілля пускається цією дорогою. На річці Смородині заступив йому дорогу Соловій і свиснув так, що під Іллею кінь спіткнувся. Ілля вилаяв коня і стрілив Соловія у праве око, той упав зі своїх десяти дубів, як вівсяний сніп. Ілля сів йому на груди, щоб видерти серце, але той випросився, обіцяючи йому все добро. Ілля з Соловієм їде в його села по майно; тут 12 синів Соловія хочуть його відбити, але Соловій стримує їх. Їдуть далі до князя Володимира, котрого Ілля дивує тим, що приїхав з Мурوما одним днем, коли його гінці їздять щонайменше місяць. Ілля оповідає про свої пригоди і показує Соловія. Володимир велить Соловію свиснути. Ілля, знаючи, що значить такий свист, велить Соловію свиснути півсвистом. Але Соловій свище повним свистом, від котрого попадали верхи з теремів, під богатирями лавки підломилися, а Володимир лежав “без душі” три години. За це Ілля вбиває Соловія.

Інший сюжет дійшов до нас в уривках усних переказів мешканців Київщини. Селяни Зазим'я, Княжичів, Броварів оповідали про реальну особу – вождя на ім'я Соловей, який у XII ст. володів під Києвом Бринським (Броварським) лісом, через котрий пролягав шлях із Києва на північ до Чернігова і далекої Суздалі. Соловей контролював на Дніпрі й Десні переправи, мав свої укріплення, звідки нападав на княжих дружинників і християнське духовенство. За те й прозвали його Розбійником. Соловей збирав своїх воїнів у зазимському Добрянському яру, де поряд на Лисій горі було язичницьке капище. І донині зазимці пам'ятають уривки давнього епосу: Соловей ходить по Лисій горі, над Добрянським і Земляним ярами; як свисне, то на його свист збігаються звірі та злітаються птахи. Київські князі та православне духівництво наслали на Солов'я Іллю – сильного воїна з міста Морова, що на Десні. У тому двобої Ілля переміг Солов'я – вождя язичників, але й сам зазнав тяжких поранень. Із Броварського лісу його забрали ченці Києво-Печерської Лаври.

Про могилу богатиря Іллі поблизу Софійського собору згадує Еріх Лясота, який за дорученням австрійського імператора їздив у 1594 р. на Січ Запорізьку: “В іншому приділі, з зовнішнього боку церкви, була гробниця Іллі Морова; він був знатний герой чи, як кажуть, богатир. Розповідають про нього багато побрехеньок. Гробниця ця нині сплюндрована, але така сама гробниця його товариша ще ціла в тій же каплиці”. Пізніше моці Іллі були перенесені до Лаври.

Як вважають деякі дослідники, могила Солов'я знаходиться у Броварському лісі. Його тіло спалили у дубовій колоді брати-язичники, а над могилою насипали курган заввишки більше семи метрів. Після смерті Солов'я його терем-фортецю було пограбовано на користь київських князів і спалено разом із дітьми, дружинами і челяддю.

СОЛОМОН – цар іудейський, жив у X ст. до н. е; за біблійними переказами, мудрець і поет; збудував Єрусалимський храм.

СОЛОН (грец. *Solon*, між 640 і 635 бл. 559 до н. е.) – афінський політичний діяч, реформатор і поет. Походив із збіднілого, однак знатного, роду Кодридів. Займався торгівлею, багато подорожував, побував у Єгипті, на Кіпрі, в Лідії та інших містах Еллади. Був обраним на посаду архонта і айсімнета (594 до н. е.), провів ряд соціально-політичних та економічних реформ в інтересах афінського демосу: ліквідував боргове рабство, ввів закон про свободу заповітів, уніфікував міри ваги і грошову систему, заборонив вивіз з Афін хліба, заохочуючи заняття ремеслом.

СОЛОН (бл. 635–555 рр. до н. е.) – античний державний діяч і законодавець, один з семи грецьких мудреців. Його реформи стали конституційно-правовою основою афінської демократії.

СОСТРАТ КНІДСЬКИЙ (IV–III ст. до н. е.) – грецький архітектор. Збудував маяк на острові Фаросі.

СОН – тимчасовий відхід душі від тіла. Мандри душі іншим світом – це і є сон. Після повернення її до тіла сон припиняється. Коли душа відлітає від тіла назавжди, настає смерть.

СОНЦЕВОРОТ – коли наставали найкоротші дні й найдовші ночі, предки думали, що зима (Мара) перемогла Сонце, що воно постаріло і готується до смерті. Але справді це переддень великої перемоги. Настає поворот до весни, крик Світового півня пробуджує сили світла, і починаються дні великого чаклування – зимові Святки. Панування злих сил триває не далі 12 грудня, коли Сонце повертає на літо, і цей день у народі називають *сонцеворотом*. Після цього Сонце мало-помалу починає брати гору над демонами мороку: день до Нового року прибавляється на “курячий крок” або на “гусячу лапку”, а на початку лютого сонячні промені вже “нагрівають у корови один бік”, тому цей місяць називають ще *бокогрій*. Аби допомогти Сонцю, люди розпалювали вогнища в ніч на 12 грудня, починали варити пиво і з цього часу кожного дня відкладали по одному поліну – так, щоб напередодні Різдва їх було дванадцять; цими полінами і розпалювали піч на Свят-вечір. Вогонь виносили із родинних вогнищ на узвишшя, назустріч Сонцю. Нарешті настає вирішальний момент – весняне рівнодення, повне торжество Сонця.

СОНЦЕСТОЯННЯ – у природі існує зимове сонцестояння (22 грудня), коли день становить 8 годин, а ніч 16; та літнє (22 червня): ніч 8, а день – 16 годин. За віруваннями предків, у день зимового сонцестояння богиня Всесвіту Лада народжує сина світла – молоде Сонце. У цей час на сході сходить зоря Великої Диви і відкриваються в сузір’ї Кози небесні ворота (“Брама богів”), які символізують воскресіння сили Сонця. Бог зимового сонцестояння мав вигляд новонародженого немовляти на голові своєї матері Лади або яблука в її руці (втілення світла).

Літнє сонцестояння називали “Воротами пекла” або “Воротами людей”. Тоді ховається Мара, та в цей чуттєвий гімн перемозі, коли навіть вода стає очищеною і заплідненою вогнем, влітається тривожний мотив: день починає скорочуватися, темні сили знову підкрадаються до світового вогню. Однак цей вогонь підтримуватимуть сімейні осередки Космосу – і всі дружними силами відстоять Сонце.

Вогняне Сонце літнього сонцестояння у нашій міфології – це бог Семиярило (літописний Симаргл). У ніч на Купала предки відзначали одруження Семиярила з богинею води Даною.

СОФІЗМ (грец. *sophisma* – судження, придумане хитро, майстерність, уміння) – логічний виверт, який навмисно імітує, наслідує формальну правильність мислення, щоб видати хибне міркування за істинне.

СОФОКЛ (грец. *Sophokles*, бл. 496–406 до н. е.) – давньогрецький поет-драматург і громадський діяч. Жив і творив в Афінах, був другом Перікла і Фідія. У 443 – скарбник Афінського морського союзу, у 441–440 – стратег Афін. Творчу спадщину Софокла становлять 120 драм (трагедій і сатиричних драм), з яких повністю збережено 8: “Антигона”, “Електра”, “Цар Едіп”, “Едіп в Колоні”, “Філоктет”, “Трахінянки”, “Аякс” і “Слідопити”. У творчості Софокла знайшли відображення риси полісної ідеології: патріотизм, свідомість суспільного обов’язку, віра в силу людини.

СОФОКЛ (496–406 рр. до н. е.) – один з найвизначніших грецьких драматургів. Написав начебто 123 трагедії, з них збереглось 7: “Цар Едіп”, “Едіп у Колоні”, “Антигона”, “Філоктет”, “Аякс”, “Трахінянки”, “Електра”.

СОФРОНІСТИ – сліdkували за моральним вихованням ефебів. Їх назва виникла від слова “софросіне”, що означає “передбачливість”, “стриманість”, “ввічливість”.

СОЮЗ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОЛОДІ – ця організація виникла у Лондоні у 1844 р., як організація молодих протестантів.

Вперше фізичне виховання у СХМ було впроваджено у 1870 р. Система фізичного виховання у СХМ була запозичена у шведської та німецької системи гімнастики. У подальшому СХМ став більш широко використовувати різні види спорту. Так, проводилось масове навчання молодих християн плаванню. Створюються спортивно-молодіжні і туристичні табори. Розробляються спеціальні програми з видів спорту.

Пізніше у Бельгії, Австрії, Франції, Чехії з'явилися католицькі спортивні організації. Цікаво, як змінюється відношення церкви до фізичного виховання. Папа Пій XI був у свій час відомим альпіністом. Він був першим італійцем, який піднявся на гору Монте-Роса (4,673 м), піднімався на Монблан, Маттехорн та інші вершини в Альпах.

СПАРТА, ЛАКЕДЕМОН (грец. *Sparte, Lakedeimon*) – первісно грецький дорійський поліс у долині річки Еврот, після VI ст. до н. е. – держава, яка займала південну частину Пелопоннесу (області Лаконіку, Мессенію і Кінурію). До XIII ст. до н. е. на території Лакедемона знаходився ряд центрів егейської цивілізації. За “Іліадою”, Спарта була однією з 12 ахейських общин Лаконіки, якою володів цар Менелай. Дорійська Спарта виникла після дорійського завоювання (X ст. до н. е.), очевидно, в результаті об'єднання двох общин – ахейської і дорійської. Побут і виховання спартанців були просякнуті суворим військовим духом, господарською діяльністю вони не займалися. Утвердження такого способу життя традиція приписує цареві Лікургу. Боротьба Спарти з Афінами за гегемонію в Елладі (Пелопоннеська війна) принесла їй перемогу. У війні з Фівами і союзними їм Афінами Спарта зазнала поразки (битви під Левктрами і Мантінесю), а в 362 до н. е. Пелопоннеський союз розпався. Спарта втратила Мессенію, перетворившись у другорядний поліс Еллади. У 146 до н. е. підпала під владу Риму.

СПАРТАК (лат. *Spartacus*, помер 71 до н. е.) – вождь найбільшого повстання рабів у Римській державі 74 (або 73) –71 до н. е., виходець з фракійського племені медів (майдів). Під час війни римлян з фракійцями 80 до н. е. потрапив у полон до римлян і був проданий у рабство і відданий до школи гладіаторів Лентула Батіата в Капуї. Звідти він організував втечу гладіаторів на Везувій; до повсталих приєдналися вільні орендарі (усіх стало близько 10 тис.). Відтак повстання поширилося з Кампанії у південну область Італії – Апулію, Луканію і Бруттій. На 72 до н. е. кількість війська повсталих становила близько 70 тис. Окрім Спартака його очолили галли Крікс і Еномай. Організоване на римський лад величезне військо стало серйозною загрозою для Римської рабовласницької республіки. Коли сенат направив проти Спартака 2 армії на чолі з консулами Г. Лентулом і Л. Геллієм (72 до н. е.), відокремлений 30-тисячний загін повсталих на чолі з Кріксом був знешкоджений, Спартак повів повсталих узбережжям Адріатики через всю Італію – в провінцію Цізальпінську Галлію, де у битві біля Мутіни розгромив військо проконсула Кассія. Після цієї перемоги Спартак повернув з незрозумілих причин на південь. Біля Мессінської протоки був відрізаний від усієї Італії військом Красса. Після прориву Спартак повів військо на східне узбережжя Італії – Брундізія, мріючи переправитися до Греції. У 71 до н. е. на межі Апулії і Луканії

відбулася вирішальна битва, в якій повсталі зазнали поразки, а сам Спартак загинув. Незважаючи на поразку, історичне значення повстання рабів під проводом Спартака надзвичайно важливе: воно прискорило кризу Римської рабовласницької республіки.

СПАС – покровитель урожаю. Його вшановували у цілій тріаді свят. Період, що його обіймають ці свята, вважається явленням Царства Небесного на землі. За народними віруваннями, у Спасівку так само треба постити, як і у Великий піст. Спаса – день поминання мертвих родичів. Це третій прихід покійників на світ у весняно-літньому сезоні: вони з'являються на Страсний четвер, на Зелені свята і на Спаса.

Коли на Симона Зилоту знахарки зривали чарівне зело, вони примовляли:

Святий Авраам на це зілля орав.

А Бог садив, а Спас родив,

Мати Божа поливала

І на поміч це зілля давала.

Перший Спас (1/14 серпня; *Маковія*) називали *Спасів день*. Перший день Успенського посту. Цієї пори був звичай ходити всім людом до річки чи озера освячувати воду, після чого всі купалися і купали худобу, щоб очиститися та уберегтися від хвороб, особливо пропасниці. Тоді ж освячували квіти і мак, а дівчата-чарівниці – ще й *мак-видюк*. Цим маком обсипали дім, аби всі вроки та хитрощі відьом пропали безслідно. Протягом тижня гадали, яка буде погода починаючи з вересня. Казали: “У Спаса все в запасі: і дощ, і вітер, і погода, і сіропогіддя”.

Особливо вшановували другий прихід Спаса (6/19 серпня; *Преображення Господнє*). Його називали *Другим Спасом*, *Середнім Спасом*, *Великим Спасом*. В цей день освячували груші, мед, обжинкові вінки або жмути колосся жита й пшениці, а також яблука. Існує повір'я, що до Спаса яблука “нечисті”. Подібно до цього і вода в озерах та ставках в певний період вважається нечистою – від свята Перуна (Іллі) (20 липня/2 серпня) до Водохрещі (6/19 січня). Тільки після освячення на Другого Спаса яблука стають придатними (преображаються) для споживання. Кусаючи перше освячене яблуко, примовляли: “Думу міцну надумую, думу трудну заклинаю, по Другому Спасу хай збудеться...” Тож традиційно свіжі плоди в народі споживали лише в період від Спаса до Різдва або Водохрещі. Після Водохрещі і освячення всіх водойм, коли вода переймається Святим Духом, свіжі яблука викидали, а натомість сушені заливали “живою” водою. Саме в цю пору, взявши з кожної копи по колосочку, жниці виробляли “Сніп-рай”. Вважали, що у ньому Спас любить поспілкуватися з душами покійників. Також при завершенні жнив залишали в кінці ниви пучок незжатих колосків, який називали по-різному: *Спасова борода*, *борода*, *людська доля*, *цапова борода*, *дідова борода*, *Перуну на бороду*, *прокіп'я*, *перепелиця* тощо. Особливо вшановували Спаса пасічники, бо він є спаситель і опікун бджілок. День земних плодів, друга зустріч осені – так іще називали це велике свято. Казали: “Прийшов Спас – держи рукавиці про запас. Прийшов Спас – усьому час”. Після Другого Спаса сіяли озимину.

А після третього вшанування Спаса (16/29 серпня), який називали *Третім*, *Малим Спасом*, настає пора Спасові повертатися до вирію. Цей день вважається початком осені, тому намагалися перед ним змолоти весь хліб. Тому й мовили: “Прийшов Спас – пішло літо від нас”.

Узагалі наші предки називали усіх своїх головних богів Спасами, тобто спасителями. Згодом це наймення перейшло на Христа – Спасителя світу.

СПАС – покровитель та бог врожаю. Приходить до людей тричі. Особливо вшановують другий прихід Спаса, коли відбувається свято врожаю. День земних плодів – так називають це велике свято.

СПЕЦІАЛЬНІ ВПРАВИ – рухові дії (їх поєднання, варіації), які є переважно елементами змагальної діяльності, а також подібні до них рухи та дії, спрямовані на засвоєння й вдосконалення основної вправи, виховання фізичних якостей та здібностей, що необхідні для ефективного її виконання і проявляються у відповідних режимах роботи.

СПИС – снаряд для метання, був дерев'яним, завдовжки у зріст людини, загостреним спереду, але легшим за спис воїна. На нього надягали залізний наконечник, щоб центр тяжіння переміщувався на передню частину списа, що помітно впливало на швидкість польоту списа і точність попадання в ціль.

Звичайно проводилися змагання з двох видів метання списа: метання на відстань та метання в ціль.

СПОНДОФОРИ – уповноважені, які роз'їжджалися по містах Греції, колоніях, повідомляючи про день відкриття Олімпійських ігор і проголошуючи священний мир.

СПОРТ – є органічною частиною фізичної культури, особливою сферою виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності.

Соціальна цінність спорту визначається його дійовим стимулюючим впливом на поширення фізичної культури серед різних верств населення.

СПОРТ – власне змагальна діяльність, специфічною формою якої є система змагань, що історично склалася в галузі фізичної культури як спеціальна сфера виявлення та уніфікованого порівняння людських можливостей (у вузькому розумінні); власне змагальна діяльність, спеціальна підготовка до неї, а також специфічні стосунки, норми і досягнення у сфері цієї діяльності (у широкому розумінні); дійовий фактор фізичного виховання, одна з основних форм підготовки людини до трудової та інших суспільно необхідних видів діяльності, а поряд з цим і один із важливих засобів етичного й естетичного виховання, задоволення духовних потреб суспільства та розширення міждержавних, міжрегіональних зв'язків (як багатогранне суспільне явище).

СПОРТ – органічна частина фізичної культури, особлива сфера виявлення і уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технологій, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності (ВР України, Закон “Про фізичну культуру і спорт”, від 24.12.1993 № 3808–ХІІ).

СПОРТ – ефективний засіб фізичного виховання. Його цінність визначається стимулюючим впливом на поширення фізичної культури серед різних верств населення, і в цьому плані спорт має міжнародне значення.

Але він не зводиться лише до фізичного виховання. Спорт має самостійне загальнокультурне, педагогічне, естетичне та інші значення. Це особливо стосується “великого спорту”.

Сучасний спорт займає важливе місце як у фізичній, так і у духовній культурі суспільства. Як суспільному явищу йому притаманні різноманітні соціальні функції.

Визначальною функцією спорту є змагальна функція. Також його функціями є: виховна функція; функція підвищення фізичної активності; оздоровча і рекреаційно-культурна функція; виробнича функція; пізнавальна функція; видовищна функція; економічна функція; функція поліпшення взаєморозуміння між народами і державами; престижна функція.

Залежно від рівня розвитку спорту (масовий, великий спорт, олімпійський і професійний) певні функції можуть проявлятися більшою або меншою мірою.

СПОРТ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ – спортивна діяльність, пов’язана з певним видом спорту, яка має на меті шляхом поглибленої спеціалізації та індивідуалізації навчально-тренувального процесу досягнення максимальних, рекордних спортивних результатів.

Держава створює необхідні умови для самовдосконалення спортсменів і фахівців спорту, які досягли найвищих спортивних результатів в міжнародних змаганнях та сприяли підвищенню міжнародного авторитету України.

СПОРТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ – це система присвоєння спортивних звань, розрядів та категорій. Вона визначає рівень майстерності в окремих видах спорту, рівень підготовленості спортсменів і розвитку їх досягнень, а також рівень кваліфікації тренерів та суддів.

Державну систему спортивних звань, розрядів та категорій, порядок їх присвоєння та позбавлення визначає центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

Окремі повноваження щодо присвоєння спортивних звань, розрядів та категорій можуть бути делеговані відповідним громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості.

СПОРТИВНА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ – діяльність у спорті з боку спортсмена, тренера, спортивного менеджера або іншої фізичної або юридичної особи спрямована на отримання прибутку від спортивної діяльності.

СПОРТИВНА МЕДИЦИНА (лікарський контроль) – становить складову частину системи охорони здоров’я у сфері фізичної культури і спорту, і покликана визначати стан здоров’я, фізичний розвиток і функціональний стан організму фізкультурників та спортсменів, а також здійснювати профілактику, діагностику і лікування захворювань та ушкоджень, пов’язаних із заняттям фізкультурою і спортом.

Систематичному диспансерному огляду лікарсько-фізкультурною службою підлягають учні дитячо-юнацьких спортивних шкіл, училищ олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності, члени збірних команд і ветерани спорту. Персональну відповідальність за допуск спортсмена до тренувань і змагань за станом здоров’я несе лікар.

Держава створює мережу лікувально-фізкультурних закладів, що здійснюють медичний контроль за всіма категоріями осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, сприяє розвитку наукових досліджень у галузі медичних проблем фізкультури і спорту (спортивної реабілітації, травматології, антидопінгового контролю тощо),

впроваджує спортивну медицину як учбову дисципліну в навчальні плани відповідних навчальних закладів.

Міністерство охорони здоров'я України, органи виконавчої влади з питань охорони здоров'я цільовим призначенням спрямовують, частину коштів на розвиток спортивної медицини. *(Частина четверта статті 39 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

Заняття фізичною культурою та спортом повинні, здійснюватись з додержанням медичних вимог, які встановлюються Міністерством охорони здоров'я України.

СПОРТИВНА ПРОГРАМА, ВКЛЮЧЕННЯ ВИДІВ СПОРТУ, ДИСЦИПЛІН ТА ВИДІВ ЗМАГАНЬ – МОК визначає програму Олімпійських ігор, що містить в собі тільки олімпійські види спорту.

Олімпійські види спорту, що включаються до програми Олімпійських ігор: з метою бути включеним до програми Олімпійських ігор, олімпійський вид спорту повинен відповідати таким критеріям: тільки види спорту, якими широко займаються чоловіки не менше ніж в сорока країнах та на чотирьох континентах та жінки не менше ніж в сорока країнах та на трьох континентах, можуть бути включені до програми Ігор Олімпіади; тільки види спорту, якими широко займаються не менше ніж в двадцяти п'яти країнах та на трьох континентах, можуть бути включені до програми зимових Олімпійських ігор; види спорту входять до програми Олімпійських ігор не менше ніж за сім років до конкретних Олімпійських ігор, стосовно яких ніякі зміни не дозволяються.

Дисципліни

Дисципліна, яка є складовою частиною олімпійського виду спорту, що містить у собі один або кілька видів змагань, повинна мати визнаний міжнародний ранг, щоб бути включеною до програми Олімпійських ігор.

Стандарти для входження дисципліни є такими самими, як і для входження олімпійських видів спорту.

Дисципліна допускається до програми не менше ніж за сім років до конкретних Олімпійських ігор, стосовно яких ніякі зміни не дозволяються.

Види змагань

Будь-який вид, що є змаганням в олімпійському виді спорту або в одному із його дисциплін, після якого розподіляються місця, закінчується врученням медалей та дипломів.

Щоб бути включеними до програми Олімпійських ігор, види змагань повинні мати визнаний міжнародний ранг, як за кількістю країн, так і за географічним розповсюдженням, а також бути включеними не менше ніж двічі до програми світових або континентальних чемпіонатів.

Тільки ті види змагань, якими займаються чоловіки не менше, ніж в п'ятдесяти країнах та на трьох континентах, можуть бути включені до програми Олімпійських ігор.

Види змагань входять за чотири роки до конкретних Олімпійських ігор, стосовно яких ніякі зміни не дозволяються.

Повідомлення МФ про участь в Олімпійських іграх

МФ, які керують видами спорту, що включені до програми Олімпійських ігор, повинні підтвердити до МОК про свою участь у відповідних Олімпійських іграх не пізніше, ніж під час Сесії МОК, яка обирає місто-організатор таких Ігор.

Компетенція щодо включення або виключення виду спорту, дисципліни або виду змагання

Включення або виключення виду спорту підпадає під компетенцію Сесії МОКУ. Рішення включити або виключити дисципліну або вид змагання підпадає під компетенцію Виконавчого комітету МОКУ.

СПОРТИВНА ФЕДЕРАЦІЯ (асоціація, спілка, об'єднання тощо) – громадська організація фізкультурно-спортивної спрямованості, що створюється для розвитку відповідного виду спорту (версії) і керується у своїй діяльності Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами України та своїм статутом.

Порядок, особливості створення та діяльності спортивної федерації визначаються відповідно до цього Закону та Закону України “Про об'єднання громадян” (2460–12).

Спортивна федерація може мати місцевий або всеукраїнський статус.

Вступ спортивної федерації до відповідної міжнародної спортивної організації не є підставою для її перереєстрації як міжнародного об'єднання громадян.

У статуті спортивної федерації зазначається, який вид спорту (версію) вона розвиває. Вік членів спортивної федерації встановлюється в її статуті залежно від специфіки виду спорту (версії).

Кабінет Міністрів України, за поданням центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту, визначає перелік видів спорту (версії), відповідно до специфіки яких спортивна федерація має право набувати всеукраїнського статусу незалежно від наявності місцевих осередків у більшості областей України, в Автономній Республіці Крим, у містах Києві та Севастополі.

Спортивній федерації надається статус національної спортивної федерації відповідно до цього Закону. *(Стаття 34 в редакції Закону № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

СПОРТИВНЕ ЗМАГАННЯ – основною формою функціонування та вияву спорту є спортивні змагання, що організуються за відповідними правилами з метою виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей в різних видах спорту, з офіційним визначенням переможців змагань.

Умови та порядок проведення змагань встановлюються їх організаторами, якщо інше не передбачено актами законодавства або відповідними міжнародними правилами.

СПОРТИВНЕ СУДДІВСТВО – контроль за дотриманням правил спортивних змагань, що містять вимоги до учасників змагань, а також до спортивних споруд, спорядження, обладнання, умов і порядку визначення переможців змагань та до їх результатів, а також фіксування спортивних результатів здійснюють спортивні судді.

До суддівства допускаються лише особи, які пройшли спеціальну підготовку та атестовані у встановленому порядку.

СПОРТИВНЕ ТРЕНУВАННЯ – спеціалізований педагогічний процес, який будується на системі вправ і спрямований на управління спортивним удосконаленням спортсмена, що обумовлює його готовність до досягнення вищих результатів.

СПОРТИВНІ ВІДЗНАКИ І НАГОРОДИ, СПОРТИВНА СИМВОЛІКА – до спортивних відзнак належать знаки, що свідчать про рівень фізичної підготовленості,

спортивної суддівської кваліфікації, а також спортивні медалі і жетони, якими відзначаються спортсмени, їх тренери, інші фахівці в галузі спорту.

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту затверджує єдині нагрудні значки відповідних спортивних кваліфікаційних розрядів та почесних спортивних звань, а також встановлює перелік спортивних нагород для переможців і рекордсменів національних змагань.

За видатні спортивні досягнення і значний вклад у розвиток фізичної культури і спорту спортсмени, інші фахівці в галузі фізичної культури і спорту можуть бути представлені до державних нагород.

Порядок використання спортивної символіки (емблем та офіційних знаків громадських організацій, спортивних установ та організацій, емблем і офіційних знаків міжнародних та інших спортивних змагань тощо) здійснюється відповідно до законодавства.

СПОРТИВНІ ІГРИ (ІГРОВІ ВИДИ СПОРТУ) – протиборство двох сторін за визначеними правилами, що спрямоване на досягнення переваги (перемоги) над суперником, яка оцінюється кількістю досягнень обумовленої мети гри. Розрізняють командні (олімпійські види: баскетбол, бейсбол (чоловіки), водне поло, волейбол класичний, волейбол пляжний, керлінг, ручний м'яч, софтбол (жінки), футбол, хокей з шайбою, хокей на траві; неолімпійські види: лапта, мотобол, регбі, футбол пляжний, футзал, хокей з м'ячем) і особисто-командні (олімпійські види: бадмінтон, настільний теніс, теніс, шахи; неолімпійські види: більярд, гольф, городки, кеглі, шашки) спортивні ігри.

СПОРТИВНО-ІГРОВИЙ МЕТОД ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ – Англія стала батьківщиною спорту. Географічне розташування Англії дозволяло їй не боятись раптового нападу. Тому англійська буржуазія не шукала шляхів для форсування підготовки резервів масової сухопутної армії, як це було у континентальній Європі. Основою військової могутності Англії був флот. На флоті і у колоніальних військах Англії потрібні були винахідливі, наполегливі, енергійні люди, які вміють швидко орієнтуватись, швидко приймати рішення і самостійно їх здійснювати. Зрозуміло, що вони повинні були бути різнобічно фізично розвинутими і загартованими. Система виховання таких людей складалась віками. Коріння її уходили у давню практику змагань, народних ігор і розваг.

У той час, як в Європі створювались національні гімнастичні системи, в Англії розвивався спортивно-ігровий метод фізичного виховання.

Крім того, розвинута у промисловому відношенні Англія отримала можливість раніше, ніж інші країни одержати вільний час (звісно, для забезпечених верств населення). Це дозволило активізувати різні сторони суспільного життя, серед яких не останнє місце займали розваги. Так у житті англійців все більше місце починає займати спорт, який спочатку означав просто гру, розвагу, хобі.

Фундаментом англійського спорту стали середня школа і вищі навчальні заклади, особливо привілейовані “публічні школи”. У своєму сучасному вигляді “публічні школи” сформувались після реформ, здійснених Томасом Арнольдом майже два сторіччя тому. Одним із найважливіших важелів освіти і виховання еліти англійського суспільства став спорт. Англійці охоче повторюють фразу, яку сказав колись один з найвидатніших військових Автур Веллінгтон: “Битва біля Ватерлоо була виграна на

спортивних майданчиках Ітона...”. Цією фразою Веллінгтон підкреслив значення закритих приватних шкіл у формуванні еліти суспільства. Добре організований спорт став в Англії надбанням верхівки суспільства. У подальшому він став називатись аматорським спортом, а належність до обраного спортивного клубу характеризувала належність до вищих верств суспільства.

Важливим фактором розвитку спорту було і те, що в Англії не було регулярної армії. Але за традицією сини з привілейованих родин служили декілька років дома і 3–4 роки у колоніях.

Підйом виробничих сил в Англії, як найбільш розвиненої тоді капіталістичної країни, викликав до життя практику змагання, яка використовувалась і для вирішення завдань виховання та освіти. Ідеологи англійської буржуазії постійно пропонували принцип “Self-confidence”, тобто віри в самого себе, сміливості у прийнятті рішень, фізичної досконалості – тобто всього того, що необхідно англійському “джентльмену”.

Принцип “Self-confidence” – це перш за все змагання із суперником, з самим собою, змагання у всіх випадках життя. Отримавши широке застосування у галузі фізичного виховання, змагання в Англії сприяли тому, що ця країна отримала всі підстави зватись колискою сучасного спорту – засобу фізичного виховання і різновиду соціальної діяльності людини, організованих на співвідношенні сил, здібностей, знань та умінь, спрямованому на досягнення першості (вищого результату).

Багато видів спорту вперш отримали розповсюдження саме в Англії (веслування, гольф, крикет, футбол, регбі). Англійці стали піонерами у розвитку альпінізму. Фактично вони відкрили Альпи і сприяли економічному розвитку цього регіону.

В Англії склались організаційні форми спортивного руху – клуби та асоціації. Наводимо хронологію перших у світі спортивних клубів.

1845 – клуб фехтування (Лондон);

1855 – футбольний клуб;

1857 – альпіністський клуб;

1863 – перша футбольна асоціація;

1866 – перший клуб легкої атлетики (Лондонський аматорський атлетичний клуб);

1869 – перший клуб плавання;

1870 – перший клуб велосипедистів.

У 1829 р. відбулись перші спортивні змагання з веслування, які проводились на річці Темза між Оксфордським і Кембріджським університетами. У 1838 р. почалась історія Хенлейнської регати. У 1843 р. у Ліверпулі був побудований перший у світі закритий басейн для спортивного плавання. У 1855 р. в Англії відбулись значні студентські змагання, у яких приймали участь 17 коледжів.

Колова система проведення змагань була створена в Англії. У 1888 р. за цією системою в Англії був проведений перший національний чемпіонат з футболу. Англійці першими запровадили формування національної збірної команди з кращих гравців клубів. Перший міжнародний матч національних збірних з футболу відбувся між Англією і Шотландією (0 : 0) у 1872 році.

Високий рівень розвитку спорту в Англії, тим не менш фактично не розповсюджувався на трудящі маси. Спорт серед робітників розвивався епізодично і в основному мав видовищний характер. Робітникам доступ у спортивні клуби був абсолютно закритий. Саме в Англії вперше виникла проблема любительства і професіоналізму. Вона була так ретельно замаскована буржуазними спортивними

діячами, що у подальшому професіоналізм стали пов'язувати виключно з метою отримання грошей за виступи у спорті. Однак, насправді, витоками професіоналізму є класовий підхід буржуазії до спорту, як засобу виховання представників еліти англійського суспільства.

Спортивно-ігрові методи фізичного виховання знайшли широке застосування у Сполучених Штатах Америки. Розвиток спорту у США є яскравим прикладом взаємозв'язку із соціальними і географічними особливостями країни. Це пояснюється тим, що розвиток спорту у США співпав з бурхливим розвитком капіталізму і становленням американської нації.

Комерціалізація суспільного життя у США здійснила великий вплив на розвиток професійного спорту. Саме у США отримали велике розповсюдження змагання, які давали великі прибутки їх організаторам. Як і багато іншого, спорт в Америці дуже швидко став перетворюватись у бізнес.

Особливе місце у житті країни займає університетський і шкільний спорт. Для їх процвітання дуже важливим є престиж. У свою чергу авторитет навчального закладу важливий для престижу його випускників. Відмінні спортивні команди приносили і приносять немалі дивіденди університетам і школам, у тому числі – матеріальні. Без перебільшення можна сказати, що соціальний запит на спорт, національні особливості у його розвитку було пов'язані з тим, що спортивні змагання вигравали роль значного фактору у формуванні американської нації.

Чотири види спорту користувались у США особливою популярністю: бейсбол, футбол, баскетбол і хокей. Зовсім не випадково, що три найбільш популярні гри – бейсбол, американський футбол і баскетбол народились у США.

СПОРУДИ ТА ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ МФ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ВИДОМ СПОРТУ, ЩО ВКЛЮЧЕНИЙ ДО ПРОГРАМИ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – з нагоди Олімпійських ігор за свій рахунок ОКОІ повинен надати МФ, які керують видами спорту, що включені до програми таких Ігор, споруди та необхідне обладнання для розгляду справ технічного характеру.

Крім того, ОКОІ повинен надати МФ, згідно з їх замовленнями, за свій рахунок та після затвердження Виконавчим комітетом МОКУ, адміністративні та технічні споруди, а також приміщення, що надасть їм змогу проводити свої конгреси та інші засідання в місті-організаторі Олімпійських ігор.

СПРИТНІСТЬ – здатність людини швидко, оперативно, раціонально оволодівати новими руховими діями, успішно вирішувати рухові завдання в умовах, що змінюються.

СРЕЗНЕВСЬКИЙ Ізмаїл (1812–1880) – визначний філолог-славіст, палеограф, етнограф, один із засновників університетського слов'янознавства, народився в Ярославлі (Росія). Протягом 1826–1829 рр. навчався на етико-політичному відділенні філософського факультету Харківського університету. Після закінчення цього закладу працював у Харківському дворянському депутатському зібранні, був приватним учителем. 1837 р. одержав посаду ад'юнкта на кафедрі політекономії та статистики філософського факультету Харківського університету. Протягом 1839–1842 рр. відвідав кілька слов'янських країн. У 1842 р. став першим професором-славістом у Харківському університеті, де читав курси з історії слов'ян та викладав слов'янські мови.

Перу Срезневського належать численні праці з історії давньоруської та російської мов, історії південнослов'янських літератур, міфології, палеографії. Уперше розробив теоретичні засади слов'янської палеографії, поставивши її вивчення на наукову основу, опублікував багато пам'яток давньоруського та ранньослов'янського письменства (“Київські глаголичні уривки” та ін.).

СС (німецькою *SS* скорочення від *Schutzstaffeln* – охоронні загони) – самостійна організація німецьких фашистів (з 1934 року), до складу якої входили частини “Мертва голова” (для охорони концтаборів і розправи над в'язнями), війська СС, служба безпеки СД (головний орган розвідки й контррозвідки). СС була головним провідником масового терору в Німеччині й на окупованих територіях.

СТАДІЙ – міра довжини (приблизно 180 м).

СТАДІЙ – у Стародавній Греції термін, що означав довжину арени стадіону, на якому проводилися Олімпійські ігри; дорівнював 192,27 м.

СТАДІЙ, СТАДІЯ – грецька міра довжини, в основу якої лягла відстань од старту до фінішу у т. зв. простому бігу на Олімпійських іграх. Довжина стадія в різних містах і в різні часи вагалась од 177,6 до 196,8 метра. Олімпійський стадій дорівнював 192,27 метра.

СТАДІОДРОМ – на Олімпійських іграх Стародавньої Греції біг на дистанцію 1 стадій. Впродовж 50 років цей вид бігу був єдиним змаганням на олімпійському святі еллінів. Перемога у стадіодромі була особливо почесною. Ім'ям атлета, який перемагав у цих змаганнях, називалася олімпіада.

СТАДІОН ОЛІМПІЇ – як і всі грецькі стадіони мав підковоподібну форму. Він мав 211 м у довжину і 31,50 м у ширину. Лавки амфітеатру, обтесані камені гір, з трьох боків могли вмістити 40 тисяч людей. Лінія, яку публіка не повинна була переходити, розділяла олімпіоніків і глядачів. Сама арена була 192,27 м у довжину, що мало дорівнювати 600 крокам Геркулеса, вона була обмежена лінією старту.

СТАРИЙ ЗАПОВІТ – перша частина Біблії, канонізована як “священне писання” реліг. традицією іудаїзму й християнства на відміну від Нового заповіту, що його визнає лише християнство. С. з. розповідає про те, як Бог створив Всесвіт, про гріхопадіння людини, аналізує минуле і передбачає майбутнє. С. з. створювали протягом IX–II ст. до н. е. іудейські священнослужителі на основі легенд, міфів та переказів народів Старод. Сходу. С. з. справив значний вплив на формування ідеології християнства та ісламу, розвиток духовної культури людства.

СТАРШИНСЬКА РАДА – до старшинської ради входили: обозний, писар, двоє суддів, підскарбій, двоє осавулів, бунчужний, 10 полковників.

СТАТУС СПОРТСМЕНА-ПРОФЕСІОНАЛА – спортсмен України набуває статусу спортсмена-професіонала з моменту офіційного оформлення контракту з відповідним суб'єктом організації цієї діяльності з метою участі у змаганнях серед спортсменів-професіоналів.

Спортсмен, який не набув статусу спортсмена-професіонала і включений до основного чи резервного складів збірних команд України, для укладення контракту про діяльність у професіональному спорті має отримати офіційну згоду центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту та національної спортивної федерації з відповідного виду спорту.

Права та обов'язки спортсмена-професіонала, який бере участь у всеукраїнських або, при наявності допуску, в міжнародних змаганнях у складі збірних команд України, визначаються Положенням про національні збірні команди, що затверджується центральним органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

Діяльність спортсмена-професіонала регулюється законодавством України, статутними і регламентними документами суб'єктів організації такої діяльності та відповідної міжнародної спортивної організації. *(Закон доповнено статтею 23–2 згідно із Законом № 2548–III (2548–14) від 21.06.2001).*

СТАТУТ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА – закони київського князя Володимира Мономаха, уміщені в “Руській правді”. Мав 69 статей. Містив норми цивільного, кримінального та судового права.

СТАТУЯ (лат. *ставлю*) – твір круглої скульптури, що зображує людину або тварину. Має тривимірний об'єм і, як правило, встановлюється на постаменті. Невеликі С., якими прикрашають інтер'єр, наз. *статуетками*.

СТЕЛА (грец. стовп) – вертикальна кам'яна плита з написом або рельєфним зображенням.

СТЕФФЕНС Джон Ллойд (1805–1852) – американський дипломат і археолог. 1839 р. відкрив у джунглях на мексиканському півострові Юкатані піраміди давніх майя.

СТОВП – елемент архаїчної космології, символ Дерева життя, центра світу, вічного вогню. Якщо рухатися “посолонь” (схід – південь – захід – північ), що семантично відповідає рухові згори вниз, то розташування елементів світу цілком природне для давніх уявлень: небо – повітря – земля – вода; при цьому кожний “вищий” елемент “сильніший” наступного, “живе його смертю”. Все це доволі просто й образно передає старовинна колядка:

Ой, позволь нам, пане-хазяїн,
та й колядочку сказати.
Навкруги твого двора
Та й залізній тина.
Посеред твого двора
Стоїть стовп золотий.
А на тім стовпі
Сидить птиця орел.

Ця колядка заслуговувала на винагороду з боку господаря вже тому, що підносила його скромну особу до вищого рівня, осмислюючи дім як Космос і Космос як дім. З координатами Світового дерева пов'язані і значення основних солярних символів – Сонця, Місяця, зірок.

Особливо важливим символом в обрядодійствах був стовп, на якому розміщували колесо. Колесо як символ Сонця (наприклад, на купальському святі) означає напрямок у космічний світ. Відома гра “Стовп”, коли брали деревину заввишки 6–8 метрів, а на верху прикріплювали вузол з горіхами, цукерками, калачем-паскою або писанками. На того, хто долізе до верху, чекав презент. Переможця з великими урочистостями обносили навколо стовпа. На Масляницю в деяких місцевостях улаштовували обрядовий поїзд, попереду якого був віз зі стовпом усередині; на стовпі саджали чоловіка з вином і калачами. Стовп у народній символіці має різноманітне значення, в тому числі смерті. Існувало багато форм такої символізації: сухе зрубане дерево; стовп на кургані або стовпчики на могилах старовірців; надгробки у вигляді зрубаного дерева з обрубаним верхом і сучками тощо. Стовп як поховальна споруда виразно відображений на картині М. Реріха “Житло смерті”, де невеличка хатинка стоїть на чотирьох лапах; цей сюжет навіяний казковим образом Баби Яги – уособлення смерті. Слово “стовп” часто трапляється у пам’ятках XI– XIII ст. у значенні вежі, невеличкої хатинки, келії, сторожки, надмогиляника. Надмогильні домовини-стовпи являли, собою дерев’яні зрубні хатинки із двопохилим дахом і маленьким віконцем.

Головним у купальській обрядовості було вогнище, через яке перескакували попарно. Його основою подекуди слугував *стовп* або *кілок*, вбитий в землю. Інколи його обгортали соломкою з вимолоченими колосками, конопляником, а зверху клали жмут, який називався купалом; ним запалювали купальське багаття.

Археологи, розкопуючи Чорну Могилу, знайшли на вершині кургану сліди давнього *стовпа*. У літописі про княгиню Ольгу розповідається про виготовлення стовпа (“бдын десяти”).

На території найдавнішого київського городища виявлено великий глиняний *стовп*, який, очевидно, був постаментом для якогось божества. Арабський письменник X ст. Ібн-Фадлан писав, що русичі мають святилище, де головне зображення бога оточене “людиноподібними стовпами”, на які навішували черепи жертвних тварин.

У с. Іванківцях на Хмельниччині відкрито залишки давньослов’янського святилища, яке було пізнішим нашаруванням на залишках поселення черняхівської культури. Цікаво, що одна з культових фігур стояла на тому самому місці, де була поставлена в давнину. Це великий чотиригранний *стовп* з місцевого вапняку, увінчаний з трьох боків схематичними зображеннями людських облич.

Слід сказати про масивні підпорні *стовпи*, що нагадували людську фігуру зі здійснятими руками. Ці “рукасті” стовпи у просторах трапезних, які вміщували не одну сотню людей на бенкетах, символічно зображали, як вважають історики, тих двох рожаниць, на честь яких 8 або 9 вересня наповнювали черпала і співали тропар Різдва Богородиці.

Подекуди кутовий *стовп* печі називали “дідом” і ототожнювали його з домовиком. А самого домовика часто іменували “стовповим”. Так казали про себе й дворяни, що пишалися давністю свого роду.

СТОЯНКА В АРХЕОЛОГІЇ – поселення людей часів кам’яної доби. На місці С. до нашого часу лишився, т. з. культурний шар. Археол. матеріали про С. становлять важливе джерело для вивчення історії та культури первісного суспільства.

СТРАБОН (64 р. до н. е.–19 р. н. е.) – грецький мандрівник, “батько географії”.

СТРАТЕГ – керівник афінського ополчення.

СТРАТЕГ – звання командувача в афінській армії. Рада десяти стратегів, вибраних народними зборами, була верховним командуванням армії.

СТРАТИГ – командир фортець, міст і фемів.

СТРАХОВКА – готовність страхуючого та його дії з метою попередження травматичних ушкоджень.

Прийоми страховки:

1. *Власне страховка* – безпосередня готовність страхуючого та його дії, спрямовані на попередження падіння, зриву або травматичного пошкодження шляхом захвату чи фізичної допомоги.

2. *Страховка (індивідуальна або групова) із застосуванням технічних засобів та обладнання.*

3. *Самостраховка* – здатність гімнаста своєчасно приймати рішення й самостійно виходити з небезпечних положень.

СТРИБОГ – господар та Бог вітрів. У володаря вітрів безліч слуг.

СТРИБОГ, Похвист, Посвист – цар-батько вітрів, небесний владика грози, бурі, ураганів. У Стрибога з дружиною шість синів і шість дочок та безліч підвладних вітрів – то все їхні онуки. Найвідоміші із них: Ласкавець, Дмухач, Степовий, Грозовий, Буревій, Смерч, Бирса, Вихор, Бігун, Верховник, Горішний, Долішний, Шарпун, Крутій, Помірок, Труба, Посвистач, Польовий... Вітри допомагають богу-громовику в його битвах з демонами і користуються його вогненними стрілами. За розпорядженням головного вітродмуха з чотирьох сторін світу дмуть чотири велетні з величезними вусами та губами. Котрий з них дме сильніше – з того боку і буває вітер. Це Сівер – бог холодних північних вітрів, Літник – бог теплих літніх вітрів, Стрига – бог східних сонячних вітрів, Вітрило – південний вітер. Крім них, є Моряк (Морян) – південний вітер з моря; Легіт, як і Ласкавець, – легенький ніжний вітерець, головно в лісі, над річкою або на озері, та ін. Одну з доньок Стрибога також називають Стригою, а найлихішим повітряним духом є Перелесник.

Якщо дослідники деякою мірою зіставляють Дажбога з сонячним Аполлоном, то Стрибог залишається не уповні розгаданим. На думку Б. Рибаківа, для розуміння значення Стрибога можна згадати слова “стрий”, що означає брата батька; і “стий” – батьківський. У такому випадку Стрибог є не стільки власним ім’ям, скільки епітетом, визначенням цього божества як отця Всесвіту. Сварог (“небесний”), Стрибог (“Бог-отець”) і Род (“народжуючий”) – усі ці імена могли позначати одне патріархальне чоловіче божество.

У “Повісті врем’яних літ” під 980 р. поряд з іншими Володимировими богами, що стояли на Київській горі, згадується Стрибог: “І поставив він кумири на пагорбі поза двором теремним: Перуна дерев’яного, а голова його була срібна, а вус – золотий, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Мокош”. За “Словом о полку Ігоревім”, це дід – родоначальник усіх вітрів: “Ось вітри, Стрибожі внуки, віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві”. Останній мотив дає підставу говорити про Стрибога і як про божество війни. Це підтверджує і пояснення першої частини імені, – де “стри” походить від

“стріти” – нищити. Отже, Стрибог – руйнівник на противагу доброму Дажбогу. Таким же є і Позвизд – бог вихору й повітря. Свято бога вітрів відзначали 14 липня (день св. Курика, або Курика-вітрогона).

“Велесова книга”: “І там Стрибог свистів у степах, а Борей гундів до полуночі, тривожачи нас”; “А за тими обома – Хорс, Велес, Стрибог держать...”; “Нам Сварогу славу співати і Дажбогу, які же суть у небі пречистім; Перуну і Стрибогу, які громами і блискавками повелівають. А Стрибог вітри ярити на землю візьметься”.

З культом Стрибога пов’язані назви річок: Стрий, Стрибозька. Відомі Стрибоже озеро, Стригород, а також село Стрибіж на Житомирщині.

СТРИГІЛ – металева щітка з бронзи, за допомогою якої атлети очищали тіла від олії, піску і потовиділення після змагань.

СТРІЛА – усталена метафора блискавки чи проміння. У народних говірках слово це і до сьогодні вживається у значенні блискавки: “Стріла б тебе побила!” Загадка: “Летить мідна стріла, ніхто її не спіймає – ні цар, ні цариця, ні красна дівиця”, а в замовляннях блискавка прямо називається вогненною, громовою стрілою. Сонячні промені уявлялися предкам стрілами Дажбога, а блискавки – стрілами Перуна. Інколи стріла означає всезгубну пошесть, інколи – голод.

СТРІЛЕЦЬ – в одній із давніх колядок змальовано образ стрільця:

Спереді церковці біл камінь стоїть
Та на камені дві галузоньки,
А при вершечку два голубоньки.
Та іде нею білий молодчик,
    Білий молодчик, то пані стрільчик.
    Ой іде собі та й несе собі
    По правім боці все тугий лучок,
    По лівім боці все сніпок стрілок.
На голубонька все позирає,
По одній стрілці все набиває
Та наміряє – недокигає.
Й промовляють два голубоньки:
    Ой стій, не стріляй, білий молодче,
    Та не стріляй нас, не погубляй нас.
    Ой бо ми не є два голубоньки,
    Але бо ми є два ангелоньки.

К. Сосенко зазначає, що ця колядка свідчить “про велику старину з життя і думок українського народу: образ стрільця з луком і сніпком стрілок належить до пракультурного періоду життя народів. “Біл камінь” перед церквою, символом неба ідеального і астрального – це місяць; а на камені “дві галузоньки і при вершечку два голубоньки” зображують райське дерево в почині світа”.

У народних казках Стрілець за тисячу верст влучає у ціль; стрілою б’є муху в око; добуває Жар-птицю і т. д.

СТРІТЕННЯ – зустріч Зими з Літом. Цього дня вони сильно змагаються, хто кого перемаже.

СТРІТЕННЯ, Стрічення, Стріщення, Громниці, Зимобор – зустріч Зими з Літом. Головним дійством у цей день (2/15 лютого) було освячення вогню і води; стрітенські свічки вважалися чарівними й мали назву *громничних*. Їх за потреби запалювали під час грому, “щоб весняна повінь не зашкодила посівам і щоб мороз дерев не побив”, та від усякого іншого лиха. Таку свічку ставили в руки померлому, щоб її вогонь освітлював дорогу в потойбічний світ. Вода на Стрітєння помічна від хвороб, особливо від пристрїту. Цїєю водою кропили та поїли худобу. Кажуть: “Коли на Громницю півень не нап’ється водиці, то на Юрія віл не наїється травиці”; “Як зі стрїх висять великі сомплї (бурульки), то на великий урожай”. На Стрітєння Зима одягає на себе сім кожухів, а Літо – у самїй лиш сорочці, і тоді вони змагаються, хто кого переможе. Літо тоді говорить:

– Помагай Біг тобі, Зимо.

– Дай, Боже, здоров’я, – відповідає Зима.

– Бач, Зимо, – каже Літо, – що я наробило і напрацювало – ти поїла і попила.

На Стрітєння Зима дуже лютує, бо відчуває, що слабне. У цей день предки молилися богові Сонця, розпочинали розучувати веснянки і писати писанки. На високих пагорбах запалювали вогонь, ушановували богів і змагалися в перетягуванні мотуза.

СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ РУХОВИМ ДІЯМ – внутрішня будова педагогічного процесу пізнання і оволодіння технікою фізичних вправ, цілісність й тотожність якої забезпечується сукупністю закономірних взаємозв’язків усіх складових. У структурі процесу навчання руховим діям розрізняють: 1. Етап створення передумов і ознайомлення з руховими діями. 2. Етап засвоєння рухових дій. 3. Етап закріплення, вдосконалення та інтеграції рухових дій.

СТРУКТУРА ТРЕНУВАННЯ – відносно стійкий порядок поєднання компонентів (підсистем, сторін та окремих ланок), їхня закономірна взаємодія між собою і загальна послідовність. Вихідним компонентом структури тренування є тренувальне завдання, комплекс завдань складає тренувальне заняття; два тренувальних заняття і більше утворюють малий цикл (мікроцикл); кілька малих циклів утворюють середній цикл (мезоцикл); середні цикли утворюють річний цикл (макроцикл), кілька річних циклів утворюють багаторічний цикл.

СТРУКТУРА УРОКУ (СПОРТИВНО-ТРЕНУВАЛЬНОГО ЗАНЯТТЯ) – дидактично обґрунтоване співвідношення і послідовність розташування у часових рамках заняття елементів його змісту. У структурі уроку розрізняють підготовчу, основну і заключну частини.

СУБ’ЄКТ (лат. *subjectum* – те, що покладено в основу, підкладене) – носій певного роду діяльності; у теорії пізнання – свідома істота, що пізнає.

СУБ’ЄКТИВНЕ – те, що властиве суб’єктові, визначається його діяльністю; психічна, духовна діяльність людини як суб’єкта; знання і переживання суб’єктом самого себе; індивідуальність пізнання різних людей.

СУВЕРЕНІТЕТ – незалежність держави в зовнішніх і верховенство у внутрішніх справах.

СУЗИ – столиця перської імперії Ахеменідів, за Селевкідів переіменована на Селевкію. Її руїни збереглися в південному Ірані в нижній течії ріки Керхе.

СУЛЕЙМАН І КАНУНІ (ПИШНИЙ) – турецький султан (1520–1566). За його правління Турецька імперія досягла найбільшої могутності: 1521 р. його війська захопили Белград, 1522 р. Родос, 1526 р. перемогли мадьярів біля Могача, у 1533–1563 рр. завоювали Месопотамію.

СУННА (араб. *поведінка, звичай*) – “священна книга” мусульман, роз’яснення і доповнення до Корану. Складена мусульм. богословами у VII–IX ст. з численних переказів про життя Мухаммеда, визнається джерелом віри (поряд з Кораном) однією з течій в ісламі – суннітами.

СУПЕРУМІННЯ – система навичок вищого порядку, яка характеризується варіативністю, творчістю, індивідуалізацією, високою стійкістю виконання рухових дій у складних та екстремальних умовах.

СФЕРИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ – сферами впровадження фізичної культури є виробнича, навчально-виховна, соціально-побутова.

Держава створює необхідні умови для підготовки наукових та викладацьких кадрів, розвитку наукових досліджень у галузі фізичної культури та стимулює впровадження їх у суспільну практику.

Основними напрямками впровадження фізичної культури є фізкультурно-оздоровча діяльність, фізичне виховання та розвиток масового фізкультурно-спортивного руху.

СФІНКС (грец. *душителька*) – 1) кам’яна статуя лежачого лева з людською головою – втілення влади фараона у Старод. Єгипті, охороняє дорогу до пірамід; 2) крилата істота з тулубом лева, головою і грудьми жінки в давньогрец. міфології.

СФІНКС – 1) у давніх єгиптян статуя лева з чоловічою головою, символ левиної сили; 2) у грецьких міфах крилата потвора з тілом лева й жіночою головою, символ загадковості.

СХИЗМА (від грецького *schisma*) – розкол усередині християнської церкви в 1054 р., унаслідок якого утворилися православна і католицька конфесії. *Схизматиками* (*схизматами*) у Польщі називали українців і білорусів.

СХОЛАСТИКА (грец. *schole* вчений, вчена бесіда, школа) – тип середньовічної філософії, цілком підпорядкованої релігії. Мала на меті обґрунтування, систематизацію і захист теології за допомогою раціоналістичних засобів.

СХОЛАСТИКА – тип релігійної філософії.

Т

ТАБУ (полінезійське) – категорична заборона певних дій, порушення якої, нібито неминуче призводить до тяжкої кари.

ТАБУ – первинно: заборона вживати ті чи інші слова, які позначають священні або ж шкідливі поняття. Наприклад, верховинці називали ведмедя “вуйком” або “тим, що мед їсть”. Замість “ведмідь” часто казали: бурий, господар, хазяїн, звір тощо. Так само люди боялися вимовляти слово “чорт”, натомість уживаючи займенник “він”; інакше нечистий одразу з’явиться і наробить великої біди. Ще один приклад. Євреї ніколи не вимовляють ім’я свого Бога Ягве, а замінюють його іменем Адонай. Тільки Первосвященик раз на рік у Свята Святих вимовляв істинне Ім’я Бога, і тоді всі євреї падали ниць. Згодом поняття табу поширилося зі словесної сфери на дії, речі, вчинки тощо.

ТАЇНСТВО – христ. церковний обряд, який має священну силу, передає віруючим особливу благодать. Є 7 основних таїнств – хрещення, миропомазання, церковний шлюб, причащення, елеосвячення, освячення в церковний сан.

ТАКТИКА ГРИ – теоретичні основи і сукупність тактичних дій (індивідуальних, групових, командних), що реалізуються з метою досягнення найкращих результатів під час змагань (доцільні способи ведення змагальної діяльності, які підпорядковані певному задуму і плану). Розрізняють тактику нападу і захисту.

ТАКТИЧНА ДІЯ – раціональне використання ігрових прийомів, спосіб організації змагальної діяльності, що спрямований на досягнення переваги над суперником. Розрізняють індивідуальні, групові, командні тактичні дії в нападі і захисті.

ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – педагогічний процес, який спрямований на оволодіння раціональними прийомами ведення спортивної боротьби в процесі специфічної змагальної діяльності. Розрізняють загальну і спеціальну тактичну підготовку.

ТАКТИЧНЕ МИСЛЕННЯ – мислення, яке здійснюється у процесі спортивної діяльності в екстремальних умовах змагань і безпосередньо спрямоване на вирішення конкретних тактичних завдань.

ТАКТИЧНИЙ ЗАДУМ – принцип ведення змагальної діяльності, розроблений в якості основної лінії організації дій, взаємодій (у командних змаганнях) і подолання протидії суперників на шляху до досягнення змагальної мети. Тактичний задум конкретизується у тактичному плані – сукупності послідовних завдань і способів їх розв’язання.

ТАЛАНТ (грец.) – грецька одиниця ваги, пізніше і грошова одиниця; у різних країнах і в різні часи була неоднакова. В Аттіці талант дорівнював 26,2 кг, в егінській системі – 37,8 кг (ділився на 60 мін).

ТАЛІСМАН (від грец. *наділений надприродною силою предмет*) – предмет, який нібито приносить його власникові удачу, щастя.

ТАЛІЯ – у грец. міфології одна з 9 муз – покровителька комедії. Зображували її здебільшого у вигляді молодої вродливої дівчини у вінку, з маскою в одній руці та бубном у другій.

ТАЛМУД – збірник догматичних релігійно-етичних і правових норм іудаїзму, складений протягом IV ст. до н. е. – V ст. н. е. в Палестині і Вавилонії. Осн. зміст Т. становлять тлумачення Старого заповіту.

ТАЛЬБОТ Вільям Генрі Фокс (1800–1877) – англійський ассиріолог; успішно працював над розшифруванням клинопису. Проте більш відомий як винахідник фотографії, т. зв. тальботипії.

ТАУРОМАХІЯ – бій з биками, був особливо поширений на острові Крит.

ТАЦІТ Публій Корнелій (бл. 55–120 рр. н. е) – відомий римський історик, автор 14 томів “Історії” і 16 томів “Анналів”, значна частина яких збереглася.

ТЕАТР (грец. *місце для видовищ, видовище*) – 1) рід мистецтва, який відображає дійсність у худож. сценічних образах; 2) видовище, спектакль; 3) будинок, де відбуваються вистави.

ТЕЇЗМ (грец. *Theos* – Бог) – релігійний світогляд, в основу якого покладено розуміння Бога як особи, що створила світ і втручається в його події.

ТЕЛЕОЛОГІЯ (грец. *telos* – мета, кінець і *логія*) – вчення, за яким розвиток є здійсненням наперед визначеної мети, і все в розвитку природи і суспільства є доцільним.

ТЕОЛОПІЯ (грец. *Theos* – Бог і *логія*), богослов’я – вчення про Бога, побудоване на основі логіко-схоластичних тлумачень “священного письма”. Теологія виступає догматичним обґрунтуванням, “теоретичним” змістом, серцевиною релігії.

ТЕОН З АЛЕКСАНДРІЇ – грецький математик і астроном IV ст. н. е. Написав енциклопедію (16 книг), яка не збереглася. Перший зробив поділ фізичних вправ: вправи на витривалість і вправи на швидкість. Обґрунтував застосування масажу на тренуваннях спортсменів.

ТЕОРЕТИЧНА (ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА) ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – озброєння спортсменів спеціальними знаннями, що підвищують ефективність навчання певній спортивній дисципліні, вирішення завдань тренувальної і змагальної діяльності.

ТЕРМА – закінчення бігу.

ТЕРМИ – античні лазні. У Греції – приміщення для купання при великих будинках і гімнасіях; у період еллінізму – громадські лазні, до складу яких входили спортивний зал, зал для зборів, приміщення для відпочинку. Були осередком

громадського життя: тут велися філософські диспути, поети виступали зі своїми творами. Найвідомішими в Римі були терми Агріппи, Тіта, Траяна, Каракалли (прекрасний пам'ятник римської архітектури площею 11 га), Діоклетіана (площею 13 га) і Костянтина. Їх будівлі визначалися величезною пишністю і декоративним оздобленням. Відвідувати їх мав право будь-який житель Риму незалежно від класової чи расової належності.

Будівництво терм різко зросло в IV ст. до н. е. Всього в Римі нараховувалося 854 суспільні терми. За комфортністю вони дуже різнилися залежно від суспільного становища громадян, які сюди приходили. Для плебеїв існували безкоштовні терми. Побутові послуги там були примітивні. Патриції і знатні громадяни мали спеціально побудовані терми за місцем проживання.

Проте основна частина населення надавала перевагу загальним термам – грандіозним спорудам з басейнами, наповненими холодною і гарячою водою, розкішно обладнаним, з максимумом комфорту, що спонукало знатних і багатих римлян якомога частіше їх відвідувати.

Грандіозні терми зовні нагадували теперішні міста і досі вражають нашу уяву. Дійсно, зайва розкіш терм, що заохочувала римлян більше часу проводити в святковому безділлі, породжувала аморальність в дуже сумнівному способі життя римської знаті.

У термах Каракалли могли одночасно відпочивати 1600 чоловік. Один з басейнів був круглої форми і мав 30 м у діаметрі, другий – прямокутної форми – 56 x 24 м. Були зали з сухою парою, ванни, а також душеві. Стелю підтримували гранітні колони висотою до 14 м. Допоміжну роль відігравали портики – місця для прогулянок, криниці з холодною водою, зали для відпочинку, гімнастичні зали, зали для ігор і масажу, бібліотеки, музеї. Із зовнішньої сторони головного входу розміщалися торгові ряди. У такій специфічній формі перейняли римляни грецьку систему фізичного виховання, так і залишилися впертими противниками атлетизму.

Процедури, які проводились в термах, мали довготривалий комплексний характер. Розпочинались вони із занять атлетизмом або ігор з м'ячем, після чого римлянин приймав сеанс сухої пари, щоб прискорити процес потовиділення, потім переходив під гарячий душ і омивав тіло від піску. Просушившись, він йшов у басейн з теплою водою, а на закінчення всіх процедур купався в басейні з холодною водою, далі – масаж і сприскування тіла духами. Після цього римлянин прогулювався по чудовій мозаїчній підлозі серед прекрасних античних скульптур, що зображували Геркулеса, Флору, Лаокоона, Мінерву й інших античних богів і богинь. При цьому велися різного роду дискусії.

Таким чином, багаті і знатні римляни більшість свого часу проводили в термах, які одночасно стали невіддільною складовою частиною суспільного життя вищої верстви суспільства. Терми одночасно були і гімнасіями, і клубами і т. д. Прогулюючись навколо басейну або алеєю, римляни обмінювалися останніми новинами, говорили про політику і мали можливість укласти різного роду договори.

ТЕРМІН ДІЇ СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПОРТИВНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – встановлюється за рішенням колегії центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

Спортивна федерація може добровільно відмовитися від статусу національної. Повідомлення про таку відмову повинно бути направлено у письмовій формі до центрального органу виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

ТЕРОР – політика придушення, залякування політичних противників жорстокими насильницькими методами.

ТЕРПСІХОРА – муза танців і хорового співу. Зображувалася як молода дівчина з лірою в руках. Перен. – балерина.

ТЕРТУЛЛІАН КВІНТ СЕПТІМІЙ ФЛОРЕНС (*Quintus Septimius Florens Tertullianus*; бл. 160 – після 220) – християнський богослов і церковний письменник, лютий єзуїт. Проголошував зверхність віри над розумом, на цій підставі заперечував значення науки. Щодо фізичних вправ Тертулліан обурено викрикував: “тілесні вправи – це виявлення диявола”. Цей підсумковий вираз з його вчення вживається для характеристики сліпої нерозсудливої віри.

ТЕСЕЙ – міфічний афінський герой (згодом цар). Разом із своїм приятелем Пейрітоєм, царем лапівів, бився з дикими кентаврами; разом з героєм Гераклом бився з амазонками і за допомогою Аріадни вбив у критському лабіринті страховище Мінотавра.

ТЕТЕРЯ Павло (Моржковський-Тетеря) (бл. 1620 (1622)–1671) – походив з української шляхетської родини. 1637 року здобув освіту в уніатській школі в Мінську, де вивчив латинську й польську мови. З 1639 року перебував на службі в родині магнатів Пражмовських у Мазовії, з кінця 40-х років XVII ст. служив канцеляристом у Луцькому гродському суді.

На початку Національно-визвольної війни був писарем Переяславського полку. 1649 року очолив козацьке посольство до трансільванського князя Юрія II Ракоці, був одним з організаторів українсько-трансільванського воєнно-політичного союзу, який остаточно склався в 1654–1657 рр. Брав участь майже в усіх дипломатичних переговорах, що велися в Чигирині. Навесні 1651 року він разом з осавулом Переяславського полку Демком керував облогою Кам'янця-Подільського. Улітку 1653 року став переяславським полковником.

Майбутній гетьман виступав проти підтримання союзницьких відносин з Московським царством. У березні 1654 року разом з генеральним суддею С. Богдановичем-Зарудним перебував у Москві, де виробляв умови українсько-московського політичного договору.

1655 року під час облоги Львова українсько-московськими військами вів переговори з польською стороною про викуп міста. Після смерті Б. Хмельницького був одним з реальних претендентів на гетьманську булаву (його кандидатуру на гетьманство свого часу запропонував сам Б. Хмельницький).

1658 року П. Тетеря разом з І. Виговським та Ю. Немиричем виробив проект Гадяцького договору з Річчю Посполитою, реалізація якого могла докорінно змінити геополітичне становище в Східній Європі. У березні 1658 року домігся припинення походу польського війська в Україну.

Протягом 1658–1661 рр. перебував у Варшаві. Тут мав значний вплив при королівському дворі, користувався підтримкою короля Яна II Казимира, брав участь у виробленні Слободищенського трактату.

ТЕТРАДИ – цикл з чотирьох днів з різним видом діяльності кожного дня. Перший день для атлета є підготовчим, на другий – тренування досягає максимальної напруги, яка спадає на третій день, в останній день – напруга середня. Підготовче тренування починається з енергійних рухів, коротких і швидких, метою яких є стимулювання атлета та його підготовка до наступних вправ; максимальна напруга надає тілу сили; під час падіння напруги виконуються вправи на розслаблення. Останній день – тренування із середньою напругою, атлет вчиться уникати противника або зупиняти його, коли той намагається втекти.

ТЕХНІКА ГРИ – сукупність ігрових прийомів, що використовуються для досягнення максимального результату (раціональні та ефективні способи виконання змагальної дії). Розрізняють техніку нападу і захисту.

ТЕХНІЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – педагогічний процес, спрямований на досконале оволодіння спортсменом системою рухів (технікою виду спорту), що відповідає особливостям певної спортивної дисципліни і сприяє досягненню високих спортивних результатів. Розрізняють загальну і спеціальну технічну підготовку.

ТЕХНІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ – з усіх технічних питань Олімпійських ігор, включаючи розклад змагань, ОКОІ повинен консультиватись з відповідними МФ. Він повинен забезпечити, щоб різноманітні олімпійські види спорту були однаково представлені та згруповані.

Що стосується розкладу та щоденного графіка змагань, то остаточне рішення належить Виконавчому комітету МОКу. Проведення всіх видів змагань у кожному виді спорту знаходиться під прямою відповідальністю відповідних МФ після консультацій з ОКОІ.

Кожна МФ несе відповідальність за технічний контроль та управління своїм видом спорту: всі місця змагань та тренувань та все обладнання повинні відповідати цим правилам.

Не пізніше ніж за три роки до відкриття Олімпійських ігор МФ повинні повідомити ОКОІ, МОК та НОКи про характеристики необхідного технічного устаткування та спортивного оснащення, що використовується для обладнання спортивних споруд протягом Олімпійських ігор. Кожна МФ може вимагати, щоб відповідно до директив, встановлених Виконавчим комітетом МОКу, таке спортивне обладнання поставлялось визначеною компанією або компаніями.

Необхідні технічні особи (рефері, судді, хронометристи, інспектори) та апеляційне журі для кожного виду спорту призначаються відповідною МФ в межах загальної кількості, що встановлена Виконавчим комітетом МОКу згідно з рекомендаціями відповідної МФ. Вони виконують свої завдання відповідно до інструкцій такої МФ та за погодженням з ОКОІ.

Жодний офіційний представник, який брав участь у прийнятті рішення, не може бути членом журі, що відповідає за розв'язання суперечки, що виникла.

Рішення журі повинні якнайшвидше бути повідомлені Виконавчому комітету МОКу.

Журі тлумачать всі технічні питання, що стосуються своїх відповідних видів спорту, і їх рішення, включаючи будь-які відповідні санкції, є безапеляційними, але не

впливають на подальші заходи або санкції, рішення про які можуть бути прийняті Виконавчим комітетом МОКу або Сесією.

ОКОІ повинен надати приміщення окремо від Олімпійського селища для розміщення всіх технічних осіб, які призначаються своїми відповідними МФ. Технічні особи та члени журі не можуть мешкати в Олімпійському селищі. Вони не належать до делегацій НОКів та відповідають тільки перед своїми відповідними МФ.

ТИВЕРЦІ – східнослов'янський племінний союз. Мешкали на території між Дністром, Прутом і Дунаєм. Уперше згадуються в “Повісті временних літ”.

ТИРАН (грец.) – необмежений правитель грецького міста-держави. У період виникнення грецьких міст-держав (VII–VI ст. до н. е.) влада тиранів мала, як правило, прогресивний антиаристократичний характер (рання тиранія); в елліністичний період тирані спиралися виключно на військову силу своїх дружин (пізніша тиранія); у малоазійських грецьких державах тирані були здебільшого маріонетками перських царів.

ТИРШ Мирослав (1832–1884) – чеський буржуазний демократ, професор етики та історії мистецтв. У лютому 1862 р. під керівництвом Мирослава Тирша був створений гімнастичний союз, який у подальшому отримав назву “Сокіл”. Ця організація отримала широку підтримку чеської спільноти, яка намагалась консолідації своїх сил у будь-якій формі для боротьби за національну незалежність і визволення від гноблення Австро-Угорщини. Не випадково організація обрала назву волелюбного птаха. Характерно, що і костюми членів “Сокола”, які були розроблені видатним чеським художником Манесом, складались, зокрема, з круглої шапки з соколиним пером і червоної сорочки, на зразок одягу італійських бійців Гарібальді. Члени організації називали один одного братами і сестрами. Створена на хвилі національно-визвольного руху організація “Сокіл” об'єднувала всі верстви населення. Цю обставину широко використовувала чеська буржуазія, яка ретельно приховувала класові протиріччя, представляючи “Сокіл” позакласовою організацією. Сокольській рух отримав широке розповсюдження у всіх слов'янських країнах. Він діяв під гаслом панславізму (об'єднання слов'ян) і мав підтримку з боку уряду царської Росії, який намагався у рамках цього напрямку реалізувати свої великодержавні плани.

З 1882 р. “Сокіл” став проводити традиційні свята, в яких приймали участь представники сокольського руху з інших слов'янських країн. Під час таких свят проводились масові гімнастичні виступи, використовувалися національні костюми, музика. Все це викликало велике піднесення національних почуттів у чехів та інших народів.

Поступово формувалась чеська або сокольська система гімнастика. Її автори добре розуміли, що гімнастичні вправи впливають на здоров'я людини та її вольові якості. Але це не знайшло відображення у розробленій ними методиці навчання. Разом з тим, ця гімнастика була значно багатшою за німецьку щодо використання засобів і досконалішою за методами навчання фізичним вправам, організації діяльності, тих, хто займається. Автори сокольської гімнастики розробили складні і красиві комбінації гімнастичних вправ, не примушуючи своїх учнів виконувати одні й ті самі вправи десятки разів. Саме із сокольської гімнастики виникла сучасна спортивна гімнастика.

Всі вправи сокольської гімнастики поділялись на наступні чотири групи:

- 1) вправи без приладів (ходьба, біг, вільні вправи, присідання та ін.);
- 2) вправи із приладами (перекладина, бруси, кінь, кільця; з предметами – м'яч, булави, обруч);
- 3) групові вправи (піраміди, масові гімнастичні вправи);
- 4) бойові вправи (фехтування, боротьба).

Якщо на початку свого розвитку сокольський рух, виконував завдання національно-визвольної боротьби, носив прогресивний характер, то, починаючи з 90-х років XIX ст., “Сокол” у цілому перетворився у реакційну організацію. Чеська буржуазія, яка очолювала сокольський рух, не була послідовною у національно-визвольній боротьбі. Вона була налякана ростом робочого руху, тому об'єдналась з австро-угорською буржуазією проти трудящих мас. Як бачимо, підтверджується положення про те, що розвиток фізичної культури знаходиться у прямій залежності від соціально-політичних умов.

ТИТАНИ – грецькі боги, потомки бога неба Урана й богині землі Геї. Наймолодший з них Крон захопив владу над небом і землею; після жорстокої боротьби Крона скинув його син Зевс, який потім став найвищим богом.

ТІАРА – папська корона.

ТІМЕЙ – родом із Тавроменії. Народився бл. 345–340 до н. е. Його праця “Історія” – головне джерело відомостей з історії не тільки Сицилії, але й взагалі західних еллінів, частково й Карфагена. Створив хронологічну систему Олімпійських ігор, взявши за основу список переможців на Олімпіаді, який потім надовго залишився загальноприйнятим. До цієї загальноеллінської системи звів окрему місцеву систему – рахунок за афорами, за архонтами.

ТІРІНФ – місто в Арголіді (на Пелопоннесі), за грецькими легендами, резиденція Геракла. Окремі його мури мають до 17,5 м товщини; це одне з найсильніших укріплених міст на світі.

ТОВМАЧ – той, хто усно перекладає з однієї мови на іншу під час бесіди, офіційних переговорів та ін.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (від лат. *терпіння*) – терпеливість, поблажливість до чужих думок, вірувань, поведінки, звичаїв, культури, почуттів, ідей, один із основних демократичних принципів, нерозривно пов'язаних з концепціями плюралізму, свободи та прав людини. Т. – важлива ознака загальної і політичної культури.

ТОРА (давньоєвр. *вчення, закон*) – 1) в іудаїзмі – сукупність усіх заповідей, нібито даних Богом євр. народові через пророка Мойсея, а також перших 5-ти книг Біблії – “П'ятикнижжя”; 2) предмет релігійного культу – “священний” сувій зі шкіри з текстом “П'ятикнижжя”.

ТОРС – в образотворчому мистецтві – скульптурне зображення тулуба людини. Т. нерідко є самостійною темою пластичної композиції, яка дає змогу чіткіше виявити м'язову структуру людського тіла.

ТОТ – єгипетський бог Місяця й мудрості; йому приписували винайдення ієрогліфічного письма. Зображали його у вигляді ібіса або людини з головою ібіса.

ТОТЕМ (від алгонкінського *його рід*) – 1) у первісних релігіях – тварина, рослина або (рідше) неживий предмет, що є об'єктом реліг. культу роду або племені як його родоначальник і охоронець; 2) герб племені з зображенням Т.

ТОТЕМ – предмет-оберіг, якому надається містичний зміст, або звір чи птах як захисник певного роду чи племені, вірний покровитель людини. В уявленні предків тотем – їхній співродич, котрого шанували як брата чи сестру, йому треба завжди годити, за що він допомагає або хоч не шкодить. Тому тотем людина могла вбивати на м'ясо лише в певний період і тільки дотримуючись певного ритуалу. Ще й досі залишився відгук тих стародавніх часів, коли кажуть: батенько-соколенько, матусенько-ластівонько, братику-орле сизий, сестричко-перепілочко.

Символом ритуального співжиття з предком-тотемом може вважатися й садіння молодої під час весілля на кожух, що є символом плодovitості для молодої пари. Бо ж родовід ведеться від тотему роду, а він – запліднювач, опікун, і добре відомо всім, що душа його сидить у шкурі і через спілкування-дотик з ним дасть молодим могутню силу.

За уявленнями багатьох народів, після смерті людина перевтілювалася в ту тварину, яка за життя була її тотемом. Нерідко тіло покійника загортали у шкуру тварини-тотема, що, власне, і слугувало символом такого переродження. Найчастіше тотемом виступав олень. За повір'ям, олень з багатьма (часом з 70) рогами та золотою гривною був посередником між землею і небом і переносив душі на той світ. Крім оленя, тотемами були й інші тварини, які привертали увагу людини якимись особливими рисами (ведмеді, вовки, орли, тигри), а також рослини (наприклад, калина стала символом крові або зрілої повносілої жінки). У народних оповіданнях дерева, як і інші рослини, живі і навіть розмовляють, а різні лісові сили розуміють їхню мову. Щоб забезпечити собі успіх у ратній чи мисливській справі, зброю зачаровували святими знаками та образами тотема. Вірили, що коли тотем населив кожну вуздечку, кожного ремінчика в зброї коня, то вони добре послужать. Тотемами прикрашали рукояті мечів, окуття сагайдаків, пояси, чаші тощо.

ТОТЕМ – предмети, яким надається містичний зміст, або звірі як захисники певного роду чи племені, що ставали покровителями людини. Тотема не можна було вбивати – йому потрібно завжди годити, за що той допомагає або хоча б не шкодить.

ТОТЕМІЗМ – одна з первісних форм реліг. вірувань, для якої характерна віра у спільне походження і кровну спорідненість між даною родовою групою людей і певним видом тварин, рослин, рідше – тим чи іншим предметом або явищем природи. Термін “Т.” запропонував англ. мандрівник Дж. Лонг у кін. XVIII ст.

ТРАВЕСТУВАННЯ – зміна статусу за допомогою одягу та інших засобів маскування. З часів первіснородового суспільства його застосовували в різноманітних релігійно-магічних церемоніях. На території України культова травестія простежується з

часів скіфів. У них, за свідченнями давньогрецьких письменників, існувала своєрідна верства ворожбитів, що вдягалися в жіночий одяг і навіть говорили по-жіночому. У новорічному обряді “Маланка” в багатьох регіонах України “Василя” зображувала дівчина, а “Маланку” – парубок. Щоки обох “наречених” натирали червоним буряком, а “Василію” ще підмальовували сажею вуса, завдяки чому посилювався ефект “святкового інобуття”. Травестійне перевдягання було суттєвим моментом весілля й обрядів перехідного циклу. Такі заботи мали сприяти родючості землі й худоби та позитивно впливати на майбутнє наречених. Згідно зі світоглядом предків, на третій день змінюється “образ” померлого, на дев’ятий – “розпадається тіло”, на сороковий – “стліває серце”. Третини (прощання з “образом”) проходили за строгим ритуалом як система оргіастичних дійств, що включали сміх, хмільне пиття, музику, пісні, ігри, сексуальну свободу – тобто ритуалізовані форми асоціальної поведінки, життя в “суспільстві навпаки” з “заборонами навпаки”. Травестійний характер підготовки до прощання на третій день підтверджує припущення про те, що цей день був днем відходу не лише образу, а й особистості, що розумілася як соціально визначений шляхом ініціації індивід. Оргіастичні дії напередодні третього дня немовби “прокручували” стрічку життя назад, звільняючи померлого від імені, а відтак і від соціальних зв’язків.

ТРАГЕДІЯ (“*пісня козлів*”) – жанр театрального мистецтва.

ТРАПЕЗА – 1) стіл з їжею; 2) престол у вівтарі; 3) пир. Давні українці справляли символічні трапези для душ предків чотири рази на рік. Спершу навесні, коли починало кущитися жито; вдруге влітку – у пору його цвітіння, на Русальному тижні; утретє – восени, коли весь урожай звозився з поля на обійстя; і вчетверте – після повного обмолоту, на Коляду. Кожна з цих трапез називалася відповідно сніданком, обідом, полуднем і вечерею по предках. Здійснюючи в такий спосіб чотириразове протягом року ритуальне годування предків, нащадки були впевнені, що цим забезпечують їм постійне сите життя.

ТРАЯН МАРК УЛЬПІЙ (лат. *Marcus Ulpius Trajanus*, 53–117 н. е.) – римський імператор з династії Антонінів (98–117 н. е.). Народився в Іспанії. Служив у війську, яким командував його батько, військовим трибуном; був намісником провінції Верхньої Германії (97 н. е.). Для внутрішньої політики Траяна характерне подальше зміцнення імператорської влади, ряд заходів було спрямовано на поліпшення внутрішнього становища Італії. Одним з головних заходів Траяна був розвиток аліментарних установ, суть яких зводилась до позики з державного грошового фонду дрібним і середнім землевласникам під невеликі проценти; останні призначались на виховання малолітніх сиріт, а також дітей бідних батьків. Крім цього, Траян віддав розпорядження, яким зобов’язав кожного сенатора вкласти одну третину маєтку в розвиток італійського землеробства. За Траяна Римська імперія внаслідок завоювань досягла максимальних розмірів. Зовнішню політику Траяна було спрямовано на зміцнення впливу імперії на Сході: у 101–102 і 105–106 н. е. Траян здійснив переможні походи проти Децебала, в результаті чого Дакію було приєднано до Риму. У 113 н. е. після війни з даками Траян пропонував глядачам видовища, в яких брали участь 1200 гладіаторів. За Траяна велось широке будівництво в Римі і провінціях.

ТРЕБИЩЕ (ЖЕРТОВНИК) – місце перед статуєю божества, де приносили жертви.

ТРЕНОВАНІСТЬ СПОРТСМЕНА – результат спортивного тренування, який характеризується біологічними (функціональними та морфологічними) адаптивними змінами, що відбуваються в організмі спортсмена під впливом систематичних фізичних вправ і виражаються у зростанні його працездатності. Розрізняють загальну і спеціальну тренованість.

ТРЕНУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – спільна діяльність тренерів, спортсменів, колективу фахівців щодо успішного досягнення цілей тренування.

ТРЕНУВАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ – складова частина (компонент) тренування, що відображає кількісну міру впливів на спортсменів у процесі тренувальних занять.

ТРИБУН – командир плебеїв.

ТРІВІУМ (лат. *перехрестя трьох шляхів*) – три гуманітарні науки: граматики, риторика й діалектика, що становили в середні віки перший і гол. цикл “семи вільних мистецтв” і вивчалися в єзуїтських *колегіумах* тощо.

ТРІВІУМ – перший цикл середньовічних дисциплін (граматика, риторика, діалектика).

ТРИЗНА – язичницьке поминання небіжчика, що закінчувалося військовими іграми, поєдинками, які були символом боротьби життя зі смертю. Вірили, що душа покійника ще була тут, а тому тішилася цими іграми. Визначних осіб ховали з почестями та часто верхи на коні, щоб конем скоріше дістатися до раю. Тому на тризнах відбувалися й кінні змагання. Кінь символізував перехід людини від смерті до воскресіння.

“Повість врем’яних літ” під 945 р. розповідає, що після смерті князя Ігоря Ольга звертається до древлян, аби вони наготували багато меду: “Хай поплачу на могилі його і влаштую тризну мужу своєму”. Коли ж була насипана над ним могила, то сіли древляни пити. Як бачимо, тризна вчинялася після насипання кургану і полягала в тому, щоб пити мед на честь Ігоря. Та й за свідченням інших писемних джерел, після похорону живі п’ють за померлого прощальну чашу і виливають її на могилу (такою є прощальна чаша дівчини в нотатках Ібн-Фадлана). Як гадає О. Котляревський, помста Ольги-язичниці древлянам була не просто карою, а релігійною обрядовою дією: вона принесла жертву душі свого чоловіка.

Тризни за покійником справляли першого року кілька разів, але перші, щоб задобрити небіжчика, були найпишніші. Арабський письменник X ст. Ібн-Русте згадує, що на такі поминки брали з 20 кувалів меду, несли на могилу й там родина пила та їла. При кожних поминках могилу над покійником досипали.

У київських курганах неодноразово натрапляли на численні кістки жертвних тварин і птахів. Залишками тризни, безумовно, є також уламки битого посуду. Напевно, сенс розбивання горщиків по закінченні тризни мав символізувати те, що домашня

власність і далі належить своєму господарю. Подібне явище спостерігалось і в Подністров'ї: при винесенні померлого чоловіка з хати жінка біла нового горщика і розсипала зерно.

ТРИЗНА – бій, поєдинок. Тризнище – місце бою, тризник – подвижник; тризнити, тризувати – битися, гратися. У давнину тризною називалося свято, поєднане з військовими потіхами. Літописи розповідають, що над похованнями насипали могили та справляли тризну, бо душа покійного ще була тут.

ТРИЗУБ – в українського народу символ державної влади, малий *Державний Герб України*, знак національний і знак релігійний.

ТРИЛЬОВСЬКИЙ Кирило (1864–1941) – український громадсько-політичний діяч, адвокат, публіцист, видавець. Організатор січового та стрілецького руху на західних землях України. У 1908 р. очолив Головний січовий комітет, сформований у Станіславі. У 1912 р. став генеральним отаманом об'єднаних “Січей”. Входив до складу Головної української ради, створеної на початку Першої світової війни. Очолив Бойову управу Українських січових стрільців. Видавав і редагував часописи: “Громада” (1896–1897 рр.), “Зоря” (1904 р.), “Хлопська правда” (1903, 1909 рр.). Автор історичних нарисів: “Про Велику французьку революцію”, “Російська цариця Катерина II” та ін.

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – найбільший духовний розквіт стародавніх племен, які жили на території України, припадає на добу так званої сонячної віри, яка стала основою трипільської культури (найбільше знахідок, які датуються V–III тис. до н. е., виявлено у Середньому Подніпров'ї та Галицькому Поділлі). Головним господарюванням трипільців було хліборобство. Рештки стародавніх возів археологи також датують тим часом. Найбільший інтерес становлять трипільські житла. Вони були видовженої форми, прямокутні, з дво- або чотирисхилою покрівлею. Вхідні двері мали високий поріг. Цікавою архітектурною деталлю було вікно, яке мало округлу форму. У глиняних трипільських хатах знайдено шкаралупи писанок, дивовижні скульптури богів, керамічні вироби, різьблення на кістці та рогу тощо. Трипільці розмальовували стіни житла, вирізьблювали орнамент на кам'яних брилах поховальних споруд. У трипільців склалася своя манера малювання тварин і людей, контури яких, вписані в орнамент, не тільки не порушували ритму, а й підкреслювали і доповнювали його. Мотиви орнаменту трипільської кераміки надзвичайно різноманітні, але загалом тут переважають спіраль і меандр. Образ Світового дерева притаманний традиціям багатьох народів світу. На території України зображення Світового дерева, як і меандрові узорі, можна бачити на кераміці трипільської культури. Звертає на себе увагу надзвичайна різноманітність типів трипільського посуду, досконалість, а нерідко й витонченість його форм та орнаментациї.

Серед первісних скульптурних творів, знайдених на території України, найцікавішими є трипільські статуетки, що найчастіше зображають жінок. За своїми художніми якостями, наприклад, статуетка з Володимирівки, що на Кіровоградщині, вважається одним з кращих зразків образотворчого мистецтва Європи IV–III тис. до н. е. Унікальні скульптурні вироби виявлено у Висоцькому могильнику на Львівщині. Звідти ж походять глиняні зображення птахів. Фігурки, що супроводили поховання, мали культове призначення. На деяких із них нанесено загадкові знаки у вигляді кола, а також схематичні зображення бика. Тоді верховним божеством вважався Бик-Тур. До

визначних пам'яток мистецтва неоліту та епохи міді-бронзи належить також сокира-молот із цілою групою зображень, вирізаних на ній (с. Дударкове поблизу Києва).

Наприкінці III тис. до н. е., коли народи світу тільки освоювали бронзу, трипільці вже орали землю плугом з залізним лемехом, обробляли її залізними боронами, а дерево тесали залізною сокирою. У II тис. до н. е. з'явилися залізна зброя, знамениті двосічні мечі та бойові риштунки.

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура часів мідного віку, пам'ятки якої вперше дослідив В. Хвойка біля с. Трипілля на Київщині в кінці XIX ст. Поширена переважно на Правобережній Україні і в Молдові. Т. к. виникла в результаті просування на Схід давньоземлеробських племен з Балкан та Подунав'я. Датується 4–2 тис. до н. е.

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура, що існувала наприкінці V тис. – у середині III тис. до н. е. Отримала назву від поселення Трипілля під Києвом, відкритого і дослідженого в 1896 р. Вона заклала основи землеробської цивілізації на території України.

ТРИАСМОС – вид боротьби, мета якої покласти свого суперника на землю ураз на обидві лопатки.

ТРИАСТЕС – переможець на Олімпійських іграх тричі підряд.

ТРИЄРА – військовий корабель із трьома рядами весел.

ТРИЄРАРХІЯ – обов'язок багатих афінян постачання і комплектування флоту.

ТРИЙЦЯ – символ, що виражає триєдність. За давніми уявленнями, Трійцю склали Яв – світ явний, земний; Нав – світ невидимий, духовний і Прав – світ законів матеріального і духовного буття. Золоте Трисуття (Тризуб) – символ бога Трояна, який тримає три Сонця. Воскова свічка-трийця, запалена “живим вогнем” на Різдво молодого Божича-Сонця та на Водохрещу, – то Божа пам'ять про творення трьох небесних світил: Сонця, Місяця і Зорі, що їх принесло первовічне Дерево життя.

Вивчаючи стародавній епос, учені зробили зисновок, що епоха Хаосу змінилась епохою Космосу, тобто організованого світу, символом якого і є Світове дерево. Схема переходу від Хаосу до Космосу закладена і в композицію шедевра світової культури – славнозвісної скіфської пекторалі (IV ст. до н. е.). Зображення на ній складають три пояси, або яруси: підземне царство, населене чудовиськами-грифонами; рослинний світ; світ тварин і людей. На думку Б. Мозолевського, що відкопав цю пектораль, середній пояс якраз і символізує Світове дерево – символ Трійці, тобто родючості й вічного життя. Людина також уособлює триєдність, проживаючи три життя: у лоні, на білому світі, в могилі. Природа кожного з давніх богів була також троїстою, у тій чи іншій мірі мала зв'язок з потойбічним, земним і небесним світами.

Трійця – одне з найголовніших свят православного церковного календаря, яке відзначається на 50-й день після Паски (звідси друга його назва – П'ятдесятниця). В народній традиції день Трійці входить до циклу пов'язаних між собою святкових днів, які починаються з четверга сьомого тижня після Паски, який має назву Семик. Наступна помітна дата Троїцького циклу – субота в переддень Трійці, один із головних поминальних днів у році (“родительська субота”, “задушна”, “троїцькі діди”). Після

Троїцької неділі починався Троїцький тиждень (або Русальний, Проводи), у складі якого виділяються дві дати: Духів день (понеділок) і четвер, який має назви Навська Трійця, Трійця умерлих, Сухий день, Кривий четвер.

Трійця – трипостасьне Божество: Отець, Син і Св. Дух. Характерним для предків було уявлення й про те, що Трійця складається із Спасителя, Богоматері і Миколи. Трійцю знаходимо у багатьох інших народів, і навіть окремі міста вважали обов'язком мати свою Трійцю.

ТРИУМВІРАТ – угода трьох впливових осіб у Римі.

ТРИУМФ – урочиста хода переможного полководця в Рим.

ТРИУМФ – у Стародавньому Римі урочистий вступ у столицю полководця-головнокомандувача та його армії після переможного закінчення війни, що вважалося найвищою військовою нагородою, призначеною сенатом. Полководець, склавши з себе титул головнокомандувача, вступав урочисто до Риму зі згоди на те сенату. Тріумфатор одягав спеціальну туніку і тогу, обшиту золотим пальмовим листям, лавровий вінок, а його колісницю везли четверо білих коней; над його головою раб тримав золоту корону Юпітера у вигляді дубового вінка. Тріумфальну процесію відкривали сенатори і магістрати, опісля – колісниця з тріумфатором, музиканти, далі йшло військо зі здобиччю і полоненими – на Капітолій, де тріумфатор приносив жертву Юпітеру. Імена тріумфаторів заносились до спеціальних реєстрів – тріумфальних фаст. В окремих випадках на честь перемог споруджувалися тріумфальні арки, які були цінними творіннями архітектурного мистецтва.

ТРОЯ – місто за 25–30 км від гирла Босфору. Зруйноване під час Троянської війни (1194–1184 рр. до н. е.). Оспіване Вергілієм. Відкрите Г. Шліманном у 1871 році.

ТРОЯ, ІЛІОН (грец. *Troia, Ilion*) – стародавнє місто в Троаді, розташоване на північно-західному узбережжі Малої Азії, поблизу річки Скамандр. Назви міста пов'язані з іменами троянського владаря Троя та його сина Іла. Завдяки вигідному географічному і стратегічному розташуванню було заселене здавна. З іменем Троя пов'язаний цикл міфів про Троянську війну, описану Гомером в “Іліаді”. Археологічні розкопки, розпочаті наприкінці позаминулого століття Г. Шліманом, відкрили на пагорбі Гіссарлик залишки старих поселень, які вчені прийняли за Трою, описану Гомером. Традиційна дата руйнації Трої – 1184 до н. е. В період еллінізму на її території засновано нове місто – Новий Іліон, розквіт якого тривав аж до панування імператора Константина (IV ст. н. е.).

ТРОЯН – владика неба, землі та підземного царства, минулого, теперішнього і майбутнього. Іноді виступає як ворог Сонця: за однією з легенд, він гине від сонячного проміння. Як утілення ночі і туманів, Троян приходять до людей з заходом Сонця і обіймає любов'ю Землю, чарівну дружину світлого Неба; але на світанку, коли богиня Зоря виганяє небесних корів (хмари), він розтає, залишаючи на полях свої сліди у краплях ранішньої роси.

Але найчастіше Трояна уявляли братом Дажбога та опікуном світлоносої трійці: Ярила, Семиярила та Коляди, які допомагають Дажбогу котити Золоте Коло по небу. У

пізніші часи Троян доручив богу Світовиду бути опікуном Сонця в день осіннього рівнодення (23 вересня). Навчив людей теслярства, різьбярства та будування міст. У народі збереглися звичаї: тричі кланятися, тричі цілуватися, тричі вибачатися, тричі благословляти в далеку дорогу, тричі піднімати іменинника і труну з покійником. Троян ділить рік на три частини: весну, літо, зиму, тобто творить у житті доквілля початок, середину і кінець.

У “Слові о полку Ігоревім” Сонце названо “трисвітлим”. Саме в язичницькі часи і навіть пізніше божество Сонця уявлялося триєдиним. Літописи часто занотовували надзвичайне явище, коли на небі з’являлося три Сонця. Цитуємо Іпатіївський літопис під 1104 і 1141 рр.: “Стояло сонце в крузі, а посередині круга – хрест, а посередині хреста – сонце, а поза кругом обабіч – два сонця”; “Предивне знамення було на небі: було три сонця, що сіяли межі собою, і три стовпи, що стояли од землі до неба, а над (ними) усіма вгорі був, як дуга, місяць, що окремо стояв”. В давній Україні відома була книга під назвою “Знамення місячне і сонячне, як три бувають сонця”.

У “Слові” ім’я загадкового Трояна згадується чотири рази: “біжучи тропою Трояна через поля і гори”, “були віки Трояна”, “ступила дівою на землю Трояна”, “на сьомому віці Трояна”.

Як давньоукраїнський бог, Троян присутній у пам’ятці писемності XII ст. “Ходіння Богородиці по муках”, а також в інших творах викривально-християнської літератури. Ось уривок із “Ходіння...”: “прозвавши богами: сонце і місяць, землю і воду, і звірів і гадів, все це ті люди зробили з каменів, – Трояна, Хорса, Велеса, Перуна в богів обернули”. Він засвідчує, що кожен із цих богів мав певні функції. Так, Велес – бог тварин, Перун – бог грому і блискавки, володар землі і води, Хорс – божество Місяця, Троян – бог Сонця. Але з часом Троян міг сприйматися і як напівбог, епічний герой, видатний слов’янський вождь, батько, що мав трьох синів-близнюків.

Слід сказати, що так званий *Троянів вік* здавна привертав увагу дослідників, які трактували його і як певну умовність, і як проміжок часу у кілька століть чи тисячоліть. Найбільш знаними у світовій історії були три ери: від створення світу до 5501 р. до н. е. (Олександрійська), до 5969 р. до н. е. (Антіохійська) і до 5508 р. до н. е. (Візантійська). Сучасна ера веде відлік від народження Христа. Відомо також, що у Вірменії літочислення велося від 552 р., а в Болгарії – від утворення держави. Кожна система літочислення, таким чином, має свій початковий момент, який ніби “узаконює” історію народу. Безумовно, такою була і Троянова ера у предків.

П’ятирічна аваро-антська війна залишила по собі чимало пам’яток у Степовому Причорномор’ї. Окремі з них, зруйновані під час аварського нашестя в VI ст., відкриті у басейні Південного Бугу. Таким чином, можна говорити про існування великого політичного об’єднання антів у Північному Причорномор’ї. Закінчення війни з аварами і перехід антів на нове місце поселення у 561–562 рр. і можна вважати за початок язичницької ери предків за Трояном, – тим більше що ця дата найближча до 564 р. – умовного початку Першого віку Трояна (за деякими обчисленнями).

Уточнити місце, яке залишили племена антів, допомагає топоніміка. Це, зокрема, назви поселень Херсонської та Кіровоградської областей: Троян, Трояни, Троянка, Троянівка, Троянове. Подібні назви відомі і в інших місцевостях України. Та найбільше їх, звичайно, у межиріччі Дніпра та Південного Бугу, на межі Степу і Лісостепу. Тут був, очевидно, центр антського політично-військового об’єднання.

Про бога Трояна згадується у “Велесовій книзі”: “А Ясна й Інтра йдуть за нами, як ходили за отцями нашими на римлян до Трояні землі”; “Говорить тая птиця про героїв боруських, які від рук римлян упали коло Дунаю біля Троянь-валу”; “І се згадаємо, як Троян був дідами нашими розтросчений”.

ТРОЯН – владики неба, землі та підземного царства. Опікун світлоносної трійці Сонця-Дажбога – Ярила, Семиярила та Коляди – від темного мороку зла. Першим навчив людей будувати міста, а ще – теслярства та різьбярства.

ТРОЯНСЬКА ВІЙНА – за Гомером похід об’єднаних ахейських військ на чолі з мікенським царем Агамемноном проти малоазійського міста Трої. Причина війни – викрадення троянським царевичем Парісом дружини спартанського царя Менелая Єлени; війна тривала десять років і скінчилась руйнацією Трої. У давнину Троянську війну вважали за історичний факт, пізніші дослідники сумнівались, чи вона була насправді. Розкопки німецьких археологів Шлімана й Дорпфельда (а також новітні дослідження) показали, що в основі гомерівського епосу лежить реальна історична дійсність і що Троя впала десь у 1250–1200 рр. до н. е.

ТРУБАДУРИ – провансальські поети-співаки.

ТУГАРИН – у билинах і казках міфічний образ у вигляді злого змія. Інші його імена: Змій Тугарин, Змій Тугаретин, Тугарин Змієвич, Зміїще Тугарище та ін. Головний текст, у якому виступає Тугарин, – билина про бій з ним Альоші Поповича. При виїзді Тугарина на поєдинок його кінь ірже по-звіриному. Кругом Тугарина кружляють змії вогненні. Він погрожує Альоші Поповичу задушити димом, засипати іскрами, опалити вогнем-полум’ям, застріляти головешками. Тугарин пов’язаний із водною стихією, і бій звичайно відбувається біля річки Сафат. Заразом Тугарин літаючий змій. Він літає у піднебессі на своїх паперових крилах, які відмовляють йому, коли на них падає дощ. Переможець Альоша Попович розрубє Змія і розкидає у чистім полі.

В окремих билинах помітний мотив любовних зв’язків Тугарина із дружиною князя Володимира: коли вона дізнається про вбивство Тугарина, то тужить і докоряє Альоші Поповичу, який розлучив її з “другом милим”.

Саме ім’я Тугарин співвідноситься із згаданим у літописі половецьким ханом Тугорканом (XI ст.).

ТУТАНХАМОН – єгипетський цар XVIII династії, майже непорушену гробницю якого знайшов 1922 р. Говард Картер. Точно не встановлено часу його правління; вступив на трон очевидно 1347 р. до н. е., а вмер на вісімнадцятому році життя, бл. 1339 р. до н. е.

ТШИНЕЦЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура середнього періоду бронзового віку, пам’ятки якої поширені на тер. Сх. Польщі та пн.-зх. районів України (від Бугу до Десни і від Прип’яті до пд. районів Волині). Назва походить від с. Тшинець (Сх. Польща), де було виявлено пам’ятки цієї культури. Носії Т. к. займалися скотарством, землеробством, мисливством і рибальством. Більшість археологів і лінгвістів вважають їх предками слов’ян.

У

УКРАЇНА – країна (територія) і держава, населена в основному українцями – другим за чисельністю слов'янським народом. Назва “Україна” має давнє історичне походження і стосується території на північ від Чорного та Азовського морів. Найвірогідніше, термін виник ще у III–II тис. до н. е. в середовищі поліетнічного землеробсько-скотарського населення Північного Причорномор'я як неофіційна (народна) історико-географічна назва регіону. Вибір назви пояснюється тодішніми уявленнями про форму залюдненої суші – Ойкумени, яка, на думку стародавніх вчених, нагадувала круглий диск, що плаває на воді на стисненому повітрі. У центральній частині Землі вони розташовували Елладу, а на чотирьох її краях (за сторонами світу) відповідно – Кіммерію чи Скіфію (Північ), Аравію чи Лівію (Південь), Кельтику (Захід) та Індію (Схід). Вперше фіксується старогрец. у творах античних авторів у серед. I тис. до н. е., тобто 2,5 тис. років тому. Гекатей Мілетський у своєму “Землеписі” і його співвітчизник Геродот у своїй “Історії” називають Велику Скіфію “крайньою з населених країн на Півночі Європи”. Під час слов'яно-іранського симбіозу (співжиття) у Північному Причорномор'ї (III–VII ст. н. е.) візантійські та східні автори називають українське населення “антами”, що з іранської перекладається як “ті що, живуть в Україні, прикордонні жителі”. З XII ст. етнонім “Україна” вперше зустрічається у Київському літописі в розумінні “край”, “країна”. Застосовується він літописцем для позначення південноруських князівств: Переяславського, Київського та Галицько-Волинського як єдиної країни. З XVI ст. термін “У.” вживається в офіційних актах стосовно більшої частини заселених українцями земель у складі Польського Королівства, а згодом Речі Посполитої. У період Визвольної війни українського народу середини XVII ст. термін “У.” ототожнюється з територією Української козацької держави. У працях франц. інженера-фортифікатора Г. Боплана (середина XVII ст.) вперше здійснено детальний історико-геогр. та етногр. опис У., нанесено обриси її території на географічні карти. З XVI–XVII ст. назви “У.”, та “Вкраїна” широко вживаються в укр. думках та істор. піснях у розумінні “край”, “країна”, “земля”, “Батьківщина”. Після поділу У. 1686 між Росією і Польщею та 1793 між Росією і Австрією термін “У.”, тривалий час замовчується, а українцям прагнуть нав'язати принизливі етноніми “русини”, “малороси” тощо. Однак серед народних мас У. останні дві назви не прижилися. Після тривалої та звитяжної боротьби за волю у XIX–XX ст. укр. народ 24.08.1991 проголосив Україну незалежною і знову відроджує свою державу. Суверенну У. визнало світове співтовариство.

УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА (УАПЦ) – церква, утворена в 1921 р., як поступка радянської влади в процесі українізації. Ліквідована в 1930 р.

УКРАЇНЬСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ (УГА) – збройні сили ЗУНР, утворені в ході українсько-польської війни 1918-1919 рр.

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (УПА) – військово-політичне формування, що діяло в Україні в 1942–1950-х рр. Перші формування були засновані з

початком німецької агресії. У ході війни вела боротьбу як проти фашистської Німеччини, так і проти радянських військ.

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ (УСС) – військові підрозділи, створені 1914 р. для боротьби за незалежну Україну. Під час Першої світової війни входили до складу Австро-Угорської армії, згодом армії Української Народної Республіки (УНР). З грудня 1918 р. по липень 1919 р. захищали свою землю від агресії Польщі. Еліту УСС становили М. Безручко, Є. Коновалець, А. Мельник, Д. Вітовський, Р. Дашкевич, В. Дідушко та ін.

УЛИЧІ – східнослов'янське плем'я. Жили в Пониззі Дніпра, на Побужжі, на узбережжі Чорного моря. Вели боротьбу з київськими князями за незалежність. До складу Київської Русі ввійшли за часів володарювання Ігоря (912–945 рр.).

УМИКАННЯ – 1) викрадання нареченої; 2) ритуальне вмивання молодих. У давні часи дівчину “на порі” обов'язково охороняли (найчастіше брати) під час виходу зі стадом у поле або на річку за водою. Та все ж нерідкими були випадки викрадання дівчат – нічні збройні напади на дім батьків зі зв'язуванням по руках і ногах тощо. На захист, як тільки дізнавалися про таке викрадення, повинні були прибігти всі мешканці села, з якого походила дівчина.

З давніх давен подружнє життя освячувалося водою: вода “пророчить” доленьку дівчини, її майбутнє родинне життя; вода – вінець шлюбу. З мрією про заміжжя юнка в'є вінки і пускає їх на бистру воду. Шлюб біля води чи в лісі, особливо в Купальську ніч, вважали сонячним проявом “умикання-поривання”, дозволеного богами неба і землі. Кожна дівчина, як і юнак, адже так склався звичай від предків, неминуче на основі ворожіння мусили брати той проречений шлюб.

Особливо в давнину, незважаючи навіть на ворожі стосунки з іншими родами, ризикуючи життям, юнак міг “умкнути”, “пірвати” дівчину з іншого роду. І рід юнака зобов'язаний був урочисто прийняти до себе “умкнену” біля води чи в лісі дівчину. Ось чому на Водохрещу молоді йшли до води. Умитися молодим разом – це обіцянка побратися. Це дійство залишилося в ритуалі весілля: молоді вмивають одне одного біля річки або криниці.

Сліди давнього умикання і досі зберігаються в деяких місцевостях. Виправи молодого по дівчину мають вигляд воєнного походу. Бояри молодого ніби нападають на рід дівчини, обступають хату довкола:

Кіньми грають, двір рубають,
Шабельками витинають,
Марусі шукають...

Дівчина не дається, рід борониться, аж згодом починають миритися.

Духовенство завжди гостро виступало проти звичаю викрадання дівчат; також князі за “умикання” призначали високі карі: коли хто викрав доньку великого боярина, платив дівчині “за сором” п'ять гривень золота і стільки ж на церкву; за біднішу платили одну гривню. Була і інша форма шлюбу – через *купно*. З історичних джерел дізнаємося, що поляни “мали обичай тихий і спокійний, знали сором перед нареченими, й сестрами, й матерями своїми і мали шлюбні обичаї: жених не ходив силою по дівчину, але приводили її вечером, а другого дня приносили те, що давали за нею”. Про шлюб жених умовлявся з батьками дівчини й давав за неї плату – *віно*.

УМОВИ НАДАННЯ СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПОРТИВНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – статус національної спортивної федерації надається тільки одній легалізованій у встановленому законом порядку спортивній федерації з відповідного виду спорту (версії) за таких умов: *(Абзац перший статті 36–1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2416–IV (2416–15) від 03.02.2005)* її реєстрації як всеукраїнської громадської організації; відповідності її статутних документів, у тому числі щодо мети, завдань та структури, статутним та регламентним вимогам, структурі відповідної міжнародної спортивної організації; *(Абзац третій статті 36–1в редакції Закону № 2416–IV (2416–15) від 03.02.2005)* проведення нею спортивних змагань та фізкультурних заходів; наявності в її складі висококваліфікованих спортсменів, тренерів, суддів та фахівців; наявності в її структурі легалізованих у встановленому порядку місцевих осередків (федерацій, асоціацій, спілок, об'єднань тощо) та їх взаємодії з місцевим органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту щодо розвитку відповідного виду спорту (версії) згідно з укладеним двостороннім договором.

УНІА – об'єднання, союз двох або більше держав.

УНЦІА – римська одиниця ваги.

УПИРІ (ВАМПІРИ) – ними бувають знахарі й вовкулаки. Родяться від чорта і відьми. Бувають живі і мертві. Померлі не піддаються тлінню і живуть завдяки випитій крові, проте бояться співу півня.

УПРАВЛІННЯ ПІДГОТОВКОЮ СПОРТСМЕНІВ – педагогічний процес щодо забезпечення досягнення мети системи підготовки спортсменів на основі отримання, передачі та обробки інформації, вироблення і прийняття рішень. Розрізняють управління підготовкою спортсменів, управління їхнім тренуванням, управління змагальною діяльністю команд і окремих учасників. Включає планування, організацію, контроль і облік.

УР – шумерійське місто біля колишнього гирла Євфрату, тепер Мукайір в Іраку. Тут виникло перше в історії людства місто-держави (за першої урської династії, близько 3100–2930 рр. до н. е.); у ньому зберігся найдавніший з відомих нам зіккуратів.

УРАЙ-РАЙ – бог родючості Матері-Землі, опікун полів та врожаю. Навесні сурмить у сурми і все навкруги зеленіє. Є також опікуном жінок, особливо молодих і дівчат. Оберігає худобину від хвороби та звіра. Покровитель пастухів. Навесні відкриває Небесні ворота і випускає росу, яка вважається цілющою для здоров'я.

УРНА – 1) посудина з дерева, глини або мармуру, призначена для зберігання праху померлого після кремації. Форми її були різними: звичайні скриньки, моделі будинків, антропоморфні тощо; 2) скринька, куди опускалися запитання для оракула; 3) посуд для води, подібний до грецької гідрії, переважно глиняний або срібний; 4) міра об'єму – близько 13 л.

УРНАММУ – шумерійський цар, основоположник III урської династії (кінець XXII ст. до н. е.). Відбудував зіккурат в Урі, збудований близько XXVIII–XXX ст. до н. е.

УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – у перший день відбувалася урочиста процесія і прийняття присяги у храмі Зевса. Навколо жертовного вогнища перед Елліністичним сенатом учасники давали клятву поважати правила Ігор, виконувати священний обов'язок – боротися лояльно і з честю, без віроломства і обману. Атлетів, які порушували ці правила, чекали жорстокі покарання.

УРУК – шумерійське місто над нижнім Євфратом, сучасна Варка в Іраці. Його правитель Лугальзаггісі створив у XXVI ст. до н. е. першу велику державу в Месопотамії.

УСЛАД (Ослад) – божество бенкетів, гулянь, веселощів. Для вшанування цього божества вибирали найбільш красивого парубка, який і представляв бога веселощів. Ідол Услад стояв у Києві, а згодом був повалений князем Володимиром.

УТНАПІШТІМ – герой асиро-вавилонського епосу про Гільгамеша, що пережив світовий потоп. Під час своїх мандрів у пошуках безсмертя Гільгамеш відвідав Утнапіштіма й дізнався від нього, як він, щоб урятуватись від потопу, збудував корабель; його розповідь майже без змін перейняли автори біблійної легенди про Ноя і світовий потоп.

УЧАСНИКИ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – підлягали суворим правилам відбору, а підготовка атлетів передбачала ретельне тренування. Учасників відбирали за чотирима критеріями: етнічним, соціальним, моральним і технічним. Допускалися лише чистокровні греки, виключаючи “варварів”, жінок і рабів. Атлети підлягали суворому гігієнічному режиму і тренуванням під керівництвом гімнастів. Період тренування тривав десять місяців і мав на меті – дати атлетам разом із силою, мистецтвом оволодіння складними іграми також вміння переносити голод, спрагу та інші незручності. Останній місяць, що передував Іграм, атлети перебували у сусідньому місті, що мало назву Еліда (столиця однойменної області), де учасників ще раз перевіряли на право допуску і розподіляли за віковими категоріями.

УЧАСТЬ В ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРАХ – кількість заявок встановлюється Виконавчим комітетом МОКу після консультацій з відповідними МФ за два роки до Олімпійських ігор.

Кількість заявок в індивідуальних видах змагань не повинна перевищувати ту, яка надається для світових чемпіонатів, та не повинна, ні в якому разі, перевищувати число три від країни. Виконавчий комітет МОКу може зробити винятки для деяких зимових видів спорту.

Для командних видів спорту кількість команд не повинна перевищувати 12 команд для кожної статі і не повинна бути менше ніж 8 команд, якщо тільки Виконавчий комітет МОКу не вирішить інакше.

З метою досягнення справедливої рівноваги в кількості запасних в деяких видах спорту, як в індивідуальних, так і в командних, та беручи до уваги той факт, що в деяких

інших видах спорту дозволена тільки одна заявка від країни без жодних заміन. Виконавчий комітет МОКу, згідно з консультаціями з відповідними МФ, може збільшити або зменшити кількість запасних.

УШИНСЬКИЙ Костянтин Дмитрович (1824–1870 рр.) – активний прихильник фізичного виховання. Перш за все К. Д. Ушинський вважав, що фізичне виховання повинне будуватися на основі глибоких знань анатомії, фізіології і психології. В його роботі “Людина як предмет виховання” чітко визначено, що фізичне виховання робить позитивний вплив на всі сторони людської діяльності.

Ф

ФАКЕЛЬНИКИ – атлети, які на церемонії відкриття Олімпійських ігор несли запалені факели. Вони повинні були пробігти відстань від 800 до 2500 м, не загасивши полум'я. Переможницею вважали ту групу, котра першою засвітить вогонь біля вівтаря Бога. Іноді такі змагання учасники проводили на конях.

ФАЛАНГА – щільна зімкнута шеренга гоплітів.

ФАЛАНГА – бойова одиниця грецького війська у вигляді щільно зімкнутої шеренги важкоекіпірованих гоплітів у 8–16, іноді у 25 рядів. Остаточно оформилась у VI ст. до н. е., вдосконалена Філіппом II Македонським, який включив до складу фаланги пелтастів (легкоозброєних лучників) і кінноту. Велика македонська фаланга налічувала 16384 гопліти, 8192 пелтасти і 4096 кіннотників. У IV ст. до н. е. екіпіровка воїнів стає набагато легшою; великого значення набуває кіннота і відпадає необхідність відпрацювання тактики побудови війська фалангою.

ФАРАОН – титул єгипетського царя; слово це попало в сучасні мови з староеврейської мови через біблію. Розвинулося з єгипетського слова “пер-оа”, “великий дім” (тобто царський палац), що вживалося із значенням “володар Єгипту”.

ФАТУМ (лат. *Fatum*) – доля, поняття, яке виражає міфологічні та релігійно-ідеалістичні уявлення про сили, що визначають життєвий шлях людини, а також усі події історії людства. У римській міфології – уособлення волі богів, безповоротної долі. У філософів-стоїків фатум – розумна сила, що керує світом.

ФЕАКИ – міфічні мешканці благодатного острова з Гомерової “Одіссеї”; їхній цар Алкіной підтримав Одиссея, коли той дорогою з Трої потрапив у його країну.

ФЕДЕРАЦІЯ – форма державного устрою, союзна держава, що складається з державних утворень (республік, штатів, земель і т. п.), які діють до певної міри самостійно.

ФЕЛАКЕС – майбутні воїни, які виявили неабиякі здібності до військової справи.

ФЕМІДА – у грецькій міфології титаніда, друга законна дружина Зевса, богиня права, законного порядку і віщування. Її називали рятівницею і покровителькою

пригноблених. Отримала від матері Геї Дельфійського оракула, якого передала своїй сестрі Фебі, бабусі Аполлона. Феміда у переносному значенні – правосуддя, закон, а жерці Феміди – судді, юристи. Її зображували суворою жінкою із зав'язаними очима як символ неупередженості, з рогом достатку і терезами або мечем у руках.

ФЕМІСТОКЛ (грец. *Themistokles*, бл. 525 – бл. 460 до н. е.) – афінський державний діяч і полководець періоду греко-перських воєн, завдяки плану якого було здобуто перемогу при Саламіні (480 до н. е.). Неодноразово посідав посади архонта і стратега. Відображав інтереси торговельно-ремісничих верств населення і бідноти, прагнув перетворити Афіни на велику морську державу. У 493 до н. е. афіняни укріпили за його ініціативою Пірей, перетворивши його у військову гавань. Розпочато будівництво Довгих стін, які з'єднували Пірей з Афінами. Політичні реформи Фемістокла у 487–486 до н. е. (вибори архонтів жеребкуванням, надання вершникам можливості обіймати цю посаду, а також звільнення колегії стратегів від контролю ареопагу) призвели до дальшого зміцнення афінської рабовласницької демократії. У результаті незадоволення цією політикою афінської знаті й спартанської олігархії його було піддано у 471 до н. е. остракізмові. Останні роки життя Фемістокл провів у перського царя Артаксеса I.

ФЕМІСТОКЛ (бл. 524 р. – після 460 р. до н. е.) – афінський державний діяч і воєначальник. Збудував афінський порт Пірей та афінський військовий і торговельний морський флот. Під його проводом греки розбили персів у морській битві біля о. Саламін (480 р. до н. е.).

ФЕОДОСІЙ II – візантійський імператор (408–450). Переслідував у своїй державі античний релігійний культ, зруйнував ряд стародавніх храмів.

ФЕОДОСІЙ I – римський імператор (379–395). Проголосив християнство єдиною державною релігією й позакривав поганські храми. Після його смерті римська імперія розпалась на дві частини – східну й західну.

ФЕОКРИТ (бл. 300–240 рр. до н. е.) – грецький поет, основоположник ідилічної поезії.

ФЕРМОПЛИ – гірський прохід у центральній Греції, де 480 р. до н. е. відбулась битва між греками й персами, під час якої загинув спартанський цар Леонід з усім своїм військом.

ФЕСМОГОРІЇ – свята на честь богині Деметри.

ФЕСТСЬКИЙ ДИСК – теракотовий диск діаметром 15,8–16,5 см, товщиною 1,6–2,1 см; знайдений у 1908 р. археологом Л. Перньє (Пернієром) під час розкопок Фестського палацу на острові Крит. Покритий з обох боків рисунковими знаками (понад 240), викладеними у затійливий спіральний орнамент, був предметом уваги дослідників Майєра, А. Еванса, Е. Грумаха, Вл. Георгієва та ін., однак по сьогоднішній день продовжує бути нерозгаданою таємницею.

ФЕТИ – четвертий, найбільший і найбільш необхідний стан афінського суспільства.

ФЕТИШИЗМ (від португальськ. *fetishi* – амулет) – одна з ранніх форм релігійних вірувань, яка полягає в поклонінні предметам неживої природи (фетишам), уособленні їх і наділенні надприродними властивостями. Виник за первісно-общинного ладу. Різновидом Ф. була віра в чаклунські властивості амулетів і талісманів. Поряд з анімізмом, тотемізмом та ін. ранніми реліг. віруваннями, Ф. був ступенем на шляху до виникнення віри в божество.

ФЕХТУВАННЯ – на відміну від сучасного фехтування у Давній Греції застосовувалися важкі види зброї: спис, спада (короткий меч) та ін. Тому під час виступів атлети були змушені для захисту від ударів одягатися в спеціальну форму – шлем, панцир і лати. Застосовувались також щити різної форми (круглі, прямокутні).

ФІВИ (грец. *Thebai*) – головне місто Беотії, яке, за легендою, заснував Кадм, а стіни його збудували Зет і Амфіон. З містом пов'язані міфи про царя Едіпа тощо. У період греко-перських воєн Фіви виступили на стороні персів, а під час Пелопоннеської війни – на стороні Спарти. Однак у 394 до н. е. приєдналися до антиспартанської коаліції. Перемігши спартанців у битві при Левктрах (371 до н. е.), стали найсильнішим полісом Еллади. З того часу стали залежними від македонського царя. Після смерті Філіппа підняли повстання проти македонської гегемонії, за що були жорстоко покарані Александром: місто було зруйноване, а його жителі продані в рабство.

ФІВИ – місто в Беотії (центральна Греція).

ФІВИ (УАСЕТ) – столиця Єгипту в період Нового царства; його руїни у Верхньому Єгипті біля сучасного Карнака й Луксора.

ФІДІЙ (грец. *Phedias*, 2–3-тя чверть V ст. до н. е.) – найвідоміший скульптор Еллади, друг Перікла і його головний радник. Керував роботами по будівництву акрополя, виконав рельєфи Парфенону, статую Афін Промохос і Афін Парфенос. В Олімпії у храмі Зевса стояла статуя “Зевс Олімпійський”, створена ним із золота і слонової кістки, яка вважається одним із семи чудес світу.

ФІДІЙ (приблизно 500–429 рр. до н. е.) – один з найвизначніших скульпторів у історії світового мистецтва. Керував художнім оздобленням афінського Парфенону, створив кілька прекрасних статуй, між ними й Зевса Олімпійського, яку вважали чудом світу.

ФІДІЙ, син Харміда (2–3 чверть V ст. до н. е.) – давньогрец. архітектор, скульптор та живописець, один з найвидатніших представників мистецтва високої класики. Працював в Афінах, Олімпії, Дельфах, Платеях. За Перікла (444–429 до н. е.) керував будівництвом афінського Акрополя – одного з найвидатніших архіт. комплексів антич. доби. Серед скульптурних творів Ф., відомих за описами антич. авторів і копіями, йому належать велична бронзова статуя Афін Промохос (провідниця у битвах, бл. 460 до н. е.), встановлена на Акрополі, та дві статуї, виконані в техніці хрисоелефантинної скульптури (із золота і слонової кістки), Зевса Олімпійського в храмі Зевса в Олімпії (цей твір вважався в стародавні часи одним із “семи чудес світу”) і Афін Парфенос

(Діви) у храмі Парфенон в Афінах. Найкращі уявлення про творчість Ф. дає скульптурне оздоблення Парфенона (мармур, 438–432 до н. е.), виконане під керівництвом і, як вважають фахівці, за безпосередньою участю цього великого майстра.

ФІЗИЧНА ДОПОМОГА – безпосередня участь страхуючого у полегшенні виконання вправи.

Прийоми фізичної допомоги:

1. *Проводка* – супроводження гімнаста протягом усієї рухової дії або в окремій її фазі.
2. *Фіксація* – тривала затримка гімнаста в певній точці руху.
3. *Підштовхування* – короткочасна допомога при переміщенні гімнаста знизу догори.
4. *Підтримка* – короткочасна допомога при переміщенні гімнаста згори донизу.
5. *Підкручування* – короткочасна допомога при виконанні поворотів та обертальних рухів.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА – складова частина загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості.

Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами і зміцнення миру.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА – частина загальної культури людства, яка являє собою творчу діяльність із засвоєння накопичених і створення нових цінностей переважно у сфері фізичного розвитку, оздоровлення та виховання людей.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА – це частина загальної культури суспільства, сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною у процесі суспільно-історичної практики, що характеризує досягнутий рівень у розвитку суспільства на кожному конкретному етапі.

Відповідно до статті І Закону України “Про фізичну культуру і спорт”, фізична культура – це “складова частина загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості”.

Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами і зміцнення миру.

Фізичну культуру можна визначити як сукупність досягнень суспільства у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого фізичного та духовного удосконалення людини.

Показниками стану розвитку фізичної культури є:

- рівень здоров'я, фізичного розвитку та підготовленості різних верств населення;
- ступінь використання фізичної культури в різних сферах діяльності;
- рівень розвитку системи фізичного виховання;

- рівень розвитку самодіяльного масового спорту;
- рівень забезпеченості кваліфікованими фахівцями;
- рівень впровадження у фізичну культуру досягнень науково-технічного прогресу;
- відображення явищ фізичної культури у творах мистецтва і літератури;
- матеріальна база;
- рівень спортивних досягнень.

ФІЗИЧНА ОСВІТА – системне засвоєння людиною раціональних способів управління своїми рухами, набуття таким шляхом необхідного у житті фонду рухових умінь, навичок і пов'язаних з ними знань.

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА – педагогічний процес, спрямований на виховання фізичних якостей, підвищення функціональних можливостей, зміцнення опорно-рухового апарату, що створює сприятливі умови для вдосконалення всіх сторін підготовки. Розрізняють загальну і спеціальну фізичну підготовку.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ – вид виховання, специфічним змістом якого є навчання рухам, виховання фізичних якостей, оволодіння спеціальними фізкультурними знаннями і формування свідомої потреби у фізкультурних заняттях.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ – як і виховання в цілому, є процесом вирішення певних освітньо-виховних завдань, який характеризується всіма загальними ознаками педагогічного процесу або здійснюється в умовах самовиховання.

Фізичне виховання як педагогічний процес, спрямований на фізичне і духовне вдосконалення людини, оволодіння нею систематизованими знаннями, фізичними вправами та способами їх самостійного використання протягом усього життя.

ФІЗИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ – вплив фізичних вправ на організм людини, що викликає активну реакцію його функціональних систем.

ФІЗИЧНІ ВПРАВИ – рухові дії, які спрямовані на реалізацію завдань фізичного виховання, сформовані та організовані за його закономірностями.

ФІЗИЧНІ ЗДІБНОСТІ – відносно стійкі успадковані та набуті функціональні особливості органів і систем організму, взаємодія яких обумовлює ефективність виконання рухової дії.

ФІЗИЧНІ ЯКОСТІ – вроджені (генетично успадковані) морфофункціональні якості, завдяки яким можлива фізична (матеріально виражена) активність людини, що проявляється у доцільній руховій діяльності. До основних фізичних якостей належать м'язова сила, пружність, витривалість, гнучкість, спритність.

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ – спрямована на підтримання та зміцнення здоров'я у виробничій, навчально-виховній і соціально-побутовій сферах.

Основні напрями щодо організації фізкультурно-оздоровчої діяльності у цих сферах визначаються в Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту в Україні.

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ – власники та уповноважені ними органи підприємств, установ, організацій зобов'язані створювати працівникам відповідні умови для реалізації їх права на заняття фізичною культурою.

Фізкультурно-оздоровча діяльність у виробничій сфері здійснюється на основі встановлених законодавством вимог щодо режиму праці і відпочинку шляхом проведення реабілітаційних та професійно-прикладних занять в режимі робочого дня, після трудового відновлення, профілактичних занять, спортивно-масової роботи, в тому числі організації спортивно-оздоровчого туризму.

Порядок створення і використання матеріальної бази для занять фізичною культурою, фінансування, забезпечення спеціалістами для індивідуальних та колективних занять працівників та членів їх сімей визначаються законодавчими, іншими нормативними актами та колективними договорами.

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ СФЕРІ ТА ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ – у навчально-виховній сфері (дошкільних виховних закладах, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладах) фізкультурно-оздоровча робота здійснюється в поєднанні з фізичним вихованням дітей та молоді, з урахуванням стану здоров'я, рівня фізичного та психічного розвитку.

У складі педагогічних колективів дошкільних виховних та інших закладів освіти обов'язково передбачаються посади фахівців з фізичного виховання.

Органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, у віданні яких перебувають дошкільні виховні заклади, забезпечують необхідні умови для проведення щоденних фізкультурно-оздоровчих занять з дітьми, морально і матеріально заохочують педагогічні колективи та фахівців фізичного виховання, які досягли успіхів у збереженні і зміцненні здоров'я дітей. *(Частина третя статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770-IV (770-14) від 18.06.99).*

Фізичне виховання є головним напрямом впровадження фізичної культури і становить органічну частину загального виховання, покликану забезпечувати розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей та професійно-прикладних навичок людини.

Фізичне виховання шляхом проведення обов'язкових занять здійснюється в дошкільних виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних та вищих навчальних закладах відповідно до навчальних програм, затверджуваних у встановленому порядку.

В середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах уроки з фізичної культури є обов'язковими і проводяться не менше трьох разів на тиждень.

Періодичність проведення занять з фізичної культури, вимоги до складання заліків з фізичного виховання встановлюються за погодженням з центральним органом виконавчої влади з фізичної культури і спорту.

Середні загальноосвітні та професійні навчально-виховні заклади з урахуванням місцевих умов, інтересів і запитів учнів самостійно визначають зміст, форми і засоби їх

рухової активності, методи проведення занять з фізичної культури, а також організують позанавчальну фізкультурно-спортивну роботу за участю позашкільних навчально-виховних закладів, громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості.

Місцеві органи виконавчої влади можуть вводити додаткові уроки фізичної культури за умови виділення коштів відповідних бюджетів. *(Частина дев'ята статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом №770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

Фізичне виховання військовослужбовців є складовою частиною загальної системи навчання та виховання особового складу Збройних Сил України, органів внутрішніх справ, інших військових формувань і здійснюється у формі спеціальної фізичної підготовки.

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІЙ СФЕРІ – Кабінет Міністрів України за участю громадських організацій розробляє систему заходів щодо підтримання та зміцнення здоров'я різних категорій населення в соціально-побутовій сфері та забезпечує умови для її впровадження в життя, використання фізичної культури і спорту як засобу профілактики і лікування захворювань.

Створення умов для занять фізичною культурою населення за місцем проживання та в місцях масового відпочинку населення покладається на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідних бюджетів на основі державних нормативів фінансування фізкультурно-оздоровчих програм. Вони надають громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості та фізкультурно-спортивним закладам допомогу у виділенні місць для фізкультурно-оздоровчих занять в жилих районах, в парках культури і відпочинку, використанні для цих цілей спортивних споруд незалежно від їх належності. *(Частина друга статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ТА СПОРТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРЕД ІНВАЛІДІВ – заняття фізичною культурою і спортом інвалідів є складовою частиною їх дозвілля, фізичної реабілітації та соціально-трудової адаптації.

Організація занять фізичною культурою і спортом у системі безперервної реабілітації інвалідів (включаючи дітей з фізичними і розумовими вадами), підготовка кадрів, методичне забезпечення, лікарський контроль здійснюються органами охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, освіти, соціального захисту населення та організаціями інвалідів.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості та організації інвалідів створюють спеціалізовані фізкультурно-оздоровчі заклади (клуби і центри), забезпечують їх спеціальним обладнанням, сприяють участі інвалідів у спортивних змаганнях. *(Частина третя статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

Центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту разом з національним Олімпійським комітетом забезпечує підготовку та участь інвалідів у Параолімпійських іграх та міжнародних іграх інвалідів. *(Частина четверта статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2264–IV (2264–15) від 16.12.2004).*

На фінансування фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів для інвалідів, створення та розширення їх спортивної бази виділяються кошти з державного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування.

ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЕ СПОРЯДЖЕННЯ, ОБЛАДНАННЯ І СПОРУДИ – фізкультурно-спортивне спорядження і обладнання для занять фізичною культурою і спортом – одяг (форма), взуття, снаряди (апарати), інвентар і апаратура для обладнання спортивних споруд та обслуговування змагань – повинні виготовлятися відповідно до стандартів (правил, норм), затверджених міжнародними або національними (для національних видів спорту) спортивними федераціями та зареєстрованих у відповідних міжнародних організаціях або у Комітеті України з питань стандартизації, метрології та сертифікації. *(Частина перша статті 40 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–XIV (770–14) від 18.06.99).*

Спортивні споруди – окремі будівлі і комплекси споруд, призначені для оздоровчих та навчально-тренувальних занять, а також змагань з різних видів спорту, повинні відповідати вимогам загальної та спеціальної безпеки учасників і глядачів.

Держава встановлює вимоги до спортивних споруд в частині будівельних норм і правил, санітарних норм, нормативів охорони здоров'я та безпеки відвідувачів, а також здійснює пряме фінансування на утримання спортивних споруд центрів (баз) спортивної (олімпійської) підготовки та фізкультурно-спортивних організацій загальнодержавного значення. Земельні ділянки, на яких розташовані фізкультурно-оздоровчі та спортивні споруди, належать до земель рекреаційного призначення.

ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНІ ТОВАРИСТВА – громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості, що створюються громадянами України з метою сприяння розвитку фізичної культури та спорту.

Фізкультурно-спортивне товариство діє на підставі власного статуту та відповідно до Закону України “Про об'єднання громадян” (2460–12), цього Закону, інших нормативно-правових актів.

Фізкультурно-спортивне товариство може мати місцевий або всеукраїнський статус.

ФІЛОХОР (бл. 340–261 рр. до н. е.) – афінський державний діяч та історик. З уривків його праці, знайденої у XX столітті, ми дізналися про смерть Фідія.

ФІЛЬВАРОК (від польського *folwark*, що походить від німецького *Vorwerk*) – хутір, ферма. У XIV ст. – першій половині XIX ст. в Польщі, Литві, Білорусі, на території Правобережної України – комплекс земельних угідь, на яких феодал вів власне господарство, використовуючи працю кріпаків.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ – фінансування державної програми розвитку фізичної культури і спорту здійснюється за рахунок державного бюджету, бюджетів місцевого самоврядування і передбачається в них окремою статтею.

Державне фінансування фізкультурно-виховної діяльності і спорту вищих досягнень здійснюється окремо.

Розподіл державних коштів здійснюється центральним та місцевими органами виконавчої влади з фізичної культури і спорту з урахуванням пропозицій відповідних громадських організацій. (*Частина третя статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом № 770–IV (770–14) від 18.06.99*).

На цілі фізичної культури і спорту використовуються кошти фонду соціального страхування, а також позабюджетні надходження: внески підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, окремих осіб, кошти від фінансово-господарської діяльності закладів фізичної культури і спорту та організацій фізкультурно-спортивної спрямованості, а також від продажу прав на використання спортивної символіки і на телевізійну трансляцію спортивних змагань, від проведення фізкультурно-спортивних та інших видовищних заходів, спортивних лотерей тощо. Одержання коштів з позабюджетних джерел не впливає на обсяги бюджетних асигнувань на фізичну культуру і спорт.

Не допускається використання коштів державного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування, а також позабюджетних коштів, передбачених на фізичну культуру і спорт, не за призначенням.

На розвиток фізкультури і спорту підприємства, установи та організації спрямовують кошти в порядку, визначеному законодавством.

В сільській місцевості витрати на утримання всіх закладів фізкультурно-спортивного призначення, в тому числі дитячо-юнацьких спортивних шкіл, а також проведення фізкультурно-спортивних заходів здійснюються переважно з державного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування.

ФІНІКІЯ – країна на східному побережжі Середземного моря, займала приморську частину сучасної Сирії й Лівану.

ФІРМАН (з перської через турецьку мову) – урядова постанова, розпорядження турецького султана або його урядовця.

ФЛОРА (лат. *Flora*) – у римській міфології богиня квітів, юності та всіх насолод. Культ Флори був одним з найдавніших сільськогосподарських культів Італії, зокрема в сабіян. На честь Флори святкувалися флоралії (з 2 квітня до 3 травня), під час яких проводились веселі ігри. Флора в сучасному значенні – рослинний світ.

ФОРМИ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ – в Київській Русі сформувалась своєрідна система військово-фізичної підготовки населення, що включала такі форми:

- фізичне виховання в родині (сім'ї);
- військово-фізичне виховання у побуті;
- військово-фізичне виховання у княжому війську;
- військово-фізичне виховання у культових і навчальних закладах (церкви, монастирі, школи та ін.).

Найпоширенішими засобами цієї підготовки були:

- а) народні рухливі ігри та забави;
- б) народні танці;
- в) національні види боротьби;
- г) фізичні вправи змагального характеру (дужання, ристалища);

- д) полювання;
- є) військові походи.

ФОРТУНА – божество долі. Був звичай на Купальські свята з-поміж дівчат вибирати найвродливішу і найдобрішу. Цю дівчину називали “Купалочка-Фортуна”. Дівчата прикрашали її квітами, зеленню, скроплювали водою і з магічними примовками урочисто опускали у приготовлену хлопцями в лісі яму. Очі “Купалочці-Фортуні” зав’язували. У ямі саджали її на “трон”, біля якого розставлені численні вінки – і зів’ялі, і свіжі. При цьому співали:

...Вийди, вийди, Фортуно,
До нашого Лада – гай!
Подаруй віночки нам,
Подаруй віночки нам!
...Купалочко-Фортуно, ти є там,
– Подай сюди вінець щастя нам...

Одна з учасниць дійства підходила до ями й простягала руку. “Купалочка-Фортуна” брала один вінок і подавала догори. Вона не бачила, який брала – свіжий чи зів’ялий. Коли свіжий – дівчина, якій подано вінок, скоро вийде заміж; коли ж зів’ялий, то “зів’ялим” і безнадійним буде рік дівчини.

Словник Б. Грінченка: “Ой я б, мамо, не тужила, а Бога молила, щоб моєму козаченьку хвортуна служила”; “Ой хвортуно, хвортуніно! Що ти учинила?”; “А потеряв я хвортунину через молоду дівчину”; “Ой хортуну зрадлива, що ж ти виробляєш? Дала серцю зізнатися, з милим розлучаєш”; “Хортуніло йому, – чоловік і піджився”.

ФОРТУНА – у римській міфології богиня долі, родинного добробуту, щастя, випадку й удачі. В найдавніші часи вважалася богинею землеробства, покровителькою врожаю і родючості, покровителькою жіноцтва, однак у ході історії культ її роздробився на ряд інших культів. У мистецтві Фортуна завжди зображена молодою жінкою з рогом достатку. Фортуна у сучасному вжитку – щастя, везіння.

ФОРУМ (лат. *площа, двір*) – 1) у містах Старод. Риму – площа, на якій відбувалися народні збори, влаштовувались торги і вершився суд; 2) місце виступів, висловлювань; 3) широкі представницькі збори – з’їзд, конференція, конгрес.

ФРАКІЙЦІ – спільна назва групи племен, що заселяли східну частину Балканського півострова ще в II тис. до н. е., – територію, названу Фракією. Займалися землеробством і тваринництвом, переважно конярством, з ремесел – металургією і керамічним виробництвом. У середині I тис. до н. е. почався розпад первіснообщинних відносин і зародження класових. Важливу роль у її соціально-економічному розвитку відіграли контакти з греками, зокрема торгівля з афінянами (експорт лісу, смоли, рабів). У період грецької колонізації на фракійському узбережжі виникли грецькі колонії Амфіполіс, Абдера, Дікея, Месембрія, Перінф, Селімбрія, Візантій, Одессос і Томіс. Під час правління Дарія I південна Фракія увійшла до складу Перської держави.

ФРЕГАТ – трищогловий військовий корабель.

ФРЕСКА – техніка живопису фарбами по сирій штукатурці.

ФРЕСКА – розпис по свіжій вапняній штукатурці водяними фарбами.

ФРУСТРАЦІЯ – психічний стан переживання невдачі, який пов'язаний з несподіваною різницею між очікуваними подіями і реальним результатом.

ФУКІДІД (грец. *Thukydides*, бл. 460–400 до н. е.) – грецький історик, походив із знатної афінської сім'ї. Брав участь у політичному житті рідного поліса, якому служив у 421 до н. е. стратегом, командуючи ескадрою близько берегів Фракії під час Пелопоннеської війни. Оскільки Фуکیدід не зміг перешкодити спартанському полководцеві Брасіду оволодіти Амфіполем, його було засуджено на вигнання.

ФУКІДІД (бл. 460–395 до н. е.) – видатний грецький історик. У своєму творі “Історія” висвітлив події Пелопоннеської війни, у якій сам виступав проти Спарти як стратег афінського морського флоту.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ – сучасний олімпізм був задуманий П'єром де Кубертеном, за чією ініціативою в червні 1894 року в Парижі відбувся Міжнародний атлетичний конгрес. 23 червня 1894 року самозаснувався Міжнародний олімпійський комітет (МОК). У серпні 1994 року в Парижі відбувся XII конгрес, Олімпійський конгрес століття, який одержав назву “Конгрес єдності”.

Олімпізм являє собою філософію життя, що звеличує та об'єднує в гармонійне ціле якості тіла, волі та розуму. Поєднуючи спорт з культурою та освітою, олімпізм намагається створити спосіб життя, який базується на радості від зусилля, освітній цінності доброго прикладу та повазі до універсальних фундаментальних етичних принципів.

Мета олімпізму полягає в тому, щоб скрізь поставити спорт на служіння гармонійному розвитку людини з наміром підтримати встановлення мирного суспільства, яке зацікавлене в збереженні людської гідності. З цією метою олімпійський рух залучається, єдино або в співпраці з іншими організаціями та в межах своїх засобів, до дій, які сприяють миру.

Олімпійський рух, яким керує МОК, походить від сучасного олімпізму.

Під верховною владою МОКу олімпійський рух об'єднує організації, атлетів та інших осіб, які погоджуються керуватись Олімпійською хартією. Мірилом належності до олімпійського руху є визнання МОКом. Організація та керування спортом повинні контролюватись незалежними спортивними організаціями, які такими визнаються.

Мета олімпійського руху полягає в тому, щоб робити внесок в побудову мирного та кращого світу, виховуючи молодь засобом спорту, яким вона займається, без будь-якої дискримінації та в олімпійському дусі, що вимагає взаєморозуміння разом з духом дружби, солідарності та чесної гри.

Діяльність олімпійського руху, яка символізується п'ятьма сплетеними кільцями, є універсальною та постійною. Вона охоплює п'ять континентів. Вона досягає своєї вершини, коли збирає разом атлетів світу на величезному спортивному фестивалі – Олімпійських іграх.

Заняття спортом становлять право людини. Кожна особистість повинна мати можливість займатись спортом відповідно до його або її потреб.

Олімпійська хартія становить кодифікацію фундаментальних принципів, правил та норм, що приймаються МОКом. Вона керує організацією та діяльністю олімпійського руху та обумовлює умови для святкування Олімпійських ігор.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН – комплекс властивостей, що визначає рівень життєдіяльності організму, системну його відповідь на фізичне навантаження, у якому відображається ступінь інтеграції та адекватності функцій роботи, що виконується.

ФУР'Є – 1) Шарль-Франсуа (1772–1837) – французький утопійний соціаліст, один з попередників наукового соціалізму; 2) Жан-Батіст-Жозеф (1768–1830) – французький фізик, член Наполеонової єгипетської експедиції.

Х

ХАЛДЕЙЦІ – семітські племена, які приблизно з другої половини II тисячоліття до н. е. заселяли південну Месопотамію; халдейського походження були володарі нововавилонського царства (625–538 рр. до н. е.). У Європі довгий час так називали усіх мешканців південної Месопотамії.

ХАЛІФ – світський і духовний керівник мусульман, тобто тих, що сповідують іслам – релігію, засновану Магометом.

ХАММУРАПІ – вавилонський цар у 1791–1749 рр. до н. е., один з перших визначних законодавців. За його панування давньовавилонське царство досягло найбільшої могутності і займало найбільшу територію.

ХАММУРАПІ ЗАКОНИ – кодекс вавилонського рабовласницького права, виданий бл. 1760 до н. е. царем Хаммурапі. Х. з. відображали привілейоване становище рабовласницької верхівки. Склалися з 282 статей, прологу та епілогу, в яких містилися норми про судочинство, власність, шлюб, сім'ю тощо. Висічені на діоритовій стелі Х. з. виявлено в 1901–02 рр. франц. археолог. експедицією. Зберігаються у Луврі.

ХАРАКТЕРНИК – чарівник, чаклун, для якого не існує жодних перешкод. Характерник не боїться ніяких небезпек, бо знає багато замовлянь. У пізніші часи – козак-чаклун. П. Куліш у книзі “Чорна рада” так описує його: “Чував я не раз од старих козаків, що сі бурлаки, сидючи там у комишах та в болотах, обнюхуються з нечистим. Викрадали вони з неволі невольників та й самих туркень іноді так мудро, що справді мов не своєю силою. Не дурно, мабуть, іде між людьми поголопка про їх характерство... Утікає від татар, розстеле на воді бурку та й попливе, сидя, на другий берег”. Або: “Характерник намалює углем на стіні човен, сяде та й попливе, неначе по Лиману!” Характерника можна вбити хіба що срібною кулею, над якою попередньо прочитано дванадцять літургій.

У народних переказах чаклуном-характерником зображений запорізький кошовий Іван Сірко, про якого казали, що він руками ловив у повітрі турецькі кулі.

З літературних джерел: “Вони беруть однією хистю, а в нашого брата про запас і характерство єсть”; “Став я шукати знахарів та усяких характерників”; “Вже ворожить, характерствує”.

ХАРЕС ЛІНДСЬКИЙ – грецький скульптор другої половини IV – початку III століття до н. е., автор Родоського Колоса, одного з семи чудес світу.

ХАРІТИ (лат. ГРАЦІЇ) – грецькі богині радості й краси.

ХАТОР – давньоєгипетська богиня неба і годівниця єгипетських царів; зображували її найчастіше у вигляді корови (греки утотожнювали її іноді зі своєю богинею кохання Афродітою, а тому й перші єгиптологи вважали її богинею кохання).

ХВОЙКА (Хвойко) Вікентій В’ячеславович (1850, с. Семин, Чехія – 2.11.1914, Київ) – укр. археолог. У 1896 відкрив пам’ятки трипільської культури в Серед. Придніпров’ї. Досліджував також пам’ятки бронзового віку, скіфські, зарубинецькі та давньоруські старожитності. Х. – один із засновників Київ. міського музею старовини і мистецтв (тепер Національний музей історії України).

ХВОЙКА Вікентій (1850–1914) – український археолог. Жив і працював у Києві. Відкрив і дослідив пам’ятки трипільської культури. Вивчав археологічні знахідки доби Київської Русі. Досліджував скіфські городища.

ХЕОПС (ХУФУ) – єгипетський цар IV династії (приблизно XXVI століття до н. е.), збудував Велику піраміду біля Гізи.

ХЕОПС, Хуфу – єгип. фараон поч. 27 ст. до н. е. Збудував найбільшу з єгип. пірамід у Гізі (висота 146,6 м).

ХЕРСОНЕС (грец. *Chersonesos*) – 1) Херсонес Таврійський – антична колонія, заснована у 422–421 до н. е. на південно-західному березі Кримського півострова (на території сучасного Севастополя) переселенцями з Гераклеї Понтійської. У середині IV ст. до н. е. Херсонес став розвинутим рабовласницьким полісом, в якому панував демократичний устрій. Місто карбувало власну монету, збудувало сильну оборонну систему стін і веж. Основу херсонеської економіки становило землеробство, виноградарство і рибний промисел. Його територія досягала на той час 36 га. У місті було 36 вулиць, акрополь, агора, ринок, театр, храми і гавань. Експансія скіфів у Криму (III–II ст. до н. е.) змусила жителів Херсонесу шукати допомоги у Боспору, зокрема у Мітрідата VI Євпатора. У середині I ст. н. е. тут розташувався римський гарнізон, флот якого простояв за Херсонесом до IV н. е. 2) Херсонес Фракійський, антична назва півострова в Егейському морі, який був важливим стратегічним і торговельним пунктом на шляху з Егейського в Чорне море. У VIII–VII ст. до н. е. греки заснували на його території ряд колоній – Кардію, Сест, Елеунт, Лімни тощо. У 50-х роках VI ст. до н. е. сюди прибули афінські колоністи на чолі з Мільтіадом. У 493–478 до н. е. півострів перебував під владою персів, 468–405 до н. е. входив до Афінського морського союзу, далі – до Пелопоннеського союзу. У 60–40-х роках IV ст. до н. е. ним заволоділи Афіни,

а з 338 до н. е. – Македонія. У 133 до н. е. Херсонес увійшов до складу римської провінції Македонії.

ХЕРСОНЕС – давнє місто в Криму. Заснований у 422–421 рр. до н. е. переселенцями з Гераклеї Понтійської. Наприкінці IV ст. увійшов до складу Візантії. У V–XI ст. Херсонес був найбільшим містом регіону. Перестав існувати в XV ст.

ХЕТТИ – індоєвропейський народ, який заселив на початку II тисячоліття Малу Азію й утворив у 1800–1200 рр. до н. е. сильну державу з досить високою культурою. Їхню мову, яка була зовсім забута й збереглася лише на клинописних табличках, розшифрував 1915 р. Бедржіх Грозний.

ХІОНІС ІЗ ЛАКОНІЇ – має шість перемог (664–656 до н. е.) з бігу і стрибків.

ХІСТЕЛЕ – закриті коридори для прогулювання або проведення фізичних вправ у зимній період.

ХЛАМИДА, ХЛАМІДА – верхній одяг у греків – відріз тканини, якою огортали тіло, скріплюючи її фібулою на правому передпліччі або під шиєю. Хламиду одягали під час кінної їзди, її носили і афінські ефеби.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Богдан-Зиновій (1595–1657) – державний діяч, дипломат, полководець, гетьман (1648–1657 рр.). Народився в сім'ї чигиринського сотника М. Хмельницького. Спочатку навчався в Київській братській школі, потім – у єзуїтській колегії у Львові. Обдарований від природи, був вельми освіченою для свого часу людиною: крім української, знав польську, російську, латинську, турецьку, татарську й французьку мови. Здобувши освіту, вступив до козацького війська, у складі якого брав участь у війні Польщі з Туреччиною 1620–1621 рр. У битві під Цецорою у вересні 1620 р. потрапив у турецький полон, де перебував два роки. Після визволення з полону повернувся на Запоріжжя, згодом брав участь у морських походах козаків проти Туреччини. Повернувшись із переможних походів, одружився, одержав чин чигиринського сотника, а з часом – писаря всього реєстрового війська. Брав активну участь у повстаннях Тараса Федоровича, Павла Бута, Якова Острянина й Дмитра Гуні. За участь у козацько-селянському повстанні 1637 р. був позбавлений посади писаря й призначений чигиринським сотником.

Хмельницький був знаний не тільки як військовий, але і як політичний діяч. Він неодноразово їздив з козацькими посольствами до польського короля й сейму зі скаргами на тяжке становище українського народу, виступав на захист його прав; польський король Владислав IV посилав Хмельницького для надання Франції допомоги у війні з Іспанією (1646 року 2 400 козаків виїхали до Франції, де відзначилися при взятті фортеці Дюнкерк).

Після повернення з Франції Хмельницький пережив страхітливу особисту трагедію: чигиринський підстароста Данило Чаплинський захопив родовий хутір Хмельницьких Суботів, забив до смерті його десятилітнього сина й викрав дружину.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Юрій (бл. 1641–?) – молодший син Б. Хмельницького, слабкодуха особа з психічними вадами. Народився на хуторі Суботіві, деякий час

навчався в Києво-Могилянській колегії. У квітні 1657 року на старшинській раді, скликаній Б. Хмельницьким, 16-річний Юрій був проголошений гетьманом України, а по смерті його батька на козацькій раді в Чигирині козаки підтвердили свій вибір. Та Юрій не тільки не мав хисту до військової та державної справи, а й був слабкою особистістю без чітких переконань, людиною, якою було легко маніпулювати. Це не залишилося непомітним для іноземних загарбників, які стали вміло використовувати його як маріонетку для досягнення своїх політичних цілей. Неодноразово він то підкорявся Московському царству, то повертався в бік Польщі, то ставав васалом Османської імперії. Урешті-решт, це й занастало Юрія Хмельницького: його вбито за невідомих обставин, і навіть точна дата смерті гетьмана невідома.

ХНУМ – єгипетський бог родючості, зображуваний у вигляді барана або людини з баранячою головою.

ХОПЕЙ – єгипетський бог річки Нілу.

ХОРОВОД – стародавній масовий народний танець. Перші весняні хороводи розпочиналися за тиждень перед Великоднем і тривали до настання хліборобської пори; другий цикл розпочинався від Зелених свят і закінчувався з приходом зими. Магія ритмів, рухів, міміки, співів та особливої вібрації голосів найбільш відчутна в обрядодійствах, пов'язаних з веснянками-гаївками. Взірцевими веснянками були “Подоляночка”, “Жучок”, “Шум”, “Білозорчик”, “Зайчик” та багато інших. Наведемо текст “Подоляночки”:

Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька.
Тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась, бо води не мала...
Ой, встань, встань, Подоляночко,
Умий личко, як ту шкляночку,
Візьмися у боки, поскачи трохи...
Пливи до Дунаю, бери дівку скраю...

Призначення хороводу – символічна допомога Сонцю, підтримка його руху власним рухом по колу. Під час запалювання священного вогню предки спрямовували свої молитви до неба і водили коло за ходом Сонця зі співом: “Гори, гори ясно!..”, доки не запалає багаття.

Давні хороводи найкраще збереглися в українців Карпат – їх називають *гагілками*.

ХОРС – божество життєдайного сонячного світила, віддзеркаленого в Місяці. Хорс – син Дажбога. З початку творення світу він призначений богами бути охоронцем сонячного світила вночі, і Місяць від тих часів став служивцем у Хорса. Коли місячна ніч – то Місяць веде розмову з Сонцем. Місяць – покровитель шлюбних обрядів. Ясний Місяченько – серед почесних гостей на Свят-вечорі, на кожному великому і малому святі. Кожні чотири тижні, щоб очиститися від людських гріхів і відродитися, Місяць спускається в пекло. На Місяці в ясну ніч можна бачити знак Творця, котрий поклав його тоді, коли брат вперше убив брата. Цей Божий знак для того, щоб люди завжди пам'ятали про той страшний гріх. Уночі Бог приводить до людей Сон, а коли Місяць після ночі йде на спочинок, срібноликий Хорс починає споряджати золотогривих коней

свого золотоликого батька Дажбога, а душа людини, умиротворена сном, пробуджується, бо настає світанок – початок нового дня.

Походження імені Хорс із давня цікавило вчених, які висували різні гіпотези. Відомий історик-славист XIX ст. О. Гільфердінг уважав, що корінь, з якого воно походить (“крес”), означає світло, вогонь (кресити – сяяти, кресати – висікати вогонь). О. Потебня, досліджуючи слов’янський фольклор, зазначив зв’язок слів *хорош* і *Хорс*. Деякі дослідники дійшли висновку, що Всесвіт має таке саме відношення до Сонця, як Дажбог (бог світла і Сонця) до Хорса (бога тільки одного світила), як в античній міфології Аполлон до Геліуса. “За роз’ясненням щодо цього руського божества, – писав М. Гальковський, – нема потреби звертатися до східних народів. Хорс міг означати сонце в його щоденному круговороті”. Він витлумачував ім’я Хорс від грецького “хорос”, що означає коло. Відомо, що круглий підсвічник у храмах називався *хоросом*. В українській мові *хоровод* – круговий рух, *хорошуль* – круглий ритуальний пиріг-курник, *хороми* – кругова забудова з замкнутим подвір’ям.

Автором “Повісті врем’яних літ” під 980 р. поряд з іншими Володимировими богами, що стояли на Київській горі, згадується і Хорс: “І став Володимир княжити у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі поза двором теремним: Перуна дерев’яного, а голова його була срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Мокош”.

Академік Б. Рибаків припускає, що у слов’янській міфології Хорс самостійного значення не мав, а уявлявся невід’ємним доповненням образу Дажбога-Сонця. Врешті-решт у пантеоні Володимира маємо три розряди богів: на першому місці – загальнодержавний бог Перун, який сприймається не як бог грози і грому, а як бог зброї, воїнів і князів. Другий розряд складають давні боги неба, землі і “білого світу” – Стрибог, Мокоша і Дажбог, До третього розряду належать боги такого змісту: Хорс доповнює Дажбога, Симаргл – Мокошу. Б. Рибаків наголошує на тому, що в літописі під 980 р. ієрархійність цих богів дещо порушена.

У давній болгарській поемі “Легенда про доньку Шана” (882 р.) згадується Хурса – божество вогню та ковальської справи, в якому можна вбачати слов’янського бога Сонця Хорса. За священною традицією, перебігати дорогу Хурсі було заборонено:

Остерігалися усі
Перебігати путь Хурсі –
Інакше сила зброї геть
Щезала, а без неї – смерть.

Цей мотив, як вважають деякі дослідники, присутній у “Слові о полку Ігоревім”: “Всеслав князь людям суд чинив, князям гради рядив, а сам вночі вовком бігав: із Києва добігав до півнів у Тмутаракань, великому Хорсові вовком путь перебігав”. У даному випадку порушення Всеславом одвічної традиції використовується для підсилення його негативної характеристики.

Про Хорса неодноразово згадується у писемних пам’ятках XI–XII ст. – “Слові, реченому христороубцем”, “Ходінні Богородиці по муках”, “Слові святого Григорія” та ін. “Велесова книга” (IX ст.): “А і то всякий день звертаємо погляд свій на богів, які є світ, його ж звемо Перун, Дажбо, Хорс, Яр та іншими іменами”; “Володарі наші єдино є Хорс і Перун, Яр, Купало, Лад і Дажбо”; “А за тими обома – Хорс, Велес, Стрибог держать”; “Проголошуємо славу велику Хорсові, що крутить златорунні кола”; “І великі там бо суть луки Хорса”.

ХОРС – бог життєдайного свѣтла Дажбожого, вѣдзеркаленого у мѣсяці. Син Дажбога, бог нѣчного небесного вогню, який вѣддає всьому суццому на землї. Покровитель шлюбних обрядѣв.

ХОРТИЦЯ (колишня Велика Хортиця) – острѣв на Днѣпрї нижче вѣд днѣпрових порогѣв. Був важливим стратегїчним опорним пунктом козакѣв. До 1775 р. входив до запорїзьких володїнь. З 1965 р. державний їсторико-культурний заповѣдник.

ХРАМ – культова будѣвля для виконання релїгїйних обрядѣв. Основнї типи храмѣв – християнскї церкви, костьоли; мусульманскї мечетї; буддїйскї пагоди та їн.

ХРЕСТ – один з найдавнїших сакральних знакѣв; культовий предмет; знак Сонця ї вогню. Основним символом давнїх українцѣв був так званий орїйський хрест – хрест з чотирма променями ї колом посерединї. Вїн є вѣдображенням пов'язаних їз Сонцем головних географїчних координат: пѣвдень, пѣвнїч, схїд, захїд. Разом вони складають певну цїлїснїсть – “всї чотири сторони”. Хрест – це ї символ вѣчного життя. Вертикаль орїйського хреста означала батькївське начало, горизонталь – материнське, а сам хрест з колом-Сонцем утворював третю силу – синївську. В українських космогонїчних легендах розповѣдається, що Земля (центр свѣтобудови) розташована на двох рибах, якї лежать хрест-навхрест. Хрест-сварга (свастика) був символом бога вогню Сварога. Хрест – оберїг вѣд темних сил. Хресне знамення має також охоронне значення. При запалюванні свѣтла ввечерї треба конче перехреститися, бо до хати входить бог вогню. Перехреститись треба, коли п'єш воду, щоб нечиста сила не влїзла до нутра разом з водою. Так само хреститися треба, входячи в лїс, щоб лїсовик не причепився ї не збив з дороги; коли заходиш у воду, щоб водяник не нашкодив ї не утопив; коли позїхаєш, щоб на здоров'я було, тощо. Дїтей на сон хрестить мати. Хрестяться перед початком роботи ї в кїнцї її. Конче треба хреститися, коли гримить, а особливо вперше. Сила хреста уживалася при кожнїй життєвїй потребї. Хрест-навхрест ранньої весни переходили поле, а потїм гїлками розпалювали навхрест багаття, щоб Сонце побачило кожну ниву ї розїгнало злї сили. 29 березня вѣдзначали день *Хрестопоклонїння*. У давнину натїльний оберїг у виглядї хрестика називали *хрещик*.

Навеснї, перед сївбою яркових, предки випїкали печиво у формї хреста. Це робили у днї весняного рївнодення, тобто на язичницьку Масницю, про що свѣдчить рївностороннїсть хрестѣв. У такї хрести запїкали зерна, монети. Спеченї хрести кришили в козуб з посївним зерном, по запеченїй монетї визначали, хто першим має почати сївбу. Хрести з'їдали в день випїкання, частину залишали на день сївби, щоб з'їсти в полї, а частину давали худобї, часом ними годували коней ї худобину на Юрїя при першому вигонї. Знак навскїсного хреста трапляється на глиняних чарах, якї, мабуть, слугували для чаклування. На глиняному посудї мешканцѣв трипїльських поселень хрест був позначений за два-три тисячолїття до нашої ери.

З формою хреста пов'язано кїлька знахїдок язичницького некрополя на Кирилївських пагорбах у Києвї. Це плоскї пѣдвїски, вирїзанї з листового срїбла у виглядї хреста з розширеними кїнцями. Їнша пѣдвїска – бронзова хрестоподїбна пластинка з приклепаним вушком. На її лицевїй поверхнї – очковий орнамент, по краях – символ Сонця, яке так шанували язичники-поляни.

“Мальтійський хрест” відомий як доброзичливий символ у народному мистецтві тих областей, де мисливство і скотарство відігравало важливу роль. Як приклад – скриня для приданого молодої із гуцульських районів Карпат. Тут замок оберігають різноманітні символічні знаки, серед яких почесне місце належить “мальтійському хресту”.

Унікальна лунниця X ст. знайдена в Києві на території Десятинної церкви. Ця свинцева підвіска відрізняється від інших тим, що її вушко зроблено на видовженому стрижні у вигляді невеличкого хреста. Деякі круглі підвіски мають прорізи, у середину яких вміщено хрести. Хрест слугував предкам також амулетом, що оберігав його власника з усіх чотирьох боків. Лунниці з хрестом могли мати і ширше тлумачення. Шанування Сонця й Місяця як покровителів шлюбу було дуже поширеним явищем. Ці небесні світила уявлялися божественним подружжям – взірцем людських сімейних стосунків. Як гадає В. Даркевич, композиція на лунниці могла означати нерозривність, єдність чоловічого і жіночого начал, символ освяченого шлюбу.

Дохристиянська рослинна символіка зовсім не втратила свого релігійного значення і в XII–XIII ст. Прикладом є хрест із зображенням у центрі символу засіяного поля, а в медальйонах – зображенням самого насіння. Не менш показовим є й хрест із розп'яттям та рослинними символами: внизу і вгорі паростки, а на бокових гілках хреста – розквітлі рослини. Язичницькі символи життєтворчої сили розміщували у тих медальйонах, де мали бути зображення архангелів, апостолів чи святих. На іконках і хрестиках часів прийняття християнства трапляється своєрідна вертикальна композиція, що нагадує лицеву сторону Збруцького Світовида: зверху Ісус Христос в імператорському вінці, з розпростертими руками, під долонями яких – рослини і сім'я. В середині композиції, можливо, Богородиця, внизу – невідомий персонаж.

Словник Б. Грінченка: “Учора ізвечора сина вродила, і к білому світу у хрест увела”; “Хрест одвезти на ниву, що печуть на хрестці”; “Нема Гонти, нема йому хреста, ні могили”; “Віру християнську під нозі підтопчи, хрест на собі поламни”; “Гостинці виймала: і хрестики й дукачики, й намиста разочок”.

ХРЕЩЕННЯ (хрестини) – прилучення новонародженої дитини до родового культу. З народженням дитини запалювалося нове життя, що символізувалося запаленням свічки, яка на знак чистоти була з білого воску. За стародавнім звичаєм, новонароджену дитину брали на руки, клали на землю, на поріг, тоді піднімали і обходили з нею тричі навколо хати. Викупавши дитину, бабка-сповитуха сповивала хлопчика у сорочку батька, розрізуючи її у трьох місцях, а дівчинку – у сорочку матері, зав'язавши у рукав кусок печини, вуглик, монету; потім передавала дитину куму, а кум кумі. Хлопчика передавали на порозі, дівчинку – через грубінь, після чого йшли до церкви хрестити. Поріг вважався межею двох світів: свого і чужого, і, господарю-батьку доручалося підняти дитину, тобто і прийняти її чи ні у свій рід. За стародавнім обрядом дитину охрещували в орданській воді, щоб очистити від первородного гріха. Голу дитину занурювали в котел з крижаною водою. Вихопивши з води, клали в теплий кожух. Після хрещення справляли хрестини. На них батьки вибирали дитині хрещеного батька і матір, які поручалися за її виховання в разі смерті батьків. На хрестини хрещений батько і матір приносили хліб, бублики і *крижмо* – декілька аршинів полотна, а хрещена мати ще й *хрещик*. На обряді хрещення запрошені гості кидали на кожух, де лежав сповиточок, жито-пшеницю, трохи грошей, щоб дитина “росла щасливою, здоровою та була багатою”. Баба-сповитуха тоді почесний гість, вона виконує обряд

“квітки”: усім присутнім дарує букетики з квітучих трав – барвінку, калини, м’яти й житнього колосу. При цьому промовляє: “Даю вам квітку, щоб добре жилося, щоб дитина цвіла, як квітка, та була велична, як ця квітка на хрестинах. Скільки квіточок, щоб стільки було діточок”. Ці букетики зберігали і використовували при купанні та лікуванні.

До родильних обрядів також належить промовляння імені дитини “в шапочку”. Коли з певних причин немовля не могли понести до священика, то посилали кумів та родичів, які просили його почитати молитви та проговорити ім’я новонародженому в шапочку. Тоді її, міцно тримаючи або зав’язавши, “щоб не вилетіло ім’я”, приносили додому і одягали на голову дитини. Це вважалося порушенням церковних норм, тому священики дуже неохоче здійснювали такі ритуали.

За свідченням М. Костомарова, у стародавні часи був звичай давати дитині кілька імен. Тайне ім’я знав тільки той, хто його носив, а також близькі. Робилося це для того, щоб зла людина не змогла нашкодити. Бували випадки, що людину, яку всі знали при житті Дмитром, після смерті поминали Федотом. Більшість населення давньої України мали два-три імені і не мали прізвищ. Навіть у XIX ст. не кожен мешканець України міг похвалитися прізвищем.

ХРЕЩЕННЯ – 1) одне з гол. христ. таїнств; обряд, який здійснюється на знак залучення людини до церкви і який нібито очищає її від гріхів. Відправляється шляхом занурення у воду (у православних), обливання (у католиків), окроплення (у протестантів); 2) одне з головних свят правосл. церкви, яке відмічається в пам’ять хрещення Ісуса Христа 19 січня в р. Йордан (кол. Палестина) Іоанном Хрестителем.

ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ – введення християнства як нової і до того ж держ. релігії. Перша спроба здійснена у 860 київ. князем Аскольдом. Остаточно введено князем Володимиром з 988 шляхом масового хрещення населення Київ. Русі.

ХРЕЩЕННЯ РУСІ – запровадження в Київській Русі християнства. Відбулося за князювання Володимира Святославича близько 988 р. Введення християнства сприяло підвищенню авторитету держави на міжнародній арені, збагаченню культури.

ХРИСТІЯНСТВО (від грец. *Christos* – помазаник) – виникло у 2-й половині I ст. до н. е. у східних провінціях Римської імперії (раннє, первісне християнство). Склалося на основі іудейських радикальних сект і течій (зелотів, есеїв та ін.), що стали проміжними між іудеїзмом і раннім християнством. Важливу роль у формуванні вчення християнства відіграли греко-римська філософія і релігія Сходу. Християнство виникло як релігійний протест рабів і пригноблених верств населення проти існуючих порядків і рабовласництва в цілому. Проголосивши абстрактну рівність усіх людей (у вигляді рівності всіх перед богом), християнство обіцяло їм спасіння від усіх бід у потойбічному світі – ідея раю, чистилища і пекла. Його успіху сприяло вчення про безсмертя душі і загробну відплату. Перші общини, які визнали бога-рятівника Христа, з’явилися у Малій Азії – в Ефесі, Смірні, Пергамі, Сардах, а також в єгипетській Александрії (дехто з дослідників вважає, що перші християнські общини виникли в Палестині). Вони відзначалися простотою організації. До початку II ст. н. е. не було також вироблено єдиного віровчення. Зміни у християнській ідеології відбулися у II–III ст., коли в результаті кризи рабовласництва до християнської общини стали вступати й багаті

люди. У середині II ст. із заможних християн обирали (пізніше назначали) єпископів і дияконів, в обов'язку яких був догляд за общинним майном і всіма господарськими справами общини. Поступово з цього демократичного інституту утворився монарший єпископат. Церковна організація стала чітко поділятися на клір (духовенство) і мирян. Тоді виникло й чернецтво. Оскільки християнська церква стала значною політичною силою у Римській імперії, імператори розглядали її як можливу суперницю і жорстоко переслідували християн. Гоніння на них зафіксовані в історії правління імператорів Деція, Валеріана і Діоклетіана. Імператор Константин оголосив християнство дозволеною релігією. У 325 н. е. було скликано перший Вселенський собор представників християнського духовенства в Нікеї (Нікейський собор), на якому було прийнято "символ віри", що оформляв союз між владою імператора і церквою. Імператор Феодосій II (2-га половина IV ст.) видав наказ про закриття усіх язичницьких храмів. Так християнство з переслідуваної релігії перетворилося в державну, освятивши ті соціальні порядки і звичаї, які викликали обурення і ненависть у перших християн.

ХРИСТІЯНСТВО – одна з трьох (поряд з буддизмом та ісламом) світових релігій. Осн. течії: католицизм, православ'я та протестантизм. Х. виникло у сх. провінціях Рим. імперії у I ст. н. е.

ХРИСТІЯНСТВО – одна з світових релігій. Виникло в I ст. н. е. в східних провінціях Римської імперії. Має три основні напрямки: православ'я, католицизм, протестантизм. Основа – віра в Ісуса Христа – рятівника світу.

ХРИСТОС (*грец.* – помазаник) – ім'я Спасителя. Характер українських народних легенд про життя Ісуса Христа і святих, як пише М. Костомаров, – це дитяча простота, фантастичність і живість відчуття. Мукам і воскресінню Ісуса Христа присвячено низку легенд, з яких бачимо, що вони складені людьми духовних знань, але трансформовані народом, а на інших, лежить відбиток чисто народної лірики. Ось, скажімо, як співається про воскресіння Спасителя:

З-за тамтой гори, з-за високої
Виходить там золотий криж.
Славен си, славен си!
Наш милий Боже!
На високості,
В своїй славності
Славен си!
А під тим хрестом сам милий Госпід;
На йому сорочка та джунджовая,
Та джунджовая, барз кервавая...
Ой ішло дівча в Дунай по воду.
Та й вно виділо, та же руський Бог,
Та же руський Бог із мертвих устав...

Багато інших колядок стосується Різдва Христового, і всі вони містять залишки стародавніх міфів; хіба що в цих піснях іменем Ісуса Христа замінено язичницьке божество народжуваного Сонця, а іменем Пресвятої Діви Марії – давню матір Сонця.

Популярними були легенди, пов'язані з мандрівками Ісуса Христа та апостолів по землі. Основний їхній висновок: де побував Спаситель, там краща земля. Наприклад, у

Карпатах він не був, тільки паличкою махнув у цьому напрямку, тому там і не родить. Наділення Христа здатністю оплодотворити поля є показовим, оскільки християнство найбільше успадкувало від попередніх релігій магію, у цьому разі господарську.

З-поміж легенд про походження окремих свят і пов'язаних з ними обрядів зазначимо оповідку Західної Бойківщини, у якій пояснюється, чому на Великдень так рано починається відправа. Злий чорт, що готував для Ісуса Христа ланцюги, випадково сам закувався і тепер увесь час гризе їх. Але коли на Великдень зазвучить “Христос воскрес!”, кайдани знову стають неушкодженими. Ця легенда, вважають дослідники, як і багато інших, має глибші корені, що сягають язичницьких часів.

ХРИСТОС, Ісус Христос (грец. *помазаник, месія*) – один із засновників і першовчителів християнського віровчення, спрямованого своїм вістрям проти офіційної на той час релігії, а також рим. панування в Палестині. Народився у Віфлеємі (Галілея) в ремісничій сім'ї – столяра Йосипа і пряхи Марії. Християнські богослови дійшли висновку, що “спаситель світу Христос” зійшов на Землю 5508 за старим стилем (який застосовувався у календарі Візантії), або 25 грудня 1-го року за літочисленням від нової ери, тобто від “Різдва Христового”, введеного 525 н. е. рим. монахом, папським архіваріусом, скіфом за походженням, Діонісієм Малім. Пізніше з'явилися й інші розрахунки дослідників, які дещо відрізняються від цієї дати. Тривалий час Х. навчався в м. Геброні у школі Іоанна Хрестителя – одного з основоположників нової христ. релігії. Хрещений святим Іоанном бл. 29 р. н. е. Після страти вчителя Ісус створив гурток з 12-ти учнів (апостолів) та продовжив нелегальну пропаганду християнства. Через зраду одного з учнів (Іуди Іскаріота) був заарештований і засуджений іудейським судом – синедріоном – до смертної кари. Рим. намісник Понтій Пілат затвердив вирок, і Х. був на 33-му році життя розп'ятий на хресті на горі Голгофа, що поблизу Єрусалима, і потім похований. За христ. віровченням, на 3-й день воскрес і з'явився своїм учням, а на 40-й день вознісся на небо. Поступово мученицький образ Ісуса Христа розвинувся від істор. особливості до Бога. Образ Х. широко відображений в літературі й мистецтві.

ХРИСТОСУВАННЯ – язичницьке походження обрядів з пасхальними яйцями обумовлює неоднакове до них ставлення: поряд з ушануванням пасхальних яєць натрапляємо й на інший погляд. Так, у 1659 р. священник Микита звинувачував архієпископа Стефана у тому, що той, “собрав своей области всех попов и дьяконов на поучение... проклинал их (тобто закликав), чтоб на светлое тридневное воскресение Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа с яицы никому христианом не целоватися и на завтренью в самую неделю Пасхи в церковь не пускали б, и сами бы також не целовалися с яицы; и многие то ево учение приняли для ево проклинання”. Монастирські укази XVI ст. також забороняли селянам цокатися крашанками, бо це, мовляв, суперечить вірі.

Відомий звичай класти пасхальні яйця на могили. Він осмислюється як христосування з предками і нерідко супроводжується зверненими до небіжчика словами “Христос воскрес!” У четвер перед Вознесінням (“Рахманський Великдень”) або на Переполовиння П'ятдесятниці, тобто у середу на четвертому тижні після Великодня, також христосувалися з мертвими за допомогою яєць. Христосувалися і з домовиком та іншими міфологічними персонажами. Цікавим є обряд христосування священника з овинником на Паску, коли ікони приносили у клуню, господар ховався в овині і на

триразовий вигук священика “Христос воскрес!” відповідав: “Воістину воскрес!” Після того вважалося, що овинник не буде шкодити хазяїну.

ХРОНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ АНТИЧНИХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР:

776 р. до н. е. – За Павсанієм, у публічному реєстрі записи переможців Олімпійських ігор починаються з прославленого Кореба, кухаря і торговця з Еліди, який переміг на Олімпійському стадіоні – 1-ше місце у дромосі (біг на один стадій – 192,27 м); його ім’я було вирізьблено на Дошці переможців.

Біг на один стадій проводився по доріжці стадіону від лінії старту (афесіс) до лінії фінішу (терма). Старт учасникам давався горном. Переможець (олімпіонік) визначався у фіналі. Дромос – самий давній і почесний вид Олімпійських змагань. Переможець змагання з дромосу отримував цінні подарунки і йому присвоювали звання “епоніма”. Близько 50 років дромос був єдиним видом Олімпійських ігор.

772 р. до н. е. – Біг на один стадій, переміг еллінський атлет, який проживав поблизу міста Писа.

744 р. до н. е. – В Олімпіаді починають брати участь спартанці, а також елліни з інших полісів. Ігри набирають панеліністичного характеру. Першим еллінським переможцем був Пантакле; у наступних Олімпіадах (696–692 до н. е.) він також переміг у змаганнях з дромосу.

724 р. до н. е. – До програми Олімпіади вводиться новий вид змагань – біг на два стадії (384,54 м). Учасники пробігали по прямій один стадій, оббігали бар’єр і після розвороту бігли в зворотному напрямку до лінії старту. Першим переможцем став Гіпенос із Писа.

720 р. до н. е. – У програму Олімпіади був введений біг на витривалість – доліхос на 12 стадій (4614,48 м), переможцем якого став Акантос із Спарти. Акантос був першим учасником Олімпійських ігор, який вийшов на старт в оголеному вигляді.

708 р. до н. е. – Лекедемоніанець Еврібате виграв у новому виді програми – боротьбі (пале). На цій Олімпіаді вперше проводились змагання з пентатлону. У пентатлон входили: біг, боротьба, стрибок у довжину, метання диска і списа. Перший переможець – Лампіс із Лаконії. Теламон був першим у метанні диска, Лінцей – у метанні списа, Цетес – у бігу, Калатайс – у стрибках. Переможцем з пентатлону ставав атлет, який перемагав у трьох видах, або мав більше перемог з п’яти видів пентатлону. Метання списа проводилось у ціль чи на далекість, а метання диска – з підвищеного місця (горба), який називався “baebis”.

У період античної історії Олімпійських ігор суперечливою легендою залишаються результати у стрибках в довжину з розбігу. Труднощами є встановлення деяких цифр (результатів змагань), які поставили у безвихідь усіх істориків сучасної епохи. Стрибки проводились на одному майданчику, який був завчасно підготовленим (землю було скопано і очищено на відстані приблизно 50 ніг). Статуї та численні зображення на посудинах показують, що атлети використовували для збільшення розбігу маленькі гантелі зі свинцю, каменю чи бронзи. Ця “обважливість” (маса від 1,48 до 4,629 кг) не лише збільшувала розбіг, але й забезпечувала рівновагу у повітрі, особливо у фазі приземлення. Стрибок супроводжувався звуками флейти.

Літописець Евсебій (I половина IV ст. до н. е.) згадує Кіоніса із Спарти, який під час проведення змагань з пентатлону у 664 р. до н. е. нібито стрибнув на 52 ноги, або на 16,64 м, чим викликав величезне здивування глядачів. Геродот і Павсаній у своїх працях

показують, що стрибок на 55 ніг (або 17,60 м) виконаний Райлосом із Кротона на початку V ст. до н. е. Мова йде про стрибок з трампліна, суміш кількох стрибків або потрійний стрибок.

Однією з сучасних інтерпретацій є дисертаційна робота Іоакіма Ебера “Про пентатлон в античності”, у якій експериментальним шляхом сформулював такі висновки. Він вважає, що мова йде про декілька стрибків без розбігу; очевидно, п’ятикратні стрибки підряд. Тоді було виконано 5 самостійних стрибків по 3,25–3,40 м кожний. Схиляє до цієї гіпотези і цифра 5 разів, яка відіграла величезну роль у пентатлоні: метання диска 5 разів, списа, ймовірно, також, біг на 5 стадій, а боротьба, можливо, проводилась 5 періодів.

688 р. до н. е. – З’являється перший переможець з кулачного бою. Кулачний бій – найгрубіший вид змагань з відомих на той час. У першому періоді атлети виходили до місця змагань з голими руками. Перед боєм вони обмотували руки шкіряними стрічками (цесте) для фіксації променевоzap’ястних суглобів і пальців. У IV ст. до н. е. з’явилась “рукавиця” (згорнуті стрічки за формою руки). У II ст. до н. е. її конструкція була змінена. Вона була оздоблена свинцевими або залізними накладками. Бій тривав доти, доки один з бійців не втрачав свідомість або не визнавав поразку, піднявши руку з великим пальцем, витягнутим вгору. Категорії ваги не існували, але юнаки не мали права змагатися з дорослими атлетами.

680 р. до н. е. – Один з найулюбленіших видів змагань – заїзди четвірками на колісниці. Брала участь в основному аристократи і тирані із Сіціони (Мирон і Клістенес), тирані із Сиракуз (Гелон і Гієрон), королі Македонії (Аргало і Філіпп), Афінські патриції (Алкабіад, Магаде, Сімон, Алцібіоди) або багаті володарі зі Спарти, Еліди, Сирени із Сицилії. Іподром мав 770 м у довжину, і колісниці (четвірками) повинні були подолати дистанцію 12 разів. Першим переможцем 25-ї Олімпіади був Падондас із Теба. Колісниця Сімона, сина Мільтіада, який переміг три рази підряд, дістала у нагороду пальмову гілку, а коні – право бути похованими поряд з господарем у передмісті Афін.

676 р. до н. е. – У цей період стали відомими багато атлетів, які отримали високі спортивні результати. Так, спартанець Філомбротос у 688–676 рр. домігся трьох Олімпійських перемог у пентатлоні.

672 р. до н. е. – У 688 і 656 рр. на чотирьох Олімпіадах підряд спартанський атлет Кіоніс переміг у 7 видах змагань з бігу, на Олімпіаді 664 р. – у стрибку в довжину на 52 ноги.

656 р. до н. е. – Спартанський атлет Орсинос з’являється на змаганнях з бігу в звичайному фартусі, закріпленому біля пояса, але під час бігу фартух спадає і заважає атлетові продовжувати біг. У результаті – переміг Акантос. На наступних Олімпійських іграх усі атлети з’явилися на старті в оголеному вигляді.

648 р. до н. е. – Це епоха так званого “сильного чоловіка”. Суспільство захоплюється грубими м’язами. До програми Олімпійських ігор включено самий жорстокий вид спорту – панкратіон (суміш боротьби і кулачного бою). За правилами змагань дозволялось звалити суперника, вдарити його, закрутити руки і ноги. Боротьба тривала, поки один з учасників не лежав у крові і оголошував себе переможеним, піднімаючи великий палець правої руки вгору. Першим переможцем був Лігдаміс із Сиракуз.

Крім панкратіону до програми входять змагання з верхової їзди. Першим переможцем був Кроусід із Фесалії. У цих змаганнях лаври переможця отримував не атлет, який знаходився у сідлі, а його кінь. Таким чином, перед завершенням заїзду атлет зіскакував із сідла і продовжував біг разом з конем до фінішу.

632 р. до н. е. – До видів змагань, у яких брали участь дорослі атлети, на цій Олімпіаді було введено два нових види для юнаків, яким виповнилося 18 років, а саме: забіги на дистанцію 0,5 стадія – перший переможець Полінейкес із Еліс і боротьба – перший переможець Гіпостене із Спарти. Хілон, один із семи мудреців античної Греції, помер від надлишку емоцій, коли дізнався, що його син дістав олімпійську нагороду.

628 р. до н. е. – До програми змагань Олімпіади для юнаків введено пентатлон. Переможцем став Еутелідес із Лаконії.

616 р. до н. е. – Ще один новий вид змагань для юнаків – кулачний бій. Перший переможець – Летас із Сібарна.

576 р. до н. е. – Після 50-ї Олімпіади спартанці з 720 р. до н. е. і по сьогоднішній день мали 46 переможців Олімпійських ігор.

564 р. до н. е. – Переможець у панкратіоні у двох попередніх Олімпіадах Архакіон намагається ще раз здобути перемогу, але кінець його був трагічним. Його задушив суперник. Але судді присудили Олімпійський вінець мертвому Архакіону.

540 р. до н. е. – Найвидатнішим атлетом античності був Мілон із Кротона, який виграв 6 разів вінок з оливкових гілок на Олімпійських іграх (у 540 і потім підряд у 532 і 516 рр. до н. е.).

528 р. до н. е. – Єдиний атлет, який зміг перемогти 4 рази у кулачному бою – Писамен із Нахос (Сицилія).

520 р. до н. е. – Біг у повному озброєнні завершав програму змагань. Відбулися змагання гоплітів. Перший переможець – Дамаретос із Аркадії (пробіг два стадія як діаулос), одягнутий у шоломи, зі списом, шоломами, шаблями і панцирами.

488 р. до н. е. – Два роки після битви на Маратоні – період так званого атлетичного ідеалу. До культу сили додали гармонію і пластичну красу. Ще більше прославляють всебічний розвиток атлетів. Після відомого подвигу гопліта Філіппіда не було подивом досягнення бігуна Пстілоса із Кротона, співвітчизника Мілона, який за 12 років (488–476) здобув 8 перемог з бігу на одну дистанцію (діаулос і гоплон) у повному озброєнні.

480 р. до н. е. – Один з найпрославленіших атлетів античного періоду, прототип всебічно розвиненого атлета – Теагенс із Тасоса. Йому сподобалась бронзова статуя в Адорі (центральна площа). Тільки йому виповнилось 9 років, він узяв її на плече і відніс додому. Звичайно, пізніше змушений був повернути крадену статую. У своєму віці він став одним з провідних атлетів з бігу, кулачного бою і панкратіону. Беручи участь у різних змаганнях став переможцем в Греції 1400 разів; в Олімпії – лише два рази (480 і 476 рр. до н. е.).

472 р. до н. е. – До 472 р. до н. е. змагання на Олімпійських іграх, особливо пентатлон, не можна було проводити за один день. У зв'язку з тим було вирішено розширити програму змагань, проводити їх протягом трьох днів і ще два – урочисте відкриття і закриття Ігор. Таким чином, Олімпійські ігри тривали п'ять днів.

Перший день – урочисте відкриття. В булевтеріоні перед статуєю Зевса Горкіос елланодики і атлети давали клятву Зевсу Олімпійському: перші – бути неупередженими і правдивими, другі – чітко виконувати існуючі правила змагань, бути чесними.

Проводилось жеребкування і визначався порядок проведення Ігор. Вони мали таку послідовність: пентатлон, який починався з бігу і його різновидів, потім стрибки і метання і на закінчення – боротьба. Потім йшли важкі види вправ: кулачний бій і панкратіон. Ігри на стадіоні закінчувались бігом гоплітів – озброєних атлетів. Після їх завершення Ігри переносилися на іподром, де проводилися змагання з верхової їзди на колісницях. Програма доповнювалася деякими вправами хлопчиків – до початку Ігор і між окремими номерами програми. Послідовність окремих видів програми з часом змінилася.

Другого дня зранку під сурми офіційна колона йшла до стадіону: елланодики в пурпурових мантиях, за ними через тунель – атлети. Офіційні делегації займали місця на мармурових трибунах. Першими змагалися вісники і сурмачі, щоб визначити, хто з них буде мати честь оголосити переможців. Після цього починалися змагання. В перший день боротьби брали участь юнаки.

На третій день на середину арени виходив вісник і оголошував: “З’явитися всім учасникам бігу”. Перевіряли атлетів, зачитуючи їхні імена і поліс, звідки вони прибули, чим займаються. Після цього вісник прямував до тераси, де сиділи глядачі і запитував, чи є такі, що заперечують проти участі котрогось з атлетів. Чи справді атлет вільний громадянин, який належить до поважної сім’ї. Потрібно було розглянути минуле учасників для участі їх у змаганнях. Після цього починалися ігри. Спочатку були забіги на короткі дистанції. Якщо один і той самий атлет виграв дві спроби на короткі дистанції і біг в озброєнні, він отримував звання тричі переможця.

Результати найвідоміших атлетів у змаганнях з бігу були низькими. Але були і визначні досягнення, наприклад Гермоген із Гантоса (Лікія), який в трьох олімпіадах виграв у восьми видах змагань і отримав прізвисько Гіпос, тобто “загнузданий кінь”. На довгих дистанціях були відомі атлети з Арголіду, серед них Аігус – переможець у змаганні з бігу на короткі дистанції. За твердженням деяких авторів, “горизонтальна боротьба” (партер) була заборонена. Існував ще інший вид боротьби – ламання пальців суперника. Переможцем у цьому виді боротьби був Сострат із Сіціоне.

Четвертий день – проведення змагань на іподромі. Вони починалися зранку, а після обіду проводилися змагання з пентатлону за таким порядком: біг, метання диска, стрибок у довжину з розбігу, метання списа і боротьба. Одночасно з пентатлоном закінчувалися змагання озброєних атлетів з бігу.

П’ятий день – нагородження переможців. Найцікавішим було нагородження олімпіоніків. Всі вони прямували до храму Зевса, тримаючи в руці пальмову гілку як чіткий знак перемоги. Тільки тут вони отримували свої нагороди: вінок з оливкового дерева (священна маслина), посадженого, начебто, Гераклом. Олімпійські нагороди возвеличували переможців до національних героїв, близьких до богів. Керівники, відповідальні за нагородження атлетів, оголошували імена переможців під оплески глядачів. Зачитувалось ім’я переможця, його батька і поліс, звідки він прибув. Після цього відбувались урочистості, зокрема бенкети, присвячені переможцям, а також вручалися численні подарунки: посуд, мідні кубки, коні, раби і грошові премії. Переможців одягали в найдорожчі одяги, прикрашені золотом і сріблом.

Глядачі зустрічали кожного переможця бурхливими привітаннями, кидали їм шарфи, пояси, гроші. Великі почесті чекали їх після повернення до рідного міста-держави. Вони ставали гордістю співвітчизників.

Вхід атлета-переможця до міста-держави був тріумфальним. Він їхав на колісниці, запряженій двома парами коней, а за ним йшов тріумфальний кортеж із смолоскипами, що входив у місто через пробитий у стіні отвір (пробоїну). Значення цього ритуалу полягало в тому, що для міста-держави було великою честю мати такого атлета і воно більше не відчувало потреби в укріпленнях.

На святкуваннях на честь переможців організовувався бенкет і проголошувалися промови. До цих почесей додавалися інші – звільнення від податків, довічні пенсії, почесні місця на виставках і т. д. На честь героїв складалися гімни і оди, які забезпечували їм безсмертя. Піндар створив більше ста од на честь переможців Ігор, а скульптори ліпили їх статуї. Таким чином, через тисячоліття до нас дійшло кілька прославлених імен, таких, як Мілон із Кретона, Ксенофонт із Коринфа, Теоген. Найвищим образним вираженням грецького атлетизму стало звання “періодокінез”, що присвоювалося атлетам, які домоглися двох олімпійських перемог підряд.

464 р. до н. е. – Різні грецькі поліси, особливо у Малій Азії і Медітеранському регіоні, надавали Олімпійським іграм великого значення. Вони вирішують підготувати чемпіонів самостійно, створюючи їм різні привілеї і умови для підготовки. Одним з таких чемпіонів був Ксенофонт з Коринфа, який виграв у цій Олімпіаді змагання з бігу на один стадій і пентатлон. Сучасник його Піндар в своїх одах особливо прославляв Ксенофонта.

444 р. до н. е. – Виводяться з програми заїзди на мулах, запряжених у колісницю.

440 р. до н. е. – Серед бігунів на довгі дистанції в античності часто згадують спартанського атлета Ладаса, який переміг в доліхосі, але через перенапруження помер після забігу. Скульптор Мірон зобразив цю трагічну смерть в одному зі своїх великих творінь.

416 р. до н. е. – Вступ у так званий період спеціалізації і професійного атлетизму. Атлети вважають заняття спортом професією і тренуються лише задля перемоги на Олімпійських іграх. Тепер вони борються головним чином заради матеріальної вигоди.

396 р. до н. е. – Жінкам заборонялось брати участь чи бути присутніми на Олімпійських іграх. Порушників карали смертю. Тільки богиня Деметра мала окреме місце на стадіоні разом з елладоніками. Якось одна жінка з Родосу захотіла побачити свого сина Пісірода в Олімпії на змаганнях з кулачного бою. Відважна жінка, переодягнувшись в одяг вчителя гімнастики, обережно пройшла по руслу ріки Алорея і була присутня на змаганнях, де виступав її син. Він переміг і щаслива мати підбігла привітати його, але у цей момент з неї вітром зірвало одяг і всі побачили, що це жінка. З того часу було прийнято рішення виходити на арену елладонікам тільки оголеними. Ференіка (мати Пісірода) не була покарана, оскільки її батько – знаменитий Діогас, переможець з кулачного бою, оспіваний одами Піндара, а брати і син були олімпіоніками.

Після цього для жінок з'явилися власні Олімпійські ігри, які проводились у вересні місяці. Відкриття Ігор належало богині Гіподамії.

За словами Павсанія, ці Ігри відкривали епоху розквіту Спарти. Лікурґ вважав, що жінки повинні змагатись, як і юнаки: у швидкості і силі, оскільки головне призначення жінки – народжувати здорових дітей. Жіночі ігри були пов'язані з культом богині Гери. Під час змагань волосся у них було розплетене, одягнені вони були у сорочки нижче колін, праве плече оголене. Дистанція бігу становила 5/6 одного стадія, або 160,27 м.

Переможниць нагороджували вінками з оливкового дерева, а також вони мали право пригощатись смаженим м'ясом від жертвоприношення богині Гері.

388 р. до н. е. – У підніжжя гори Кротіон при вході на стадіон на гранітному постаменті були збудовані в один ряд бронзові статуї Зевса. Елланодики суворо карали штрафами всіх, хто порушував Олімпійські закони. Пільги, якими користувались олімпійські чемпіони, викликали у багатих атлетів думку про отримання цих нагород іншим шляхом, наприклад підкупом суперника. Відмова атлета чи поліса платити грошовий штраф мала серйозні наслідки, зокрема заборонялось брати участь в Олімпійських іграх. Слід підкреслити, що в цей період було зібрано грошей приблизно на 20 статуй. Серед них – статуя Сарапіона з Александрії. Вона зображує Сарапіона, який мав взяти участь в панкратіоні, але не витримав і напередодні змагань втік з Олімпії.

Перші шість статуй встановлені під час Олімпіади, яка відбулася майже через 400 років після першої. На цій Олімпіаді Евпіл з Афін підкупив усіх своїх суперників по панкратіону. Незважаючи на те, що суперники Агетор з Аркадії, Прітон з Кізіка і Форміон з Галікарнасу стали переможцями, вони були покарані – заплатили грошовий штраф елланодикам.

292 р. до н. е. – Починається період так званого занепаду атлетизму. Збільшуються випадки порушення законів Олімпійських ігор. Афінянин Калін підкупив суперників на пентатлоні. Шахрайство було викрито. Тавро ганьби впало на Афіни, які в результаті заплатили елланодикам штраф. На ці кошти було створено ще 6 статуй. Так поступово історія Олімпійських ігор стає “скандальною хронікою”.

268 р. до н. е. – Відомо, що жінки не мали права брати участі в Олімпійських іграх. Проте на цій Олімпіаді жінка стала переможницею в Олімпії у змаганні квадриг (четвірка запряжених коней).

Кініска, сестра Агесілая, короля Спарти, виростила, підготувала своїх коней і виграла декілька заїздів на квадризі в Олімпійських іграх, оскільки нагороджувався не атлет, який керував конем, а володар коней. Таким чином, Кініска стала переможницею в трьох заїздах. На цій Олімпіаді вводяться змагання з колісниць, які штовхають руками. Першою переможницею, інформує Павсаній, стала жінка: Белеетика з Македонії, служниця короля Єгипту Птолемея Філадельфа.

164 р. до н. е. – Останнім з серії знаменитих мультичемпіонів був Леонідас з Родосу. З 164 до 152 р. до н. е., або за чотири Олімпіади він мав 12 перемог з бігу на 1 стадій (діавулос) і у змаганні з бігу в повному бойовому озброєнні. Леонідас є останнім знаменитим атлетом Греції. З цієї Олімпіади починається занепад атлетизму і початок римської окупації. Атлетичні ігри поступилися гладіаторським боям. Стадіони перетворились на цирк.

67 р. до н. е. – Відомо, що іноземці не допускались до участі в Олімпійських іграх. Набагато раніше за битву при Херонеї греки визнали право македонців брати участь в Іграх. Король Македонії Александр і його син Амипт неодноразово брали участь в Іграх, але успіхів не мали. Пізніше колісниця Аркелая досягла деяких результатів.

Римляни прийшли до Ігор іншим шляхом, вони були окупантами. Перший відомий римський переможець на Олімпійських іграх – Тіберій. Він виграв у змаганнях на колісниці. Це було за кілька років до сходження його на престол.

Поява Нерона в Олімпії вказує на точну дату занепаду і деградації Олімпійських ігор. Жадібний до лаврів і аплодисментів імператор вирішив змінити дату їх проведення,

щоб Олімпійські ігри співпали з його поїздкою до Єгипту. На іподромі з'явився Нерон на колісниці, в яку було запряжено 10 жеребців.

Імператор взяв участь у заїзді на колісницях, але впав і не зміг закінчити дистанцію. Незважаючи на це, елланодики оголосили його переможцем, оскільки він був єдиним учасником. Але незадоволений Нерон вимагав включити до Олімпійської програми музичні конкурси. Глядачі мали можливість ще раз аплодувати йому як переможцю в конкурсі вісників (дикторів), акторів і співаків.

385 р. н. е. – Останньою відомою нам Олімпіадою, завдяки вірмену Варсату, який переміг у кулачному бою, а пізніше став королем Вірменії стала 291-ша Олімпіада.

393 р. н. е. – Римський імператор Феодосій, прийнявши християнство, не зміг відмовити єпископу Амброзію. На його вимогу імператор видає міланський едикт, в якому проголошується про закриття Олімпійських ігор, які вважалися культом язичництва. Християнство зруйнувало язичницьку віру і знищило масовий спорт.

Імператор Феодосій II лише прискорив і завершив процес руйнування, що почався значно раніше. На берегах Алфея на території Олімпії 395 р. відбулася велика битва візантійців і готів, результаті якої дуже постраждали спортивні споруди та інші об'єкти, що використовувалися для проведення Олімпійських ігор. Завершили руйнування Олімпії сильні землетруси, які відбулися в VI ст. н. е., а також спалення залишків язичницьких храмів за наказом Феодосія II (426 р.). Пізніше Олімпія була повністю похована під товстим шаром піску та мулу після сильної повені – розливу рік Алфей і Кладей.

Ц

ЦАППАС Євангеліс (1800–1865 рр.) – майор грецької армії. Магнат. У 1821 р. Є. Цаппас, учасник боротьби за визволення Греції від турецького панування, віддав всі свої кошти на відродження Олімпійських ігор. Спортивні змагання на зразок старогрецьких Олімпійських ігор відбулись у Греції у 1859, 1870, 1875 і 1889 рр. Але міжнародного успіху вони не мали.

ЦАР – у давнину цар був священною особою при житті, бо то була своєрідна жертва, яка сполучала землю і небо, світ земний і світ небесний, жертва, призначена божеству, що мала людський вигляд. Жертва мала бути найдосконаліша. Вважалося, що цар не вмирає, як інші люди, а просто переходить до потойбічного світу, де й далі служитиме тому ж богу. Тому цар помирав, як і його слуги, з вірою, що смерті немає. Це була урочиста подія, бо цар – предок роду, і з “того світу” він матиме ще більшу силу, ніж на землі, якою обдаровуватиме свій народ всілякими благами та вбереже від біди та напасти.

У своїй “Історії” Геродот пише про скіфів: “Могили їхніх царів розташовано в місцевості Геррив, у тому місці, до якого Борисфен судноплавний, пливучи від моря. Там, коли помирає їхній цар, вони викопають у землі велику чотирикутну яму, беруть уже підготовленого померлого, вкривають його тіло воском (перед тим очищують від нутроців його черево), наповнюють його перетертим купрієм, кмином, насінням селери, кропом, потім зашивають черево, кладуть покійника на віз і перевозять його до іншого племені. Ті, до яких привозять померлого, роблять те саме, що й царські скіфи: відрізують кінчик вуха, стрижуть на голові волосся, дряпають в різних місцях рамено,

вкривають синцями лоб і ніс і проколюють стрілою руку. Звідти на возі труп царя перевозять ще далі до підвладного їм племені, а ті, до яких його перед тим привозили, супроводжують його. І коли так вони об'їздять із покійником усі племена, вони прибувають у країну Геррів... Потім, помістивши покійника на підстилку в могильному склепі, встромлюють у землю з усіх боків від покійника списи, а над ними кладуть деревини і вкривають його очеретяними матами. У просторому приміщенні склепу ховають одну з його наложниць, яку перед тим задушили, його чашника і куховара, конюха, особистого слугу, вісника і його коней, а також певну частину його речей і так само золоті чаші (срібла та міді вони зовсім не використовують). Коли вони все це зроблять, то насипають землю споруджують великий курган, намагаючись зробити його найвищим... Коли минає рік, вони влаштовують нове святкування. Вибирають найкращих слуг із тих, що залишилися... з цих слуг п'ятдесят вони задушують і до того ще п'ятдесят коней із найкращих... Після того п'ятдесят задушених юнаків саджають кожного на коня... Цих вершників розміщують навколо кургану і йдуть геть”.

У Неаполі Скіфському (околиця теперішнього Сімферополя) – скіфській столиці – була поширена кам'яна скульптура. На одному рельєфі з мармуру збереглися зображення літнього чоловіка зі спокійним обличчям – скіфського царя Скілура – та його сина Палака. Найвизначнішою пам'яткою архітектури Неаполя Скіфського є мавзолей, відкритий під час розкопок у 1946 р. Серед 72 поховань вищої знаті, розміщених у мавзолеї ярусами, привертають особливу увагу кам'яна гробниця (можливо, скіфського царя) та поховання в дерев'яному саркофазі, очевидно, цариці. Тут знайдено близько 800 золотих прикрас, а саркофаг увінчували позолочені фігурки сфінкса та крилатого грифона з лев'ячою головою.

Цар, за народними уявленнями, є і у вовків, змій, жаб та інших тварин. При зустрічі з царицею-вовчицею ставали на коліна і прохали: “Вовчице, матінко, помилуй мене!” Зміїний цар – це великий, з сліпучою короною на голові змій, який два рази на рік збирає підлеглих на віче. У замовляннях згадується й мурашиний цар: “Мураха, мураха, не кусай ти мене, розчавлю я тебе, весь рід і плем'я, і вашого царя”. Лев вважається царем звірів, а царем птахів називають орла; сова колись була царем птахів, але її скинули з престолу, заборонивши бачити денне світло; “птиця одуд хвалилася, що буде богом птахів”, і Бог покарав її огидним запахом; згідно з легендою, пташиним царем колись була велика міфічна птиця Кук, якій птахи самі залітали у дзьоб. Є повір'я про тарганову матку завбільшки з овечку, яка живе у кожному домі і яку не можна проганяти, щоб не вимерла худоба.

ЦЕЗАР ГАЙ ЮЛІЙ (100–44 р. до н. е.) – римський державний діяч і полководець. Об'єднав у своїх руках стільки державних посад, що це йому давало абсолютну владу. Був убитий змовниками, що виступили на захист республіки.

ЦЕЗАР ГАЙ ЮЛІЙ (лат. *Caesar Gaius Julius*, 100–44 до н. е.) – римський державний і політичний діяч, полководець і письменник, виходець з патриціанського роду Юліїв. Отримав блискучу освіту і виховання. Обіймав ряд державних посад. У 60 до н. е., будучи намісником римської провінції Далекої Іспанії, вступив у союз із найвпливовішими на той час людьми – Г. Помпеєм і М. П. Крассом (1-й тріумвірат). Ставши консулом (59 до н. е.), провів ряд законів з метою зміцнення державного ладу і вирішення окремих соціальних проблем. Власний досвід, приклади Сулли і Помпея показали Юлію Цезарю, що завоювати владу можливо тільки з допомогою відданої і

дисциплінованої армії. Після складення ним консульських повноважень був призначений намісником Галлії. У 58–51 до н. е. підкорив Рим і всю заальпійську Галлію. Загибель Красса (53 до н. е.) призвела до розпаду тріумвірату й до суперництва між Юлієм Цезарем і Помпеєм, яке перетворилося у відкриту громадянську війну 49–45 до н. е. Перемігши Помпея Юлій Цезар очолив державу. Відомий також як здібний прозаїк, автор історичних праць “Записки про галльську війну” і “Записки про громадянську війну”. Провів реформу календаря.

ЦЕНТУРІОН – командир центурії.

ЦЕРЕМОНІЇ ВІДКРИТТЯ ТА ЗАКРИТТЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР – церемонії відкриття та закриття повинні відбуватися згідно з протоколом, який встановлений МОКом. Вони повинні відображати та змальовувати гуманістичні принципи олімпізму та робити внесок в їх розповсюдження.

Церемонія відкриття повинна відбуватись не раніше ніж за один день до змагань Ігор Олімпіади та зимових Олімпійських ігор. Церемонія закриття повинна відбуватися в останній день змагань Ігор Олімпіади та зимових Олімпійських ігор.

Детальна програма таких церемоній повинна створюватись ОКОІ та подаватися на затвердження Виконавчого комітету МОКу.

Церемонія відкриття

Олімпійські ігри проголошуються відкритими главою держави країни-організатора.

Президент МОКу та президент ОКОІ зустрічають главу держави біля головного входу на стадіон. Далі два президенти супроводжують главу держави до його місця на офіційній трибуні.

Далі починається парад учасників. Кожна делегація, одягнена в свою офіційну уніформу, повинна йти за табличкою, яка вказує її назву, а також повинна супроводжуватись своїм прапором, який несе член делегації. Прапори делегацій-учасниць, а також таблички з назвою, повинні надаватись ОКОІ та бути всі однакового розміру. ОКОІ призначає осіб, які несуть таблички з назвами.

Жодному учаснику параду не дозволяється нести прапори, плакати, транспаранти, камери для зйомок або інші аксесуари або предмети, які не є частиною його уніформи.

Делегації йдуть парадом в алфавітному порядку мови країни-організатора, за виключенням Греції, яка очолює парад, а також делегації країни-організатора, яка замикає колону. Тільки атлети, які беруть участь в Олімпійських іграх з правом розташування в Олімпійському селищі, можуть брати участь в параді на чолі з максимум шістьма офіційними представниками від делегації.

Делегації вітають главу держави та Президента МОКу в той момент, коли проходять поряд. Кожна делегація після закінчення свого маршу проходить до своїх місць, які зарезервовані для неї з метою стеження за ходом церемонії за винятком свого прапороносця, який залишається на полі.

Президент МОКу у супроводі президента ОКОІ переходять до п'єдесталу, що розташовується на полі перед офіційною трибуною. Президент ОКОІ робить звернення, яке триває не більше трьох хвилин, та додає такі слова: *“Я маю честь надати слово ..., Президенту Міжнародного олімпійського комітету.”*

Потім Президент МОКу виголошує промову, в якій він посилається на П'єра де Кубертена, і далі оголошує: *“Я маю честь запросити ... (главу держави) оголосити відкритими Ігри ... Олімпіади сучасної ери (або ... зимові Олімпійські ігри). ”*

Глава держави оголошує відкритими Ігри такими словами: *“Я оголошую відкритими Ігри в ... (назва міста), що святкують ... Олімпіаду сучасної ери (або ... Олімпійських зимових ігор). ”*

Як тільки пролунав олімпійський гімн, на стадіон вноситься олімпійський прапор в горизонтальному положенні та закріплюється на щоглі, що встановлюється на арені.

Олімпійський факел вноситься на стадіон бігунами, які змінюють один одного. Останній бігун робить коло на стадіоні перед тим, як запалити олімпійський вогонь, який погасне тільки на церемонії закриття Олімпійських ігор. Запалення олімпійського вогню супроводжується символічним випуском голубів.

Прапороносці всіх делегацій формують півколо навкруги п'єдесталу. Учасник країни-організатора піднімається на п'єдестал. Тримаючи лівою рукою край олімпійського прапора та піднявши праву руку, він урочисто присягає: *“Від імені всіх учасників я обіцяю, що ми братимемо участь в цих Олімпійських іграх, поважаючи та дотримуючись правил, за якими вони проводяться, в істинно спортивному дусі, в ім'я слави спорту та честі наших команд”*.

Відразу після цього суддя країни-організатора піднімається на п'єдестал і таким же чином урочисто присягає: *“Від імені всіх суддів та офіційних представників я обіцяю, що ми будемо виконувати наші обов'язки в цих Олімпійських іграх з повною неупередженістю, поважаючи та дотримуючись правил, за якими вони проводяться, в істинно спортивному дусі”*.

Далі виконується національний гімн країни-організатора. Після цього прапороносці йдуть на свої місця, які резервуються для них, щоб спостерігати за художньою програмою.

У випадку, якщо за згодою МОКу проводиться додаткова церемонія відкриття, що відбувається на іншій олімпійській арені, то Виконавчий комітет МОКу визначить її протокол за пропозицією ОКОІ.

Церемонія закриття

Церемонія закриття повинна відбутися на стадіоні після закінчення всіх змагань. Учасники Олімпійських ігор, які мають право на розташування в Олімпійському селищі, займають місця, що зарезервовані для них на трибунах. Прапороносці всіх делегацій та особи, що несуть таблички з назвами країн, входять на стадіон єдиною колоною в тому самому порядку та займають ті самі позиції, як на церемонії відкриття Олімпійських ігор. За ними крокують атлети без позначок належності до громадянства.

Прапороносці далі формують півколо за п'єдесталом.

Президент МОКу та президент ОКОІ піднімаються на п'єдестал. Під звуки національного гімну Греції на щоглі піднімається прапор Греції, який розміщується праворуч від центральної щогли, що використовується для прапорів переможців. Далі прапор країни-організатора піднімається на центральній щоглі, коли лунає її гімн. Наприкінці, піднімається прапор країни-організатора наступних Олімпійських ігор на лівій щоглі під звуки її гімну.

Мер міста-організатора приєднується до Президента МОКу на трибуні і повертає йому олімпійський прапор. Президент МОКу далі вручає його меру міста-організатора

наступних Олімпійських ігор. Цей прапор повинен бути розташованим на головному муніципальному будинку міста.

Після звернення президента ОКОІ, Президент МОКу виступає із заключною промовою Олімпійських ігор, яку він закінчує такими словами: *“Я оголошую Ігри ... Олімпіади (або ... зимові Олімпійські ігри) закритими та відповідно до традиції я закликаю молодь світу зібратися через чотири роки від сьогодні в ... (якщо місто ще не було визначене, то назва міста замінюється словами “в місці, яке буде визначене”), щоб відсвяткувати з нами Ігри ... Олімпіади (або .... зимові Олімпійські ігри) ”*.

Далі лунають фанфари; гаситься олімпійський вогонь і, як тільки пролунає олімпійський гімн, то олімпійський прапор повільно опускається на щоглі та в горизонтальному положенні виноситься з арени у супроводі колони прапороносців. Лунає прощальна пісня.

ЦЕРЕМОНІЯ НАГОРОДЖЕННЯ, МЕДАЛІ ТА ДИПЛОМИ – церемонія нагородження повинна відбуватися у відповідності з протоколом, який визначається МОКом. Медалі та дипломи надаються ОКОІ для вручення МОКом, якому вони належать.

Церемонія нагородження

Під час Олімпійських ігор медалі вручаються Президентом МОКу (або членом, який ним обирається) у супроводі президента відповідної МФ (або його заступника) по можливості відразу після змагання на місці, де проводилось змагання, та таким чином: учасники, що посіли перше, друге та третє місце, одягнені в свій офіційний або спортивний одяг, займають свої місця на подіумі обличчям до офіційної трибуни таким чином, щоб переможець був помітно вище, ніж учасник, що посів друге місце (з його правого боку) та посів третє місце (з його лівого боку). Оголошуються їх прізвища, а також прізвища володарів дипломів. Прапор делегації цього переможця піднімається на центральній щоглі обличчям до арени, а тих, що посіли друге та третє місце, – на сусідніх щоглах зліва та справа від центральної щогли. Під час виконання гімну (скороченого варіанта) делегації цього переможця, володарі медалей повинні стояти обличчям до прапорів.

Медалі та дипломи

В індивідуальних видах змагань за перший приз вручається срібна позолочена медаль та диплом, за другий приз – срібна медаль та диплом, за третій приз – бронзова медаль та диплом. Медалі повинні визначати вид спорту та вид змагання, за які вони надаються, та повинні кріпитися на відокремленому ланцюжку або стрічці таким чином, щоб їх можна було одягати на шию атлета. Учасники, які посіли четверте, п'яте, шосте, сьоме та восьме місце будуть нагороджені дипломами, але без медалей. У разі рівного результату за перше, друге або третє місце, кожен учасник буде мати право на медаль та диплом.

Медалі повинні бути не менше ніж 60 міліметрів діаметром та 3 міліметри завтовшки. Медалі за перше та друге місце повинні бути із срібла не менше ніж 925-1000-ї проби; медаль за перше місце повинна бути позолоченою не менше ніж з 6 грамами чистого золота.

ОКОІ повинен подати малюнок всіх медалей та дипломів для попереднього письмового затвердження Виконавчим комітетом МОКу.

Для командних видів спорту та для командних видів змагань кожний член команди-переможниці, який брав участь не менше ніж в одному матчі або змаганні

протягом Олімпійських ігор, має право отримати срібну позолочену медаль та диплом, кожний член команди, яка посіла друге місце, – срібну медаль та диплом, кожний член команди, яка посіла третє місце, – бронзову медаль та диплом. Інші члени цих команд мають право лише на дипломи. Члени команд, які посіли четверте, п'яте, шосте, сьоме та восьме місця, отримують дипломи.

Всі учасники, всі офіційні представники команд та інший персонал команд, члени МОКу, якщо вони присутні на Олімпійських іграх, президенти та генеральні секретарі МФ, що визнані МОКом, а також президенти та генеральні секретарі НОКів, а також судді, рефері, хронометристи, інспектори, лінійні судді тощо на Олімпійських іграх, які офіційно призначені відповідними МФ в рамках норм, що встановлюються МОКом, повинні отримати пам'ятні дипломи та пам'ятні медалі.

Медалі та дипломи, якими нагороджують з нагоди зимових Олімпійських ігор, повинні відрізнятись від медалей, що використовуються на Іграх Олімпіад.

Пам'ятні дипломи та медалі не будуть надаватися членам делегацій, які відмовились від участі в Олімпійських іграх.

Під час Олімпійських ігор не будуть надаватися ніякі інші призи або нагороди ніж ті, що зазначені вище.

Якщо олімпійський учасник дискваліфікується, то його медаль(і) та диплом(и) потрібно повернути до МОКу.

ОКОІ повинен діяти таким чином, щоб авторські права всіх дизайнерів медалей відповідно до цього правила були передані на користь МОКу, який повинен бути автоматично визнаний власником авторських прав. Якщо закон країни потребує, щоб передача прав повинна бути здійснена письмово, то ОКОІ зобов'язаний скласти необхідний документ та подати його на підпис в МОК, який буде єдиним власником таких авторських прав.

Після завершення Олімпійських ігор, ОКОІ повинен передати до МОКу форми для карбування всіх медалей та залишок всіх медалей та дипломів. ОКОІ повинен також звітувати в МОК щодо всіх медалей та пробних зразків, які були викарбувані.

Пам'ятні значки

Кожний атлет, який має право на медаль, отримає пам'ятний значок, як визначається Виконавчим комітетом МОКу.

ЦЕРКВА (від грец. *божий дім*) – 1) синонім релігії або великої релігійної течії (“православна церква”, “католицька церква” тощо); 2) організаційна форма об'єднання послідовників будь-якої релігії чи її окремих напрямів або течій. Виникла з появою монотеїстич. релігій, існує в усіх їхніх течіях; 3) культова споруда для проведення богослужінь та обрядів у християнській релігії. Основним елементом Ц. є вівтар, орієнтований, як правило, на схід. Головна Ц. міста чи монастиря наз. собором, католицька Ц. (гол. чин. у Польщі) – костьолом, лютеранська – кіркою (чи кірхою). Церковною спорудою у мусульман є мечеть, в іудаїстів – синагога, у ламаїстів – дацан, у синтоїстів – дзиндзя. Церковну культову споруду нерідко називають храмом.

ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНІ ШКОЛИ – початкові школи при церковних парафіях. Відомі з XI ст. У ЦПШ навчали елементарної грамоти дітей селян та ін. “нижчих” верств населення. У 1917 були реорганізовані у загальноосвітні світські.

ЦЕСТЕ – обмотка рук учасників змагань з кулачного бою шкіряними стрічками або свинцевими накладками.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (від лат. *громадянський, державний*) – 1) в широкому розумінні – будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури; 3) історичний тип культури, локалізованої в часі й просторі (давні Ц. Єгипту, Месопотамії, Китаю, Індії тощо); 4) етап суспільного розвитку, що приходить на зміну варварству. Термін “цивілізація” виник у XVIII ст. в тісному контакті з поняттям “культура”.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (лат. *civilis* – громадянський, державний) – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, римська цивілізація). Термін запроваджений *В. Р. Мірабо* (1757 р.).

ЦИКЛИ ТРЕНУВАННЯ – найбільш загальні форми структурної організації тренування. Розрізняють мікроцикли – малі цикли тренування, переважно з тижневою або наближеною до тижня тривалістю, які містять від двох до кількох занять; мезоцикли – середні тренувальні цикли тривалістю від двох до шести тижнів, які містять відносно закінчену низку мікроциклів; макроцикли – великі тренувальні цикли піврічного (в окремих випадках 3–4 місяці), річного, багаторічного (наприклад, чотирирічний олімпійський) типу, які пов’язані з розвитком, стабілізацією та тимчасовою втратою спортивної форми і містять закінчену низку періодів, етапів, мезоциклів.

ЦИНІЗМ (вчення кініків) – презирливе ставлення до культури суспільства, до його духовних і особливо моральних цінностей та загальноприйнятих норм поведінки; безсоромність.

ЦІЦЕРОН МАРК ТУЛЛІЙ (106–43 рр. до н. е.) – римський державний діяч, філософ і письменник, виступав на захист республіки.

ЦІЦЕРОН МАРК ТУЛЛІЙ (лат. *Marcus Tullius Cicero*, 106–43 до н. е.) – відомий римський юрист, політичний діяч, письменник, останній ідеолог Римської рабовласницької республіки. Походив з вершницького стану, здобув блискучу на той час освіту. Переселившись разом з батьками з латинського містечка Арпінум до Риму, розпочав свою діяльність як адвокат. Ціцерон обіймав ряд державних посад (квестор 76, претор 66, консул 63 до н. е.). За його ініціативою було придушено змову Катіліни. Недалекоглядний у своїй політичній діяльності Ціцерон став жертвою агентів Антонія. Творча спадщина Ціцерона надзвичайно різноманітна – 58 промов, ряд трактатів з риторики і філософії, 800 листів. Античні високо цінували роль Ціцерона у створенні стилю латинської прози.

Ч

ЧАРІВНИКИ (ЧАРОДІЙНИКИ) – ті, хто вмiє чарувати: заклинати, привертати, відвертати, наприклад, у любовних справах. Вмiють відвертати чи спроваджувати дощ, насилати хвороби на людей і шкодити худобі.

ЧЕДВІК Джон (нар. у 1921 році) – англійський класичний філолог, професор університету в Кембріджі. Разом з Вентрисом довів, що крито-мікенські тексти XIV–XII ст. до н. е. написані давньогрецькою мовою.

ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура II–VII ст. (за ін. даними II–V ст.), поширена гол. чином у лісостеповій частині України – на Придніпров’ї, а також у Верх. Побужжі й Придністров’ї. Назва походить від могильника поблизу с. Черняхова (тепер Кагарлицького р-ну Київ. обл.), що його досліджував 1899 В. Хвойка. Археологічні та писемні джерела дають підставу пов’язувати Ч. к. з готами, скіфами, сарматами, слов’янами.

ЧИСТИЛИЩЕ – місце, куди потрапляють душі покійників “не зовсім злих” і “не зовсім добрих”, де вони очищають свої гріхи вогнем, аби потім опинитись у раю. Чистилище існує тільки до Страшного суду, після якого засуджені попадуть навіки в пекло, а обранці Божі – до раю. Грішній душі, яка перебуває в чистилищі, можна допомогти молитвами або роздачею її майна бідним. За стародавніми віруваннями, чистилище висить з південної сторони земної кулі величезною горою. У чистилищі сім кругів, у кожному крузі з душі змивається печать одного із семи смертних гріхів; таким чином, досягнувши вершини гори чистилища, душа возноситься на небеса.

ЧОВНОВІ ЗМАГАННЯ (веслування) – описані Вергілієм як вид спорту. Записи свідчать, що спартанці і афіняни займалися цим видом спорту і готувалися до ігор у Філе. Призом за командну перемогу була грошова винагорода. До початку I ст. до н. е. у змаганнях брали участь великі човни (галери) з великою кількістю веслувальників. Пізніше використовувались менші човни, куди один за одним сідали від трьох до восьми веслувальників. Найбільш поширене веслування як вид змагань було в Афінах.

ЧОРНОБОГ – бог ночі, нещастя та лиха. Ворог Вирію, людей і світла. Вічно змагається з Білобогом.

ЧОРТ (Нечистий, Дідько, Біс, Щезник) – як і всяка нечиста сила, має людську зовнішність, але з рогами. Ці злі тварини водяться у безлюдних, запущених місцях: в очереті, бур’янах, бузині, в болоті й під землею.

ЧУБИНСЬКИЙ Павло (1839–1884) – визначний український етнограф і фольклорист, громадський діяч; народився на хуторі поблизу Борисполя на Київщині. У 1861–1870 рр. активно співпрацював із журналом “Основа”, був одним із засновників та активним членом київської “Старої громади”. У 1862 році написав вірш “Ще не вмерла Україна”. У жовтні 1862 року за участь в українському національному русі П. Чубинського заарештовано й вислано в селище Пінєга Архангельської губернії. У 1869 році після звільнення з-під поліцейського нагляду оселився в Петербурзі. 1860 року

був обраний членом Російського географічного товариства, за дорученням якого очолював етнографічні експедиції в Україні, Білорусі та Молдові, що вивчали побут, звичаї, фольклор, говірки й народні вірування українців. Був членом редколегії газети “Киевский телеграф”. У 1873 році був нагороджений золотими медалями Російського географічного товариства, у 1875 році – Міжнародного етнографічного конгресу в Парижі, у 1879 році став лауреатом Уваровської премії. Навесні 1879 року повернувся до Києва, де після тривалої тяжкої хвороби 1884 року помер.

ЧУГАЙСТЕР – заклятий чоловік. Ходить лісами, блукає. Волохатий, голий, з рогами. Зустрівши людину, примушує її танцювати, граючи на сопілці.

ЧУР (цур) – хатній дух, охоронець домашнього вогнища та заступник роду. Любить жити у *чурі* – деревині, якою розпалюють піч. У давнину на високих пагорбах люди ставили величезних кумирів, виліплених з глини, усередині яких, мов у печі, завжди палав вогонь, котрий постійно підтримувала сторожа. І коли в когось в оселі пригасало вогнище, за ним ішли “ко чуру”. Ось чому піч у хаті стала святиною, бо це родинний вівтар, а господиня для чура – то постійна берегиня домашнього вогнища. У разі небезпеки кажуть закляття: “Чур тобі, пек!”, і тоді хатній бог вступає в боротьбу із страхітливим пеком. Деякі дослідники вважають, що цей вислів виник із часів людських жертвоприношень. Коли починали ворожити, щоб знайти скарб і щоб бува не зашкодила нечиста сила, обводили навколо себе запаленою скіпкою або восковою свічкою магичне коло із замовлянням: “Чур! Наше місце святе!” До чура і сьогодні звертаються як до божества, який оберігає права власності: “Чур, пополам!”, “Чур, мое!” Не менш поширена і форма “цур”: “Цур, міньки не розміньки! Мертвого з гроба не вертають”; “Е, ні, стривайте, цур не грать, а то не буду й танцювать, пока барвінку не нарву та не уквітчаюсь”; “Таке робила, що цур йому вже і казать” тощо.

Вважаючи чура охоронцем власності, предки вбачали в ньому джерело всякого багатства, початок усякого примноження, шанували в ньому немовби старійшину, прабатька. Тому, мабуть, не даремно це ім’я співзвучне з коренем “щур”, який зберігся у слові “пращур”.

ЧУР – хатній бог, добрий дух дому. Живе у поліні, яким розпалюють вогонь. Охоронець домашнього вогнища, тепла та добробуту.

Ш

ШАМАН – служник культу духів, який вступає з ними в ритуальне спілкування (в язичницьких релігіях народів Африки, Азії, Америки) чаклун-знахар.

ШАПКА МОНОМАХА – один із символів влади московських князів, а пізніше російських царів. За легендою, її подарував візантійський імператор Костянтин своєму онукові, київському князю Володимирові Мономаху. Проте шапка східного походження, виготовлена в XIV ст., це золотий філігранний гострокінцевий головний убір, увінчаний хрестом, оторочений хутром. Зберігається в Москві.

Тривалий час шапку Мономаха використовували як аргумент для претензій московських володарів на спадщину Київської Русі.

ШАШКЕВИЧ Маркіян Семенович (6.11.1811, с. Підлісся Львів. обл. – 7.06.1843, Новосілки, тієї ж обл.) – укр. письменник, культур.-громад. діяч. Зачинатель нової укр. літератури в Зх. Україні. Очолював літ. Т-во “Руська трійця”, ініціатор видання альманаху “Русалка Дністровая” (1837). Виступав проти запровадження для укр. письма польського алфавіту. Оспівував героїчне минуле укр. народу: вірші “Хмельницького обступлення Львова”, “О Наливайку”. Лірика Ш. сповнена любов’ю до рідного краю, народу, мови. Створив переспів “Слово о полку Ігоревім”, уклав “Читанку для малих дітей” (вид. 1850). Ш. відомий також як байкар і перекладач із багатьох слов’ян. мов.

ШВИДКІСНІ ЗДІБНОСТІ – можливості людини, які забезпечують їй виконання рухових дій за мінімальний для конкретних умов проміжок часу.

ШВИДКІСНО-СИЛОВІ ЗДІБНОСТІ – здатність людини проявляти необхідні силові можливості за мінімальний для конкретних умов проміжок часу.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (9.03.1814, с. Моринці Черкас. обл. – 10.03.1861, Петербург, похов. на Чернечій горі у Каневі Черкас. обл.) – укр. народний поет, мислитель, художник. Народився в сім’ї селянина-кріпака. У 1829 як “козачок” пана Енгельгарда виїхав до м. Вільно (тепер Вільнюс), а в 1831 прибув до Петербурга, працював у майстерні живописця В. Ширяєва. У 1838 Ш. було викуплено з кріпацтва, після чого він вступив до Академії мистецтв, став учнем у К. Брюллова. В роки навчання формувалися його світогляд, склалися філос., сусп.-політ. та естетичні погляди. У 1840 вийшла перша збірки поезій “Кобзар”, що відкрила нову епоху в історії укр. літератури. Ш. збагатив укр. л-ру новими мотивами, жанрами, пройшовши шлях від революц. романтизму до критич. реалізму. Поряд з І. Котляревським йому належить велика роль у творенні та збагаченні укр. літ. мови. У 1843 Ш. написав драму “Назар Стодоля”. Закінчивши 1845 Академію мистецтв, повертається в Україну, де веде напружену літ. і мистецьку діяльність. Поет висуває ідею селянської революції як єдиного засобу ліквідації кріпацтва й панування рос. царизму в Україні. Створює сповнені волелюбного духу поеми “Сон” (1844), “Кавказ” (1845), програмний вірш “Заповіт” (1845). У поемі “Наймичка” (1845) змальовує один із найяскравіших драматич. образів жінки-матері в світовій літературі. Ш. – основоположник критич. реалізму в укр. л-рі та образотворч. мистецтві (“Катерина”, 1842; серія офортів “Живописна Україна”, вид. 1844; портрети, ілюстрації). Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства (1847) Ш. було заслано в Оренбурзький корпус із забороною писати й малювати. Десятилітнє заслання не зламало Шевченкового духу, більше того, він створив тут класичні зразки філос., пейзаж. й інтимної лірики, поезії на істор. теми, повісті. У цей час набуває ще більшої реалістич. виразності Ш.-художника. Після звільнення у 1857 із заслання, Ш. розпочинає вести “Журнал” (щоденник, 1857–58), який став видатною пам’яткою мемуарної літератури. Прибувши до Петербурга, Ш. інтенсивно працює над новими поет. і мистецькими творами. У 1860 йому було присвоєно почесне звання академіка гравюри. Помер у Петербурзі, в будинку Академії мистецтв, де жив останні роки. Весною 1861 прах Ш. із Смоленського кладовища перевезли в Україну, через Київ до Канева, де 22 травня поховали на Чернечій горі. Ш. справедливо вважається одним з найвидатніших гуманістів світу, оскільки гуманіст. ідеали становлять основну сутність його творів.

“Заповіт” Ш., покладений на музику полтав. учителем співу Г. Гладким, в умовах рос. колоніального гноблення тривалий час був нац. гімном України.

ШЕВЧЕНКО Тарас (1814–1861) – український поет, художник. Народився в сім’ї кріпака. У 1832 році відданий на навчання в Петербург до художника В. Ширяєва. 1838 року був викуплений з кріпацтва і вступив до Академії мистецтв. У 1845 році отримав звання художника й повернувся в Україну. Жив і працював у Києві. Брав участь у роботі Кирило-Мефодіївського товариства. У 1847 році заарештований. За вірші, що закликали український народ до повстання проти царату, був засланий у солдати. У 1857 році повернувся із заслання. Помер у Петербурзі. Згідно з віршованим заповітом його прах перевезено до України. Похований на Чернечій Горі в Каневі.

ШЕКСПІР Вільям (1564–1616) – великий англійський драматург. Написав понад 30 п’єс, більшість з яких вважаються шедеврами світової драматургії.

ШЕЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура раннього палеоліту. Виділена і названа в 60-х рр. XIX ст. Г. Мортільє за знахідками кам’яних виробів біля м. Шель (пobl. Парижа). Датується часом 1 млн – 300 тис. років тому. Пам’ятки Ш. к. поширені на території Африки, Пд. і Пд.-Сх. Азії, а також Пд. Європи, зокрема України (с. Королеве на Закарпатті та ін.).

ШЕФИ МІСІЙ – протягом Олімпійських ігор учасники, офіційні представники та інший персонал команд НОКу підпадають під відповідальність шефа місії, який призначається своїм НОКом і завдання якого – в доповнення до інших функцій, що призначаються йому НОКом, – полягає в зв’язках з МОКом, МФ та ОКОІ.

Шеф місії мешкає в Олімпійському селищі і має доступ до медичних, тренувальних та змагальних споруд, а також до прес-центрів та готелю олімпійської родини.

ШИЇЗМ (від араб. *група прибічників*) – один з двох (поряд із суннізмом) напрямів в ісламі. Виник у VII ст. в Арабському халіфаті. Шиїти визнають тільки Коран і заперечують більшість положень Сунни, не визнають суннітських халіфів, вважаючи законними керівниками мусульман імамів; мають свій священний переказ – ахбар.

ШЛЛЕР Йоганн Фрідріх (1759–1805) – великий німецький поет і драматург.

ШЛІМАН Генріх (1822–1890) – німецький археолог. Відкрив Трою і дослідив Мікени, Тірінф та інші міста, згадані в поезіях Гомера.

ШЛІМАН Генріх (*H. Schliemann*, 1822–1890) – німецький археолог, дослідник античної культури. Займався в молоді роки комерцією. Повіривши в реальність описуваних Гомером подій (поєми “Іліада” і “Одіссея”), мріяв відкрити легендарну Трою. Здобув самотужки необхідну освіту й приступив на пагорбі Гіссарлик на західному узбережжі Малої Азії до розкопок, де відкрив руїни Трої (1870–1890). Вів також розкопки в Мікенах (1876), на острові Ітака (1878), в Орхомені (1880–1881) і Тірінфі (1884–1885). Наукова цінність досліджень полягає у відкритті ще невідомої егейської цивілізації Еллади.

ШЛЮБ – клятвенна обітниця, присяга; шлюбувати – присягати. Слова *шлюб*, *шлюбити*, *шлюбвати* часто трапляються в українських грамотах XIV ст. Мотив шлюбу небесних світил добре відомий у казках, замовляннях тощо. У колядках родина незмінно співвідносилася з Сонцем (господинею), Місяцем (господарем) і зірками (дітьми).

- Взійди, ясний місяцю, з-за чорної хмари,
Забирайся, Марися, забирайся з нами.
Як же я маю з вами ся забирати,
- Маю я батенька, як ясного місяченька,
Жаль же мні його від'їхати.
- Взійди, ясний місяченьку, з-за чорної хмари,
Забирайся, Марися, забирайся з нами.
- Як же я маю з вами ся забирати,
Маю я матінку, як ясну зореньку,
Жаль же мні її від'їхати.
- Взійди, ясний місяченьку, з-за чорної хмари,
Забирайся, Марися, забирайся з нами.
- Як же я маю з вами ся забирати,
Маю я три братеньки, як три місяченьки,
Жаль же мні їх від'їхати.
- Взійди, ясний місяченьку, з-за чорної хмари,
Забирайся, Марися, забирайся з нами.
- Як же я маю з вами ся забирати,
Маю я три сестронецьки, як три зороньки,
Жаль же мні їх від'їхати.

У давнину під шлюбом розуміли обряд зближення юнака і дівчини аж до часу проведення обрядодійства, пов'язаного з весіллям. Після так званого умикання-парування молодих при воді або в лісі до весілля вони мали право бути розлученими певний період. Цей шлюб “на спробу” колись широко практикувався, так само як і обряд “комори”. Кожний шлюб уважався священним. Обсипання зерном чи окроплення молодих водою – то символічне заклинання, щоб молоді народжували, як земля, для якої сім'я-дощ – основа. Шлюб – це була присяга молодих на досмертну вірність та любов. Найсприятливішим часом для шлюбів був весняно-літній, коли розвивається природа, а разом і почуття людини. Апогеєм було свято Купала, день літнього сонцестояння. Заклучним обрядом цих молодіжних весняно-літніх забав було весілля.

Громада ставилася негативно до “незаконних” шлюбів – тих, зокрема, що уклалися без додержання шлюбного ритуалу та весільної обрядовості. В українців Карпат, де в XVI–XVII ст. норми звичаєвого права були особливо консервативними, поширеною формою покарання “незаконних” шлюбів був грошовий штраф, який називався *биковим*. При сплаті цього податку можна було жити разом, однак лише доти, доки народжувалася дитина; тоді співжителі мусили одружитися.

У своїй “Історії” Геродот так пише про сарматів: “Що ж до шлюбів, то ось у них так встановлено: жодна дівчина не виходить заміж, поки вона не вб'є якогось ворога. Буває так, що деякі з них помирають не одружені, якщо їм не довелося виконати це за звичаєм”.

З літературних джерел: “Коли любиш так, як кажеш, то веди до шлюбу. – Ой рад би я шлюб узяти, та не велить мати”; “Ліпше мені в сей Дунай топать, ніж з гидким,

поганим до шлюбнойку стать”; “Візьми сі тую, котру вірно любиш, що перед богом і людьми шлюбеш”.

ШЛЮБНА НІЧ – один з основних обрядів весілля, фізичне скріплення шлюбу. На Поліссі таку ніч називають *молодою ніччю*. Ночівка подружжя відбувається після вінчання у домі жениха, рідше – у родичів чи старшої свахи. Перед шлюбною ніччю спальню обкурювали, кропили святою водою, прикрашали квітами, зеленню, ставили у ній весільний коровай. Готували постіль головним чином жінки. Її стелили на підлозі, на нових дошках, на соломі або сіні, на житніх снопах, підстиляли кожух, клали під голову мішок із зерном. Також підкладали різні предмети: вінок молодої, поліна (стільки, скільки хочуть дітей), товкач, шкаралупи яєць, чоловічу шапку або жіночу туфлю, щоб мали сина чи дочку; для міцності сім’ї – ярмо, хомут, віжки; для взаємної любові – краплю меду, розмарин, траву любчик і т. д. Ведучи молодих на шлюбне ложе, їх підганяли батогом, попереду мели віником, стріляли з рушниць тощо.

Особливо поширеним був обряд роззування жениха нареченою, про що згадується ще у “Повісті врем’яних літ”. Наречена скидала з жениха взуття часто лише з правої ноги, за що отримувала гроші, покладені у чобіт. В інший чобіт іноді клали батіг. На Волині жених роздягав наречену, у білорусів молода іноді спала в усьому весільному вбранні. Як, правило, біля дверей спальні чергував дружок. На Галичині весільні гості стукали у двері, не даючи молодим заснути.

Будили молодих ті ж самі, хто відводив у спальню. На Галичині жених вибігав першим, щоби принести воду нареченій. Подекуди молодих вели до колодязя, джерела чи річки. Важливим дійством є перевірка дівочості нареченої (огляд постелі, сорочки, покарання за “нечесність” і т. ін.). Після шлюбної ночі б’ють посуд на знак втрати нареченою невинності, вітають молодих та влаштовують спеціальну трапезу.

ШЛЯХТА – дворянський стан у Польщі, Литві, Україні в XIV–XVII ст. Походить від лицарства, яке мало станові права на носіння зброї та наслідування власності. Вищим прошарком шляхти були т. зв. можновладці – магнати, пани, князі, бояри. Головним обов’язком їх було відбувати військову повинність в обмін на різноманітні привілеї. Після анексії Правобережної України Російською імперією в кін. XVII ст. шляхту було зрівняно в правах з російським дворянством.

ШОПЕНГАУЕР Артур (1788–1860) – німецький філософ-ідеаліст, представник песимістичного світогляду.

ШУБАД (сер. XXVIII ст. до н. е.) – урська цариця, перша історично відома жінка-правитель.

ШУМ – бог лісу та лісового шуму. Стародавня назва лісу, а ще давніша – Шумлячий.

ШУМЕР – південна частина Месопотамії біля гирла Тігру і Євфрату. Шумерська культура – найдавніша відома в історії культура світу.

ШУХЕВИЧ Роман (псевдонім Тарас Чупринка) (1907–1950) – український військовий та політичний діяч. Генерал-хорунжий. Входив до галицького крайового

проводу ОУН (Б). Дотримувався тактики революційних дій. Один з організаторів “Карпатської Січі”. З 1942 р. – головнокомандувач УПА. З березня 1943 р. – військовий референт проводу ОУН. У березні 1950 р. загинув у бою зі співробітниками радянських органів безпеки біля с. Білогорща, поблизу Львова.

Щ

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР – свято місячної зоряної ночі, з якої зродився золотопромінний світ. Ніч з 31 грудня на 1 січня – народження Місяця, вірного побратима Сонця. У цей святий вечір щедрівками величають благодійство ночі, яка дає змогу господарю відпочити та набратися життя. Люди прощаються з богом Колядою, а його молодому Сонцю бажають безхмарних голубих висот. Ось чому цей вечір не лише святий, а й щедрий. На столі має бути багато смачних страв. Бо на цей вечір повсюди в домівки люди запрошують на вечерю бога врожаю Спаса та бога достатку Велеса, а також добрих духів Лада, бо з завтрашнім димом від снопа-Дідуха всі вони полетять у небо, а відтіля знову на ниви, щоб охороняти їх, сприяти урожаю та приплоду.

Наддніпрянська Україна і Гуцульщина святкують Щедрий вечір як значне свято різдвяного циклу з добре розвиненою обрядовістю. Галицьке Поділля не святкує, бо Щедрий вечір у галичан – напередодні Водохрещі, тоді як на Наддніпрянщині це “голодна кутя”, Богоявлення надвечір’я.

Господиня, лише “мине з полудня”, починає готуватися до “щедрої вечері”. У неї все чистенько побілено, підведена піч, приготовлено чисту білизну для всієї родини, напекла вона вже книшів, калачів, книшників і паляниць. Сьогодні буде справді щедра вечеря – різноманітна й смачна. Здебільшого готують м’ясне та мучне: печеню, ковбаси, млинці, вареники тощо. Млинці мають бути обов’язково: щоб сонечко землю припікало, як вогонь млинці, і щоб навесні й улітку все так росло, як тісто на дріжджах. На Щедрий вечір батько ховається від дітей за пирогами і книшами – символом щедрості, багатства. “А де наш тато?” – питають діти. “А хіба ви мене не бачите? – відповідає батько із-за купи пирогів. “Ні, не бачимо, тату!” – “Дай, Боже, щоб і на той рік ви так мене не бачили!”, тобто “щоб у достатках і спокої інших свят дочекати”. Діти цього вечора ходять попід вікнами сусідів і щедрують, за що їм дають гроші або щось їстівне. При цьому хлопці маскуються – хто ведмедем, хто бабою, хто як придумає. Обов’язково хтось має бути переодягнений жінкою – “Меланкою”. *Щедрик* – це щедрівник або й сам Щедрий вечір.

Проти цього обряду завзято виступав український проповідник Іван Вишенський: “Щедрий вечір” з міст і сіл у болото заженить, нехай із дияволом сидить, а не ганьбить християн”.

ЩЕДРІВКИ – величальні пісні на святі Щедрого вечора, святі народження Місяця і зоряної ночі. Щедрівки, як і колядки, – величання Господа-Творця, що послав людині таємницю життя. У цих ритуальних піснях говориться про те, що конче має сповнитися, бо в них закодована народна магія заклять. Напередодні Нового року щедрий бог Спас сходить на землю, до господаря, до його хати та обійстя разом з добрими та щедрими духами померлих дідів-прадівів. Щедрівки – це ті магичні слова, якими чаклюють, прихиляють щедрого бога Спаса дати в новому році добрий урожай. Наведемо одну із стародавніх щедрівок-побажань добрим господарям:

Налетіла ластівочка,
Сіла собі край віконця.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.
    Та й зачала щебетати,
    Господаря викликати.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.

– Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.
    Чи всі вівці покотились,
    Чи ягнятка народились?
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.

А ягнички-клаповушки
Скачуть собі кругом грушки.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.
    А баранці-круторіжки
    Скачуть собі край доріжки.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.

– Господарю, вийди з дому,
Подивися на обору.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.
    В тебе коні воронії,
    На них сідла золотії.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.

Твої хлопці, як соколи,
До весілля вже готові.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.
    Твої дочки-паняночки
    Хоч і завтра під віночки.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я.

ЩЕДРІВКИ – величальні пісні новорічної обрядовості. Виконуються в Україні переважно у Щедрий вечір напередодні Нового року. Щ. належать до найдавнішого виду нар. творчості.

ЩІЛЬНІСТЬ УРОКУ (ЗАНЯТТЯ) – відсоткове співвідношення відповідних витрат часу. Розрізняють загальну щільність уроку – відношення педагогічно

виправданих (раціональних) затрат часу до загальної тривалості уроку і моторну – відношення часу безпосередньо використаного на рухову діяльність учнів до загальної тривалості заняття.

Ю

ЮНГ Томас (1773–1829) – англійський лікар, фізик і природознавець, автор теорії коливання світлових хвиль. Ще до Шампольйона успішно працював над дешифрувкою ієрогліфів.

ЮПІТЕР – в давньоримській міфології – верховний бог неба з його атмосферними явищами – дощем, громом та блискавкою, творець достатку, врожайності, перемоги, зцілення; охоронець порядку, вірності, чистоти; верховний цар богів і людей. Юпітера шанували на вершинах гір і вважали за символ як денного, так і нічного світла. Юпітеру-світлодару були присвячені дні повного місяця (іди), коли небесне світило можна спостерігати цілу добу. Юпітер керував небесними світилами та стихіями; особливе піклування він виявляв про виноградарів (19 серпня влаштовували свята з нагоди початку збирання винограду, а 11 жовтня відзначали закінчення цих робіт); був покровителем добрих міжнародних відносин. Осередком його культу був храм так званої Капітолійської Трійці – Юпітер, Юнона, Мінерва. Тут нововибраний консул складав свої перші жертви, а звияжний полководець приносив подячні жертви. Тріумф був найурочистішою церемонією на честь Юпітера, він був виявом шани і вдячності Юпітеру Преблагому Великому. Його ототожнювали із Зевсом.

ЮРИДИЧНИЙ СТАТУС МОК – МОК є міжнародною неурядовою неприбутковою організацією, з необмеженим часом дії, у формі асоціації зі статусом юридичної особи, яка визнана Швейцарською федеральною радою.

Його місце знаходження є в Лозанні, Швейцарія.

Місія МОКу полягає в керівництві олімпійським рухом відповідно до Олімпійської хартії.

Рішення МОКу, прийняті на основі положень Олімпійської хартії, є остаточними. Будь-яке суперечне питання стосовно їх застосування або тлумачення, може вирішуватися виключно Виконавчим комітетом МОКу і, в окремих випадках, через арбітраж в Арбітражному суді для спорту (АСС).

ЮРІЙ ЗМІЄБОРЕЦЬ (Юрай-Рай, Ирій, Єгор, Георгій Побідоносець, Юрій Побідник, Єгорій Хоробрий) – персонаж давньої міфології та фольклору, пізніше християнський святий, день якого відзначається 23 квітня/6 травня. Характерно, що культ громовержця Перуна більш сильним виявився на півдні Русі, ближче до центру державності, що і спричинило більшу популярність в Україні св. Георгія, на якого частково перенесено риси Перуна, порівняно зі св. Миколою, надзвичайно популярним на півночі східнослов'янського світу. За повір'ям, у день Юрія уся природа наповнюється плодючою силою. Тому, за звичаєм, цього дня качалися по зелених сходах жита, беручи приклад з корів і коней, аби окропитися цілющою Юріівою рососою й набратися життєдайних сил. Цього дня також поминали померлих родичів і особливо вояків. Вважалося, що св. Юрій впливає на зміни Місяця. Він начебто має завісу, котру

то опускає, то піднімає, від того Місяця стає більше або менше. У цей день вшановували змії, які вперше виповзають зі своїх гнізд після зимового сну.

Юрійів день був великим святом у народі. Воно завершувало цілу низку аграрно-магічних обрядів, пов'язаних із заклинанням родючості природи. Зустріч весни, перша оранка під ярові, посів ярових, перший вигін худоби – ось комплекс весняних обрядів, пов'язаних з іменами богині Всесвіту Лади та її доньки Лелі. У деяких місцевостях у день св. Юрія листям і квітами завітчували молодого юнака. В одній руці він тримав запалений факел, у другій – пиріг. У супроводі дівчат, які виконували обрядові пісні, виходили на хлібні поля. Там запалювали хмиз, розкладений колом, а посередині клали пиріг.

В Україні і Литві вовків називали або “хортами святого Юрія”, або “Юрієвими собаками”. Вовки їдять тільки те, що вкаже їм св. Юрій. Одного чоловіка чарівники перетворили у вовка, і він був вовком цілий рік. Та ось він угледів св. Юрія, який їхав на білому коні. Наблизившись до перевертня, св. Юрій зупинився і свиснув. Одрозу ж на його свист вибіг з лісу вовк, якому св. Юрій сказав: “Візьми цього свого товариша й покеруй ним, тому що він ще недосвідчений і не може сам собі роздобути їжі”. “Що у вовка в зубах, те Єгорій дав”, – говорить народне прислів'я. Св. Юрій призначає в поживу не тільки тварин, а й людей: так народ пояснює випадки їх розтерзання вовками.

У предків існували численні повір'я про зміїв, що літають, скачуть на Сонце і Місяць (затемнення світил), поїдають зорі на небі, пожирають людей, випивають воду з рік та ін. Подібні мотиви знаходимо і у грецьких міфах про Аполлона, першим подвигом якого було вбивство змія. О. Партицький приєднується до думки А. Фамінцина, що св. Юрія з давніх давен слов'яни вшановували десь на рівні бога світла Білобога, а св. Георгій як переможець дракона є якоюсь мірою Геркулесом із християнським забарвленням. Хоча інші дослідники мають дані, що язичницький Юрій також убивав списом “гадів і гадинь і сливнів”. У народних казках святий Юрій – герой-воїн. Саме з казок і легенд він потрапив до розряду християнських святих. У мистецтві України образ Юрія-воїна прийшов із Візантії. У домонгольський період (XI–XII ст.) ікона св. Юрія належала до великокняжого середовища.

У перших віках нашої ери острів Хортиця називали островом св. Георгія. На теренах Запоріжжя були широко відомі: некрополь скіфських царів – Геррос, безмежжя дніпровської плавні – Гілея, а пізніше – сповнене незагнужданої сили й звитяги Дике Поле і, звичайно, козацька республіка Запорізька Січ. Вона вперше заснувалася тут, у Хортицьких урочищах. А до того Хортиця всі століття була пантеоном язичницької віри, знаменитим своїми дубами-велетнями. Одним із таких гігантів був священний Хортицький дуб. Оракули і віщуни спілкувалися під ним з Хорсом, Дажбогом, Перуном. Сюди доходили і далекі віщування Дельфійської піфії, котрі прибували сюди з грецькими трієрами, навантаженими граціозними амфорами з оливою і вином. На думку греків, цей священний дуб ріс на острові св. Георгія завжди.

ЮСТІНІАН I – імператор Східної Римської імперії у 527–565 рр. Уклав кодекс законів. 529 р. закриття Платонову Академію і Аристотелів Лікей в Афінах.

Я

ЯВ – символ земного життя людини: повітряний простір із Сонцем, стовбур Дерева життя. Світ видимий, явний, дійсний, предметний. Одна з трьох основ Золотого Трикутника людського буття. Означає вічну, живу й світлу триєдність разом зі світом Нав і світом Прав.

“Велесова книга”: “І богу Світовиду славу проголошуємо – се бог Прази і Яви...”; “Сварог, що створив світло, – це бог світла і бог Прази, Яви і Нави, се маємо їх во істину”.

ЯВ – земне життя людини, повітряний простір із сонцем, стовбур Дерева життя.

ЯВОРНІЦЬКИЙ Дмитро (1855–1940) – історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник. Автор праць з історії Запорізької січі та козацтва.

ЯЗИЧНИК – язичництво – це величезний комплекс первісних вірувань, поглядів і обрядів, витворених протягом багатьох століть. Його специфікою, як зазначав академік Б. Рибаків, є своєрідний характер еволюції: нове не витісняє старого, а нашаровується на нього, додається до старого. Як показують дослідження, у системі релігійних вірувань пізнішого часу обов’язково присутні в тому чи іншому вигляді уявлення попередніх епох. Етнічний характер слов’янського язичництва проявляється, зокрема, в тому, що глибинними коренями воно входить у релігійні уявлення далеких індоевропейських етнічних предків слов’ян. Це дає змогу проводити обережні аналогії з релігіями і міфологіями всіх індоевропейських народів. При цьому, незважаючи на те, що у давніх українців була дуже сильно розвинута віра в багатьох богів та духів, вони зарозуміли свій шлях до пізнання найголовнішого Бога – батька всіх цих богів.

Язичник – людина, у якій живе дух предків. Слово *поганин* (від *paganus* – сільський, мужицький), тобто язичник, запровадили чужоземці-греки. Язичник був споріднений із природою, духами, культом предків, їхніми віруваннями, обрядами й традиціями. Наприклад, перед очима смерті він звертався до землі як до живої суті: “Земля, мати свята, я йду в твої обійми! Зроби з крові моєї життя для внуків моїх, земле!”

“Велесова книга”: “Наші отці одні хомути носили і ніяк не звалися інакше, як язичники”.

ЯЗИЧНИЦТВО – політеїстичні релігійні вірування, що ґрунтувалися на вірі людей у сили природи. Для язичництва характерне вшановування духів, демонів. У цій релігійній системі кожним явищем природи опікувався окремий бог.

ЯМА – володар потойбічного царства, де разом з богами розкошують просвітлені душі померлих.

ЯМНА КУЛЬТУРА – археологічна культура III – поч. II-го тис. до н. е., пам’ятки якої відомі в Україні у степовій частині, в басейні Дніпра, Приазов’ї та Криму. Назва – від поховань у ямах під курганными насипами. Основою господарства носіїв Я. к. було скотарство, вони займалися також землеробством, мисливством і рибальством. Племена

Я. к. застосовували найдавніші вози з примітивними колесами. Як тяглову силу використовували волів.

Ян Фрідріх (1778-1825 рр.) – очолив рух патріотично налаштованої молоді. За своїми переконаннями він був націоналістом, прусоманом, прихильником пруського короля і супротивником буржуазних перетворень. Але, об'єктивно його діяльність, у всякому разі до 1813 р., можна вважати прогресивною, тому що вона була спрямована на боротьбу за національну незалежність і єдність Німеччини. У 1810 р. Ян став проводити воєнізовані ігри молоді на гімнастичному майданчику у Хазенхайді. На цьому майданчику вже у 1811 р. було встановлено гімнастичне обладнання (переклада, паралельні бруси, драбини для лазіння і т. ін.). Кількість учнів, які відвідували заняття на майданчику Яна, швидко збільшувалась і до весни 1812 р. досягла 500 чоловік. Під керівництвом Яна та його помічників юнаки займались фізичними вправами, військовими іграми і приймали участь у напіввійськових – напівтуристських подорожах. Слово “гімнастика” Ян замінив словом “турнкуст” (мистецтво спритності), а гімнастів назвав турнерами.

Не маючи необхідних знань з педагогіки і природознавства, Ян припускав значні помилки у галузі фізичного виховання молоді. Кращим у Яна вважався той учень, який міг виконувати будь-яку фізичну вправу найбільшу кількість разів, не сходячи зі снаряду. Виховання патріотизму він спрямовував у націоналістичне русло.

За допомогою співробітників Ян розробив техніку вправ на гімнастичних приладах і зміг підпорядкувати гімнастику завданням військової підготовки населення Німеччини. Кількість гімнастичних майданчиків у Німеччині зростала. Німці підтримували турнерський рух, тому що молодь, яка була не задоволена феодальними відносинами, бачила в ньому крок уперед на шляху боротьби за національну незалежність і єдність держави. На своїх заняттях гімнасти обговорювали шляхи об'єднання німецьких держав і влаштовували демонстрації протесту проти феодальних порядків. Це викликало незадоволення урядів, і у 1819 р. турнерські організації були заборонені.

У сорокові роки XIX ст., коли у Німеччині назріває буржуазна революція, турнерський рух виникає з новою силою. Під час буржуазної революції 1848–1849 рр. члени турнферейнів (гімнастичних союзів) виступали на барикадах. Після розгрому революції турнерський рух стає обмеженим, але у 60-ті роки турнерські організації знову на передових позиціях у боротьбі за об'єднання Німеччини. Вони влаштовували загальногерманські гімнастичні свята під гаслом загальнонімецької єдності. Але у цей час німецька буржуазія вже відмовилась від революційно-демократичних шляхів перетворення своєї країни і поступово пішла шляхом спільника пруських військових кіл, які намагались підкорити інші німецькі землі. Пруський уряд зумів взяти керівництво турнерським рухом у свої руки і вже у 70-ті роки перетворив його в одну із форм позавійськової підготовки резерву для армії.

Як вже відмічалось, у турнерському русі багато уваги приділялось туризму та екскурсіям, розвитку волі, фізичної сили, витривалості, вихованню дисципліни. Але методика німецької гімнастики не мала наукового обґрунтування, тому в основу класифікації вправ була покладена зовнішня форма рухів. На заняттях виконувались вправи на перекладині, брусах, коні, проводився біг, стрибки у висоту, довжину і з жердиною, вправи у рівновазі, боротьбі, ходьбі, перенесенні вантажів.

ЯНИЧАРИ – турецька регулярна піхота, створена в другій половині XIV ст. султаном Мурадом I. Спочатку комплектувалися з військовополонених, пізніше – шляхом насильницького набору хлопчиків з християнського населення Османської імперії. Хлопчиків насильно наvertsали в іслам, виховували в дусі мусульманського фанатизму й суворой дисципліни, відданості султанові. З часом, навчивши військової справі, з них формували спеціальний корпус. Чисельність корпусу в різні часи сягала до 40 тис. осіб. Брала участь у завойовницьких походах Османської імперії. Корпус ліквідовано в XIX ст. після заколоту яничарів, спрямованого проти реформ султана Махмуда II.

ЯНУС (лат. *Janus*) – у римській міфології бог світла і Сонця. Ім'я його походить, мабуть, від латинського слова *janua* – двері, уранці він відчиняв небесну браму й випускав на землю день, а ввечері ту браму зачиняв. Згодом став богом входів і виходів.

Під опікою Януса були входи і виходи кожного будинку та міста. Його зображували з ключем у руках, з двома обличчями, з яких одне вважалося зверненим у минуле, друге – в майбутнє.

Він був богом початку і кінця часу та всякої діяльності, йому присвячений перший місяць року януаріус, перший день року був його головним святом, а кожний перший день місяця також був присвячений богові, йому приносили в жертву вино і фрукти.

Статуї Януса прикрашали арки, а його зображення – ворота, монети тощо. Він – покровитель доріг і мандрівників, у тому числі й купців. Найвідоміший храм Януса споруджено на форумі у Римі. Під час миру його ворота зачинялися, а під час війни храм залишався відчиненим. Вислів “дволикий Янус” вживається переосмислено для характеристики лицемірної, лукавої людини.

ЯРИЛИНЕ СВЯТО розпочиналося навесні. Дев'ять священних днів присвячували предки зустрічі бога Ярила. Такі гуляння називалися *Семикове поле*, *Ярилине поле*, *Ярилина діброва*. Це було свято сонця Ярила, сонця Бика, Тільця, Тура – символу чоловічої снаги та пристрасті. У жертву богові приносили молодого бика. Чоловіки мірялися на силу, спритність та влучність у стрільбі з лука. Тоді ж поминали померлих родичів. Особливо відзначалося це свято у дні Купала, коли палка пристрасть сонця Ярила досягала семиярилівських висот.

На основі етнографічних матеріалів І. Снегирьов реконструював одне з таких свят, яке відбулося 1763 року: “На міський майдан збиралися з усіх окраїн. Це був своєрідний ярмарок. До цього великого свята люди особливо готувалися. На місці *позорища* вибирали миром чоловіка, якого обв'язували всякими квітами, стрічками і навішували дзвіночки. На голову надівали високий ковпак... в руки давали позвонки. У такому вбранні під іменем Ярила ходив він, витанцьовуючи, майданом у супроводі жінок і чоловіків. Це свято супроводжувалося іграми, танцями, ласощами і п'янством, особливо кулачними боями. *Празник цей називали ігрищем...* Люди чекали на нього як найбільше свято в році, а тому вбиралися у найкращу одіж”.

Одна з околиць Нижнього Новгороду колись мала назву “Ярило”, саме там на Семику улаштовували найурочистіші ігрища “на горі”. З допомогою знайденого археологами календаря IV ст. до н. е. Б. Рибаків зробив висновок, що свято Ярила в XIX ст. відзначалося завжди в один і той же день – 4 червня (на календарі зображене деревцем). З 4 по 30 червня відбувалися різні молодіжні заботи та ігрища, а насамкінець улаштовувалися веселі проводи Ярила, бо тоді Ярило повертає Сонце на зиму, а сам

втрачає свою “припікаючу” силу. Образу Ярила надавали фалічних рис. Це особливо виявлялося в обряді похоронів цього божества. У народі ім'я *Ярило* має таке ж значення, що й *припікало*, тобто чоловічина у зрілому віці і в добрім здоров'ї. На Ярилині свята дозволялися привселюдні поцілунки та обійми; матері охоче відпускали своїх дочок погуляти на таких ігрищах. Кохання здавна ототожнювалося з горінням, але, як говориться у приказці, “Любов – не пожежа, загориться – не погасиш”.

ЯРИЛО – бог молодого кохання та парування, а ще – любовних пристрастей та дітороддя.

ЯРИЛО (Яр, Ярун, Яровит, Яр-Хмель, Яр-Тур, Ярило-Тур, Ладо) – бог війни та любові; міфологічний і ритуальний персонаж, пов'язаний з ідеєю родючості, в першу чергу весняної. Ярило – бог-Сонце весняного рівнодення, бог молодого кохання та парування; бог любовних пристрастей, розквіту природи та дітонародження.

Ярило приходять ранньої весняної пори. Його зустрічали веснянками:

Подай, Ярило, ключі і замки
Одімкнути красну весну,
Красну весну, тепле літечко,
Тепле літечко, спіле житечко!

І вночі і вдень Яр-Хмель, завжди в білій полотняній одежі, на білому коні, ноги босі, з вінком весняних польових квітів, а в руках – серп та жмут дозрілого колосся, роз'їжджає по полях, лісах, садках... Куди не зайде, там жито копою, куди не зирне – там враз колос зацвіте. А як гляне на дівчину – серце коханням спалахує, на хлопця – кров у жилах закипає.

На честь Ярила святкували початок посівів (у кінці квітня), для чого збиралися по селах дівчата, вибравши з-поміж себе найгарнішу, одягали її так, як уявляли собі бога Ярила, і садовили на білого коня. Кругом неї довгою “плетеницею” вихилявся хоровод; на всіх, хто брав участь в ігрищі, мали бути вінки із свіжих квітів. Якщо тепло й сонячно, обряд проводили у чистому полі – на засіяних нивах, за участю літніх людей. Хоровод виконував пісню, у якій славилась діяння стародавнього бога, як він ходить по світу, вирощує жито на нивах і дарує людям чарородючість.

За деякими переказами, бог Ярило тримав у правиці мертву чоловічу голову – нагадування про те, що кожного чекає смерть, а тому треба жити *яро*. Коли палка пристрасть сонця Ярила після купальських днів, сягнувши своїх семиярилівських висот, йде на спад, люди з почестями проводжали свого бога до наступної весни. У таку пору предки зображали Ярила старим дідом або солом'яною лялькою. Веселі похорони Ярила – то не сум, бо смерті нема, адже після зими прийде знову сонце-Яр.

Корінь “яр” поєднує в собі: світло й тепло; юні, стрімкі, до нестями збуджені почуття; любовні пристрасті й родючість: поняття, нерозривні з уявленнями весни та її грозових явищ. У карпатських горців *ярь* – світла й тепла пора року. Галицька приповідка: “Ярь – наш батько і мати, хто не посіє – не буде збирати”. Ярий воск – чистий, білий (“горить свіча воску ярого”); ярі бджоли – молоді весняні рої. Яропаводок – стрімка річкова вода навесні; яр – бистрина річки і розмивина від весняних вод; яро – сильно, швидко; яровий – швидкий, нетерплявий, готовий до діла; ярий – сердитий, запальний, сильний; роз'ярений – страшно роздражнений, неприборканий. Яровати – обробляти поля під весняні посіви; яровина – весняні посіви хлібів; яровище – поле, засіяне яровими хлібами. Ярість – гнів і хіть; ярун – хтивий; поярій – пристрасний до

чогось (“він пояр до вина, до жінок”). Корінь “яр” значиться у стародавніх іменах Яремко, Ярець, Ярогнів, Яромир, Яролюб, Ярополк та ін.

У “Велесовій книзі” про бога Яра знаходимо: “А і то всякий день звертаємо погляд свій на богів, які є світ, його ж звемо Перун, Дажбо, Хорс, Яр та іншими іменами”; “Володарі наші єдино є Хорс і Перун, Яр, Купало, Лад і Дажбо”; “І ті свята: перше – Коляда, а друге – Яр і Красна гора”; “І Ярбогу, який править весняним цвітінням і русаліями, водяними, і лісовиками, і домовими”.

Словник Б. Грінченка: “Там дівчина з чорними очима яру пшеницю поле”; “Ти те зернятко посади, виросте з його верба яра”; “Ярий дуб – весняний дуб”; “Чорт ярої баби”; “Подай, синку, райські ключі, яре пекло одомкнути”; “Ішла дівка яриною, – ярина леліє”; “Та наорали, та насіяли пшениці-яриці”; “Дві зіроньки ярили алмазом уночі”.

ЯРИЛО, ЯРУН – у міфології сх. слов’ян дохрист. доби – бог весняної плодючості; його вшановували і як бога Сонця, весни, любострастя Як пережиті язичництва весняні свята на честь Я. в Україні були відомі ще на поч. ХХ ст. Із запровадженням християнства Я. ототожнили з Юрієм (Георгієм) Побідоносцем.

ЯРЛИК – письмовий указ, грамота хана Золотої Орди. Дозвіл руським князям правити тими чи іншими землями.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ (бл. 978–2.02.1054, Вишгород, похов. у Софійському соборі, Київ) – держ. діяч і просвітитель Київ. Русі, великий князь київський з 1019, син Володимира (Великого). За його князювання було укладено перший зб. законів давньорус. права – “Правду Ярослава”, остаточно утверджується як державна ідеологія християнство; було висвячено першого митрополита з руських Іларіона. Як блискучий дипломат, шляхом матримоніальних (родинних) зв’язків зі Швецією, Францією, Польщею, Угорщиною, Норвегією, Візантією сприяв зміцненню міжнар. становища Русі. Я. М. був високоосвіченою для того часу людиною. За його князювання було споруджено Софійський собор, Золоті ворота в Києві, ряд інших кам’яних храмів. При Софійському храмі він створив першу на Русі бібліотеку, де переписувалися зі старослов’янської, перекладалися з грецької та ін. європ. мов хроніки, зб. законів, художня та природнича л-ра. Я. М. започаткував літописну традицію при своєму дворі, сприяв поширенню освіти шляхом відкриття шкіл при храмах та монастирях, що з’являлися на Русі з серед. XI ст.

ЯСИР (від турецького *esir*) – невільник, полонений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агбунов М. Путешествие в загадочную Скифию. – М., 1989.
2. Актуальні проблеми теорії і методики фізичного виховання: Колективна монографія / Упоряд. О.М.Вацеба, Ю.В.Петришин, Є.Н.Пристапа, І.Р.Бондар. – Л., Українські технології, 2005. – 296 с.
3. Балух В.О., Возний І.П., Коцур В.П. Історичні портрети античності та середньовіччя: Підручник. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 502 с.
4. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1998. – 336 с.
5. Барбон М. Знайдено могилу Солов'я-“розбійника” // Незборима нація. – 1998. – № 23–24.
6. Бауер В. Енциклопедія символів. – М., 1995.
7. Бичко А.К. Світоглядні уявлення в епічних джерелах // Історія філософії на Україні. – К., 1987. – Т. 1.
8. Білан М.С., Стельмащук Г.Г. Український стрій. – Львів, Фенікс, 2000. – 328 с.: іл.
9. Болтарович З. Українська народна медицина. – К.: Абрис, 1994. – 320 с.
10. Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн / Переклад з фр. Я.І.Кравця, З.П.Борисюк. – К.: Наук. думка, 1990. – 253 с.
11. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. – К.: Наук. думка, 1982. – 104 с.
12. Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян. – К.: Наук. думка, 1992. – 176 с.
13. Булатова М.М. Твій перший олімпійський путівник / М. Булатова. – К.: Олімпійська література, 2007. – 87 с.
14. Булатова М.М. Олімпійська освіта: методичні рекомендації / за ред. М.М.Булатової. – К.: 2002. – 37 с.
15. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
16. Бучма О. Релігія стародавніх спільнот // Історія релігії в Україні: у 10 т. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1996. – Т. 1. – С. 63–54.
17. Вацеба О.М. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 232 с.
18. Велесова книга: Легенди. Міфи. Думи / Упорядкування, ритмічний переклад, підготовка перекладного й автентичного текстів, стаття, довідкові матеріали Б.І.Яценка. За редакцією В.А.Довгича. – К.: Велесич, 7502 (1994). Кн. 1–4.
19. Велика історія України: У 2-х томах / Передм. д-ра І.П.Крип'якевича. – К.: Глобус, 1993. – Т. 1. – 352 с.; Т. 2. – 400 с.
20. Видатні діячі минулих століть: Меморіальний альманах. Київ: Євроімідж, 2001.
21. Вишенський І. Твори. – К.: Дніпро, 1986. – 248 с.
22. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
23. Войтович В. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 392 с.

24. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
25. Волков Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта: Учебник. – К.: Олимпийская литература, 2002. – 296 с.
26. Воропай О. Звичаї нашого народу /Етнографічний нарис/. – К.: Оберіг, 1991. – Т. I. – 455 с.; Т. II. – 447 с.
27. Гаївки / Зібрав та упоряд. М.В.Мишанич. – Львів: Гердан, 1991. – 96 с.
28. Галицько-руські народні легенди у 13 томах. – Т. 1 / Зібрав В.Гнатюк // Етнограф. зб. – Львів, 1902. – Т. 12, XI, 215 с. – Т. 13, IV, 287 с.
29. Геродот. Історія в дев'яти книгах. – К.: Наукова думка, 1993. – 756 с.
30. Герцик М.С., Вацеба О.М. Вступ до спеціальностей галузі “фізичне виховання і спорт”: Підручник. – Харків: “ОВС”, 2005. – 240 с.
31. Гизюк А.И., Подковыров В.Ю. Беседы о боевом искусстве. — М., 1991.
32. Гнатюк В. Знадоби до галицько-руської демонології // Етногр. зб. – Львів, 1903. – Т. XV. – С. I–II, I – 266.
33. Гнатюк В. Гаївки. Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 12.
34. Гнатюк В. Знадоби до української демонології. – Львів, 1912. – Т. II. – Вип. 2.
35. Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди // Етногр. зб. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 131–424.
36. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. – Т. I–II // Етногр. зб. – Львів, 1914. – Т. XXVI–XV.
37. Гнатюк В. Як повстав світ: Народні легенди з історії природи й людського побуту. – Львів, 1926, VIII.
38. Гнатюк В.М. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 383–406.
39. Головацький Я.Ф. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. – К.: Довіра, 1991. – 94 с.
40. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2002. – 312 с.
41. Гомер. Одиссея. Пер. із старогрец. і склав примітки та словник Борис Тен. – К.: Дніпро, 1968. – 462 с.
42. Гомер. Іліада. / Пер. із старогрец. Борис Тен. – К.: Дніпро, 1978. – 431с.
43. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
44. Горський В.С. Уявлення про Бога і Всесвіт; Мудрість, знання і одкровення // Історія філософії на Україні. – К., 1987. – Т. I.
45. Гречанюк О.О. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. до н. е.): Автореф. дис. ... к. фіз. вих.: 24.00.02 / Волинський держ. універ. ім. Л. Українки. – Луцьк, 2000. – 16 с.
46. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. I. – 649 с.
47. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Львів, 1993.
48. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / З друкарні наук. т-ва ім. Шевченка. – К.: Освіта, 1992. – 192 с.
49. Густинская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1843. – Т. 2.

50. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, Вежа, 1997. – 296 с.
51. Деделюк Н.А., Цьось А.В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі. – Луцьк, 2004. – 192 с.
52. Державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України. – К., 1996. – 31с.
53. Dictionary of Ancient Greek civilisation Ed. P. Devamber, R. Flaceliere etc. – London, 1970.
54. Драгоманов М. Замітки про слов'янські релігійні та етичні легенди // Драгоманов М. Розвідки про українську народну словесність і письменство. – Львів, 1907. – Т. 4. – С. 197–399.
55. Елизаренкова Т.Я. “Ригведа” – великое начало индийской литературы и культуры // Ригведа. Мандалы I–IV. – М.: Наука, 1989.
56. Енциклопедія олімпійського спорту України / За ред. В.М.Платонова. – К.: Олімпійська література, 2005. – 463 с.
57. Закон України “Про фізичну культуру і спорт”. – К., 1994. – 22 с.
58. Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о галльской войне. – М., 1991.
59. Золоті сторінки олімпійського спорту України. /За ред. І. Федоренко. – К.: Олімпійська література, 2000. – 191 с.
60. Іванків Є. Україна під могутнім покровом своєї небесної Захисниці (Про осінній цикл українських Богородичних свят) // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 5–6. – С. 86–92.
61. Історія української культури в п'яти томах: Історія культури давнього населення України. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 1. – 1136 с.
62. Історія філософії на Україні (в 3-х т.). – К.: Наукова думка, 1987. – Т.1. – 400 с.
63. История физической культуры /Под ред. В.В.Столбова. – М.: Просвещение, 1989.
64. Казки, легенди, перекази, оповідання / Упоряд., передм., прим. О.Ю.Бріциної, Г.В.Довженок, С.В.Мишанича. – К.: Веселка, 1989. – 615 с.
65. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України. – Львів ЛА “Піраміда”, 2003. – 275 с.
66. Каустов А. Причинки до вивчення чарівництва в Україні: історично-правовий та культурологічний аспекти // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Том ССXXX: Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1995. – С. 251–270.
67. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освіт-ленні. – Факс. вид. – К.: Обереги, 1994. – Кн. I, т. 1: (Зимовий цикл); т. 2: (Весняний цикл). – 400 с.; Кн. II, т. 3: (Весняний цикл); т. 4: (Літній цикл). – 528 с.
68. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – К., 1990. – 340 с.
69. Климець Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – 142 с.
70. Козирева Н. Гіганти // Антична література. Довідник. – К.: Либідь, 1993.
71. Колесса Ф. Українська усна словесність: (Загальний огляд і вибір текстів). – Львів, 1938. – 645 с.
72. Колодний А. Астральні культури; Ладовірство; Солярний культ; Ікона // Релігієзнавчий словник. – К.: Четверта хвиля, 1996.

73. Колчинский Ю.Д. Великое наследие античной Эллады. – М.: Изобраз. искусство, 1977. – 369 с.
74. Концепція фізичного виховання в системі освіти України // Фізичне виховання в школі. – 1998. – № 2. – С. 2–7.
75. Кордуба К. Матеріали етнографічної комісії. Писанки на Галицькій Волині. – Львів, 1899.
76. Короткі відомості про свята Православної Церкви / Укр. Православна Церква – Київський Патріархат – К.: Б.И., 1993. – 112 с.
77. Космос древньої України. Трипілля – Троянь: Міфологія. Філософія. Етногенез / Упор., вступ. стаття, прим. В.Довгича. – К.: Індо-Європа; Європейський телеграф, 1992.
78. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
79. Костомаров М. Галерея портретів – Київ: Веселка, 1993.
80. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2006. – 400 с.
81. Krause E. Olympia. – Wien, 1838.
82. Крип'якевич І. Побут // Історія української культури (видання І.Тиктора). – К.: Обереги, 1993. – С. 1–48. – І зшиток.
83. Крип'якевич І., Гнатович Б. Історія українського війська: У трьох частинах, двох кн. – Львів: видання Івана Гиктора, 1936.
84. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. – М.: Радуга, 1982. – 399 с.
85. Кун Н. Легенды и мифы древней Греции. – М.: Просвещение, 1975. – 464 с.
86. Купер Дж. Энцикл. символов. – М.: Золотой век, 1995. – 402 с.
87. Курочкін О.В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. – К.: Наук. думка, 1978. – 190 с.
88. Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – Львів, 1877.
89. Леся Українка. Первісні арійці // Космос древньої України. – К.: Індо-Європа; Європейський телеграф, 1992. – С. 101–104.
90. Літопис руський / Пер. З давньорус. Л.Є.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
91. Лосев Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. – М., 1957.
92. Мандзяк О.С. Воїнсько-фізичне виховання аріїв. Народні ігри в практиці українських бойових мистецтв. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 208 с.
93. Миллер В.Ф. Очерки арийской мифологии в связи с древнейшей культурой. Асвины-диоскуры. – М., 1876. – Т. 1.
94. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
95. Мовша Т.Г. Святилища трипольской культуры // Советская археология. – 1971. – № 1.
96. Мьяль Л.Э. Нирвана // Мифы народов мира: Энцикл.: В 2 т. – М.: Рос. энцикл., 1982.
97. Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Просвіта, 2000. – 280 с.
98. На ріках вавилонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини. – К.: Дніпро, 1991, – 398 с.

99. Наумчук В.І. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичної культури в процесі самостійної роботи зі спортивних ігор. – Тернопіль: Астон, 2010. – 160 с.
100. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту. – К., 2004. – 16 с.
101. Новий довідник: Історія України. – 4-е вид. змін. і доп. – К.: ТОВ “Казка”, 2008. – 736 с.
102. Овчаренко Т.Г. Система самостійної роботи студентів у курсі “Теорія і методика фізичного виховання”: Навч. посібник. – Луцьк: Вежа, 2002. – 122 с.
103. Олійник М.О. Організаційні аспекти управління фізичною культурою і спортом в Україні. – Харків: ХДАФК, 2003. – 172 с. 52.
104. Олімпійська хартія: Міжнародний олімпійський комітет. Перше офіційне видання / Переклад В. Кулика, В. Геращенко, В. Снегірьова. – К.: Олімпійська література, 1999. – 96 с.
105. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – К.: Фенікс, 1994.
106. Павленко Ю.В. Історичний розвиток слов’янського пантеону // Старожитності Русі-України. – К.: Київська академія євробізнесу, 1994.
107. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України. – К.: Либідь, 2000. – 328 с.
108. Пангелова Н.Є. Історія фізичної культури. Навч. Посібник. – Київ: 2007. – 288 с.
109. П’єр де Кубертен. Олімпійські мемуари. – К.: Олімпійська література, 1997. – 178 с.
110. Педагогическое физкультурно-спортивное совершенствование: Учеб. пособие / Под ред. Ю.Д.Железняка. – М.: Академия, 2002. – 384 с.
111. Пилат В.С. Бойовий гопак. – Львів: Галицька Січ, 1994 – 281 с.
112. Платонов В.Н. Энциклопедия олимпийского спорта. В 5-ти томах. – Київ. Олимп. л-ра. 2002 р.
113. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Укр. письменник, 1993.
114. Пономарев Н.И. Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания. – М.: ФиС, 1970. – 248 с.
115. Попеску І.К. Малий античний олімпійський словник / І.Попеску. – К.: Олімпійська література, 1999. – 142 с.
116. Потєбня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
117. Приступа Є. Народна фізична культура українців. – Львів: ЧСА, 1995. – 254 с.
118. Приступа Є.Н., Тимчак Я.В., Мазур Л.О. Зміст і форма військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до XIII ст.). Традиції фізичної культури в Україні: Зб. Наук. статей / За заг. ред. С.В.Кириленко, В.А.Старкова, А.В.Цьося. – К.: ІЗІН, 1997. – С. 35–44.
119. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – М., 1950.
120. Пушик С. Дараби пливуть у легенду. – К.: Радянський письменник, 1990. – 336 с.
121. Ростовцев М.И. Из прошлого Греции и Рима. – М., 1915.
122. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
123. Скуратівський В. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.

124. Словник античної міфології. – К.: Наук. думка, 1989. – 238 с.
125. Слово о полку Игореве. – К.: Наукова думка, 1967. – 524 с.
97. Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. – К.: Наук. думка, 1995 – 160 с.
126. Сосенко К. Праджерело українського релігійного світогляду. – Львів, 1923.
127. Спортивные игры: Техника, тактика, методика обучения: Учебник / Под ред. Ю.Д.Железняка, Ю.М.Портнова. – М.: Академия, 2007. – 520 с.
128. Срезневский И.И. Святилища и обряды языческого богослужения древних славян. – Харьков, 1846.
129. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: В 3 т. Репринт. изд. – М.: Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 1. – 806 с.; Т. 2. – Ч. 1. – 852 с.; Т. 3. – Ч. 1. – 910 с.
130. Старицький М. Як зустрічали кияни Новий рік у минулі віки // Дерево пам'яті: Книга укр. історичного оповідання. – Вип. 2. – К.: Веселка, 1992. – С. 5–12.
131. Столбов В.В., Финогенова Л.А.; Мельникова Н.Ю. История физической культуры и спорта / Под ред. В.В.Столбова. – М., 2000.
132. Субтельний О. Україна: Історія. – Київ: Либідь, 1992.
133. Сумцов Н.Ф. Пожелания и проклятия (преимущественно малорусские). – Х., 1896.
134. Сумцов М. Старі зразки української народної словесності. – Х., 1910.
135. Сущенко Л.П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): Монографія. – Запоріжжя: Запорізь. держ. ун-т, 2003. – 442 с.
136. Телегін Д.Я. Мистецтво періоду неоліту та епохи міді-бронзи // Історія українського мистецтва в шести томах: Мистецтво найдавніших часів та епохи Київської Русі. – К.: Академія наук УРСР, 1966. – Т. 1. – С. 30–41.
137. Телегін Д.Я. Основні періоди історичного розвитку населення території України у V – першій половині IV тис. до н. е. // Археологія. – 1992. – № 4; 1993. – № 1.
138. Теорія і методика спортивних ігор: Навчальна програма з дисципліни / За заг. ред. С.Ф.Кічука. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 32 с.
139. Теория и методика физического воспитания / Под. ред. Т.Ю.Круцевич. – В 2-х томах. – К.: Олимпийская литература, 2003. – Том 1. – 314 с.
140. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М.: Политиздат, 1990. – 622 с.
141. Топоров В. “Світове дерево” – універсальний образ міфопоетичної свідомості // Всесвіт. – 1977. – № 6. – С. 176–193.
142. Трипуз В. Гіперборей; Лабіринт // Антична література. Довідник. – К.: Либідь, 1993.
143. Трофим'як Б.Е. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.): Навчальний посібник / Інститут змісту і методів навчання. – К., 1997. – 419 с.
144. Тягур Р.С. Історія олімпійського руху: базові терміни, таблиці, схеми. – Івано-Франківськ, 2010. – 272 с.
145. Тягур Р.С. Історія фізичної культури і спорту: Курс лекцій. – Івано-Франківськ, 2011. – 275 с.
146. Українські замовляння. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.
147. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Збірники О.В.Марковича та ін. (Уклав М.Номис). – К.: Либідь, 1993. – 765 с.

148. Українські чари /Упорядник О.М.Таланчук. – К., Либідь, 1994. – 96 с.
149. Фаминцын А. Древнеарийские и древнесемитские элементы в обычаях, обрядах, верованиях и культах славян // Этногр. обозрение. – 1895. – № 3.
150. Филипович Л. Велесова книга; Жрецтво // Релігієзнавчий словник. – К.: Четверта хвиля, 1996.
151. Філь С.М., Худолій О.М., Малка Г.В. Історія фізичної культури: Навч. посібн. / За ред. проф. С.М.Філя. – Харків: “ОВС”, 2003. – 160 с.
152. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 232 с.
153. Франко І.Я. Людові вірування на Підгір’ю. Етногр. зб. – Львів, 1898. – Т. IV; Т. V. – С. 160–218.
154. Фурдуй Р. Скільки тисячоліть тризубу // Космос давньої України. – К., 1992. – С. 240–249.
155. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам). – К., 1913.
156. Хвойка В. До питання про слов’ян // Космос давньої України. – К.: Індо-Європа; Європейський телеграф, 1992. – С. 57–65.
157. Цьось А.В., Навроцький Е.М. Тенденції розвитку фізичного виховання на території України в епоху міді і бронзи. // Педагогіка, психологія та мед. – біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2003. – №24 – с. 17–53.
158. Червоний Г.В. Українське словотворення від Трипілля до Іудеї. – Рівне, 1995. – 64 с.
159. Чмихов М. Вісім тисячоліть археологічної космології в Україні // Космос Давньої України. – К.: Індо-Європа; Європейський телеграф, 1992. – С. 66–100.
160. Чмихов М. Кургани як явище давньої культури. – К.: НМК ВО, 1993.
161. Чмихов М. Від Яйця-райця до ідеї Спасителя. – К.: Либідь, 2001. – 432 с.
162. Черноштан А.Г., Сущенко О.Г. Теорія та методика гімнастики (Модульний курс) – Луганськ: Альма матер, 2000. – 320 с.
163. Чубинський П. Мудрість віків (Укр. народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): У 2-х кн. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с.; Кн. 2. – 224 с.
164. Шахматов А.А. Повесть временных лет. – Пг., 1916.
165. Шилов Ю. Пути Ариев. – К.: Полиграфкнига, 1996. – 426 с.
166. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
167. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – Частина 2. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 248 с.
168. Шиян Б.М., Папуша В.Г. Методика викладання спортивно-педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах фізичного виховання і спорту: Навч. посібник. – Харків: ОВС, 2005. – 208 с.
169. Шокало О. Річне обрядове коло // Український світ. – 1992. – № 1–6.
170. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3-х т. / Ред. кол.: П.С.Сохань та ін. – К.: Наукова думка, 1990-1993.
171. Яніш В. Оракул // Антична література. Довідник. – К.: Либідь, 1993.
172. Ярхо В.Н. Троян; Троянская война // Мифологический словарь. – М.: Просвещение, 1965.

Для нотаток

Навчальне видання

Тягур Роман Степанович

***Історія фізичної культури
і олімпійського руху:
словник термінів***

Навчальний посібник

Підп. до друку 01.10.2011. Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 50,80. Тираж 500 пр. Зам. № 138

Видавець Віктор Дяків,
вул. Сабата, 14, м. Івано-Франківськ, 76025
Свідоцтво про внесення до Держ. реєстру
від 4.12.2007 серія ДК № 3042.